

30/91
1991/92

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

SZERKESZTI
BÍRÓNÉ SEY KATALIN

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI
FITZ JENŐ KŐHEGYI MIHÁLY
RÁDÓCZY GYULA VADÁSZ GYÖRGY

XC—XCI. ÉVFOLYAM

1991—1992

KIADJA
A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

BUDAPEST 1992

TARTALOM

A Magyar Numizmatikai Társulat 90. évfordulója	3
<i>Ermanno A. Arslan</i> : Le monete padane preromane a Budapest (magyar resume)	
A római uralom előtti Pó vidéki pénzek a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában	9
<i>George Prager</i> : Ancient Judaeon Coins in the Hungarian National Museum's Collection (magyar resume)	
Antik judeai érmek a Magyar Nemzeti Múzeum éremgyűjteményében	35
<i>Hegedűs Zoltán</i> : A római császárkori sestertiusok pénzveréstechnikai vizsgálata (német resume)	51
<i>Fitz Jenő</i> : A csákvári IV.—V. századi temető érmei (német resume)	61
<i>V. Székely György</i> : XVIII. századi feljegyzés egy friesachi éremletről (A szalacsi lelet) (német resume)	105
<i>Pap Ferenc</i> : Pénzforgalom és kereskedelem Erdélyben (15.—18. század) (francia resume)	115
<i>Buza János</i> : Erdélyi tallérok az európai pénzforgalomban (Adalék Báthori Zsigmond pénzveréséhez) (német resume)	127
<i>Buza János</i> : Lengyel és magyar váltópénz Alsó-Ausztriában (A „polturás garasok” magyarországi forgalmához a XVII. század második felében) — (német resume)	133
<i>Kahler Frigyes</i> : Tizenkét 16—18. századi pénzlelet numizmatikai értékelése (német resume)	147
<i>Szemán Attila</i> : Közöletlen selmecbányai bányapénzek a Központi Bányászati Múzeum gyűjteményében (német resume)	159
<i>Kőhegyi Mihály</i> : Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözüvényeiben a nagy devalvációt követő évekből (1811—1812) — (német resume)	163
<i>Pandula Attila</i> : A magyar Corvin-lánc, a magyar Corvin-koszorú és a magyar Corvin-díszjelvény története (német resume)	171
<i>Zombori Lajos</i> : A magyar bárcák osztályozása (angol resume)	187
<i>Gosztonyi Lajos</i> : A Magyar Numizmatikai Társulat emlék- és jutalomérmei (német resume)	195
<i>R. Nánási Éva</i> : 1989—1991. évi jubileumi érmék gipsztervei (német resume)	205
<i>Óvári Ferenc</i> : III. Gordianus ismeretlen denára	213
<i>Martin Ferenc</i> : A viminaciumi tartományi pénzek verőöveinek pozíciója	214
<i>Kovács László</i> : A baksai („bognári”) 11. századi magyar érmekincs (német resume)	217
<i>Buza János</i> : Adalék Báthori Gábor III-as garasainak súlyához	220
<i>Nagy Ádám</i> : Pénzértékelési rendelet 1756-ból és 1763-ból (német resume)	223
<i>Borsos Hedvig</i> : Az 1898-as Jubileumi Emlékérem betűjelzései	227
<i>Nagybákay Antal</i> : Egy ritka jubileumi emlékérem története	228
<i>Berényi Zsuzsanna Ágnes</i> : Szabadkőműves emlékérem a szabadkőművesség 200. évfordulójára	231
Éremleletek	233
Irodalom	235
Magyar Numizmatikai Bibliográfia 1989—1990 (<i>Baloghné Ábrányi Hedvig</i>)	255
Társulati élet 1990/91	271

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

SZERKESZTI

BÍRÓNÉ SEY KATALIN

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

FITZ JENŐ

KŐHEGYI MIHÁLY

RÁDÓCZY GYULA

VADÁSZ GYÖRGY

XC—XCI. ÉVFOLYAM

1991—1992

KIADJA

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

BUDAPEST 1992

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

INHALTSVERZEICHNIS

Das 90. jährige Jubiläum der Ungarischen Numismatischen Gesellschaft	3
<i>Ermanno A. Arslan</i> : Le monete padane preromane a Budapest (Ungarisches Resümee)	9
<i>George Prager</i> : Ancient Judaeen Coins in the Hungarian National Museum's Collection (Ungarisches Resümee)	35
<i>Zoltán Hegedüs</i> : Münzprägungstechnische Untersuchung der Sestertii der römischen Kaiserzeit (Deutsches Resümee)	51
<i>Jenő Fitz</i> : Münzfunde im Gräberfeld von Csákvár aus dem 4.–5. Jahrhundert (Deutsches Resümee)	61
<i>György V. Székely</i> : Eine Aufzeichnung aus dem 18. Jahrhundert über einen Friesacher Münzfund (Der Fund von Szalacs) (Deutsches Resümee)	105
<i>Ferenc Pap</i> : Circulation monétaire et commerce en Transylvanie (15 ^e –18 ^e siècles) (Französisches Resümee)	115
<i>János Buza</i> : Siebenbürgische Taler im Europäischen Geldumlauf (Beitrag zu Walzenprägungen des Fürsten Sigismund Báthori) (Deutsches Resümee)	127
<i>János Buza</i> : Polnische und Ungarische Wechselselder in Niederösterreich (Zur Geschichte der Dreipölkergroschen im Geldumlauf Ungarns in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts) (Deutsches Resümee)	133
<i>Frigyes Kahler</i> : Numismatische Bewertung von zwölf Debreziner Münzfunden aus dem 16.–18. Jahrhundert (Deutsches Resümee)	147
<i>Attila Szemán</i> : Unpublizierte Schemnitzer Bergbaumünzen in der Sammlung des Zentralen Bergbau Museum's (Deutsches Resümee)	159
<i>Mihály Kóhegyi</i> : Finanzhistorische Angaben aus den Rundschreiben der Stadt Kecskemét aus den Jahren, welche der grossen Devaluation folgten (1811–1812) (Deutsches Resümee)	163
<i>Attila Pandula</i> : Die Geschichte der Ungarischen Corvin-Kette, des Corvin-Kranzes und des Corvin-Ehrenzeichens (Deutsches Resümee)	171
<i>Lajos Zombori</i> : The Classification of Hungarian Tokens, Checks and Counters (Englisches Resümee)	187
<i>József Gosztonyi</i> : Die Gedenk- und Preismedaillen der Ungarischen Numismatischen Gesellschaft (Deutsches Resümee)	195
<i>Éva R. Nánási</i> : Gipsentwürfe zu den Jubiläums in den Jahren 1989–1991 (Deutsches Resümee)	205
<i>Ferenc Óvári</i> : Ein unbekanntes Denar Gordians III	213
<i>Ferenc Martin</i> : Position der Prägestöcke der Provinzialmünzen aus Viminacium	214
<i>László Kovács</i> : Ungarischer Münzschatzfund von Baksa aus dem 11. Jahrhundert („Bognár”) (Deutsches Resümee)	217
<i>János Buza</i> : Zu den Gewichten der III Groschen des Gábor Báthori's	220
<i>Ádám Nagy</i> : Geldwertungs-Erlässe aus den Jahren 1756 und 1763	223
<i>Hedvig Borsos</i> : Buchstaben-Signatur auf der Jubiläums-Gedenksmedaille 1898	227
<i>Antal Nagybakay</i> : Die Geschichte einer seltenen Jubiläums-Medaille	228
<i>Zsuzsanna Ágnes Berényi</i> : Freimauer Gedenksmedaille anlässlich des 200-sten Jubiläum des ungarischen Freimauertum's	231
Münzfunde	233
Literatur	235
Bibliographie der ungarischen Numismatik (1989–90) <i>Hedvig Balogh-Ábrányi</i>	255
Gesellschaftliches Leben 1990/91	271

A magyar Numizmatikai Társulat 90. évfordulója

A Magyar Numizmatikai Társulat 90 éves fennállása alkalmából ünnepi programot szervezett. 1991 szeptember 26-án ünnepi közgyűlés volt a Magyar Tudományos Akadémia Felolvasó termében. Fitz Jenő elnök beköszöntője után, Rádóczy Gyula főtítkár méltatta a Társulat 9 évtizedét. Ezután a következő előadások hangzottak el:

Dr. Kubinyi András: Ár- és bérviszonyok a pénztörténet tükrében a XV-XVI. század fordulóján.

Dr. Helmut Jungwirth: Történeti és pénzforgalmi fejlődés, osztrák pénzviszonyok a XV. században.

Dr. Jiří Sejbal: Magyar pénzek forgalma morva területen.

Dr. Székely György: Ezüstpénzverés helye és szerepe a későközépkori magyar pénzrendszerben és pénzforgalomban.

Dr. Papp Ferenc: Pénzforgalom a XV. századi Erdélyben.

Fitz Jenő és Rádóczy Gyula beszédét az alábbiakban, az előadásokat pedig a Numizmatikai Közlöny bevezetőjében számában közöljük.

A 3 napos program szeptember 27-én egy gorsiumi, illetve székesfehérvári kirándulással folytatódott. Szeptember 28-án délelőtt a Magyar Éremgyűjtők Egyesületében volt találkozó, délután pedig a Numizmatikai Társulatban nyílt kiállítás a Társulat kiadványaiból és emlékérmekből. A kiállítást Balogné Ábrányi Hedvig és Gosztonyi József rendezték. A kiállítást Kőhegyi Mihály alelnök nyitotta meg, akinek beszédét szintén az alábbiakban adjuk.

Fitz Jenő: A Magyar Numizmatikai Társulat 90. évfordulója

90 év általában nem tartozik a számontartott évfordulók közé. Társulatunk azonban kezdettől fogva nemcsak a szokásos 25., 50. és 75. évfordulókat ünnepelte meg, de minden tíz évben számot vetett végzett munkájával: így semmi nem indokolta volna, hogy a centenarium előtt az utolsó, kilencedik X-et észrevétlenül hagyjuk volna elmúlni. Ezek az tízévenkénti visszatekintések a társulati élet eredményeinek mérlegre helyezése mellett annak is bizonyosságai, milyen figyelemmel tartja számon Társulatunk a magyar numizmatika ügyét.

Az alapításkor és az azt követő 60 évben a Társulat az egész numizmatika társadalmát magába foglalta, a kutatókat és a gyűjtőket egyaránt. A 60-as években kialakult körülmények célszerűvé tették, hogy e két csoport külön folytassa az érmeikkel való foglalkozást. A kétségtelen hátrányok mellett ez a szétválás a profilok tisztulását, egyszerűsítését tették lehetővé. A Magyar Numizmatikai Társulat – a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára mellett – a magyar éremtan tudományos kutatásainak legfontosabb hazai bázisának tekinthető.

Ez a bázis társulati jellegénél fogva nem alkotóműhely, nem a nagy egyéni teljesítmények szülőhelye – a magyar pénztörténet, éremművészet nagy összefoglalásai, a leletanyagot összeállító corpusok, mint Réthy Lászlóé, Hóman Bálinté, Huszár Lajosé, a magyarországi antik numizmatikának európai nevet szerző Alföldi Andrásé, nem a Társulatban fogant, valósult meg – de a kutatást folyamatosan előbbre vivő viták, beszámolók, előadások, konferenciák jelentős hányada éppen úgy a Társulathoz kötődött a múltban, a jelenben, mint a publikációk, mindennek előtt az ugyancsak 90. évében járó *Numizmatikai Közlöny*, tudományos kutatásaink egyetlen orgánuma.

* The delivered lectures will appear in our next issue.

Die hier gehaltenen Vorträge werden wir in den nächsten Nummern veröffentlichen.

Rövid szakaszokat kivéve az elmúlt 90 év igazán nem volt könnyű és a kutatómunka számára kedvező. Két vesztés háború, forradalmak, gazdasági, politikai válságok, az utóbbi negyven év megkötöttségei nem tették lehetővé, hogy folyamatosan lépést tudjunk tartani szerencsésebb országok numizmatikai társulataival. Tartós elszigeteltségünk, amely a sokáig nehezen átléphető határok mellett nyelvi korlátainkból is származott, még valódi, nem csekély tudományos eredményeinket is megközelíthetetlené tették a nemzetközi numizmatikai társadalom számára. Ha lehet valami új programunk a centenariumig hátralévő tíz évben, az a felzárkózás Európához, eredményeink megismertetése, nemzetközi kapcsolataink kiterjesztése.

Rádóczy Gyula: Visszatekintés a Társulat kilenc évtizedére

Kérem ne kívánják most tőlem, hogy részletesen végigvezessem Önöket Társulatunk 9 évtizedes történetén, hiszen ezt helyettem Zimmermann Lajos, Huszár Lajos és Csillag Ferenc már megtette a kerek évszámú évfordulóinkon és biztosan sokkal jobban mint ahogy én most ezt tenném. Az ő történeti visszapillantásait mindenki nagyon jól ismeri, hiszen megjelentek Közlönyünk hasábjain. E helyett én egy nagyon rövid és vázlatos történeti vezérfonal mellett szeretnék arcokat felvillantani Társulatunk „Nagy Öregjei” sorából. Közülük néhányat még én is ismerhettem, legtöbbjüket azonban a valamikor még rendszeres, de sajnos ma már mind ritkábbá váló csütörtök esti vacsoraasztalnál ülő „Nagy Öregjeink” anekdotáiból idézhetem fel.

Mint tudjuk, 1901. május 7-én délután, a Rákóczi úton lévő BALATON Kávéházban, a numizmatika iránt érdeklődő 5 tagú társaság — név szerint Nuber Károly muzeológus, Dr. Pákozdi Károly orvos, Szemlér Mihály tanár, Sziklay Jenő mérnök és Dr. Zimmermann Lajos ügyvédjelölt — elhatározta, hogy megalapítják a Magyar Numizmatikai Társulatot. Az elhatározást tett követte, amelynek alapján felhívásokat küldtek szét és a napi sajtóban is közzétették elhatározásukat, majd összeköttetésbe léptek a Magyar Nemzeti Múzeummal.

Korábban ugyanis Magyarországon a közgyűjtemények éremanyagainak kezelői, valamint a magángyűjtők egymás között alig érintkezhettek, mert pl. külföldön az éremkereskedők (Münchenben a Helbing vagy a Hirsch cég, Bécsben az Egger vagy a Fischer cég) gondoskodtak az ilyen kapcsolatokról, de Magyarországon a századunk elején csupán egyetlen éremkereskedő volt, Fejér József, aki kapcsolatai révén segített Nuber Károlynak a későbbi Magyar Numizmatikai Társulat létrehozásának gondolatát megvalósítani. (Egyébként Fejér József unokaöccse, Kiss Zoltán 1909-től 1912-ig Társulatunk jegyzője volt.)

Az események ezután gyorsan peregtek és már egy héttel később — 1901. május 14-én — a Magyar Tudományos Akadémia I. emeleti Kistermében 17 taggal megtartották az alakuló közgyűlést és az Alapszabályzatot július 15-én fogadta el a Belügyminisztérium 70.670/IX. 1901. szám alatt. Ekkor már 103 tagot számlált Társulatunk, amelynek első elnöke — ideiglenes jelleggel — Szivák Imre országgyűlési képviselő volt, első jegyzője pedig Zimmermann Lajos lett. A következő évben — immár nem ideiglenesen — Dr. Réthy László lett Társulatunk elnöke. Ő a Társulatba akkor is csak ritkán járt fel, amikor már saját társulati helyiségünk volt. Annál inkább megjelent az összejöveteleket követő, szokásos csütörtök esti vacsorákon. Itt a jellegzetes felleghajtó köpenyében, kezében az elmaradhatatlan kis börtáskájával — mint ahogy láthatjuk a róla készült kis szobron Társulatunk könyvtárában — „Szervuszatok fiúk!” köszöntéssel jelent meg és a vacsora befejeztével, amikor már a pincérek eltávolodtak, némi unszolás után elővette a Lövy Árpád álneven írt verseskötetét és abból felolvasott néhány sikamlós nyelvezetű verset.

Társulatunk még megalakulásának évében belépett a szintén megalakult nemzetközi numizmatikai szervezetbe, a Société Internationale de Numismatique-ba és a következő évben már saját szaklapot indítottunk, a Numizmatikai Közlönyt, amelynek megjelenése a mai napig folyamatos. Közlönyünk első szerkesztője — negyed századon keresztül — Dr. Gohl Ödön volt. Ő 1915-től Társulatunk alelnöke, majd 1921-től haláláig, 1927-ig elnöke is volt. A hivatalos érintkezésben rideg és aprólékossáig pedáns ember, a magánérintkezésekben lebilincselő egyéniség volt. Szeretettel foglalkozott az utánpótlást jelentő fiatalossággal, kész örömet magyarázott a hozzá fordulóknak.

Második szaklapunk AZ ÉREM címmel 1922-ben indult és 1969-ben engedték át a Társulatunkból akkor kivált Éremgyűjtők Egyesületének. A lap első szerkesztője Szentgáli Károly volt, akit a numizmatika terén nemcsak a rendkívül szerteágazó érdeklődés jellemezett, de szorgalma és tehetsége révén a numizmatika polihisztoraként emlegették. Ismeretanyagának alapjait Nuber Károlytól kapta. Gyomorbetegsége következtében testben sovány, gyenge ember volt, de ha jellemét kívánjuk bemutatni, olyan szavakat kell használnunk, amelyek ma már elvesztették értéküket: becsületesség, őszinteség, szerénység, segítőkészség, udvariasság. Kezdő gyűjtőknek bőkezűen ajándékozott numizmatikai anyagot, hogy azok kedvet kapjanak a gyűjtéshez. A nyerészkedőket mélyen megvetette. Nagy kezűgyessége volt, fűrt, faragott, rajzolt és szépen zongorázott. Baráti körben szellemes, mulattató, adomázó, humoros társalgó volt.

Saját társulati helyiség híján eleinte különböző vendéglőkben tartottuk összejöveteleinket, a társulati könyvtárunknak pedig a Magyar Tudományos Akadémia adott helyet. Később államsegéllyel sikerült megoldani azt a súlyos problémánkat, először ideiglenes jelleggel a Kaplony (ma Henszlmann Imre) u. 7-ben egy bérlemény formájában, majd 1910-től Walla József áldozatkész tagtársunk adományaként a Csepreghy u. 4. sz. alatt, ahol azóta is megszakítás nélkül vagyunk. Walla József hatalmas numizmatikai gyűjteménnyel rendelkező tagtársunk volt. Gyűjteményét magánmúzeumként látogathatták az érdeklődők. Ővé volt a VIII. ker. Csepreghy u. 4. sz. alatti ház. Amikor látta Társulatunk ezt a helyiségproblémáját, ebben egy lakást saját költségén átalakított erre a célra és rendelkezésünkre bocsátotta.

Századunk elején Társulatunk jellegzetessége volt a három jóbarát: Despinits Péter nyugalmazott táblabíró, Kunvári Fülöp nyugalmazott főmérnök és Spitzer Mór földbirtokos. A három öregúr közül a legnagyobb gyűjteménye Despinits Péternek volt és a magyar anyagának java lassan a Schulek gyűjteménybe vándorolt. Kunvári Fülöpöt a nagymérvű takarékoság jellemezte olyannyira, hogy pl. a postán kapott leveleinek borítékjait óvatosan felbontván, azokat kifordítva újra használta. Numizmatikai gyűjteményét igen sajátos módon tárolta: különböző dobozokban, zacskókban, vagy csak egyszerűen papírba csavarva, sőt öreg harisnyákba gömösztölve azokat. Spitzer Mór naponta 5 koronát zsebre vágva (ennyit szánt gyűjteménye szaporítására) végigjárta a Teleki tér ócskásait, akik már jól ismerték és félrerakták számára az esetlegesen őt érdekelhető darabokat.

Társulatunk már 1904-től rendezett kiállításokat és tartott előadásokat. Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy már kezdettől fogva tudhatunk hölgyeket is tagjaink sorában és pl. 1904-ben Éber Lászlóné tagtársunk tartott előadást az általa feldolgozott richárdpusztai árpádházi leletről. Ugyanebben az évben leplezte le Társulatunk a Füredi-féle hamisítóműhelyt is és szerezte meg annak verőtőveit. A Kultuszminisztériumban ezzel kapcsolatos feljelentésünk alapján indult meg Füredi ellen az eljárás.

1905-től több jogi személy lépett tagjaink sorába, amelyek komoly anyagi támogatásukkal segítették Társulatunkat. Még ugyanebben az évben tagsági érmekeket verettünk és osztottunk ki tagtársainknak, amelyek az első magyar tallérpróbálkozás mintájára készültek és a tag neve és belépési éve is szerepelt az érmeiken. Ugyancsak 1905-ben alakult meg Társulatunk támogatásával és egymás vezetőségében kölcsönös részvétellel az Éremkedvelők Egyesülete.

Tulajdonképpen most illenék sorban megemlékezni Társulatunk vezetőiről. Idő hiányában ezt nem tehetem. Válogatást viszont nem szeretnék tenni. Ezért csupán a kurtára fogott történeti vezérfonal kapcsán felmerült nevekhez fűzök néha egy-két mondatot. Mégis megszegve ezt, Társulatunk két vezetőjéről a társulati történeten kívül is legyen szabad szólnom. Egyikről sorsának tragikus alakulása miatt, másikról a már feledésbe menő önzetlensége miatt.

Kilényi Hugó Társulatunknak előbb alelnöke (1907-1915), majd elnöke (1915-1921), végül tiszteleti elnöke (1921-1924) volt. Művelt, világlátott, széles látókörű, dúsgazdag ember volt. Vagyona művészeti alkotásokba és a numizmatikai gyűjteményébe fektette. Ezek őt határainkon túl is ismertté tették. Idős korában szemei rohamosan romlottak, Társulatunkba is csak felesége karján tudott bejárni, ezért műkincseit élvezni már nem tudta. Ez arra készítette, hogy 1917-ben az Ernszt múzeum aukcióján megváljon azoktól és a tengeri pénzt amit kapott értük, állampapírokba és hadikölcsön kötvényekbe fektette, amik egy év múlva, a vesztes háború befejeztével semmivé váltak, tehát egyik napról a másikra szinte földönfutóvá vált. Vejét 19-ben a vörösök megölték és a Dunába vetették. A sorscsapások megtörték és szinte koldus-szegényen halt meg.

Procopius Béla 1929-től 1945-ig volt alelnökünk. Diplomáciai pályán működött mint a Monarchia idején, mind az I. világháború után 1928-ig. Társulatunkba 1923-tól kezdett bejárni, bár 1916 óta tagunk volt. Nemcsak numizmatikával foglalkozott, hanem általános műgyűjtő volt. Gyűjtött bútort, mozsarat, képet, könyvet és mindent igen alapos hozzáértéssel. Különböző gyűjteményeit azután közgyűjteményeknek ajánlódokozta, csak ritkán adta pénzért. Leginkább mégis numizmatikai anyagot gyűjtött, római pénzeket, pápai emlékérmeket (ebből 3300 darabot adományozott a Nemzeti Múzeumunk Éremtárának). Társulatunk jelentős mennyiségű olasz érmet kapott hagyatékából. Az Éremkedvelők Egyesületének 25 éves évfordulójára, 1933-ban összeállították Huszár Lajossal az ismert magyar éremkatalógusukat. Kellemes, szellemes társalgó volt.

Társulatunk egyetlen vidéki csoportja 1925. november 26-án alakult meg Debrecenben és felsőbb utasításra 1949. december 20-án szűnt meg. 20 év múlva az Éremgyűjtők Egyesületének csoportjaként folytatta tovább működését. Oda kihelyezett könyvtár részünket több mint fél évszázadon keresztül híven megőrizték, még a 20 éves pauza alatt is és annak ellenére, hogy a könyvvállományt az eltelt időben soha nem ellenőrizték, leltár szerint, hiánytalanul kaptuk vissza.

1926-ban nagy eredménye volt Társulatunknak, hogy amiért 25 éven keresztül küzdött, végre valóra vált. Nevezetesen a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának önálló osztállyá szerveződése. Ezt Társulatunk vezetőségének tagja, Hóman Bálint révén értük el, aki ekkor a Nemzeti Múzeum főigazgatója volt, így módjában állt megvalósítani Társulatunk sokszor előterjesztett és indokolt kérését. Ekkor ugyanis az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsának rendeletére a Nemzeti Múzeum Régiségtára 3 osztályra oszlott. Az önálló Éremtár első igazgatója, Dr. Harsányi Pál tagtársunk volt, aki egyben 1927-től haláláig, 1929-ig a Numizmatikai Közlönyt is szerkesztette. Alapjában véve nagyon jószívű ember volt, aki ezt a tulajdonságát zárkózottságával és szellemes cinizmusával igyekezett leplezni. Természetes egyszerűség jellemezte. Kitüntetés és ünneplés elől menekült. Köszönetet, hálát semmiért nem várt. Pontos, kötelesség teljesítő hivatalnok volt, aki kollégáit mindenkor készséggel segítette. Társaságban jó humora, szellemessége őt tette mindig a hangulatadóvá. Kora ifjúságától szépen verselt.

A pengő pénzrendszer bevezetése előtt Társulatunk által készített és Bajcsy Zsilinszky Endre képviselőn keresztül a pénzügyminiszterhez benyújtott memorandumunk eredményeként nevezték el az új valutát „pengő”-nek.

1933-ban az Országos Magyar Iparművészeti Társulat pályázatán Társulatunk egy ezüst serleget nyert. Ennek talpába vésettük, hogy „Emlékezzünk régiekről” és ettől kezdve decemberben rendszeresen megrendezzük az ún. „serlegvacsoráinkat”, ahol – mint ismeretes egy-egy elhunyt neves tagtársunkról emlékezünk meg. Elsőként Réthy László néhai elnökünkől tartott megemlékezést Zimmermann Lajos, a fáradhatatlan, áldozatkész, de cézári hajlamú, akkori elnökünk. Ez a serleg 1945-ben az ő lakásáról végleg eltűnt, így a mostani serlegvacsoráinkon Kelényi László tagtársunk által ajándékozott újabb serlegről ürti vörösborát a szónok.

A háború utáni első összejövetelünket és egyúttal választmányi ülésünket 1945. április 19-én tartottuk. Akkori elnökünk Dr. Zimmermann Lajos, politikai okokból letartóztatásban volt és vezető nélkül maradt Társulat irányítását Dr. Procopius Béla alelnök vette át, megmentve ezzel a Társulat létét.

Társulatunk a fél évszázados fennállását azzal ünnepelhette, hogy felsőbb elhatározás eredményeként önállóságát fel kellett adnia és a Régészeti-, valamint a Művészettörténeti Társaságokkal közösen egy társulatot alakítván, ennek a hosszúnevű társulatnak egyik – bár nagyobb önállóságot élvező – szakosztályává süllyedt. Ennek az áldatlan állapotnak az 1970. évi közgyűlésünk vetett véget, amely ismét kimondta az önálló társulattá szerveződésünket, bár ennek a visszaalakulásnak előzményei enyhén szólva zajosak voltak. Ennek kapcsán vált ki Társulatunkból és alakult meg 1969-ben az Éremgyűjtők Egyesülete is. Ettől kezdve 1989. július 1-ig ismét a Magyar Tudományos Akadémia felügyelete alatt működünk, amelynek az új és átgondolatlan Egyesületi Törvény vetett véget. Azóta mind az Akadémia, mind pedig Társulatunk azon igyekszik, hogy ismét visszaállhasson a régi függő kapcsolatunk.

Visszatekintésem, vagy inkább időm végére érve még sok-sok név merül fel előttem: Schulek Alfréd szemorvos, aki a vegyesházi királyaink pénzeivel kapcsolatos kutatásainak eredményeivel vált ismertté. Vagy a másik orvosnév Faludi Géza akinek világviszonylatban jelentős orvoséremgyűjteménye alapozta meg az Orvostörténeti Múzeum numizmatikai gyűjteményét. Beszélnem kellene még a csendes, szelíd lelkű, szinte nőies természetű Jónás Elemérről és a premontrei szerzetes történelem tanárról Horváth Tibor Antalról, akinek csak az 50-es években kezdtek megjelenni az újkori pénztörténetünkhöz kapcsolódó forrásértékű munkái. Kellott volna még szólni Desseffy Miklós grófról aki a barbárpénzek gyűjtése terén ért el nagy eredményeket. Vagy a jelenlévők közül még sokak által ismertekre: az eleven lexikonként ismert, de szerény Pohl Arturra, a csendes, visszahúzódozó, papírpénzeket kutató Ambrus Bélára, a gyönyörű Rákóczi gyűjteménnyel rendelkező Ákoshegyi Ferencre, a szenvedélyes római-gyűjtő Mócsy János professzorra, vagy a nemrég elhunyt Huszár Lajosra, Csillag Ferencre. Szívesen megtenném, azonban az idő rövid, talán majd egy más alkalommal.

Kőhegyi Mihály: Kiállítási megnyitó beszéd a Numizmatikai Társulatban

1991. szeptember 28-án

Csupán pár gyalogjáró szót szeretnék szólni, inkább magam elé mormolva, halkan, csendben, ahogyan ezt a Magyar Numizmatikai Társulat 90 évét bemutató kiállítás is teszi nagyon szerény eszközeivel. Szerencsés gondolat volt egy olyan párost megbízni a rendezéssel, melynek egyik tagja nagy tapasztalattal rendelkező, az élet pereméről visszatekintő rangos gyűjtő (Gosztonyi József), és egy viszonylag friss diplomás könyvtárost, aki mostanában feszül csak a tudomány soha be nem járható rengetegének (Ábrányi Hedvig). Kettejük munkája a numizmatikának azt a két egybefonódó tevékenységét jelenti és fogja jelenteni a jövőben is, mely egyrészt gyűjtésből és feldolgozásból áll, másrészt az erre épülő könyvkiadásból. Hívő hittel hiszem és vallom,

hogy nincs két összetartozóbb karaja a tudomány sokszor keserű, de mindig sovány kenyerének, mint a gyűjtés és szakszerű feldolgozás. Elbicegnek ugyan egymás nélkül, de járnak csak együtt tudnak.

Amikor 1905. május 7-én, a kor szokásainak megfelelően a budapesti Balaton Kávéházban egy mindössze öt tagból álló baráti társaság ült össze, hogy megvitassák egy olyan társulat megalapítását, mely a hivatásos numizmatikusokat és a gyűjtőket osztatlan egységbe foglalná, hamar megegyeztek abban — nyilván azért, mert egy cél lebegett szemük előtt, és kevesen voltak meg értelmeseek —, hogy felhívással fordulnak az ország különböző helyein élő, de egymással semmiféle kapcsolatban nem lévő gyűjtőkhöz. Ebben olvashatjuk a következőket: „Hány korszaka van hazánk történetének, amelyekből alig maradt ránk más adat, mint néhány kis pénz, s egy-egy érem, s ezen az alapon épül fel ama korszak politikájának és kultúrájának története... E fontos tudomány terén hazánkban haladás helyett hanyatlás észlelhető... Ezt akarjuk mi megváltoztatni, s e tudományt az öt megillető magas polcra helyezni, az iránta való érdeklődést új életre keltetni... Ezért alapítottuk a Magyar Numizmatikai Társulatot.” A felhívás nyomán jelentkező 103 tag alakuló közgyűlésen megválasztotta tisztikarát, s ettől kezdve a magyar történelem viharaiából fakadó több-kevesebb rázkódással, szervezeti átalakulással, de töretlenül folytatja tevékenységét Társulatunk.

Még az alapítás évében megbízták Gohl Ödönt, a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának segédőré a Társulatnak nemzetközi hírnevet szerzett Numizmatikai Közöny szerkesztésével, aki *Beköszöntőjében* ezeket írta: „Beteljesült a hazai éremgyűjtők és szakemberek egyaránt hő óhaja: megalakult a „Magyar Numizmatikai Társulat”, megszületett a magyar érmészeti folyóirat! Adja Isten, hogy mindkettőnek pályafutása hosszú és üdvös eredményekben, vívmányokban dús legyen!”

Ma sem kívánhatunk szebbet, nemesebbet a 90 éves Társulatnak. Úgy legyen!

Le monete padane preromane a Budapest

CATALOGO *

AMBIENTE GOLASECCHIANO LOMBARDO (Golasecca IIIA), prima metà del IV sec.a.C. (Tipo IV)

D/ Testa femminile a d. con orecchini e collana. C.perl.

R/ Civetta ad ali chiuse a d. con testa frontale. A d., oltre linea verticale, leggenda *seghedu* in caratteri „nord-etruschi”. C.lin.

- n.1 AR gr. 3,63. Diam. 17 6/7 (fig. 1)
Inv. Dess 1049¹; N.K. 1914. 51.

AREA INSUBRE, IV sec.a.C. (metà?): TIPO CON MAZZA E LEONE NATURALISTICO (Tipo V)

D/ Testa femminile a d. con orecchini e collana.

R/ Leone stante² a d. su linea d'esergo rettilinea, reso naturalisticamente. In alto MAZZA

- n.2 AR gr. 3,66 Diam. 16 9 (fig.2)
Inv. Kiss.34.

AREA INSUBRE, III sec.a.C. (?): TIPO CON MAZZA E LEONE NATURALISTICO (Tipo V)

D/ Testa femminile a d. con orecchini e collana.

R/ Leone stante a d. su linea d'esergo rettilinea, reso naturalisticamente. In alto MAZZA

- n.3 AR gr. 3,21 Diam. 17,5 3 (fig.3)
Inv. R. I. 4089.
D/ e R/ Conio molto stanco.

- n.4 AR gr. 3,05 Diam. 15 1/2 (fig.4)
Inv. Kiss.34.

AREA INSUBRE, III sec.a.C. (?): TIPO CON D/ CANCELLATO E LEONE NATURALISTICO (Tipo VI)

D/ Tipo (testa femminile) quasi del tutto obliterato

R/ Leone stante a d. su linea d'esergo rettilinea. In alto serie di segni derivati da MAZZA

- n.5 AR gr. 2,32 Diam. 16 0 (fig.5)
Inv. Dess. 34. Da Verona.

* Nel corso della stampa di questo Catalogo è stato individuato presso il Gabinetto Numismatico di Budapest un ulteriore nucleo di monete celtiche padane (di cui probabilmente a nota 102). Mi riservo di analizzarle in altro momento.

¹M.DESSEWFFY, in Rev. Num. XVIII, 1914, p.175; MORANDI 1984, p.78. Non ho, in questa sede, preso in considerazione la provenienza indicata da „Verdello Bergamo”.

²Circa la definizione, a mio avviso corretta, del leone come „aggressivo” e non „gradiente”, vds. MORANDI 1984, p.76.

AREA BOICO-CENOMANE, III sec.a.C.: TIPO PESANTE CON LEONE-SCORPIONE (tipo VII)

D/ Testa femminile a d. con orecchini e collana, resa naturalisticamente.

R/ Leone stante a d. del tipo a „scorpione” su linea d'esergo. In alto serie di segni derivati da ΜΑΣΣΑ

n.6 AR gr. 3,24 Diam. 14,5 2 (fig.6)

Inv. 19A/1914.2. Da Verdello.

D/ La capigliatura a „viticci” prepara i tipi più tardi.

n.7 AR gr. 3,21 Diam. 18 3 (fig.7)

Inv. Dess. 25. Da Verona.

n.8 AR gr. 3,17 Diam. 15 9 (fig.8)

Inv. 19A/1914.1. Da Verdello.

D/ C.perl. Conio stanco.

n.9 AR gr. 3,14 Diam. 16 3 (fig.9)

Inv. Dess. 23. Da Verona.

D/ C.perl.

n.10 AR gr. 3,05 Diam. 15 3 (fig.10)

Inv. 51A/1912.6.

n.11 AR gr. 3,04 Diam. 15 3 (fig.11)

Inv. Dess. 32. Da Verona.

D/ Testa con capigliatura „fiammeggiante”. C.perl.

n.12 AR gr. 2,99 Diam. 13,5 3 (fig.12)

Inv. 51A/1912.1a.

n.13 AR gr. 3,00 Diam. 15 1/2 (fig.13)

Inv. Delh. 12.

D/ C.perl.

n.14 AR gr. 2,96 Diam. 16,5 2 (fig.14)

Inv. Dess. 27. Da Verona.

n.15 AR gr. 2,92 Diam. 14,5 3 (fig.15)

Inv. 44.1949.10.

D/ C.perl.

n.16 AR gr. 2,71 Diam. 16 3 (fig.16)

Inv. 19A/1914.5. Da Abbiategrasso.

INSUBRI, MILANO (?), metà II sec.a.C. (Tipo XI)

D/ Testa femminile a d., con corona di spighe (?), orecchini pendenti, collana. Stile „fluido”. C.perl.

R/ Leone stante a d., su linea d'esergo rettilinea. In alto, in caratteri „nord-etruschi”, da d. a s., su una riga, *toutiopoulos*

n.17 AR gr. 2,42 Diam. 15 9 (fig.17)

Inv. Dess. 1054.

n.18 AR gr. 2,27 Diam. 14 0 (fig.18)

Inv. 22A/1914.6. Da Verdello.

R/ Doppia linea d'esergo.

- n.19 AR gr. 2,08 Diam. 15,5 6 (fig.19)
Inv.Dess. 1055.
- n.20 AR gr. 1,95 Diam. 14,5 6 (fig.20)
Inv. 22A/1914.7. Da Verdello.
R/ Leggenda incompleta.
- n.21 AR gr. 1,90 Diam. 15,5 7/8 (fig.21)
Inv. 22A/1914.8. Da Verdello.
- n.22 AR gr. 1,78 Diam. 14,5 3 (fig.22)
Inv.Dess. 1057.
Moneta suberata.

CENOMANI, BRESCIA (?), metà II sec.a.C. o poco dopo (Tipo IX)

D/ Testa femminile a d. con orecchini e collana, stilizzata, capigliatura a „virgole”
R/ Leone stante a d. del tipo a „scorpione”. In alto serie di segni derivati da MAZZA

- n.23 AR gr. 2,71 Diam. 15,5 0 (fig.23)
Inv.Dess. 1041.
Tondello ottenuto da lamina tranciata.
- n.24 AR gr. 2,68 Diam. 15,5 6 (fig.24)
Inv. 22A/1914.1. Da Verdello.
Tondello ottenuto da lamina tranciata.
- n.25 AR gr. 2,64 Diam. 14 6 (fig.25)
Inv.Delh. 8.
Tondello ottenuto da lamina tranciata.
- n.26 AR gr. 2,29 Diam. 13,5 3 (fig.26)
Inv. 22A/1914.3. Da Verdello.
Tondello ottenuto da lamina tranciata.
- n.27 AR gr. 2,25 Diam. 13,5 3 (fig.27)
Inv. 185A/1913.3. Da Verdello.
- n.28 AR gr. 2,11 Diam. 12 3 (fig.28)
Inv. 22A/1914.2. Da Verdello.
- n.29 AR gr. 1,76 Diam. 13 6 (fig.29)
Inv.Delh. 9.
Tondello ottenuto da lamina tranciata.
- n.30 AR gr. 1,42 Diam. 14 9 (fig.30)
Inv.Dess. 1046.

CENOMANI, BRESCIA (?), seconda metà II sec.a.C. (Tipo X)

D/ Testa femminile a d. con orecchini e collana, stilizzata, capigliatura con i tre riccioli a „viticci”
R/ Leone stante a d. del tipo a „scorpione” su linea d'esergo. In alto serie di segni derivati da MAZZA

- n.31 AR gr. 2,55 Diam. 14,5 2 (fig.31)
Inv. 51A/1912.1.6.

n.32 AR gr. 2,17 Diam. 13 3 (fig.32)
Inv.Dess. 24. Da Verona.
Tondello ottenuto da lamina tranciata

n.33 AR gr. 2,16 Diam. 16 0 (fig.33)
Inv. 95A/1907.176.
D/ C.perl.

n.34 AR gr. 1,97 Diam. 14,5 3 (fig. 34)
Inv.Delh. 10. Da Verdello.

AREA OCCIDENTALE LOMBARDO-PIEMONTESE, metà II sec.a.C. o poco dopo (Tipo XVI)

D/ Testa femminile a d. con orecchini e collana. Tipo con „occhi aperti”. C.perl.

R/ Leone stante a d. del tipo „lupo”. Linea perlinata tra coda e corpo. Criniera ad elementi triangolari. In alto serie di segni derivati da ΜΑΣΣΑ

n.35 AR gr. 2,91 Diam. 14 2 (fig.35)
Inv. 53A/1913.2.

n.36. AR gr. 2,73 Diam. 14,5 9 (fig.36)
Inv. 19A/1914.3. Da Verdello.

n.37 AR gr. 2,71 Diam. 14 6 (fig.37)
Inv.Dess. 1039.
D/ C.perl.

AREA OCCIDENTALE LOMBARDO-PIEMONTESE, seconda metà II sec.a.C. (Tipo XVII)

D/ Testa femminile a d. con orecchini e collana. Tipo con „occhi pesti”. C.perl.

R/ Leone stante a d. del tipo „lupo”. Senza linea perlinata tra coda e corpo. Criniera a piccoli tratti paralleli.
In alto serie di segni derivati da ΜΑΣΣΑ

n.38 AR gr. 3,23 Diam. 14 9 (fig.38)
Inv. 58A/1913.3.

n.39 AR gr. 2,78 Diam. 16 9 (fig.39)
Inv. 19A/1914.4. da Abbiategrasso

n.40 AR gr. 2,23 Diam. 14 9 (fig.40)
Inv.Dess. 1040.

n.41 AR gr. 1,86 Diam. 12,5 3 (fig.41)
Inv.Delh. 11.
D/ C.perl.

AREA VENETA, II sec.a.C. (Tipo XVIII)

D/ Testa femminile a d.

R/ Leone stante a d. di tipo quasi naturalistico. In alto serie di segni a V derivati da ΜΑΣΣΑ

n.42 AR gr. 2,50 Diam. 15 1/2 (fig.42)
Inv.R.I. 4088.

AREA VENETA, metà II-inizi I sec.a.C. (Tipo XIX)

D/ Testa femminile a d. con orecchini e collana. C.perl.

R/ Leone stante a d. del tipo „lupo”. In alto serie di segni lunati derivati da ΜΑΣΣΑ

n.43 AR gr. 2,51 Diam. 14 0 (fig.43)
Inv.Delh. 704.

n.44. AR gr. 2,22 Diam. 14 0 (fig.44)
Inv.Dess. 1042.

AREA VENETA, fine II-inizi I sec.a.C. (Tipo XX)

D/ Testa femminile a d. con orecchini e collana. C.perl.

R/ Leone stante a s. del tipo „lupo”. In alto serie di segni lunati derivati da ΜΑΣΣΑ

n.45 AR gr. 1,97 Diam. 14 1/2 (fig.45)
Inv.Delh. 13.
D/ C.perl.

AREA ALPINA (TRENTINO?), seconda metà II sec.a.C. (Tipo XXI)

D/ Testa femminile a d. con orecchini e collana. C.perl.

R/ Leone stante a d. del tipo „scorpione”. In alto serie di segni derivati da ΜΑΣΣΑ

n.46 AR gr. 2,46 Diam. 16 3 (fig.46)
Inv.Dess. 1038.

VERAGRI DEL VALLESE, I sec.a.C. (Tipo XXII)

D/ Testa femminile stilizzata a d. C.perl.

R/ Quadrupede (leone stilizzato) stante a d. In alto segni pseudoalfabetici. In basso occhio di dado.

n.47 AR gr. 1,43 Diam. 14 7/8 (fig.47)
Inv.Dess. 1047.

La Collezione Numismatica del Museo Nazionale di Budapest possiede una serie di monete celtiche padane³ di notevole completezza, con rappresentati quasi tutti i tipi noti, anche se molto rari, come la dramma della „civetta” e un esemplare dei Veragri del Vallese, quasi mai presente fuori dalla Svizzera.

Essa si propone quindi come un ideale supporto per un tentativo di sintesi della complessa problematica di questa monetazione preromana dell'Italia Settentrionale. Un ulteriore dato di estremo interesse è rappresentato dalla accurata registrazione delle provenienze, che ci permette di individuare nuclei derivanti da ritrovamenti, forse inediti, a Verona ed Abbiategrasso, e, in un caso, da un ripostiglio noto, Verdello, che viene così completato.

La segnalazione del nucleo di Budapest si pone in un momento molto delicato per la ricerca sulla moneta preromana padana, che per tanti anni ha visto l'opera generosa e stimolante di A.Pautasso⁴ e che una serie di contributi incentrati su problematiche esterne alla moneta padana in senso stretto, come sulla datazione delle dramme pesanti massaliote o sulla circolazione preromana del Vallese, unita alla elaborazione di dati di scavo, specialmente in Milano (ma anche altrove, come vedremo), ha rimesso in movimento.

Si è visto un afflusso di dati nuovi che in parte sono stati presi in esame dal Pautasso, in parte sono giunti dopo la sua prematura scomparsa.

³ Si prendono in esame in questa sede solo le monete celtiche padane e i tipi da esse derivati. Si tralascia il pur importante nucleo di monete massaliote proprie. Desidero ringraziare la Collega Dott.ssa Katalin Biró Sey per aver permesso l'esame diretto del materiale e per avermi invitato a studiarlo. Nella collezione è presente parte del materiale pubblicato in DESSEWFFY 1910, I-II-III. Non ho trovato il n.573 (dramma padana di tipo VI, pesante gr. 3,27) e i nn.26-28-29-30-31-33 del ritrovamento di Verona.

⁴ Rimane fondamentale PAUTASSO 1966, cui vanno affiancati numerosissimi contributi, che di volta in volta citerò in questo testo, in gran parte riproposti in PAUTASSO 1986.

Gli inizi della monetazione padana.

La gran parte della monetazione padana preromana, tutta argentea, deriva da un tipo massaliota, con al D/ una testa femminile (Afrodite) con collana ed orecchini e al R/ un leone stante a d., sormontato dalla leggenda ΜΑΣΣΑ.

Gli esemplari imitati in area padana appartenevano alle emissioni cd. „pesanti”, che furono di corta durata e che vengono oggi generalmente datate al primo decennio del IV secolo a.C. o a poco dopo.⁵

La loro presenza in Italia Settentrionale è certamente legata al reclutamento di mercenari in questa regione, pagati dai marsigliesi con numerario argenteo ed appartenenti a gruppi umani, etnici e culturali, sui quali la critica più recente ha recentemente modificato le proprie posizioni.⁶

Accanto al riconoscimento di una fase urbana etrusca a Nord del Po, sul Mincio (Bagnolo San Vito)⁷, si è infatti finalmente ammessa la celticità dei gruppi caratterizzati dalle culture definite di Golasecca III A, cronologica mente collocata nel V e all'inizio del IV sec.a.C.

I gruppi gallici che, da occidente, o da occidente ed oriente, varcano le Alpi all'inizio del IV sec.a.C. e che giungeranno fino a Roma (386 a.C.?), non sappiamo bene se in un'unica soluzione o ad ondate, si sovrappongono o affiancano quindi a realtà culturali già definibili come „celtiche” (non, ovviamente, lateniane), parlanti lingue celtiche, con una avanzata cultura urbana (Como, Bergamo, Brescia, Milano) e con innumerevoli contatti con il mondo etrusco confinante. Mondo etrusco che trasmette, tra l'altro, l'alfabeto e la moneta.⁸

Al termine delle vicende del IV secolo è possibile individuare una serie di nuovi gruppi celtici lateniani egemoni, i Senoni nelle Marche, i Boi in Emilia, i Cenomani nella Lombardia orientale e nel Veneto occidentale, i Salluvii, i Vertamocori, i Libici (zone di Novara e Vercelli), i Laevi, i Marici (zona di Pavia), gli Anari (Lombardia a Sud del Po) ecc. (fig.48)

Per molti di questi gruppi le fonti sono incerte, oscillando tra un riconoscimento come celti o come liguri. Probabilmente si hanno situazioni molto complesse, nelle quali la nuova cultura lateniana ha avuto una funzione omogeneizzatrice.

Altri gruppi, come i *Comenses* (Como) e i *Leponzi* (Canton Ticino), appaiono in assoluta continuità con la situazione precedente e talvolta, come i *Leponzi*, riescono a salvaguardare la loro indipendenza politica, che verrà meno solo con i Romani. Anche fra questi gruppi però la cultura lateniana penetra molto velocemente.

Il gruppo degli *Insubri*, che diverrà con il tempo il più aggressivo in Italia Settentrionale e che formerà un vero e proprio impero, con il controllo militare di ampie aree, verso Sud, Nord, Ovest, su Anari, Laevi, Marici, Salluvii, Vertamocori, Libici, fino ai Taurini, *Comenses*, forse *Orumbovi*, potrebbe non essere giunto in Italia all'inizio del IV sec.a.C., ma essere preesistente.

Provenendo da una situazione culturale di Golasecca IIIA, ben riconoscibile negli scavi più recenti⁹, avrebbe assimilato senza traumi la nuova dimensione lateniana.

Vedremo come questa particolare collocazione culturale degli *Insubri* possa spiegare alcuni aspetti della monetazione padana sino al suo esaurirsi all'inizio del I sec.a.C.

⁵ J.N.BARRANDON-C.BRENOT, *Recherches sur le monnayage d'argent de Marseille*, MEFRA 90, 1978, 2, p.660 ss.; C.BRENOT, *Nouvelles recherches sur le monnayage de Marseille du IV au I siècle av.J.C.*, Actes 9ème Congr.Intern.Num., Berne 1979 (1982), p.187 ss.; EAD., *La drachme lourde de Marseille. Une hypothèse sur cette frappe éphémère*, Studia P.Naster oblata, I, Num.Ant., Leuven 1982, p.35 ss.; A.PAUTASSO, *Monnaies celtiques en Italie*, in *Keltische Numismatik und Archeologie*, Wuerzburg 1981, BAR Intern.Ser.200, Oxford 1984, p.291. Sarebbe emissione militare, con riferimenti stilistici a tipi del 400-390 a.C., battuta sino al 386 e non oltre.

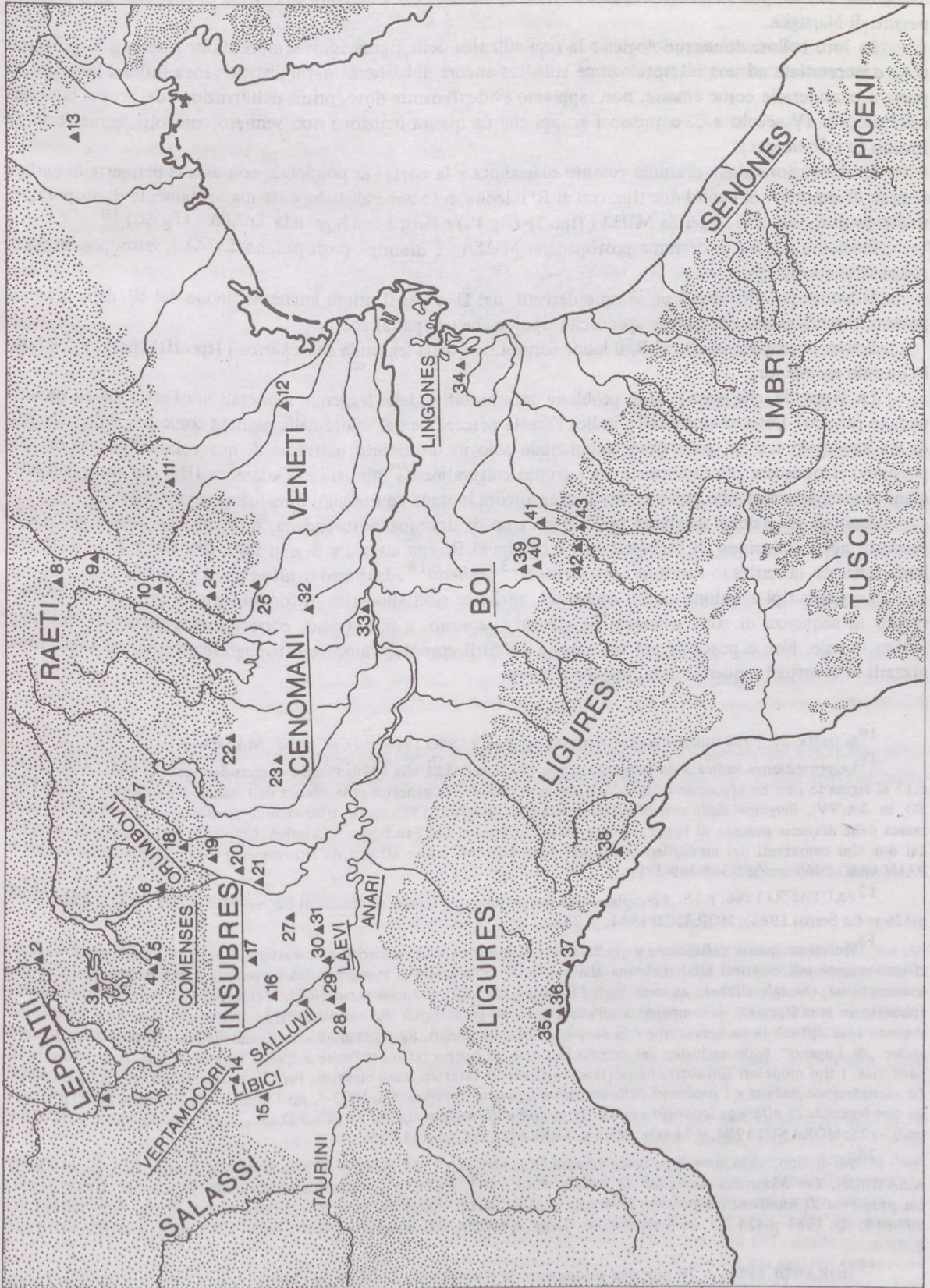
⁶ Un quadro già esaustivo della problematica di questo periodo è in R.DE MARINIS, *L'età gallica in Lombardia (IV-I sec.a.C.): risultati delle ultime ricerche e problemi aperti*, Atti II Convegno Archeologico Regionale, Como 1984 (1986), p.93 ss. Per il problema etnico cfr. ID., *La cultura di golasecca: Insubri, Orobì e Leponzi*, in AA.VV., *Italia Omnium Terrarum Alumna, Antica Madre*, Milano 1988, pp. 169-175; V.KRUTA, *I Celti*, *Ibidem*, p.263 ss.

⁷ Per questa problematica vds. „*Gli Etruschi a Nord del Po*”, a cura di R.DE MARINIS, I-II, Mantova 1986-1987.

⁸ Una didramma di Populonia di V sec.a.C. è stato ritrovata, in strati pertinenti al Golasecca IIIA, a Prestino (Como). R.DE MARINIS, in *Notiziario della Soprintendenza Archeologica della Lombardia per il 1981*, Milano 1982, pp.47-48.

⁹ Per l'ipotesi della preesistenza degli *Insubri* all'invasione celtica dell'inizio del IV sec.a.C. cfr. V.KRUTA, *I Celti*, in AA.VV., *Italia, Omnium Terrarum Alumna, Antica Madre*, Milano 1988, p.307. S.JORIO, in *Notiziario della Soprintendenza Archeologica della Lombardia per l'anno 1987*, Milano 1989, p.132 ss. per il cortile di palazzo reale; A.CERESA MORI e altri, *ibidem*, p.137 ss. per gli scavi di via Moneta. Ringrazio la Collega Anna Ceresa per l'autorizzazione a studiare i materiali di via Moneta e a pubblicare la foto della dramma con leone naturalistico.

fig. 48.

Le emissioni che possiamo collocare in questa fase, che potremmo definire di prima metà IV sec.a.C., sono sostanzialmente quattro, tutte con pesi alti, solitamente superiori a gr. 3,5 e tutte con al D/ una testa femminile con collana ed orecchini, resa in termini naturalistici e derivata dalla testa di Afrodite delle dramme pesanti di Marsiglia.

La loro collocazione cronologica e la resa stilistica delle figurazioni, sempre molto aderenti ai prototipi greci e improntata ad una interpretazione stilistica ancora abbastanza naturalistica, senza influssi lateniani, ci porta a considerarle come emesse, non sappiamo evidentemente dove, prima dell'irruzione dei gruppi lateniani dell'inizio di IV secolo a.C. o presso i gruppi che da questa irruzione non vennero coinvolti, come forse gli Insubri (o i *Comenses*).

La derivazione dalla dramma pesante massaliota e la coerenza ponderale con essa ci permette di parlare sempre di dramme. Si hanno due tipi, con al R/ il leone, reso naturalisticamente ma solitamente di proporzioni molto pesanti, uno con leggenda MAZZA (Tipo I) (fig.49) e l'altro con leggenda ΣΑΖΕΑ (fig.50).¹⁰

Possiamo parlare di dramma protopadana MAZZA e dramma protopadana ΣΑΖΕΑ, senza possibilità di collocazione nello spazio.¹¹

Si hanno poi altri due tipi, sempre derivati, nel D/ e per il primo anche nel leone del R/, dalla dramma pesante massaliota ma con vistose specificità tipologiche ed epigrafiche.

Il tipo protopadano con al R/ il leone sormontato dalla leggenda *anarekartos* (Tipo III) (fig.51)¹² è noto in un solo esemplare.

La leggenda, che pone i soliti problemi interpretativi delle leggende monetali nord-etrusche su monete padane (etnico? Dato onomastico?), indica l'esatta percezione del valore della moneta come possibile supporto di un messaggio scritto, percezione ammissibile solo in un ambito culturale di notevole sofisticazione, che possiamo riconoscere più facilmente tra i gruppi culturalmente inseriti nel Golasecca IIIA che tra quelli lateniani di recente arrivo, che provengono da aree ancora lontane da qualsiasi dimensione monetaria.

Analoga situazione troviamo nell'ultimo tipo di dramma protopadano, noto in soli cinque esemplari, presente nella collezione di Budapest (n.1), che ha al R/ una civetta a d. con testa frontale e a d., oltre una linea verticale, la scritta in caratteri nord-etruschi¹³ *seghedu*¹⁴, dal basso in alto (tipo IV) (fig.52).

I quattro tipi appaiono molto omogenei, anche se risultano prive di fondamento le proposte di collegamento in sequenza di conii avanzate da alcuni¹⁵, e sono, a mio avviso, correttamente attribuiti all'Italia Settentrionale. Non è possibile per ora meglio definirli cronologicamente o topograficamente ed anche organizzarli in eventuali sequenze cronologiche relative.

¹⁰ Si tratta, per i due tipi, del gruppo definito dal PAUTASSO 1966, p.16 ss. come MAZZA α

¹¹ La provenienza indicata da Bergamo di una dramma ΣΑΖΕΑ alla BN di Parigi e le considerazioni di PAUTASSO 1966, p.17 al riguardo non mi appaiono fornire indicazioni al di là di una generica provenienza dall'Italia settentrionale. A. PAUTASSO, in AA.VV., *Bergamo dalle origini all'altomedioevo*, Bergamo 1985, p.48, ritorna sulla proposta della provenienza bergamasca della dramma pesante di Parigi: sarebbe stata trovata nel 1882 in Borgo S. Caterina. Colpisce l'alto numero di esemplari dei due tipi conservati nel medagliere milanese, dove possono essere affluiti da ritrovamenti locali e comunque lombardi: PAUTASSO 1966, nn.365-366-369-371.

¹² PAUTASSO 1966, p.15. Esemplare oggi irreperibile, un tempo al Museo di Gotha. Pesa gr. 3,53. PAUTASSO 1984, p.426 ss (in Scritti 1986); MORANDI 1984, p. 75 ss.

¹³ Preferisco questa definizione a quella, fonte di innumerevoli equivoci, di caratteri „leponzi”. I Leponzi utilizzarono effettivamente tali caratteri alfabetici, ma alla periferia del più ampio mondo padano, appunto caratterizzato dalle culture golasecchiane, che tale alfabeto assunse dagli Etruschi e che diffuse anche verso Nord. L'obiettivo frequenza dei ritrovamenti epigrafici in area leponzia, accompagnata all'altrettanto obiettiva rarità dei ritrovamenti in „pianura”, dove varie contingenze avevano reso difficili la conservazione e la scoperta dei monumenti, ha portato all'errata convinzione che tale alfabeto, detto anche „di Lugano”, fosse esclusivo del mondo leponzio ed hanno fatto attribuire a questa regione alpina, tutto considerato periferica, i tipi monetari (insubri) che portano leggende in caratteri nord-etruschi. Per tale problematica vds. A. PAUTASSO, *La monetazione padana e i problemi delle emissioni leponzie*, Sibirium XII, 1973-5, pp.337-361; ID, *Le monetazioni preromane con leggende in alfabeto leponzio emesse da popoli delle regioni alpine*, Atti Ce.S.D.I.R., 7, 1975-6, pp.473-512; ID, 1984 pp.95-125; MORANDI 1984, p.74 ss. e, *contra*, ARSLAN 1986, pp.111-121.

¹⁴ Per il tipo, visto un tempo come etrusco (R. GARRUCCI, *Le monete dell'Italia antica*, Roma 1885, pp.44-45, 55; A. SAMBON, *Les Monnaies Antiques de l'Italie*, Paris 1903, pp.29, 67), recuperato all'ambito padano da A. PAUTASSO, *Un problema di numismatica padana: le dramme della civetta*, Actes du 9ème Congr.Intern.Num., Berne 1979 (1982), pp. 607-618; ID, 1984 p.424 ss. in Scritti 1986) vds. A. MORANDI, *Epigrafia Italica*, Roma 1982, p.231 e MORANDI 1984, p. 77 ss.

¹⁵ MORANDI 1984, p. 78 propone cautamente lo stesso conio di D/ per la dramma con la civetta di Budapest e una dramma protopadana con MAZZA di Torino (Tav.I, nn. 2-3) e forse per la dramma con la civetta di Parigi (Tav. I, n.1). I conii sembrerebbero tutti diversi, anche se molto simili.

Monetazione padana di IV e III secolo a. C.

La fase successiva, dalla metà del IV secolo al termine della vicenda annibalica, appare caratterizzata dalla coniazione di dramme padane tutte con il tipo del leone al R/.

Vengono abbandonate, per quanto sappiamo, sia figurazioni diverse (come la civetta), che leggende diverse dal MAZZA dei prototipi, che appaiono sempre più lontani e dimenticati. Diremmo che la moneta padana si sviluppa imitando se stessa, senza contatti ulteriori con l'esterno.

Si è persa qualsiasi percezione del valore fonetico della leggenda, che diviene una sequenza puramente decorativa di segni giustapposti.

I pesi risultano calanti. Sempre inferiori ai gr. 3,5 giungono ad essere, nelle fasi terminali, anche inferiori ai 2,9. Possiamo comunque sempre parlare di dramme.

L'esame del materiale, restituito abbondantemente dai ripostigli ed episodicamente da scavi, permette l'individuazione di aree di coniazione, quasi sicuramente corrispondenti a realtà statuali: un'area insubre ed una boico-cenomane. In entrambe le aree è possibile individuare una dinamica interna nell'evoluzione del tipo.

Un primo ritrovamento in scavo a Milano (fig.16)¹⁶, unito alle analogie stilistiche con le successive emissioni insubri con leggenda in caratteri nord-etruschi, permette di portare in area appunto insubre, forse nel suo centro principale, Milano¹⁷, le coniazioni che potremmo definire con leone a carattere „naturalistico” (in contrapposizione con il leone-scorpione, che vedremo).

Un primo gruppo ha al D/ la testa femminile a d. ancora abbastanza vicina ai prototipi (massalioti e padani) e, soprattutto, leggibile (Tipo V) fig.53).¹⁸

Nelle successive emissioni, progressivamente sempre di più, si nota la cancellazione del D/, come se fosse stato prodotto da conii stanchissimi (Tipo VI) fig.54).¹⁹

Le sensibili differenze, soprattutto nei R/, con i tipi protopadani (soprattutto il leone appare più snello) potrebbero far ipotizzare una soluzione di continuità tra i due momenti di emissione. Le coniazioni potrebbero essere state interrotte durante il IV secolo per un periodo più o meno lungo, forse nella fase di assestamento e di sedentarizzazione dei gruppi celtici allogeni.

Non facile appare chiarire la ragione della tendenza alla cancellazione del tipo al D/, che appare peculiare non solo dei popoli della padania ma anche di altri nel mondo celtico.²⁰

L'ipotesi dell'imperizia non pare reggere di fronte alla qualità e alla precisione nella coniazione dei tipi di R/. Si ha evidentemente una svalutazione del dato figurativo rappresentato dalla testa umana del D/ ed una contemporanea maggiore valutazione dell'animale sul R/, certamente non percepito come leone ma in termini fantastici a noi ignoti.

Una provenienza insubre di questa monetazione ne spiegherebbe sia l'ampia diffusione e la lunga persistenza sul mercato, attestata dai ripostigli tardi,²¹ che la resistenza all'elaborazione di un linguaggio stilistico

¹⁶ Negli scavi di Via Moneta, nei livelli inferiori.

¹⁷ Si rimane comunque in dubbio sull'effettivo carattere urbano della città di Milano in questo periodo, che vede il mondo celtico organizzarsi su realtà più territoriali che urbane.

¹⁸ Si tratta delle dramme individuate dal PAUTASSO 1966, p.19 come del tipo MAZZA β

¹⁹ Il PAUTASSO 1966, pp. 7-8 individua queste monete come di tipo 1 e 2, riconoscendo la continuità tra i due tipi e la presenza di leggende risolte in MZZA nel tipo 2. Inserisce nel tipo 2 anche monete con al R/ il leone-scorpione. Individua come più antiche le monete con D/ cancellato, che deriverebbe da una iniziale imperizia dei primi imitatori, che successivamente sarebbero riusciti a produrre e ad usare conii di D/ abbastanza corretti (p.7). Esclude una derivazione dai tipi MAZZA α e β per la diversa resa stilistica del leone, che egli vedeva nelle dramme di tipo 1 e 2 più vicino ai prototipi massalioti.

²⁰ L'esemplificazione sarebbe lunga. Cito come unico esempio i tetradrammi dai tipi di Filippo II: FORRER 1908, I, Taf. XXXV, 336.

²¹ Ne è un esempio il ripostiglio di Serra Riccò (GE). PAUTASSO 1966, p.49 ss. con 164 monete; ALLEN 1971, pp.97-108, con altre 148 monete e due frammenti; ID, *The Serra Riccò hoard*, The Num.Circular, LXXIX, 1971, 1, p.15; FISCHER 1981, pp.45-53, che analizza 126 pezzi, in parte gli stessi studiati dallo Allen e in parte nuovi, con datazione degli oboli alla prima metà del I sec.a.C.; A.PAUTASSO, *Un eccezionale documento di protostoria cisalpina*, in *Studi di Archeologia dedicati a P.Barocelli*, 1980, pp.261-272, con il punto della situazione, prima della pubblicazione del nucleo francese; A. BERTINO, *Dramme e oboli cisalpini del gruppo ligure*, Studi e ricerche, cultura del territorio, 2, 1985, pp.73-81, con recupero di 20 „oboli” e di 4 dramme boico-cenomani. Vds. ora anche ORLANDONI 1988, pp.3-5, con altre 177 monete provenienti da Serra Riccò, raccolte dal Pautasso, con anche cinque monete massaliote (i nn.1, 2, 4, 5, 6; il n.3 è una dramma padana con leone naturalistico). Altri nuclei sembra siano in mano a privati. In realtà del ripostiglio sappiamo ancora molto poco. Non siamo in particolare assolutamente sicuri che nel complesso fossero associati soltanto i tipi finora noti. All'allarmante segnalazione della presenza nella collezione Pautasso di monete di Marsiglia possiamo infatti aggiungere la documentazione di altre

a carattere lateniano, comprensibile in un gruppo, come quello insubre, che non avrebbe soluzione di continuità con la precedente cultura golasecchiana.

In ogni caso questa monetazione si contrappone a una serie di emissioni, come vedremo meno compatte, nelle quali si ha il comune denominatore della trasformazione dell'immagine del leone di R/ nell'immagine di un animale fantastico privo di qualsiasi riferimento naturalistico, tanto simile ad un insetto da venir comunemente definito leone-scorpione.²² Si tratta con ogni evidenza di una interpretazione lateniana delle monete protopadane, interpretazione che è sensibile anche nei tipi del D/, nei quali la testa femminile assume talvolta una capigliatura che potremmo definire „fiammeggiante”.

Anche in queste monete si ha però la tendenza episodica alla cancellazione del tipo del D/.²³

Abbiamo così dramme del tipo con leone-scorpione pesanti a D/ leggibile (Tipo VII) (fig.55) ed altre a D/ semicancellato o cancellato (Tipo VIII) (fig.56).

Tipologicamente, specialmente nei D/, la classe non appare omogenea, probabilmente per la provenienza da aree diverse. L'area di diffusione del tipo appare amplissima, troppo ampia per ammetterne una provenienza unicamente dall'area cenomane, come possiamo ipotizzare in base all'indubbia continuità con i tipi cenomani successivi. Sono coinvolte Lombardia, Piemonte ed Emilia.

Proprio i ritrovamenti emiliani sono, a questo proposito, da riconsiderare con estrema attenzione.²⁴ Si hanno infatti indizi di una presenza piuttosto capillare proprio dei tipi con leone-scorpione pesanti in tutta la regione emiliana.²⁵ Ricordiamo Spina²⁶ e Monterenzio.²⁷ Forse è pure significativa la presenza nel medagliere di Bologna di un alto numero di monete del tipo a leone-scorpione pesante, di tipo VII²⁸, che potrebbero provenire dal territorio.

classi in contributi bibliografici dimenticati. G.MISCOSI, *La classificazione storica e numismatica delle monete dette volgarmente di Casella...*, Genova 1926 segnala (pp.10-11) dramme con leone naturalistico e con leone-scorpione, note anche negli altri nuclei pubblicati. Lo stesso autore però (ID, *Genova trimillenaria, I Massili di Numidia*, Genova 1927) propone, accanto ad un testo a carattere fantastico, a pp.10-11, undici monete del tipo con leone-lupo, con i due sottotipi, ed una cenomane con testa „linearistica” e capigliatura a „viticci”. Il livello deteriorato del testo potrebbe togliere valore alla segnalazione. Pure rimane il dubbio che il Miscosi abbia veramente proposto monete presenti nel ripostiglio. D'altro lato il tempo passato dalla scoperta può anche aver portato all'attribuzione a Serra Riccò (unico ripostiglio noto) di nuclei di monete (soprattutto „oboli”) in realtà ritrovati altrove.

²² Si tratta delle monete presentate da PAUTASSO 1966, pp.8-9 come di tipo 3 e 4. Il tipo 4 ha il D/ con caratteri più lateniani.

²³ Ad es. PAUTASSO 1966, nn. 389-390.

²⁴ Le posizioni di E.A.ARSLAN, *Appunti per una sistemazione cronologica della monetazione gallica cisalpina*, NAC 1973 p. 43 ss. vanno in gran parte riviste.

²⁵ ERCOLANI 1981, p. 253. La ERCOLANI segnala una dramma del tipo 1 del Pautasso, pesante gr. 2,85 (quindi insubre di III sec.C.: tipo V). Da Castelfranco viene segnalata una moneta insubre con leggenda *rikoi*, di tipo XV (PAUTASSO 1975, p.48). Una moneta di tipo leone-lupo (tipi XVI-XVII), quindi di area occidentale lombardo-piemontese, sembra provenire da S.Cesario sul Panaro: A.PAUTASSO, *Gli oboli gallici di S.Cesario*, Rassegna Numismatica, II, 9-10, 1979, pp.9-10; ERCOLANI 1981, pp.251-2). Il complesso di S.Cesario, segnalato dal CAVEDONI, Bull.di Corrispondenza Archeologica, X-XI, ott.-nov.1834, avrebbe un semisse unciale, un Vittoriato, un bronzo coniato di *Ariminum*, una moneta padana del tipo 7A del Pautasso, quattro oboli „à la croix”. La datazione di ciascuna di queste monete è controversa e in ogni caso l'associazione appare illogica. Per ora parlerei più volentieri, se non si vuole dubitare della affidabilità del Cavedoni, di deposito.

Resta probabilmente valida la segnalazione della moneta padana, che, con quella di Castelfranco e con quelle ipotetiche di Marzabotto (PAUTASSO 1975, p.48), individua una linea di penetrazione verso Sud del numerario celtico di seconda metà II-inizio I sec.a.C., fino al ripostiglio di Civita Castellana, citato dal FORRER 1908, p.87, figg.161, 165.

²⁶ ERCOLANI 1981, p.251: di tipo 3 del Pautasso (nostro tipo (VII)), e quindi boico-cenomane con leone-scorpione pesante. La moneta pesa gr. 2,68 ma appare in pessime condizioni.

²⁷ A.PAUTASSO, *Nota su tre dramme padane da Pianello di Monte Savino, Monterenzio, Bologna*, Emilia Preromana, 8, 1980, p.56; ERCOLANI 1981, p.254; M.T.GULINELLI, *Monete dall'abitato preromano di Monte Bibele in provincia di Bologna*, RIN, 89, 1987, pp.101-108. Le monete sono una del tipo 2 e due del tipo 3 del Pautasso. Quindi una insubre (tipo V) e due boico-cenomani (tipo VII).

²⁸ P.BASSANELLI TUGNOLI, *Le dramme padane del Museo Civ.Archeol.di Bologna*, RIN, 1979, p.19 ss. Delle 55 monete del nucleo bolognese ben 27 (con i nn.11 e 12, che appaiono erroneamente classificati) sono del tipo leone-scorpione pesante (tipo VII), mentre non sono rappresentati i due tipi leone-scorpione cenomani (tipi IX-X). Non stupisce in questo quadro (di IV-III sec.a.C.?) la presenza anche di un alto numero di dramme con leone reso naturalisticamente (tipo V. Insubri?). Le due classi, con leone naturalistico e con leone-scorpione (tipi V e VII), circolavano chiaramente sul medesimo mercato, come si evince dalla distribuzione dei ritrovamenti (PAUTASSO 1966, p.124 ss.). Circa la possibile provenienza da Ornavasso o Varzo di molte delle monete di tipo occidentale lombardo-piemontese (tipi XVI-XVII) vds. *Ibidem* pp.20-21.

Potremmo in ogni caso attribuire le emissioni pesanti con il tipo del leone-scorpione (tipo VII) all'ampia area, appunto boico-cenomane, con tradizione lateniana, in un certo senso contrapposta all'area insubre ancora collegata al linguaggio figurativo precedente.

Comunque tutti i tipi di questa fase tendono a circolare contemporaneamente nel medesimo territorio, dove erano evidentemente sempre accettati. I dati forniti dai ripostigli risultano così praticamente inservibili ai fini di determinare le aree di coniazione.

Circa la datazione di tutto questo complesso di emissioni assume particolare importanza il ripostiglio del Campidoglio²⁹ nel quale otto dramme padane, due del tipo con leone naturalistico (tipo V) e sei del tipo con leone-scorpione (tipo VII), sono associate ad un complesso di didramme, per la quasi totalità quadrigati.³⁰ Già il Pautasso³¹ ha utilizzato la presenza dei quadrigati per l'individuazione di un *terminus ante quem* per la coniazione delle dramme padane, che egli individuava nel 268 a.C., secondo la cronologia alta del Denario.

Personalmente abbasserei questa data al 215-214 a.C.³² L'accumulo delle monete confluite nel ripostiglio dovrebbe essere precedente e potrebbe, per le dramme padane, essere riferito alle vicende militari romane in Italia settentrionale del periodo immediatamente precedente alla guerra annibalica (la presa di *Mediolanum*, dopo la battaglia di *Clastidium*, è del 222 a.C.).

Avremmo così una documentazione del circolante padano nell'ultima fase prima di Annibale, quando già le medie dei pesi erano piuttosto basse.³³

L'esito della seconda guerra punica e soprattutto delle successive guerre tra celti e romani portò alla cancellazione dei Boi dall'Emilia. Non stupisce quindi che la monetazione con il tipo leone-scorpione (nella sua accezione boica, che ancora non abbiamo distinto da quella cenomane) non abbia avuto seguito a Sud del Po.

E non stupisce anche la ricerca di soluzioni tipologiche diverse da quelle del leone-scorpione nella zecca lombardo piemontese che crea il tipo leone-lupo nel II sec.a.C. (tipo XVI).

In area cenomane invece la continuità vi fu, con una serie di emissioni sempre caratterizzate dal leone-scorpione (tipi IX-X) figg.57-58).

La monetazione padana di II-I sec.a.C.

Per la successiva fase, dopo la conclusione appunto delle guerre tra Annibale e Roma e tra i gruppi celtici e Roma, la documentazione disponibile diviene imponente, con una rete molto fitta di ritrovamenti di ripostigli ed una rete, meno fitta ma già consistente, di provenienze sicure di pezzi isolati.³⁴

La validità della distribuzione dei ripostigli appare molto problematica ai fini dell'individuazione delle aree di produzione. La presenza praticamente di tutti i tipi ovunque ci informa però circa il mantenimento dell'equivalenza monetaria nella Padania di tutti i tipi, con amplissime possibilità di circolazione.

La costante presenza, sempre ed ovunque³⁵ e a tutti i livelli cronologici, dei tipi padani più antichi,

²⁹ C.SERAFINI, *Tesoretto di monete d'età repubblicana rinvenuto sul Campidoglio*, Bull.Commissione Archeol. Comunale di Roma, LXXI, 1943-5; PAUTASSO 1966, p.77 ss. e 135.

³⁰ Si hanno otto didramme romano-campane, sette didramme di Neapolis, una didramma di Taranto, 53 quadrigati.

³¹ PAUTASSO 1966, p.79; A.PAUTASSO, *Un contributo della numismatica padana alla datazione tradizionale del Denario*, in Scritti 1986, pp.623-627. La datazione delle dramme padane viene portata alla fine del III-Inizi del II sec.a.C.

³² Per le mie posizioni sulla data di introduzione del Denario e del Vittoriato vds. E.A.ARSLAN, *La monetazione in oro e argento dei Brettii*, Milano 1989, *passim*.

³³ Un primo esame delle medie reali delle dramme di IV-III sec.a.C. sembrerebbe indicare pesi molto alti, tra i gr.3,50 e i. 3,90 per i materiali anche stilisticamente più antichi, mentre si assesterebbero sui gr.2,90-3,10, con punte anche più basse, per la maggior parte delle restanti monete. Si potrebbe cautamente proporre un momento, tra IV e III secolo, in cui è avvenuto un abbassamento del peso di riferimento. Ricordiamo che in Italia meridionale si ha, nell'età genericamente di Pirro, tra il 283 e il 270 a.C., l'abbandono dello statere argenteo pesante (7,58 gr.ca) a favore di quello leggero (6,82 gr.ca), nel quale possiamo riconoscere anche il quadrigato. Non possiamo escludere che tale vicenda abbia coinvolto, forse solo indirettamente, anche l'Italia settentrionale.

³⁴ Per l'elenco dei ritrovamenti PAUTASSO 1966, p.124; ID, 1970, pp.161-237; ID, 1986, *passim*; ARSLAN 1986, p.116 ss. Quest'ultimo è attento soprattutto alle provenienze non di ripostiglio.

³⁵ Il ripostiglio di Manerbio, del quale si dirà avanti, è un'eccezione: sembra documentare una fase di produzione, molto limitata nel tempo, di tre zecche, evidentemente contemporanee. Sono assenti, non ostante la grandiosità del campione statistico, materiali più antichi o più recenti.

attestati su medie ponderali di ca. 3 grammi o di poco inferiori,³⁶ rivela la loro sostanziale equivalenza con la moneta romana, il Vittoriato nella prima fase e forse, successivamente, addirittura il Denario, che ha nella pratica medie molto simili.

Le emissioni di II secolo invece passarono da una iniziale parità con il Vittoriato ad una parità con il Quinario, seguendo la perdita di peso del Vittoriato.³⁷ Sarà quindi opportuno evitarne la definizione come dramme,³⁸ per il costante riferimento alla moneta romana, che circola sul medesimo mercato.

La distribuzione dei ritrovamenti isolati e di quelli in scavo, pur testimoniando sempre la forte mobilità di queste monete su tutto il quadro padano, permette di registrare un maggiore addensamento di ciascun tipo su determinate aree: i tipi con il leone-scorpione in area veneto lombarda (Brescia-Verona); i tipi con leggende in caratteri nord-etruschi in area lombarda con epicentro a Milano; i tipi con il leone-lupo nell'area occidentale lombardo-piemontese.

Non sarà errato individuare i Cenomani come emittenti per la prima classe,³⁹ gli Insubri per la seconda, una delle popolazioni celtiche occidentali (Salluvii, Libici?) per la terza.

Probabilmente in questa fase iniziano le emissioni venete, che esamineremo brevemente più avanti.

Non sembrano invece coniare moneta le popolazioni alpine (Leponzi compresi), almeno fino al I sec. a.C. che vedrà attivi i Veragri.

Questi gruppi utilizzano però la moneta padana, che troviamo con una certa frequenza nei ripostigli e in scavo.

I gruppi che emettono moneta sembrano corrispondere alle principali entità statali nelle quali i romani suddividono il territorio transpadano dopo la vittoria sugli Insubri, il cui „impero” viene probabilmente smembrato, restituendo autonomia ai gruppi soggetti, specialmente in area lombardo-piemontese.

In questa autonomia rientrava probabilmente il diritto a battere moneta.⁴⁰

In questa fase, II-inizi I sec. a.C., le monete padane e venete circolano in un mercato nel quale è presente la moneta romana, sia argentea che bronzea. Tutta la transpadana infatti rientra nell'area di influenza politico-militare di Roma, nella quale la potenza egemone realizza, mediante la distribuzione dei propri prodotti, il drenaggio delle materie prime, la penetrazione capillare a livello mercantile, una politica che potremmo definire di sfruttamento coloniale.⁴¹ In quest'ottica ha molta importanza la moneta in argento, che possiamo analizzare a tre livelli. Il primo è rappresentato dal Vittoriato, che per il solo fatto di circolare sopravvalutato rappresenta uno strumento di sfruttamento dei gruppi ai quali viene imposto, come i transpadani.⁴²

Il secondo livello è rappresentato dal Denario, la vera moneta forte, che viene fatta circolare soprattutto nelle mani di quanti gestivano i grandi commerci romani. Raramente (e solo tardi⁴³) il Denario si trova associato al Vittoriato e solo episodicamente, con singoli pezzi, appare associato alle monete padane.⁴⁴

Il terzo livello è rappresentato dalla moneta padana, emessa dalle autorità locali e destinata a circolare sempre separatamente da quella romana, in ambiti di mercato secondari. La debolezza di questa moneta ne doveva certamente impedire il cambio effettivo con la moneta romana, anche se vi si riferiva per i pesi, e ne dovette provocare un progressivo indebolimento, con fenomeni di svalutazione sempre più vistosi con il passare

³⁶ Il PAUTASSO 1966, p.7 ss. parla di pesi oscillanti tra gr.3.60 e gr. 2,90 per il tipo MAEZA β , e di medie sui 2,90 per i tipi 1, 2 e 3. Il tipo 4 avrebbe medie di gr.3 ca. E' mia speranza una migliore definizione futura delle medie, che pure già ora appaiono significative.

³⁷ Sul problema ARSLAN 1986, p.117, nota 57. E' da escludere, per questa fase, qualsiasi riferimento alla dramma leggera massaliota, che non viene ricordata nemmeno tipologicamente.

Le monete padane riprendono costantemente il tipo della dramma pesante di IV secolo a.C., senza faretra al D/ e con la sola leggenda MAEZA sopra al leone al R/. Che la dramma leggera massaliota faccia pure riferimento al Vittoriato è possibile, ma ciò non ha influenza sulla moneta padana, con la quale solo episodicamente si trova a circolare insieme (vds. il caso di Serra Riccò: ORLANDONI 1988, nn.1-2-4-5-6).

³⁸ Vds. l'invito alla prudenza di GEISER 1984, pp.44-45.

³⁹ Per un tentativo di reinterpretare la distribuzione areale dei ritrovamenti, per quanto riguarda i tipi insubri con leggenda in caratteri nord-etruschi (ma indirettamente anche per gli altri tipi padani) vds. ARSLAN 1986 p.115 ss.

⁴⁰ Per tutti questi problemi vds. il tentativo di sintesi di ARSLAN 1978, pp.441-481.

⁴¹ Per questi problemi vds. ARSLAN 1978, pp.477-480.

⁴² Il Vittoriato viene tesaurizzato insieme alla moneta padana. CRAWFORD 1969, nn.73 (Padova; padane e Vittoriati), 74 (San Zeno nell'Anania; padane e Vittoriati), 84 (Udine; Vittoriati), 113 (Caltrano Vicentino; Vittoriati), 114 (Gambolò; Vittoriati), 167 (Gerenzago; padane, Vittoriati, Denari, Quinari).

⁴³ Gerenzago: ripostiglio con padane, Vittoriati, Denari e Quinari, datato dal CRAWFORD 1969, n.167 al 124-92 a.C.

⁴⁴ A Biandrate (PAUTASSO 1966, p.60) si ha un solo Denario anonimo.

del tempo. Fino alla emissione di monete, all'inizio del I sec.a.C., con minimo contenuto in argento.⁴⁵

In questa situazione le varie monete, locale e romana, dovevano circolare separate e dovevano alimentare fenomeni di tesaurizzazione separati. Solo così si spiega la presenza di serie di ripostigli o di soli Vittoriati, o di soli Denari, o di sola moneta padana.

Le emissioni cenomane appaiono quelle con maggiore continuità con i tipi precedenti, che ho chiamato boico-cenomani e che hanno la costante presenza del leone-scorpione (tipi VII-VIII).

Si potrebbe ipotizzare una produzione anche per la prima metà del II sec.a.C., giustificata dalla collocazione privilegiata nei confronti della potenza egemone dei Cenomani, che quasi sempre negli anni precedenti erano stati a fianco di Roma.

Dalla metà del II secolo comunque sembrano definirsi due tipi, distinti non tanto dalla figurazione di R/, sempre il leone-scorpione, quanto dalla resa della testa del D/ e dalla tecnica di preparazione del tondello.

Il primo può essere definito „cenomane con testa con capigliatura a virgole”, dalla caratteristica resa dei capelli (Tipo IX). Il tondello è solitamente ottenuto mediante tranciatura di una lamina, con forma quindi quadrangolare.⁴⁶ Il secondo può essere definito „cenomane con testa con capigliatura a „vitici”, di stile linearistico (Tipo X).⁴⁷

Mentre per il primo tipo l'attribuzione ad area cenomane appare sicura,⁴⁸ per il secondo possiamo nutrire qualche incertezza, per l'assenza di documentazione in scavo o in ritrovamento isolato.⁴⁹

Anche la collocazione cronologica rispettiva dei due tipi appare incerta, per l'associazione documentata del tipo IX con i tipi finali insubri.⁵⁰ I due tipi però appaiono associati nei ripostigli, come a Verdello⁵¹ e a Burwein (Grigioni).⁵² Il tipo X appare poi stilisticamente legato, nella resa della capigliatura, al contrario dell'altro tipo, a molti dei conii delle precedenti monete boico-cenomani, e, ad un tempo, con i tipi insubri *toutiopouos* di stile linearistico e *pirakos* (tipi XII e XIII), che sono però preceduti (vds. avanti) dal tipo *toutiopouos* „fluido” (tipo XI).

In questo quadro assolutamente incerto si inserisce la composizione del ripostiglio di Manerbio,⁵³ nel quale il tipo IX appare associato al tipo insubre *toutiopouos* „fluido” (Tipo XI) e al tipo leone-lupo con „occhi aperti” (Tipo XVI), che sono i più antichi nelle rispettive serie. L'assenza del tipo X, „a vitici”, sembrerebbe attestarne una receniorità. Restano però da verificare le modalità di accumulo del ripostiglio, che potrebbe aver attinto direttamente alle zecche, o comunque aver raccolto materiali appartenenti ad una fase di coniazione molto limitata nel tempo, escludendo i tipi più antichi pur presenti sul mercato.

⁴⁵ Appare presente il fenomeno della moneta suberata. I casi sono obiettivamente rari, come ebbe a rilevare A. PAUTASSO, *La tecnica di coniazione delle monete preromane padane*, Mem.aCCad.It. di St.filatelici e numismatici, II; 1982-3, p.375 dell'edizione in PAUTASSO 1986, nei ripostigli. Sembrano più frequenti nei ritrovamenti in strao: segnalò una moneta *pirakos* (Tipo XV) a S.Martino in Strada (Fig.77) ed una cenomane (Tipo IX) negli scavi 1987 in via Moneta a Milano.

E' suberata il n.22 di questo catalogo.

⁴⁶ E' il tipo 6 del PAUTASSO 1966, p.9. A. PAUTASSO, *La monetazione della valle padana e le sue testimonianze nell'area cenomane*, La Numismatica, Brescia, IV, 5, 1973, pp.97-100.

⁴⁷ Si tratta del Tipo 5 del PAUTASSO 1966, p.9. Lo studioso torinese riconosce in questo tipo la monetazione dei Salluvii: A. PAUTASSO, *La circolazione monetaria preromana e le emissioni dei Salluvii nei territori del Ticino*, Sibirium 12, 1973-5, pp.161-187.

⁴⁸ Appare molto interessante la associazione di moneta cenomane e di moneta insubre nelle aree di confine tra i due gruppi: a Parre (Bergamo) si hanno tre monete cenomane (tipo IX), una insubre con *toutiopouos* (tipo XII) e una con leggenda *rikoi* (tipo XV). E.A. ARSLAN, *Osservazioni preliminari sulle monete di Parre*, in Parre (BG), Località Castello, Scavo di un insediamento protostorico e romano in ambiente alpino, Clusone 1985, p.35.

⁴⁹ La ricca documentazione raccolta dal PAUTASSO 1966 e 1970 e i miei dati di archivio forniscono indicazioni solo su ripostigli esterni all'area cenomane: Bellinzona, Borgovercelli/Novara, Burwein, Lecco, Lugano, Penzance.

⁵⁰ Ne è un esempio un corredo funerario di Treviglio, con una moneta di tipo IX e nove insubri con *rikoi*, di tipo XV (PAUTASSO 1966, p.68). Nel ripostiglio di Rivolta d'Adda (CR) però si hanno 114 monete del tipo leone-lupo, con i due tipi XVI e XVII, con una moneta cenomane „a vitici” (tipo X).

⁵¹ Appunto con i pezzi conservati a Budapest.

⁵² PAUTASSO 1966, p.79 ss. con due monete di un tipo e due dell'altro.

⁵³ PAUTASSO 1966, p.69 ss. e 130 (con bibl.). Ho in corso una revisione completa della ripostiglio, con la ricostruzione delle sequenze dei conii. Una serie di blocchi di monete ancora saldati, che sono stati sciolti, ha certamente modificato, in termini ancora ignoti, il numero delle monete, che per il PAUTASSO erano 1415 di tipo 6, 1204 di tipo 7B, 1166 di tipo 9A, 134 di tipo 9B, 12 di tipo 9C.

Non si può però escludere, nel quadro a noi tutto considerato in gran parte sconosciuto delle entità statali transpadane che potenzialmente potevano battere moneta (Bergamo? Verona?), che i due tipi venissero battuti in zecche diverse.

In ogni caso essi sembrano coprire l'intero periodo dalla metà del II sec.a.C. al momento in cui dovettero cessare le coniazioni nelle città divenute Colonie Latine fittizie per volere di Roma, cioè dopo l'89 a.C.

Il ripostiglio di Manerbio sembra individuare la prima fase della monetazione insubre⁵⁴: tra i materiali è documentato solo il tipo *toutiopouos* fluido (tipo XI) e non quello linearistico (tipo XII), che è a sua volta legato stilisticamente al tipo *pirakos* (tipo XIII) e a quello *natoris* (tipo XIV), a loro volta collegati al tipo *rikoi* (tipo XV).

Ne deriva una sequenza che viene confermata anche dallo scavo: in piazza del Duomo a Milano, dove si sono recuperate solo monete con leggende nord-etrusche,⁵⁵ le monete *toutiopouos* (tipi XI-XII) sono costantemente a livelli inferiori rispetto alle monete *rikoi* (tipo XV). Per gli altri tipi mancano dati di scavo. Per il tipo *pirakos* (tipo XIII) invece sono probanti le associazioni nei ripostigli: appare insieme al tipo *toutiopouos* (ad es. a Verdello [BG])⁵⁶ e al tipo *rikoi* (ad es. a Gerenzago [PV]),⁵⁷ mentre i tipi *toutiopouos* e *rikoi* non sono mai associati tra di loro.⁵⁸

Una datazione per l'inizio della monetazione insubre non appare facile da individuare. Non è mai presente, se non a livelli cronologici troppo bassi, in associazioni significative con altri materiali datanti. Forse soltanto la presenza di monete del tipo leone-lupo a Garlasco (PV) (tipo XVII) in corredi funerari,⁵⁹ monete associate a quelle insubri e cenomani nei ripostigli (come a Manerbio), permette cautamente di utilizzare la presunta epoca di sigillatura delle tombe come *terminus ante quem* per tutte queste coniazioni.

Per i corredi si parla di tardo LTC2, quindi del terzo quarto del II sec.a.C. La coniazione delle monete potrebbe essere così proposta per la metà del II secolo a.C.

Potrebbe però obiettivamente essere più antica, come ho già proposto per alcune emissioni cenomani, in quanto le monete nei corredi di Garlasco sono del tipo leone-lupo con „occhi pesti” al D/ (tipo XVII), che vedremo collocarsi dopo il tipo con „occhi aperti” (tipo XVI).

Pure un'analisi anche superficiale delle vicende storiche della transpadana non permette di ammettere una ripresa vistosa di autonomia da parte delle popolazioni che avevano guidato la resistenza contro Roma, gli Insubri, almeno prima della metà del II secolo.

In quest'epoca probabilmente la situazione generale era molto cambiata, il controllo romano doveva essere ormai sicuro con una ormai avanzata penetrazione economica e culturale, con una ripresa del fatto urbano che riscontriamo negli scavi e che doveva essere gradita a romani, se non addirittura da loro promossa. Tutte condizioni che giustificano una ripresa delle coniazioni, nelle cui scelte stilistiche, in gran parte nuove, si percepisce uno stacco anche cronologico dalle coniazioni di III secolo a.C.

L'adozione di leggende significanti⁶⁰ indica poi il recupero della coscienza delle possibilità di utilizzo della moneta come supporto di un messaggio. Quale fosse questo messaggio (forse i nomi di *reguli*) rimane però per noi ancora misterioso, nel totale silenzio delle altre fonti.

⁵⁴ Per il problema vds. ARSLAN 1986.

⁵⁵ Il quadro definito in ARSLAN 1986 si è ulteriormente completato. Verifiche dei materiali degli scavi hanno aggiunto una moneta *rikoi* (tipo XV) del 1982 ed una *toutiopouos* (stile linearistico: tipo XII) del 1984, che si affiancano alla moneta *toutiopouos* (stile fluido: tipo XI), alla moneta *toutiopouos* (stile linearistico: tipo XII), alle nove *rikoi* (tipo XV), alle due incerte (*rikoi*?) e all'obolo (tipo XXV?) già pubblicati.

In Milano è venuta una moneta *rikoi* (tipo XV) dagli scavi inediti del 1987 in via Rugabella e una dramma con leone di stile naturalistico (già citata: tipo V), una moneta cenomane con capigliatura a virgole (tipo IX. Suberata: la prima moneta non insubre ritrovata in scavo a Milano) e cinque monete *rikoi* (tipo XV) dagli scavi inediti del 1987 in via Moneta. Ringrazio le colleghe A. Ceresa e D. Caporusso per avermi permesso l'esame dei materiali e la citazione.

⁵⁶ PAUTASSO 1966, p. 66 s.

⁵⁷ PAUTASSO 1966, p. 62 s.

⁵⁸ ARSLAN 1986, p. 116.

⁵⁹ G. VANNAZZI LUNAZZI, *La ricerca archeologica in Lombardia*, Atti I Conv. Archeol. Regionale, Milano 1980, Brescia 1981, p. 493; PAUTASSO 1985, p. 475 (con completa bibl. in nota 23); E.A. ARSLAN, *Le culture nel territorio di Pavia durante l'età del ferro fino alla romanizzazione*, Storia di Pavia, I, 1984, p. 134. Le due dramme delle due tombe del 1976 e 1979 sono del tipo leone-lupo con „occhi pesti” (tipo XVII). I due „oboli” sono del tipo con quadrupede puntinato a d. (PAUTASSO 1966, tipo 19?; nostro tipo XXIV).

⁶⁰ Per un'aggiornata analisi del problema delle leggende in caratteri nord-etruschi sulle monete insubri (viste però come leponzie), con aggiornata bibliografia, vds. sempre MORANDI 1986.

Il tipo più antico ha al D/ una testa con capigliatura resa in termini che vorrei definire „fluidi”, con una corona che sembrerebbe quasi di canne. Il R/ ha un leone stilizzato ma con una precisa memoria delle soluzioni naturalistiche delle età precedenti, sormontato dalla leggenda in caratteri nord-etruschi, da d. a s., *toutiopoulos*, su una sola riga o, episodicamente, su due righe (*toutiopo/uos*: con sviluppo dal basso in alto) (Tipo XI) (fig.59).⁶¹

Segue nel tempo un tipo con al D/ una testa femminile molto stilizzata, resa in termini che definirei „linearistici”, con la capigliatura caratterizzata dai riccioli posteriori a „viticci”, simili a quelli visti nella monetazione cenomane. Il R/ ha il leone sormontato dalla leggenda *toutiopo/uos* su due righe, tracciata con segni più profondi e con minore ordine (Tipo XII) (fig.60).⁶²

Questo tipo manca nel ripostiglio di Manerbio, così come il tipo cenomane a „viticci” (tipo X). I due tipi dovrebbero essere contemporanei.

Il successivo tipo insubre ha un D/ con testa femminile di stile „linearistico”, a tratti solo lievemente più arrotondati rispetto al tipo precedente.

Il R/ ha il leone sormontato dalla leggenda, sempre da d. a s., su una riga, in caratteri nord-etruschi, *pirakos* (Tipo XIII) (fig.61).⁶³

Con questo tipo si dovrebbe essere nell'ultimo quarto del II sec.a.C.

Di difficile collocazione è un ulteriore tipo, recentemente scoperto. Si tratta di una moneta unica, ritrovata a Kelheim-Mitterfeld (Baviera)⁶⁴ con al D/ una testa purtroppo poco leggibile per la cattiva conservazione del pezzo e la scentratura del conio e al R/ sopra il leone la leggenda in caratteri nord-etruschi, da d. a s., *natoris* (Tipo XIV) (fig.62).

Le caratteristiche stilistiche della moneta, pur collegandola chiaramente alle emissioni insubri con leggenda in caratteri nord-etruschi, non permettono di definirla la collocazione cronologica prima o dopo il tipo *pirakos* (tipo XIII).

Certo è il volume molto ridotto delle coniazioni di questo tipo, finora non presente nei ripostigli.

L'ultimo tipo ci porta alla fine del II sec.-inizi I sec.a.C., forse fino all'anno 89 a.C., quando *Mediolanum* diviene colonia latina fittizia. E' difficile pensare che dopo questa data si siano potute coniare nella città monete „indigene”.

Si tratta di un tipo con al D/ la testa femminile con capigliatura a „viticci”, chiaramente derivata dai tipi precedenti. Al R/ il leone appare fortemente stilizzato, pur nella derivazione sempre dai tipi precedenti (vds. la testa riconoscibile). Sopra è, in caratteri nord-etruschi, la leggenda da s. a d. *rikoï* (tipo XV) (fig.63).⁶⁵

E' probabilmente il tipo terminale delle emissioni insubri, coniato in grandi quantità e destinato a rimanere a lungo sul mercato anche dopo l'interruzione della produzione, nella città (sicuramente *Mediolanum*) divenuta ormai colonia latina.

Il tipo vede anche una veloce caduta sia ponderale, con un definitivo allineamento al peso del Quinario e con anche ulteriori abbassamenti, che nella qualità del metallo. Si hanno infatti esemplari con contenuto di argento ridottissimo.

Contemporaneamente alla ripresa delle monete insubri si ha la comparsa di una ulteriore classe, caratterizzata dal R/ con una immagine che da tempo è definita come leone-lupo.

Si hanno due sottotipi. Il primo ha al D/ una testa femminile molto stilizzata, con i capelli raccolti sulla nuca, con un lungo naso e con gli occhi definiti dai tre segni delle palpebre e della pupilla al centro. Al R/ il leone, a forma appunto di lupo, con lunghi artigli, ha una criniera resa con elementi triangolari e la coda doppiata verso il corpo da una linea puntinata. Parlerei di tipo leone-lupo con „occhi aperti” (tipo XVI) (fig.64).

⁶¹ Si tratta dei tipi 9A-9B di PAUTASSO 1966, p.14. Il PAUTASSO attribuisce erroneamente al tipo 9C tutte le leggende su due righe, presenti invece anche, sia pur raramente (ripostiglio di Manerbio), nel tipo „fluido”. Per la leggenda PAUTASSO 1984, p.428 ss. (in Scritti 1986); MORANDI 1986, p.82 ss.

⁶² Si tratta del tipo 9C del PAUTASSO 1966, pp. 14-15. Il Morandi 1984, p.84 torna sulla leggenda *trutirios* che sarebbe presente su un pezzo all'Historisches Museum di Berna (n.462). A chi scrive la leggenda appare essere più semplicemente *toutiopoulos* (su due righe), non accettando la lettura come „r” delle due prime „o” e come „i” della „p”. Così PAUTASSO 1984, p.103.

⁶³ Si tratta del tipo 10 del PAUTASSO 1966, p.15; per la leggenda PAUTASSO 1984, p.432 ss. (in Scritti 1986); MORANDI 1986, p.82 ss. Del tipo non si hanno ritrovamenti se non in ripostigli (Brentonico, Burwein, Gerenzago, Verdello, Windisch AG), associato sia con il tipo *toutiopoulos* che con il tipo *rikoï*, ad eccezione di un ritrovamento casuale a San Martino in Strada (Lodi-MI) del 1988 (al Gab.Num.di Milano) di una moneta suberata, pesante gr.1,36 (fig.77)

⁶⁴ OVERBECK 1987, p.246.

⁶⁵ E' il tipo 12 del PAUTASSO 1966, p.12; PAUTASSO 1984, p.433 ss. (in Scritti 1986); MORANDI 1986, p.84.

Il secondo tipo è analogo ma con la testa del D/ con occhi semichiusi, resi con le palpebre avvicinate, senza il segno della pupilla. Il leone del R/ ha la criniera resa con una sequenza di leggeri tratti paralleli e la coda senza linea puntinata. Parlerei di tipo leone-lupo con „occhi pesti” (tipo XVII) (fig.65).⁶⁶

Il tipo leone-lupo appare completamente staccato da tutte le emissioni padane precedenti. Segno questo che la zecca non aveva tradizioni proprie cui riferirsi. Sarei quindi propenso a riconoscere la zona di coniazione tra i territori che ebbero autonomia dopo la dissoluzione dell'impero insubre. Tra questi potrebbero essere i territori dei Salluvii, dei Vertamocori, dei Libici. Non è possibile meglio definire il problema, ricordando solo che i ritrovamenti in scavo (e non in ripostiglio) si infittiscono lungo l'asse del Ticino, da Ornavasso (NO)⁶⁷ a Scaldasole (PV),⁶⁸ a Garlasco (PV).⁶⁹

Potremmo quindi pensare ai Salluvii, anche se i Libici appaiono certamente il gruppo più attivo.

In quest'area, che definirei come „occidentale lombardo-piemontese”, la dominazione insubre nell'epoca precedente non permise certamente l'attività di alcuna zecca e quindi la formazione di una tradizione locale. La circolazione era costituita da materiale insubre e boico-cenomane i cui tipi non vennero però richiamati quando si decise di emettere moneta.

La successione nel tempo dei due tipi, prima quello con „occhi aperti” (tipo XVI), poi quello con „occhi pesti” (tipo XVII), appare abbastanza sicura sul dato del ripostiglio di Manerbio, che ha solo il tipo con „occhi aperti” (tipo XVI).

Il ripostiglio di Manerbio appare anche utile per un tentativo di datazione assoluta, in sincronia con le prime emissioni insubrie: forse quindi la metà del II sec.s.C.

Le coniazioni, che furono abbondanti per ambedue i tipi, si mantengono sempre su buone medie ponderali, con metallo sempre discreto, senza le cadute delle emissioni *rikoi* o anche di quelle cenomane. Questo fatto ci porta all'ipotesi di una minore durata: la produzione sarebbe stata interrotta prima delle emissioni insubrie e cenomane (ed anche venete, come vedremo), forse prima della fine del II sec.a.C.

Parallelamente alle coniazioni celtiche transpadane, nel II e all'inizio del I sec.a.C., si sviluppa una imponente produzione monetaria in ambito veneto. Il tipo di partenza è il medesimo, con testa del D/ e leone del R/ abbastanza naturalistici,⁷⁰ con leggenda risolta in una sequenza di segni a V (tipo XVIII) (fig.66). Il riferimento è in prototipi padani (anche in questo caso la dramma leggera massaliota non viene assolutamente ricordata), forse insubrie. Dovremmo essere, in base ai pesi, sempre inferiori ai tre grammi, già nel secondo secolo a.C., forse la prima metà.

Ben presto però la moneta veneta si sviluppa in termini di assoluta autonomia stilistica, con una testa al D/ dai grandi occhi e dalle voluminose ciocche di capelli ed un leone a d. al R/ a forma di lupo (solo apparentemente però simile ai tipi occidentali lombardo-piemontesi), con criniera a globetti, lunghi artigli e leggenda risolta in sequenze di segni arrotondati (a C e U) (tipo XIX) (fig.67).⁷¹

Sincronica a questo tipo appare la variante con leone a s. (tipo XX) (fig.68).⁷²

Queste ultime emissioni venete con leone-lupo sono certamente della seconda metà del II sec.a.C. e terminano probabilmente anch'esse con la concessione dello *Ius Latii* ai transpadani, quindi dopo l'89 a.C. Anch'esse sono caratterizzate da un forte abbassamento del tasso di fino nelle ultimissime fasi.

La ricerca su questa classe veneta, che circola però con una certa facilità anche verso occidente,⁷³ in un mercato che evidentemente era comune, si sta oggi sviluppando in termini autonomi.⁷⁴ Le conclusioni però non sono molto diverse da quelle che abbiamo tratto finora per i tipi celtici transpadani: una prima fase precedente all'introduzione del Denario, quindi con dramme, una seconda fase, già nel II sec.a.C., con una prog-

⁶⁶ Si tratta dei tipi 7A e 7C (occhi „pesti”) e 7B (occhi „aperti”) del PAUTASSO 1966, pp.10-11. Il Pautasso non appare sempre sicuro nella distinzione dei sottotipi.

⁶⁷ PAUTASSO 1966, p.56 ss.

⁶⁸ PAUTASSO 1966 p.62.

⁶⁹ Cfr. nota 59.

⁷⁰ Vds. ORLANDONI 1988, nn.286-7. E' il tipo 8A e 8B di PAUTASSO 1966, p.13.

⁷¹ E' il tipo 8C e 8D di PAUTASSO 1966, p.13.

⁷² E' il tipo 8E di PAUTASSO 1966, p.13.

⁷³ Una moneta veneta è presente nel ripostiglio di Borgovercelli-Novara (PAUTASSO 1966, p.61).

⁷⁴ G. GORINI, *Monete antiche a Padova*, Padova 1972, pp.43-48; ID, *La monete*, Padova preromana, 1976, p.39 ss.; ID, *Le monete di tipo venetico*, Archeologia veneta, 1978, I, pp.69-77; ID, 1984, pp.69-87; ID, *Dall'economia premonetale all'economia monetale nel mondo paleoveneto*, Aquileia Nostra, LVII, 1986, coll.185-196.

ressiva svalutazione, in collegamento con il Vittoriano, dal 150 al 90 a.C. ca.,⁷⁵ quando le coniazioni dovettero concludersi.

E' stata poi proposta una pluralità di zecche, di cui forse due nella zona di Padova e nel Trentino.⁷⁶

Il quadro che abbiamo tracciato finora probabilmente non esaurisce tutta la problematica che scaturisce dai materiali noti. Ne è un indizio proprio il n.46 del nucleo conservato a Budapest, nel quale, accanto a riferimenti molto precisi ai tipi che abbiamo definito boico-cenomani (la capigliatura fiammeggiante, il leone scorpione: tipo VII) si ha una elaborazione figurativa del tutto autonoma (la testa e le gambe del leone, la pseudo leggenda ecc.) (tipo XXI) fig.69). La moneta non deriva certamente dalle zecche che emisero i materiali finora considerati. Qualche analogia invece può esserci con alcuni esemplari isolati presenti in letteratura, quasi sempre con indicazioni di provenienza dall'area alpina.⁷⁷

Forse queste monete testimoniano una attività di imitazione, in area alpina (Trentino?), in età abbastanza alta (III-II sec.a.C.), della moneta padana, con una certa preferenza per i tipi leone-scorpione.

Imitazione che va di pari passo con la discreta diffusione della moneta padana al di fuori dei confini del proprio mercato. E' presente in una pluralità di luoghi, tra la Svizzera e la Germania meridionale,⁷⁸ in area alpina ed oltre le Alpi, dove dovette rappresentare la componente preponderante del circolante, con una presenza tanto importante da giustificare la coniazione di materiale di imitazione dopo la cessazione della produzione nelle zecche padane. E' il caso dei Veragri nel Vallese, di cui si ha una moneta a Budapest (n.47).

Si tratta di moneta di imitazione, derivata dai tipi cenomani con il leone-scorpione (con capigliatura a „viticci“, tipo X?), ma con una propria ben precisa evoluzione interna (tipo XXII) (fig.70).⁷⁹

La circolazione di questa moneta appare sostanzialmente locale e oltrepassa di poco verso Sud il Gran S.Bernardo.⁸⁰ Sembra svilupparsi dalla metà del I sec.a.C. (personalmente alzerei leggermente la datazione, fino ai primi decenni del secolo) alla conquista romana del Vallese (15 a.C.),⁸¹ con tre fasi. La moneta di Budapest potrebbe rientrare nella 2^a fase, 2^a serie.

I cd. „oboli“

Ho accennato molte volte, nello sviluppo del discorso, all'esistenza di una ulteriore classe di materiale padano: i cd. „oboli“.⁸²

Si tratta di un complesso eterogeneo di divisionali argentei, con numerosissime varianti tipologiche, presente in rari ritrovamenti in scavo⁸³ e in un unico, per quanto sappiamo, ritrovamento in ripostiglio, a Serra Riccò.⁸⁴

Questo tipo di nominale non era evidentemente utilizzato per la tesaurizzazione, come sovente avviene per la moneta divisionale. Questo fatto non deve far presumere che i volumi di coniazione siano stati ridotti:

⁷⁵ GORINI 1984, p.72.

⁷⁶ GORINI 1984, p.75.

⁷⁷ PAUTASSO 1966, n.424 (Mus.Naz.Sv. di Zurigo), nn.431-2 (ad Este, Mus.Naz.: nn.16104-5), n.434 (Mus.Naz. di Trento) e, più antico del precedente, n.433 (Mus.Naz. di Trento).

⁷⁸ Per un repertorio dei ritrovamenti vds. sempre PAUTASSO 1966, pp.136-7 (Burwein (GR)-Kloten (Zurigo)-Berna-La Tène (Berna)-Ginevre-Bullet (Vaud)-Collombey (Vallese). Per Kelheim vds. OVERBECK 1987; per Manching vds. B.M. EGGER, *Keltische Muenzfunde aus Manching III*, JNG 34, 1984, p.136 ss.

⁷⁹ PAUTASSO, 1980, p.343 ss.; A.GEISER, *Les trouvailles monétaires de Martigny...*, Actes IX Congr.Intern.Num., Bern 1979, Louvain 1982, pp.597-605; A.GEISER-F.WIBLE, in *Archeologie der Schweiz*, VI, 1983, p.68 ss.; A.PAUTASSO, *Le espressioni monetarie nell'area occidentale del massiccio alpino in epoca preromana*, Actes 3ème Coll.sur les Alpes dans l'Antiquité, 1982 (1983), pp.155-168; GEISER 1984, p.43 ss. (con completa bibl. svizzera).

⁸⁰ Ritrovamento di Saint-Rhémy (A.PAUTASSO, *Ritrovamento di monete celtiche presso Saint-Rhémy*, Riv.St.Lig., 41-42, 1975-6 (1982), pp.38-55.). Per i 101 pezzi trovati sul Gran S.Bernardo vds. PAUTASSO 1980.

⁸¹ GEISER 1984, p.47.

⁸² Sono i tipi 14/35 del PAUTASSO 1966, pp.22-30. Per ultimi PAUTASSO 1985, pp.228-236 e ARSLAN 1986, p.120. Vds.tutta la bibliografia riferita al ripostiglio di Serra Riccò: nota 21.

⁸³ Per il complesso dei ritrovamenti vds.PAUTASSO 1985, *passim*: PAUTASSO 1984, pp.63-4: Genova, Piazza S.Maria della Passione; Pignone (SP), Monte Castellaro; Garlasco; Gran S.Bernardo; Canton Ticino, con elenco dei pezzi conservati in Musei. Per l'obolo di Camogli (GE): A.BERTINO, *Obolo cisalpino dal Castellaro di Camogli* (GE), *Archeologia in Liguria II*, Scavi e scoperte, 1976-1981, 1984, p.94. Per il pezzo di Milano ARSLAN 1986, p.113, n.14.

⁸⁴ Cfr.nota 21.

l'abbondanza di tipi e sottotipi fa anzi pensare il contrario. La rarità nel terreno è certamente dovuta alla piccolezza di queste monete e alla scarsa attenzione posta negli scavi archeologici ad oggetti così minuscoli.

L'interpretazione di questa classe è sempre stata legata all'analisi del ripostiglio di Serra Riccò, al quale sarà utile ritornare anche in questo caso.

Premettendo che la provenienza da Serra Riccò di ogni „obolo” presente sul mercato non deve essere data per scontata, per la naturale tendenza a riferire all'unico ritrovamento noto qualsiasi altro documento simile, sarà bene ricordare la complessa composizione del ripostiglio, nel quale entrano materiali che coprono quasi l'intero arco cronologico di attività delle zecche padane e che provengono da quasi tutti i centri di produzione. Appare naturale accettare l'ipotesi di lavoro di una distribuzione nel tempo e nello spazio anche degli „oboli”.

Ciò appare armonico con la datazione, assolutamente non discutibile, al LTC2 dei corredi di Garlasco, che propongono un tipo particolare di obolo, con al D/ una testa naturalistica, più vicina forse ai tipi boic-enomani o cenomani delle dramme e monete padane che a quelle con leone-lupo, alle quali sono associate nei corredi, e con un quadrupede dal corpo inarcato a d.

Il tipo è necessariamente della metà del II sec.a.C. o precedente.

Analogo è il pezzo di Milano, come anche alcuni esemplari da Serra Riccò.⁸⁵ La presenza di due esemplari tipologicamente omogenei in due contesti distinti al medesimo livello cronologico a Garlasco ci convince infine che il tipo rappresentasse il consueto circolante locale per quanto riguarda gli „oboli”.

Tutto ciò rende possibile isolare concettualmente tra gli „oboli”, di Serra Riccò o da altri luoghi, un gruppo abbastanza delimitato con testa al D/ a carattere abbastanza naturalistico.

Il primo tipo sembra avere al D/ la testa femminile con capigliatura che potremmo definire fiammeggiante. Al R/ si ha un quadrupede con il corpo puntinato, molto sinuoso, a s., con testa frontale. Sopra è una decorazione a stella a quattro braccia (tipo XXIII) (fig.71).⁸⁶

Parallela a questo tipo sembrerebbe una classe con testa al D/ con capigliatura molto simile, ma con quadrupede a d. al R/ (tipo XXIV) (fig.72).⁸⁷

I reiferimenti possibili sono tutti nell'ambito della monetazione padana che abbiamo definito boic-enomane, alla quale possiamo pensare anche per una proposta di datazione.

Successivi, oltre la metà del II sec.a.C., devono quindi essere gli „oboli” con caratteristiche tali da collegarsi alla monetazione con testa al D/ linearistica con capigliatura a „viticci”: quindi insubre o cenomane.

Questi tipi hanno al R/ il quadrupede sempre a corpo puntinato e fortemente arcuato, ma volto a d., come appunto i due pezzi di Garlasco (Tipo XXV) (fig.73).⁸⁸

Sostanzialmente indipendente sembrerebbe un gruppo con al D/ una testa resa in termini più sommari e al R/ un quadrupede a s., con una figura che ricorda ancora il leone, con la zampa d'alzata, in un ricordo questa volta puntuale delle dramme leggere di Marsiglia.⁸⁹ Sopra si ha un segno che sembrerebbe quasi alfabetico. La base, come del resto negli altri tipi, ricorda graficamente una leggenda (tipo XXVI) (fig.74).

Forse, tra tutti i tipi delle monete padane, il più vicino è quello del D/ dei tipi occidentali lombardo-piemontesi con il leone-lupo.⁹⁰

Il quadro che abbiamo delineato non è però esaustivo. Molto del materiale noto non rientra infatti in queste categorie. Specialmente il gruppo di pezzi ad alto peso segnalato dal Pautasso, talvolta con D/ con caratteri fortemente naturalistici⁹¹ o quasi virili,⁹² che potrebbero individuare, più che delle emidramme, una prima fase di coniazioni con pesi molto alti.⁹³

Inoltre abbondano i pezzi chiaramente derivati dai tipi che ho individuato, ma stilisticamente degradati.

⁸⁵ ORLANDONI 1988, n.27.

⁸⁶ Una buona esemplificazione in ORLANDONI 1988, nn.29-38 e altri. E' il tipo 1 della FISCHER 1981, pp.46-47.

⁸⁷ E' il tipo 2 della FISCHER 1981, p.47. Una buona esemplificazione in ORLANDONI 1988, n.54 ss.

⁸⁸ Appare impressionante la resa stilistica del pezzo in PAUTASSO 1966, n.493 (Paris, BN 2314).

⁸⁹ E' il tipo 4 della FISCHER 1981, p.48. Per la dramma massaliota di riferimento vds. ORLANDONI 1988, n.2.

⁹⁰ Ci saremmo però attesi di trovare questo tipo a Garlasco.

⁹¹ PAUTASSO 1966, nn.490-1 (a Bologna, Museo Civico).

⁹² PAUTASSO 1966, n.484.

⁹³ Per il problema delle emidramme cfr. le osservazioni della FISCHER 1981, p.51, nota 9 sulle fortissime oscillazioni ponderali nella classe e all'interno della produzione di una medesima coppia di conii.

Vi era quindi una qualità discontinua nella produzione, oppure la presenza di realtà emittenti secondarie o non ufficiali.⁹⁴

Accanto, o dopo, queste emissioni, che possiamo individuare con una certa tranquillità come celtiche padane o transpadane, si ha poi la presenza imponente di un gruppo caratterizzato dalla forte stilizzazione linearistica sia del D/ che del R/ (tipo XXVII) (fig.75).⁹⁵

Sembra solo di poter individuare una derivazione, del resto abbastanza vaga, dal tipo di „obolo” con il leone a s. con la zampa alzata (tipo XXVI). Molti dati sono nuovi, soprattutto nel R/: manca una linea d’esergo, si ha un singolare elemento a bidente, o tridente, davanti alla testa del quadrupede (la lingua?), l’originario elemento decorativo sopra il corpo è risolto con una serie di punti.

Si tratta di una monetazione molto trasandata, emessa non molto tempo prima dell’occultamento del ripostiglio di Serra Riccò, che potrebbe essere del primo quarto del I sec.a.C.,⁹⁶ nel quale appare molto fresca e con pochi conii in rapporto al numero delle monete.

I pochi ritrovamenti in scavo ci forniscono poi un elemento finora sottovalutato: tutti gli „oboli” trovati in Liguria sono di questo tipo,⁹⁷ mentre quelli trovati a Nord degli Appennini sono degli altri tipi.

Non sarebbe quindi del tutto fuori luogo riprendere, solo per questo tipo, l’ipotesi dello Allen⁹⁸ circa una origine locale, o almeno vicina alla regione di Genova. Non è facile però formulare proposte precise a questo riguardo: si deve fare riferimento ad una etnia probabilmente ligure, anche per l’assenza di riferimenti stilistici lateniani nei tipi, che pure derivano da formulazioni figurative chiaramente celtiche, in un’area ancora formalmente indipendente da Roma e non compresa nei territori attribuiti alle nuove colonie fittizie dell’89 a.C. A meno che l’emissione non fosse precedente alla data di concessione dello Ius Latii. In questo caso i gruppi che possono aver coniato queste monete sono più numerosi, senza che il compito di individuarli si semplifichi. Mi limiterei per ora a parlare di area ligure-piemontese, in stretto contatto con Genova, marginale al potere di Roma, e di inizio del I sec.a.C.

Non è facile individuare il nominale rappresentato da queste piccole monete. E’ difficile accettarne un rapporto diretto con l’obolo di Marsiglia, che pure si attesta su pesi simili,⁹⁹ per la contante estraneità della moneta padana alla monetazione massaliota, dopo la lontana imitazione dei prototipi forniti dalle dramme pesanti nel IV sec.a.C.. O almeno è difficile accettarlo per i gruppi di „oboli” che sono chiaramente padani, cioè quelli con D/ „naturalistico”. Per gli altri potrebbero esserci contatti, così come nel tipo del quadrupede con la zampa alzata.¹⁰⁰

Forse però è più semplice parlare di concordanza ponderale di monete diverse all’interno di un unico mercato che era condizionato dalla moneta argentea romana, che poteva proporre, in quest’epoca, come unico peso di riferimento, quello del sesterzio, sul quale potrebbero essere stati all’inizio tagliati i cd. „oboli” padani. Lo sviluppo delle coniazioni non avrebbe visto una sensibile caduta dei pesi medi, se essi finiscono per attestarsi sulle medie di Serra Riccò, che sono di ca.gr.0,75.¹⁰¹

La definizione come „oboli” appare del tutto convenzionale.

Le provenienze delle monete di Budapest

Già si è detto della accurata registrazione dei dati di provenienza per le monete di Budapest.

Le monete indicate dal Dessewffy¹⁰² come provenienti da Verona sono dodici. Troppo poche per rappresentare un ripostiglio completo. Esse appaiono però molto omogenee, con un pezzo (il nostro n.5)

⁹⁴ Ad es. in ORLANDONI 1988, i nn.41; 50-53.

⁹⁵ Si tratta dei tipi 4-5-6-7 della FISCHER 1981, pp.48-50.

⁹⁶ ALLEN 1971, p.98: nel ripostiglio sarebbe stato anche un frammento di Denario di C.Annius e L.Fabius, dell’81-80 a.C.

⁹⁷ BERTINO 1984, p.94.

⁹⁸ ALLEN 1971, p.100.

⁹⁹ I tre „oboli” massalioti che sarebbero stati trovati associati con la moneta padana nel ripostiglio di Serra Riccò pesano gr.0,60-0,65-0,65 (ORLANDONI 1988, nn.4-5-6).

¹⁰⁰ ORLANDONI 1988, n.48.

¹⁰¹ Vds. istogramma in FISCHER 1981, p.52.

¹⁰² DESSEWFFY 1910 indica come provenienti da ritrovamento a Verona i nn.23-34. Alcuni non sono presenti nelle collezioni attuali (cfr. nota 3). Quelli presenti sono catalogati in questo contributo ai nn.5-7-9-11-14-32. L’indicazione di provenienza appare insufficiente e potrebbe riferirsi non tanto alla città di Verona quanto al „veronese”. Il ripostiglio potrebbe quindi essere già noto. PAUTASSO 1966, p.131 cita due scoperte: Breonio di Fumane (ritrovamenti 1885) e Nogarole (300 dramme scoperte nel 1908: Rass.Num.VI, 5, 1909, p.96). Da Nogarole potrebbero giungere le monete di Budapest.

estraneo all'ambito cenomane, più antico (III sec.a.C.?) e probabilmente insubre, del tipo con D/ cancellato e R/ con leone naturalistico (tipo VI), 10 del tipo con leone-scorpione pesante (restano i nostri nn.7-9-11-14: tipo VII), di area boico-cenomane (III sec.a.C.) ed una (il nostro n.32) del tipo cenomane con D/ con capigliatura a viticci e R/ con leone-scorpione (tipo X), di seconda metà di II sec.a.C.

Quest'ultimo pezzo appare problematico, in quanto il tipo non è presente nel ripostiglio di Manerbio, in base al quale risulterebbe successivo al tipo con D/ con capigliatura a virgole e R/ con leone-scorpione (tipo IX).

Tipo, quest'ultimo, non presente nel piccolo nucleo di Verona, che rappresenta però un campione certamente troppo esiguo per essere probante.

Pure troppo esiguo è il campione rappresentato dai due pezzi di Abbiategrasso (nn.16 e 39),¹⁰³ uno del tipo con leone-scorpione pesante (tipo VII), di area boico-cenomane (III sec.a.C.), ed uno di area occidentale lombardo-piemontese del tipo con D/ con occhi „pesti” e R/ con leone-lupo di seconda metà di II sec.a.C. (tipo XVII). Anche in questo caso si ha l'associazione di materiali molto diversi cronologicamente e la testimonianza della lunga resistenza sul mercato dei materiali conati nel III sec.a.C.

Il terzo dato di provenienza apre alcuni problemi interessanti. Si tratta delle monete indicate come provenienti da Verdello (BG). Il ripostiglio di Verdello, scoperto nel 1910, è ben noto¹⁰⁴ ed era creduto integro. Le undici monete di Budapest, evidentemente sottratte al nucleo prima dei conteggi del Ricci, mettono in dubbio l'affidabilità del complesso, anche perchè individuano alcuni elementi nuovi. Si hanno infatti due monete (nn.5-7) di tipo boico-cenomane (tipo VII), di datazione alta, anche per il peso, assenti invece nel nucleo noto.¹⁰⁵ Anche la moneta di area occidentale lombardo-piemontese, con al D/ la testa con occhi aperti (n.36: tipo XVI), e quella cenomane con al D/ testa con capigliatura a viticci (n.34: tipo X) propongono tipi assenti nel nucleo originale.

Mentre infine il tipo cenomane con al D/ testa con capigliatura a „virgole” (nn.24-26-27-28: tipo IX) e quello insubre con leggenda *toutiopouos* (nn.18-20-21: tipo XI) non si propongono in percentuali diverse da quelle del nucleo del 1910, risulta invece assente a Budapest il tipo insubre con leggenda *pirakos* (tipo XIII), che rappresenta poco meno della metà del nucleo noto. Anche se le monete in Ungheria non introducono elementi particolarmente sconvolgenti, data la lunga durata della circolazione delle monete padane e la complessa distribuzione di tutti i tipi su tutto il territorio, possiamo però sia dubitare dell'affidabilità del piccolo nucleo segnalato in questa sede, nel quale potrebbero essere avvenute sostituzioni o errate attribuzioni di provenienza (al momento dell'acquisto?), sia considerare inaffidabile il complesso noto, dal quale non sappiamo quante e quali monete sono state sottratte.

Ermanno A. Arslan

Museo Archeologico

I-20123 MILANO Via B. Luini, 2

Schema tipologico della monetazione padana: IV-inizi I sec.a.C.

PRIMA META' IV SEC.A.C.: GOLASECCA IIIA (?)

- I) dramma protopadana naturalistica con ΜΑΖΕΑ (fig.49)
- II) dramma protopadana naturalistica con ΣΑΖΕΑ (fig.50)
- III) dramma protopadana naturalistica con *anarekartos* (fig.51)
- IV) dramma protopadana con civetta e *seghedu* (fig.52)

¹⁰³ Non risulta in bibliografia alcun ritrovamento da Abbiategrasso (MI).

¹⁰⁴ S. RICCI, *Il tesoretto monetale gallico di Verdello*, RIN, XXVI, 1913, II, pp.3-7; PAUTASSO 1966, pp.66-68 e p.130; M. CHIARAVALLE, RMISA, *Verdello 1910*, Milano 1980. Il ripostiglio è conservato presso le Civiche Rassegne Numismatiche di Milano.

¹⁰⁵ A dire il vero le monete appaiono di difficile collocazione e sembrano di transizione verso il tipo cenomane con capigliatura a viticci: dal tipo VII al tipo X.

SECONDA META' IV-III SEC.A.C.

- V) Insubri: dramma con D/ conservato e leone naturalistico (fig.53)
- VI) Insubri: dramma con D/ cancellato e leone naturalistico (fig.54)
- VII) Area boico-cenomane: dramma con D/ conservato e leone-scorpione (fino alla prima metà del II a.C.?) (fig.55)
- VIII) Area boico-cenomane: dramma con D/ cancellato e leone-scorpione (fig.56)

II-INIZI I SECOLA A.C.

- IX) Cenomani: moneta con capelli a „virgole” e leone-scorpione (dalla metà del II sec.a.C.) (fig.57)
- X) Cenomani: moneta con capelli a „viticci” e leone-scorpione (seconda metà del II sec.a.C.) (fig.58)
- XI) Insubri: moneta con D/ fluido e *toutiopoulos* (metà II sec.a.C.) (fig.59)
- XII) Insubri: moneta con D/ linearistico e *toutiopoulos* (terzo quarto del II sec.a.C.) (fig.60)
- XIII) Insubri: moneta con *pirakos* (ultimo quarto II sec.a.C.) (fig.61)
- XIV) Insubri: moneta con *natoris* (ultimo quarto II sec.a.C.) (fig.62)
- XV) Insubri: moneta con *rikoi* (fine II-89 a.C.) (fig.63)
- XVI) Area occidentale lombardo-piemontese (Salluvii?): moneta con „occhi aperti” e leone-lupo (metà II sec.a.C.) (fig.64)
- XVII) Area occidentale lombardo-piemontese (Salluvii?): moneta con „occhi pesti” e leone-lupo (seconda metà II sec.a.C.) (fig.65)
- XVIII) Veneti: dramma o moneta con leone „naturalistico” a d. (prima metà o metà II sec.a.C.) (fig.66)
- XIX) Veneti: moneta con leone-lupo a d. (seconda metà II a.C.-89 a.C.) (fig.67)
- XX) Veneti: moneta con leone-lupo a s. (seconda metà II a.C.-89 a.C.) (fig.68)
- XXI) Imitazioni alpine (Trentino?): moneta con leone scorpione (dalla metà II a.C.) (fig.69)
- XXII) Veragri (Vallese): moneta con leone-scorpione (tre fasi: prima metà I-15 a.C.) (fig.70)

OBOLI (?)

- XXIII) Area boico-cenomane: „obolo” (?) con testa naturalistica o „fiammeggiante” e quadrupede sinuoso, puntinato, a s. (III-II sec.a.C.) (fig.71)
- XXIV) Area boico-cenomane: „obolo” (?) con testa naturalistica o „fiammeggiante” e quadrupede sinuoso, puntinato, a d. (III-II sec.a.C.) (fig.72)
- XXV) Area insubre-cenomane: „obolo” (?) con testa linearistica o con capigliatura a „viticci” e quadrupede a d. (dopo la metà del II sec.a.C.) (fig.73)
- XXVI) Area lombardo-piemontese (?): „obolo” (?) con testa trasandata e leone a s. con zampa alzata (dopo la metà del II sec.a.C.) (fig.74)
- XXVII) Area ligure o piemontese (?): „obolo” (?) con testa schematica e quadrupede schematico a s. (fine II-inizi I sec.a.C.) (fig.75)

BIBLIOGRAFIA ABBREVIATA

- ALLEN 1971 D.F. ALLEN, *New light on the Serra Riccò hoard of Cisalpine coins*, JNG XXI, 1971, pp.97-108
- ARSLAN 1978 E.A. ARSLAN, *Celti e Romani in Transpadana*, Et.Celt. XV, 2, 1978, pp.441-481
- ARSLAN 1986 E.A. ARSLAN, *La circolazione monetaria nella Milano di II e I sec.a.C. e le emissioni „insubri“*, Scritti in ricordo di G. Massari Gaballo e U. Tocchetti Pollini, Milano 1986, pp.111-121
- BERTINO 1984 A. BERTINO, *Obolo cisalpino dal Castellaro di Camogli (GE)*, Archeologia in Liguria II, Scavi e scoperte, 1976-1981, p.94
- CRAWFORD 1969 M.H. CRAWFORD, *Roman Republican Hoards*, London 1969
- DESSEWFFY 1910 M. DESSEWFFY, *Barbar pénzei*, Budapest 1910
- ERCOLANI 1981 E. ERCOLANI COCCHI, *Rinvenimento di dramme padane in Emilia*, RIN 1981, p.253
- FISCHER 1981 B. FISCHER, *Le trésor de Serra Riccò: étude caractéristique*, Cahiers Numismatiques 68, 1981, pp.45-53
- FORRER 1908 R. FORRER, *Keltische Numismatik in der Rhein- und Donaulande*, Strassburg 1908
- GEISER 1984 A. GEISER, *Le monnayage des Vénètes: glanures historiques*, in „Keltische Numismatik und Archaeologie“, Wuerzburg 1981, BAR Intern.Ser.200, Oxford 1984, pp.
- GORINI 1984 G. GORINI, *Ritrovamento di monete celtiche nelle Venezie*, in Keltische Numismatik und Archaeologie“, Wuerzburg 1981, BAR Intern.Ser.200, Oxford 1984, pp.69-87
- MORANDI 1984 A. MORANDI, *Leggende monetali preromane della Lombardia*, in „La Zecca di Milano“, Milano 1983 (1984), pp. 75 ss.
- ORLANDONI 1988 M. ORLANDONI, *Monete preromane del Nord Italia, celtiche della Gallia e dell'Est europeo*, Collezione Andrea Pautasso, Aosta 1988
- OVERBECK 1987 B. OVERBECK, *Alkimoennis-Kelheim, eine neue keltische Muenzstaette*, Bayer.Vorgeschichtsblaetter 52, 1987, pp.
- PAUTASSO 1966 A. PAUTASSO, *Le monete preromane dell'Italia Settentrionale*, Sibirium VII, 1962-3 (1966)
- PAUTASSO 1970 A. PAUTASSO, *Contributi alla documentazione della monetazione padana*, Sibirium 10, 1970, pp.161-237
- PAUTASSO 1975 A. PAUTASSO, *Sulla cronologia delle monetazioni padane*, NAC 1975, p.48
- PAUTASSO 1980 A. PAUTASSO, *Influenze monetarie del celtismo padano nell'area elvetica*, Studi F.Rittatore Vonwiller, II, 1980, p.343 ss.
- PAUTASSO 1984 A. PAUTASSO, *L'alfabeto di Lugano nelle monetazioni preromane*, NAC XIII, 1984, pp.95-125
- PAUTASSO 1985 A. PAUTASSO, *Problemi monetari degli oboli cisalpini*, Riv.St.Lig. 48, 1982 (1985), pp.
- PAUTASSO 1986 A. PAUTASSO, *Scritti di numismatica*, Aosta 1986

Illustrazioni:

Tav.I: Figg.1-24 Catalogo monete padane del Museo Nazionale di Budapest.

Tav.II. Figg.25-47 Catalogo monete padane del Museo Nazionale di Budapest.

Figg.48 Térkép

Italia Settentrionale: località citate (non sono inserite la Valle d'Aosta, l'Italia Centrale e le aree a Nord delle Alpi)

Abbiategrosso (Milano) 16
Bagnolo San Vito (Mantova) 33
Bellinzona (Svizzera C.T.) 2
Bergamo 18
Biandrate (Novara) 14
Bologna 41
Borgovercelli (Vercelli) 15
Brentonico (Trento) 10
Breonio (Verona) 24
Brescia 22
Caltrano Vicentino (Vicenza) 11
Camogli (Genova) 37
Castelfranco Emilia (Modena) 39
Como 5
Gamboldò (Pavia) 26
Garlasco (Pavia) 29
Genova 36

Gerenzago (Pavia) 31
 Lecco (Como) 6
 Lugano (Svizzera C.T.) 3
 Manerbio (Brescia) 23
 Marzabotto (Bologna) 42
 Milano 17
 Monterenzio (Bologna) 43
 Nogarole (Verona) 32
 Ornavasso (Novara) 1
 Padova 12
 Parre (Bergamo) 7
 Pignone (La Spezia) 38
 Prestino (Como) 4
 Rivolta d'Adda (Cremona) 21
 San Cesario sul Panaro (Modena) 40
 San Martino in Strada (Milano) 27
 San Zeno (Trento) 8
 Scaldasole (Pavia) 28
 Serra Riccò (Genova) 35
 Spina (Ferrara) 34
 Trento 9
 Treviglio (Bergamo) 20
 Udine 13
 Verdello (Bergamo) 19
 Verona 25

Tav. III:

Fig.49, Tipo I (Milano, Gab.Num. M.0.9.499)
 Fig.50, Tipo II (Milano, Gab.Num., Coll.Rolla, M.984.02.1394)
 Fig.51, Tipo III (ex Gotha)
 Fig.52, Tipo IV (Coll. Priv.Svizzera, ex Warren)
 Fig.53, Tipo V (Budapest, Cat.2)
 Fig.54, Tipo VI (Milano Gab.Num.M.0.9.500)
 Fig.55, Tipo VII (Milano, Gab.Num., B.343, Rip.Pavia)
 Fig.56, Tipo VIII (Milano, Gab.Num., C.27)
 Fig.57, Tipo IX (Milano, Gab.Num., Coll.Rolla, M.984.02.1397)
 Fig.58, Tipo X (Milano, Gab.Num., C.35)
 Fig.59, Tipo XI (Milano, Gab.Num., Coll.Rolla, M.984.02.1403)
 Fig.60, Tipo XII (Milano, Gab.Num., Rip.Verdello n.36)
 Fig.61, Tipo XIII (Milano, Gab.Num., Rip.Verdello n.57)
 Fig.62, Tipo XIV (Kelheim)
 Fig.63, Tipo XV (Milano, Gab.Num., Rip.Pavia)
 Fig.64, Tipo XVI (Budapest, Cat.37)
 Fig.65, Tipo XVII (Budapest, Cat.39)
 Fig.66, Tipo XVIII (Budapest, Cat.43)
 Fig.67, Tipo XIX (Milano, Gab.Num., Rip.Verdello n.93)
 Fig.68, Tipo XX (Budapest, Cat.45)
 Fig.69, Tipo XXI (Budapest, Cat.46)
 Fig.70, Tipo XXII (Budapest, Cat.47)
 Fig.71, Tipo XXIII (Milano, Gab.Num., M.0.9.14268)
 Fig.72, Tipo XXIVa (Aosta, Fond.Pautasso; ORLANDONI 1988, 55, Rip.Serra Riccò)
 Tipo XXIVb (PAUTASSO 1966, 494)
 Fig.73, Tipo XXV (PAUTASSO 1966, 493)
 Fig.74, Tipo XXVI (Aosta, Fond.Pautasso; ORLANDONI 1988, 77, Rip.Serra Riccò)

Fig.75, Tipo XXVII (Milano, Gab.Num., M.986.06.45)

Fig.76, Milano, Gab.Num., da scavi 1987 in via Moneta.

Fig.77, Ritrovamento 18.3.1988 a San Martino in Strada (Lodi-Mi)

A RÓMAI URALOM ELŐTTI PÓ VIDÉKI PÉNZEK A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÉREMTÁRÁBAN

Jelen cikk ismerteti a budapesti Magyar Nemzeti Múzeum éremgyűjteményében levő 47 db Pó völgyi (római kor előtti) pénzt, ártértékelve kronológiájukat és elterjedésüket.

Ezek prototípusa a massiliai ún. „nehéz” ezüst drachma (súlya kicsit kevesebb, mint 4 g), melyeket a Kr. e. IV. század első éveiben vertek igen rövid ideig. Előlapjukon női fej, hátlapjukon oroszlán jobbra. Az ilyen típusú drachmák massiliai zsoldos toborzások révén kerültek Észak Itáliába. Az összes Pó völgyi pénztípus ezekhez a drachmákhoz kapcsolódik és a későbbi ún. massiliai „könnyű” drachmákkal mutat hasonlóságot.

Az első Pó völgyi kibocsátások ábrázolása elnagyolt és a Kr. e. IV. század első felére tehető. Stílusjegyeik alapján arra lehet következtetni, hogy ezt a területet még nem érte el a kelta invázió, amely pontosan a Kr. e. IV. század első felében zajlott le és az ún. La Tène kultúrát hozta magával. Elterjedésük alapján „Golasecca III A” típusnak nevezzük őket, amelyek jelenlegi ismereteink szerint a „Prealpi” csoporthoz tartoznak.

Négy csoport van; három ezek közül a hátlapján oroszlánt ábrázol és észak etruszk írással ΜΑΣΣΑ, ΣΑΣΣΑ és anarekartos feliratú. Ez az I., II. és III. típus. A negyedik típus; (IV) hátlapján szembenéző bagoly van és seghedu felirat (mindig észak etruszk írással). A pontosabb lelőhelyükre vonatkozó közelebbi adatok híján feltételezhetően elterjedési területük nem lehet más, mint Kelet Piemont és Lombardia.

Az ezt követő időszakban kibocsátott pénzek két csoportra oszthatók. Az első, a prototípusához hasonlóan elnagyolt ábrázolású, szemben a másodikkal, amely valóságos ábrázolásra törekszik. Különösen vonatkozik ez az oroszlánra, amely leginkább oroszlán-skorpióként definiálható, La Tène stílusban.

Az első (V. típus) besorolható az insubreszekhez (Lombardia közép-nyugati része, Milánó központtal), amelyet feltehetően nem érint a Kr. e. IV. századi invázió. Ez a kibocsátás a Golasecca kultúráról függetlenül önállóan alakult ki La Tène jellegűvé. Egy nagyon régi felfedezés (a milánói via Moneta ásatása) megerősíteni látszik ezt az elterjedést.

A La Tène kibocsátás, az oroszlán-skorpió típus (VII), pillanatnyi ismereteink szerint eredetét tekintve olyan új törzsek letelepedésére utal, mint a Cenomanes (Kelet Lombardia és Nyugat Brescia és Verona központtal) és a boiok (Emilia és Bologna központtal).

A VI. és VIII. típus az V. és VII. típus leromlott változata. Az előlapi felirat minden esetben csupán csak ΜΑΣΣΑ.

A pénzek súlya 3 g-ra csökken. A kibocsátás megszűnik a Kr. e. III. század végén vagy legkésőbb a II. század elején.

A cenoman és boi pénzek alig különböztethetők meg. Verésük párhuzamosan folyt, egészen Kr. e. II. század első feléig.

A Kr. e. II. század közepétől az addigra már államszövetségbe tömörült legfontosabb transpadanai kelta csoportok szövetségre léptek Rómával. Gazdasági életük, valamint városaik jelentős fejlődésnek indultak. Ismét kezdtek pénzt verni, minden egyes csoport külön saját stílusában.

A prototípus ezúttal súly tekintetében a római victoriatus volt, amelynek hanyatlását nyomon követhetjük egészen a veretek Kr. e. II. századi végi eltűnéséig.

Kétféle cenomanes típus volt; a „szétzilált” felirattal és oroszlán-skorpióval. Az első „pontos vesszős” hajúnak nevezzük – ez a IX. típus a Kr. e. II. század harmadik negyedéből. A másodikat „szőlőindás” hajúnak nevezzük – ez a X. típus a Kr. e. II. század utolsó negyedéből.

Az Insubreszek folytatták az elnagyolt ábrázolás hagyományát. A pénzek észak-etruszk írásjelű hátlapi felirata szerint az alábbi csoportok különíthetők el: *toutiopusos* (XI. típus) az ún. „lineáris” típus (XII. típus), *pirakos* (XIII. típus), a *natoris* (XIV. típus) és a *rikoi* (XV. típus). Mindezek a Kr. e. II. század közepétől feltételezhetően Kr. e. 89-ig fordultak elő.

Lombardia-Piemont nyugati részén (Salluvii), korábban az insubreszeknek alávetett népcsoportok körében új típus kialakulását figyelhetjük meg kétféle változatban. Az egyik előlapján „tágranyított szemű” fejjel, hátlapján oroszlán-farkassal (XVI. típus) a Kr. e. II. század második feléből. A másik változat (XVII. típus) szintén ebből az időből származik, előlapján a „fecske szemű” fej, hátlapján oroszlán-farkas.

A Pó völgyi pénzverést a venet kibocsátás teszi teljessé (Padua?). A hátlaapon egy „elnagyolt” oroslán jobbra, ez a II. század első feléből való (XVIII. típus). A XIX. típus, ha az oroslán-farkas jobbra, XX. típus, ha balra van. Ez a típus a II. század második felétől Kr. e. 89-ig létezik.

Vannak alpesi utánzatok is. Az egyik feltehetően Trentoból (XXI. típus), feltehetően oroslán-scorpio származik a Kr. e. II. század közepéről. A másik imitációt a veragrik készítették a svájci Vandban (XXII. típus). Az I. század első fele és Kr. e. 15 között vert típus három periódusra osztható.

Ezzel egyidőben a Pó völgyében alig ismert kis ezüspénzek is forgalomban voltak. Jelenleg feltételezhetünk a boi-cenoman területhez köthető „obulust” (XXIII. típus). Elnagyolt fej, négy hullámvonal, pontokkal a baloldalon. Ez a III.–II. század fordulójáról származik. Új típusról beszélünk, ha a pontok a jobb oldalon vannak (XXIV. típus). Feltehetően még egy „obulus” típus (XXV. típus) van az insubres-cenoman területen a Kr. e. II. század közepétől. Linearis fej, vagy „szőlőindás” haj és négy lábú jobbra.

Még kétségesebb a XXVI. és XXVII. típus elterjedési területhez kötése. A XXVI. típus talán a Lombard-Piemont területről származik. Kócos fej és oroslán felemelt manccsal balra. A Kr. e. II. század közepe utánról származik. A XXVII. típus talán a Liguria-Piemont-i területről származik. Sematikus fej és szintén sematikusan négy lábú balra. A veret kora a Kr. e. II. század végétől az I. század kezdetéig.

A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára gyűjteményének pénzei adta információ lehetővé tette, hogy a veronai (talán Nogarole 1908?) lelet zömének és az Abbiategrosso-i (Milano) lelet két darabjának, valamint a Verdello-i (1910) lelet 11 darabjának besorolását. Ez utóbbival lett teljes a verdelloi lelet.

Ancient Judaeen Coins in the Hungarian National Museum's Collection

"Thou shalt not make unto thee a graven image, nor any manner of likeness of any thing that is in heaven, above, or that is in the earth beneath, or that is in the water under the earth"

Exodus 20.4.

This, the second of the ten commandments made the one God concept of the Hebrews eternal and different from the idolatrous, multi-god worship of the surrounding nations. This testament is carried through in their coinage by all Jewish rulers and authorities with the exception of the later Herods, vassals of Rome, who reigned over mixed and non Jewish population.

We do not encounter engravings of living (or dead) rulers, animals, birds, fish as we see on contemporary greek and roman coins, but we find the cornucopia, anchor, agricultural products, such as barley, wheat, grapes, pomegranates, palm trees with dates, palm branches, laurel and ivy wreaths, rosebuds and lillies, musical instruments, trumpets, lyre, the seven branched candelabra, chalice and the front view of the great temple of Jerusalem.

Herod I. (the great) and his successors used hellenistic symbols, shield, helmet, caduceus, aphlaston, tripod, war galley, etc.

The roman procurators struck coins with palm trees, palm branches, wheatsheaves, sometimes with shields and spears. Only Pontius Pilatus used the simpulum and littus, pure pagan symbols.

The Hasmonean and Herod coins, as well as the procurators' were struck in bronze, with one exception: Alexander Jannaeus' lead coin. Only the Jewish Authority in the war against the Romans (C.E. 66-70) and in the Bar Kochba war, 62 years later (C.E. 132-135) minted silver coins beside bronze.

We shall divide the time span covering this collection into five periods:

1. Hasmonean dynasty (BCE. 135-BCE.37),
Coins with paleo-hebrew/aramaic and greek inscriptions.
2. Herod dynasty (BCE. 40(37)—CE. 95)
Coins with greek inscriptions only.
3. Roman procurators (CE. 6—CE. 66)
Coins with greek inscriptions only.
4. The Jewish war against the Romans (CE. 66-70)
Coins with paleo-hebrew inscriptions only.
5. The Bar Kochba war (CE. 132-135)
Coins with paleo-hebrew inscriptions only.

Hasmonean dynasty

After the death of Alexander the Great in BCE 323, his empire was divided by his generals. Seleukos took Babylon and Syria, Ptolemy I. occupied Egypt and the coastal plain of Israel to the north, as far as Mount Carmel. During the following periods, constant war ensued between the Seleucids and the Ptolemy rulers. In 312 BCE, Judaea became part of the Ptolemaian empire, when Ptolemy I (Soter) (BCE 323-283) captured Jerusalem.

Judaea remained under Ptolemaic rule until BCE 198. In this year Antiochus III (the Great) (BCE 223-187) of the Seleucids defeated Ptolemy VI. (Epiphanes) and took Judaea.

Subsequently, Antiochus IV. (Epiphanes) (BC 175-164) captured Jerusalem, desecrated the temple and stopped the daily sacrifices. He forced hellenistic culture on the Jews.¹ Under his persecutionary policies, the embittered Jews revolted. In BCE 167 Matitya Maccabi (of Modiin) with his five sons, lead by the legendary hero, Juda Maccabi, rose against the Seleucid greek occupation and in bloody wars recaptured Jerusalem, cleaned and rededicated the temple. Finally, they succeeded to regain Judaea's independence in BCE 140 under the leadership of Shimon, the last surviving brother, who established the Hasmonean dynasty

The Seleucid empire declined in the times of Antiochus VII and VIII and the Hasmoneans' power and influence ascended. In this period, the Jewish rulers acted as high priest of the temple in BCE 164 and together with an advisory council (Sanhedrin) governed independent Judaea.

Only five rulers of the Hasmonean dynasty minted coins. JOHN HYRCANUS I (BCE 135-104) Jehohanan, the high priest followed his father, Shimon Maccabbi was a powerful, shrewd, warior king who extended his holdings over large territories, from the southern Sinai to the north, almost to Tyre, on the northeast, over part of present Syria, to the east to the Jordan river and beyond.

During his 27 years of reign, Alexander Jannaeus minted a multitude of small bronze coins, prutah and half prutah denominations,²⁻³ which remained in circulation long after his death.⁴

The museum has three very popular types:

1. Obverse: upside-down anchor, around greek inscription ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ some with dates LKE (year 25 of Jannaeus= BCE 78) – reverse star with eight rays, surrounded by circle of dots. The script is in two main varieties: the paleo-hebrew: "Jehonathan Hamelech" (Jehonathan the King) and the aramaic "Malcha Aleksandros" (King Aleksandros) shnat K.H. (year 25). The letters appear between the rays of the star (No. 1,2,3,4). There are varieties with only six rays or just dots instead of rays in this collection.

2. Similar coins in 1/2 prutah (lepton) value: obv. small upside-down anchor in circle, rev: star of eight rays in circle (No. 5,6,7,8,9) with greek and aramaic script. No. 9 has two obverses and no script.

3. The third type: obv. in a laurel leaf wreath bound with ribbon at the bottom circling the paleo-hebrew script: "Jehonathan hakohen hagadol vehever hayehudin" (Jehonathan the high priest and the council of the Jews) rev. double cornucopia, pomegranate in centre each horn tied with a ribbon, hanging down (No. 10.11) – all these coins exist in numerous variations.

Alexander Jannaeus was succeeded by his wife, queen Salome Alexandra (Shelomzion), who reigned till her death in BCE 67. queen Alexandra did not issue coins. A. Jannaeus bronzes remained in circulation.

Alexandra after the death of her husband "So she made Hyrcanus high pries because he was the elder, but much more because he cared not to meddle with politics, and permitted the Pharisees to do every thing to whom also she ordered the multitude to be obedient" – Josephus Flavius: Antiquities XVI.2.

"Now Hyrcanus was heir to the kingdom, and to him did his mother commit it before she died; but Aristobulus was superior to him in power and magnamity; and when there was battle between them, to decide the dispute about the kingdom, near Jericho, the greatest part deserted Hyrcanus and went over to Aristobulus" Josephus Flavius: Wars I.VI.I.

The brothers came to an agreement and Juda Aristobulus II (BCE 67-63) assumed the title of high priest and king of Judaea. He was very much like his father A. Jannaeus – smart and aggressive, while John Hyrcanus was weak and much simpler. Antipater, an idumean convert to Judaism was Hyrcanus' powerful adviser.

¹"In the clash between Hellenism and Hebraism at Jerusalem, as the books of the Maccabees represent it to us, Hellenism appears as something purely evil – the embodiment of the world principle at enmity with God, a matter of sensous idolatrous poms. impious gaities, pride of power."

Hellenistic Judaism, *Edwyn R. Bevan*, The Legacy of Israel. (Oxford University Press 1953) 39.

²"The following coins of the "King" series were issued by Alexander Jannaeus:

i) "a prutah of the type star in circle/anchor

ii) a half prutah of the type star/anchor in circle"

The denominations of ancient Jewish coins – *B. Oestreicher*, INJ I (1963) 8.

³"With the sole exception of one coin – a double prutah – of Hyrcanus II, the coins of the Hasmoneans are of the low denomination of a perutah and a half perutah and weigh between 0.2 and 4 grammes approximately. By contrast, Mattityah Antigonus struck large bronze coins; the largest weighing on an average of 14 and the medium ones 7 grammes, while among the smaller ones of the denomination of a perutah there is, unlike the coins of Jannai, none of a very low weight" *Y. Meshorer*: Jewish coins of the Second Temple period. 60.

⁴"On the assumption that the beginning of Herod's coinage signifies the end of the Hasmonean coinage, the circulation span to be assigned to the coins of Alexander Jannaeus should be some 50-60 years" *Y. Meshorer* – INJ 5(1981) 13.

At this time Pompey's armies came to the east from Rome under the leadership of general Marcus Scaurus. When Pompey arrived to Syria, the two brothers turned to him with their claims for decision. Pompey, decided in John Hyrcanus II. favour. By this gesture the mighty Hasmonean dynasty started its decline and fell under the influence of Rome. Aristobulus, with his family, was banished to Rome, John Hyrcanus II. became the high priest (Jehohanan) and king of Judaea in BCE 67 & 63-40.

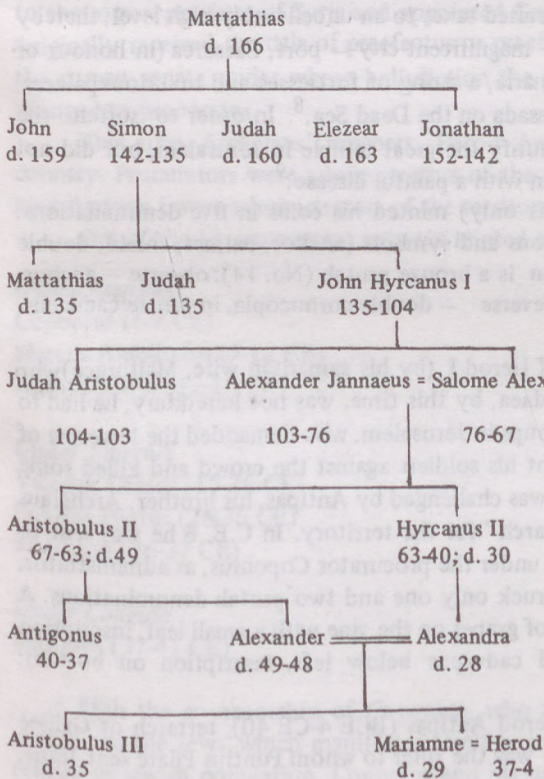
His only coin in this collection: (No. 12) obv. in laurel leaf wreath paleo-hebrew script "Jehohanan hakohen hagadol vehever hayehudim" (Jehohanan the high priest and the council of Jews) rev. double cornucopia with ribbons, pomegranate between the horns.

The last Hasmonean king was Mattityah Antigonus (BCE 40-37) who succeeded with the help of the parthians (enemies of Rome) to get the high priest and king of Judaea's position. Under his rule, Judaea was already completely under roman domination. Antipater the idumean, the powerful advisor of J. Hyrcanus II had his sons Phasaël appointed to governor of Jerusalem and Herod as the governor of Galilaea.⁴⁻⁵

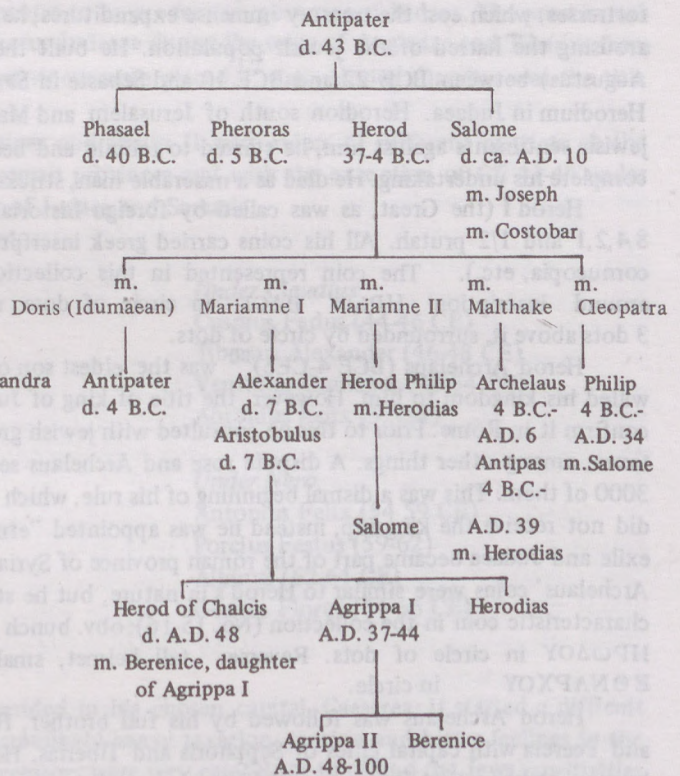
Herod gained power and influence through friendships and alliances, particularly in Rome. During the three year period of M. Antigonus reign, constant war existed between Herod and the romans on one side and Mattityah and the parthians on the other. In BCE 37, Herod returned from Rome and with the help of roman forces under C. Sossius attacked Jerusalem, captured and killed Mattityah Antigonus.

M. Antigonus' coins using the ivy wreath and cornucopia were large and heavy compared to those of the previous rulers' – almost identical smaller coins. These were made of inferior bronze, containing moer lead and less copper; consequence of wars and hard times under M. Antigonus' short rule.

The House of the Hasmonaeans
(all dates are B.C.)

The House of Herod
(m.-married)

His coin in the collection (No. 13) obv. double cornucopia with paleo-hebrew script: "Mattityah hakohen hagadol vehever hayehudim" around and between the horns. Rev: ivy wreath tied at top with ribbon, hanging down. Around greek inscription BACIAEΩC ANTIGONY. Many varieties of this coin are known to exist.

⁵ Josephus Flavius: Antiquities, Book XIV Chapter 9

Recent excavations around Shechem (Nablus) in Samaria brought new evidence to light about the chronology of some Hasmonean coins. It will take sometime till the precise dating of those coins will be established by Israeli scholars.

Herodian dynasty

"Now, when Jesus was born in Bethlehem of Judaea in the days of Herod the King"

MATHEW 2 : 1, LUKE 1.5, 2 : 1—13 2 : 16—18.

Herod I (the Great) BCE (40) 37-4, son of Antipater, the idumean was appointed by the roman senate and confirmed by Octavianus in 40 BCE as king of Judaea. However, he could not assume the kingship, because Mattityah Antigonus, the high priest and Hasmonean king reigned in Jerusalem. It took Herod three years of war to capture Jerusalem with the help of roman troops and finally kill Mattityah Antigonus.

Herod was a cruel, vile, paranoid, but immensely talented and powerful ruler. His first act upon ascending to the throne of Judaea was the murder of 45 members of the Sanhedrin (Jewish Council) who supported the Hasmoneans, thus eliminating the powers of the highest Jewish Council.

He called himself king of Judaea, but he was not the high priest. He dismissed the high priest, Aristobulus III, his wife's (Mariamne,⁶ John Hyrcanus II's granddaughter) brother and killed him in BCE 35. A similar fate was destined to Hyrcanus II, the former king in BCE 30. He executed Joseph, husband of his sister, Salome in BCE 34. After a severe and prolonged argument between himself and his wife Mariamne, in BCE 29, he ordered her executed.⁷ Identical fate befell on two of his sons by Mariamne, Antipater and Aristobulus in BCE 7 and BCE 4.

Partly because of these family murders and partly because of his grandiose schemes to build cities and fortresses, which cost the treasury immense expenditures, he raised taxes to an unbelievably high level, thereby arousing the hatred of the jewish population. He built the magnificent city — port, Caesarea (in honour of Augustus) between BCE 22 and BCE 10 and Sebaste in Samaria, a string of fortresses and luxurious palaces, Herodium in Judaea. Herodion south of Jerusalem and Massada on the Dead Sea.⁸ In order to soften the jewish sentiments against him, he started to rebuild and beautify the great temple in Jerusalem, but did not complete his undertaking. He died as a miserable man, stricken with a painful disease.⁹

Herod I (the Great, as was called by foreign historians only) minted his coins in five denominations: 8,4,2,1 and 1/2 prutah. All his coins carried greek inscriptions and symbols (anchor, helmet, shield, double cornucopia, etc.). The coin represented in this collection is a bronze prutah (No. 14): obverse — anchor, around inscription HPΩΔ BACI in circle of dots. reverse — double cornucopia, in centre caduceus, 3 dots above it, surrounded by circle of dots.

Herod Archelaus (BCE 4-CE6)¹⁰ was the eldest son of Herod I (by his samaritan wife, Malthrace) who willed his kingdom to him. However, the title of king of Judaea, by this time, was not hereditary, he had to confirm it in Rome. Prior to this he consulted with jewish groups in Jerusalem, who demanded the lowering of taxes, among other things. A dispute rose and Archelaus sent his soldiers against the crowd and killed some 3000 of them. This was a dismal beginning of his rule, which was challenged by Antipas, his brother. Archelaus did not receive the kingship, instead he was appointed "etnarch" for the territory. In C.E. 6 he was sent to exile and Judaea became part of the roman province of Syria under the procurator Coponius, as administrator. Archelaus' coins were similar to Herod's in nature, but he struck only one and two prutah denominations. A characteristic coin in the collection (No. 15-16): obv. bunch of grapes on the vine with a small leaf, inscription HPΩΔOY in circle of dots. Reverse: tall helmet, small caduceus below left, inscription on bottom: EΘNAPXOY in circle.

Herod Archelaus was followed by his full brother, Herod Antipas (BCE 4-CE 40), tetrarch of Galilee and Peereia with capital cities of Sepphoris and Tiberias. He was the ruler to whom Pontius Pilate sent Jesus, because he knew that Jesus was a Galilean.

⁶ Yigal Yadin: Massada 1966. Built by Herod I BCE 36-30

⁷ Josephus Flavius: Antiquities Book XV Chapter VII. 7

⁸ Josephus Flavius: Antiquities Book XV Chapter III

⁹ Josephus Flavius: Antiquities Book XVII Chapter VI. 5

¹⁰ "But when He heard that Archelaus was reigning over Judaea in place of his father, Herod, He was afraid to go there" Matthew 2.22

"And when he learned that He belonged to Herod's jurisdiction he sent Him to Herod who himself was in Jerusalem at that time. And he questioned Him at some lengths, but He answered him nothing. And Herod with his soldiers, after treating Him with contempt and mocking Him, dressed Him in a gorgeous robe and sent Him back to Pilate" — LUKE 23: 7-11

Herod Philip II (BCE 4-CE 34) half brother of Archelaus, son of Herod I and Cleopatra of Jerusalem, became tetrarch of the north eastern section of Herod I realm. He established Paneas (Caesarea Philippi) as his capital, close to the northern origin of the Jordan river.

Agrippa I (CE 37-44)¹¹ was the grandson of Herod I and Mariamne, the Hasmonean and as such a direct descendant of the Maccabees. He was respected by the Jews for his deeply religious and nationalistic feelings. He became the architect of the huge fortifications surrounding Jerusalem. Before he could complete these fortifications, Agrippa I became ill and died in Caesarea in CE 44 at age 54.

Agrippa I struck coins with his and the roman emperors, (Caligula and Claudius) portraits, which circulated in the non jewish areas of his realm.

His most popular coin was struck in Jerusalem in CE 42/43 (No. 17-22) obv: fringed parasol (canopy) representation of the power of authority, script: ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΓΡΙΠΑ in circle. Reverse: three ears of barley between two leaves, date LS (year 6) in circle of dots. This coin is found in several varieties in this collection.

Roman Procurators in Judaea

C.E. 6-66

The relationship between Herod Archelaus and the Jews worsened, his etnarch title was taken away from him and he was exiled together with his family to Gaul in C.E. 6. Augustus then annexed Judaea to the roman province of Syria and appointed Coponius to be procurator, governor of Judaea. The procurators originally received the title of praefectus or praefectus Judaeae during the reign of Augustus and Tiberius from the roman senate under whose judisdiction the provinces were placed.¹² Only during Claudius was the title changed to procurator.

This time Archelaus' brothers, Herod Antipas and Philip II were rulers of different districts of the country. Procurators were administrators of the roman provinces and with the exception of CE 41-44 under king Agrippa I were administrators of the territory of Judaea and Samaria.

Out of the 14 procurators only six minted coins:

Under Augustus

Coponius (6-9 CE)
Marcus Ambibulus (9-12 CE)
Annius Rufus (12-15 CE)

Under Tiberius

Valerius Gratus (15-26 CE)
Pontius Pilatus (26-36 CE)
Marcellus (36-37 CE)

Under Caligula

Marullus (37-41 CE)

Under Claudius

Cuspius Fadus (44-46 CE)
Tiberius Alexander (46-48 CE)
Ventidius Cumanus (48-54 CE)
Antonius Felix (52-54)

Under Nero

Antonius Felix (54-59 CE)
Porcius Festus (59-62)
Albinus (62-64 CE)
Gessius Florus (64-66 CE)

With the governorship of Coponius, who resided in his chosen capital, Caesarea, it started a difficult period for the Jews, which manifested itself in increasingly heavy taxation, tension and bitter feelings in the rebellious jewish population. Coponius and his successors were very careful not to offend the Jews' sensitivities by minting coins with more or less acceptable jewish symbols, as ear of barley (No. 23-25), palmtree with six branches, lillies (No. 26) cornucopia, wreath, amphora (No. 27), palmbranch (No. 28-31) etc. The only exception was Pontius Pilate, who had a particularly bad relationship with the jewish population. He struck

¹¹ "Now about that time Herod the king laid hands on some who belonged to the church in order to mistreat them."
"And he had James the brother of John put to death with a sword." Acts 12:1-2

¹² Y. Meshorer: AJC II 172.

coins with pagan symbols: simpulum (No. 32-33) and littus (No. 34). Antonius Felix used crossed palm branches (No. 35) and crossed shields and spears (No. 36) on his coins. All the procurators' coins were dated according to the regnal years of the roman emperors.

After the death of Herod Agrippa I in C.E. 44 roman procurators were again appointed to Judaea. The political situation took a turn for the worse after the appointment of Antonius Felix, whose jewish wife, Drusilla (sister of Agrippa II) could not influence him to soften his stand against the Jews, he executed many and was involved indirectly with the murder of Jonathan, the high priest.¹³ Antonius Felix so much aggravated the Jews, that they complained about him in Rome. Nero replaced him with Porcius Festus.

Porcius Festus started his governorship with good intentions and aimed to improve the relationship between Rome and the jewish population of Judaea. He struck only one type of coin in the 5th regnal year of Nero (C.E. 58) which became the largest group of the roman procurators' coinage.¹⁴ Many variations exist (No. 39-48) obv. "NEP NO C" in wreath, reverse: palmbranch "KAIC APOC LE" (year 5). Among the museums' ten coins there are several variations, two of them in retrograde lettering (No. 43,47). The procurators coins were minted in Caesarea and Jerusalem. This latter is favoured by Meshorer,¹⁵ citing a mintstate coin of Pontius Pilatus found in Jerusalem.

The Jewish War Against The Romans CE 66-70

"And the people of the prince who is to come will destroy the city and the sanctuary. And its end will come with a flood; even to the end there will be war; desolations are determined." Daniel 9.26

The war against the roman occupation did not start suddenly. The insults and oppression of the procurators increased as time went by and Florus finally caused the eruption of jewish sentiments which manifested itself in a full blown rebellion. The different factions of Jews united in May 66 C.E. and drove the roman garrison out of Jerusalem and surrounding areas and captured the fortress of Massada on the Dead Sea.

These initial successes shook the mighty roman empire, that such a small nation dared to challenge the greatest empire on earth. Agrippa II warned the Jews of terrible consequences. His predictions soon materialized; Jews were murdered every where, in Caesarea more than 20.000 were massacred in a single day.

In Damascus 10.000 more were killed, also in Antioch, Alexandria and other cities, where Jews lived, the carnage was unbelievable.¹⁶

The romans took the situation seriously and sent the 12th legion under general Cestus Gallus from Syria, but his troops were defeated and repelled. When the news of defeat reached Nero in Rome, he became very concerned and sent his victorious general, the aging Flavius Vespasian (who fought in Germany and Britain) to Judaea.

When Vespasian arrived with his elite troops, he encircled Galilea, where the jewish forces were commanded by Joseph ben Matthias. Galilea fell to the romans in a few months and Joseph surrendered to Vespasian. Then Joseph befriended Vespasian and became a traitor to the jewish cause. Later he lived in Rome, became an author and historian, known as Josephus Flavius, the only jewish historian, whose writings from this period survived to this day.

By the middle of C.E. 68, Vespasian succeeded to squash the revolt almost all over the country. The exception was Jerusalem and the fortress of Massada.

Vespasian prepared to capture Jerusalem, but during this time Nero died and civil war broke out in Rome. The legions under his command proclaimed Vespasian the emperor and within a short time he returned victoriously to Rome to claim the throne. He sent his son Titus to crush the jewish revolt and finish the task he undertook.

In Jerusalem, three factions, the Zealots led by Eleazar, the Sicurii, under Shimon Bar Giora and their opposition party led by John of Giskala united to defend the city.

Hunger and disease took their toll on the defenders and Titus' constant pouding and battering the walls, finally succeeded to breach the three fortified walls of the city. The remaining jewish survivors retreated to

¹³ Y. Meshorer: AJC II 181

¹⁴ Y. Meshorer: AJC II 183

¹⁵ Y. Meshorer: AJC II 186

¹⁶ I. Flavius: Jewish War II XVIII, 1.

the temple compound and resisted for another six days. In spite of Titus' orders that the temple to be saved, his troops became wild with success, killing, looting and burning everything in their way.

On the 9th of the jewish month of av (august) in C.E. 70, the great temple of Jerusalem fell and the city was destroyed, burned to the ground. Most of the surviving population was taken to Rome in chains and were sold as slaves. This date is remembered today as the destruction of the temple and the dispersion of the Jews throughout the roman empire.

The temple's treasures were looted, all the gold and silver vessels were carried in the procession of the jewish slaves on the triumphant return of Titus to Rome (they are depicted on the arch of Titus).

The jewish revolt was not entirely crushed with the destruction of the temple. The Zealot fortress of Massada on the Dead Sea held on for three more years. The heroes of Massada, led by Eleazar Ben Jair - 960 men, women and children rather committed suicide, than to give up the fortress and become slaves of the victorious roman general, Flavius Silva and the 10th legion.¹⁷

The coins of the jewish war were very important manifestations of the Jews' desire for freedom and independence from Rome. The coins were struck not only in bronze but in a very high quality silver.¹⁸ The denominations in silver were the shekel and half shekel from year one (CE 66) to year five (CE 70) - no half shekels in year 5. There are only a few specimens of silver quarter shekels of years one and four known today.¹⁹

Bronze coins: large bronze (year 4 only) - 14-15 gr. with designation: hatzi (half shekel), medium, 9 gr.²⁰ revii (quarter shekel) and small bronzes 1/8 shekel, 5 gr. smallest bronzes were the prutah in year two and three. There are only two known specimens of bronze shekels of year four (struck with the silver shekel dies). These coins have purely paleo-hebrew inscriptions and were struck in Jerusalem.

In the museum's collection are: shekel of year two (No 49) and three (No. 56), half shekel of year two (No. 50). These are struck on thick flans with hammered edges: obv: chalice: shekel Israel or hatzi shekel (half shekel) and the year sh.b (year 2) or sh.g (year 3), on the reverse upright branch with three pomegranates, around "Jerusalem hakedosha" (Jerusalem the saint).

Bronze prutah (No. 51-55) year two: obv. amphora with two handles, around shnat shtayim (year 2) rev: vineleaf on small branch: "Herut Zion" (Zion's freedom).

Bronze prutah (No. 57) year three: obv. amphora with lid: shnat shalosh (year 3) rev. vineleaf on branch: "Herut Zion" (Zion's freedom) bronze 1/8 shekel (No 58-59) year four: obv. lulav flanked by an ethrog²¹ on each side, "shanat arba" (year 4) rev. chalice "Legeulat Zion" (redemption of Zion)

The Bar kokhba war (C.E. 132-135)

„A star shall come forth from Jacob and a sceptre shall rise from Israel." Numbers 24.17

After the destruction of Jerusalem in CE 70 and fall of the fortress Massada in C.E. 73, the jewish population of Judaea was dispersed in the roman empire. Studying centers were established in the Holy Land by learned rabbis such as R. Johanan Ben Zakkai at Javneh and by others who followed him.

The dispersed Jews strengthened the communities in the diaspora, however the roman persecutions of Jews and Christians as well, in the first and second centuries C.E. culminated in a jewish revolt which started in Cyreneica, then spread to Alexandria, Egypt and Cyprus in C.E. 115 during the reign of Trajan. After about three years, the unrest and sporadic fighting in C.E. 117, during the reign of Hadrian finally terminated. The jewish forces were defeated in Parthia (Province of Arabia) by Lucius Quietus, the roman general, who later became the govenor of the land of Israel.

In C.E. 130 Hadrian came to Judaea to visit and check on the progress of reconstruction of Jerusalem (Aelia Capitolina). According to L.Mildenberg's monumental work "The coinage of the Bar kokhba war" there were mainly two factors, as irrefutable evidence of the Bar kokhba war: The coins themselves, which

¹⁷ Yigal Yadin: Massada 1966 describes the history and the archeological excavations of the fortress.

¹⁸ H. Kreindler: Year Five Shekels - Metal Analysis INJ 9(1986) 43

¹⁹ Y. Meshorer: AJC II pg. 104 & 114

V. Clain - Stefanelli: A new quarter shekel of the first year of the Jewish war - INJ 2 1964

²⁰ Y. Meshorer: AJC II pg. 114

²¹ Y. Meshorer: AJC II pg. 119 - Palm branch, Myrtle, Willow - Ethrog

determined the location and territory held by the jewish rebels and by the quantity of coinage struck defined the jewish – mainly peasant – population, as large. The second source of evidence were the artifacts, legal documents, letters, leases written on papyri, leather and wood unearthed by archaeological explorations in the second half of this century and most importantly by the Dead Sea scrolls.

There are only sketchy details of the Bar Kochba war from mainly three sources: jewish rabbinical writings, M. Cornelius Fronto, roman orator and writer and Dio Cassius, a greek historian (in CE 200). Furthermore, there are some christian sources: Justin, who wrote between ce 140-150, later Eusebius and St. Jerome in the fifth century C.E.²²

The reasons for the eruption of the Bar Kochba war were due to the general oppression of the jewish faith and customs and the Jews' fierce nationalistic ambition to rebuild Jerusalem as their capital city. The spiritual leaders of the revolt were rabbi Akiva and rabbi Eleazar, the military leader, Shimon Ben Kosiba, generally known as Shimon Bar Kochba.

Bar Kochba organized a very effective "guerilla" army which withstood – for three years – the powerful armies of the roman general Julius Severus (transferred from Britain).

Bar Kochba used whatever circulating coins were available in the region to mint the independent jewish currency, by obliterating the images on roman, greek and provincial coins by hammering and filing them down to suitable planchets and striking purely jewish symbols and paleo-hebrew text on them. He used such nationalistic slogans on his coins as "year one of the redemption of Israel" or "year two of the freedom of Israel", for the freedom of Jerusalem", or simply "Jerusalem". He used his name "Shimon", "Shimon prince of Israel" (first year) or "Eleazar, the high priest". Jewish symbols, musical instruments, vessels of the temple, grapes, palms, vineleaves, wreath, the temple facade, all appear on these coins. There was a large variety of coins in circulation, as different obverse and reverse dies were combined.

Shimon Bar Kochba issued tetradrachms (sela), drachms/denars (zuz) in silver, large, medium and small bronzes. Only the first and second years coinage is dated, all undated coins are attributed to the third year.

Unquestionably, the pride of this collection are beside the shekels and half shekel of the first jewish war – the Bar Kochba coins, particularly the second year tetradrachm (No. 61) obv: facade of the temple with ark and scrolls (script: Shimon) rev. lulav with ethrog ("year two for freedom of Israel") and a first year medium bronze (No. 60) obv. vine leaf on branch ("year one of redemption of Israel"), rev. seven branched palm tree with two bunches of dates ("Shimon prince of Israel"), are both excellent specimens. A second year AR denar (No. 62) Shim (on) in wreath rev. ampula with handle, palm branch on right paleo-hebrew script (sh.b.) = year two (for freedom of Israel).

There is a medium bronze (No. 63) obv. vine leaf (year 2 "for freedom of Israel") rev. palmtree (Shimon) or amulet holed: this coin was worn as jewellery in ancient times. A third year silver denar, (No 64) obv. "Shimon" in wreath, rev: three stringed lyre within inscription "for the freedom of Jerusalem" this coin by Mildenberg's definition is very rare.²³ The rest of the total of nine Bar Kochba coins are described in the list.

With the defeat of Bar Kochba in CE 135 the last sovereign jewish coinage ceased to exist. For the next 1813 years the Jews could not strike their own coinage. In 1948 with the re-establishment of the state of Israel, the jewish sovereign coinage was revived in the Holy Land.

* I want to express my sincere thanks to Dr. Gedai Istvan, chief curator of numismatics, Dr. Biróné Sey Katalin, chief researcher and editor, Dr. Torbágyi Melinda, curator of greek coins, for their help and for their gracious hungarian hospitality on my visit to the Hungarian National Museum at Budapest. I am grateful to Dr. Mildenberg, who read the manuscript and offered his valuable advise.

²² Y. Meshorer: AJC II pg. 132

L. Mildenberg pg. 79/80

²³ L. Mildenberg: Private communication to the author July 23/90

BIBLIOGRAPHY

- Abrems*: The Legacy of Israel — (Oxford University Press 1953)
Florence A. Banks: Coins of Bible Days — S.J. Durst, (New York 1955)
Josephus Flavius: Jewish Antiquities, Prof. Wm. Whiston U. of Cambridge, (Edinburgh 1815)
Josephus Flavius: The History of the Jewish War, Prof. Wm. Whiston U. of Cambridge, (Edinburgh 1815)
D. Hendin: Guide to Ancient Jewish Coins — Attic Books, (N.Y. 1976)
D. Hendin: Guide to Biblical Coins. Amphora Books (N.Y. 1987) = H
A. Kindler: Coins of the Land of Israel, Keter Publishing, (1974 Jerusalem)
A. Kindler—E.W. Klimovsky: The functions & patterns of the Jewish coins and the City coins of Palestine and Phoenicia — Israel Numismatic Soc. (Jerusalem 1968)
F.W. Madden: History of Jewish Coinage, KTAV Publishing, (N.Y. 1967)
J. Meyshan: Essays in Jewish Numismatics — Israel Numismatic Society. (Jerusalem 1968)
Y. Meshorer: Jewish Coins of the Second Temple Period, AM Hasefer & Massada, (Telaviv 1967) = MESH
Y Meshorer: Ancient Jewish Coinage, I-II Amphora, (N.Y. 1982) = AJC
Y. Meshorer: Coins Reveal (Jewish Museum N.Y. 1983)
L. Mildenberg: The Coinage of the Bar Kokhba War, Verlag Sauerlander (Aarau 1984) = MILD
A. Reifenberg: Israel's history in coins. (London 1953)
A. Reifenberg: Ancient Jewish Coins, (Jerusalem 1967)
T. Reinach: Jewish Coins, Argonaut, (Chicago 1966)
J. Ringel: Marine Motifs on Ancient Coins, American Friends of National Maritime Museum, (Haifa 1984)
Rev. E. Rogers: A Handy Guide to Jewish Coins, S.J. Durst, (New York 1977)
P. Romanoff: Jewish Symbols on Ancient Jewish Coins — A.I.N.A. (New York 1971)
Yigal Yadin: Massada — Steinmatzky — (Jerusalem 1966)
Yigal Yadin: Bar Kokhba — Steinmatzky — Weidenfeld, (Jerusalem — London 1971)
R.S. Yeoman: Moneys of the Bible — S.J. Durst, (New York 1982)
Dr. E. Yeshurun: Az elö zsidó történelem (Natanja 1990)
 Old Testament
 New Testament
Israeli Numismatic Journal, Jerusalem, No. 1-9 (1963-1986/7)

CATALOGUE OF COINS (IV-VI. t.)

HASMONEAN DYNASTY

Alexander Jannaeus (Yehonathan) 103-76 BCE

Obv. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

Anchor surrounded by circle of dots

Rev. In Paleo-Hebrew script: Hamelech Yehonathan (The king Yehonathan), Star with eight rays

1.) *AE, prutah*, 2.36 g, 14/15 mm, 0
 Bibl.: H 10, MESH 8, AJC I CA 7
 Inv.: 88A.1910.10

2.) *AE, prutah*, 1.26 g, 12 mm, 0
 but Rev. N.Hamelech Yehonat (in Paleo-Hebrew script)
 Bibl.: H 10, MESH 8, AJC I CA 9
 Inv.: 66A.1902.3

3.) *AE, prutah*, 1.86 g, 13.5/14 mm, 0
 Bibl.: H 10, MESH 8, AJC I CA 8
 Inv.: 66A.1902.3

4.) *AE, prutah*, 2.77 g, 14 mm, 0
 Bibl.: H 10, MESH 8, AJC I CA 8
 Inv.: 66A.1902.3

Obv. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

Small anchor

Rev. In Paleo-Hebrew script: Yonathan Hamelech (Yonathan the king), Star rays — are dots only

5.) *AE, Half-prutah*, 1.15 g, 11 mm, 0
 Bibl.: H 12, MESH 9, AJC I CB 5
 Inv. 66A.1910.4

Obv. Small anchor in circle, traces of Greek inscription

Rev. In Aramaic script: Malcha (King)

- 6.) *AE, half-prutah*, 0.97 g, 10.5/11 mm, 0
Bibl.: H 12, MESH 9, AJC I CE 6
Inv.: 66A.1902.2
Obv. Anchor in circle
Rev. Star with six rays, no script on either side
- 7.) *AE, half-prutah*, 0.64 g, 10 mm, 0
Rev. only one ray visible
Bibl.: H 12, MESH 9, AJC I CE 5
Inv.: 66A.1902.5
Obv. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ LKE (year 25 = 78 BCE)
Upside down anchor in circle
Rev. In Aramaic script: Malcha Aleksandros (king Alexandros) Shanat K.H. (Year 25)
- 8.) *AE, half-prutah*, 0.97 g, 10.5/11 mm, 0
Bibl.: H 12, MESH 9, AJC I CD 1
Inv.: 66A.1902.2
Obv. Anchor in circle
Obv. Crude anchor - cross
No script - this coin has two obverses
- 9.) *AE, half-prutah*, 0.85 g, 10 mm, 0
Bibl.: AJC I CE 6, AJC I CE 7
Inv.: 104.1935.2
Obv. YEHONATHAN HAKOHEN HAGADOL VEHEVER HAYE D
(Yehonathan the high priest and the council of Jews) in laurel leaf wreath
Rev. Double cornucopiae, pomegranate in center each horn is tied by ribbon, hanging down
- 10.) *AE, prutah*, 1.57 g, 13 mm, 5
Bibl.: H 14, MESH 12, AJC I EA 27
Inv.: 66A.1902.1
- 11.) *AE, prutah*, 1.85 g, 12.5/13 mm, 0
but Obv. YEHONATHAN HAKOHEN HAGADOL VEHEVER YE
Bibl.: H 14, MESH 12, AJC I FA 12 (obv.), AJC I EA 44 (rev.)
Inv.: Tud.Egyet.83

John Hyrcanus II (Yehohanan) 67 and 63-40 BCE

- Obv. YEHOHAN ANHAKOHEN HAGA-DOL VEHEVER YD (Yehohanan the high priest and the council of Jews) in laurel leaf wreath
Rev. Double cornucopiae with ribbons, pomegranate between horns

- 12.) *AE, prutah*, 2.16 g, 13/15.5 mm, 0
Bibl.: H 20, MESH 18, AJC I K 4
Inv.: 22A.1990.5

Mattathias Antigonus (Matityah) 40-37 BCE

- Obv. MATITY KOH GADOL HEVER YEH (Matityah the high priest and the council of Jews), Double cornucopiae
Rev. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΓΟΝΥ
Ivy wreath tied at top, ribbons hanging down

- 13.) *AE, 8-prutot*, 13.17 g, 23/24 mm, 0
Bibl.: H 34, MESH 30, AJC I U 10
Inv.: 31A.1918.24

HERODEAN DYNASTY

Herod I (the Great) 40 and 37-4 BCE

- Obv. ΗΡΩΔΑΒΑΤΙ
Anchor, circle of dots
Rev. Double cornucopiae, caduceus in center, 3 dots above, in circle of dots

- 14.) *AE, prutah*, 1.23 g, 12 mm, 0
Bibl.: H 54, MESH 53, AJC II 17A FBS
Inv.: 56.1928.20

Herod Archelaus 4 BCE-CE 6

Obv. HPΩΔΟΥ

Bunch of grapes on vine with small leaf

Rev. Tall helmet with crest viewed from front, small caduceus

EΘNAPXOY

- 15.) *AE, prutah*, 2.38 g, 16/16.5 mm, 9
Bibl.: H 63, MESH 61, AJC II 241.6
Inv.: 66A.1902.6

- 16.) *AE, prutah*, 2.65 g, 16 mm, 8
Bibl.: same as No.15
Inv.: Kiss 403

Herod Agrippa I 7-4 CE

Obv. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΓΡΙΠΠΑ

Parasol (canopy) with fringes

Rev. Three ears of barley between two leaves — flanked by date LS (Year 6 = 42/43)

Bibl.: H 75, MESH 88, AJC II 249.11

- 17.) *AE, prutah*, 2.69 g, 17 mm, 0
Inv.: 66A.1902.7

- 18.) *AE, prutah*, 2.56 g, 16 mm, 0
Inv.: 66A.1902.4

- 19.) *AE, prutah*, 3.02 g, 16.5/17 mm, 0
Inv.: 66A.1902.7

- 20.) *AE, prutah*, 2.52 g, 15.5/16 mm, 10
Inv.: 66A.1902.7

- 21.) *AE, prutah*, 2.17 g, 14.5/15 mm, 0
Inv.: 66A.1902.4

- 22.) *AE, prutah*, 2.49 g, 16/16.5 mm, 0
Inv.: 66A.1902.4

ROMAN PROCURATORS

Marcus Ambibulus 9-12 CE

Obv. KAICA POC

Ear of barley, curved R

Rev. Eight branched palmtree with two bunches of dates, LAO (Year 39 = CE 9)

- 23.) *AE, prutah*, 1.91 g, 15 mm, 0
Bibl.: H 101, MESH 217, AJC II SUP V.3
Inv.: 47A.1917.27

Coponius (6-9 CE) or *M. Ambibulus* (9-12 CE)

Type as No.23, but date not visible

- 24.) *AE, prutah*, 2.54 g, 15.5/16 mm, 0
Inv.: R.I.5521

- 25.) *AE, prutah*, 1.69 g, 14.5/15 mm, 0
Bibl.: H 103, MESH 219, AJC II 281.1-5A
Inv.: 66A.1902.9

Valerius Gratus 15-26 CE

Obv. IOYΛIA in wreath

Rev. Three lillies, ΛΓ (Year 3 = 16 CE)

- 26.) *AE prutah*, 1.93 g, 13/14 mm, 6
Bibl.: H 107, MESH 223, AJC II SUP.V 12
Inv.: 22A.1990.6

Obv. IOYΛIA

Vine leaf, small bunch of grapes

Rev. Narrow neck amphora scroll handles, ΛΔ
(Year 4 = 17 CE)

- 27.) *AE, prutah*, 1.70 g, 14/15 mm, 9
Bibl.: H 108, MESH 224, AJC II SUP.V 16
Inv.: 22A.1990.7

Obv. TIB KAICAP in wreath tied at bottom

Rev. IOYΛIA Straight palm branch
LE (Year 5 = 18 CE)

- 28.) *AE, prutah*, 2.10 g, 13.5/14.5 mm, 6
Bibl.: H 111, MESH 227, AJC II SUP.V 18
Inv.: 66A.1902.10

- 29.) *AE, prutah*, 1.34 g, 13.5/15 mm, 0
same as no.28
Inv.: 66A.1902.10

- 30.) *AE, prutah*, 2.09 g, 15/16.5 mm, 0
but Rev. ΛΔ (Year 4 = 17 CE)
Bibl.: H 110, MESH 226 var., AJC II SUP.V 17
Inv.: R.I.5522

- 31.) *AE, prutah*, 1.84 g, 15 mm, 6
but Rev. ΛIA (Year 11 = 24 CE)
Bibl.: H 112, MESH 227, AJC II SUP.V 19
Inv.: R.I.5523

Pontius Pilatus 26-36 CE

Obv. TIBEPIOY KAICAPOC

Simpulum, LIS (Year 16 = 29 CE)

Rev. IOYΛIA KAICAPOC

Three bound ears of barley center straight, the outer ears bent

Bibl.: H 113, MESH 229, AJC II SUP.V 21

- 32.) *AE, prutah*, 2.80 g, 15.5/16 mm, 10
Inv.: 66A.1902.12

- 33.) *AE, prutah*, 1.94 g, 13/14 mm, 1
Inv.: 88A.1910.5

Obv. TIBEPIOY KAICAPOC

Littus

Rev. ΛΙΣ (Year 17 = 30 C.E.) in wreath

- 34.) *AE, prutah*, 1.81 g, 13/14.5 mm, 0
Bibl.: H 114, MESH 230, AJC II SUP.V 23
Inv.: 66A.1902.12

Antonius Felix 52-59 CE

Obv. TI KAAΥΔIOC KAICAP ΓEPM

Two crossed palm branches, ΛΙΑ (Year 14 = 54 CE)

Rev. IOY ΛΙΑ AΓ ΠΙΠΠΙ NA in wreath tied at bottom

- 35.) *AE, prutah*, 2.07 g, 13.5/15 mm, 0
Bibl.: H 116, MESH 232, AJC II SUP.V 32
Inv.: 66A.1902.13

Obv. NEPΩ KAAV KAICAP

Two oblong shields and two spears crossed

Rev. 6 branched palmtree with 2 bunches of dates, on top, BPIT, on bottom,

ΛΙΔ KAI (Year 14 = 54 CE)

Bibl.: H 117, MESH 233, AJC II SUP.V 29

- 36.) *AE, prutah*, 1.94 g, 15/15.5 mm, 0
Inv.: Kiss 399

- 37.) *AE, prutah*, 2.02 g, 14/15 mm, 0
Inv.: 31A.1918.26

- 38.) *AE, prutah*, 1.84 g, 14.5/15 mm, 0
Inv.: 31A.1918.25

Porcius Festus 59-62 CE

Obv. NEP ΩNO C in wreath

Rev. KAIC APOC

Palm branch, LE (Year 5 = 59 CE)

Bibl.: H 118, MESH 234, AJC II SUP.V 35

- 39.) *AE, prutah*, 2.04 g, 15 mm, 10
Inv.: 66A.1902.14

- 40.) *AE, prutah*, 1.26 g, 14 mm, 10
Inv.: R.I.5524

- 41.) *AE, prutah*, 2.21 g, 14.5/15.5 mm, 0
Inv.: R.I.5525

- 42.) *AE, prutah*, 2.33 g, 15/15.5 mm, 1
Inv.: R.I.5526

- 43.) *AE, prutah*, 1.90 g, 13.5/14 mm, 0
but obv. AJC II SUP.V 35B, rev. retrograde script,
AJC II SUP.V 35M
Inv.: R.I.5527

- 44.) *AE, prutah*, 2.75 g, 15/15.5 mm, 10
Inv.: R.I.5528

- 45.) *AE, prutah*, 2.25 g, 14.5/15 mm, 6
Inv.: 66A.1902.14

- 46.) *AE, prutah*, 2.06 g, 15.5/17 mm, 0
Inv.: 66A.1902.14

- 47.) *AE, prutah*, 2.37 g, 14/15 mm, 4
but obv. retrograde script, AJC II SUP.V 35N, rev.
AJC II SUP.V 35M, 35H
Inv.: R.I.5529

- 48.) *AE, prutah*, 1.70 g, 14.5 mm, 5
Inv.: 56.1928.3

JEWISH WAR AGAINST THE ROMANS 66-70 CE

Obv. In paleo-Hebrew script: SHEKEL YISRAEL, SHIN BET (Year 2), Chalice with pearled rim,
the base is reised

Rev. JERUSALEM HAKDOSHA (Jerusalem the Holy) Stem with pearled bottom, 3 pomegranates

- 49.) *AR, shekel*, 11.28 g, 21 mm, 0
Bibl.: H 121, MESH 151, AJC II 260.8
Inv.: 56-15-97

Obv. HATZI HASHEKEL (Half shekel), SHIN BET (Year 2)

Type as No.49

Rev. Type as No.49

- 50.) *AR, half-shekel*, 6.84 g, 18.5/19 mm, 0
Bibl.: H 122, MESH 152, AJC II 260.10
Inv.: 47A.1917.28

Obv. Amphora with broad rim and two handles,

SHANAT SHTAYIM (Year 2)

Rev. HERUT ZION (Freedom of Zion)

Vineleaf on small branch

Bibl.: H 123, MESH 153, AJC II 260.12

- 51.) *AE, prutah*, 2.27 g, 15 mm, 6
Inv.: 66A.1902.15

- 52.) *AE, prutah*, 1.51 g, 14/15 mm, 10
Inv.: 29.1977.1

- 53.) *AE, prutah*, 2.25 g, 14/15 mm, 6
Inv.: R.I.5530

- 54.) *AE, prutah*, 3.39 g, 16/16.5 mm, 6
Inv.: 219.1873.7

- 55.) *AE, prutah*, 2.71 g, 15.5/16.5 mm, 6
Inv.: R.I.5531

Obv. SHEKEL YISRAEL

Chalice with pearly rim, SHIN GIMMEL (Year 3)

Rev. JERUSALEM HAKDOSHA (Jerusalem the Holy)

Stem with pearly bottom, three pomegranates

- 56.) *AR, shekel*, 13.42 g, 21.5/22 mm, 0
Bibl.: H 124, MESH 154, AJC II 261.18
Inv.: 11A.1912.1

Obv. Amphora with broad rim and 2 handles, lid

decorated with pearls, SHANAT SHALOSH (Year 3)

Rev. HERUT ZION (Freedom of Zion)

Vine leaf on small branch

- 57.) *AE, prutah*, 2.07 g, 14.5/15 mm, 6
Bibl.: H 126, MESH 156, AJC II 261.20
Inv.: R.I.5532

Obv. LEGEULAT ZION (To the redemption of Zion)

Chalice with pearly rim

Rev. Lulav, flanked by an ethrog each side SHANAT ARBA (Year 4)

Bibl.: H 131, MESH 163, AJC II 262.30

- 58.) *AE, 1/8-shekel*, 5.38 g, 17.5/18 mm, 3
Inv.: R.I.5520

- 59.) *AE, 1/8-shekel*, 5.40 g, 18/18.5 mm, 0
Inv.: 31A.1918.27

BAR KOCHBA WAR 132-135 CE

Obv. In Paleo-Hebrew script: Sh'nat achat legeulat Yisrael (Year one for redemption of Israel) Vineleaf on branch

Rev. In Paleo-Hebrew script: Shimon Nassi Yisrael (Shimon prince of Israel)

Seven branched palm tree with two bunches of dates

- 60.) *AE* (medium), 10.73 g, 26/26.5 mm, 6
Bibl.: MILD 308.42, H 137, MESH 170, AJC II 265.5
Inv.: 71A.1916.109
Obv. SHIMON
Facade of temple with ark and scrolls
Rev. SHIN BET LEHER (UT) YISRAEL (Year 2 to the freedom of Israel),
Lulav with ethrog
- 61.) *AR*, *tetradrachm*, 14.71 g, 25 mm, 0
Bibl.: MILD 139.42 (18), H 146, MESH 181, AJC II 267.16
Inv.: 11A.1912.19
Obv. SHIM (on) in wreath
Rev. SH. B. LEHER (UT) YISRAEL (Year 2 to the freedom of Israel),
Ampula with handle, palm branch
- 62.) *AR*, *denar*, 3.43 g, 18/18.5 mm, 2
Bibl.: MILD 186.33 (49), H 148, MESH 183, AJC II 268.33
Inv.: 11A.1912.9
Obv. SH. B. LEHER (UT) YISRAEL (Year 2 to the freedom of Israel),
Three lobed vineleaf on branch
Rev. Seven branched palm tree with 2 bunches of dates
- 63.) *AE* (medium), 13.14 g, 25 mm, 6
Bibl.: MILD 310.53, H 160, MESH 195, AJC II 270.44
Inv.: 41.1892.16
Obv. SHIMON in wreath
Rev. LEHERUT JERUSALEM (for the freedom of Jerusalem)
3 stringed lyre
- 64.) *AR*, *denar*, 3.15 g, 17 mm, 0
Bibl.: MILD 243.137, H 167, MESH 205, AJC II 273.55C
Inv.: 44.1914.1
Obv. LEHERUT JERUSALEM (for the freedom of Jerusalem)
Three lobed vineleaf
Rev. SHIMON
Seven branched palm tree with 2 bunches of dates
Bibl.: MILD 320.102, H 173, MESH 211, AJC II 275.73
- 65.) *AE* (medium), 11.43 g, 25/25.5 mm, 6
Inv.: 31A.1918.23
- 66.) *AE* (medium), 10.77 g, 22/23 mm, 6
Inv.: 34A.1914.8
Obv. LEHERUT JERUSALEM (for the freedom of Jerusalem)
Palm branch in wreath
Rev. SHIMON
Three stringed lyre
- 67.) *AE* (medium), 5.91 g, 19.5/21 mm, 0
Bibl.: MILD 306.33, H. 174, MESH 212, AJC II 276.77
Inv.: 12A.1912.7
Obv. LEHERUT JERUSALEM (for the freedom of Jerusalem)
Bunch of grapes on vine
Rev. SHIMON
Seven branched palm tree with 2 bunches of dates
- 68.) *AE* (small), 6.13 g, 18.5/19 mm, 6
Bibl.: MILD 333.158, H 177, MESH 215, AJC II 276.81
Inv.: 8A.1917.140

Abbreviations:	H	– HENDIN
	MESH	– MESHORER
	MILD	– MILDENBERG
	AJC I & II	– MESHORER, A.J.C.I–II
	BCE	– Before Common Era (BC)
	CE	– Common Era (AD)

George Prager

24 Regis Dr. Willowdale, Ontario, Canada

M2M 3J5

ANTIK JUDEAI ÉRMEK A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÉREMGYŰJTEMÉNYÉBEN
(IV.-VI. tábla)

Az idegen uralom hosszú évszázadai után az i.e. 167-164-es Makkabeus lázadás eredményeképpen Judea újra függetlené vált és i.e. 140-ben az utolsó Makkabeus fivér, Simon megalapította a Hasmoneus dinasztíát. John Hyrcanus I (i.e. 135-104) volt az első, aki érmeket veretett. A Hasmoneus uralkodók, valamint az utánuk következő Herodes dinasztia is csak bronzpénzeket bocsátott ki. Az érmeken természetesen sem ember, sem állat alakokat nem ábrázoltak, mivel a zsidó vallás tiltotta a faragott képek készítését. Még a római procuratorok pénzein is csak növények és tárgyak láthatóak, lehetőleg olyanok, amelyek a zsidók vallásos érzületét nem sértették. (Kat. 23-31, 35/36) Pontius Pilatus volt az egyetlen, aki kifejezetten pogány szimbólumokat – simpulum (Kat.32-33) és lituus (Kat.34) – vésetett érmeire, de ember alakok ábrázolására még ő sem részkedett.

A Hasmoneus dinasztia érmein óhéber és görög feliratok vannak, ellenben a Herodes dinasztia és a római procuratorok csak görög feliratú érmeket verettek. A zsidó háború a rómaiak ellen és a Bar Kochba lázadás érmein tiszta óhéber feliratok találhatók.

A Magyar Nemzeti Múzeum Éremgyűjteményében több példányban is megtalálhatók Alexander Jannaeus éremtípusai (Kat.1-11), valamint egy másik Hasmoneus uralkodó, II. Johannes Hyrcanus bronz pénze (Kat.12). Ugyancsak van egy érem az utolsó Hasmoneus királytól, Mathias Antigonostól (i.e.40-37) – Kat.13.

I. Herodes éremverését egyetlen bronz prutah (Kat.14) képviseli, míg legidősebb fiától, Herodes Archelaostól 2 érem (Kat.15-16) található a gyűjteményben. I. Agrippa (37-44) Herodes unokája érmei a Kat.17-22 példányok. Ezeket 42-43-ban verette Jeruzsálemben, kifejezetten zsidók számára. Ezen típusok mellett készültek ugyanis pénzek saját, illetve a római császár portréjával a külföldi piac számára.

I. sz. 6-ban Judeát annektálták a rómaiak és Szíria provinciához csatolták, élére római kormányzó került. A 14 helytartó közül 6 veretett érmeket i.sz. 6-66 között: Coponius (6-9), Marcus Ambibulus (9-12), Valerius Gratus (15-26), Pontius Pilatus (26-36), Antonius Felix (52-59), Porcius Festus (59-62). A római kormányzók érmeiket elsősorban Caesareában verették, de talán Jeruzsálemben is működött egy verde Pontius Pilatus alatt.

A zsidók ezüst pénzeket először az Első Zsidó Háború (66-70) idejében verettek shekel és fel shekeles címletekben. A háború első és negyedik évéből ismert néhány negyed shekeles is. A Nemzeti Múzeum gyűjteményében a 2. és 3. évből van shekel (Kat.49, 56), valamint egy fél shekel a 2. évből (Kat.50). Ezekon kívül 5 db bronz prutah a 2. évből (Kat.51-55) és 1 db bronz prutah a 3. évből (Kat.57). Van még 2 db 4. évből származó bronz nyolcad shekel is (Kat.58-59).

Az Első Zsidó Háború bukása és Jeruzsálem lerombolása után a zsidó népesség szétszóródott a Római Birodalom területén. A zsidó egységtudatot a Johanan ben Szakkai által alapított jabnei egyetem tartotta fent. A függetlenség visszaszerzésére még egy komoly kísérlet történt 132-135-ben, amikor Simon ben Kosiba, közismert nevén Bar Kochba vezetésével kitört a Második Zsidó Háború. A háború pénzszükségeinek fedezéséhez és egyben függetlenségük hangsúlyozására ismét önálló pénzverésbe kezdtek, amelyhez minden az ország területén rendelkezésre álló érmet felhasználtak. Kitörölték rajtuk az eredeti ábrázolásokat és helyettük jellegzetesen zsidó szimbólumokat és óhéber feliratokat alkalmaztak. Tetradrachmát, drachmát és 3 különböző nagyságú bronzpénzt vertek. A fő verde Herodionban működött, de Hebronban és a Holt-tenger melletti Engediben is vertek pénzeket. A Nemzeti Múzeum zsidó éremgyűjteményének vitathatatlanul ezek a legkiemelkedőbb darabjai (Kat.60-68). Különösen a 2. évben készült tetradrachma (Kat.61) és az 1. év egy középbronza (Kat.60). Ritka példány a Kat.64.számú 3. évből származó ezüst drachma is.

A Bar Kochba háború leverésével megszűnt az önálló zsidó pénzverés és csak 1948-ban, Izrael állam újjászülésével éledt fel újra a szuverén zsidó éremverés a Szent Földön.

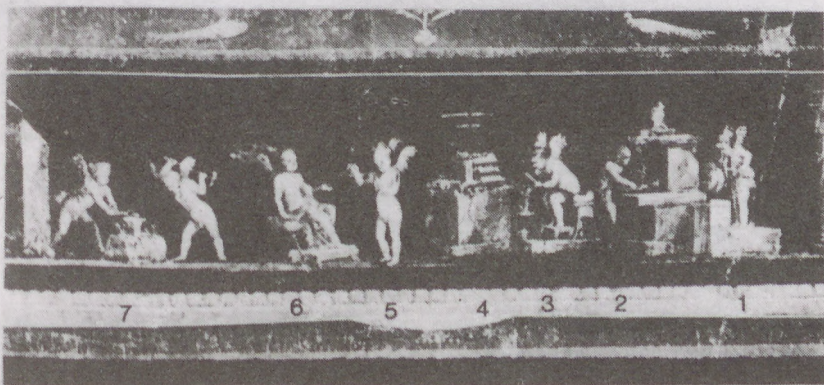
A római császárkori sestertiusok pénzveréstechnikai vizsgálata

Az antik pénzverés, a numizmatika és a sülyesztékes kovácsolás történetének érdekes, fontos, de kellően nem tisztázott határterülete. E tárgykörből kb. 150 éve jelennek meg tanulmányok. Ezek között vannak jól megalapozottak,^{1, 2} de jó részükre még ma is érvényes Barb³ által 1930-ban leírtak: „... pontosan 50 éve tárgyalta folyóiratunk az antik pénzverési technika fő kérdéseit... közben ezen a területen sokat dolgoztak, és annál csodálatra méltóbb, hogy nyilvánvaló lehetetlenségeket mindezidáig nem cáfoltak meg, sőt mindig újabb nézetek merülnek fel, amelyeket, mint hamisakat (téveseket) el kellett vetni.” Sajnos a Barb cikkét követő 60 esztendőben a helyzet alig változott.

Téves nézetektől terhelt szakterület a római császárkori nagybronzok, sestertiusok verése, aminek vizsgálata e munka célkitűzése.

A római pénzverés technikai folyamatábráját megőrizte Pompejiben, a Vettitiusok házában fennmaradt falfestmény⁴ (1. ábra). Jobbról balra haladva az ábrán a következő műveletek láthatóak:

1. ötvözet olvasztás, fújtatót működtető Puttó;
2. fogóval a kemencébe nyúló, (valószínűleg a tégelyt kiemelő) öntő Puttó;
3. kalapáccsal lapkát kikészítő Puttó;
4. mérlegtartó állványok mérlegekkel;
5. kis kézi mérlegen dolgozó Puttó;
6. a mérés figyelő, (aureus lapkát esetleg jusztírozó) ellenőr Puttó;
7. az üllőn a verőtövet fogóval tartó, illetve egy nagy kalapáccsal a pénzt verő Puttó.

1. ábra

Római pénzverés műveleteit bemutató falfestmény.
(Mai értelem szerinti folyamatábra) Pompeji, Vettiusok háza. 4.

¹ Alföldi, M.: NK 46-47 (1946) 15-19.

² Bahrfeldt, M.: BMB 1 (1905) 435-438.

³ Barb, A.: NZ 22 (1930) 1-2.

⁴ Castiglione, L.: Pompeji. (Budapest 1973).

Az ábrán nem szerepel a pénzverési folyamatba közvetlenül nem tartozó két művelet: a lapkaöntőforma készítés és a verőtő vésnői munkafolyamata. A következőkben a pénzverési folyamatnak az 1-4 művelet-sorával, valamint a nem ábrázolt lapkaformázás kérdésével fogunk foglalkozni.

Augustus császár i.e. 23-ban szabályozta a római rézpénzverést. A sestertius, dupondius alapanyaga a sárgarézt. Az as és a quadrans vörösrézről készült. Nero 64. évi pénzrendelete ezt változatlanul hagyta.

A sestertius verés első művelete a sárgarézt (ókori elnevezései: oreichalkos, oreikalkum, orichalcum, aurikalkum) előállítására nehéz kohászati feladat volt.⁵

Egy korábbi említése az i.e. 1500 körüli Harrys papyrusban található. Előfordulása i.e. 1000-600 között meglehetősen ritka. I.e. 300 után a görögök már pénzverésre is használják. I.e. 100 után technikai újítás következtében tömeggyártásra alkalmas eljárást találtak, és i.e. 80-tól kiterjedtebb lesz a görög sárgarézt-pénzverés, majd i.e. 40 körül a római sárgarézt as verés is megindul szórványosan. A technikai nehézséget itt az okozta, hogy a sárgarézt ötvöztetéshez szükséges fémek cinket az ókorban nem ismerték.⁶ A sárgarézt színe erősen változik a Zn tartalommal,⁷ az ércből való közvetlen ötvöztetés igen kényes kohászati feladat.

A rómaiak sárgarézt olvasztásáról Plinius⁸ csak kevés adatot közöl. Ötvöztetéshez szerinte a cadmia nevű ércet használták, ami Juliaceum (ma Dinant, Belgium) vidékéről származik, ahol kiterjedt sárgarézt ipar működött.

Az ókori pénzverés technológiájával foglalkozó művek jelentős része az ezüst érmék kémiai összetétel vizsgálatát közli, és ezek között kevés a sestertius elemzési adat.

I.e. 17-ben a római verdében készült sestertiusok teljes elemzéséből⁹ számított tömeg % átlagos a következők:

Zn = 22,6

Pb = 0,26

Sn = 0,1

Cu = 76 %.

A minimális és maximális Zn: 19,7–26,4 %.

Az I. táblázatban összefoglaltuk Riederer¹⁰ 198 db sestertius Zn tartalmát úgy, hogy azt kiegészítettük később közölt 11 db elemzés eredményeivel. A táblázatban 8, vagy ennél nagyobb számú értékből képzett átlagok szerepelnek. Kivételt képeznek a III. századi császárok sestertiusai, akiknél a + jelzés: 2-5, ++: egy elemzés eredménye.

⁵Hegedűs, Z.: BKL Kohászat. 117 (1984) 470-471.

⁶Fémek cinket először Philippus Aureolus Theophrastus Paracelsus Bombastus von Hocheinheim állított elő 1500-1510 között.

⁷A Cu-Zn ötvözetekről tudni kell, hogy azok színe a Zn tartalom növekedésével vörösből sárgába megy át kb. 28-32 tömeg % Zn tartalomig. (A réz alfa kristály maximális Zn oldó képessége 32 tömeg %). Ezt túllépve növekvő Zn tartalommal az ötvözet kivörösödik. Olvasztáskor, de különösen átolvasztáskor könnyen kiegészített a rézoxidok és cinkoxid képződés kedvezőtlen termodinamikai viszonyai miatt. Ezért az aranysárga, nagy 28-32 tömeg % Zn tartalmú sárgarézt ókori előállítás mai szemmel nézve is csúcs teljesítménynek számít.

⁸Plinius Historiae Naturalis 34. könyv 2. feje.

⁹Craddock, P.T.-Burnett, A.M. in: Oddy, T.A.: Scientific Studies in Numismatics. British Museum Occasional Paper. No. 18. (1980) 58.

¹⁰Riederer, J.: Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte. 24 (1974) 76-81. Riederer 1-36 vizsgálat átlageredményeit hasonlítja össze és von le következtetéseket. Sajnos pontos elemzéseit összekeveri régi múlt századi elemzésekkel is. Adatai felhasználhatók, de csak megfelelő körültekintéssel. (Pl.: legalább 8 eredmény átlagát érdemes értékelni.)

I. Táblázat

Császár	Tömeg %	Zn	Cu	Pb	Sn
Augustus		23,0	76,0	0,20	
Claudius		21,2	78,5	0,14	0
Vespasianus		17,4	81,3	0,13	0
Domitianus		15,6	83,2	0,14	0,35
Traianus		14,4	83,3	0,62	0,70
Hadrianus		12,3	84,6	0,86	1,00
Antoninus Pius		9,6	86,0	0,10	2,25
Marcus Aurelius		8,7	86,0	2,20	2,55
Commodus		3,4	81,0	5,70	3,50
Alexander Severus +		7,8	72,4	13,0	6,4
Gordianus III. +		3,0	77,4	10,7	9,1
Julia Mamaea ++		0,01	67,5	25,5	6,4
Philippus I. ++		5,8	76,2	12,0	5,1

A táblázatban nem szereplő Caligula, Tiberius, Nero 3-6 sestertiusának átlagos Zn tartalma: 21,0, illetve 19,8 és 17,7 tömeg %.

A garonni sestertius lelet¹¹ 917 darabjának csak a Zn tartalmát közlik, ami a II. táblázatban látható.

II. Táblázat

Császár	Darabszám	Zn tömeg % (átlag)
Galba	12	19,6
Vespasianus	44	18,6
Titus	44	16,4
Domitianus	126	15,8
Nerva	52	15,4
Traianus	301	14,8
Hadrianus	281	13,2
Antoninus Pius	57	12,5

További sestertius átlag Zn tömeg %-os eredményei.¹²

III. Táblázat

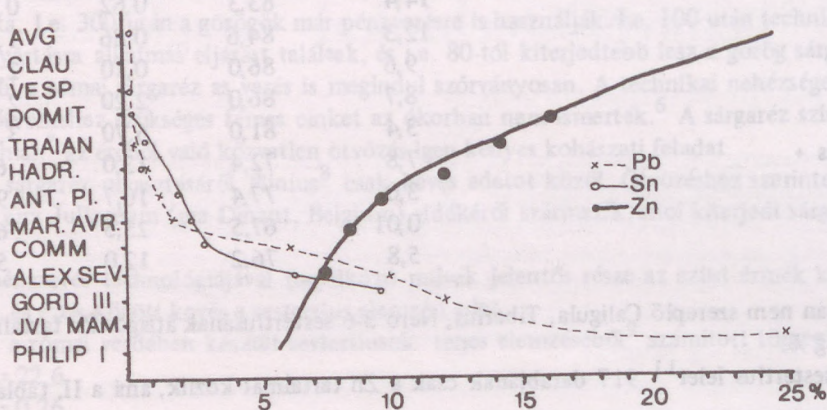
Császár	Darabszám	átlag Zn tömeg %
Traianus	16	14,3
Hadrianus	14	12,0
Antoninus Pius	10	10,4

A sestertiusok

¹¹ Etienne, R.-Picon, M.: BSFN 25 (1970) 595.

¹² Etienne átveszi és közli Caley, C.F. sestertius átlag Zn tömeg %-os eredményeit.

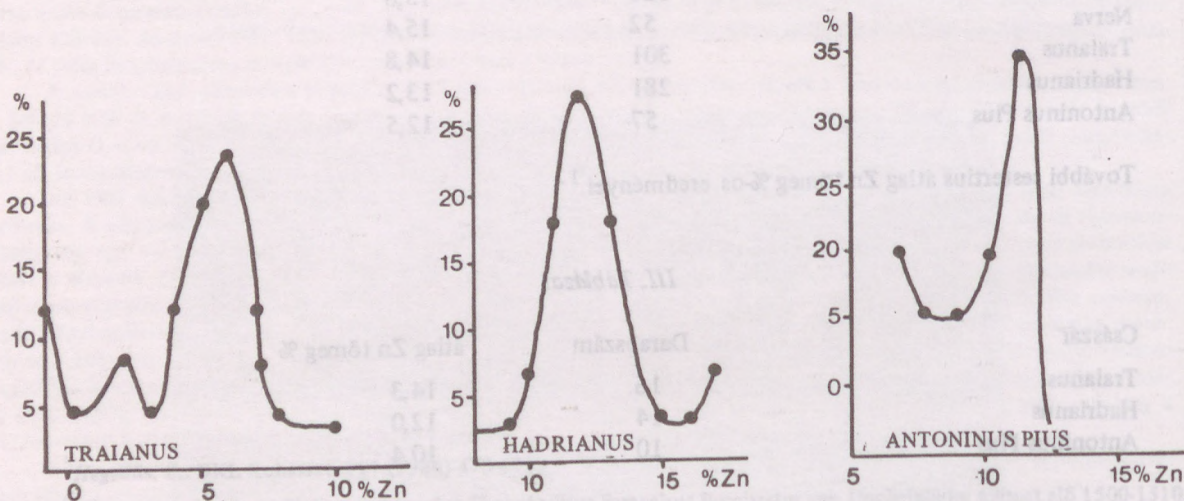
A sestertiusok átlagos¹³ Zn tartalma az egymást követő császárok vereteinél csökkenő tendenciát mutat (2. ábra). Ennek valószínű oka az alkalmazott technológiában keresendő,¹⁴ és nem sokat mond az egyes verdék munkájáról, technikai színvonaláról, az olvasztárak tudásáról, gyakorlatáról. Ez a Zn tartalom százalékos elosztását megadó gyakorisági görbékből ismerhető meg. Minél jobban megközelíti a gyakorisági görbe a harang alakot (Gauss görbe), annál jobban dolgozott az olvasztár, jobb volt a technológia és valószínűbb a mérleg használata ötvözet készítésekor.

2. ábra

Sestertiusok Zn, Sn Pb tömeg % tartalmának változása a különböző császárok korában

A 3. ábrán Hadrianus + Sabina; Traianus; Antoninus Pius +, Faustina I. sestertiusainak Zn eloszlás gyakorisági görbéi láthatóak. A Hadrianus sestertiusok Zn eloszlás gyakorisági görbéje igen színvonalas ötvözei tudásra és munkára utal.

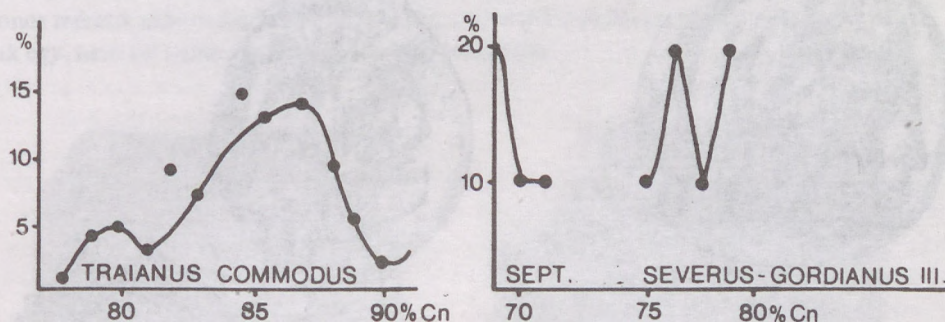
3. ábra

Traianus, Hadrianus, Antoninus Pius sestertiusainak Zn tartalom eloszlás gyakorisági görbéi

¹³ Átlageredmények biztos összehasonlításának feltételei, hogy azok azonos számú vizsgálatból készüljenek. A matematikai statisztika ismereteket a nagyszámú vizsgálatból álló sorok véletlenszerű rövidítésére, illetve egy meglevő szórás és egy megkívánt szórás minimális vizsgálati számának megállapítására, de ezeket itt nem lehetett alkalmazni.

¹⁴ A technológia fogalma alatt értjük mindazon műveleteket, berendezéseket, folyamatokat, legyenek azok szándékosak vagy véletlenek, amin az anyag a kész termékig eljut, beleértve a tudományos ismereteket, a dolgozó szakmai és általános műveltségét, szaktudását, tapasztalatait, megfigyeléseit, munkafegyelmét egyaránt.

A Zn tartalom mellett érdekes a Cu tartalom százalékos gyakorisági eloszlása is, amire példa a 4. ábra.

4. ábra
Sestertiusok Cu tartalom eloszlásának gyakorisági görbéi

Míg a II. század császárai sestertiusainak százalékos réz gyakorisági eloszlása mutat valamilyen szabályosságot, a III. századi érméknél ez nem tapasztalható. Ez nagyfokú tudás és technológia hanyatlásra utal. A 2. ábrán látható, hogy a Zn tartalom csökkenésével Antoninus Piustól kezdve nő az ötvözet Pb és Sn tartalma, a Pb tartalom igen nagy lesz: I. táblázat. A sárgarézt fokozatosan átmeny bronzötvözetbe.¹⁵ Ha a Zn + Pb + Sn tömeg % összegét tekintjük, úgy két ötvözet típus különböztethető meg:

I. ötvözet = 20,0–32,0 % (I. és III. század)

II. „ = 12,0–18,0 % (II. század).

Ez bizonyos tapasztalati kohászati ismeretekre utalhat: olvadási hőfok, formakitöltő képesség (Pb.) verés közbeni keményedés, de kielégítő magyarázat itt nem adható.

Az ötvözet előállítás utáni második művelet az éremlapkák készítése. Az ókorban a lapkakivágás technikai adottságok hiányoztak, ezért azokat kizárólag öntéssel készítették. Az 1. képen a 2. számú puttó fogóval a kemencébe nyúl és valószínűleg az olvasztó tégelyt emeli ki a lapkaöntéshez.

A pénzlapkákkal szemben mindenkor követelmény:¹⁶

1. azonos méret és tömeg,
2. pontos alak geometria,
3. jó síkkifejtség, párhuzamos felületek,
4. egyenletes mechanikai tulajdonságok, homogén szövetszerkezet.

Az antik éremlapkáknál a méret, tömeg, alak csak annyiban volt követelmény, hogy pénzveréskor (legyen az egyszerű vagy vezetett kézi verőöves, vagy csuklós kalapácsos rendszerű), kimélyített alsó verőövet használva, a kiverő érme könnyen eltávolítható legyen. A formakészítés művelete nem szerepel az 1. ábrán. Itt első kérdés: nyitott (egyrészes), vagy zárt (kétrészes) formát használtak a sestertius lapkák öntésekor. Ez kérdés egyértelműen eldönthető, ugyanis a rómaiak első érméi az aes gravek, kizárólag csak kétrészes formában készülhettek és ezt alkalmazták a köztársasági vert as-ok, majd a sestertius lapkához is. Egy öntőformában egyidejűleg több lapka készült, kezdetben soros elhelyezésben¹⁷ (5. ábra).

¹⁵ Az Augustus sárgarézei megfelelnek a mai Sr 78-nak, Hadrianusé az Sr 85-nek. Commodus ötvöze a VOT 5 bronznak, az Alexander Severus-Gordianus bronzai a mai VOT 10-hez állnak közel, míg a Julia Mamaea sestertiusa a II. világháború harci repülőgépeinek OB 25 ötvözetének felel meg.

¹⁶ Wedel, E.: Die Geschichtliche Entwicklung des Umformes in Gesenken. VDI (Düsseldorf 1960) 40-42., 66-70.

¹⁷ Crawford, H.M.: Roman Republican Coinage. (Cambridge 1974). Vol. II. V., XLV., LXV. tábla.

5. ábra

Soros elrendezésű formába öntött köztársasági as-ok.¹⁷

Ezen öntőforma hátránya, hogy az olvadt fém periódikusan ismétlődő változó keresztmetszetű formát kellett kitöltenie állandó lehülés közben, ami részleges, hiányos formakitöltést eredményezett. Hamisítványokhoz a későbbi császárkorban is használták. Példa rá a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában lévő és a 6. ábrán látható példány. Itt a tápcsatornában a fémutánpótlás megszakadt és a kétrészes forma elcsúszásából eredő sorja maradvány is jól látható.

6. ábra

A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában lévő soros formába öntött császárkori as hamisítvány

A másik alkalmazott öntőforma típus központi közel körkeresztmetszetű tápcsatornájából, oldal elvezetéssel jutott az olvadt fém a körszelvényű lapkaformába.¹⁸

¹⁸Sligte, J.G.-Blech, Rohre: Profile 29 (1982) 491.

Ezen öntőformának több előnye volt a soros elrendezéssel szemben:

- a fémsugár közvetlenül, közel azonos keresztmetszetben jutott a lapkaformába,
- a fémsugár esetleges megszakadása csak egy lapkát érintett,
- a 7. ábrán látható elhelyezkedés egyenletesebb lehűlést, homogénebb szerkezetet biztosított,
- azonos méretű, sablon szerinti, szabályos körszelvényű lapkákat eredményezett,
- csak egy, nem túl széles tápcsatorna maradvánnyal járt.

7. ábra
Központi öntőcsatornás forma Pompejiből.²¹

A lapkaforma valószínűleg jól kiszáritott agyagból készült.¹⁹ Ezzel magyarázható az, hogy a több millió lapka öntésére használt formából gyakorlatilag egyet sem ismerünk. Ami fennmaradt az hamis pénz kiégetett öntőforma: Trierben több, mint 200 db égetett agyagból készült öntőminta került elő.²⁰ Pompejiben talált ugyancsak égetett agyagminta a benne lévő érmékkel a 7. ábrán látható.²¹

A British Museumban lévő Julia Domna antoninianus öntőminta karácsonyfa érmeinek száma ezres nagyságrendű.²²

Visszatérve a sestertiusokhoz és 30-35 g-os átlagsúlyt feltételezve, a korabeli olvasztótégelyek ismeretében, egy öntéskor 5-6 kg fémre volt lehetőség, ami átlag 100 darab lapka egyidejű készítésére utal. A száritott (és nem égetett) formában a jó minőségű, síme felületű lapka öntése formafelület kezelést tételez fel.

Biringuccio²³ megad, egy valószínűleg a rómaiak által használt réz öntőforma kenőcsöt. Alkalmazása érthetővé teszi, hogy száritott és nem égetett agyagmintában jó felületű lapkákat tudtak önteni.

Antoninus Pius koráig a sestertius lapkák mérete meglehetősen állandó. Ez hivatalos sablon létre, alkalmazására enged következtetni. Antoninus Pius uralma alatt változás következik be a lapka készítésében. Kezdetben közel azonos súlyú, de változó átmérőjű és vastagságú sestertiusokat vernek, majd szabályos kör alak torzul: egy vagy két szemközti, illetve egymás melletti perem nem követi a kör görbületét, hanem egyenes és a méret állandóság megszűnik. Az egyenes peremfelület nem vágás eredménye, ugyanis Alexander

¹⁹ Jól kiszáritott felületkezelt öntőformában kifogástalan (buborékmentes) felületű lapka önthető. A száritott mintát összetörve új anyagmintához adalékként használhatták. A talajba került forma a nedvesség hatására elmállott, ezért nem találtak lapkaöntőformákat.

²⁰ Becker, G.-Oberhausen, W.: *Archiw Eisenhüttenwesen* 38 (1967) 351. A szerzők hivatkoznak H. Cüppers-re, aki az ásások során 200-nál több jól kiégetett agyagból készült hamis pénz öntőformát talált, de a leletben síme lapkaöntőforma nem volt.

²¹ Piwowarsky, E.: *Giesserei* 38. (1954) 554. 31. ábra.

²² Moeschlin, H.: *Giesserei* 53 (1956) 290. 18. ábra.

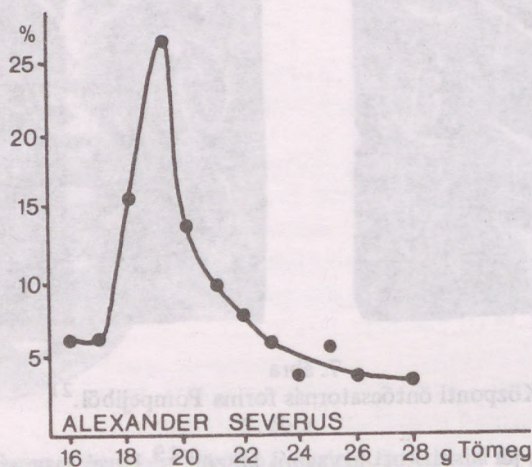
²³ Johannsen, O. *Biringuccios*: *Pirotechnia* 1541 (Vieweg 1925) 429-430. Biringuccio könyvében sok római kori adatot, receptet közöl, nagyrészt mára már elkallódott római forrásokat felhasználva. Ilyennek tűnik az öntött vörösrézlapka, felületjavítására szolgáló kenőcs, ami: tehéntrágya, olaj, fahamu, lúg lekvársűrűségűre főzött keveréke.

Severus sestertius egyenes felületén meg lehet találni az öntőtápcsatorna nyomait. A formázás-technika erősen hanyatlak.

Az 1. számú kép 3. jelenete a lapkakészítést végző Puttót ábrázolja. Itt letörték a tápcsatorna maradványt és az esetleges formaillesztési hibából képződött sorjamaradványt. Ezután lemunkálták a tápcsatorna nyomait. Ezt az I. században oly tökéletesen végezték, hogy a vert sestertiusok jó részén fel sem ismerhető. Ez a III. századra már nem jellemző, itt a fel nem ismerhető tápcsatorna maradvány a ritka.

Ugyanitt valószínűleg kiválogatták a hibás, teljesen ki nem öntött lapkákat is, de ez a tevékenység is a III. században már hanyatlott. A nem teljesen síma lapkafelületet lapítással javították. A lapítás különleges alakítási művelet.²⁴

Ha túlzásba vitték verés közben az érme közepéig megrepedt. Az 1. ábra 4. jele mérlegtartót mutat. Itt három alapzat és egy nagy, valamint egy közepes mérleg látható. A harmadik kis mérleggel az 5. számú Puttó dolgozik. A nagy mérleget valószínűleg az ötvözet készítésekor használták. A középső mérleg adott súlyra eső lapka mérésére szolgált. Ezt valószínűsíti Alexander Severus sestertiusainak súly gyakoriság eloszlására mutató 8. ábra.

8. ábra

Alexander Severus sestertiusai súlyának gyakorisági eloszlása

Ezzel az 1. felvétel folyamatábrájának első 4 műveletének tárgyalását befejeztük, de az eredmény összefoglalása előtt röviden foglalkozni kell a sestertius veréshez kapcsolódó régi, de meglehetősen²⁵ szívós, a hazai irodalomban 1988-ig magát tartó²⁶ téves és tarthatatlan nézettel. Ez a réz és rézötvözet érmék meleg verése.

Martin a meleg veréshez különleges fogókonstrukciót ad meg. A meleg pénzverést kizárja a réz és ötvözeteknek 300-600 °C közötti ridegsége,²⁷ a nagy ólomtartalom²⁸ és a vert sestertiusokon végzett vizsgálatok.²⁹

²⁴ Lapításkor az alakítás mértéke a korongon belül bonyolult alakul. Az üllőn lévő felületen csak kis mértékű, a felső (ütött vagy nyomott) felületen viszont nagy és mindez kerületnövekedést okoz. Ha túllép egy mértéket pontosan a korong közepéig terjedő repedés képződik.

²⁵ Condamin, J.-Guey, J.-Picon, M.: RN 7 (1965) 131. névszerint felsorolja a melegpénzverést leíró szerzőket: V. Lamoignon (1892), F. Lenormand (1897), F. de Villenoisy (1900), E. Babelon-C. von Ernst (1902), G. F. Hill (1922), H. Mattingly-Sydenham (1923), M. Bernhardt (1926), M. Alföldi (1958) és megjegyzi, hogy a vizsgált érmék többnyire nem vezettek kielégítő eredményre, amit a felsorolt szerzők közül az utóbbiak óvatosan kezelnek. Ők egyértelműen a hideg verés mellett foglalnak állást.

²⁶ Martin, F.: Az Érem 44 (1988) 1. sz. 5-7.

²⁷ A réz és valamennyi, az ókorban használt ötvözetének kellemetlen tulajdonsága a 300-600 °C között fellépő ridegsége, ami a mai korszerű olvadékból közvetlenül huzalt, rudat, szalagot gyártó eljárásoknál is technikai nehézségeket okoz. 500 °C körül a réz ütésre darabokra, sőt porrá is eshet szét. A sárgarézt sem kevésbé kellemetlen például a folyamatos szalaggyártásakor olvadékból. Ez eleve kizárja a melegverés lehetőségét.

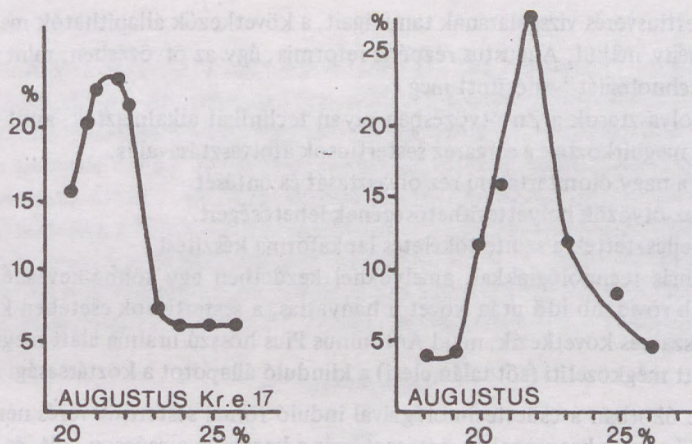
²⁸ A rézben az ólom, olvadékban csak korlátozottan szilárd állapotban szobahőmérsékleten gyakorlatilag nem oldódik. (Verő, J.: Általános metallográfia. (1952) 149-150.) Dermedés közben csak a réz szilárdul meg, azok között a maradék ólom-olvadék csak 340 °C körül dermed meg a rézkristályok közötti üregekben. Ezért nem változtatja az ötvözet színét, nem keményíti a rézt és könnyebb a hideg verés, melegítéskor 340 °C körül megolvad és a hőtágulásból származó nyomás hatására a

Ezek alapján biztosan állítható, hogy a vimináciumi verde nem a ²⁶ megadott módon dolgozott.

Eredmények tárgyalása és összefoglalása.

Augustus i.e. 23-ban bevezetett sárgarézt pénzverési reformja szinte előzmény nélküli volt. A köztársasági időkben csak C. Clovius (i.e. 46-45) és O. Oppius (i.e. 46-45) vert sárgarézt as-okat.³⁰ Ezek Zn tartalma 23,0; 29,0, illetve 20,0 + 15,0 Zn tömeg %.

Augustus korabeli és csak az i.e. 17-ben vert sestertiusok Zn tartalmának gyakorisági eloszlását a 9. ábra mutatja.^{9,10,31,32} A 20 % tömeg feletti Zn tartalmat elérték, sőt biztosítani tudták azt, ami az előzmények hiánya miatt nagy technológiai teljesítmény, és az olvasztárok kiváló szakmai ismereteit, gyakorlatát és jó megfigyelőképességgel párosuló ügyességét tételezik fel.

9. ábra

Augustus korabeli sestertiusok Zn tartalmának gyakorisági eloszlása

A 20.0 tömeg % feletti Zn tartalom Nero koráig tart. Az utána következő császárok uralma alatt a Zn tartalom fokozatosan, de állandóan csökken. Ennek több oka lehetett:

1. Első helyre tehető a régi sestertiusok újrabelvasztása. Ez a korabeli adottságok mellett a Zn egy részének kiegészésével jár. Ezt még a középkor végefelé sem tudták kiküszöbölni.³³
2. A nagy mennyiségű sestertius veréséhez kevés volt, vagy kimerültek a jól kohósítható cinkércsek lelőhelyei. A sestertius verés első 150 évében nemcsak az ötvözet, hanem a lapka öntés és kikészítés is tökéletes volt. Kezdetől fogva az irodalom³⁴ vitatja, hogy a sestertius lapkaperem megmunkálása, az öntőcsatorna maradvány eltávolítása a verés után is történhetett. A meggyőző érvek a verés előtti lapka kikészítés, jusztirozás mellett szólnak.³⁴ Antoninus Pius korában kezdődik a sestertius sárgarézt megváltoztatása: a Zn-et ónnal,

rész felületén olvadt gyöngyökként jelenik meg. Ugyanakkor a rézötvözet törékeny lesz. Kb. 30 % tömeg % Pb esetében ütésekor porrá esik szét. Ötvözet készítésekor a technikai probléma abban van, hogy az ötvöző ólom már 340° C körül kezd olvadni, míg a réz olvadás a tisztaságától függően 1020-1060° C. Ezért a néhány % ólomtartalmú rézolvadék nem homogén, hanem két olvadék rétegre különül el, ami ma is előfordulhat. Ezért az olvadékot 1300° C-ra túlhevítik, majd 1000° C-ra hűtik, megkeverik és öntik. A Condamin és társai 25 jegyzet 128 p. között, a sestertius ólomeloszlását mutató metallográfiai képei olyan egyenletes ólomeloszlást mutatnak, ami a mai ólombronzcsapágy öntőnek is dicsőségére válna.

²⁹Condamin és társai i.m.sestertiusok röntgenfidifrakciós vizsgálatakor erős hidegalakításra utaló diffrakciós képet kaptak. 135. 5. ábra.

³⁰Crawford, H.M.: i.m. 573. Bahrfeld, M.: NZ 2. (1909) 80-86.

³¹Carter, G.F.: Science 151 (1966) 197.

³²Káplár, L.: Ismerjük meg a numizmatikát. (Budapest 1984) 325.

³³Ezért Agricola: De Re Metallica 1554-ben a sárgarézt aurchalkum mellett kobaltnak nevezi, az átoltvasztáskor bekeverkező ötvözet színváltozás (kivörösödés) miatt.

³⁴Condamin, J. és társai i.m. 123-128. A lapkaperem megmunkálás lehetőségét vizsgálva, különböző nézeteket vetnek össze. Foglalkoznak a szögletes lapkák kérdésével is, amit hideg darabolással képzelnek el, de amit a metallográfiai vizsgálat egyértelműen nem bizonyít, és ami ellen szól az is, hogy szögletes sestertius sík peremén öntőcsatorna nyomait lehet találni.

ólommal helyettesítik.³⁵ Először még közel azonos súlyú, de változó átmérőjű és vastagságú lapkák készülnek, majd megjelennek az egy vagy többoldalon szögletes és ugyanakkor nagyon eltérő súlyú lapkák is.

A 10 tömeg %-nál nagyobb ólomtartalmú rézötvözetek olvasztása nehéz technikai feladat még ma is.²⁸ Ebben a rómaiak már több száz éves tapasztalattal rendelkeztek, mert az öntött aes grave-k, de a köztársasági vert réz as-ok is jórészt nagy ólomtartalmú rézből készültek.³⁵

Az aes grave egy csoportjában (20 elemzésből 10-ben) 16-31 tömeg % Pb volt, míg 20 db vert as esetében 17-ben volt 18-30 % Pb. Sextus Pompeius és Octavianus korai vert as-aiban 10-18 tömeg % Pb fordult elő, míg a reform utáni sestertiusban max. 0 % Pb van.

A cink ónnal, de főleg ólommal való helyettesítése tudatos, tapasztalaton alapuló tevékenység lehetett.³⁶

Összegezve a sestertiusverés vizsgálatának tanúságait, a következők állapíthatók meg:

1. Szinte előzmény nélkül, Augustus rézpénz reformja, úgy az ötvözésben, mint a lapka kivitelben egy lépésben ókori „csúcstechnológiát” valósított meg.

2. A pénzverő olvasztárok a Zn ötvözésben olyan technikát alkalmaztak, amit újból csak évszázadok múlva értek el. Közben megbírkóztak a sárgaréz sestertiusok átolvasztásával is.

3. Megoldották a nagy ólomtartalmú réz olvasztását és öntését.

4. Felismerték az ötvözők helyettesíthetőségének lehetőségeit.

5. Az öntők kifejlesztették a szinte tökéletes lapkaforma készítést.

6. Ellentétben más technológiákkal, amelyeknél kezdetben egy többé-kevésbé lassú fejlődés vezet a csúcshoz, amit hosszabb-rövidebb idő után követ a hanyatlás, a sestertiusok esetében kb. 60 éves csúcállapot után, 100 éves lassú visszaesés következik, majd Antoninus Pius hosszú uralma alatt megindul az ugrásszerű hanyatlás, ami 100 év alatt megközelíti (sőt talán eléri) a kiinduló állapotot a köztársasági rézpénzek színvonalát.

Érdekes, hogy az ókorban a csúcstechnológiával induló római sestertius verés nem egyedülálló. Ugyanis i.e. 3000 körül kezdődő sumer bronzszober öntészet már a kezdetén a csúcson volt, és ezt csak tartós hanyatlás követte.³⁷

Köszönetet kell mondanom mindazoknak, akik e munka elkészítésében tanáccsal, irodalom megadásával segítségemre voltak, elsősorban Bíróné dr. Sey Katalinnak és a Numizmatikai Társulat könyvtárosainak.

Hegedüs Zoltán

Budapest, Lágymányosi u. 26.

³⁵ Crawford, H.M.: i.m. 570-571.

³⁶ Plinius megkülönbözteti az ónt az ólomtól és valószínű, hogy a pénzverő olvasztárok felismerték e két ötvöző eltérő hatását is. Az ón ugyanis erősen keményíti az ötvözetet, de ugyanakkor növeli a réz ólomoldó képességét, ami megkönnyíti az olvasztást. Ezért a sestertiusokban az ólomtartalom növekedése jellemző a verés késői időszakában.

³⁷ Wildsorf, H.: Montanwesen eine Kulturgeschichte. (Leipzig 1988). 19.

MÜNZPRÄGUNGSTECHNISCHE UNTERSUCHUNG DER SESTERTII DER RÖMISCHEN KAISERZEIT.

Die Geldreform des Kaisers Augustus ermöglichte im Jahr 23 vor Christi die Prägung der Sestertii aus Messinglegierung. Wir untersuchen die Möglichkeiten der Erzeugung auf Grund eines in Pompeji gefundenen Wandgemäldes, welches den Herstellungsverlauf der zeitgenössischen Münzprägung zeigt. Die Verwendung der Messinglegierung in der römischen Münzprägung hat so zu sagen keine vorgeschichtliche Prämisse. Die Verwendung löste nämlich äusserst schwere hüttenlegierungs Aufgaben und war schon 17. v.Chr. auf spitzentechnischen Niveau. Zur neuen Metall-Legierung passte sich gleichzeitig eine moderne Gussmethode bei der Herstellung der Schrötlinge. Am Ende des I. Jahrhunderts, besonders aber ab der Mitte des II. Jahrhunderts begann ein technischer Verfall, welches bis zur Mitte des III. Jahrhunderts fast auf das Niveau der republikanischen As Prägung sank. Aus der Auswertung der erfolgten Untersuchungen, kann man auf die einzelnen Details, dieser in umgekehrter Richtung erfolgten technischen Entwicklung, und auf die angewendeten Arbeitsvorgänge, schliessen.

A csákvári IV–V. századi temető érmei

Csákvár, mint római kori lelőhely, a múlt század második fele óta ismert.¹ A Savariából Aquincum felé vezető főútvonal² a Vértes lábánál elhaladva itt keresztezte azt az utat, amely Gorsium felől Brigetio irányába vezetett.³ Az útkereszteződés alapján – nem ellenvélemények nélkül⁴ – a kutatás itt keresi az antik Florianat, amelyet az *Itinerarium Antonini* említ.⁵ A régészeti leletek alapján a település korai szakaszában, a I–II. században, a lakói kelta eraviscusok voltak.⁶ Ennél az útállomás körül kialakult falunál lényegesen jelentősebb volt az a kisváros, amely valószínűleg a III/IV. század fordulóján, a IV. században indult fejlődésnek és amely a leletek tanúsága szerint az V. század közepéig, második feléig fennállott. A várost fal vette körül, mellette nagyméretű temető alakult ki. A másfél ezernél több feltárt sír (az egész temető legalább tízezer sírt foglalt magába) a legnagyobb pannoniai római temető, amely a IV. századi lakosság hosszú továbbélése mellett bizonyít.⁷

A. A sírok érmei

1. sír

1. Valens – aes 3 – Siscia, 367-375
DN VALEN-S PF AVG
SECVRITAS – REI PVBLICAE

$\frac{F}{M}$
ASISC

RIC 15b/15
LRBC 1330
FMRU A1

2. IV. századi érem, elveszett
3. IV. századi érem, elveszett

45. sír

4. Claudius – as/dupondius – 45-54

FMRU A2

56. sír

5. * Constantinus dinasztia – aes 3 – Aquileia vagy Siscia, 351-354
CERES AVG

$\frac{II}{XX}$

FMRU A3

* Az érem elveszett, csak leírásból ismert.

¹ Az irodalom felsorolását ld. *Fitz J.*: *Floriana*. Alba Regia 2-3 (1961-62) 153. 16. jegyz.

² *Itin. Ant.*, 263, 3-9.

³ *Itin. Ant.*, 165, 1-3.

⁴ Tatával azonosította: *A. Domaszewski*: *Die Benefiziarierposten und die römische Straßennetze*. Westdeutsche Zeitschrift (1902) 181.; *C. Patsch*: *Floriana*. RE, 6 (1909) 2759. – Bicskével azonosította: *A. Graf*. *Übersicht der antiken Geographie von Pannonien*. Diss. Pann. I/5 (1936) 121, 127-128.

⁵ *Rómer F.*: *A Bakony, természetrajzi és régészeti vázlat*. (Győr 1860) 216; *Th. Mommsen*: *CIL III térképe*; *Radnóti A.*: *Római tábor és feliratos kövek Környéről*. LA 2 (1941) 88, 64. jegyz.; *J. Fitz*: *Floriana*. RE Suppl. 9 (1962) 66-68).

⁶ *Fitz J.* i. m. 153-155.

⁷ A temetőben 1960-ig feltárt sírokat közzétette: *A. Salamon–L. Barkóczi*: *Bestattungen von Csákvár aus dem Ende des 4. und dem Anfang des 5. Jahrhunderts*. Alba Regia 11 (1971) 35-80. – Az 1981-ben újakezddött ásatásokat Nádorfi Gabriella vezette. Jelen feldolgozás az 1984-ig folytatott ásatások érmeit dolgozza fel. Nádorfi Gabriella vezetésével 1991-ben az ásatások újabb szakasza kezdődött.

83a. sír

6. Urbs Roma – aes 3 – 330-341 – kopott
Urbs Roma típus
Lupa FMRU 1

94. sír

7. Probus – antoninianus – Serdica, 277
IMP C M AVR PROBUS AVG
VIRTUS PROBI AVG
KAB RIC 878
FMRU 2
8. Diocletianus – follis – Thessalonica, 300-301
IMP CC VAL DIOCLETIANVS PF AVG
GENIO POPV–L–I ROMANI
• TSA • RIC 21a
FMRU 4
9. Constantius Chlorus – follis – Cyzicus, 305-306
IMP C FL VAL CONSTANTIVS PF AVG
GENIO POPV–LI ROMANI
KB RIC 21a
FMRU 5
10. Galerius – follis – Cyzicus, 305-306
IMP C GAL VAL MAXIMIANVS PF AVG
GENIO POPV–LI ROMANI
KE RIC 21b
FMRU 6
11. Severus caesar – follis – Aquileia, 305-306
SEVERVS NOB CAES
VIRTUS AV–GG ET CAESS NN
AQT RIC 70a
FMRU 3

102. sír

12. Licinius – follis – Heraclea, 310-311
IMP C VAL LICINIVS PF AVG
GENIO IMP–E–RATORIS
HTI RIC 53b
FMRU 7

115. sír

13. Valentinianus – aes 3 – Aquileia, 367-375
DN VALENTI–[NI]ANVS PF AVG
GLORIA RO–MANORVM
[Q]
[SM]AQS RIC 11a/14
LRBC 1028
FMRU 8

128. sír

14. II. Constantinus caesar – aes 3 – Treviri, 322-323
CONSTANTINVS IVN NOB C
BEATA TRAN–QVILLITAS
VO/TIS / XX
• PTR • RIC 382
FMRU 9
15. Constantinus – aes 3 – Roma, 326
CONSTAN–TINVS AVG
PROVIDEN–TIAE AVGG
[R]QP RIC 287
LRBC 516
FMRU 10
16. Constantinopolis – aes 3 – Siscia, 330-333
CONSTAN–TINOPOLIS
BSIS RIC 224
LRBC 746
FMRU 11

128a. sír

17. Diocletianus – follis – Siscia, 294
IMP CC VAL DIOCLETIANVS PF AVG
GENIO POP–VLI ROMANI
S RIC 74a
FMRU 12

128b. sír

18. Constantinus – aes 2 – Siscia, 313-315
IMP CONSTANTINVS PF AVG
IOVI CON–SERVATORI
[S]IS RIC 5
FMRU 13
19. Constantinus – aes 3 – Thessalonica, 326-328
CONSTAN–TINVS AVG
PROVIDEN–TIAE AVGG
[SM]TSC RIC 154
LRBC 830
FMRU 14

20. Valentinianus – aes 3 – Thessalonica, 364-367 DN VALENTINI– [ANVS PF AVG] RESTITV–TOR REI P	TESB	RIC 17a LRBC 1702 FMRU 15
132. sír		
21. II. Constantius caesar – aes 3 – Siscia, 321-324 CONSTANTINVS IVN NOB C CAESARVM NOSTRORVM VOT / X	ΔSIS ✕	RIC 182 FMRU 16
22. Valens – aes 3 ¹¹ – Siscia, 364-367 [DN VALEN]–S PF AVG SECVRITAS REI PVBLICAE	* A *Γ SISC	RIC 7b/5 LRBC 1285 FMRU 17
23. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 367-375 DN VALENTINI–ANVS PF AVG GLORIA RO–MANORVM	V Q P BSISCV	RIC 14a/29 FMRU 18 FMRU 19 FMRU 19
24. Töredék – aes 3 – IV. század		
25. Töredék – aes 3 – IV. század		
134. sír		
26. Valens – aes 3 – Roma, 367-375 DN [VA]LEN–S PF AVG [SECVRITAS REI PVBLICAE]	R]TERT[IA	RIC 24b/11 LRBC 710 FMRU 20
134a. sír		
27. Crispus – aes 3 – Londinum, 318 F[L IVL] C[CRISPVS] NOB CA[ES] SOLI INVIC–TO COMITI	✕ PLN	RIC 144 FMRU 21
138. sír		
28. Constantinus – aes 3 – Cyzicus, 325-326 CONSTAN–TINVS AVG PROVIDEN–TIAE AVGG	SMKΔ	RIC 34 LRBC 1158 FMRU 22
146. sír		
29. Valentinianus dinasztia – aes 3 – Siscia, 367-375 kopott GLORIA RO–[MANORVM]	R C F A ΔSISC[	RIC 14/34a FMRU 23
161. sír		
30. Domitianus – as – Roma, 92-94 IMP CAES D[OMI]T A[VG GE]RM – COS XVI CENS PERP [– – – –] – AVGVSTI		BMC 469 FMRU 24
31. Constantinus – aes 2 – Ticinum, 313 CONSTANTINVS PF AVG [SO]LI INVI–C–TO COMITI	ST	RIC 2 FMRU 25
32. Licinius – aes 2 – Siscia, 313-315 [–] LIC LICINIVS PF AVG IOVI CON–SERVATORI	Δ SIS	RIC 5 FMRU 27
33. Constantinus – aes 2 – Siscia, 313-315 IMP CONSTANTINVS PF AVG IOVI CON–SERVATORI	Δ SIS	RIC 5 FMRU 28
34. Licinius – aes 2 – Siscia, 313-315 IMP LIC LICINIVS PF AVG IOVI CON–SERVATORI	Ε SIS	RIC 8 FMRU 29

¹¹FMRU |Ε nem látható.

35. Licinius – aes 2 – Siscia, 313-315
IM[P LIC LIC]INIVS PF AVG
[IOVI] CONS–ERVATORI	$\frac{ \Delta }{\text{SIS}}$	RIC 8
FMRU 30
36. Licinius – aes 3 – Siscia, 313-315
IMP LIC LIC[INIVS PF AVG]
IOVI CONS–ERVATORI	$\frac{ \Delta }{\text{SIS}}$	RIC 8
FMRU 30
37. Licinius – aes 3 – Siscia, 315-316
IMP LIC LICINIVS PF AVG
IOVI CONSERVATORI	$\frac{ \Delta }{\text{SIS}}$	RIC 10
FMRU 31
38. Licinius – aes 2 – Siscia, 315-316
IMP LIC LICINIVS PF AVG
IOVI CON–SERVATORI	$\frac{ \Gamma }{\text{SIS}}$	RIC 17
FMRU 32
39. Licinius – aes 2 – Siscia, 315-316
IMP LIC LICINIVS PF AVG
IOVI CON–SERVATORI	$\frac{ \Delta }{\text{SIS}}$	RIC 17
FMRU 33
40. Constantinus – aes 3 – Aquileia, 317
IMP CONSTANTINVS PF AVG
SOLI INV–I–CTO COMITI	AQP	RIC 4
FMRU 26
41. Kopott – aes 3 – IV. század
meghatározhatatlan		FMRU 34
167. sír		
42. Constantinus – aes 2 – Siscia, 313-315
[--C]ONSTANTINVS PF AVG
IOVI CONS–ERVATORI A[VGG NN]	$\frac{ \Gamma }{\text{SIS}}$	RIC 3
FMRU 35
43. II. Constantius – aes 2 – Heraclea, 351-354
DN. CONSTAN–TIVS PF AVG
[FEL TEMP RE]PARATIO	$\frac{\Gamma }{\text{SMHA}}$	LRBC 1893
FMRU 36
170. sír		
44. Constantinus – aes 2 – Arelate, 313
IMP CONSTANTINVS PF AVG
SPQR OPTIMO PRINCIPI		RIC 8
FMRU 37
45. Valens – aes 3 – Siscia, 367-375 ⁸
DN VALEN–S PF AVG
GLORIA RO–MANORVM	$\frac{ \text{D} }{*\Gamma\text{SISC}}$	RIC 14b/11
LRBC 1306
FMRU 38
170b. sír		
46. Maximinus Daia – follis – Siscia, 312
[IMP] MAXIMINVS PF AVG
IOVI CO–NS–ERVAT[ORI]	$\frac{\text{Q} \Gamma}{\text{SIS}}$	RIC 227b
FMRU 39
170c. sír		
47. Constantinus – aes 2 – Heraclea, 313-314
IMP C FL VAL CONSTANTINVS PF AVG
IOVI CONS–ERVATORI	$\frac{ \text{B} }{\text{SMH}[}$	RIC 5
FMRU 46
48. Licinius – aes 2 – Siscia, 313-315
IMP LIC LICINIVS PF AVG
IOVI CONS–ERVATORI	$\frac{ \epsilon }{\text{SIS}}$	RIC 4
FMRU 43
49. Licinius – aes 3 – Siscia, 313-315
IMP LIC LICINIVS PF AVG
IOVI CON–SERVATORI	$\frac{ \text{B} }{\text{SIS}}$	RIC 8
FMRU 44

⁸FMRU Valentinianust írt.

50. Licinius – aes 2 – Siscia, 313-315 IMP LIC LICINIVS PF AVG IOVI CONS–ERVATORI	$\frac{ e}{SIS}$	RIC 8 FMRU 45
51. Constantinus – aes 2 – Lugdunum, 314-315 IMP CONSTANTINVS PF AVG SOLI INVIC–TO COMITI	$\frac{F T}{PLG}$	RIC 16 FMRU 41
52. Licinius – aes 3 – Roma, 314-315 IMP LIC[I]NIVS PF AVG SOLI INV–I–CTO COM[ITI]	$\frac{R}{X F}$ R Q	RIC 30 FMRU 42
53. II. Constantinus caesar – aes 3 – Treveri, 316 FL CL CONSTANTINVS IVN NC CLARITAS REI PVBLICAE	$\frac{T F}{\cdot BTR}$	RIC 126 FMRU 40
172. sír		
54. Maximinus Daia – follis – Cyzicus, 308-309 GAL VAL MAXIMINVS NOB C GENIO CA–ESARIS	$\frac{\Delta }{MKV}$	RIC 43 FMRU 47
55. Constantinus – aes 3 – Ticinum, 313-314 IMP CONSTANTINVS PF AVG SOLI INVI–C–TO COMITI	$\frac{* }{S T}$	RIC 7 FMRU 48
56. Licinius – aes 2 – Heraclea, 313-314 IMP C VAL LICIN LICINIVS PF AVG IOVI CONSER–VATORI AVGG	$\frac{ \Delta}{SMHT}$	RIC 6 FMRU 58
57. Constantinus – aes 2 ⁹ – Siscia, 313-315 IMP CONSTANTINVS PF AVG IOVI CONS–ERVATORI	$\frac{ A}{SIS}$	RIC 5 FMRU 51
58. Constantinus – aes 2 – Siscia, 313-315 IMP CONSTANTINVS PF AVG IOVI CONS–ERVATORI	$\frac{ e}{SIS}$	RIC 5 FMRU 52
59. Licinius – aes 2 – Siscia, 313-315 IMP LIC LICINIVS PF AVG IOVI CONS–ERVATORI	$\frac{ e}{SIS}$	RIC 8 FMRU 54
60. Licinius – aes 2 – Siscia, 313-315 IMP LIC LICINIVS PF AVG IOVI CONS–ERVATORI	$\frac{ e}{SIS}$	RIC 8 FMRU 54
61. Licinius – aes 2 – Siscia, 313-315 IMP LIC LICINIVS PF AVG IOVI CONS–ERVATORI	$\frac{ e}{SIS}$	RIC 8 FMRU 54
62. Licinius – aes 2 – Siscia, 313-315 IMP L[IC LI]CINIVS PF AVG IOVI CONS–ERVATORI AVGG NN	$\frac{ \Delta}{SIS}$	RIC 10 FMRU 55
63. Constantinus – aes 3 – Roma, 314 IMP CONSTANTINVS PF AVG SOLI INV–I–CTO COMITI	$\frac{R F}{R * T}$	RIC 19 FMRU 49
64. Constantinus – aes 3 – Roma, 315 IMP CO[NSTA]NTINVS PF AVG [SOL]I IN–VI–CTO COMITI	$\frac{S F}{R[}$	RIC 33 FMRU 50
65. Licinius – aes 2 – Siscia, 315-316 IMP LIC LICINIVS PF AVG IOVI CON–SERVATORI	$\frac{ A}{\cdot SIS \cdot}$	RIC 17 FMRU 56

⁹FMRU aes 3-nak határozta meg.

66. Crispus – aes 3 – Siscia, 319-320 IVL CRIS–PVS NOB C VICT LAETAE PRINC PERP		RIC 97 FMRU 57 RS[I]S*
67. Aurelianus – antoninianus – Siscia, 270-275 IMP AVRELIANVS AVG IOVI CONS[ER]V[A]T[ORI]	178. sír	RIC 227 FMRU 59 * P
68. Gratianus – aes 3 – Siscia, 367-375 DN GRATIANVS PF AVG GLORIA RO–MANORVM		RIC 14c/15 LRBC 1324 S F ASISC
69. Urbs Roma – aes 3 – Siscia, 334-335 VRBS ROMA	183. sír	RIC 240 LRBC 750 •ASIS• FMRU 61
70. Constantinopolis – aes 3 – Siscia, 334-335 CONSTAN–[T]INOPOLIS		RIC 241 LRBC 751 •BSIS• FMRU 62
71. Urbs Roma – aes 3 – Cyzicus, 331-334 VRBS ROMA	186. sír	RIC 90 LRBC 1231 SMKΓ FMRU 64
72. Constantinus dinasztia – aes 4 – 335-337 kopott Gloria exercitus típus (1 <i>signum</i>)		FMRU 70
73. Constantinus – aes 3 – Siscia, 337 CONSTANTI–NVS MAX AVG GLOR–IA EXER[C–IT]VS		RIC 261 LRBC 759 ASIS* FMRU 63
74. II. Constantinus – aes 4 – Thessalonica, 337-341 [CONS]TAN[TI]–NVS PF AVG GLORI–A EXER–CITVS		LRBC 854 FMRU 66 SMTSB
75. II. Constantius? – aes 4 – 337-341 DN CONSTAN–[TI]VS PF AVG [GLOR]–IA EXERC–ITVS		FMRU 68 ?
76. Constans – aes 4 – 337-341 CONSTANS PF AVG GLORI–A EXER–CITVS		FMRU 69
77. Constans – aes 4 – Siscia, 341-346 CONSTAN–S PF AVG VICTORIA AVGG		LRBC 793 FMRU 65 •RSIS[
78. Constans – aes 4 – Thessalonica, 341-346 CONSTANS PF AVG VICTORIAE DD AVG[G A NN]		LRBC 861 FMRU 67 SMTSB
79. Constans – aes 4 – 341-346 [C]ONSTAN–S [PF AVG] [VICTO]RIAE AVGG QQ NN		FMRU 71
80. Constantinus dinasztia – aes 4 – 341-346 kopott		FMRU 72

197. sír

81. Fausta — aes 3 — Siscia, 326-327
FLAV MAX-FAVSTA AVG
SPES REI P-VBLICAE

RIC 205
LRBC 730
FMRU 73
· BSIS ·

202. sír

82. Crispus — aes 3 — Siscia, 321-324
IVL CRIS-PVS NOB C
CAESARVM NOSTRORVM
VOT / X

RIC 181
FMRU 75
]BSIS ✖

83. Constantinus — aes 3 — Heraclea, 324
[CO]NSTAN-TINVS AVG
DN CONSTANTINVS MAX AVG
VOT / XX

RIC 60
LRBC 866
FMRU 79
*
SMHΔ

84. Constantinus — aes 3 — Ticinum, 325
CONSTAN-TINVS AVG
DN CONSTANTINI MAX AVG
VOT / XXX

RIC 174
LRBC 489
FMRU 74
✖
T T

85. Constantinus — aes 3 — Heraclea, 325-326
CONST[AN-TINVS] AVG
DN CONSTANTINI MAX AVG
VOT / XXX

RIC 92
LRBC 888
FMRU 80
· SMHT ·

86. Constantinus — aes 3 — Cyzicus, 325-326
CON[STAN]-TINVS AVG
PROVIDEN-TIAE AVGG

RIC 34
LRBC 1179
FMRU 81
SMKA ·

87. II. Constantinus caesar — aes 3 — Siscia, 328-329
CONSTANTINVS IVN NOB C
PROVIDEN-TIAE AVGG

RIC 216
LRBC 739
FMRU 76
εSISU

88. II. Constantius caesar — aes 3 — Siscia, 328-329
FL IVL CONSTANTIVS NOB C
PROVIDEN -TIAE AVGG

RIC 217
LRBC 740
FMRU 77
ASISU

89. II. Constantius caesar — aes 3 — Siscia, 328-329
FL IVL CONSTANTIVS NOB C
PROVIDEN-TIAE AVGG

RIC 217
LRBC 740
FMRU 78
ASISU

204. sír

90. Valentinianus dinasztia — aes 3 — 364-378
[-----] PF AVG
Securitas rei publicae típus

FMRU 82

299. sír

91. Valens — aes 3 — Siscia, 364-367
DN VALEN-S PF AVG
[GLORIA RO]-MANORVM

RIC 14b/7
LRBC 1287
FMRU 83
*
A
DBSISC

92. Valens — aes 3 — Siscia, 367-375
DN VALEN-S PF AVG
SECVRITAS-REIPVBLICAE

RIC 15B/10
LRBC 1303
FMRU 84
R |
· ASISC

300. sír

93. Iulianus caesar — aes 4 — 355-361
kopott, töredékes
Securitas rei publicae típus

FMRU 85

94. Valentinianus — aes 3 — Aquileia, 364-367
DN VALENTINI-ANVS PF AVG
GLORIA RO-MANORVM

RIC 7a/3
LRBC 973
FMRU 86
B
SMAQS

95. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 364-367 DN VALENTINI–ANVS PF AVG GLORIA RO–MANORVM	RIC 7a/2 LRBC 1271 FMRU 87
96. Valens – aes 3 – Thessalonica, 364-367 DN VALEN–S PF AVG GLORIA RO–MANORVM	RIC 16b/1 LRBC 1705 FMRU 90
97. Valentinianus – aes 3 – 364-375 DN VALENTINI–ANVS PF AVG [GLO]RIA RO–MANORVM	TEST FMRU 91
98. Valens – aes 3 – Siscia, 367-375 DN VALEN–S PF AVG SECVRITAS–REIPVBLICAE	RIC 15b/10 LRBC 1303 FMRU 88
99. Valens – aes 3 – Siscia, 367-375 DN VALEN–S PF AVG SECVRITAS–REIPVBLICAE	RIC 15B/11 LRBC 1309 FMRU 89
100. Valentinianus dinasztia – aes 3 – 364-375 kopott Gloria Romanorum típus	FMRU 92
101. Kopott, töredék – aes 3 – IV. század kopott	FMRU 93
102. Iulianus – aes 1 – Lugdunum, 361-363 DN FL CL IVLI–[ANVS PF A]VG SECVRITAS REPVB	380. sír LRBC 268 FMRU 94
103. Iulianus – aes 1 – Arelate, 361-363 DN FL CL IVLI–ANVS PF AVG SECVRITAS REIPVB	LVGDOFF[LRCB 469 FMRU 95
104. Constantinopolis – aes 3 – 330-341 CONSTANTI–NOPOLIS Victoria típus	314. sír FMRU 102
105. Constans caesar – aes 3 – Cyzicus, 331-334 FL IVL CONSTAN[S] NOB C GLOR–IA EXERC–ITVS	RIC 87 FMRU 98
106. Constantinopolis – aes 3 – Heraclea, 336-337 [CONSTANTI]–NOPOLIS GLOR–[IA E]XER[C]–IT[VS]	SMK[RIC 157 FMRU 96
107. Urbs Roma – aes 3 – Constantinopolis, 336-337 VRBS–ROMA GLOR–IA EXERC–ITVS	SMH[RIC 143 FMRU 97
108. II. Constantius – aes 3 – Siscia, 337-341 CONSTANTI–VS PF AVG GLOR–IA EXERC [I]TVS	CONS LRBC 782 FMRU 99
109. Constans – aes 3 – Siscia, 341-346 CONSTAN–S PF AVG VICTORIAE DD AVGG Q NN	•ASIS• LRBC 793 FMRU 100
110. Constans – aes 4 – Siscia, 341-346 CONSTAN–S PF AVG VICTORIAE DD AVGG Q NN	•ASIS• LRBC 801 FMRU 101

111. Constantinus dinasztia — aes 4 — 341-346
kopott
kopott
VOT / XX / MVLT X[XX]
FMRU 103
112. Valens — aes 3 — Siscia, 367-375
DN VALEN—S PF AVG
SECVRITAS—REIPVBLICAE
*
F | M
ASISC
RIC 15b/16
LRBC 1330
FMRU 104
315. sír
113. Valentinianus dinasztia — aes 3 — 364-378
[---V]AL[EN---]
Securitas rei publicae típus
FMRU 105
316. sír
114. Constantinus — aes 2 — Roma, 316-317
IMP [CONSTAN]—TINVS PF AVG
SOLI INV—I—CTO COMITI
RT
RIC 57
FMRU 106
345. sír
115. Valentinianus — aes 3 — Siscia, 367-375
DN VALENTINI—ANVS PF AVG
GLORIA RO—MANORVM
C
G | P
ASISC
RIC 14a/41
LRBC 1466
FMRU 107
FMRU 108
358. sír
116. Kopott, töredékes — aes 3 — IV. század
LRBC 1681
FMRU 109
410. sír
117. II. Constantius — aes 3 — Thessalonica, 351-354
DN CONSTAN—TIVS PF AVG
FEL TEMP—REPARATIO
Δ |
SMTS
RIC 236
LRBC 748
FMRU 110
412. sír
118. II. Constantinus caesar — aes 3 — Siscia, 334-335
CONSTANTINVS IVN NOB C
GLOR—IA EXERC—ITVS
·ESIS·
FMRU 111
413. sír
119. Constantinus dinasztia — aes 3 — Constantinopolis, 335-341
kopott
GLOR[—IA EXERC—ITVS
(1 signum)
CONSB
RIC 198a
FMRU 112
413. sír
120. Galerius — follis — Siscia, 309-310
[IMP] MAXIMIANVS PF AVG
GENIO AV—GVSTI
u |
SIS
RIC 68
FMRU 115
413. sír
121. Licinius — follis — Heraclea, 312
IMP C VAL LICINIAN LICINIVS PF AVG
IOVI CONSER—VATORI AVGG
Q | Δ
SMHT
RIC 233c
FMRU 113
413. sír
122. Constantinus — follis — Siscia, 313
IMP CONSTANTINVS PF AVG
IOVI CONS—ERVATORI AVGG NN
J | A
SIS
RIC 234c
FMRU 114
413. sír
123. Constantinus — follis — Siscia, 313
IMP CONSTANTINVS PF AVG
IOVI CONS—ERVATORI AVGG NN
J | A
SIS
RIC 8
FMRU 117
413. sír
124. Licinius — follis — Siscia, 313-315
IMP LIC LICINIVS PF AVG
IOVI CON—SERVATORI
J | A
SIS

125. Constantinus – aes 2 – Arelate, 316 [I]MP CONSTANTINVS [PF AVG] Soli INV–I–CTO COMITI		RIC 101 FMRU 116
	<u>M</u> <u>F</u> ARLA	
495. sír		
126. Valentinianus – aes 3 – Aquileia, 364-367 [DN VALEN]TINI–ANVS PF AVG SECVRITAS–REI[PVBlicAE]		RIC 9a/3 LRBC 975 FMRU 118
	<u>B</u> SMAQI	
127. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 364-367 DN VALENTINI–ANVS PF AVG SECVRITAS–REI RVBLICAE		RIC 7a/2 LRBC 1277 FMRU 120
	·ΔSISC	
128. Valentinianus – aes 3 – Aquileia, 367-375 DN VALENTINI–ANVS PF AVG GLORIA RO–MANORVM		RIC 11a/15 FMRU 119
	[S]MAQS	
129. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 367-375 DN VALENTIN[I–ANVS PF] AVG SECVRITAS–REIPVBlicAE		RIC 15a/11-12 FMRU 121
	<u>D</u>	
130. Valens – aes 3 – 367-375 [DN]VALENS–PF AVG [GLO]RIA [RO]MANORVM		FMRU 122
	* <u>Q</u>	
131. Kopott, töredék – aes 3 – IV. század		FMRU 123
132. Kopott, töredék – aes 3 – IV. század		FMRU 123
497. sír		
133. Constantinus – aes 3 – Heraclea, 330-333 CONSTANTI–NVS MAX AVG GLOR–IA EXERC–ITVS		RIC 111 LRBC 898 FMRU 128
	SMHe	
134. II. Constantius caesar – aes 3 – Siscia, 334-335 FL IVL CONTANTIVS NOB C GLOR–IA EXERC–ITVS		RIC 334-335 LRBC 749 FMRU 125
	·ASIS·	
135. II. Constantius caesar – aes 3 – Siscia, 334-335 FL IVL CONTANTIVS NOB C GLOR–IA EXERC–ITVS		RIC 237 LRBC 749 FMRU 126
	·TSIS·	
136. Urbs Roma – aes 3 – Siscia, 334-335 VRBS–ROMA Lupa		RIC 240 LRBC 750 FMRU 127
	·TSIS·	
137. Constantinus – aes 3 – Aquileia, 335-336 CONSTANTI–NVS MAX AVG GLOR–IA EXERC–ITVS		RIC 131 LRBC 662 FMRU 124
	AQS	
504. sír		
138. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 367-375 [DN] VALENTINI–ANVS PF AVG [SE]CVRITAS–[REIPVBlicAE]		RIC 15a/10 LRBC 1302 FMRU 129
	<u>R</u>	
517. sír		
139. II. Claudius – antoninianus – Siscia, 268-270 [IMP] CLAVDIVS AVG [LA]E[TI]T[IA AVG]		RIC 181 FMRU 130
531. sír		
140. Galerius – follis – Heraclea, 311 IMP C GAL VAL MAXIMIANVS PF AVG GENIO IMP–E–RATORIS		RIC 59a FMRU 131
	* <u>u</u> HTB	

575. sír

141. Maxentius – follis – Roma, 310-311
[IM]P C MAXENTIVS PF AVG
CONSERV-VRB SVAE

RIC 258
FMRU 132

REQ

587. sír

142. Valentinianus dinasztia – aes 4 – 364-378
kopott
Gloria Romanorum típus

FMRU 133

596. sír

143. Valens – aes 3 – Thessalonica, 367-375
DN VALEN-S PF AVG
GLORIA RO-MANORVM

$\frac{*}{TES} \frac{B}{TES}$

RIC 26b/17
LRBC 1750
FMRU 134

144. Gratianus – aes 3 – Thessalonica, 367-375
[..] GRATIANVS PF AVG
[GLORIA RO-MANOR]VM

$\frac{B}{TES}$

RIC 26c/12
LRBC 1730
FMRU 135

612. sír

145. II. Constantius caesar – aes 3 – Heraclea, 327-329
[F]L IVL CONSTANTIVS NOB C
PROVIDEN-TIAE CAESS

RIC 97
LRBC 872
FMRU 136

146. Valentinianus – aes 3 – 364-375
DN VALENTINI-ANVS PF AVG
[GLOR]IA RO-MANORVM

$\frac{1}{*}$

FMRU 137

617. sír

147. Meghatározhatatlan – aes 3 – IV. század

FMRU 138

632. sír

148. Lucilla – as – 164-169
kopott

FMRU 139

633. sír

149. Helena – aes 3 – Thessalonica, 326-328
[FL HELENA] AVGVSTA
SECVRITAS-REI[PUBLICAE]

SMTSA

RIC 159
LRBC 823
FMRU 140

150. II. Constantius – aes 4 – Thessalonica, 355-361
[DN CON]STA[N]-TIVS PF AVG
SPES REI PVB[LICE]

$\frac{*}{SMTS}$

LRBC 1691
FMRU 141

151. II. Constantius – aes 3 – 355-361
[DN CON]STAN[T]-IVS PF AVG
[SPES REI PVB[LICE]

FMRU 142

152. Valentinianus – aes 3 – Aquileia, 364-367
DN VALENTINI-ANVS PF AVG
SECVRITAS-REIPUBLICAE

$\frac{B}{SMAQP}$

RIC 9a/3
LRBC 973
FMRU 144

153. Valens – aes 3 – Aquileia, 364-367
DN VALEN-S PF AVG
GLORIA RO-MANORVM

$\frac{B}{SMAQP}$

RIC 7b/3
LRBC 974
FMRU 145

154. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 364-367
DN VALENTINI-ANVS PF AVG
GLORIA RO-MANORVM

]SISC

RIC 5a/1 4
LRBC 1271
FMRU 149

155. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 364-367
DN VALENTINI-ANVS PF AVG
SECVRITAS-REIPUBLICAE

•ASISC

RIC 7a/2
LRBC 1271
FMRU 150

156. Valentinianus — aes 3 — Siscia, 364-367 DN VALENTINI—ANVS PF AVG SECVRITAS—REIPVBLICAE		RIC 7a/4 LRBC 1273 FMRU 151
157. Valens — aes 3 — Siscia, 364-367 DN VALEN—S PF AVG SECVRITAS—REIPVBLICAE	DASISC	
158. Valentinianus — aes 3 — Aquileia, 364-375 DN VALENTINI—ANVS PF AVG SECVRITAS—REIPVBLICAE	* A •ASISC	RIC 7b/5 LRBC 1289 FMRU 152
159. Valens — aes 3 — Thessalonica, 364-375 [DN VALEN]—S PF AVG GLORIA RO—[MANORVM]	[SMAQP]	RIC 11a/16 LRBC 994 FMRU 146
160. Valens — aes 3 — 364-378 [DN VALEN]—S PF AVG [GLORIA RO]—MANORVM		FMRU 160
161. Valens? — aes 3 — 364-78 [DN VALE[N—S PF] AVG [SECVRITAS]—REIPVBLICAE	]TES[	
162. Valentinianus dinasztia — aes 4 — 364-378 meghatározhatatlan Securitas rei publicae típus		FMRU 163
163. Valentinianus dinasztia — aes 4 — 364-378 meghatározhatatlan Securitas rei publicae típus		FMRU 164
164. Valentinianus dinasztia — aes 4 — 364-378 meghatározhatatlan Securitas rei publicae típus		FMRU 165
165. Gratianus? — aes 3 — Roma, 367-375 [-----] A[VG] SE[CVRITAS—REIPVBLICAE]		FMRU 165
166. Valentinianus — aes 3 — Aquileia, 367-375 DN VALENTINI—A[NVS PF AVG] GLORIA RO—MANORVM	RTERTIA	RIC 24c/11 LRBC 720? FMRU 143
167. Valentinianus — aes 3 — Aquileia, 367-375 [DN VALE]TINI—ANVS PF AVG GLORIA RO—MANORVM	SMAQP	RIC 11a/16 LRBC 1011 FMRU 146
168. Valens — aes 3 — Siscia, 367-375 DN VALEN—S PF AVG GLORIA RO—MANORVM	RIC 11a/17 LRBC 1111 FMRU 147	
169. Valens — aes 3 — Siscia, 367-375 DN VALEN—S PF AVG GLORIA RO—MANORVM	*SMAQP[	RIC 14b/10 LRBC 1300 FMRU 153
170. Valens — aes 3 — Siscia, 367-375 DN VALEN—S PF AVG GLORIA RO—MANORVM	R •ΓSISC	RIC 14b/11 LRBC 1306 FMRU 154
171. Valentinianus — aes 3 — Siscia, 367-375 DN VALENTINI—ANVS PF AVG SECVRITAS—REIPVBLIC[AE]	D *ΓSISC	RIC 14b/11 LRBC 1306 FMRU 154
172. Valens — aes 3 — Siscia, 367-375 DN VALEN—S PF AVG SECVRITAS—REIPVBLICAE	D D * P M ASISC	RIC 15a/11-12 LRBC 1308? FMRU 155
		RIC 15b/17 LRBC 1330 FMRU 156

173. Valens – aes 3 – Siscia, 367-375
[DN] VALEN–S PF AVG
SECVRITAS–REI PVBLICAE
174. Valens – aes 3 – Thessalonica, 367-375
[DN Valen]–S PF AVG
GLORIA RO–[MANORVM]
175. Valens – aes 3 – Thessalonica, 367-375
DN VALEN–S PF AVG
GLORIA RO–MANORVM
176. Valens – aes 3 – Constantinopolis, 367-375
[VALEN–S PF] AVG
GLORIA [RO–MANORVM]

R RIC 15b/37
C S LRBC 1434
A | S
ASISCE FMRU 157

Q | A RIC 26b/20
T E S LRBC 1758
FMRU 158

* RIC 26b/38
V | Γ LRBC 1804
FMRU 159

* | Q RIC 41b/1
CONSA LRBC 2090
2093
FMRU 161

177. Valentinianus dinasztia – aes 3 – 367-375
meghatározhatatlan
[SECVRI]TAS–REI[PVBLICAE]

Q | * FMRU 162

635. sír

178. Constantinus dinasztia – aes 4 – 355-361
meghatározhatatlan
Spes rei publice típus

FMRU 166

667. sír¹⁰

179. Constantinus dinasztia – aes 4 – 355-361
meghatározhatatlan
Spes típus

FMRU 167

180. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 367-375
DN VALENTINI–ANVS PF AVG
GLORIA RO–MANORVM

| R
[]SISC LRBC 1299
FMRU 168

677a sír

181. Constantinus – follis – Roma, 312-313
IMP CONSTATNTINVS P[F] AVG
GENIO POPV–LI ROMANI

RIC 292a
FMRU 169

182. Licinius – aes 2 – Siscia, 313-316¹¹
[IMP L]IC LICINIVS PF [AVG]
[IOVI] – CONS[ERVAT]

RS
FMRU 171

183. Constantinus dinasztia – aes 3 – 313-318
meghatározhatatlan
Iovi conservatori típus

FMRU 172

184. Constantinus – aes 2 – 313-319
IMP CONSTANTINVS PF AVG
SOL[I] INV–[I]–CTO CO[MITI]

FMRU 173

185. LICINIUS – aes 3 – Siscia, 315-316
[LIC LI]CINIVS PF AVG
IOVI CON–[SERVA]TOR[I]

| Δ
SIS FMRU 170

677b. sír

186. Constantinus – aes 2 – Ticinum, 313
CONSTANTINVS PF AVG
SOLI INVIC–TO COMITI

RIC 3
FMRU 174

JT

¹⁰ FMRU helytelenül 677. sírszámot ad.

¹¹ FMRU IE nem látható.

187. Licinius – aes 2 – Siscia, 313-315 IMP LIC LICINIVS PF AVG IOVI CON-[SERV]ATORI	<u>1</u> A SIS	RIC 8 FMRU 176
188. Constantinus – aes 2 – Siscia, 313-316 IMP CONSTANTINVS PF AVG IOVI CON-SERVATORI	<u>1</u> ε	RIC 5 15 FMRU 175
189. Constantinus dinasztia – aes 2 – 313-318 IMP [----] [IWOI CON]-SERVATORI		FMRU 177
190. Kopott – aes 3 – IV. század meghatározhatatlan	703. sír	FMRU 178
191. Valentinianus – aes 3 – Aquileia, 367-375 DN VALE[NTINI-AN]VS PF AVG SECVRITAS-REIPVBLICAE	734. sír	RIC 12a/17 LRBC 1020 FMRU 179
192. Honorius – solidus – Constantinopolis, 393-423	R V COMOB	Tolstoi 44 FMRU 180
193. II. Theodosius – solidus – Constantinopolis, 408-450	* CONOB	Tolstoi 59 FMRU 182
194. Iohannes – solidus – Constantinopolis, 423-425	R V COMOB	Coh 4 FMRU 183
195. II. Theodosius – solidus – Constantinopolis, 430	R V COMOB	MIB IV 25a FMRU 181
196. Valentinianus dinasztia – aes 3 – 364-378 DN V[----- PF] AVG Securitas rei publicae típus	752. sír	FMRU 184
197. Iulianus – aes 1 – Aquileia, 360-363 DN FL CL IVLI-ANVS PF AVG SECVRITAS REIPVB	775. sír	LRBC 959 FMRU 185
198. II. Constantius – aes 3 – Aquileia, 337-341 CONSTANT-[I]VS PF AVG [GLOR]-IA EXERC-ITVS	798. sír	·AQVILP LRBC 691 FMRU 186
199. II. Constantius – aes 3 – Siscia, 351-354 DN CONSTAN-TIVS PF AVG FEL TEMP RE-PARATIO	809. sír	LRBC 1202 FMRU 187
200. Meghatározhatatlan – aes 3 – IV. század	823. sír	FMRU 188

829. sír

201. Valentinianus — aes 3 — Siscia, 367-375
DN VALENTINI—ANVS PF AVG
SECVRITAS—REIPVBLICAE

RIC 15a/10
R | LRBC 1302
ASISC FMRU 189

830. sír

202. Érem töredék — aes 3 — IV. század
meghatározhatatlan

FMRU 190

894. sír

203. Valentinianus — aes 3 — Siscia, 367-375
DN VALENTINI—ANVS PF AVG
GLORIA RO—MANORVM

* RIC 14a/19
M | P LRBC 1331
BSISC FMRU 191

902. sír

204. Valens — aes 3 — 364-378
DN VALEN—[S PF AVG]
GLORIA RO—[MANORVM]

FMRU 192

911. sír

205. Diocletianus — follis — Roma, 303-305
IMP C DIOCLETIANVS PF AVG
SAC MON VRB AVGG ET CAESS NN

RIC 111a
FMRU 193

R o P

916. sír

206. Valentinianus dinasztia — aes 3 — 364-378
meghatározhatatlan
Securitas rei publicae típus

FMRU 194

928. sír

207. Constantinopolis — aes 4 — 330-341
[CONSTAN]—TINOPOLIS
Victoria

FMRU 199

208. Constantinopolis — aes 4 — 330-341
[CONSTAN]—TINOPOLIS
Victoria

FMRU 199

209. Constans — aes 4 — Siscia, 341-346
CONSTAN—S PF AVG
VICTORIAE DD [AVGG] Q NN

LRBC 801
↓
FMRU 195
ASIS

210. Constans — aes 4 — Thessalonica, 341-346
CONSTAN—S PF AVG
VICTORIAE DD AV[G]G Q NN

LRBC 860,861
FMRU 196
SMTST

211. Constans — aes 4 — Thessalonica, 341-346
CONSTANS — PF AVG
VICTORIAE DD AVGG Q NN

LRBC 861
FMRU 197
SMTSA

212. Constantinus dinasztia — aes 4 — 341-346
meghatározhatatlan
[VICTORIAE DD AVGG Q] NN

FMRU 198

213. II. Constantius — aes 4 — 341-346?
[-----]IVS PF AVG
meghatározhatatlan

FMRU 200

943. *sír*¹²

214. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 367-375
DN VALENTINI–ANVS PF AVG
GLORIA RO–MANORVM
RIC 14a/17
M | P*
ASISC LRBC 1331
FMRU 201
957. *sír*
215. Átégett éremtöredék – aes 2 – IV. század
meghatározhatatlan
FMRU 202
965. *sír*
216. Licinius – aes 2 – Roma, 314-315
IMP LICINIV[S PF AVG]
SOLI INV–I–C[TO – - -]
RIC 30
R FMRU 203
X|[F]
1015. *sír*
217. Licinius – follis – Thessalonica, 311
VAL LICINIVS PF AVG
IOVI CONSER–VATORI AVGG
RIC 46
FMRU 204
| €
·SM·TS·
1026. *sír*
218. Constantinus – aes 3 – Cyzcus, 331-334
CONSTANTI–[NVS MAX AVG]
[GLOR–IA] EXERC–ITVS
SMKS
RIC 76-79
FMRU 206
219. Delmatius – aes 3 – Siscia, 335-336
FL DELMATIVS NOB C
GLOR–IA EXERC–ITVS
ΔSIS
RIC 256
LRBC 758
FMRU 205
1052. *sír*
220. Valens – siliqua – Antiochia, 367-375
DN VALENS–PF AVG
VOT / X / MVLT / XX
· ANTA
RIC 34b/2
FMRU 207
1086. *sír*
221. II. Constantinus caesar – aes 3 – Cyzicus, 330-335
CONSTANTINVS IVN NOB C
GLOR–IA EXERC–ITVS
RIU 98
LRBC 1224
· SMKΓ FMRU 212
222. II. Constantinus caesar – aes 3 – 330-335
CONSTANTINVS IVN NC
[GLOR–IA EXERC]–ITVS
(2 signum)
FMRU 215
223. Constantinus – aes 3 – 330-336
CONSTANTI–NVS MAX AVG
GLOR–[IA EXERC]–ITVS
(2 signum)
FMRU - -
224. Constantinus dinasztia – aes 3 – 330-336
CONSTAN[----]
GLOR–IA EXERC–[ITVS]
(2 signum)
FMRU 216
225. Constantinus – aes 3 – Constantinopolis, 333-335
CONSTANTI–NVS MAX AVG
GLOR–IA EXERC–ITVS
· CONS[
RIC 80
LRBC 1017
FMRU 211
226. II. Constantinus caesar – aes 3 – Heraclea, 335-337¹³
CONSTANTINVS IVN NOB C
GLOR–IA EXERC–ITVS
SMHΔ
RIC 113
LRBC 935
FMRU 209

¹²FMRU helytelenül 940. sorszámot ad.

¹³FMRU 330-333 datálást ad, az egy *signum* azonban későbbi időt tesz valószínűvé.

227. II. Constantius caesar — aes 4 — 335-337
FL CONSTANTIVS NOB C
GLOR-IA EXERC-[ITVS]
(1 signum) FMRU 213
228. Constantinus dinasztia — aes 4 — 335-337
DN CON[STAN- -PF] AVG
GLOR-[IA] EXERC-ITVS
(1 signum) FMRU 214
229. II. Constantius — aes 3 — Nicomedia, 335-337
CONSTANTI-VAS MAX AVG
[G]LOR-IA EXERC-ITVS SMNΔ RIC 199
LRBC 1127
FMRU - -
230. Constantinus dinasztia — aes 3 — 335-341
[-----]VS AVG
Gloria exercitus típus SM[FMRU 239
(1 signum)
231. Constantinopolis — aes 3 — 335-341
[CONSTAN]-TINOPOLIS
GLOR-[IA EXERC-ITVS]
(1 signum) FMRU 242
232. Constantinus dinasztia — aes 4 — 335-341
[CONSTANT]INVS AVG
GLOR-[IA EXERC-ITVS]
(1 signum) SM[FMRU 243
233. Constantinus dinasztia — aes 4 — 335-341
meghatározhatatlan
GLOR-IA EXER[C-ITVS]
(1 signum) FMRU 243
234. Constantinus dinasztia — aes 4 — 335-341
meghatározhatatlan
Gloria exercitus típus FMRU 243
(1 signum)
235. Delmatus — aes 3 — Thessalonica, 336-337
FL DALM[ATIVS N]O[B C]
GLOR-I[A EXERC]-ITVS SMTSe RIC 227
LRBC 850
FMRU 208
236. Constantinopolis — aes 3 — Heraclea, 336-337
[CONS]TAN-TINOPOLI[S]
GLOR-[I]A EXERC-ITVS SMH[RIC 157
LRBC 942
FMRU 210
237. II. Constantius — aes 3 — Cyzicus, 337-339
[CONSTANT]IVS PF AVG
[GLOR]-IA EXERC-ITVS SMKε LRBC 1279-
1281
FMRU 236
238. II. Constantinus — aes 4 — Roma, 337-341
VIC CO[NSTANT]INVS AVG
[VIRT]VS AV[G]VSTI LRBC 589
FMRU 217
239. Constans — aes 4 — Aquileia, 337-341
CONS[T]AN-[S PF A]VG
G[LOR]-IA EXERC-ITVS AQP LRBC 694
FMRU 218
240. II. Constantius — aes 3 — Siscia, 337-341
CONSTANTI-NVS MAX AVG
GLOR-IA EXERC-ITVS ASIS LRBC 779
FMRU 220
241. Constans — aes 3 - Siscia, 337-341
CONSTAN-S PF AVG
GLOR-IA EXERC-ITVS LRBC 784
FMRU 221

242. Constans – aes 4 – Thessalonica, 337-341 CONSTANS – PF AVG GLOR–IA EXERC–ITVS		LRBC 856 FMRU 230 SMTST
243. Constans – aes 4 – Thessalonica, 337-341 CONSTANS – PF AVG GLOR–IA EXERC–ITVS		LRBC 856 FMRU 231 SMTSA
244. Constans – aes 4 – Thessalonica, 337-341 CONSTANS – [PF AVG] GLOR–[IA EX]E[R]C–[ITVS]		LRBC 856 FMRU 232 SMT]
245. II. Constantius – aes 4 – Nicomedia, 337-341 ¹⁴ DN CONSTAN–TIVS PF AVG GLOR–IA EXERC–ITVS		LRBC 1141 FMRU 235 SMNT
246. II. Constantius – aes 4 – Antiochia, 337-341 CONSTAN–TIVS AVG GLOR–IA EXERC–ITVS		LRBC 1379 FMRU 237 SMANZ
247. II. Constantinus – aes 4 – 337-341 [CONSTAN]–TIVS AVG GL[OR–IA E[XERC]–ITVS (1 <i>signum</i>)		FMRU 240
248. Constans – aes 4 – 337-341 CONST[AN]–S PF AVG GL[OR–IA EXERC–I]TVS (1 <i>signum</i>)		FMRU 241
249. Constans – aes 4 – 337-341 CONSTA–NS PF AVG [G]LO[R–IA EXERC–ITVS] (1 <i>signum</i>)		FMRU 241
250. II. Constantius – aes 4 – Aquileia, 341-346 CONSTANTI–[VS PF AVG] VICTORIAE DD AVGG Q NN	· AQS	LRBC 703 FMRU 219
251. II. Constantius – aes 4 – Siscia, 341-346 CONSTANTIVS PF AVG VICTORIAE DD AVGG Q NN	· eSIS ·	LRBC 792 FMRU 222
252. Constans – aes 4 – Siscia, 341-346 CONSTAN–S PF AVG VICTORIAE DD AVGG Q NN	· TSIS ·	LRBC 793 FMRU 223
253. Constans – aes 4 – Siscia, 341-346 CONSTAN–S PF AVG VICTORIAE DD AVGG Q NN	· TSIS ·	LRBC 793 FMRU 223
254. Constans – aes 4 – Siscia, 341-346 CONSTAN–[S PF AVG] VICTORIAE DD AVGG Q NN	· eSIS ·	LRBC 793 FMRU 224
255. Constans – aes 4 – Siscia, 341-346 CONSTAN–S PF AVG VICTORIAE DD AVGG Q NN	<u>N</u> ASIS	LRBC 797 FMRU 225
256. Constans – aes 4 – Siscia, 341-346 CONS[TAN–S PF] A[VG] VICTORIAE DD AVGG Q NN	<u>HR</u> BSIS	LRBC 799 FMRU 226

¹⁴FMRU 330-336 datálása ellentmond az egy *signum*nak és az LRBC időmeghatározásának.

257. Constans – aes 4 – Siscia, 341-346 CONSTAN–S PF AVG VICTORIAE DD AVGG Q NN	HR	LRBC 799 FMRU 227
258. II. Constantius – aes 4 – Siscia, 341-346 CONSTANTI–VS PF AVG VICTORIAE DD AVGG Q NN	↓ εSIS	LRBC 800 FMRU 228
259. II. Constantius – aes 4 – Siscia, 341-346 CONSTANTI–VS PF AVG VIC[TORIAE D]D AVGG Q NN	↓ εSIS	LRBC 800 FMRU 228
260. II. Constantius – aes 4 – Siscia, 341-346 [CO]NSTANTI–VS [PF] A[VG] VI[CTOR]IAE DD AVGG Q NN	↓ εSIS	LRBC 800 FMRU 228
261. Constans – aes 4 – Siscia, 341-346 CONSTAN–S PF AVG VICTORIAE DD AVGG Q NN	↓ ΓSIS	LRBC 801 FMRU 229
262. Constans – aes 4 – Siscia, 341-346 CONSTAN–S PF AVG VICTORI[AE DD] AVGG Q NN	↓ BSIS	LRBC 801 FMRU . .
263. Constantinus dinasztia – aes 4 – 341-346 CONSTAN [----] [VICTORIAE DD AVGG Q NN]	SMTSΔ	LRBC 862-864 FMRU 233
264. Populus Romanus – aes 4 – Constantinopolis 341-346 POP ROMANVS *	CONSe	LRBC 1067 FMRU 234
265. Divus Constantinus – aes 3 – Alexandria, 341-346 DV [CONSTANTI–NVS PF AVGG VN / MR	SMALA	LRBC 1477 FMRU 238
266. Constans – aes 4 – 341-346 CONS[TAN–S] PF AVG VICTORIAE DD AVGG Q NN	].	FMRU 244
267. Constans – aes 4 – 341-346 [CONSTAN]–S PF AVG [VIC]TORIAE DD AVGG Q NN		FMRU 244
268. Constans – aes 4 – 341-346 CONSTAN–S PF AVG [VICTOR]IAE DD AVGG Q NN	* —	FMRU 245
269. Constantinus dinasztia – aes 4 – 341-346 meghatározhatatlan VICTORIAE DD AVGG Q NN		FMRU 246
270. Constantinus dinasztia – aes 4 – 341-346 meghatározhatatlan		FMRU 246
271. Constantinus dinasztia – aes 4 – 341-346 Vot 20 mult 30 típus		FMRU 247 FMRU 248
272. Meghatározhatatlan – aes 4 – IV. század		
273. II. Constantius – aes 2 – Siscia, 351-361 DN CONSTAN–TIVS AVG FEL TEMP–REPARATIO	BSIS 4	LRBC 1222, 1228 FMRU 249 FMRU 250
274. Meghatározhatatlan – aes 3 – IV. század		

1105 sír

1109. *sír*
275. II. Constantinus caesar – aes 3 – Heraclea, 324-330
CONSTANTINVS IVN NOB C
PROVIDEN–TIAE CAES FMRU 251
1111. *sír*
276. Valentinianus dinasztia – aes 3 – 364-378
meghatározhatatlan
Securitas rei publicae típus FMRU 253
277. Gratianus – aes 3 – 367-378
DN GRATIANVS PF AVG
[GLOR]IA RO–[MA]NOR[VM] FMRU 252
278. Töredék – aes 4 – IV. század
meghatározhatatlan FMRU 254
1123. *sír*
279. Iulia Mamaea – denar – Roma, 231
IVLIA MA–[MAEA] AVG
VENV[S V–I]–CTRIX
átfúrva BMC 716¹⁵
FMRU 255
1145. *sír*
280. Iulianus – aes 3 – Siscia, 361-363
[D]N FL [CL] IVLI–ANVS PF AVG
VOT / X / MVLT / XX LRBC 1258
FMRU 256
BSISC
1168. *sír*
281. Kopott – aes 3 – IV század
meghatározhatatlan
átfúrva FMRU 257
1179. *sír*
282. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 367-375
DN VALENTINI–ANVS PF AVG
SECVRITAS–REIPVBLICAE RIC 15a/14
LRBC 1321
FMRU 258
D | S
ΔSISC
1184. *sír*
283. Valens? – aes 3 – Siscia, 364-367
[D]N VALE[N–S PF AVG]
SECVRIT[AS–REI]PVB[LICAE] LRBC 1274?
FMRU 259
JSIS
1194. *sír*
284. Valentinianus dinasztia – aes 3 – 364-378
meghatározhatatlan
SECVRITA[S]–REIP[VBLICAE] FMRU 262
285. Valentinianus dinasztia – aes 3 – Roma, 367-375
DN [-----]
SECVRITA[S–REIPVBLICAE] RIC 24/11
LRBC 718-720
R TERTIA
286. Gratianus – aes 3 – Aquileia, 367-375
DN GRATIA–NVS PF AVG
SECVRITAS–REIPVBLICAE RIC 12c/17
LRBC 1016
SMAQP
FMRU 261
287. Kopott töredék – aes 3 – IV. század
meghatározhatatlan FMRU 263

¹⁵ FMRU tévesen BMC 16 meghatározást ad.

1196. *sír*

288. Valentinianus — aes 3 — 364-375
[DN VALENTINI]—ANVS PF AVG
[GLO]RIA RO—[MANORVM]

FMRU 264

1205. *sír*

289. Constantius Gallus — aes 2 — Siscia, 351
[DN CONST]ANTIVS IVN NOB C
[C]O[NCOR]DIA [MIL]ITV[M]

LRBC 1188

FMRU 265

III |
|SISu

290. II. Constantius — aes 2 — Siscia 351
DN CONSTAN—TIVS PF AVG
HOC SIG—NO VICTOR ERIS

LRBC 1190

FMRU 266

III |
|BSISu

291. Cosntantius Gallus — aes 2 — Sirmium, 351-354
[DN] CONSTANTICS IVN NOB C
FEL TEMP RE—PARATIO

LRBC 1595

FMRU 267

BSIRM

292. II. Constantius — aes 2 — Constantinopolis, 351-354
DN CONSTAN—TIVS PF AVG
FEL TEMP RE—PARATIO

LRBC 2028

FMRU 268

Γ. |
|CONST

1220. *sír*

293. Valens — aes 3 — Roma, 364-367
[DN VALEN]—S PF AVG
[SEC]VRITAS—REIP[VBLICAE]

RIC 17b/5

LRBC 709

FMRU 270

RP

294. Valentinianus — aes 3 — Siscia, 364-367
DN VALENTINI—ANVS PF AVG
SECVRITAS—REIPVBLICAE

RIC 7a/3

LRBC 1281

FMRU 270

*ΔSISC

1221. *sír*

295. Valens — aes 3 — Aquileia, 364-367
DN VALEN—S PF AVG
GLORIA RO—MANORVM

RIC 7b/13

LRBC 1004

FMRU 271

*SMAQP

296. Valentinianus — aes 3 — 364-367
[DN VAL]ENTI[NIA—NVS PF AVG]
GLORIA RO—MANORVM

FMRU 273

297. Valentinianus dinasztia — aes 3 — 364-378
meghatározhatatlan
GLORIA RO—MANORVM

FMRU 274

298. Valens — aes 3 — 364-378
[DN VALEN]—S PF AVG
Securitas rei publicae típus

FMRU 275

299. Valentinianus — aes 3 — Thessalonica, 367-375
DN VALENTINI—ANVS PF AVG
SECVRITAS—REIPVBLICAE

RIC 27a/16

LRBC 1752

FMRU 272

*
Γ | *
TES

1311. *sír*

300. Valentinianus — aes 3 — 364-375
[DN VALEN]TINI—[ANVS PF AVG]
[GLORIA] RO—MA[NORVM]

FMRU 278

301. Valentinianus dinasztia — aes 3 — 364-378
kopott, meghatározhatatlan
Gloria Romanorum típus

FMRU 279

RIC 12b/17

LRBC 1021

302. Valens — aes 3 — Aquileia, 367-375
DN VALEN—S PF AVG
SECVRITAS—REI—VBLICAE

*SMAQS

FMRU 276

303. Valens – aes 3 – Siscia, 367-375
DN VALEN–S PF AVG
SECVRITAS–REIPVBLICAE
RIC 15b/14
LRBC 1322
FMRU 277
304. Kopott töredék – IV. század
meghatározhatatlan
FMRU 280
1313. sír
305. II. Constantius – aes 2 – Aquileia, 346-350
CONSTANT–IVS PF AVG
FEL TEMP REPAR–ATIO
LRBC 885
FMRU 281
AQT
1321. sír
306. Maximianus – follis – Siscia, 304
IMP MAXIMIANVS PF AVG
SACR MONET AVGG ET CAESS
RIC 142b
FMRU 282
 $\frac{U}{S} \frac{V}{S}$
307. Constantinus – aes 2 – Roma, 314-315
IMP CONSTANTINVS PF AVG
SOLI INVI–CTO COMITI
RIC 27
FMRU 283
R
 $\frac{X}{R} \frac{F}{Q}$
308. Licinius – aes 2 – Siscia, 315-316
IMP LIC LICINIVS PF AVG
IOVI CON–SERVATORI
RIC 17
FMRU 284
 $\frac{I}{S} \frac{\Delta}{S}$
1327. sír
309. Valentinianus – aes 3 – 364-375
DN VALENTINI–[ANVS] PF AVG
Gloria Romanorum típus
FMRU 286
310. Valentinianus dinasztia – aes 3 – 364-378
DN VA[---- PF] AVG
[SE]CVRI[TAS–REI PVBLICAE]
FMRU 287
311. Gratianus – aes 3 – Siscia, 367-375
DN [GRATIANVS] PF AVG
[G]LORIA RO–MANORVM
RIC 14c/13
FMRU 285
 $\frac{S}{D}$
312. Meghatározhatatlan – aes 3 – IV. század
FMRU 288
313. Kopott, meghatározhatatlan – aes 4 – IV. század
FMRU 289
1329. sír
314. Iulianus – aes 1 – Arelate, 361-363
DN FL CL IVLI–ANVS PF AVG
SECVRITAS REIPVB
LRBC 468
FMRU 290
TCONST
315. Iulianus – aes 1 – Siscia, 361-363
DN FL CL IVLI–ANVS PF AVG
LRBC 1261
FMRU 291
316. Iulianus – aes 1 – Heraclea, 361-363
SECVRITAS REIPVB
LRBC 1910
FMRU 292
HERACL·A
317. Iulianus – aes 1 – Constantinopolis, 361-363
DN FL CL IVLI–ANVS PF AVG
SECVRITAS REIPVB
LRBC 2056
FMRU 293
CONS[PA]
1332. sír
318. Valentinianus dinasztia – 364-378
meghatározhatatlan
Securitas rei publicae típus
FMRU 294

1342. sír

319. Iulianus caesar – aes 4 – 355-361
meghatározhatatlan
Securitas rei publicae típus		FMRU 295
320. Valentinianus – aes 3 – Constantinopolis, 364-365
DN VALENTINI–ANVS PF AVG
SECVRITAS–REIPVBLICAE	CONSPA	RIC 21a/1
LRBC 2071
FMRU 302
321. Valentinianus – aes 3 – Aquileia, 364-367
meghatározhatatlan
Gloria Romanorum típus	A
SMAQS	RIC 9a/1
LRBC 965
322. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 364-367
[DN V]ALENTINI–[ANVS PF AVG
SECVRITAS–REIPVBLICAE	ΔSIS	RIC 7a/2
LRBC 1277
FMRU 298
323. Valens – aes 3 – Thessalonica, 364-367
DN VALEN–S PF AVG
GLORIA RO–MANORVM	TEST	RIC 16b/1
LRBC 1705
FMRU 301
324. Valentinianus dinasztia – aes 3 – 364-378
meghatározhatatlan töredék
Securitas rei publicae típus		FMRU 303
325. Valens – aes 3 – Aquileia, 367-375
DN VALEN–S AVG
GLORIA RO–MANO[RVM]		RIC 11b/16
LRBC 1012
FMRU 297
326. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 367-375
DN VALENTINI–ANVS PF AVG
SECVRITAS–REIPVBLICAE	R
ASISC	RIC 15a/10
LRBC 1302
FMRU 299
327. Valentinianus dinasztia – aes 3 – 367-375
[D]N VA[LE]NT[–PF AVG]
[SECVRITAS] – REIPV[BLICAE]	D	FMRU 300 ¹⁶
328. Meghatározhatatlan – aes 4 – IV. század		FMRU 304
329. Meghatározhatatlan – aes 4 – IV. század		FMRU 304
330. Meghatározhatatlan – aes 4 – IV. század		FMRU 304
331. Meghatározhatatlan töredék – aes 4 – IV. század		FMRU 304

1359. sír

332. Tacitus – antoninianus – Ticinum, 275-276
IMP C M CL TACITVS P AVG
PROVIDENTIA DEORVM
S | RIC 153 Ca ¹⁷
FMRU 305 |
|--|-------|--------------------------------------|

1360. sír

333. Kopott, meghatározhatatlan – aes 4 – IV. század
átfúrva		FMRU 306

1405. sír

334. Constantinus dinasztia – aes 3 – Constantinopolis, 351-361
[----]S PF AVG
[FEL TEMP REP[ARA[TIO]	CONS[	FMRU 309
335. Constantinus dinasztia – aes 3 – 351-361
meghatározhatatlan
Fel temp reparatio típus?		FMRU 310

¹⁶FMRU: Valens

¹⁷FMRU: RIC 53 Ca, előírás.

336. Constantinus dinasztia – aes 3 – 351-361 kopott töredék, meghatározhatatlan Fel temp reparatio típus		FMRU 310
337. Constantinus dinasztia – aes 3 – 351-361 töredék, meghatározhatatlan Fel temp reparatio típus		FMRU 310
338. Constantinus dinasztia – aes 3 – 351-361 töredék, meghatározhatatlan Fel temp reparatio típus		FMRU 310
339. II. Constantius – aes 4 – Aquileia, 355-361 DN CONSTAN–TIVS PF AVG [SPES REI–PVBL]ICE	AQP	LRBC 951 FMRU 307
340. Iulianus caesar – aes 4 – Siscia, 355-361 kopott [SPES] REI–PVBLICE	JSIS*	LRBC 1247 FMRU 308
341. II. Constantius – aes 4 – 355-361 kopott töredék Spes rei publice típus		FMRU 311
342. II. Constantius – aes 4 – 355-61 [DN CONSTAN]–TIVS P[F AVG] [SP]ES REI–[PVBLICE]		FMRU 311
343. II. Constantius – aes 4 – 355-361 DN CONSTAN–[T]VS PF AVG SPE[S REI]–PV[BLICE]		FMRU 311
344. II. Constantius – aes 4 – 355-361 DN CONSTAN–TIVS PF [AVG] SPES [REI]–PVBLICE		FMRU 311
345. Iulianus caesar – aes 4 – 355-361 [– IVLIA]NVS NOB CAES [S]PES REI–[PVBLICE]		FMRU 312
346. Valens – aes 3 – Arelate, 364-367 DN [VA]LEN–[S P]F AVG SECVRI[TAS–REIPVBLI]CAE	OF II SCON	RIC 9b/4 v FMRU 313
347. Valens – aes 3 – Aquileia, 364-367 DN VALEN–[S PF A]VG RESTITV–[TOR REIP]	SMAQP	RIC 8b LRBC 964 FMRU 320
348. Valentinianus – aes 3 – Aquileia, 364-367 DN VA[LENTINI]–ANVS PF AVG SECVRITAS–[REIP]VBLICAE		RIC 9a/13 LRBC 1005 FMRU 321
349. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 364-67 DN VALENTINI–ANVS PF AVG GLORIA RO–MANORVM	ASISC	RIC 5a/2 LRBC 1275 FMRU 328
350. Valens – aes 3 – Siscia, 364-367 DN VALEN–S PF AVG GLORIA RO–MANORVM	BSISC	RIC 5b/1 LRBC 1272 FMRU 327
351. Valentinianus – aes 3 – Siscia 364-367 DN VALENTINI–ANVS PF AVG SECVRITAS–REIPVBLICAE	ASISC	RIC 7a/2 LRBC 1277 FMRU 329
352. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 364-467 DN VALENTINI–ANVS PF AVG SECVRITAS–REIPVBLICAE	ASISC	RIC 7a/2 LRBC 1277 FMRU 330

353. Valens — aes 3 — Siscia, 364-367 DN VALEN—S PF AVG [G]LORIA RO—[MAN]ORVM	RIC 5b/2 LRBC 1275 FMRU 331
354. Valentinianus — aes 3 — Siscia, 364-367 DN VALENTINI—ANVS PF AVG GLORIA RO—MANORVM	RIC 5a/3 LRBC 1279 FMRU 333
355. Valens — aes 3 — Siscia, 364-367 DN VALEN—S PF AVG GLORIA RO—MANORVM	RIC 5b/3 LRBC 1280 FMRU 334
356. Valens — aes 3 — Siscia, 364-367 DN VALEN—S PF AVG SECVRITA[S]—REIPVBLICAE	RIC 7b/4 LRBC 1278 FMRU 335
357. Valentinianus — aes 3 — Siscia, 364-367 DN VALENTINI—ANVS PF AVG SECVRITAS—REIPVBLICAE	RIC 7a/2-4 LRBC 1273 FMRU 332
358. Valentinianus — aes 3 — Siscia, 364-67 DN VALENTINI—ANVS PF AVG GLORIA RO—MANORVM	RIC 5a/5 LRBC 1286 FMRU 336
359. Valentinianus — aes 3 — Siscia, 364-67 DN VALENT[INI—A]NVS PF AVG GLORIA RO—MANORVM	RIC 5a/5 LRBC 1286 FMRU 337
360. Valens — aes 3 — Siscia, 364-367 DN VALEN—S PF AVG GLORIA RO—MANORVM	RIC 5b/5 LRBC 1287a FMRU 338
361. Valens — aes 3 — Siscia, 364-367 DN VALEN—S PF AVG GLORIA RO—MANORVM	RIC 5b/7 LRBC 1295 FMRU 339
362. Valens — aes 3 — Siscia, 364-367 DN VALEN—S PF AVG GLORIA RO—MANORVM	RIC 5b/7 LRBC 1295 FMRU 339
363. Valentinianus — aes 3 — Thessalonica, 364-367 DN VALENTINI—ANVS PF AVG [SE]CVRIT[AS]—REIPVBLICAE	RIC 18a/3 LRBC 1714 TESA
364. Valens — aes 3 — Lugdunum, vagy Arelate, 364-375 DN VALEN—S PF AVG GLORIA RO—MANORVM	FMRU 314
365. Valentinianus — aes 3 — Aquileia, 364-375 [DN VALENTINI]—ANVS PF AVG [GL]O[RIA R]O—[MANOR]VM	FMRU 325 SMAQ[
366. Valentinianus — aes 3 — 364-375 [---]—ANVS [PF AVG] [---]—REI[PVBLICAE]	FMRU 359
367. Valentinianus dinasztia — aes 3 — Antiochia, 364-378 kopott, meghatározhatatlan GLORIA RO—MANORVM	FMRU 356 ANTA
368. Valens — aes 3 — aes 3 — 364-378 DN VALEN—[S P]F AVG GLORIA RO—MANOR[V]M	FMRU 357 SM[
369. Valens — aes 3 — 364-378 DN VALE[N—S PF AVG] [G]LOR[I]A RO—[MANORVM]	FMRU 358

370. Valens – aes 3 – 364-378
DN VALEN–S PF AVG
GLOR[IA] RO–MANORVM
371. Valens – aes 3 – 364-378
[DN V]ALE[N–[S PF] AVG]
[G]LOR[IA] RO–[MANORVM]
kopott
372. Valens – aes 3 – 364-378
DN [VALEN]–S PF AVG
[SECVRITAS–REIP]V BLICAE
373. Valens – aes 3 – 364-378
[DN VALEN–S PF] AVG
[SECVRITAS–R]EIP]V BL[ICAE]
374. Valens – aes 3 – 364-378
DN [VALEN]–S PF AVG
Securitas rei publicae típus
375. Valens – aes 3 – 364-378
[DN] VALEN–S PF] AVG
[SECVRIT[AS]–R]EIP]V BL[ICAE]
376. Valens – aes 3 – 364-378
DN VALE[N–S PF AVG]
[SECVRITAS–REIPV[BLICAE]
377. Valentinianus dinasztia – aes 3 – 364-378
kopott, meghatározhatatlan
Securitas rei publicae típus
378. Valentinianus dinasztia – aes 3 – 364-378
kopott, meghatározhatatlan
Securitas rei publicae típus
379. Valentinianus dinasztia – aes 3 – 364-378
kopott, meghatározhatatlan
Securitas rei publicae típus
380. Valentinianus dinasztia – aes 3 – 364-378
kopott, meghatározhatatlan
[SECVRITAS]–REIPVB[LICAE]
381. Valentinianus dinasztia – aes 4 – 364-378
kopott, meghatározhatatlan
Securitas rei publicae típus
382. Valentinianus dinasztia – aes 3 – 364-378
kopott, meghatározhatatlan
Securitas rei publicae típus
383. Valentinianus dinasztia – aes 3 – 364-378
kopott, meghatározhatatlan
Securitas rei publicae típus
384. Valentinianus dinasztia – aes 3 – 364-378
kopott töredék
385. Gratianus – aes 3 – Thessalonica, 367
DN GRATIANVS PF AVG
GLORIA RO–MANORVM
386. Valentinianus – aes 3 – Roma, 367-375
DN VALENTINI–[ANVS PF AVG]
SEVRITAS–[REIPVB]LICAE

FMRU 358
[G]LORIA RO–[MANORVM]

FMRU 358
CLORIA RO–MANORVM

FMRU 360
GLORIA

FMRU 360
SECVRI

FMRU 360
SECVRI

FMRU 360
GLORIA

FMRU 360
GLORIA

FMRU 361
GLORIA

FMRU 361
GLORIA

FMRU 361
GLORIA

FMRU 361
[SE]CVRI

FMRU 361
GLORIA

FMRU 361
[GL]ORIA

FMRU 361
[REI–

FMRU 362
GLORIA

RIC 18c/5
FMRU 354
]TESA·

RIC 24a/10
LRBC 718
R]SECVND[

FMRU 315
[G]LORIA

387. Valens – aes 3 – Roma, 367-375 DN VALEN–S PF AVG SECVRI[TAS–REIPVBLI]CAE		RIC 24a/12 LRBC 713]TERTIA FMRU 316
388. Valentinianus – aes 3 – Roma, 367-375 DN VALENT[INI–A]NVS PF AVG SECVRITAS–REIPVBLICAE		RIC 24a/12 LRBC 712]QVART[FMRU 317
389. Valens – aes 3 – Roma, 367-375 DN VALEN–[S PF A]VG SECVRITAS–[REIPVBLICAE]		RIC 24b/12 LRBC 719 RQVART[FMRU 318
390. Valentinianus dinasztia – aes 3 – Roma, 367-375 meghatározhatatlan [SECVRITAS–REIPVB]LICAE		RIC 24/12 FMRU 319 RQVARTA
391. Valens – aes 3 – Aquileia, 367-375 DN VALEN–S PF AVG SECVRITAS–REIPVBLICAE	$\frac{Q}{S}$	RIC 12b/14 LRBC 1031 SMAQS
392. Valens – aes 3 – Aquileia, 367-375 DN VALEN–S PF AVG SECVRITAS–REIPVBLICAE	$\frac{Q}{S}$	RIC 12b/14 LRBC 1031 SMAQ [
393. Valentinianus – aes 3 – Aquileia, 367-375 DN VALENTINI–ANVS PF AVG GLORIA RO–MANORVM		RIC 11a/17 LRBC 1017 SMAQP
394. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 367-375 DN VALENTI[NI]–ANVS PF AVG GLORIA RO–MANORVM	$\frac{R}{S}$	RIC 14a/10 LRBC 1299 SIS
395. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 367-375 [DN VA]LENTINI–ANVS PF A[VG] SECVRITAS–REIPVBL[IC]AE	$\frac{R}{S}$	RIC 15a/10 LRBC 1302 SIS
396. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 367-375 DN VALENTINI–ANVS PF A[VG] SECVRITAS–REIPVBL[IC]AE	$\frac{R}{S}$	RIC 15a/10 LRBC 1302 SIS
397. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 367-375 DN VALENTINI–ANVS PF AVG SECVRITAS–REIPVBL[IC]AE	$\frac{D}{S}$	RIC 15a/11 LRBC 1308 SIS[C]
398. Valens – aes 3 – Siscia, 367-375 DN VALEN–S PF AVG SECVRITAS–REIPVBLICAE	$\frac{D}{S}$	RIC 15b/11 LRBC 1309 SIS
399. Valens – aes 3 – Siscia, 367-375 DN VA[LEN]–S PF AVG SECVR[ITAS–REIP]VBLICAE	$\frac{D}{S}$	RIC 15b/11 LRBC 1309 SIS
400. Valens – aes 3 – Siscia, 367-375 DN VALEN–S PF AVG SECVRITAS–REIPVBLICAE	$\frac{D}{S}$	RIC 15b/13 LRBC 1318 SIS
401. Gratianus – aes 3 – Siscia, 367-375 DN GRATIANVS PF AVG GLORIA RO–MANORVM	$\frac{S}{D}$	RIC 14c/13 LRBC 1316 SIS
402. Gratianus – aes 3 – Siscia, 367-375 [DN] GRATIANVS PF AVG [GLORI]A RO–MANORVM	$\frac{S}{D}$	RIC 14c/14 LRBC 1320 SIS
403. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 367-375 DN VALENTINI–ANVS PF AVG GLORIA RO–MANORVM	$\frac{M}{F}$	RIC 14a/16 LRBC 1327 BSIS

404. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 367-375 DN VALENTI[NI]–ANVS PF AVG GLORIA RO–MANORV[M]	* M P BISSC	RIC 14a/17 LRBC 1331 FMRU 349
405. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 367-375 DN VALENTINI–ANVS PF AVG GLORIA RO–MANORVM	* M P BSISC	RIC 14a/17 LRBC 1331 FMRU 349
406. Valens – aes 3 – Siscia, 367-375 DN VALEN–S PF LAVIG SECVRITAS–REIPVBLICAE	* P M ASISC	RIC 15b/17 LRBC 1334 FMRU 350
407. Valens – aes 3 – Siscia, 367-375 DN VALEN–S PF AV[G] SECVRITAS–REIPVBLICAE	* P M ASISC	RIC 15b/17 LRBC 1334 FMRU 350
408. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 367-375 DN VALENTINI–ANVS PF AVG SECVRITAS–REIPVBLICAE	R C A F TSISC	RIC 15a/35v FMRU 351
409. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 367-375 [DN VALENTINI]–ANVS PF AVG SECVRITAS–[REIPVBLICAE]	R C A F	RIC 15a/35v FMRU 352
410. Valens – aes 3 – Thessalonica, 367-375 DN VALEN–S PF AVG GLORIA R[O]–MANORVM	A •TES•	RIC 26b/11 LRBC 1737 ¹⁸ FMRU 355
411. Valens – aes 3 – Aquileia?, 375-378 DN VALEN–S PF AVG FELICITAS ROMANORVM	B _____	RIC 16b? LRBC n.h. ¹⁹ FMRU 326
412. Meghatározhatatlan, kopott – aes 4 – IV. század		FMRU 363
413. Éremtöredék, kopott – aes 4 – IV. század		FMRU 364
414. Meghatározhatatlan, kopott – aes 4 – IV. század		FMRU 364
415. Meghatározhatatlan, töredék – aes 4 – IV. század		FMRU 364
416. Meghatározhatatlan, töredék – aes 4 – IV. század		FMRU - - -
1424. sír		
417. Constantinus dinasztia – aes 3 – 351-361 meghatározhatatlan Fel temp reparatio típus		FMRU 365
1451. sír		
418. Philippus – as – Viminacium, 244 IMP M IVL PHILIPPVS AVG PMS C–OL VIM / AN V		Pick 100 FMRU 366
1481. sír		
419. Constantinus dinasztia – aes 4 – 341-346 meghatározhatatlan VN–MR típus		FMRU 367
420. Meghatározhatatlan, kopott – aes 4 – IV. század		FMRU 368
1585. sír		
421. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 367-375 DN VALENTINI–ANVS PF AVG SECVRITAS–REIPVBLICAE	* F S ΔSISC	RIC 15a/15 LRBC 1325 FMRU 369

¹⁸Csak Gratianus érmet ismer.

¹⁹B jelet csak 364-367 között ismer. A FELICITAS ROMANORVM hátlap csak 367-375 között fordul elő.

1609. sír

422. Valentinianus – aes 3 – 364-375
[DN VALENTINI]–ANVS PF AVG
[SECVRITAS]–REIPVBLICAE
kopott, átlukasztott

FMRU 370

1612. sír

423. Iulianus caesar – aes 4 – Cyzcus, 355-361
[DN IVLI–A]NVS NOB CS
[SPES REI]–PVBLICE

LRBC 2505

[SMK]A

424. Valens – aes 3 – Siscia, 364-367
DN VALEN–S PF AVG
GLORIA RO–MANORVM

*

RIC 5b/7

| A

LRBC 1295

DBSISC

FMRU 372

1620. sír

425. II. Constantius – aes 2 – Cyzcus, 351-354
DN CONSAN–TIVS PF AVG
FEL TEMP RE–PARATIO

LRBC 2488

FMRU 373

Γ |

*SMKΔ

B 1. sír

426. Licinius – ? – 308-325 – elveszett

Arch.Ért. 13

1879, 200

FMRU B1

B. Szórvány érmek a temetőből²⁰

III–VI. szelvény

427. Valens – aes 3 – Aquileia, 364-367
DN VALEN–S PF AVG
[GLORIA] RO–[MANORVM]

RIC 7b/1

LRBC 966

| A

SMAQS

V. szelvény

428. Constantinus – aes 3 – Antiochia, 330-335
CONSTANTI–NVS MAX AVG
[GLOR–IA EXERC]–ITVS

LRBC 1356

SMANA

VIII. szelvény

429. Constantinus dinasztia – aes 2 – 346-350
meghatározhatatlan
Fel temp reparatio típus?

XII. szelvény

430. Valens – aes 3 – Siscia, 364-367
DN VALEN–S PF AVG
[GLO]RIA RO–MANORVM

RIC 5b/2

LRBC 1276

·BSISC

XVI. szelvény

431. Constantinus dinasztia – aes 4 – Cyzicus, 351-361
meghatározhatatlan
[FEL TEMP] – REPARATIO

LRBC 2496-99

SMKε

XXXIII. szelvény

432. Valens – aes 3 – Siscia, 364-367
DN VALEN–S PF AVG
SECVRITAS–REIPVBLICAE

RIC 15b/15

LRBC 1330

* F | M

ASISC

²⁰ FMRU nem közli az alábbi érmeket.

XXXV. szelvény

433. Valentinianus – aes 3 – Siscia, 367-375
DN VALENTINI–ANVS PF AVG
SECVRITAS–REI PVBLICAE

RIC 15a/11
LRBC 1308

*ΔSISC

Széchenyi úti kertek

434. Éremtöredék 2 darabban – ? – IV. század?
Kopott, meghatározhatatlan

Rákóczi út, református templom

435. Severus Alexander – denarius – Keleti verde, 222
IMP SEV LAEXAND AVG
PM TRP COS

BMC 1006

436. Licinius caesar – aes 2 –
[---] LICINIVS NOB CAES
IOVI CO–[NSE]R–VATOR

C | S
TARL

437. Constantinopolis – aes 3 – Siscia, 330-335
CONSTAN–TINOPOLIS

LRBC 751

C. Az érmek megoszlása

A temető 1628 sírja közül (az a, b, c jelzésű sírokat is figyelembe véve) 106-ban (6,51 %) helyeztek a halott mellé érmet. A 30-as években végzett ásatások érmeiből 2 elveszett. A 426 éremből 30 darabról csak annyi állapítható meg, hogy IV. századiak, további értékelésre nem alkalmasak. A 32 figyelembe nem vehető érem a temető-érmek 7,51 %-a.

A temető érmeinek évek szerinti csoportosítása és vizsgálata nyilvánvalóan félrevezető eredményekhez vezetne, hamis pénzforgalmat vetítene elénk. Nemcsak azért, mert a sírokba helyezett pénzek jelentős hányada tudatos válogatással került a halott mellé, azaz nem reprezentálja a temetés időpontjának pénz-megoszlását, de azok a sírok is, amelyek az adott év pénzforgalmát feltehetően tükrözik, a sírokba helyezett érmek igen különböző darabszáma miatt a teljes korszak (esetünkben a tetrachiától 378-ig terjedő idő) forgalmát erősen torzítanak. A temető-érmek vizsgálatában tehát azok a módszerek, amelyekkel egy-egy település pénzforgalma elemezhető, nem alkalmazhatók. A temetőérmek feldolgozásában minden sír éremanyaga – a kincseleletekhez hasonlóan – külön egységet jelent. Azaz a vizsgálat meghatározó eleme nem az érem – mint a települési szórványoknál –, hanem a sír.

A leletanyag időrendi megoszlását sem vizsgálhatjuk másképpen, csak a sírok elsődleges figyelembevételével. Sajnos, a dolgok természete e tekintetben kedvezőtlen: a legfontosabb dátum, a temetés időpontja megbízhatóan nem határozható meg. Meg kell elégednünk a sírba került legkésőbbi érem datálásával, ami esetleg egybeesett a földbe helyezés évével, de azt bizonytalan számú évvel meg is előzhette. A IV. századi felgyorsult pénzforgás miatt valószínű, hogy a különbség az utolsó érem és a temetés között nagy átlagban egy-két évnél több nem lehetett. De ha a sír számára félretett érmek, illetve az eltemetett és családja birtokában lévő félretett pénzek és a halál között hosszabb idő telt el, a leletegyütteshez – nem szükségszerűen ugyan –, frissebb érmek is kerülhettek, mint a 324. sír esetében, amelyben 330-346 között vert nyolc éremhez egy 367-75 között kibocsátott Valens érmet is hozzátettek. A feldolgozásban e bizonytalansági tényező miatt a sírok valószínűs kora helyett a legkésőbb vert érmet kell a sír kormeghatározójának tekintenünk.

A temető éremanyagának időrendi megoszlása:

1. Az utolsó érem a tetrarchia előtti időszakból

SÍR	ÉV	L T L A O R U R N E G E	T R A V S S T S H C N C I O Q I I I H E E O I Y C M U M S R E R R N C Z	A A N L T E	?	=
45	45-54		1			1
632	164-69		1			1
1123	231		1			1
1451	244		1			1
517	268-70		1			1
1359	275-76		1			1
			1 3 1 1			6

A temetőben összesen 9 érem származott Diocletianus hatalomra kerülését megelőző időszakból (2,11 %). Ezek közül egy 92-94 között vert Domitianus as a 161. sírból (utolsó veret 317-ből), egy Aurelianus antoninianus a 270-75 évekből a 178. sírból (utolsó érem 367-75-ből) és egy 277-ben kibocsátott Probus antoninianus a 94. sírból (utolsó érem 305-06) való. Ezek közül egyedül a Probus antoninianus tekinthető a IV. század elején még forgalomban lévő éremnek, a többi hat érem mint családi ereklyeként kerül a sírba. A fenti táblázatunk korai érmei mind egyedi darabok, elvben „utolsó érmek”. A Sírok leletanyaga alapján azonban nem a temető legkorábbi sírjait jelzik az I-III. századból – amit jelentős időbeli szóródásuk is valószínűtlenné tesz –, a temető anyagát feldolgozó Nádorfi Gabriella előzetes tájékoztatása szerint a táblázatban szereplő sírok, a 45. kivételével, a temető késői rétegéből, azaz a IV/V. század fordulójáról valók. Ennek alapján a leletanyag feldolgozása előtt is annyi kétségtelen, hogy a temetkezés számára generációkon át őrzött darabokat láthatunk bennük.

2. Utolsó érem a 284-311 közötti időszakból

SÍR	ÉV	L T L A O R U R N E G E	T R A I O Q C M U	S S T S H C N C I I H E E O I Y S R E R R N C Z	A A N L T E	?	=
128a	294			1			1
911	303-05		1				1
94	277				1		
	300-01				1		
	305-06		1		2		5
102	310-11				1		1
			1 1	1 1 1	2		8

Diocletianus hatalomra kerülésétől Galerius haláláig terjedő időszakhoz a záró érem alapján négy sír tartozott, nyolc éremmel. A Probus antoninianus 3 évtizeddel korábbi, mint a többi érem, lehetett a pénzforgalomból kikerült eltett pénz, de tartozhatott a pénzforgalomhoz is. A 94. sír többi érme között maximum hat év volt. Valószínű, hogy ezekben a sírokban láthatjuk a temető legkorábbi datált sírjait.

A verdék közül a nyugatiak és a távolabbi keletiek (Antiochia, Alexandria) hiányzanak. Italia, Constantinopolis körzete és Illyricum 3-3, illetve 2 éremmel szerepel.

A temető sírjaiban az érmek 311-től szerepelnek folyamatosan. A sírokba kevés érmet tettek (átlagosan 3,87 darabot): 8 sírban csak egy-egy érme volt, 12-13-nál többet egybe sem helyeztek. Feltűnő az éremanyag egyöntetősége. Az 58 érme 91,38 %-a a 311-320 évekből való. A 3 korábbi érmet 304-ben, 308-09-ben, illetve 309-10-ben verték, azaz a pénzforgalom friss veretei közé tartoztak. A Domitianus *as* ezzel szemben nem a pénzforgalomból került a 161. sírba. A 7 sírban, amelybe egynél több érmet helyeztek, a legkorábbi és a legkésőbbi érme közti időkülönbség 4 esetben 3-4 év, abban a 3 sírban, amelyben egy-egy korábbi érme is volt, az időkülönbség 7, 12, 14 év.

A pénzek többsége az illyricumi verdékből, elsősorban Sisciából származott (53,5 %), közel negyede az itáliai verdékből (22,4 %), a keleti (8,6 %) és a nyugati verdék (6,9 %) lényegesen elmaradtak a másik két terület mögött. A keleti pénzek Heracleából (3 db) és Cyzicusból a 309-314 közötti időből származtak, a nyugatiakat 314-18 között verték. A keleti és a nyugati verdék váltása aligha vonatkoztatható el a politikai változástól, amely Illyricumot kiszakította Licinius keleti imperiumából és a nyugati császár, Constantinus kezére juttatta.

4. Utolsó érme a 324-337 közötti időszakból

SÍR	ÉV	L T L A O R U R N E G E	T R A I O Q C M U	S S T I I H S R E	H C N C E O I Y R N C Z	A A N L T E	?	=
1109	324-30				1			1
138	325-26					1		1
197	326-27			1				1
202	321-24			1				
	324				1			
	325		1					
	325-26				1	1		
	328-29			3				8
128	322-23	1						
	326		1					
	330-33			1				3
83a	330-41						1	1
183	334-35			2				2
410	334-35			1				1
497	330-33				1			
	334-35			3				
	335-36		1					5
1026	331-34					1		
	335-36			1				2
		1	1 1 1	13	4	3	1	25

Az éremanyag egyöntetősége ebben az időszakban is megfigyelhető. A 25 érme 10 sírban került elő, a 2,50 átlag kevesebb, mint az előző periódusban. A legtöbb érmet, 8-at, a 202. sírba helyezték. A 25 érme 92,00 %-át a 324-37 időszakban verték. A két korábbi érme a 321-24, illetve a 322-23 évekből való, azaz az általunk adott korszakhatár figyelmen kívül hagyható. Kettő, vagy annál több érme 5 sírban volt. A legkorábbi és a legkésőbbi érme közti időkülönbség 1 és 7 év között mozgott, s a két korábbi érmet tartalmazó sírnál 8, illetve 11 év volt.

A verdék megoszlásában Licinius bukása után eltolódás következett be kelet javára. Az érmek többsége (52 %) továbbra is Sisciából került ki. A nyugati verdéket egyetlen érme képviselte, ezt is 324 előtt verték. Visszaesett Italia részaránya is (12 %), ezzel szemben megerősödött a keleti verdék (továbbra is a Propontis környéki verdéket érte) aránya (28 %), követve a Birodalom hatalmi súlypontjának eltolódását.

5. Utolsó érem a 337-363 közötti időszakból

SÍR	ÉV	L T L A O R U R N E G E	T R A I O Q C M U	S S T I I H S R E	H C N C E O I Y R N C Z	A A N L T E	?	=
412	335-41				1			1
798	337-41		1					1
186	311-34				1			
	335-37						1	
	337			1				
	337-41			1			2	
	341-46			1	1		2	10
928	330-41						2	
	341-46			1	2		2	7
1086	330-36					1	3	
	333-35				1			
	335-37				1		2	
	336-37			1	1			
	335-41						5	
	337-39					1		
	337-41		1 1	2	3	1	3	
	341-46		1	12		1	7	
	?						1	52
1481	341-46						1	
	?						1	2
1313	346-50		1					1
56	351-54		1					1
167	313-15			1				
	351-54				1			2
358	351-54			1				1
809	351-54			1				1
1205	351			2				
	351-54			1	1			4
1620	351-54					1		1
1105	351-61			1				
	?						1	2
1424	351-61						1	1
635	355-61						1	1
308	361-63	1 1						2
775	361-63		1					1
1145	361-63			1				1
1329	361-63	1		1	1			4
		1 2	1 6	24	10	4 5 2 4	1 1	35 96

A 96 érem 20 sír között oszlik meg, ami 4,80 érmet jelent síronként. Ez a jelentős emelkedés azonban nem valóságos növekedést jelez: az érmek több mint fele (52 db) egyetlen sír melléklete volt (1086. sír). Ha e nélkül számítjuk a 19 sír átlagát, 2,31 érmet kapunk síronként, ami az átlag további csökkenését mutatja. Az 1086. sírt figyelmen kívül hagyva, mindössze egy sírba, a 186-ba tettek 10 érmet, 11 sírba csak egy-egy, további 3-ba 2-2 érem jutott. Az előző periódusokban tapasztalt egyöntetűség valamelyest visszaesett. 20 sírt számítva a 96 érem 73,96 %-a készült a 337-363 időszakban. 19 sír esetén ez az arány 81,82 %. A 167. sírban talált korábbi pénz 313-15-ből, a temető feltételezett kezdeti éveiből való, ez esetben nyilván nem a pénzforgalom korai darabjáról, gyűjtésről van. szó. A többi korábbi periódusból való érem mind a 341-46 évek sírjaiban került elő (ezek közé tartozott az 1086. sír is, amelyben 16 korábbi érem volt). A 186. sír korai érmei 331-34, 335-37 évekből valók, a 928. sír két korai érmét 330-41 között verték, mindkét esetben a lelet felhalmozódása 330 és 346 közé esett. Ugyanez vonatkozik az 1086. sírra is. Az utóbbi három sírnál a legkorábbi és a legkésőbbi érmek közötti időkülönbség 15-16, lényegesen több, mint az előző periódusokban. A valóságban azonban lényegesen kisebb különbséggel számolhatunk: a 928 sír veretei 330-41 és 341-46 időhatárok közé datálhatóak. A 16 év csak szélső határnak tekinthető, elvileg nem kizárt, hogy csupán 1-3 év telt el a legkorábbi és a legkésőbbi pénz között. A 167. és 1205. sírok érmeit 351-54 között, a 308. sírét 361-63 között verték. Az első esetben ez maximum 3 év különbséget jelent, az utóbbiban kettőt. A sírokba helyezett érmek időkülönbsége lényegesen nem tért el az előző korszaktól.

A verdék szerinti megoszlás az összesítésben további is az illyricumi verdék túlsúlyát mutatja (36 %), e mellett a legtöbb érem a keleti verdékből került ki (18 %). Itália részaránya 7 %, nyugaté 3 %. A 26 év azonban több periódusra különül el. A legszembetűnőbben a 361-63 évek, Iulianus uralkodási ideje határozható el. Ebből az időszakból származik valamennyi nyugati verdében vert érem, ezek és az itáliaiak a korszakhoz tartozó érmek 50 %-át adják. Feltűnő a periódust megelőző időben vert érmek megoszlása is. Ezek mind a 341-46-ban záródó síranyaghoz tartoznak. A 7 érem közül egy illyricumi, a többi keleten verték. Az illyricumi verdéket Thessalonica képviseli, a Propontis közelében. Az itáliai verdék között szembetűnő Aquileia túlsúlya. A római verde a korszakban egyetlen éremmel szerepel. Italia részvétele a Iulianus-kort kivéve a 337-54 időszakból való.

6. Utolsó érem a 364-78 közötti időszakból

SÍR	ÉV	L T L A O R U R N E G E	T R A I O Q C M U	S S T I I H S R E	H C N C E O I Y R N C Z	A A N L T E	?	=
128b	313-15 326-28 364-67			1 1				3
1184	364-67			1				1
1220	364-67		1	1				2
1612	355-61 364-67			1	1			2
1	367-75			1			2	3
115	367-75		1					1
132	321-24 364-67 367-75 ?			1 1 1			2	5
134	367-75		1					1
146	367-75			1				1
170	313 367-75	1		1				2

SÍR	ÉV	L T L A O R U R N E G E	T R A I O Q C M U	S S T I I H S R E	H C N C E O I Y R N C Z	A A N L T E	?	=
178	270-75 367-75			1 1				2
204	364-78						1	1
299	364-67 367-75			1 1				2
300	355-61 364-67 364-75 367-75 ?		1	1 1 2			1 1 1 1	9
314	330-41 331-34 336-37 337-41 341-46 367-75			1 2 1	1 1 1		1 1 1	9
315	364-78						1	1
345	367-75 ?			1			1	2
495	364-67 367-75 ?		1 1	1 1			1 2	7
504	367-75			1				1
587	364-78						1	1
596	367-75			2				2
612	327-29 364-75				1		1	2
633	326-28 355-61 364-67 364-75 364-78 367-75		2 1	4 1			1 5 1	29
667	355-61 367-75			1			1	2
730	367-75		1					1
752	364-78						1	1
829	367-75			1				1
894	367-75			1				1
902	364-78						1	1
916	364-78						1	1

SÍR	ÉV	LT ORUR NEGE	TRA IOQ CMU	SST IIH SRE	HCNC EOIY RNCZ	AA NL TE	?	=
943	367-75			1				1
1052	367-75					1		1
1111	364-78						1	
	367-78						1	
	?						1	3
1179	367-75			1				1
1194	364-78						1	
	367-75		1 1				1	4
	?						1	
1196	364-75						1	1
1221	364-67		1				1	
	364-78						2	
	367-75			1				5
1311	364-75						1	
	364-78						1	
	367-75		1	1			1	5
	?						1	
1327	364-75						1	
	364-78						1	
	367-75			1			2	5
	?							
1332	364-78						1	1
1342	355-61				1		1	
	364-65							
	364-67		1	1	1		1	
	364-78		1	1			1	
	367-75		1	1			4	13
	?							
1405	351-61				1		4	
	355-61		1	1			5	
	364-67	1	2	14	1			
	364-75	1	1				1	
	364-78					1	17	
	367				1			
	367-75		5 3	16	1			
	375-78		1					
	?						5	83
1585	367-75			1				1
1609	364-75						1	1
		3	9 23	73 18	2 4 1 1	2	86	222

A teljes éremanyag több mint felét kitevő 222 érem 44 sírból való, ami 5,05 átlagnak felel meg. Mint az előző korszakban, ezt a magas arányszámot két gazdag sír – 633. sír 29 éremmel, 1405. sír 83 éremmel – idézi elő. Az ezekben elhelyezett 112 érem fele a korszak érmeinek, az átlagszámítás ezekkel mindenképpen torzult. A további 42 sírban lévő 110 érem átlaga 2,62, amely így is több, mint a 322-24 korszakot kivéve valamennyi periódusban:

284-311	8 érem	4 sír	2,00 átlag
311-24	58	15	3,87
324-37	25	10	2,50
337-63	96	20 (-1)	2,31 (-52)
364-78	222	44 (-2)	2,62 (-112)

A két nagy számú érmet tartalmazó síron kívül a sírok többségében csak egy (21 esetben), vagy két (9 esetben) érem volt, 10 darabnál több csak az 1342. sírban fordult elő. A 222 érem 75,23 %-át verték 364-78 között, 9,91 %-a a 337-63-ból való volt. Ha a két nagy leletet figyelmen kívül hagyjuk, a 110 érem 68,18 %-a tartozott a Valentinianus-korszakba. A sírbahelyezés és az azt megelőző korszakok megoszlásának összevetése:

284-311	87,50	12,50
311-324	91,33	5,17
324-337	92,00	8,00
337-363	73,96 (81,82)	21,88 (11,36)
364-378	75,23 (68,18)	9,91 (7,27)

A verdék összetételében az itáliai-illyricumi-africai praefectura verdéinek érmei döntő többségbe kerültek. 136 érem származása állapítható meg, ebből 122, azaz a pénzek 90 %-a való ebből a négy verdéből. Kelt részesedése 8 %, nyugaté 3 %. A nyugati verdékben vert pénzek közül egy (33 %) 313-ból való. A keleti verdékben 7 db származott a 327-361 időszakból (70 %). Itáliát és Illyricumot 7 korai érem képviselte (6 %). Ez a megoszlás arra mutat, hogy a Valentinianus dinasztia alatt vert érmeknél (121 db) az itáliai praefectura verdéinek aránya még nagyobb volt (96 %).

A sírok éremanyagának egyöntetűsége 337-ig kis ingadozást mutatott és az érme mintegy 90 %-a a földbehelyezés periódusában készült. 337 után ez az arány 82 %-ra, majd az utolsó korszakban 68 %-ra romlott – a visszaesés azonban ennél mérsékeltebb lehetett, mert a meghatározhatatlan IV. századi érme, amelyek az utolsó periódusban az éremanyag 15,45 %-át tették ki, jelentős részben ehhez a periódushoz tartozhattak. Az első és az utolsó érem közti időkülönbség regisztrálása nem vezet megbízható eredményekre. A periódushoz tartozó 14 sírról csak annyit tudunk, hogy érmeiket 364-78 között verték, további 4 sír a 364-75 közötti évekből való: azaz a sírok 31,82 % nem értékelhető. Az egész korszak egyébként is csak két részre oszlik, 4 sír 364-67-ből való, 21 a 367-75 évekből.

A periódus sírjainak vizsgálata szempontjából meghatározó a 364 előtti érme jelenléte, vagy hiánya és az érme állapota:

SÍR	346-IG	346-363	364-378	?	ÖSZ-SZE-SEN	AZ ÉRMEK ÁLLAPOTA
-----	--------	---------	---------	---	-------------	-------------------

346 előtt vert érmeikkel

128b	313-15, 326-28		1		3	
132	321-24		2	2	5	2 átégett
170	313		1		2	
178	270		1		2	

SÍR	346-IG	346-363	364-378	?	ÖSZ-SZESEN	AZ ÉRMEK ÁLLAPOTA
314	330-41, 331-34, 336-37, 336-37, 337-41, 341-46, 341-46, 341-46		1		9	1 kopott (341-46)
612	327-29		1		2	1 kopott
633	326-28	355-61, 355-61	26		29	4 kopott
	15 29%	2 4%	33 63%	2 4%	52	6 kopott, 12% 2 átégett 4%

346-363 között vert érmekkel:

300	355-61	7	1	9	
667	355-61	1		2	1 kopott (355-61)
1342	355-61	8	4	13	2 átégett, 3 kopott (1 Iulianus caesar)
1405	351-61, 351-61, 351-61, 355-61, 355-61, 355-61, 355-61, 355-61				21 kopott, 1 363 előttről)
1612	355-61	66 1	5	83 2	1 kopott
	16 15%	83 76%	10 9%	109	25 kopott 23% 2 átégett 2%

363 után vert nem kopott érmekkel:

1	1	2	3	
115	1		1	
299	2		2	
730	1		1	
819	1		1	
894	1		1	
943	1		1	
1052	1		1	
1111	2	1	3	
1179	1		1	
1196	1		1	
1220	2		2	
1221	5		5	
1311	4	1	5	
	24 86%	4 14%	28	

SÍR	346-IG	346-363	364-378	?	ÖSZ-SZE-SEN	AZ ÉRMEK ÁLLAPOTA
<i>363 után vert, részben kopott érmékkel:</i>						
134			1		1	kopott
146			1		1	átfűrt
204			1		1	kopott
315			1		1	kopott
345			1	1	2	1 átégett töredék
495			5	2	7	2 átégett, 1 kopott
587			1		1	kopott
596			2		2	1 kopott, 1 át-fűrt
752			1		1	kopott
902			1		1	töredék
916			1		1	kopott
1184			1		1	kopott
1194			3	1	4	1 töredék, 1 kopott
1311			4	1	5	1 kopott, 1 töredék
1327			3	2	5	1 kopott, 1 átégett
1332			1		1	kopott
1609			1		1	kopott, átfűrt
			29	7	36	13 kopott 36%
			81%	19		3 átfűrt 8%
						4 átégett 11%
						3 töredék 8%

A négy csoport százalékos összesítése:

	346-IG	346-363	363-378	IV. SZ.	KOPOTT	ÁTFÜRT
346-ig	29	4	63	4	16	-
346-363		15	76	9	25	-
363 után, nem kopott érmek			86	14	-	-
363 után, kopott érmékkel			81	19	55	8

Az első csoporthoz tartozó sírokban, a 633. sír kivételével, csak 346 előtt vert korai érmek vannak, a 346-63 időszak érmei hiányoznak. Ezek a veretek tehát félretett érméknek tekinthetők. A 633. sír érmei között a két 355-61-ben vert pénz a Valentinianus-kori pénzforgalomhoz számítható, a legkorábbi, 326-28 között vert érem azonban félretett pénznek tekinthető. Az érmek 20 %-a kopott (ezek közé számítva a datálhatatlan IV századi pénzeket), közöttük egy 341-46 évekből, a kopottság tehát nem tekinthető kormeghatározónak.

A második csoport érmei között olyanok szerepelnek, amelyek korai darabjait 355-61 között verték. Ezek a sírletek a 355-78 közötti pénzforgalomhoz tartoztak. Az érmek 34 %-a, egy harmada volt kopott, ezek között három 363-nál korábbi. A kopottság ez esetben is elsősorban a 355-78 között időszak használata mellett szól.

IV. A harmadik csoport érmei között a Valentinianus-kori éremverésnél korábbi darabok nem fordultak elő, de nem volt közöttük hosszabb használatra utaló kopott érem sem. Amíg a két korábbi csoporthoz sok érmes sírok is tartoztak, ennél a sírok érmezségénysége a jellemző: a 14 sírból nyolcban egy-egy érem volt (57%), ellentétben az előző két csoporttal, amelyekben magányos érmet nem tettek a sírokba. A harmadik csoport sírjai bizonyára a Valentinianus-korban kerültek a földbe, amikor a pénzforgalomban a korábbi veretek már nem forogtak. A kopottság hiánya miatt valószínűnek látszik, – hogy a legkésőbbi sírok sem léphették lényegesen túl azt az időt, amíg pénzek érkeztek a provinciába.

A negyedik csoport sírjaiban az egyedi érmek aránya tovább nőtt (64 %), az érmek 74 %-a, azaz háromnegyede kopott volt, tovább 8 %-át átfúrták, tehát nem pénzként, hanem ékszerként használták. A nagy arányú kopottság – és a pénz-jelleg megszűnése alapján joggal feltételezhető, hogy ebben a csoportban kell látnunk a legkésőbbi érmes sírokat. Az érmek közül egy sem datálható 378-nál későbbre, a kopottság foka és az átfúrt darabok semmiféle adatot nem adnak arra vonatkozóan, hogy a pénzek helybeni használata meddig tartott. A 734. sírban elhelyezett 4 *solidus* inkább csak a temető V. századi használata mellett bizonyít, nem a folyamatos pénzforgalmat igazolja.

D. Az érmek válogatásának kérdése

A sírokba helyezett pénzek részben a temetés időpontjában használatban lévő érmek közül kerültek ki. Más részük azonban tudatos válogatásra enged következtetni. A válogatás leginkább megfogható részének a halál időpontjában már forgalomban nem lévő pénzek tekinthetők. A korábbi pénzek a IV. században nem vettek részt a mindennapos forgalomban. A lakosság kezén lévő nem nagy számú érem, amely temetők anyagából és kincsleletekből ismert, eltérő, általában magasabb értéke miatt a félretett, teaurált pénzek közé tartozott. Arányára a IV. századi kincsleletek összevetése vet fényt.²¹

KINCSLELET	284-ig		284-311		311-324		324-337		337-363		363-tól	
Gölle	10	4%	4	1%	3	1%	6	2%	16	5%	261	87%
Pécsvárad	16	4%	2	-	15	4%	63	16%	227	57%	75	19%
Brigetio VII.	15	3%	1	-	5	1%	21	4%	337	65%	138	27%
Márok	21	1%	3	-	2	-	8	-	452	13%	3023	86%
Mernye	1	-	1	-	12	3%	58	15%	163	43%	146	39%
Intercisa VII.	12	23%	-	-	1	2%	8	16%	18	35%	12	24%
Zsófia puszta	5	-	-	-	1	-	31	1%	901	13%	5882	86%
Intercisa V.	1	1%	-	-	-	-	-	-	17	12%	122	87%
Aba	-	-	-	-	-	-	55	63%	33	37%	-	-
Brigetio VI.	-	-	-	-	-	-	23	14%	138	86%	-	-
Pécs	-	-	-	-	-	-	2	1%	32	10%	283	89%
Ács-Vaspuszta	-	-	-	-	-	-	-	-	90	100%	-	-
Intercisa VI.	-	-	-	-	-	-	-	-	11	32%	24	68%
Kazsók	-	-	-	-	-	-	-	-	127	18%	600	82%
Gorsium III.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	4%	23	96%
	67	0,5	11	-	39	-	275	2%	2563	19%	10589	78%

²¹ Gölle: *Bíróné Sey K.*: Fol. Arch. 20 (1969) 63-67.

Pécsvárad: *Bíróné Sey K.*: Fol. Arch. 38 (1987) 178.

Brigetio VII.: *K. Bíró-Sey*: Coins from identified sites of Brigetio and the question of local currency. Rég. Füzet. II/18 (1977) 142-149.

Márok: *Sz. Burger A.*: Fol. Arch. 31 (1980) 79-121.

Merge: *Sz. Burger A.*: Fol. Arch. 29 (1978) 136.

Intercisa VII.: FMRU 187-188.

Zsófia puszta: *Bíróné Sey K.*: NK 60/61 (1961/62) 47.

Intercisa V.: FMRU 184-186.

Aba: FMRU 22-23.

Brigetio VI.: *K. Bíró-Sey*: i. m. 137-141.

Pécs: *Fülep F.* – *Sz. Burger A.*: Fol. Arch. 32 (1981) 184.

Ács-Vaspuszta: *Gabler D.*: Arch. Ért. 99 (1972) 232-239.

Intercisa VI.: FMRU 186-187.

Kazsók: *Sz. Burger A.*: NK 66/67 (1967-68) 15.

Gorsium III.: FMRU 359.

A 15 éremlelet közül 7-ben (47 %) nem volt 324 előtt vert érem. A további 8 leletben – Intercisa VII. kivételével – a néhány korai darab a lelet 0-4 %-át nem haladta meg. Valamennyi kincsleletre, az intercisaira is, jellemző, hogy összetételükben minimális a 285-324 közötti pénzek aránya (0-4 %). A 15 leletből számon tartott 67 érem a teljes éremanyag (13 558 db) fél százalékát sem teszi (0,48 %), a következő két időszak együttesen (50 db, 0,38 %) ennél is kevesebb. Ezek az arányok nemcsak azokra az éremleletekre vonatkoznak, amelyekben az érmeek túlnyomó többsége (7 kincsleletben 80 % felett) 363 utáni évekből való. Az abai éremlelet nagy része 324-337 között vert érmekből állott, a brigetioi VI. és az ács-vaspusztai lelet 337-363 időszakban zárult (ebben a szakaszban 86, illetve 100 %-os aránnyal), a három lelet egyikében sem volt 324-et megelőzően vert pénz. A korai pénzek kis aránya egyértelműen arra enged következtetni, hogy a későbbi időszakok pénzeihez viszonyítva értékesebb *antoninianusok* és *follisok* a forgalomból kikerültek.

A kincsleletekhez hasonló a temetők érem-megoszlása:²²

TEMETŐ	284-ig		284-311		311-324		324-337		337-363		363-tól	
Keszthely	8	3%	6	2%	80	28%	89	31%	99	35%	3	1%
Somogyszil	2	1%	-	-	3	1%	34	15%	130	56%	62	27%
Gorsium	1	2%	-	-	1	2%	4	8%	10	21%	32	67%
Csákvár	10	2%	10	2%	60	15%	42	10%	104	25%	190	46%

A Keszthely-dobogói temetőben az érmeek 94 %-a a 311-363 idősorok közt oszlik meg. A somogyszili temető érmeinek többsége a 337-363 évekből való, amíg a gorsiumi kincslelet súlypontja a 364-el kezdődő idősorokra esik. A 284 előtti korszakból való érmeek mindhárom esetben nem lépik túl az 1-3 %-ot, a tetrarchia idejét Somogyszilen és Gorsiumban nem képviseli érem, Keszthely-Dobogót 2%. Az utóbbi két éremleletben a 311-24 közötti időszak is 1-2 % szinten mozog. Csákváron a temetkezés az érmeek alapján 311 körül indult meg és a másik három éremlelettel ellentétben a további korszakokban folyamatosan tartott.

A 285 előtti pénzek mellett nem a pénzforgalomhoz tartozónak tekinthetők azok a pénzek is, amelyeket a temetés idejétől, illetőleg annak periódusában vert érmektől a közbeeső periódus (periódusok) kimaradásával nagyobb időköz választ el. A 128b sír három érme 313-15, 326-28 és 364-67 évekből való. A 132. sírban a 364-75 közötti időből származó érme mellett egy 321-24 között vert pénz volt. A 170. sírba a 367-75 közötti pénzzel egy 313-ból származó Constantinus *aes* 2-t tettek. A 633. sírba helyezett, 326-28-ból való pénzt mintegy 30 év választja el a későbbiekől. A 364-78-as periódus előtt a pénzforgalomhoz nem tartozó pénzek egy sír kivételével mind I-III. századi veretek voltak. A 167. sírba tett két érem közül az egyik a 313-15 évekből, a másik 351-55-ből származott.

A forgalomból kivont érme mellett a sírba helyezett érme tudatos válogatása egyes éremtípusok, éremképek egységében is kifejezésre juthatott. A 94. sírban három 300-301-ből, illetve 305-306-ból való *follis* mellé negyedikként ezeknél alig valamivel kisebb Probus dupla *antoninianus* került. A 202. sír 8 érme közül négy hátlapján VOT / X, illetve XXX szerepel, másik négy darabon PROVIDENTIAE AVGG városkapuval. A sorozat tudatos összeállítása ebben az esetben aligha vonható kétségbe. Hasonló, bár kevésbé egységes sorozat a 172. sírba került. A 313-15 évekre datált érme közül nyolc hátlapján Iuppiter IOVI CONSERVATORI körirattal (*aes* 2), háromén Sol SOLI INVICTO COMITI szöveg (*aes* 3). A sorozathoz nem tartozik a sírlelet legkorábbi, 308-309-ből való *follisa* GENIO CAESARIS hátlappal és a 319-320-ból való legkésőbbi *aes* 3 VICT LAETAE PRINC PERP hátlapi körirattal. A nyolc érem egy helyen, a bal kéz alatt került elő. A 161. sírban egy Domitianus *as* a gerinc alatt, egy Aquileiaból származó, 317-ből való SOLI INVICTO COMITI a bal alkar felett. Egy hasonló köriratú ticinumi veret 313-ból, egy átégett töredék és két IOVI CONSERVATORI érem a balkar alatt jött elő. Ugyanezzel a körirattal további hat érem lelőhelye a nyilvántartásban nem szerepel. Az utóbbi nyolc érem mind Sisciában készült. Valószínű, hogy ezek is tudatosan gyűjtött sorozatot alkottak. A 314. sír, amelynek sírföldjében egy Valens érem feküdt (nem igazolható, hogy a sírhoz tartozott), a balkar alatt talált kopott érmen kívül 2 érem VICTORIAE DD AVGG Q NN hátlappal, 5 GLORIA EXERCITVS típushoz sorolható.

²²Keszthely-Dobogó: K. Sági: Das römische Gräberfeld von Keszthely-Dobogó. Fontes Archaeologici Hungariae. (Budapest 1981).

Somogyszil: A. Sz. Burger: Das spätrömische Gräberfeld von Somogyszil. Fontes Archaeologici Hungariae. (Budapest 1979).

Gorsium: FMRU 341-343.

Az érmeek tudatos válogatása az említett sorozatoknál feltételezhető. A sírok jelentős hányadába kevés érmet tettek, ezek a sírok ebből a szempontból elemezhetetlenek. A temető leletanyagának feldolgozása esetleg további nem a pénzforgalomból származó éremre vet majd fényt, ha a leletek és a pénz datálása feltűnően eltérő.

Fitz Jenő

8000 Székesfehérvár

Szent István Király Múzeum

MÜNZFUNDE IM GRÄBERFELD VON CSÁKVÁR AUS DEM 4.–5. JH. *

In der Forschung mit der Station Floriana identifiziert, ist Csákvár eine römische Siedlung in der Kreuzung der im Itinerarium Antonini erwähnten Straßen Savaria Aquincum² und Sopianae-Brigetio. Bedeutsamer als die frühzeitige keltisch-eraviskische Siedlung war die Kleinstadt, die um die Wende des 3. zum 4. Jh. zur Entwicklung kam und – wie aus den Funden zu schließen – bis Mitte–2. Hälfte des 5. Jh. bestand. Neben der Stadtmauer entstand ein umfangreiches Gräberfeld, mit insgesamt wenigstens zehntausend Gräbern; davon wurden über anderthalbtausend freigelegt. Es ist dies das größte Gräberfeld, welches in Pannonien das anhaltende Weiterleben der Bevölkerung des 4. Jh. beweist.

In 106 der freigelegten 1628 Gräber (6,51 %) wurden den Toten Münzen beigegeben. Von 30 der 426 Münzen ist nur festzustellen, daß sie im 4. Jh. geprägt wurden, zur weiteren Auswertung sind sie aber nicht geeignet.

Neun dieser Münzen (2,11 %) wurden in der Zeit vor der Machtübernahme von Diocletianus geprägt. Davon ist ein Antoninianus von Probus als ein Geldstück anzusehen, welches im angehenden 4. Jh. noch in Umlauf war; die übrigen wurden als Familienreliquien ins Grab gelegt. Bis auf einen As; Dupondius von Claudius (Nr.4.) aus Grab 45 stammten diese Münzen aus Gräbern der Wende des 4. zum 5.Jh., aus einer Zeit also, da es keinen effektiven Geldumlauf mehr gab und jede Münze als ein reliquienmäßig gehütetes Objekt zu betrachten ist.

Aus dem Zeitraum 284-311 kamen in vier Gräbern insgesamt acht Münzen zum Vorschein. Wahrscheinlich handelt es sich hierbei um die frühesten datierten Gräber dieser Begräbnisstätte. Die Münzen sind von 310/11 an fortlaufend nachzuweisen, wahrscheinlich dürfte das Leben in der Siedlung um diese Zeit begonnen haben. Für die erste Periode der Siedlung – 311-324 – ist die Gleichartigkeit des Münzgutes bezeichnend: 91,38 Prozent der 58 Münzen stammen aus den Jahren 311-320, in der Mehrheit aus dem Münzamt von Siscia (53,5 %) und fast ein Viertel (22,4 %) aus Italia. Die Münzen orientalischer Provenienz (8,6 %) wurden im Zeitraum 309-314 geprägt, die westlichen (6,9 %) von 314 bis 318. Der Wechsel der orientalischen und westlichen Münzstätten ist gewiß nicht von der politischen Veränderung getrennt zu betrachten, wodurch Illyricum vom orientalischen Imperium des Licinius losgelöst und unter die Herrschaft des westlichen Kaisers Constantinus gebracht wurde.

Die in die Gräber der Periode 324-337 gelegten Münzen wurden bis zu 92,0 % in diesem Zeitraum geprägt und auch die beiden früheren Münzen stammen aus den Jahren 321-324, als Grabbeigaben dienten also im Umlauf befindliche, neue Prägungen. In der Verteilung der Münzstätten fand nach dem Sturz des Licinius eine Verschiebung zugunsten des Orients statt. Die Mehrheit der Münzen (52 %) bestand auch weiterhin aus Produkten von Siscia; der Westen war durch eine einzige, vor 324 geprägte Münze repräsentiert und auch der Anteil von Italia fiel auf 12 % zurück. Hingegen stieg die Verhältniszahl der orientalischen Münzstätten (aus der Gegend von Propontis) auf 28 % an und folgte somit der Verlagerung des schwerpunktes imperialer Macht.

Die zweite Regierungsperiode der constantinischen Dynastie (337-363) ist in bezug auf die Verteilung der Münzen in drei Phasen aufzuteilen. Alle Gräber, in denen auch vor 337 geprägte Münzen vorkamen, stammen aus den Jahren 341-346. Die Verteilung nach Münzstätten weist eine Erstarkung der führenden Rolle der illyrischen Werkstätten auf (55,7 % der nach Münzstätten definierbaren Münzen), besonders in der Phase bis 346. Westliche Münzen kamen nur in den unter Iulianus entstandenen Gräbern vor, in dieser Phase wurde auch die Hälfte der in Italia geprägten Münzen ins Grab gelegt.

Unter der valentinianischen Dynastie (364-378) nahm der Anteil der früheren (von 337 bis 363 emittierten) Münzen zu (9,91 %). Wahrscheinlich dürfen wir im Hintergrund die Einschränkung, bzw. nach 378 die Einstellung der Geldversorgung vermuten: bei den Bestattungen wurden auch aufgesparte, ältere Gelder in Anspruch genommen, und zwar mehr als bisher. Die Verteilung nach Münzstätten zeigt uns, daß die überwiegende Mehrheit der Prägungen aus den Werkstätten der praefectura Italia-Illyricum-Africa kam (89 %). Der Anteil der orientalischen Münzen fiel auf 8 %, der der westlichen auf 3 % zurück; ein Drittel derselben stammt aus dem Jahre 313.

Die Benützung von Münzen als Grabbeigabe hörte auch nach 378 nicht auf, als aus den Münzstätten praktisch schon kein neues Geld mehr in die Provinz kam und in die Gräber die im Besitz der Bevölkerung, im absterbenden Geldumlauf befindlichen Münzen gelegt wurden. Die Verteilung der in den Gräbern gefundenen früheren sowie der abgewetzten, durchbrannten bzw. durchbohrten Münzen läßt darauf schließen, daß die Münzbeigaben der nach 378 beigegebenen Toten in jenen Gräbern zu finden sind, in denen vor 364 geprägte Münzen schon nicht mehr vorkamen; der größte Teil der Münzen (74 %) war infolge der anhaltenden Benützung abgewetzt und teilweise nicht mehr identifizierbar; andere (8 %) wurden durchgebohrt, also zweifellos nicht als Geld benützt. In diese Gräber wurde gewöhnlich (64 %) nur eine Münze gelegt. Ausgenommen die 4 Solidus-Münzen des Grabes 734 wurde in diesem Gräberfeld keine nach 378 emittierte Münze gefunden, die Bevölkerung der Siedlung unterhielt also keine Beziehungen zu jenen Teilen des Imperium, wo es noch einen Geldumlauf gab. Die aus dem zweiten Viertel des 5.Jh. stammenden vier Solidus-Münzen beweisen das Leben der Siedlung im 5. Jh.

Die Zusammensetzung der Münzfunde und Grabbeigaben des 4. Jh. weist darauf hin, daß die in früheren Perioden geprägten Münzen nicht lange im Geldumlauf blieben: fast in jedem Falle wurden frühzeitige Münzen im Ergebnis einer bewußten Auswahl ins Grab gelegt und kamen nicht aus dem alltäglichen Verkehr. Auch im Falle der aus mehreren Stücken bestehenden Serien ist eine bewußte Auswahl oft unverkennbar (z.B. Gräber 94, 161, 172, 202, 314).

* Übersetzt von Mátyás Esterházy

XVIII. századi feljegyzés egy friesachi éremleletről

(A szalacsi lelet)

Az alábbiakban ismertetésre kerülő éremleltre vonatkozó adatok feljegyzése Keresztesi József (1748-1812) református lelkésznek köszönhető, aki prédikatori és írói tevékenysége mellett éremgyűjtéssel is foglalkozott.¹ Keresztesi József az éremgyűjteményéről magyar nyelvű leíró katalógust készített, az egyes érmekhez hosszabb-rövidebb történeti kommentárt fűzve és néhány esetben az érem megszerzésének körülményeit, származását vagy lelőhelyét is feljegyezve.² A 18. századból és a 19. század elejéről több hasonló jellegű gyűjteménysmertető leírás, azaz katalógus kézírata maradt fenn,³ néhány pedig nyomtatásban is megjelent.⁴

Az elemzés tárgyául szolgáló pénzek leírása a Keresztesi József által összeállított katalógus „A Magyar Kis Pénzekről” szóló I. részének elején található az alábbi két csoportban:

„§. 1. Atila-Toxus-Geiza vélekedés szerint való Pénzei.

§. 2. Olly pénzek, melyeket a Pogány Magyarok prédába kaptak, és Seculo X^{mo} éltek velek.”⁵

A továbbiakban először Keresztesi József eredeti éremleírásait és a hozzáfűzött megjegyzéseit közöljük.⁶

§. 1. II. Toxus. Formátlan, négy szegletű, egy mostani Garashoz hasonló ezüst=Pénz. a./ egy vissza néző Fő, kettős Circulusban, a' nyaka alatt, egy nagy T. ezen betűnek mind felette, mind alatta két, két 8 szegű *. b./ egy Circulusban szárnyas kép, mind a' két kezét újjjaival fel; Tenyerével ki felé tartja a' mellyénn. Van ilyen N° 5.

Nota. Ezt a'Toxusénak lehet vélni, mind a' rajta lévő T betűből; mind azért, hogy oly Pénzek közt találtatt, mellyek az ő idejébenn, és éppen az ő Vezérsége alatt akadtak prédába Carinthiába, mellyekről majd §. 2.

III. Geiza. a./ kettős Circulusban egy ilyen kereszt: ☩ a' közeiben 4. golyóbis. b./ a' Kereszt Con-cavitásán-horpadásánn kívül Zászlót tartó kép láttzik, írás nintsen rajta. Van ilyen N° 4. mind egyforma bár-dolatlan.

¹ Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. (Budapest 1899) VI. 78-81. Éremgyűjteményét Weszerlére hivatkozva Rupp is megemlíti, ld. 19. jegyz.

² Numo=Théka vagy, olly Pénzes Ládácska A' Mellybe Némelly Római Consulok, Imperátorok, Európai Országok, ki-vált a' Ditsősséges Magyar Királyoknak, 's Fejedelmeknek Régibb és Újjabb, Folyó, és Emlékeztető, Kissebb, és Nagyobb, Arany, Ezüst, és Réz Pénzeiket, mellyeket sok Esztendőkk alatt össze=szerezgethetett, Rendel le rakta, 's rövid Jegyzésekkel megvilágosította KERESZTESI JÓSEF Bihar Vármegyében Szalatsi Ref: Prédikátor. 1795. A' Kéz=Írásról Le=írta Juhász T: Mihály. Szalatsi Notar: 1822. (382 p.) A kézirat a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában található.

³ Csepregi Turkovich Ferenc éremgyűjteményéről és a sajátjéről Szatmári Pap Mihály készített leírást: *Entz Géza: Szatmári Pap Mihály mint éremgyűjtő*. NK 50-51 (1951-1952) 49-50. Radvánszky János éremgyűjteményének leírását Lazáry György készítette el; Ernyey József: Lazáry György kézíratos éremtana a XVIII. századból. NK 25(1926) 136. Winkler Mihály és Kresznerics Ferenc saját éremgyűjteményeiket írták le *Stöhr Géza: A budapesti tudományegyetem classica archaeologica tanszéke éremtárának története*. Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve II(1923-1926) 319-325., *Huszár Lajos: Kresznerics Ferenc érmészeti feljegyzései*. NK 40(1941) 75.

⁴ Schönvisner, Stephanus: *Catalogus numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani*. I-III (Pest 1807) Appendix ad Catalogum numorum Hungariae ... (Pest 1810) Caronus, Felix: *Musaei Hedervary in Hungaria Nummos Antiquos Graecos et Latinos descripsit, anecdotes vel parum cognitos etiam cupreis tabulis incidi curavit C. Michael Viczay* ... I-II (Vindobonae 1814)

⁵ Numothéka 41-51.

⁶ Nem idézzük részletesen az Attilához besorolt érmek leírását, mivel ezek nincsenek kapcsolatban a többi leírt és idézett éremmel. A Keresztesi által Attilának tulajdonított érmek a következők: két kelta ezüstpénz és egy fiktív Attila-érem.

Nota. Minthogy Geiza immár nem volt idegen a' Keresztyén Vallástól; sőt némelly Historicusok szerint, meg is keresztelkedett; meg lehet, hogy Pénzt is veretvén, azt a Simplex Keresztet üttette rá; melyben ötet, mind a' Fia, Sz.István, mint az ez után való Királyok Pénzeikenn követték: De minthogy ez tsupa Vélekedés; senkit arra nem kényszerít, hogy ezen Pénzekről másképpen ne ítélhessen.

§. 2. Olly Pénzek, melyeket a' Pogány Magyarok prédába kaptak, és Seculo X^{mo} éltek vele. E' következő Pénzek mind formátlan 4' s 6. szegletűek. ezeket, a' mint a' Historiából hozzá lehet vetni, Konrád, és Henrik Német Császárok alatt Toxus Kapitányságában, kivált Carinthiában nyerték a' Magyarok. Ezeknek egyik oldalán többnyire két Tornjú Templom, a' másikon Püspöki Kép vagyon. p. o.

I. a./ Kettős Circulusban két Fő, egyik felülről, másik alól perpendiculariter nyakkal össze fordulva, három szegű Süvegben. a' nyakok mellett két felülről egy egy hat szegű *. ismét a' Fülök mellett mindeniknek két Circulus. O. b./ Triangularis Süvegben egy Püspök, jobb kezében maga felé hajló horgas Pálczát, balban Evangéliomot tart: a' süvege felett † . ettől jobbra olvasván, az írás ez: $\text{E B E R H A R D V} \in \text{P} \in$. Van N° 4.

II. a./ Egy hosszú Fő; két felülről vagy a' kezéit tartja fel; vagy fa; vagy tűz, van mellette: Mellette két Torony, ennek tetején gomb, és hat szegű *. a' Fő felett egy Fél Hold – ebben ismét † . b./ egy álló Püspök, jobb kezében horgas botot, balban Könyvet tart. Feje felett: $\text{E B E R H A R D} \cup \in \text{P} \in$. Van Három.

III. a./ Egy Tornyos Vár; vagy Kastély forma, mellynek alja rostélyos-Kapu a' közepénn – kettős a' Circulussa írás nélkül. b./ egy Püspök kép, jobb kezében Könyv, – balban valami három ágú bot. Feje felett: $\text{†} \in \text{E B E R H A R D} \cup \in \text{P} \in$. Van 4.

IV. a./ egy oszlopokonn álló Templom, két gömbölyű Tornya; közben a' Templom három szegű teteje, azonn egy kerek ablak, e' felett egy ✠ . a' Circulus kettős, mindenik Corollakból áll. – b./ egy ülő Püspök, jobb kezében Pedumot, balban Evageliumot tart: Feje felett: $\text{✠ A Q L E G I A} \cdot \text{P}$. A' Felsőbbekhez mindenben hasonló egy más újj forma kerek: hanem a' Püspök felülről való írás ez: $\text{T R T R I P I} \in \text{C O P} \text{✠}$. Van 5.

V. a./ Apró golyóbisokból álló kettős Circulusban egy Templom szigony forma tetejű két Tornyával; a' Torony tetejénn gomb. közben ✠ . a' két Torony közt a' Templom teteje rostélyos Triangulum. a' Templom oldalán négy kerek ablak, mint az O. b./ Pátriarchai vagy Érseki két ágú Süvegbenn hasig érő Kép; jobb kezébenn horgával maga felé hajló botot, balbann Könyvet tart; ezen könyves kéznél kezdvén a' betűket olvasni vissza felé, vagy balra, úgy hogy az Érsek Feje felett, mindenikenn egy A esik: ezen Perigraphe van ily forma betűkkel: $\in \text{I} \in \text{N} \in \text{O} \text{A I} \text{Я} \text{Э}$. Talán Laureacensis. t.i. Laureacum volt Bavariában, s igenn híres Püspökség: de ezt a' Magyarok el dülván, – idővel a' Passaviumi, és Salisburgumi lett helyette. Van illyen N° 7

Nota. Egy illyen Garast D. Veszprémi István, Biograph. Medic Centuria Altera Part. Poster. pag: 229. elő-hoz, és a' Magyar Kálmán Királynak tulajdonítja, bátran erősítvén, hogy ebből annak a Várad Püspöksége is meg-tettzik: mellyel meg-mútatta, hogy nem sokat, ért, a' Régi Magyar Pénzekhez, és hogy képzelődésit szabadon követi.

VI. a./ Templomnak szinte azon Tipusa b./ Egygy gyöngyel rakott Fő, teste pánczéban; jobb kezébenn valami szív formát, balban ily két horgú vagy Liliomos botot tart: ✠ . Két síma Circulusban ily írás: $\text{C I C A} \in \text{C O} \in \text{M}$.

VII. a./ Egy, oszlopokonn álló Tornyos épület, a' tetejének a' két végénn hoszszú Keresztre függesztett Zászlók: $\text{U A} \text{I} \text{C T A C O L O N I}$. b./ kettős Süvegű ember, jobb kezébenn ki=nyitott nagy Könyvet, balban horgas botot tart. Feje felett: $\text{✠ A Q U I L E} \in \text{I Q} \in \text{P Q}$. – Van 2°

Más. a./ Pompás, három Tornjú Basilica: $\text{A N C T A C O L O N}$. b./ Püspök: ily betűk lát nak: $\text{C I N I C} - \text{E N I L Q}$ – Van 2°

VIII. a./ egy kis Fő. mellette két nagy szárnyak, vagy elő=fák, felette nagy ✠ ezen betűk körülötte: $\in \text{A} - \text{C H E}$. b./ Püspök: jobb kezében horgas bot, balban ilyet tart: Э . Feje felett $\text{✠} \in \text{E B E R H A R D V} \in$. – Van 2°

IX. a./ egy illyen forma Fő: ☉ . az álla alatt mint a' szék 3. lába. Feje felett 4. Punctumból álló Kereszt. jobb felülről mellette egy 7 horgas bot; bal felülről ★ . b./ Semicirculus felett 3 Oltár, mindenik felett ✠ . írás nints rajta. Van illyen 2°

X. a./ Templom. b./ Püspök: $\text{C} \in \text{D} \in \text{C A} - \text{C D}$. Más. a./ Templom. b./ Püspök. – $\text{O A} \in \text{E} \in$. N. Ismét. a./ Villa forma Tornjú Templom. b./ Valami bárdolatlan Zászlós Kép. & c. Írás nélkül. Van 10.

Nota 1. Ezek úgy láttzik, mind az Aquileai Pátriárkák Pénzei a' X. Százból; kiket nem egyszer rablanak fel a' Magyarok, kivált Toxus Vezér alatt: melyről Simon Kéza Chron: Hung: p. 70. írja: (latin nyelvű idézet) – Turóczi Cap: XXIII. pag: 144. (latin nyelvű idézet) – Bonfinius Decad I. L. 10. p: 123: (latin nyelvű idézet). Ezekből megtettzik mikoriak, és hová valók a' §. 2. le írt Pénzek; t. i. Carinthiába, és Olasz Országba, kivált a' mellyekenn Eberhardus, és Aquilegia olvastatik.

2. Ezen Pénzek 1789. Augustus Hónap eleinn Szalatson találtattak a' Földben, egy kis Csuporbann, némelly Aszszonyi ékességekkel: Nyakba való Arany boglár – Fülönfüggők – kar perez, – s gyűrűkkel,

a' számok volt=240. melyek, vagy Tűz, vagy ellenség előtt rejtetődtek a' Földbe, kétség kívül nem Mezőnn, hanem Lak-helyen: és így Szalacs oly régi Hellység, hogy már a' Magyarok ki jövételek előtt is, lakták ezt a' Géták, vagy Sarmaták maradéki. a' minthogy ez valóságos Tóth név is: Zalats.— ma is fél része Tóth Ucczának hívatik."

A Keresztesi József által leírt érmek meghatározása az eredeti sorrendet követve mai ismereteink szerint a következő:⁷

1. §.
- II. A leírás alapján L. 152., II. Ottó (1188-1220) freisingi püspök verete, Gutenwert.
- III. A leírás alapján L. 4., I. Eberhard (1147-1164) salzburgi érsek verete, Friesach.
2. §.
- I. A leírás és a körirat alapján L. 13., II. Eberhard (1200-1246) salzburgi érsek verete, Friesach.
- II. A leírás és a körirat alapján L. 10., II. Eberhard (1200-1246) salzburgi érsek verete, Friesach.
- III. A leírás és a körirat alapján L. 8., II. Eberhard (1200-1246) salzburgi érsek verete, Friesach.
- IV. (1.) A leírás és a körirat alapján az L. 6. típus aquileiai utánverete, CNI. VI. I. 20., II. Pilgrim (1195-1204) vagy Volfger (1204-1218) érsekek korából, Aquileia.
- IV. (2.) A leírás alapján úgy tűnik, hogy ez is az L. 6. típus utánzata, valószínűleg II. Henrik (1200-1208) trieszti püspök utánverete, CNI. VI. XXII. 10. Ennek a körirata Keresztesi olvasatától kissé eltérő: + T R I E ∞ ∙ E ∙ ∙ P I ∞ C O P de a különbséget valószínűleg a körirat téves olvasása okozhatja.
- V. A leírás és a körirat alapján ezek a veretek egyértelműen az L. 6. típus BE. 1-2. változatai, az 1164-1183 közötti időszakból származó érseki veretek, Friesach.
- VI. Az éremleírás alapján L. 142., BE. 73., IV. Henrik (1204-1228) andechs-merani őrgróf verete, Stein. A körirat ezen a változaton: H E N I C A ∞ C O ∞ N E , Keresztesi olvasata ettől kissé eltérő.
- VII. (1.) Az itt leírt érem azonosítása a legnehezebb, mivel előlapja és előlapi körirata egy 12. század végi – 13. század eleji aquileiai denár előlapjának felel meg, hátlapi körirata és ábrázolása viszont egy kölni denár hátlapjával azonosítható. Annak ellenére, hogy a kölni érsekség által kibocsátott denárok eddig ismert nagyszámú utánzata között ilyen változatot nem találtunk, — ha Keresztesi leírása helytálló — ezt a veretet feltételelesen egy kölni denár aquileiai utánzatának tartjuk. Ezt a feltételezést megerősíti, hogy a 13. század második évtizedétől nagy számban készült friesachi határveretek között ismert egy olyan faj, melynek előlapja egy kölni denár mintájára készült.
- VII. (2.) A leírás és a hátlapi körirat alapján ez a veret egy kölni denárral azonosítható, bár az elmosódott vagy rosszul olvasott előlapi körirat miatt a kibocsátó személye nem határozható meg.
- VIII. A leírás és a körirat alapján L. 15., II. Eberhard (1200-1246) salzburgi érsek verete, Friesach.
- IX. A leírás alapján L. 5., I. Eberhard (1147-1164) salzburgi érsek verete, Friesach.
- X. (1.) A leírás alapján egyértelműen friesachi denár, valószínűleg II. Eberhard (1200-1246) érsek valamelyik verete vagy ennek utánzata.
- X. (2.) Az előbbihez hasonlóan ez is egy közelebből nem meghatározható friesachi utánveret lehet.
- X. (3.) A leírás alapján L. 184-186., II. Ulrik (1181-1202) karinthiai herceg verete, St. Veit, esetleg ennek andechs-merani utánzata, az L. 130., IV. Berthold (1188-1204) herceg korából. A típuson belül az egyes változatok szerinti megoszlás nem tisztázható.

A meghatározott érmek a kibocsátók és verdék szerint, a kibocsátás sorrendjében, a következőképpen csoportosíthatók:

I. Friesachi típusú pénzek

1. Salzburgi érsekség

I. Eberhard (1147-1164) érsek, Friesach

L. 4.

4 db

L. 5.

2 db

Érseki veretek 1164-1183 között, Friesach

L. 6., BE. 1-2.

7 db

⁷ A meghatározásnál használt irodalom: BB.=Baumgartner, Egon: Die Blütezeit der Friesacher Pfennige. II. NZ 78 (1959) 14-57. II-VI. t. BE.=Baumgartner, Egon: Das Eriacensis-Gepräge und seine Beiscläge. NZ 68 (1935) 67-88.; CNI.=Corpus Nummorum Italicorum. VI. (Roma, 1922) .; L.=Luschin v. Ebengreuth, Arnold: Friesacher Pfennige. NZ 56 (1923) 33-146, VIII-XXV. t.

II. Eberhard (1200-1246) érsek, Friesach	
L. 8.	4 db
L. 10.	3 db
L. 13.	4 db
L. 15.	2 db
2. Andechs-Meran-i hercegség	
IV. Henrik (1204-1228) őrgrof, Stein	
L. 142., BE. 73.	1 db
II. Ottó (1188-1220) freisingi püspök, Gutenwert	
L. 152.	5 db
3. Karinthiai hercegség	
II. Ulrik (1181-1202) herceg, St. Veit	
L. 184-186., esetleg ennek andechs-merani utánzata az	
L. 130.	8 db
4. Aquileiai érsekség	
II. Pilgrim (1195-1204) vagy Volfger (1204-1218) érsek, Aquileia	
CNI. VI. I. 20.	4 db
5. Trieszti püspökség	
II. Henrik (1200-1208) püspök, Trieszt	
CNI. VI. XXII. 10.	1 db
6. Bizonytalan kibocsátó	
Pontosabban nem meghatározható típusú veretek	
	2 db
II. Kölni érsekség	
1. Bizonytalan kibocsátótól származó, pontosabban	
nem azonosítható denár	
	2 db
2. Kölni denár aquileiai utánzata (?)	
	2 db

Az éremlelet összetételének megállapítására a teljes lelet ismeretének hiányában csak a gyűjteménybe került és leírt példányok alapján van lehetőség. Az eredetileg 240 érmet tartalmazó leletből Keresztesi József 51 példányt írt le gyűjteményének katalógusában, tehát kb. a lelet 1/5 részét. Ennek segítségével alkothatunk képet a lelet összetételéről és próbálhatjuk meg a lelet záródásának és elrejtésének időpontját megállapítani. Nem ismeretes, hogy Keresztesi József milyen szempontok szerint válogatott a leletből, de annak alapján, hogy gyűjteményében a katalógus szerint nincsenek máshonnan származó hasonló korú külföldi pénzek, valószínűleg igyekezett minden típusból egyet vagy többet kiválasztani.

A szalacsi lelet legkorábbi darabjai a 12. század második felében vert L. 4. és L. 5. számú denárok, valamint az L. 6. típus és ennek a 12-13. század fordulóján készült steini és aquileiai utánveretei. Feltűnő, hogy a gyűjtemény számára kiválogatott darabok közül hiányoznak a II. Eberhard (1200-1246) salzburgi érsek Friesachban vert olyan típusai, melyeket az időrendi besorolás szerint 1220 után bocsátottak ki,⁸ sőt Bernhard (1202-1256) karinthiai herceg St. Veitben vert érmei teljesen hiányoznak. Ennek alapján nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy ezek a későbbi veretek eredetileg sem voltak a leletben, tehát egy korai friesachi leletről van szó.

Míg a hazai friesachi éremleletek többségének földbekerülése a tatárjárás idejére (1241-1242) keltezhető, addig jóval kevesebb az olyan leletek száma, melyeket korábban, a 12-13. század fordulóján vagy a 13. század első évtizedeiben rejtettek földbe. A szalacsi lelet összetételének és záródásának tisztázása szempontjából nem érdektelen az összevetés ezekkel a korai friesachi leletekkel.

A Gedai István által feldolgozott és 1210 tájára keltezett gyönki éremleletben⁹ a 12. századi friesachi veretek mellett II. Eberhard érsek veretei közül csak az L. 8., 10. és 13. számú faj fordult elő, Bernhard karinthiai herceg veretei pedig teljesen hiányoztak, míg az ugyancsak Gedai által publikált, 1220 körül záródó szigetcsépi nagy friesachi éremleletben¹⁰ a 12. századi érseki veretek és ezek nagyszámú utánzata mellett II. Eberhard érsektől az L. 8., 10., 13., és 15. számú denárfaj, a karinthiai veretek között Bernhard hercegtől pedig csak az L. 187. és 189. sz. faj volt. A szigetcsépi lelethez nagyon hasonló összetételű volt a szintén az

⁸Baumgartner, Egon: Die Blütezeit der Friesacher Pfennige I. NZ 73 (1949) 84-89.

⁹Gedai István: A gyönki XIII. századi éremlelet. FA 18 (1966-1967) 139-148.

¹⁰Gedai István: A szigetcsépi friesachi denárlelet. NK 74-75 (1975-1976) 27-36.

1220 körüli évekre keltezett¹¹ – de sajnos hiányosan és pontatlanul publikált¹² – dettai lelet is, melyben a salzburgi érsekség által veretett L. 6. típus nagyszámú példánya és ennek villachi, aquileiai és egyéb utánveretei mellett az andechs-merani és a karinthiai hercegség korai veretei voltak. A dettai leletben II. Eberhard érsektől csak az L. 8. és 10. sz. Friesach-i, Bernhard hercegtől az L. 187-189. és 190. sz. St. Veit-i faj volt.

Ezek a leletek nagy segítséget nyújtanak a friesachi pénzek 13. századi magyarországi forgalmának és időrendjének megismeréséhez és egyúttal a velük történő összehasonlítás megerősíti azt a feltételezést, hogy a szalacsi lelet záródása is a 13. század második évtizedére, az 1220 előtti évekre tehető. Ennél későbbi záródás esetén II. Eberhard érsek és Bernhard herceg késői veretei (L. 14., L. 17-29. ill. L. 191-214.) is bizonyosan jelen lettek volna a leletben, mint ahogy jelentős százalékát alkotják az 1240 körül elrejtett nagyszámú hazai friesachi éremleletnek.¹³

A Keresztesi József gyűjteményébe került érmek között a friesachiak mellett két kölni denár is előfordul, leírt köriratuk azonban annyira eltorzult vagy pontatlan, hogy közelebbi meghatározásuk lehetetlen. A kölni denárok gyakori kísérői a friesachi pénzeknek,¹⁴ így előfordulásuk a szalacsi leletben teljesen természetes. A lelet legérdekesebb darabjainak az a két veret tűnik – amennyiben a leírás helytálló –, melyek előlapja a 12-13. század fordulóján vert aquileiai denár, hátlapja viszont a kölni denárok mintájára készült. A kölni érsekség pénzeinek, ill. az ezek mintájára készült utánvereteknek legteljesebb összefoglalását W. Hävernicks végezte el,¹⁵ de könyvében ilyen utánveretet nem sikerült találni. Ugyanakkor a friesachi határvereteket összegyűjtő E. Baumgartner ismertet két olyan friesachi határveretet a gurki püspökök heiligenkreuzi verdéjéből (BB. 135-136.), amelynek előlapja Engelbert (1216-1225) kölni érsek denárának mintájára készült, hátlapja viszont két változatban is friesachi éremképet mutat.¹⁶

A Keresztesi-féle katalógus átnézése során nem találtunk semmiféle adatot vagy megjegyzést arról, hogy a friesachi denárok mellett magyar pénzek is lettek volna a leletben. A magyar pénzek hiányában egyéként semmi meglepő nincs, hiszen ebből a korból számos olyan éremlelet ismeretes, amely kizárólag friesachi denárokból állott.¹⁷ A fentiekben már idézett dettai és szigetcsépi leletben a nagyszámú friesachi pénz mellett néhány II. András denár volt, a gyönkiben pedig egyetlen magyar pénz sem volt. Figyelemreméltó az a tény, hogy sem a most vizsgált szalacsi éremlelet, sem a többi 1220 előtt záródó lelet (Gyöng, Detta, Szigetcsép) nem tartalmazott magyar lemezpénzt. A magyar brakteáták hiányára már Gedai István is felhívta a figyelmet a szigetcsépi lelet feldolgozása során,¹⁸ újabb bizonyítékot látva ebben a lemezpénzek IV. Béla kori keltezésére. Feltételezését a szalacsi lelet is megerősíteni látszik. A magyar pénzek hiánya a szalacsi leletben, ill. az a tény, hogy a Keresztesi-féle katalógusban semmiféle adat nincs a magyar pénzek előfordulására, lehet a magyarázat arra a 18. századi elképzelésre, miszerint ezeket a friesachi gyűjtőnév alá vont pénzeket a 10. században, a kalandozó hadjáratok során zsákmányolták volna a magyarok Karinthiában. Valószínűleg a magyar pénzek hiánya volt tehát az oka annak, hogy miért próbált egy 18. századi éremgyűjtő 10. századi történelmi személyekhez, pontosabban Taksony vezérhez és Géza fejedelemhez is pénz kapcsolni, bár maga is megjegyeztén, hogy ez „tsupa vélekedés”.

¹¹ Luschin, A. i.m. 96-99.

¹² A dettai éremlelet irodalma megtalálható Gedai István: Fremde Münzen im Karpatenbecken aus den 11-13. Jahrhunderten. Acta Archaeologica Hung. 21 (1969) 114, 139. jegyz.; a lelettel kapcsolatos dokumentumok ismertetése Bejan, Adrian: Documente privind conținutul și componența descoperirilor monetare de la Deta, Jud. Timiș din anii 1880-1881. Cercetări Numismatice 5 (1983) 53-67.

¹³ Gedai I.: Fremde Münzen ... 116-127.; V. Székely György: Friesachi pénzek a XIII. századi Magyarországon. Eötvös-Füzetek. Új folyam II-III. Tanulmányok 1977-1979. (Bp. 1979) II. 71-86.

¹⁴ Huszár Lajos: Der Umlauf der Kölner Denare im mittelalterlichen Ungarn. Dona Numismatica. Walter Hävernicks zum 23. Januar 1965. dargebracht. (Hamburg 1965) 183-192.; Gedai I.: Fremde Münzen ... 135-136.

¹⁵ Hävernicks, Walter: Die Münzen von Köln vom Beginn der Prägung bis 1304. (Köln 1935)

¹⁶ Baumgartner, E.: Die Blütezeit ... II. NZ 78 (1959) 49-50, 135-136. sz.

¹⁷ Külföldi pénzekből álló 13. századi éremleletek: Balmazújváros (I-III.) – NK 7 (1908) 119., 8 (1909) 60., 7 (1908) 121., 34-35 (1935-1936) 80.; Bácsalmás – NK 7 (1908) 21.; Domaföld – NK 4 (1905) 46.; Érszodoró – NZ 9 (1877) 327.; Hajdúszoboszló-Aranysegyi puszta – ArchÉrt 13 (1893) 455.; Hajdúszoboszló-Köselypart – Gedai István: A hajdúszoboszlói friesachi éremlelet. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1962-1964. 357-368.; Karcag – ArchÉrt 2 (1882) 148., 3 (1883) 161.; Kecskemét – Magyar Nemzeti Múzeum (=MNM) 111/1873.; Keszthely – MNM (103/1884.; Nagyköny – Huszár Lajos: Der Friesacher Pfennigfund von Nagyköny. FA 10 (1958) 149-154.; Nyírmártonfalva-Gut – NK 70-71 (1971-1972) 81.; Pusztabánháza – MNM 134/1883.; Öttömös – NK 84-85 (1985-1986) 181.; Szank-Vona dűlő – Gedai István: Friesachi éremlelet Szankon. NK 66-67 (1967-1968) 95-97.

¹⁸ Gedai I.: i.m. 35.

A hazai földből előkerülő középkori érmekek között a magyar pénzek mellett a szomszédos osztrák tartományok veretei, a friesachi és bécsi denárok bukkantak fel leggyakrabban. Meghatározásuk és idekerülésük körülményeinek tisztázása ekkor még meglehetősen kialakulatlan volt. Míg az éremgyűjtés a 18. századi Magyarországon a múlt tárgyi emlékei iránt kibontakozó érdeklődés egyre szélesedő megnyilvánulása volt – amit a társadalom felső és középső rétegeiből származó gyűjtők sora bizonyít¹⁹ –, addig az éremtan tudományos művelésének még csak szerény jelei mutatkoztak. A 18. században jelentek meg az első hazai numizmatikai tárgyú értekezések,²⁰ valamint olyan tudományos munkák, melyeket Magyarországról elszármazott szerzői külföldön adtak ki.²¹ Kisebb numizmatikai tárgyú közlemények és adalékok a 18. századi történetírók műveiben is előfordulnak.²²

Az éremtan tudományában való elmélyüléshez, a numizmatikai ismeretek elsajátításához az intézményi keretek csak lassan alakultak ki. Már a nagyszombati jezsuita egyetemen létesült egy éremgyűjtemény, amely egyben demonstrációs anyagként is szolgált a bölcsészhallgatók oktatásánál, majd az 1777-ben megjelent *Ratio Educationis* jelentett újabb előrelépést azzal, hogy az átszervezett egyetemi oktatás keretében a felállítandó új tanszékek és vezetői között az éremtani tanszéket és professzorát is felsorolta,²³ valamint a könyvtár mellett kiemelte a régiségtár és az éremgyűjtemény (*Numophilacium*) jelentőségét.²⁴ Az Egyetemi Könyvtár és a numizmatika közötti szoros kapcsolatot jelzi az 1779-ben kiadott könyvtári szabályzat, amely az oklevél-, címer- és pecséttanban, valamint a régiség- és éremtanban járatos könyvtárőrök feladatává tette e tárgyak előadását az egyetemen és a könyvek mellett a kéziratok, érmekek gyűjtését, a könyvtárban őrzött éremgyűjtemény kezelését.²⁵

Az antik érmekek tanulmányozása és rendszerezése terén a 18. századi Európában már jelentős eredmények születtek, ezek a kézikönyvek és a nagy gyűjteményeket leíró katalógusok Magyarországra is eljutottak.²⁶ Az antik éremtan 18. századi hazai tudományos munkái elsősorban ezeknek a külföldi műveknek a hatásáról árulkodnak. Váli István (?–1781) almási prédikátor a római császárokról állított össze egy arckép- és életrajzgyűjteményt.²⁷ Katancsich Mátyás (1750–1825) a pesti egyetem éremtani tanszékének professzoraként Joseph Hilarius Eckhel híres éremtani kézikönyvét fordította németről latinra,²⁸ Kresznerics Ferenc (1776–1832) pedig egy antik szerző munkáját ültette át magyarra és látta el rövid magyarázatokkal.²⁹

A 18. század utolsó évtizedeitől megnőtt a magyar numizmatika egyes kérdéseivel foglalkozó kisebb-nagyobb értekezések száma is,³⁰ de ezek együttesen sem tölthették be egy minden területre kiterjedő magyar

¹⁹ *Rupp Jakob*: Magyarország ekkorig ismeretes pénzei I. (Buda 1841) X–XVI.

²⁰ *Samuelis Köleseri de Kereser*: *Auraria Romano-Dacica*. (Cibinii 1717); *Godofredi Schwarz*: *Rei numariae e medio aevo specimen*. (Osnabrugi 1747); Uő.: *Samuel rex Hungariae, qui vulgo Aba audit* ... (Lemgoviae 1761)

²¹ *Martin Schmeizel*: *Erläuterung Gold- und Silberner Münzen von Siebenbürgen* ... Herausgegeben und mit einer Vorrede begleitet von Michael Gottlieb Agnethler. (Halle in Magdeburg 1748)

²² *Matthias Bel*: *De vetere Literatura Hunno-Scythica Exercitatio*. (Lipsiae 1718); *Franciscus Carolus Palma*: *Heraldicae Regni Hungariae Specimen etc.* (Vindobonae 1766); *Stephanus Wessprémi*: *Succinta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*. (Lipsiae 1774) (Viennae 1778–1787)

²³ *Ratio Educationis*. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta Mészáros István. (Bp. 1981) 156. 198. §.

²⁴ U.o. 158. 200. §.; *Stöhr G.*: i.m.

²⁵ *Keresztényi József*: Az Egyetemi Könyvtár szerepe a XVIII–XIX. század érmészetében. NK 58–59 (1959–1960) 70–74.

²⁶ *Ernyei J.*: i.m. 135.; *Entz G.*: i.m. 52.; *Winkler Judit*: Kemény József éremgyűjteménye és numizmatikai érdeklődése. NK 62–63 (1963–1964) 62.

²⁷ *Váli István*: Római imperátorok tüköre. (Pozsony-Kassa 1778)

²⁸ *Katancsich Matthias Petrus*: *Josephi Elementa numismatice ex germanico sermone in latinum pro usu auditorium translata*. (Pestini 1799)

²⁹ *Kresznerics Ferenc*: A császárok. Írta görög nyelven második Iulianus császár. Megmagyarázta Kresznerics Ferenc. (Pozsony-Pest 1806)

³⁰ *Cornides, Daniel M.*: *Erläuterung einer merkwürdigen ungarischen Münze aus dem zwölften Jahrhunderte*. Ungarisches Magazin 3 (1783) 365–388.; *Czirbesz Jónás András*: *Beschreibung einer seltenen ungarischen Münze*. Allergnädigt-privilegierte Anzeigen aus sämtlich-kaiserlich-königlichen Erbländern (Wien) 2 (1772) 113–115.; Ein gemeiner Ducaten Ludwigs des Ersten Königes von Ungarn vom Jahre 1342 bis 1382. U.o. 5 (1775) 201–203., 209–212.; *Johann Friedrich Joachim* cikkei a Das neu eröffnete Münzkabinet (Nürnberg) hasábjain; Sándor István cikkei az 1791–1808 között kiadott Sokféle című folyóiratban; *Simonchich, Innocentius*: *Dissertatio de numismatica Hungariae diplomatice accomodata*. (Viennae 1794) U.ő. *Dissertatio diplomatico-numismatica de florenis et denariis Corvinianis* 1478. In: *Keresztury J. A.*: *Compendaria descriptio fundat. episc. et capit. M. Varadiensis*. (Magno-Varadini 1806) 297–315.; *Virág Benedek*: Különös letzke a' Szűz Mária képéről a magyar aranyon. (Pest 1804); *Wessprémi István*: Némelly régi magyar királyoknak ritka pénzeikről. Magyar országi öt különös elmékedések. (Pozsony 1795) 88–118., Magyar Hírmondó 5 (1794) 729–758.

éremtani kézikönyv szerepét. Az első tudományos igényű, az egész magyar pénztörténetet átfogó éremtani munka megalkotása Schönvisner István (1738-1818) nevéhez fűződik,³¹ aki emellett még három kötetben elkészítette a Széchényi Ferenc által a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott éremgyűjtemény részletes leírását is.³² A 19. század első évtizedeiben Weszerle József (1781-1838) készült egy új szemléletű, teljességre törekvő magyar pénztörténeti feldolgozást elkészíteni, de váratlan halála miatt hatalmas anyaggyűjtése kéziratban maradt,³³ a magyar pénzek katalógusához készült rézmetszetű képtáblái csak 1873-ban kerültek először kiadásra.³⁴ Schönvisner munkái után a középkori magyar pénzeket ismertető, újabb leíró éremtani mű csak az 1840-es években jelent meg.³⁵ Rupp Jakab (1800-1879) latin és magyar nyelven kiadott kétkötetes éremcorpusa ezután fél évszázadon keresztül a középkori magyar pénzek meghatározásánál használt alapvető kézikönyv lett itthon és külföldön egyaránt.

A középkori magyar pénzekkel ellentétben a magyar éremgyűjtőknek és szaktudósoknak jóval nehezebb feladat volt a Magyarországon talált középkori idegen pénzek meghatározása és rendszerbefoglalása, mivel ekkor még a középkori osztrák pénzek (friesachi és bécsi denárok) meghatározása és rendszerezése teljesen kialakulatlan volt, leírás vagy rajz is csak kevésről jelent meg a nagyszámú veret közül. A mai kutatás által friesachi denárok gyűjtőnév alá sorolt veretek rajzai és leírásai először a 18. század közepén az itáliai pénzeket közreadó munkákban jelentek meg, mint az aquileiai pátriárkák által Észak-Itáliában kibocsátott és Friaul területén forgott pénzek.³⁶ Az első nagyszámú friesachi pénz rajzos bemutatását és egy részének leírását Josef Appel tette közzé.³⁷ A friesachi veretű pénzek meghatározásában a Welzl von Wellenheim gyűjtemény-katalógusának kiadása jelentett újabb előrelépést, amelyben már csaknem félezer friesachi veret leírása szerepelt, kibocsátók és verdék szerint, valamint az éremképek alapján csoportosítva.³⁸ Jóllehet Welzl meghatározásait és főleg kez-
tezéseit a későbbi kutatás tovább finomította és módosította, ez a katalógus több mint fél évszázadon keresztül a friesachi veretek azonosításának és rendszerezésének alapvető irodalma volt.

A fentiek alapján érthetővé válik, hogy a 18. század végén a megfelelő éremtani művek hiányában, csak saját történelmi ismereteire, valamint a középkori krónikák szövegeire támaszkodva miként próbálta egy éremgyűjtő – esetünkben Keresztesi József prédikátor – a friesachi pénzeket meghatározni és Magyarországra kerülésüket megmagyarázni. Magyarázata és néhány meghatározása két évszázad távolából naívnak tűnik, de felfogása a saját korában nem volt túlhaladott, sőt Weszprémi István nézetének kiigazítása ma is helytálló.³⁹ A friesachi pénzek értékeléséről a fentebb vázolt kutatástörténet ismeretében Schönvisner István álláspontja figyelemreméltó, aki az egykorú okleveles forrásanyagban előforduló pénznevezések és az általa is bizonyosan ismert gyakori leletelőfordulások alapján kitűnő érzékkel állapította meg a friesachi pénzek származási helyeit és hazai forgalmuk okait.⁴⁰ Schönvisner véleménye a friesachi pénzekről hosszú ideig egyedül állt, hiszen Weszerle József széleskörű, a friesachi pénzek hazai forgalmára is vonatkozó anyaggyűjtése kéziratban maradt, Rupp Jakabnak pedig a friesachi pénzekkel kapcsolatos rövid megjegyzése már a maga korában is elavult álláspontot képviselt.⁴¹

A szalacsi leletre visszatérve még megjegyzendő, hogy a pénzek súlyáról nincsenek adatok Keresztesi József katalógusában, de az előkerült éremlelet feljegyzett darabszáma és így a lelet összsúlya mégis figyelemreméltó. Az Árpád-kori magyar pénztörténetet feldolgozó Hóman Bálint alapvető munkájának több adata azt bizonyítja, hogy a friesachi denárokat a magyarországi forgalomban súlyra mérve használták és egy márka

³¹ Schönvisner, Stephanus: Notitia Hungaricae rei numariae ab origine ad praesens tempus. (Buda 1801)

³² Schönvisner, St.: Catalogus ... (ld. 4. jegyz.)

³³ Gohl Ödön: Weszerle József. NK 6 (1907) 37-46.

³⁴ Weszerle József: Hátrahagyott érmészeti táblái. (Pest 1873)

³⁵ Rupp, Jakobus: Numi Hungariae hactenus cogniti, quos delineatos, ac e monumentis historico-numarii illustratos exhibet: – 1-2. (Buda 1841-1846); Magyarországi ekkorig ismeretes pénzei, lerajzolva, történeti és pénztudományi kútfők után megmagyarázva előterjeszti Rupp Jakab. 1-2. (Buda 1841-1846)

³⁶ Bernardi Mariae de Rubeis: De nummis Patriarcharum Aquilegensium. In: Filippo Argelati: De monetis Italiae variorum illustrium virorum dissertationes ... (Mediolani, 1750-1759) I. 137-214.; Josephus Antonius Saxius: Spicilegium de valore Monetarum Mediolanensium ex antiquis Chartis Archivi ... In: Argelati II. 39-42. I-V. t.; Josephi Liruti: Dissertatio de Monetis, quae in Foro Julieni Provincia cursum habuerunt ... In: Argelati II. 71-187.; Simonis Petri Bartholomaei: De Tridentinarum, Veronensium, Meranensiumque Monetarum ... In: Argelati II. 225-259.

³⁷ Appel, Josef: Repertorium zur Münzkunde des Mittelalters und der neueren Zeit. I-IV. k. (Pest-Wien 1820-1829)

³⁸ Verzeichniss der Münz- und Medaillen Sammlung des Leopold Welzl von Wellenheim. (Wien 1844-1845)

³⁹ Numothéca 47.; Weszprémi véleményét Schönvisner is bírálta, Notitia ... 121.

⁴⁰ Schönvisner, St.: Notitia ... 163-166.

⁴¹ Rupp, J.: i.m. 153.

súlyú friesachi denár egy márka finom ezüsttel volt egyenértékű.⁴² Egy korabeli adat szerint egy márkába 240 friesachi denárt számítottak,⁴³ tehát a szalacsi lelet éppen egy márkának felel meg. Sajnos az éremleletek többségéből az előkerülés során kisebb-nagyobb rész elkallódik, így a leletek eredeti darabszáma csak ritkán állapítható meg pontosan. Keresztesi József minden bizonnyal ismerte a lelet eredeti darabszámát, hiszen első között szerezhette tudomást a lelet előkerüléséről. Feljegyzése alapján egyértelműen megállapítható, hogy egy edényben elrejtett éremlelet került elő 1789-ben, melyben az ezüstpénzek mellett különféle ékszerek voltak. A 13. században, főleg a tatárjárás idején elrejtett éremleletekben gyakran találhatók ezüsből vagy elektronból készült ékszerek.⁴⁴ A kincsleletek leggyakrabban karpereceket, gyűrűket tartalmaznak, ritkábban csatot és S-végű hajkarikát. Fülbevaló előfordulása – ha valóban erről van szó – ezekben a leletekben egészen kivételes.⁴⁵ Éppen emiatt sajnálatos, hogy a szalacsi lelet ékszereinek rajzát vagy részletesebb leírását nem ismerjük.

A szalacsi lelet előkerülésére vonatkozó feljegyzés igazolni látszik Keresztesi József feltételezését, hogy ezt a leletet valószínűleg az egykori településen rejtették el.⁴⁶ Mint láttuk Keresztesi József keltezése tévesnek bizonyult, így Szalacs eredetére vonatkozó megjegyzése is módosításra szorul. A történeti adatok alapján az érmelléki Szalacs (ma Sălacea) az Árpád-korban fontos kereskedelmi és hadiutak kereszteződésében fejlődött ki Bihar vármegye északi részén,⁴⁷ és a német lakosságú település a XII. században már jelentős hely volt.⁴⁸ Az észak-erdélyi sóbányáktól a Meszesi kapun át a Tisza középső folyásáig, majd onnan Szolnokig vezető sószállító úton kijelölt fontos elosztó és lerakodóhely. Az itt létesített királyi sóközpont jelentőségét az 1222. évi Aranybulla is kiemelte, amikor úgy rendelkezett, hogy „sót az ország közepén ne tároljanak csak Szalacson és Szegeden, valamint a végeken”.⁴⁹ A tatárjárás idején a település elpusztult, de rövidesen újraéledt.

A tatárjárás idején elrejtett éremleletek lelőhelyei alapján a szalacsi lelet a friesachi pénzek forgalmának peremterületén került elő.⁵⁰ Szalacs (Sălacea) közelebbi és távolabbi környékéről több friesachi éremlelet ismeretes: Géberjén, Nagyecsed, Tyukod, Érszodoró (Sudurău), Sarmaság (Șarmășag), Pusztabánháza (Nyírábrány) Nyírmártonfalva-Gut.⁵¹

A friesachi pénzek kelet-magyarországi forgalmának újabb bizonyítéka a szalacsi lelet, amelynek feljegyzése a két évszázaddal ezelőtt élt éremgyűjtő, Keresztesi József érdeme.

V. Székely György
Katona József Múzeum
Kecskemét

⁴²Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000-1325. (Bp. 1916) 297.

⁴³U.o. 297-298.

⁴⁴Parádi Nándor: Pénzekkel keltezett XIII. századi ékszerek. A Nyáregyháza-pusztapótharaszti kincslelet. FA 26 (1975) 119-161.

⁴⁵U.o. 152. Nem kizárt, hogy a szalacsi leletben megfigyelt „fülönfüggők” is csak S-végű hajkarikák voltak, hiszen még 1882-ben Hampel József a karcagi lelet hajkarikáját is fülbevalónak határozta meg, ArchÉrt 2 (1882) 148.

⁴⁶Az Árpád-kori települések területén elrejtett éremleleteket több hiteles megfigyelés is igazolja, Parádi N.: i.m. 120-121., 140.

⁴⁷Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. (Bp. 1963) 582.

⁴⁸U.o. 663-664.

⁴⁹Érszegi Géza: Az Aranybulla. (Bp. 1990) 32-33.

⁵⁰Gedai I.: Fremde Münzen ... 113-115., 145.

⁵¹Géberjén – MNM. 265/1900., Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1900. évi állapotáról 35., 43.; Nagyecsed – Gedai István: A nagyecsed-i árpád-kori éremlelet. A nyáregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 8-9 (1965-1966) 57-77.; Tyukod-Bagolyvár – Gedai István: A XIII. századi veretlen ezüst forgalma Magyarországon (A tyukodi friesachi éremlelet). NK 82-83 (1983-1984) 23-29.; Érszodoró – NZ 9 (1877) 327.; Sarmaság – MNM. 243/1897., ArchÉrt 18 (1898) 179.; Pusztabánháza – MNM. 134/1883.; Nyírmártonfalva-Gut – NK 70-71 (1971-1972) 81.

EINE AUFZEICHNUNG AUS DEM 18. JAHRHUNDERT ÜBER EINEN FRIESACHER MÜNZFUND

(Der Fund von Szalacs)

Die Beschreibung der Münzen aus dem Fund von Szalacs blieb in einem handgeschriebenen Katalog, den der reformierter Pastor von Szalacs, József Keresztesi im Jahre 1795 verfasste, erhalten.

Im ersten Teil des Artikels veröffentlichen wir die Münzbeschreibungen und Bemerkungen von József Keresztesi, dann werden die heutigen Bestimmungen der vom ihm beschriebenen Münzen des ursprünglich aus 240 Stück bestehenden Fundes erhalten, und zwar 26 aus Salzburg, 8 aus Kärnten, 6 aus Andechs-Meran, 4 aus Aquileia, 1 aus Triest, 2 undefinierbare Prägungen aus Friesach 2 Denare aus Köln Und schliesslich 2 Kölner Nachprägungen. Die zuletzt erwähnten zwei Stücke scheinen am interessantesten zu sein, deren Avers der Beschreibung nach auf Muster der Aquileiaer Denare, der Revers jedoch als Nachahmung der Kölner Denare geprägt worden war. Die Prägezeit der definierbaren Münzen des Fundes kann vor das Jahr 1220 datiert werden, so es ist wahrscheinlich, dass selbst der Fund am Ende des zweiten Jahrzehntes des 13. Jahrhunderts gehortet wurde. Die ursprüngliche Zusammensetzung und die Datierung des Fundes werden durch den Vergleich mit anderen frühzeitigen Friesacher Denaren enthaltenden Funden (Gyöng, Dett, Szigetcsép) unterstützt und bestätigt. Diese Funde, vor allem die ganz detailliert bearbeiteten Funde von Gyöng und Szigetcsép bedeuten eine grosse Hilfe zur Erkenntnis der Verbreitung und des Geldumlauf's der Friesacher Münzen. Es ist eine typische gemeinsame Charakteristik dieser vor 1220 schliessenden Funde, dass sie keine Brakteaten enthalten. Diese Feststellung bekräftigt die Annahme, dass die ungarischen Brakteaten aus dem 13. Jahrhundert (Zur Zeit König Béla IV.) stammen.

Der Mangel an ungarischen Münzen könnte verursachen, dass József Keresztesi am Ende des 18. Jahrhunderts diese Friesacher Denare in das 10. Jahrhundert datierte, nachdem er der Meinung war, dass diese zur Zeit der ungarischen Streifzüge in Kärnten erbeutet worden sind.

Der zweite Teil des Artikels deutet kurz auf die Geschichte der ungarischen Münzkunde vom Anfang des 18. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. Es wird dabei auch die Forschungsgeschichte der Friesacher Denare berührt. Zu dieser Zeit war die Systematisierung und die Datierung der Friesacher Denare noch nicht ausgearbeitet, das erklärt uns so die Unorientiertheit des Münzsammler's József Keresztesi am Ende des 18. Jahrhunderts.

Interessant ist auch die Stückzahl des Fundes von Szalacs, da es sich gerade um 240 Stück handelt. Bekanntlich wurden zwar die Friesacher Denare im ungarischen Geldumlauf Waage nach Gewicht gemessen und verrechnet, andererseits gibt es jedoch eine Angabe, wonach 240 Friesacher Denare im Wert genau mit einer Mark gleich waren. Nach der Aufzeichnung wurden neben den Denaren auch verschiedene Schmücke in dem Fund versteckt, über diese blieb aber keine nähere Beschreibung erhalten. In den Funden des 13. Jahrhunderts kommen im übrigen neben den Münzen auch Schmuckgegenstände oft vor.

Den historischen Daten nach war der Fundort Szalacs (heute Salacea – Rumänien) – schon im 12. Jahrhundert eine bedeutende Siedlung, königliche Salzcentrale, Verteilungsort und Lagerstelle auf der damaligen Transprotlinie des Salzgrubens in Nordtranssylvanien. Der Fund von Szalacs kam am östlichen Rand des Geldumlaufgebietes der Friesacher Münzen zum Vorschein, von seiner näheren und weiteren Umgebung sind mehrere Friesacher Münzfunde bekannt. Deren Reihe wird durch den Fund von Szalacs bereichert.

Pénzforgalom és kereskedelem Erdélyben (15.—18. század)

Az utóbbi évtizedekben számos olyan éremtani dolgozat látott napvilágot a romániai szakirodalomban, amelynek szerzői (köztük jól ismert szakemberek) 15.—19. századi éremleletek feldolgozásából bizonyos típusjegyeket szűrtek le, s ezekből következtettek a leletek elrejtőinek (feltételezett tulajdonosainak) vagyoni állapotára, sőt társadalmi hovatartozására is. A kiindulópont az, hogy megállapítják: léteznek városi, illetve falusi típusú éremleletek. Véleményük szerint a városi típusú éremleletek általában jó fenntartású, közepes és magas névértékű érmékből állanak, hamisítvány nincs közöttük. Ezzel szemben a falusi típusú éremleletek összetételében rendszerint alacsony névértékű, erősen használt példányok szerepelnek, gyakori közöttük a hamisítvány, mivel a falusi lakosság sokkal kevésbé ismerte fel a hamis pénzt, mint a városi pénzforgatók, s így könnyebben fogadta el ezt.¹ S bár nem fő szempont, nem is kizárólagos jellegzetesség, de tekintetbe veszik az éremegyüttesek méreteit is. E nézet szerint a lelet számbeli összetétele egyenes arányban növekszik a tulajdonos(ok) vagyoni állapotával és társadalmi állásával. A kisszámú és alacsony vagy legfeljebb közepes névértékű pénzekből álló éremegyütteseket jobbágyoknak vagy szegénysorsú falusiaknak tulajdonítják, míg a nagyobb és értékesebb leleteket szerintük gazdagabb és magasabb társadalmi státusú egyének birtokolták.

E vélekedés alapvető tévedését abban látom, hogy az éremleletet, jelesen a 15.—18/19. század legkülönbözőbb kibocsájtású, különféle névértékű és igen változatos mennyiségű pénzeit magában foglaló, Erdélyben felszínre került éremegyütteseit tudatos pénzfelhalmozás lecsapódásának — és csakis ilyennek — tekinti. Természetesen semmi kétség sem fér ahhoz, hogy az emberek mindig is szívesen gyűjtöttek pénzt, ezt nem is vitatom. Azt viszont igen, hogy csakis ebben lássuk az éremlelet történelmi forrásértékét és ebből szükségszerűnek tűnő társadalomtörténeti következtetéseket vonjunk le. Már előljáróban is szeretném hangsúlyozni, hogy az éremleletet elsődlegesen gazdaságtörténeti forrásnak tartom, így az a véleményem, hogy az éremleletekben nem a tulajdonos közhelyszámba menő felhalmozási hajlamát kell nyomon követnünk, hanem azt, milyen gazdasági és elsősorban kereskedelmi tevékenységet tükröznek ezek az együttesek. S ezt annál is inkább szükséges kutatni, mivel a felszínre kerülő anyag általában hosszú időn, évtizedeken, sőt igen gyakran évszázadokon átívelő, feltehetően térben is változatos kereskedelmi tevékenységről ad hírt.² Így aztán elrejtésük helyéből, lett légyen az falu vagy város, egyrészt igen kockázatos, másrészt viszont (a jelen megközelítés szempontjából) szükségtelen társadalomtörténeti célzatú tipológiai következtetéseket levonnunk.³

Az 1599 és 1637 között rendszeresen vezetett kolozsvári vámnaplók ismeretében,⁴ valamint a szakirodalomból ismert és a kolozsvári múzeum éremtárának leltárában szereplő, mindeddig közöletlen éremleletek összesítésének alapján igyekszem bemutatni azt, mennyiben válhatnak az éremleletek a 15.—18/19. századi Erdély kereskedelmének történeti forrásává.

¹E. Chirilă : Circulație monetară urbană și circulație monetară rurală în Transilvania în a doua jumătate a secolului XVI, in: AMP, V, 1981, 349-350.

²L. bővebben Prețuri oficiale și reale în comerțul clujean (prima jumătate a sec. XVII) c. cikkemet, in: AMN, XXII-XXIII, 1985-1986, 606-607.

³L. főleg E. Chirilă—A. Hopârtean: Der Münzhort von Mihai Viteazul. Beiträge zur Untersuchung der bäuerlichen Münzhorte in Siebenbürgen (Transsilvanien), in: AIIAC, XVIII, 1975, 346-347. Ezzel kapcsolatos véleményemet l. Tezaure monetaire din sec. XV-XVIII descoperite la Cluj-Napoca și unele probleme de circulație monetară, in: AIIAC, XXI, 1978, 291-293.

⁴România Állami Levéltárának Kolozsvári Fiókja, Kolozsvár város számadáskönyvei, 8 XIV, 9 XXXV, 12 b VII, 12 b VIII, 13 a VI, 13 a XVI, 13 a XXIII, 13 b IX, 14 a I, 14 a XXII, 14 a XXV, 15 a III, 15 b XII, 15 b XVIII, 16 XI, 16 XXVII, 18 b IV, 19 I, 19 VII, 19 XI, 20 I-II, 20 V-VI.

E tanulmány 229, Erdély területéről⁵ általunk feltérképezett éremleltre építi megállapításait.⁶ A 229 éremleltből 192 közölt, míg 37 közöletlen (l. a hivatkozásokat a táblázatok Irodalom-rovatában). Lelőhely szerint 57 éremleletet városi környezetben fedeztek fel (l. 1. sz. táblázatunkat), 172 pedig falusi környezetben került felszínre (jegyzéküket l. 2. sz. táblázatunkban).

Tekintsük át először a városi környezetben talált éremleleteket. Első látásra feltűnik, hogy egyes városokban több éremleletet is találtak. A legtöbbet ezek közül Kolozsvár mondhatja a magáénak. Kolozsmonostorral együtt a mai város területéről 13 éremleletet ismerünk a tanulmányozott időszakból.⁷ Zilahon 6, Gyulafehérváron 4, Nagybányán 3, Nagyváradon, Dicsőszentmártonon és környékén, Bánffyahunyadon, Karánsebesen, Abrudbányán 2-2, míg Szatmárnémetin, Tasnádon, Balázsfalva környékén, Marosvásárhelyen, Déván, Hátsegen, feltehetően Segesváron, Brassóban és Máramaroszigeten 1-1 leletről van tudomásunk.

A városok közt számottevő kereskedelmi központok sorakoznak – a bel- és külkereskedelem jelentős gócpontjai –, mellettük pedig jónéhány kisebb jelentőségű helységet is találunk. Mivel a legtöbb éremlelet Kolozsváron került felszínre, nem érdektelen áttekintnünk Kolozsvár, Erdély „civitas primariá”-ja külkereskedelmi kapcsolatait. A város Béccsel állt a legélénkebb kereskedelmi kapcsolatban. Ezt egyaránt bizonyítja az áruajták változatossága és mennyisége, s az árukivitel és behozatal folyamatossága, részértékei és összértéke.⁸ Éppen ezért tekintsük át a Kolozsvárt Béccsel összekötő kereskedelmi útvonalat. Helyesebben: útvonalváltozásokat, ugyanis Bécs felé több úton is folyt élénk kereskedelmi tevékenység. Egyaránt forgalmas volt az északnyugati és a nyugati útvonal. Az északnyugati útvonal Zilah, onnan Szatmárnémeti felé vagy (még inkább) Nagybánya felé vezetett, s volt egy harmadik változat is, Zilahról az Almás és Kraszna folyók völgyének mentén, Kraszna, Tasnád, Nagykaroly érintésével. A három változat mindegyike a Tisza völgyébe torkollott, innen a hajdani Felvidék jól ismert kereskedővárosain át⁹ vezetett tovább az út Bécsig. A kolozsvári polgárok nyugat felé is közlekedtek a császárvárosba menet. Fontos stációjuk volt ezen az útvonalon Nagyvárad, onnan északnyugat felé folytatták útjukat. A városi környezetben elásott és felfedezett éremleleteknek majdnem a fele ezen az útvonal-hálózaton helyezkedik el (l. a mellékelt térképet). Ezek között vannak a már említett, nagyobb vagy kisebb jelentőségű városok, mint Nagyvárad, Nagybánya, Szatmárnémeti, Zilah, Tasnád, mindegyikük bizonyítottan kereskedett Kolozsvárral,¹⁰ de Bánffyahunyad, Szilágysomlyó, Máramarosziget és más helységek is.

A 16.-17. századi Erdély, valamint a Részek területén a kolozsvári kereskedők a fent ismertetett útvonal-hálózat mentén elhelyezkedő helységeket érintették a lengyel városok felé menet is. Leginkább a krakkói és a jaroszlávi kereskedőkkel folytattak rendszeres árucserét a kolozsváriak, de jelen voltak más lengyel városok is e kapcsolatokban. A kolozsváriak közvetlen kereskedelmi tevékenysége egészen a Baltikumig terjedt: Gdańsk (Danzig) többször is szerepel a vámnaplók anyagában.¹¹

Kolozsvár délkelet felé irányuló kereskedelmének egyik fő útvonala Havasalföldön, majd a Dunát átszelve a Balkán-félszigeten át vezetett a török birodalom szívé, Konstantinápoly felé. Ezen az útvonalon találjuk Karánsebest, a maga éremleleteivel.¹² Ugyancsak dél felé indult, majd Hátszeget és Gyulafehérvárt érintette az a kereskedelmi út, amely Szebentől Moldva és tovább Lengyelország felé irányult.¹³

A Brassóban, valamint környékén talált leletek voltaképpen – azt mondhatjuk – még eléggé halványan tükrözik Erdély e legnépesebb és egyik leforgalmasabb városának élénk kereskedelmi tevékenységét. Bár mindaddig árucsereforgalmát adatszerűen főleg a 16. századra bizonyították,¹⁴ leletanyagunk is amellettszól,

⁵Tág értelemben: a történelmi Erdélyen kívül a Részekről, a Körösvidékről és a Bánságról származó felfedezéseket is bevontuk tárgykörünkbe.

⁶Az anyagot néhai Winkler Judittal, a Kolozsvári Történelmi Intézet jól ismert numizmatikus szakemberével együtt kezdtük gyűjteni, majd 1984-től magam folytattam a gyűjtést.

⁷L. részletesen AIIAC, XXI, 1978, 289-296.

⁸Francisc Pap: Comerțul Clujului cu Viena între 1599-1637 (pe baza registrelor tricesimale), in: AMN, XVIII, 1981, 173-174.

⁹Ezekkel különben közvetlen kereskedelmi kapcsolatban is álltak a kolozsváriak, leginkább Eperjessel, de Bártfával, Lőcsével, Rimaszombattal, Kassával is. L. AMN, XVI, 1979, 235-249.

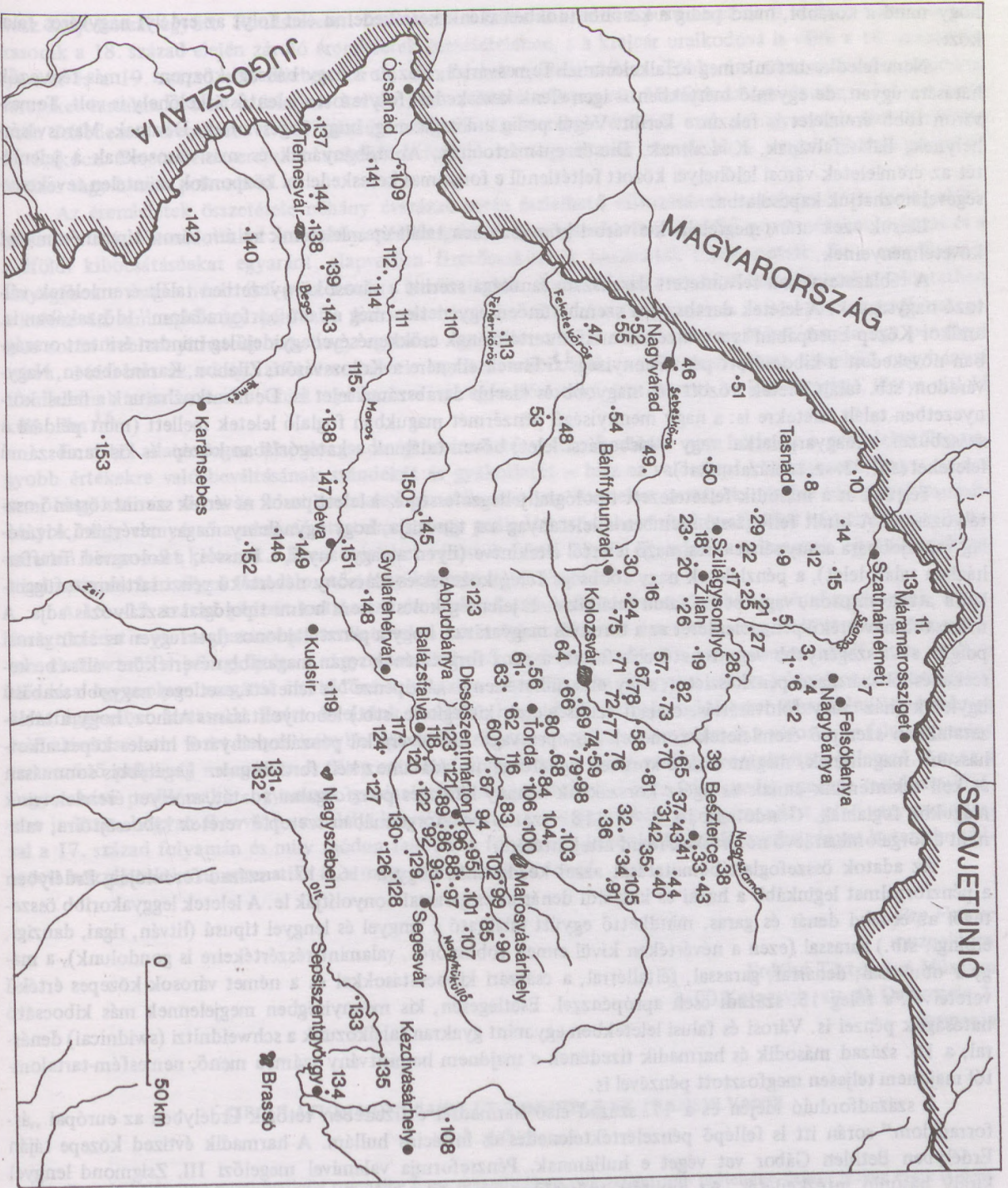
¹⁰L. AMN, XI, 1974, főleg 172-174.

¹¹AMN, XIV, 1977, 371-400.

¹²AMN, XIX, 1982, 94.

¹³Ua., 95.

¹⁴A 16. század néhány, máig megőrzött vámnaplóját Radu Manolescu dolgozta fel: Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV-XVII), (București, 1965).

hogy mind a korábbi, mind pedig a későbbi időkben élénk kereskedelmi élet folyt az erdélyi nagyváros falai közt.

Nem feledkezhetünk meg ez alkalommal Temesvárról, hisz ez a nagy bánsági központ – más tényezők hatására ugyan, de egyenlő mértékben – igen élénk kereskedést folytatott s jelentős átkelőhely is volt. Temesváron több éremlelet is felszínre került. Végül pedig említsük meg, hogy Segesvárnak, Dévának, Marosvásárhelynek, Balázsfalvának, Kudzsirnak, Dicsőszentmártonnak, Abrudbányának és más városoknak a jelenlétét az éremleletek városi lelőhelyei között feltétlenül e forgalmas kereskedelmi központok szüntelen tevékenységével hozhatjuk kapcsolatba.

Lássuk ezek után, megfelelnek-e városi környezetben talált éremleteink az ún. városi típusú éremlelet követelményeinek.

A táblázatainkban feltüntetett darabszám tanúsága szerint a városi környezetben talált éremleletek változó nagyságúak. A leletek darabszáma szembetűnően egyenetlen még az ún. „árforradalom” időszakában is, amikor Közép-Európában is a pénzek nemesfémtartalmának csökkenésével egyidejűleg minden érintett országban növekedett a kibocsátott pénzmenyiség.¹⁵ Ennek ellenére a Kolozsváron, Zilahon, Karánsebesen, Nagyváradon, stb. talált leletek között van nagyobb és kisebb darabszámú lelet is. De hivatkozhatunk a falusi környezetben talált leletekre is: a nagy mennyiségű pénzérmét magukban foglaló leletek mellett (mint például a szászbuzdi, a magyarpalatkai vagy a kisbogácsi lelet) bőven találunk e kategóriában közép- és kis darabszámú leleteket is (l. 2. sz. táblázatunkat).

Térjünk át a második feltételezett tipológiai jellegzetességre, a lelettípusok névérték szerint történő osztályozására. A bíralt felfogással szemben a leletanyag azt tanúsítja, hogy egynéhány magas névértékű, kizárólag vagy jobbra aranypénzt tartalmazó lelettől eltekintve (ilyen a nagybányai, a brassói, a kolozsvári Taufferházban talált lelet), a pénzleletek nagy többsége főleg közepes és alacsony névértékű pénzt tartalmaz, függetlenül attól, városon, vagy pedig falun találták-e. E jelenség kulcsát nem holmi tipológiai osztályozás adja. A magasabb névértékű pénz jelenlétét az a törekvés magyarázza, hogy a pénztulajdonos (lett legyen az akár városi polgár, akár szegényebb vagy tehetősebb falusi) a pénz forgatásának során magasabb névértékűre váltsa be kereskedésből származó pénzkészletét, s így elkerülhetetlenül „állópénze” is lehetett, esetleges nagyobb szabású ügyletek (ház- vagy földvásárlás, családi szükségletek kielégítése, stb.) lebonyolítására. Ahhoz, hogy a táblázatainkban szereplő éremleletek zömének közepes vagy kis névértékű pénzállományáról hiteles képet alkothassunk magunknak, megint csak a korabeli pénzforgalom adataihoz kell fordulnunk. Legalábbis sommásan át kell tekintenünk annak az egész korszaknak néhány lényeges pénzforgalmi adatát, amelyet éremleteink magukba foglalnak. Gondolunk itt a 15.–18. század pénzforgalmában szereplő veretek kibocsájtóira, valamint a forgalomban lévő névértékek rövid áttekintésére.

Az adatok összefoglalt bemutatását azzal kezdenénk, hogy a 16.–17. század fordulójáig Erdélyben a pénzforgalmat leginkább a hazai és külföldi denárral és garassal bonyolítják le. A leletek leggyakoribb összetevői az erdélyi denár és garas, mindkettő együtt található a lengyel és lengyel típusú (litván, rigai, danzigi, elbingi, stb.) garassal (ezen a névértéken kívül ennek többszörös, valamint részértékeire is gondolunk), a magyar obulussal, denárral, garassal, féltallérral, a császári kibocsátásokkal és a német városok közepes értékű vereteivel, a főleg 15. századi cseh aprópénzzel. Esetlegesen, kis mennyiségben megjelennek más kibocsátó hatóságok pénzei is. Városi és falusi leletekben egyaránt gyakran találkozunk a schweidnitz-i (swidnicai) denárral, a 16. század második és harmadik tizedének e majdnem hamisítvány számba menő, nemesfém-tartalomtól majdnem teljesen megfosztott pénzével is.

A századforduló idején és a 17. század első harmadfélt évtizedében tetőzik Erdélyben az európai „árforradalom” során itt is fellépő pénzelértéktelenedés és inflációs hullám. A harmadik évtized közepe táján Erdélyben Bethlen Gábor vet véget e hullámnak. Pénzreformja valamivel megelőzi III. Zsigmond lengyel király hasonló intézkedését. Az említett időszakban az erdélyi pénzforgalom leggyakoribb verete az erdélyi fejedelmek kibocsátotta apró és középértékű pénz. Ezt általában együtt találjuk a lengyel garassal, hármassal és hatos garassal, valamint a jellegzetesen inflációs másfél garasos pénzzel, az ún. dreipölkerral vagy polturával. Ugyanazon leletekben sokszor előfordul a Mátyás-kori magyar denár és a később megjelent szélesgaras, a porosz dreipölder – szintén inflációs pénzként –, az osztrák vagy császári denár és háromgarasos. Itt említjük meg azt a nem jelentéktelen tény, hogy a később, a 17. század hatodik-nyolcadik évtizedében záruló leletek még mindig számottevő mennyiségben tartalmaznak magyar és lengyel pénzt – e leletekben a lengyel garas mellett megjelenik a század második felében vert ort és timpf is –, mivel az uralkodó lengyel pénz csak igen lassan, fokozatosan adja át a helyét az osztrák pénznek. De ebben az időben már magyar és osztrák krajcárt is találunk az éremleletekben, természetesen e pénznem többszörös névértékeivel, a három, hat, tizenöt,

¹⁵ Stanislas Hoszowski: L'Europe Centrale devant la révolution des prix. XVIe et XVIIe siècles, in: Annales, 1961, 3, 449-452.

húsz krajcárossal együtt. Rendszeresen fordul elő a tallér és a tallér-típusú veret is. E veretek száma megso-
kasodik a 18. század elején záruló éremleletek összetételében, s a krajcár uralkodóvá is válik a 18. század fo-
lyamán és a 19. század első felében záruló éremleletek összetételében. Több, ún. zárt, csak húsz krajcáros
vereteket tartalmazó lelet is felszínre került, ilyen például a kolozsvári Mezőgazdaságtudományi Intézet terü-
letén felfedezett éremlelet. A 18. század e megszokott leletösszetételétől csak az ugyancsak zárt, kizárólag
II. Rákóczi Ferenc-féle vereteket magukban foglaló éremgyűttesek térnek el, a maguk libertás-pénzeivel
és tízes vagy huszas polturáival.

Az éremleletek összetétele néhány évszázad során észlelhető változásának e vázlatos képe újólal alátá-
masztja a már elmondottakat: az erdélyi pénzforgalomban megszokottan szereplő pénzvereteket, a hazai és a
külföldi kibocsátásúakat egyaránt, alapvetően fizetőeszköznek használták tulajdonosaik. Ez a megállapítás
lényegében a magas névértékű pénzermékre is vonatkozik. Érdekes párhuzamokat szolgáltatnak e tekintetben
a kolozsvári vámnaplók. Így például a kolozsvári kereskedők árubehozatalának és árukivitelének értékösszege-
zése során bebizonyíthattuk azt, hogy egyetlen egy kolozsvári kereskedő, Vicei Máté, csupán egy pénzügyi
évben, 1610-ben az eddig talált éremleletek legértékesebbikének, a 991 aranypénzt számláló nagybányai
éremleletnek nem kevesebb, mint nyolcszorosával egyenlő értékű árut hozott be külföldről, illetve vitt ki
külföldre.¹⁶

Ez a bő adatanyagon alapuló gazdaságtörténeti tény természetesen nem zárja ki a pénz lehetőleg na-
gyobb értékekre való beváltásának szándékát és gyakorlatát – hisz ez valósággal közhelyszerű tény –, s azt
sem, hogy számos városi és falusi éremleletben találunk olyan vereteket, amelyek minden bizonnyal hamisít-
ványok, vagy elenyésző a nemesfémtartalmuk, vagy pedig láthatóan hamisítvány-célzattal készültek, új és hasz-
nálatlan benyomást keltenek. Ilyen vereteket városi és falusi leletek egyaránt tartalmaznak, így önmagukban
alkalmatlanok bármilyen társadalomtörténeti következtetés levonására.

A 15.–19. század pénzeit tartalmazó éremleletek tanulmányozása elsősorban a pénzforgalomnak, a gaz-
daságtörténet e jól meghatározott területének a körét érinti. Magától értetődik, hogy e kört nem lehet mere-
ven elválasztani a pénzügyítés, a vagyonosodás belső mechanizmusának a tanulmányozásától, de a fentiek
előadása ugyanolyan magától értetődővé teszi azt a követelményt, hogy ez utóbbi jelenséget *össztársadalmi*
összefüggéseiben kutassuk. Ezért érveltünk amellett, hogy a leletanyag elsődlegesen társadalmi ismérveknek
való alávetése nem vezet helyes irányba. Igenis létezik vagyongyűjtés, ez a jelenség a városon és falun egyaránt
szerveződő polgárság mozgására és főleg a születő új társadalmi réteg, osztály mentalitására jellemző. Ám ez a
nagyszabású problémakör ugyancsak gazdaságtörténeti gondolatsort idéz fel, és pedig annak a tanulmányozá-
sára indíttat, hogyan él tovább az erdélyi kereskedelem szerves egységben a polgárosodást jelző vagyonosodás-
sal a 17. század folyamán és mily módon fejlődik e folyamat a későbbiekben. E munkaigényes kutatáshoz hi-
vatott hozzájárulni a numizmatika is, a maga sajátos eszköztárával.

Pap Ferenc
muzeológus

Erdélyi Történelmi Múzeum
3400 Kolozsvár, str. C. Daicoviciu 2.
Románia

CIRCULATION MONÉTAIRE ET COMMERCE EN TRANSYLVANIE

(15e–18e siècles)

Dans la littérature numismatique roumaine il est répandu l'avis concernant une prétendue liaison intime entre la com-
position des trésors monétaires et la situation matérielle et même l'appartenance sociale des possesseurs.

L'auteur démontre qu'il n'y a pas – de ce point de vue – aucune différence entre la composition des trésors monétaires
trouvés en de milieux urbains ou bien ruraux. Les différences quantitatives et même valoriques sont dues, en premier rang,
au caractère de moyens d'échange des monnaies, même au cas de celles de haute valeur. On utilise, pour démontrer ceux-ci,
des exemples et parallèles offerts par la documentation archivale.

¹⁶ L. a számításokat Francisc Pap: Efectiv monetar și monedă de calcul în comerțul extern clujean (prima jumătate
a sec. XVII), in: Potaissa (Torda), 1978, 96-97.

Rövidítések jegyzéke

ArchÉrt	=	Archaeologiai Értesítő. Budapest
AIAC	=	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca. Cluj-Napoca
AKÖG	=	Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen. Wien
Aluta	=	Aluta. Studii și comunicări. Sfântu Gheorghe
AMN	=	Acta Musei Napocensis. Cluj-Napoca
AMP	=	Acta Musei Porolissensis. Zalău
Ap	=	Apulum. Alba-Iulia
Bader	=	Tiberiu Bader: Descoperiri monetare în Cîmpia Someșană. Baia Mare, 1967
Banat	=	Banatica. Reșița
BSNR	=	Buletinul Societății Numismatice Române. București
Chirilă-Bandula	=	Chirilă, Eugen — Octavian Bandula: Tezaurul monetar de la Baia Mare. Baia Mare, 1966
Chirilă-Ignat	=	Chirilă, E.—D.Ignat: Tezaurul feudal de la Gurba (sec. XV—XVII). [Oradea], é.n.
Délm	=	Berkeszi István: Délmagyarország éremleletei. Temesvár, 1908
Dolg	=	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából. Kolozsvár
E	=	Erdély Történelmi Múzeumának Éremtára. Kolozsvár (Muzeul de istorie al Transilvaniei, Cabinetul numismatic)
File	=	File de istorie. Bistrița
Jakab	=	Jakab Elek: Kolozsvár története. I. Pest, 1870; II—III. Budapest, 1888
Lucr	=	Lucrări științifice. Istorie, științe sociale, pedagogie. Institutul pedagogic, Oradea. Oradea
MCC	=	Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien
MMKM	=	Chirilă, Eugen és mások: Münzhorte und Münzfunde aus dem Kreismuseum Mureș. Tîrgu-Mureș, 1972
Münz	=	Chirilă, Eugen-Nicolae Gudea-Gheorghe Moldovan: Münzen aus der Sammlung des Museums der Stadt Sighișoara. H.n., 1972
NK	=	Numizmatikai Közlöny, Budapest
Potaissa	=	Potaissa. Turda
RassN	=	Rassegna Numismatica. Roma
RevMuz	=	Revista Muzeelor. București
Sarg	=	Sargetia. Deva
SCN	=	Studii și cercetări de numismatică. București
SMSC	=	Satu Mare. Studii și comunicări. Muzeul județean Satu Mare. Satu Mare
StB-B	=	Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Cluj
StBruk	=	Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări. Arheologie — istorie. Sibiu
StMur	=	Studii mureșene (=Marisia). Tîrgu-Mureș
TezM	=	Chirilă, Eugen-Aurel Socolan: Tezaure și descoperiri monetare din colecția Muzeului județean Maramureș. Baia Mare, 1971
TezMon	=	Tezaure monetare din nordul Transilvaniei, sec. XVI—XVIII. Zalău, 1970
TRÉ	=	Történelmi és Régészeti Értesítő. Temesvár
TSM	=	Tezaure monetare din județul Satu Mare. Satu Mare, 1968
Ziridava	=	Ziridava. Arad

Városi környezetben talált erdélyi éremleletek
(16.–19. század)

Sorszám	Lelőhely	Lelet darab- száma	Ebből erdélyi	Időszak	Irodalom
1.	Zilah	+11	–	1510-1529	NK, 20,58.
2.	Szatmárnémeti	+4700	+5	1521-1557	SCN,1,241-246,473. TSM, 131-133.
3.	Kézdivásárhely	1	1	1595	NK,13,21.
4.	Gyulafehérvár	69	–	1492-1595	Ap,11,375-382.
5.	Dicsőszentmárton	124	–	1492-1596	Ap,12,619-625.
6.	Hátszeg	408	–	1492-1596	Ap,8,89-96.
7.	Abrudbánya	4922	2	1447/92-1598	É,15-1902.
8.	Bánffyhunrad, Óvár	+1000	–	1471-1598	TezMon,15-17.
9.	Nagyvárad	242	4	1536-1598	Lucr,1971,31-56.
10.	Kolozsvár, Monostor negy.	1202	1	1447-1599	AIAC,11,290.
11.	Déva	+5	–	1506-1599	SCN,3,559-561.
12.	Temesvár	42	–	16.sz.	Délm,40.
13.	Szegvár (?)	65	–	1501-1600	Münz,59-61.
14.	Abrudbánya	479	1	1531-1601	É,16-1902.
15.	Nagybánya	105	50	1580-1609	TezM,14-20.
16.	Kolozsvár,Zeneműv.Főisk.	+4307	1336	1572-1611	AMN,15,331-247.
17.	Nagybánya	991	520	1438-1613	Chirilă-Bandula.
18.	Szilágysomlyó	421	–	kb.1525-1619	NK,15,84.
19.	Temesvár	?	–	(1527-1619)*	Délm,40.
20.	Kudzsir	1015	20	1537-1625	É,30-1902.
21.	Zilah	8	–	1622-1625	TezMon,27-29.
22.	Szilágysomlyó	10	7	?-1626	NK,10,28.
23.	Kolozsvár,Cseresznye u.	13	2	1614-1626	SCN,5,391-392.
24.	Kolozsvár,Dragalina u.	13	1	1499-1627	AIAC,9,225-230.
25.	Zilah	45	12	1527-1627	TezMon,66-67.
26.	Dicsőszentmárton környéke	1497	215	1342-1631	É,8-1922.
27.	Zilah	11	1	1628-1632	TezMon,67/3.
28.	Bánffyhunrad	3187	131	1489-1633	BSNR,70-74,349-368.
29.	Zilah,Tompa Mihály u.	244	9	1611-1635	AMP,8,1984,295-299.
30.	Tasnád	566	2	1620-1635	NK,7,23.
31.	Ócsanád	+35	–	(1575-1637)	Délm,13.
32.	Zilah	19	–	1595-1637	TezMon,69-70.
33.	Felsőbánya	18	15	1622-1638	SCN,1,473/7.
34.	Karánsebes	+11	–	1501/5-1648	Ap,8,103-108.
35.	Tasnád, „Repülőtér”	360	24	1492/96-1651	AMP,8,301-308.
36.	Kolozsvár	212	6	1458-1655	AIAC,18,321,336.
37.	Balázsfalva	393	25	1611-1674	Ap,15,693-703.
38.	Zilah,Aug.23 u.-Dec.30 u.	696	10	1567-1684	AMP,9,305-325.
39.	Kolozsvár	1702	2	1608-1686	NK,50-51,72.
40.	Nagyvárad	20	1	1627-1697	Ap,10,755-758.
41.	Kolozsvár	1681	–	1610-1695	AIAC,11,290.
42.	Gyulafehérvár, „Remetelak”	42	1	1620-1696	Ap,5,376-378.
43.	Kolozsvár	558	28	1458-1698	AIAC,11,289.
44.	Kolozsvár-Monostor, „Gálcsér”	177	–	1605-1698	AIAC,11,290.
45.	Gyulafehérvár, Moșilor u.	721	1	1606-1699	Ap,5,385-387.
46.	Marosvásárhely	430	8	1505-1704	MMKM,121-137.
47.	Nagybánya	3244	236	1551-1704	NK,9,74-77;É,34-1910.
48.	Zilah	+1000	+172	1704-1706	TezMon,93-94.
49.	Gyulafehérvár,Hősök tere	89	–	1656-1715	Ap,5,383.
50.	Karánsebes	793	1	1473-1733	Banat,2,179-195.
51.	Temesvár	+200	–	(1695-1735)	Délm,40-41.
52.	Kolozsvár	273	–	1621-1742	NK,50-51,72; AIAC,11,290.
53.	Brassó	452	120	1647-1774	NK,13,1914,23-24.
54.	Topánfalva	34	3	1661-1795	AMP,10,229-232.
55.	Temesvár	kb. 16	–	(17.–18.sz.)	Délm,42.
56.	Kolozsvár, Mezőg.Főisk.	177	20	1763-1846	AMN,17,553-566.
57.	Máramarossziget	+19	–	1764-1858	É,34-1908.

* A zárójelbe tett évszám a keltezés becslését jelzi.

Falusi környezetben talált erdélyi éremleletek

Sorszám	Lelőhely	Összesen	Ebből erdélyi	Időszak	Irodalom
1.	Beregszó (Beregsău), Temes m.	+1000	—	(1387-1526)	Délm, 10.
2.	Szászencs (Enciu), Beszterce-Naszód m.	331	—	1458-1528	Ap, 6, 323-335.
3.	Alsójárá (Iara), Kolozs m.	1829	—	1462/64-1528	SCN, 5, 179-192.
4.	Káptalanfalva (Căptălan), Fehér m.	431	—	1516-1534	NK, 5, 141.
5.	Páncélcseh (Panticeu), Kolozs m.	+2500	—	1458-1564	RassN, 30, 178.
6.	Janova (Ianova), Temes m.	+911	—	(1490-1564)	Délm, 22.
7.	Szemlak (Semlac), Arad m.	3576	—	1516?-1566	NK, 5, 105.
8.	Dumbravica (Dumbrăvița), Hunyad m.	720	2	1520-1567	Sarg, 15, 119-123.
9.	Kornyaréve (Cornereva), Krassó m.	+135	—	(1527-1576)	Délm, 36.
10.	Maroslekence (Lechința de Mureș), Maros m.	440	5	1525-1578	Münz, 35-37.
11.	Kisiklód (Iclozel), Kolozs m.	11	—	1501-1579	StBruk, 12, 277-279.
12.	Monora (Mănărade), Fehér m.	773	—	1458-1581	É, 22-1903.
13.	Nagyrajtolc (Răstoilul Mare), Szilágy m.	42	—	1527-1584	AIAC, 9, 211-222.
14.	Zsombolya (Jimbolia), Temes m.	?	—	1575-1586	Délm, 49.
15.	Magyarád (Măderat), Arad m.	224	—	1458-1587	É, 63-1904.
16.	Oláhgyéres (Ghirișul Român), Kolozs m.	152	—	1444/92-1588	AMN, 21, 543-549.
17.	Érdhatvan (Hotoan), Szatmár m.	1871	1	1492-1589	TSM, 61-79.
18.	Kistövís (Lunca Tîrnavei), Fehér m.	361	2	1495-1591	Ap, 8, 97-101.
19.	Riomfalva (Richiş), Szeben m.	31	2	1549-1591	NK, 11, 18.
20.	Ribice (Ribîța), Hunyad m.	414	1	1447-1592	Sarg, 13, 293-305.
21.	Szintyest (Sintești), Temes m.	108	—	1447-1593	É, 24-1903.
22.	Kelnek (Cîlnic), Fehér m.	2475	5	1492-1593	Ap, 21, 175-181.
23.	Máriaradna (Radna), Arad m.	53	—	1529-1593	Ap, 6, 347-351.
24.	Oláhsolymos (Stupini), Beszterce-Naszód m.	+11	—	1574-1593	RevMuz, 6, 160-161.
25.	Pinták (Slătinița), Beszterce-Naszód m.	387	1	1468-1595	File, 4, 195-201.
26.	Mezőzáh (Zaul de Cîmpie), Maros m.	61	1	1521-1595	É, 81-1908.
27.	Teke (Teaca), Beszterce-Naszód m.	31	—	1492-1596	NK, 48-49, 57.
28.	Gerend (Luncani), Kolozs m.	1046	—	1458-1598	É, 5-1902.
29.	Paszmos (Posmuș), Beszterce-Naszód m.	47	—	1471-1598	TezMon, 7-13.
30.	Kisselyk (Șeica Mică), Szeben m.	114	2	1473-1598	Münz, 41-45.
31.	Erdőszentgyörgy (Sîngeorgiu de Pădure), Maros m.	2051	3	1399-1599	MMKM, 39-46.
32.	Viszolya (Visuia), Beszterce-Naszód m.	+24	—	1447-1599	Ap, 5, 625-628.
33.	Szépmező (Șona), Fehér m.	1100	—	1447/92-1599	Ap, 17, 279-294.
34.	Csolnokos (Cinciș), Hunyad m.	1567	3	1458-1599	É, 56-1904.
35.	Szászszentjakab (Șniacob), Beszterce-Naszód m.	1290	—	1508-1599	NK, 6, 65.
36.	Neposz (Nepos), Beszterce-Naszód m.	66	?	16.sz.	É, 7-1922.
37.	Kisbogács (Băgaciu), Maros m.	7341	15	1399-1600	MMKM, 47-85.
38.	Berkes (Borzești), Kolozs m.	50	—	1479-1600	Ap, 5, 413.
39.	Lapusnik (Lăpușnic), Hunyad m.	895	—	1492-1600	Sarg, 4, 109-124.
40.	Szentmihályfalva (Mihai Viteazul), Kolozs m.	238	—	1492/99-1600	AIAC, 18, 337-349.
41.	Várfalva (Moldovenesti), Kolozs m.	96	—	1521-1600	StBruk, 12, 245-259.
42.	Magyardécse (Cireșoia), Beszterce-Naszód m.	234	9	1532-1600	É, 17-1903.
43.	Páncélcseh (Panticeu), Kolozs m.	668	1	1457-1601	Ap, 11, 351-373.
44.	Nagysajó (Șieu), Beszterce-Naszód m.	903	—	1479-1601	File, 4, 217-231.
45.	Szászfenes (Florești), Kolozs m.	799	—	1458-1605	Dolg, 5, 189-190.
46.	Száldobágy (Săldăbagiu), Bihar m.	238	—	1492-1608	NK, 21-22, 29.
47.	Liget (Lighet), Temes m.	+1316	—	(1505-1608)	Délm, 27.
48.	Kucsuláta (Cuciulata), Brassó m.	+2000	1	1576-1608	NK, 8, 139.
49.	Liebling (Liebling), Temes m.	1327	—	(16.sz.-1608)	Délm, 27.
50.	Sárosmagyarberkesz (Berchez), Máramaros m.	95	6	1399-1609	TezM, 9-12.
51.	Vád (Vad), Máramaros m.	739	49	1492/99-1611	TezM, 21-43.
52.	Noa (Noua), Beszterce-Naszód m.	87	63	1528-1613	MCC, 1, 127.
53.	Diósád (Dioșod), Szilágy m.	31	5	1594-1613	É, 89-1904.
54.	Tulka (Tulca), Bihar m.	1200	x	?-1613	NK, 13, 26-27.
55.	Priszaka (Prisaca), Bihar m.	130	—	1444-1614	É, 9-1911.
56.	Bábca (Babța), Szatmár m.	++	+1	1542-1615	SCN, 1, 473/5.
57.	Cintos (Atintș), Maros m.	690	x	1506-1616	NK, 13, 16.
58.	Szénaverős (Senereuș), Maros m.	430	183	1526-1616	NK, 13, 26.
59.	Szappanpataka (Săplia), Máramaros m.	+1300	—	1573-1617	SCN, 1, 473.

Sorszám	Lelőhely	Összesen	Ebből erdélyi	Időszak	Irodalom
60.	Magyarherepe (Herepea), Maros m.	102	61	?-1619	NK,23-24,44.
61.	Vermes (Vermeş), Beszterce-Naszód m.	462	—	1468/71-1619	File,4,232-242.
62.	Bakonya (Băcia), Hunyad m.	333	—	1509-1623	É,5-1904.
63.	Magyarsülye (Şilea), Fehér m.	204	203	1622-1625	AIAC,19,291-297.
64.	Nagysajó (Şieu), Beszterce-Naszód m.	2424	6	1370-1626	Ap,7/1,505-527.
65.	Kisselyk (Şeica Mică), Szeben m.	4790	35	1444-1626	Dolg,2,126.
66.	Varsolc (Vârşolt), Szilágym. m.	+13	—	1447-1626	TezMon,27-29.
67.	Oláhgyéres (Ghiriş), Kolozs m.	+4	—	1575-1626	Ap,5,631-632.
68.	Szásznyíres (Nireş), Kolozs m.	+72	2	1620-1626	AKÖG,13,138.
69.	Felek (Feleac), Kolozs m.	478	280	1508-1627	RassN,30,179.
70.	Zsoszány (Josani), Hunyad m.	1954	4	1540-1627	É,90-1904.
71.	Nagysólymos (Şoimuşul Mare), Hargita m.	783	—	1623-1627	StMur,2,105-107.
72.	Sólyomkő (Şoimeni), Kolozs m.	3380	4	?-1627	É,1-1933.
73.	Rév (Vadul Crişului), Bihar m.	454	3	?-1628	NK,15,85.
74.	Jakabfalva (Iacobenii), Kolozs m.	983	234	1479-1629	Ap,6,300-307.
75.	„Kolozs megye”	1130	389	1529-1629	É,12-1918/19.
76.	Dezmér (Dezmir), Kolozs m.	365	199	1564-1629?	RassN,30,179.
77.	Szolokma (Solocma), Maros m.	69	64	1616-1629	MMKM,86-96.
78.	Almakerék (Mălincrav), Szeben m.	142	26	1607-1630	Műnz,63-64.
79.	Berethalom (Biertan), Szeben m.	2633	3	1614-1630	NK,13,26.
80.	Dedrárt (Dedrad), Maros m.	527	340	1606-1631	SCN,4,459-462.
81.	Szamosújvárnémeti (Mintiu Gherlii), Kolozs m.	132	x	1492-1632	AKÖG,13,134.
82.	Bezded (Bezded), Szilágym. m.	2817	x	1508-1632	AKÖG,6,239-240.
83.	Cseralja (Aluniş), Arad m.	443	—	(1548-1637)	TRE,1903,199.
84.	Magyarsáros (Delenii), Maros m.	929	—	1508-1633	É,7-1904.
85.	Szelistye (Sălişte), Kolozs m.	+75	x	1571-1633	Jakab,III,723-724.
86.	Egrespatak (Aghireş), Szilágym. m.	58	8	1597-1633	TezMon,67-69.
87.	Fajsz (Feisa), Fehér m.	288	—	1620-1633	StBruk,14,365-367.
88.	Völcsök (Ulciug), Szilágym. m.	88	4	?-1633	NK,48-49,57.
89.	Karács (Căraci) (?), Hunyad m.	1823	—	1508-1634	É,20-1903.
90.	Szászbuzd (Buzd), Szeben m.	8091	4249	1519-1635	StBruk,14,317-340.
91.	Nagyszöllős (Seleuşul Mare), Maros m.	710	—	1570-1635	É,91-1908.
92.	Vámosgálfalva (Găneşti), Maros m.	+196	+35	1611-1635	StMur,105-106.
93.	Szilágylompért (Sălăjeni), Szilágym. m.	2458	27	1616-1635	TezMon,33-38.
94.	Viszolya (Visuia), Beszterce-Naszód m.	149	22	1620-1635	Ziridava,11,215-220.
95.	Kálmánd (Cămin), Szatmár m.	94	1	1625-1637	É,66-1904.
96.	Várviz (Varviz), Bihar m.	1979	59	1601-1639	É,55-1904.
97.	Pecsely (Peceiu), Szilágym. m.	640	192	1527-1640	NK,5,141.
98.	Válaszút (Râscruci), Kolozs m.	838	27	1541-1640	BSNR,70-74,111-128.
99.	Szentmihályfalva (Mihai Viteazul), Kolozs m.	498	73	1538-1641	StBruk,13,197-206.
100.	Kispetri (Petrinzel), Szilágym. m.	19	—	1543-1642	É,69-1905.
101.	Cod (Sadu), Szeben m.	247	18	1575-1643	StBruk,12,121-142.
102.	Szilkerék (Corneni), Kolozs m.	1126	41	1501-1648	NK,48-49,58.
103.	Magyarszovát (Suatu), Kolozs m.	1303	80	1611-1648	TezMon,45-49.
104.	Menyő (Mineu), Szilágym. m.	647	57	1614-1648	TezMon,55-63.
105.	Varsolc (Vârşolt), Szilágym. m.	490	29	1617-1648	AMP,2,121-128.
106.	Egeres (Aghireş), Kolozs m.	1263	187	1533-1651	StB-B,2/1965,33-35.
107.	Bihardiószeg (Diosig), Bihar m.	1519	+100	1595-1652	NK,13,25-26.
108.	Palatka (Pălatca), Kolozs m.	15948	1465	1528-1654	É,8a-1900.
109.	Oláhkékes (Chechiş), Máramaros m.	2559	++	1608/19-1654	SCN,1,473-474.
110.	Kétfél (Gelu), Temes m.	350	x	1440-1662	BSNR,67-69,175-176.
111.	Kisbeszterce (Dorolea), Beszterce-Naszód m.	x	x	1587-1666	AKÖG,15,328.
112.	Oláhszentmiklós (Sînnicolau Român), Bihar m.	27	1	1578-1667	NK,48-49,57.
113.	Kilyén (Chilieni), Kovászna m.	6	—	1621-1667	Aluta,12-13,441-443.
114.	Boholt (Boholt), Hunyad m.	+22	—	1623-1667	SCN,3,561-568.
115.	Bisztra (Bistra), Fehér m.	389	85	1534-1668	NK,11,19.
116.	Bonyha (Bahnea), Maros m.	282	15	1535-1668	Dolg,5,188-189.
117.	Harangláb (Hărănglab), Maros m.	2 kg	x	1626-1668	SCN,1,474/9.
118.	Ardó (Arduzel), Máramaros m.	414	—	1620-1674	TezM,44-50.
119.	Belényesújlak (Uileacu de Beiuş), Bihar m.	139	3	1591-1675	NK,13,25;14,70.

Sorszám	Lelőhely	Összesen	Ebből erdélyi	Időszak	Irodalom
120.	Tartolc (Tırșolt), Szatmár m.	148	1	1620-1678	SMSC,3,87-96.
121.	Szakas (Rătești), Szatmár m.	609	10	1620-1679	TSM,83-88.
122.	Túrterebes (Turulung), Szatmár m.	+28	—	1610-1680	Bader,11.
123.	Szászmagyaros (Măgheruș), Maros m.	540	54	1458-1681	É,11,12-1911.
124.	Denta (Denta), Temes m.	124	—	1622-1683	É,36a-1911.
125.	Gurba (Gurba), Arad m.	719	3	1399-1684	Chirilă-Ignat.
126.	Kisdemeter (Dumitrița), Beszterce-Naszód m.	16	—	1656-1684	Ziridava,11,221-222.
127.	Alsósuk (Juc), Kolozs m.	969	5	1611-1685	É,2-1918/19.
128.	Kispetri (Petrinzel), Szilágym. m.	67	—	1620-1685	AMP,2,129-134.
129.	Válaszút (Răscruți), Kolozs m.	994	1	1541-1686	Ap,6,414-415.
130.	Keszinc (Chesint), Arad m.	68	—	1559-1687	É,8-1904.
131.	Töketerebes (Terebești), Szatmár m.	146	2	1621-1688	TSM,99-120.
132.	Szászcsanád (Cenade), Fehér m.	14	—	1623-1690	AMP,4,435-437.
133.	Romlott (Romita), Szilágym. m.	24	—	1674-1691	AMP,6,169-174.
134.	Dusafalva (Dușești), Bihar m.	54	—	1623-1693	Crisia, 5,123-128.
135.	Náprád (Năpradea), Szilágym. m.	+27	+6	1589-1694	TezMon,73-74.
136.	Kékesoroszfalu (Rus), Szilágym. m.	+56	—	1661-1694	AMP,2,212-217.
137.	Nagyderzsida (Bobota), Szilágym. m.	+36	—	1663-1694	AMP,9,1985,301.
138.	Borsa (Borșa), Kolozs m.	+6	—	1621-1696	AIAC,18,351-354.
139.	Csehtelke (Vișinelu), Maros m.	244	1	1628-1696	É,38-1904.
140.	Harasztkerék (Roteni), Maros m.	48	—	1659-1696	MMKM,97-108.
141.	Mezőuraly (Oroiu), Maros m.	1159	2	1554-1699	MMKM,109-120.
142.	Denta (Denta), Temes m.	1304	—	16-17.sz.	Délm,16.
143.	Magyarforró (Fărău), Fehér m.	49	—	16-17.sz.	NK,16,126.
144.	Cséffa (Cefa), Bihar m.	84	—	17.sz.	NK,23-24,44-45.
145.	Néposz (Nepos), Beszterce-Naszód m.	15	2	1490-1705	É,15-1920/21.
146.	Cikmántor (Tigmandru), Maros m.	669	9	1528-1705	É,7-1913.
147.	Kovács (Coaș), Máramaros m.	19	—	1602-1706	NK,34-35,77.
148.	Aranykút (Aruncuta), Kolozs m.	251	6	1609-1706	TezMon,81-85.
149.	Füld (Fildu), Szilágym. m.	+21	—	1704-1706	AMP,10,232-233.
150.	Köpec (Căpeni), Kovászna m.	52	—	1620-1710	SCN,5,392-394.
151.	Szatmárhegy (Viile Satu Mare), Szatmár m.	702	51	1528-1712	TSM,121-130.
152.	Ploszkos (Ploscoș), Kolozs m.	95	—	1622-1715	Ap,8,109-119.
153.	Harasztkerék (Roteni), Maros m.	272	—	1661-1722	NK,11,19.
154.	Nagydevecser (Diviciorii Mari), Kolozs m.	+577	1	1659-1738	TezMon,97-107.
155.	Berkes (Borzești), Kolozs m.	289	—	1664-1740	NK,7,24.
156.	Kistalmács (Tălmăcel), Szeben m.	29	—	1663-1750	AMP,7,219-222.
157.	Zágör (Zagăr), Maros m.	766	4	1447/92-1763	Ap,19,177-187.
158.	Mezőrűcs (Rîciu), Maros m.	157	36	1665-1768	MMKM,138-145.
159.	Mezőkövesd (Cuișd), Maros m.	28	x	1529-1780	É,21-1912.
160.	Bánffyótfalu (Vale), Kolozs m.	73	x	1691-1746/80	NK,11,18.
161.	Csikszentmárton (Sînmartin), Hargita m.	12 kg	—	?-1780?	SCN,1,474.
162.	Kentelke (Chintelnic), Beszterce-Naszód m.	169	—	1761-1782	É,95-1906.
163.	Teke (Teaca), Beszterce-Naszód m.	45	—	1695-1788?	NK,5,140.
164.	Bresztovác (Brestovăț), Temes m.	?	—	1773-1789	Délm,12.
165.	Vajola (Uila), Maros m.	676	—	1622-1800	NK,7,170.
166.	Nálácvád (Nălațvad), Hunyad m.	806	4	római; 1386/ 1434-1831	Sarg,14,289-307. NK,13,26.
167.	Bihardiószeg (Diosig), Bihar m.	725	x	1756-1847	MMKM,146-156.
168.	Mezőszakál (Bărboși), Maros m.	366	62	1763-1848	MMKM,157-159.
169.	Mezőrűcs (Rîciu), Maros m.	8	5	1765-1856	É,64-1904.
170.	Alsófernezely (Fernezuiu), Máramaros m.	576	—	18-19.sz.	Délm,47.
171.	Vörösmart (Virișmort), Arad m.	2300	—	„közép- és újkor”	Délm,38.
172.	Szintyest (Sintești), Temes m.	202	—	„újabbkori”	

A térképen szereplő számok a következő helységneveknek felelnek meg:

1. Sárosmagyarberkesz
2. Vád
3. Szappanpataka
4. Oláhkékes
5. Ardó
6. Kovás
7. Alsófernezely
8. Erdhatvan
9. Bábca
10. Kálmánd
11. Tartolc
12. Szakasz
13. Túrterebes
14. Töketerebes
15. Szatmárhegy
16. Nagyajtolc
17. Diósad
18. Varsolc
19. Bezded
20. Egrespatak
21. Völcsök
22. Szilágylompért
23. Pecsel
24. Kispetri
25. Menyő
26. Romlott
27. Náprád
28. Kékesoroszfalu
29. Nagyderzsida
30. Föld
31. Szászencs
32. Oláhsolymos
33. Pinták
34. Teke
35. Paszmos
36. Viszolya
37. Szászszenzjakab
38. Neposz
39. Magyardecse
40. Nagysajó
41. Noa
42. Vermes
43. Kisbeszterce
44. Kisdemeter
45. Kentelke
46. Száldobágy
47. Tulka
48. Priszaka
49. Rév
50. Várvíz
51. Bihardiószeg
52. Oláhszentmiklós
53. Belényesújlak
54. Dusafalva
55. Cséffa
56. Alsójárá
57. Páncélcseh
58. Kisiklód
59. Oláhgyéres
60. Gerend
61. Berkes
62. Szentmihályfalva
63. Várfalva
64. Szászfenes
65. Szásznyíres
66. Felek
67. Súlyomkő
68. Jakabfalva
69. Dezmér
70. Szamosújvárnémeti
71. Szelistye
72. Válaszút
73. Szilkerék
74. Magyarsovát
75. Egeres
76. Palatka
77. Alsózsuk
78. Borsa
79. Aranykút
80. Ploszkos
81. Nagydevecser
82. Bánffyótfalu
83. Maroslekence
84. Mezőzáh
85. Erdőszentgyörgy
86. Kisbogács
87. Cintos
88. Szénaverős
89. Magyarherepe
90. Szolokma
91. Dedrát
92. Magyarsáros
93. Nagyszöllős
94. Vámosgálfalva
95. Bonyha
96. Harangláb
97. Szászmagyaros
98. Csehtelke
99. Harasztkerék
100. Mezőuraly
101. Cikmántor
102. Zágor
103. Mezőrűcs
104. Mezőkövesd
105. Vajola
106. Mezőszakál
107. Nagysólymos
108. Csíkszentmárton
109. Szemlak
110. Magyarád
111. Máriaradna
112. Cseralja
113. Gurba
114. Keszinc
115. Vörösmart
116. Káptalanfalva
117. Monora
118. Kistővis
119. Kelnek
120. Szépmező
121. Magyarülye
122. Fajsz
123. Bisztra
124. Szászcsanád
125. Magyarforró
126. Riomfalva
127. Kisselyk
128. Almakerék
129. Berethalom
130. Szászbuzd

Erdélyi tallérok az európai pénzforgalomban (Adalék Báthori Zsigmond pénzveréséhez)

Báthori Zsigmond neve már rövid, de – a legcsekélyebb túlzás nélkül is – fordulatokban gazdag pályafutása¹ alatt helyet kapott a pénztörténeti szakirodalomban. 1590-ben és 1593-ban vert tallérjainak mérethű metszetei először 1597-ben, majd 1604-ben jelentek meg Münchenben.² Az első kiadás kicsinyített képei (1-2. ábra) ismertek a hazai szakirodalomban, mellékeltként közölte őket a magyar numizmatika utolsó polihisztorja.³

Az 1597-ben még „fényességes és méltóságos erdélyi fejedelemnek” és „mindkét Valachia urának” titulált Báthori Zsigmond már végleg leköszönt a fejedelmi trónról, amikor az 1610. évi alsó-szászországi pénzrendelet nyomtatott példányain hírül adták 1592. évi (3. ábra) tallérjainak árfolyamát,⁴ s a rendelet egyik – Erfurtban készült és Lipcsében forgalmazott – változata magát a pénzt is ábrázolta.⁵ Az alsó-szászországi végzés szerint az erdélyi tallér törvényes kurzusa „Böhemische Wehrung”-on 78 krajcár, „Meißnische Wehrung”-on 26 garas, illetve „Lübeckische Wehrung”-on 35 schilling volt, ami azt jelentette, hogy árfolyama elmaradt a birodalmi tallérétól.

¹Báthori Zsigmond uralkodására és a tizenöt éves háború erdélyi hatására ld. Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig. Szerk.: *Makkai László-Mócsy András*. (Budapest, 1986) 522-532. A hivatkozott rész *Barta Gábor* munkája.

²*Berg, A.*: Münzenbuch... (München, 1597, 1604⁽²⁾). Az illusztrációt *Dr. Wolfgang Hess* úr, a müncheni Staatliche Münzsammlung igazgatója, volt szíves rendelkezésemre bocsátani. Köszönettel tartozom – a ma már nyugállományú – *Dr. Hess* úrnak azért is, hogy Adam Berg könyvének második kiadásában látható tallérképeket eredeti erdélyi tallérokkal hasonlított össze és megerősítette az illusztrációk mérethűségét.

Megjegyzendő, hogy a két kiadás élőfeje eltérő: 1597: „von allerley Sorten Deß Durchleutigen, Hochgebornen Fürsten vnnd Herrn, Herrn Sigismundi Batori, fürst in Sibenbürgen, Herr Balder Wallachen Müntzen.” 1604: „von allerley Sorten Sibenbürgische Müntz.” A második kiadás előkészítésekor nyilván ismeretes volt, hogy Báthori Zsigmond véglegesen lemondott a fejedelemségről.

³*Huszár, L.*: A magyar pénzverés története a 16. és 17. században. Közlemények a Magyarországi Ásványi Nyersanyagok Történetéből. (Miskolc, 1982) I. 92.

⁴*Bahrfeldt, M.*: Niedersächsisches Münzarchiv. Verhandlungen auf den Kreis- und Münzprobationstagen des Niedersächsischen Kreises 1551-1625. (Halle, 1930) IV. 203. Megjegyzendő, hogy Bahrfeldt az erdélyi tallér kapcsán Báthori Zsigmond nevét nem említette meg, utalt azonban arra, hogy az 1610. évi pénzrendeletnek éremképekkel illusztrált változata is van.

Az 1610. évi pénzrendelet csak szöveges változatban fennmaradt példányain a következők olvashatók: „Die Siebenbürgische Thaler, auff der einen seitten ein Brustbild mit einem Busicken in der Hand haltende, mit folgender umbschrift. BATHORI SIGISMVNDVS. Auff der andern seitten. PRINCEPS TRANSILVANIAE.”

A *Landesarchiv Schleswig-Holstein* példányának másolatáért *Elke Imberger* levéltárost illeti köszönet. köszönettel tartozom továbbá a *Staatsarchiv Bremen*, illetve a *Stadtarchiv Wismar* munkatársainak is, akik szintén voltak szívesek megküldeni egy-egy másolatot. Vö.: *Buza, J.*: Báthori Gábor dukája a délnémet pénzforgalomban. NK. 1989-1990. 92.

⁵Az alsó-szászországi pénzrendelet illusztrált változatának keresésében *Dr. Paul Arnold* igazgató úr (*Staatliche Kunstsammlungen, Münzkabinett Dresden*) nyújtott szíves segítséget. xerox-másolatát *Ulf Dräger* tudományos munkatárs úr (*Staatliche Galeria Moritzburg Halle*) volt szíves megküldeni.

A közleményben látható ábra alapjául szolgáló mikrofilm negatívot *Volker G. Schwarzkopf* osztályvezető úr (*Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, Martin-Luther Universität Halle-Wittenberg*) bocsátotta a Numizmatikai Közlöny rendelkezésére. Fogadják mindnyájan hálás köszönetemet!

1.-2. ábra

Báthori Zsigmond tallérjainak mérerthű ábrái *Adam Berg* könyvéből

3. ábra

Báthori Zsigmond tallérja az 1610. évi alsó-szászországi pénzrendeleten

A törvényes kurzusok neve	A birodalmi tallér árfolyama	Az erdélyi tallér árfolyama
„Böhemische Wehrung”	84 krajcár	78 krajcár
„Meißnische Wehrung”	28 garas	26 garas
„Lübeckische Wehrung”	37 schilling	35 schilling

Az árfolyamkülönbség oka abban rejlett, hogy az erdélyi tallérok a tiroli mintát követő magyar tallérokhoz hasonlóan 14 latos (0,875) ezüsből készültek, s így színsúlyuk nem érte el a mértékadó birodalmi tallérokat.⁶ Báthori Zsigmond tallérja hét – 1584 és 1607 között vert – németalföldi, illetve egy 1586. évi spanyol tallérral azonos kurzusúnak ítéltetett. A csak 54 krajcárra értékelt oroszlanos tallérhoz,⁷ illetve a még ennél is gyengébb olasz tallérokhoz képest az erdélyi tallér – sport nyelven szólva – az európai mezőny első feléhez tartozott.

Az 1610. évi alsó-szászországi végzés idején Báthori Zsigmond tallérja már csaknem két évtizede volt forgalomban. Nyilván többször cserélt gazdát addig, amíg – akár a lengyel és a cseh, illetve akár az osztrák térségen át – német földre jutott. Árfolyamának meghatározását nem az eredete, erdélyi mivolta, hanem a törvényes mértéknél szerényebbnek tartott nemesfémtartalma indokolta. Krajcárban és garasban számítva egyaránt 7,1 %-kal, schillingben pedig 5,4 %-kal alacsonyabban állapították meg kurzusát a birodalmi tallérénál.

A három – váltópénzenként különböző – árfolyam közül az ún. „Böhemische Wehrung” az, ami kifejezetten megtévesztő, ez esetben ugyanis nem a cseh pénzrendszerről, hanem a „Reichswährung”-ként⁸ elfogadott 60 krajcáros számítási forintról volt szó, amit a birodalmi tallér kurzusának meghatározása egyértelműen jelez: „Valvation Silberner Müntzsorten. Ein Reichsthaler (=) Böhemischer Wehrung 21 Batzen. Thut 1 Gulden 24 Kreutzer.”⁹ A „Meißnische Wehrung” a szászországi, a „Lübeckische Wehrung” pedig az észak-német térség számítási módját reprezentálja, mindkettő kiemelkedően fontos volt a maga korában.¹⁰

Adam Berg fentebb említett „Münzenbuch”-ja szerint 1597-ben Báthori Zsigmond tallérjai 17 batzent, azaz 68 krajcárt értek. Mivel ekkor a birodalmi tallér árfolyama 72 krajcár volt,¹¹ a szerző nemcsak bemutatta az olvasóknak az erdélyi vereteket, hanem tájékoztatta is őket arról, hogy Báthori Zsigmond tallérjai a Reichstalernél kevesebbet értek.

Az erdélyi, illetve a birodalmi tallérok közötti árfolyamkülönbség – nemesfémtartalmuk eltérő voltából adódóan – a későbbiekben is fennmaradt, de a váltópénzek minőségének rontása miatt a tallérok árfolyama fokozatosan feljebb kúszott, ez tükröződik Báthori Zsigmond tallérjainak krajcárértékében, amely az 1597. évi 68-ról 1610-ben 72 krajcárra emelkedett. Követte a birodalmi tallér kurzusát, amely mindhárom pénznemben számítva emelkedő tendenciájú volt.

⁶Huszár, L.: A Báthoriak pénzei. A nyírbátori Báthori István Múzeum Füzetei (Szerk.: Szalontai Barnabás) (Nyírbátor, 1961) 7.

Huszár, L.: Habsburg-házi királyok pénzei 1526-1657. Magyar Egyetemes Éremtár III/I. (Budapest, 1975) 28. (Továbbiakban: Huszár: CNH.)

⁷Enno van Gelder, H.: De Nederlandse munten. (Utrecht-Antwerpen, 1970) 79-80., 221-222.

Huszár: CNH. 49.

Buza, J.: Der Kurs der Löwentaler in Ost-Mitteuropa (mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen und Ungarn). Acta Hist. 1981. 335-358.

Buza, J.: Az oroszlanos tallérok árfolyama és szerepe Magyarország pénzforgalmában. NK. 1981-1982. 89-99.

⁸„... so ist der Unterschied der Böhmischen und allgemeinen Reichs wie dann auch der Meißnischen Wehrung nicht unbillig in gebührende Acht genommen werden.” Leipzig, 1609, X. 13. Hirsch, J.Ch.: Des Teutschen Reichs-Münzarchiv... (Nürnberg, 1757) III. 390-391.

⁹Részlet a Niedersächsische Münzordnung Halléban őrzött példányából, vö. 5. jegyzet.

¹⁰Schrötter, F.: Wörterbuch der Münzkunde (Berlin, 1970⁽²⁾) 731.

¹¹Stadtarchiv Nürnberg, A 6. Mandate, 1610. Nov. 7.; ill. Hirsch: DRMA. III. 412-413.

Scholler, E.: Der Reichsstadt Nürnberg Geld- und Münzwesen in älterer und neuerer Zeit. (Nürnberg, 1916) 276.

A birodalmi tallér árfolyama¹²

Év	krajcárban	szász garasban	északnémet schillingben
1600	72	24	33
1610	84	28-29	37

Báthori Zsigmond fenti tallérjai, miként azt a képek mutatják, 1590., 1592. és 1593. évi veretek. Másolók figyelmét apró részletek sem kerültk el, verdejegyet ennek ellenére nem láthatunk rajtuk. Nyilván azért nem, mert az eredeti példányokon sem volt. A fejedelem tallérjainak nagy hányada készült verdejegy nélkül, ismertek viszont olyan példányok is, amelyek az „N-B” jelzés nagybányai eredetükre vall. Több mint valószínű, hogy a verdejegy nélküli tallérok szintén Nagybányán készültek.¹³

A nagybányai verde Báthori Zsigmond kori tallér-produkcióját már *Newald* is igen tekintélyesnek vélte,¹⁴ bár sem a kiveret pénzek számáról, sem a felhasznált nemesfém pontos mennyiségéről nem maradtak fenn adatok. Szintén *Newald* hívta fel a figyelmet arra, hogy Báthori Zsigmond *szép és számos változatban* fennmaradt tallérjai az adott időszak legkorszerűbb technikai eljárásával, hengeres pénznyomással készültek.¹⁵

Az 1610. évi alsó-szászországi pénzrendeleten összesen 16 európai tallér elő- és hátlapját mintázták meg mérethűen. Feltételezhető, hogy az erdélyi tallér nem volt kitüntetett helyzetben, képi ábrázolására nyilván nem fordítottak nagyobb gondot mint a többiekére. Nos, az összehasonlításra módot adó képek nem hagynak kétséget afelől, hogy a hányatott sorsú fejedelem tallérja nemcsak belekerült az európai pénzforgalomba, hanem technikai kivitelét tekintve *európai színvonalúnak* bizonyult. Anélkül volt korszerű, hogy erdélyi karakterét¹⁶ elvesztette volna.

Jó egy századdal ezelőtt *Newald* 90 olyan erdélyi tallérváltozatra utalhatott, amelyek Báthori Zsigmond idejében készültek.¹⁷ *Resch* a századelőn a fejedelem 1589-1597 közötti tallérjainak már 103 variánsát regisztrálta.¹⁸ Éves átlagban – kerekítve – 11 változattal számolhatnánk, ennél azonban többet mond az a tény, hogy a skála 1593-ban volt a leggazdagabb (21 változat), míg 1592-ből 18, illetve 1590-ből 17 változat ismert. A három évszám láttán kézenfekvő a következtetés, hogy a pénzértékviszonyokról tájékoztató német források nem véletlenül említették Báthori Zsigmond 1590., 1592. és 1593. évi tallérjait, – feltehető, hogy ezekben az esztendőekben az átlagosnál több tallért vertek Nagybányán. A változatok nagy számából joggal következtetett *Newald* a nagybányai pénzverőház jelentékeny produkciójára.

A kutatási eredményeit részben megerősítő, részben – újabb források nyomán – korrigáló *Gündisch* tanulmányából markánsabban tűnik ki az, hogy a nagybányai pénzverés fellendítésében a Szepesi Kamara támogatását élvező Felizian von Herberstein játszott meghatározó szerepet.¹⁹ Az ambiciózus és minden jel szerint kiváló szervezőkészséggel megáldott bérlő 1578-tól érdeklődött Nagybánya iránt. Nemcsak a pénzverde bérletének megszerzése volt a célja, hanem a verde korszerűsítése, s ami ennél még fontosabb, működési feltételeinek a lehető legszélesebb körű biztosítása is szándékában állt. Ennek érdekében korszerűsítette a Nagybánya környéki nemesérc-bányászatot, gondot fordított a tárnák víztelenítésére.²⁰ Az sem zárható ki, hogy emelte az ezüst felvásárlási árát, tevékenységének eredményeként néhány év alatt hozzávetőlegesen több

¹²Scholler, E.: i.m. uott.

Haupt, W.: Sächsische Münzkunde (Berlin, 1978) Text, 132.

Az északnémet térségre *Emli Waschinski* ártörténeti munkája nyomán hoz példát *Rittmann, H.*: Deutsche Geldgeschichte 1484-1914. (München, 1975) 219.

Megjegyzendő, hogy a tallér árfolyamának emelkedése másutt is megfigyelhető volt, vö.: *Hede, H.*: Danmarks og Norges Montes. (København, 1964) 164.

¹³Huszár J.: Báthoriak... 6-7.

¹⁴*Newald, J.*: Das österreichische Münzwesen unter den Kaisern Maximilian II. Rudolph II. und Matthias. (Wien, 1885) 146.

¹⁵*Newald, J.*: i.m. 143.

¹⁶Huszár, L.: Báthoriak... 8.

¹⁷Erdély pénzeire nézve 1885-ben még korszerű volt: *Hess, A.*: Die siebenbürgischen Münzen des fürstlich Monteno-vo'schen Münzcabinets. (Frankfurt am Main, 1880) c. munkája: vö.: *Newald*: i.m. 143.

¹⁸*Resch, A.*: Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart. (Hermannstadt, 1901) 25-44.

¹⁹*Gündisch, G.*: Geschichte der Münzstätte Nagybánya in habsburgischer Zeit (1530-1828). NZ. 1932. 72-94.

²⁰*Gündisch, G.*: i.m. 73.

mint négyszeresére emelkedett a pénzverésre használt nemesfém mennyisége.²¹ Erre a bázisra épült a – fentebb már említett – korszerű, vízi erővel működtetett hengeres pénznyomó apparátus 1582-től, amelyik Kassa után a második volt az országban azzal a különbséggel, hogy termékeinek minősége ellen nem merült fel kifogás.²²

Felizian von Herberstein 1590-ben bekövetkezett halála után Báthori Zsigmond a Herberstein-család tagjainak kezén hagyta Nagybánya bérletét, s a kilencvenes évek elején Nagybánya még elegendő tartalékokkal rendelkezett ahhoz, hogy verdejéből nagy mennyiségben kerüljenek ki technikailag kifogástalan, ugyanakkor jellegzetesen erdélyi tallérok.²³ A változatok száma azonban 1594-től csökkent,²⁴ amit műszaki okokkal nem lehet magyarázni, mert a berendezések még 1599-ben is jól működtek.²⁵

Báthori Zsigmond európai színvonalú és néhány évig – minden valószínűség szerint – jelentős tallérverésének lehanyaglását könnyű, de túl olcsó lenne pusztán személyi okokra visszavezetni. Részben a fejedelem állhatatlansága, részben a könnyelműnek minősített, s ezért hivatalából 1597-ben elmozdított Friedrich von Herberstein nem kielégítő ténykedése nyilván hozzájárult ahhoz, hogy 1598-ban tallért már nem bocsátottak ki Báthori Zsigmond nevére. A tizenöt éves háború Erdélyt sújtó csapásai azonban kétségtelenül nagyobb súllyal esnek latba akkor, amikor a nagybányai pénzverés hanyatlásának okait keressük; 1599-ben a pénzített nemesfém a felét sem, 1601-ben pedig már a negyedét sem érte el az 1580-as évek csúcspontjának.²⁶

A politikai és a háborús viszontagságok mellett figyelembe kell venni azt is, hogy a századforduló táján az emisszió struktúrája nemzetközi viszonylatban ugyancsak átalakulóban volt. A verdeből mind kevesebb tallér, kiváltképpen kevesebb jó minőségű, azaz törvényes finomságú tallér került ki, sőt maguk a tallérok is a mind nagyobb tömegben vert és egyre silányabb váltópénzek nyersanyagává váltak. Részben ezért következett be a jó pénzek árfolyamának emelkedése, illetve a kortársak által gyakran kárhozottat drágaság. 1610 januárjában, amikor az alsó-szászországi rendek többek között az erdélyi tallér árfolyamát is megsabták, nem leszorítani igyekeztek a nagy értékű pénzek kurzusát, hanem – éppen ellenkezőleg – árfolyamuk felszökésének kívánták elejét venni.

Báthori Zsigmond 1592-ben vert tallérjának 78 krajcáros kurzusa, amennyiben finomsági próba nyomán állapították meg értékét, csaknem pontosan megfelelt a körmöci veretek átlagának. Az árfolyamok összehasonlítása megerősíti azt, hogy az erdélyi pénzverés a tallérok esetében ugyancsak a királyi Magyarország gyakorlatát követte.²⁷ Az utóbbit nemcsak a szakirodalomra támaszkodva állíthatjuk, hanem mértékadó tárgyi bizonyíték is szól mellette; Regensburgban 1609-ben finomsági próbának vetették alá II. Mátyás két azévi magyar tallérját, az egyik értékét 76 1/4 krajcárban, a másikat pedig 81 3/8 krajcárban állapították meg,²⁸ a kettő átlaga – 78,8 krajcár – alig haladja meg Báthori Zsigmond tallérjának fenti árfolyamát.

Az erdélyi és az imént említett magyar tallérok, miként a hazánkban cirkuláló külföldi veretek, részesei voltak az európai pénzforgalomnak. Árfolyamuk megállapítása, Báthori Zsigmond tallérjainak képi ábrázolása azt tanúsítja, hogy Keletről Nyugatra is vezetett a nagy értékű ezüst pénzek útja, noha szekuláris távlatokat tekintve fordított irányban kétségtelenül erősebb volt az érmévé alakított nemesfém áramlása.²⁹

Báthori Zsigmond tallérjainak természetesen csak egy része került külföldre, más részük Erdélyben és Magyarországon forgott a későbbiekben. A Báthoriak címeréről „fogas talléroknak” nevezte a népnyelv e fejedelmi vereteket, s könnyebb súlyuk ellenére az imperiális tallérokkal azonos értékben számították őket.³⁰

²¹ Gündisch, G.: i.m. 86.

²² Huszár, L.: CNH. 57., 61-62.

²³ Gündisch, G.: i.m. 74. Huszár, L.: CNH. 57.

²⁴ Resch, A.: i.m. 37-44.

²⁵ Gündisch, G.: i.m. 91.

²⁶ Gündisch, G.: 84.

²⁷ Huszár, L.: CNH. 28., 59.

²⁸ Hirsch: DRMA. III. 385. (Regensburg, 3/13. X. 1609).

²⁹ Attman, A.: American Bullion in the European World Trade 1600-1800. (Göteborg, 1986).

³⁰ „1700 ... item 7 Imperiales vulgo Fogas Tallérok, Sigismundi Bathory, principis Transylvaniae.” Horváth, T.A.: Régi magyar pénznevek. NK. 1953-1954. 15.

Huszár, L.: Báthoriak ... 8.

Több mint valószínű, hogy az 1590-es évek elejének *jelentős tallérprodukciója* mellett éppen a jellegzetes éremképpel, illetve részben az említett 1610. évi alsó-szászországi pénzrendelettel magyarázható az, hogy a régi európai tallérok szászországi kiadványában Báthori Zsigmond egyik 1593. évi ezüstje képviseli Erdély tallérjait.³¹

Buza János

BKE Gazdaságtörténeti Tanszék

1828 Budapest, 5. Pf. 489.

SIEBENBÜRGISCHE TALER IM EUROPÄISCHEN GELDUMLAUF (BEITRAG ZU WALZENPRÄGUNGEN DES FÜRSTEN SIGISMUND BÁTHORI)

Über zwei Exemplare von Talern des Fürsten Sigismund Báthori hat *Adam Berg* bereits am Ende des 16. Jahrhunderts Schnitte veröffentlicht. Den Schnitt eines dritten Talers enthält darüber hinaus die niedersächsische Münzordnung aus dem Jahre 1610. Die Schönheit und die reiche Vielfalt der Walzenprägungen von Fürst Sigismund Báthori weckte gegen Ende des vergangenen Jahrhunderts auch das Interesse *Newalds*, und zwischen den beiden Weltkriegen publizierte *Gündisch* wichtige Daten über die Prägetätigkeit von Nagybánya. Die Münzstätte Nagybánya wurde von Felizian von Herberstein, der die Unterstützung der ungarischen Kammer genoß, modernisiert. Hier wurden mit Gewißheit auch die oben erwähnten Taler von Sigismund Báthori geprägt.

Die die Geldwertverhältnisse fixierenden deutschen Daten untermauern die Ansicht *Huszár-s*, daß dem Münzfuß der hinsichtlich ihrer Form typische siebenbürgische Merkmale aufweisenden Taler von Sigismund Báthori der der ungarischen Taler zugrunde lag.

Die Taler Sigismund Báthoris können nach der Zirkulation in ungarischen, böhmischen, polnischen und österreichischen Gebieten nach Deutschland gelangt sein, wo – ähnlich wie bei anderen Münzen – nach Feinheitsproben ihr unter dem der Reichstaler liegende Wert bestimmt wurde. Aufgrund der in der niedersächsischen Münzordnung dargestellten Schnitte der anderen Taler kann man zu der Schlußfolgerung kommen, daß die siebenbürgischen Talerprägungen dem technischen Niveau der damaligen europäischen Taler entsprachen.

³¹ Schaller, F.: 1. m. 107.

Wagel, W.: *Sächsische Münzkunde*, Berlin, 1975, Text, 131.

Als Ergänzung: *Handb. d. Münzkunde*, Berlin, 1975, Text, 131.

in 1934/1914. (Münz.) 1975/1975.

Wagel, W.: *Sächsische Münzkunde*, Berlin, 1975, Text, 131.

Wagel, W.: *Sächsische Münzkunde*, Berlin, 1975, Text, 131.

Wagel, W.: *Sächsische Münzkunde*, Berlin, 1975, Text, 131.

Wagel, W.: *Sächsische Münzkunde*, Berlin, 1975, Text, 131.

Wagel, W.: *Sächsische Münzkunde*, Berlin, 1975, Text, 131.

Wagel, W.: *Sächsische Münzkunde*, Berlin, 1975, Text, 131.

Wagel, W.: *Sächsische Münzkunde*, Berlin, 1975, Text, 131.

Wagel, W.: *Sächsische Münzkunde*, Berlin, 1975, Text, 131.

Wagel, W.: *Sächsische Münzkunde*, Berlin, 1975, Text, 131.

Wagel, W.: *Sächsische Münzkunde*, Berlin, 1975, Text, 131.

Wagel, W.: *Sächsische Münzkunde*, Berlin, 1975, Text, 131.

Wagel, W.: *Sächsische Münzkunde*, Berlin, 1975, Text, 131.

Wagel, W.: *Sächsische Münzkunde*, Berlin, 1975, Text, 131.

Wagel, W.: *Sächsische Münzkunde*, Berlin, 1975, Text, 131.

Wagel, W.: *Sächsische Münzkunde*, Berlin, 1975, Text, 131.

Wagel, W.: *Sächsische Münzkunde*, Berlin, 1975, Text, 131.

Wagel, W.: *Sächsische Münzkunde*, Berlin, 1975, Text, 131.

Wagel, W.: *Sächsische Münzkunde*, Berlin, 1975, Text, 131.

³¹ Hennrich, H.-Steguweit, W.: *Alte Taler des Münzkabinetts Gotha*. (Gotha, 1983) 94.

Pap Ferenc (Kolozsvár) szíves szóbeli közlése szerint az erdélyi éremleletekből szintén az 1593. évi veretek kerültek elő nagyobb számban. E tény erősíti azt a véleményt, hogy 1593-ban nemcsak több változatban, hanem nagyobb mennyiségben is állították elő Báthori Zsigmond tallérjait.

Lengyel és magyar váltópénz Alsó–Ausztriában

(A „polturás garasok” magyarországi forgalmához
a XVII. század második felében)

Numizmatikai körökben ma már közhelyszerű a lengyel, illetve lengyel mintára vert váltópénzek elterjedtsége a török kori Magyarországon. Az éremleletek nagy száma¹ mellett az írott forrásokra építő pénz-² és gazdaságtörténeti³ feldolgozások nyomán egyre több ismerettel rendelkezünk hajdani szomszédországunk váltópénzeinek tömeges beáramlásáról. Részben a földrajzi közelség, részben az ebből eredő áruforgalmi kapcsolatok hozták magukkal azt, hogy a lengyel veretek – az időnként magasra csapó ellenszenv közepette is – tekintélyes szerepet játszottak Magyarország pénzforgalmában.

Tévedés lenne azonban úgy vélekedni, hogy hazánk földje végállomása lett volna a lengyel váltópénzeknek. Túlzás nélkül állíthatjuk azt, hogy az „egy fejű sasos” pénzek bizonyos hányada nyugati, illetve déli és dél-keleti irányban elhagyta az országot, azaz részben Magyarországon át jutottak el a szomszédos Ausztria valamint az Oszmán Birodalom belsejébe. Nyugat-magyarországi és ausztriai felbukkanásukra az éremleletek is szolgáltatnak adalékot,⁴ s hogy nemcsak szpórádikus elemei voltak a pénzforgalomnak, azt az alsó-ausztriai kormány büntetéssel fenyegetődő behozatali tilalma jelezte 1612 tavaszán.⁵ A XVII. század elején a közönséges lengyel garas lehetett a tilalmazott „...rossz, új veretű két krajcáros...”, de nagy a valószínűsége annak, hogy vele egyidejűleg, illetve majdan – a később vert – egyéb lengyel váltópénzek ugyancsak feltűntek Alsó-Ausztria pénzforgalmában, ahová többek között Magyarországon át jutottak el.

Közvetítő szerepükre vall az a tény, hogy Zacharias Geizkoffler – az ismert „birodalmi fillérmester” – a lengyel III-as garast nem a széles körben elterjedt német néven, *Düttchen*ként, hanem közkeletű magyar néven *dutkaként* említette.⁶

A lengyel pénzek magyarországi gyakoriságával az Udvari Kamara kellő mértékben tisztában volt, így például a poltura behozatalát nem fékezni, hanem fokozni akarta akkor, amikor az 1640-es évek elején *főként a hódoltságban* tartották nyomatszótán súlyosnak a váltópénzek hiányát.⁷ Szkepszis nélkül tételezhetjük fel azt, hogy a Magyarországon széles körben elterjedt polturák egy részét nyugati irányban ugyancsak átjuttatták a határon.

¹ Pap, F.-Winkler, J.: Monede poloneze in secolele XV-XVII. in Transilvania. Acta Musei Napocensis, III. 1966. 197-211.
Gedai, I.: Lengyel pénzek Magyarországon a XVI-XVII. században. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, (Miskolc, 1985) XXII-XXIII. 37-50.

² Huszár, L.: A lengyel pénzek forgalma Magyarországon a XVI-XVII. században. NK. 1969-1970. 57-62.

³ Kazimír, Š.: Polish coins in east Slovakia in the 16th and 17th centuries. Studia Historica Slovaca, III. (Bratislava, 1965). 112-134.

⁴ Koch, B.: Münzfunde dokumentieren den Geldumlauf im Burgenland. NZ. 1969. 91.
Megjegyzendő, hogy lengyel pénzek távolabbi leletekben is előfordulnak, pl. Steinhilber, D.: Münzfund in Schwarzsack, Gde. Seligenporten, Ldkr. Neumarkt, Oberpfalz, Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, 1974. 178-179.
Koraújkori elterjedtségükre számos példát hoz: Mikotałajczyk, A.: Einführung in die neuzeitliche Münzgeschichte Polens. (Łódź, 1988) passim.

⁵ Quellen zur Geschichte der Stadt Wien. Hrsg. vom Altertums-Verein zu Wien. Red. von Dr. Albert Starzer. (Wien, 1906) I. Abteilung, Band V. 193.

⁶ „... die polnischen Groschen in gemein Dutka genannt, ...” Hirsch, J.Ch.: Des teutschen Reichs-Münzarchiv ... (Nürnberg, 1957) III. 308.

⁷ Jungwirth, H.: Beiträge zur Münzgeschichte Ferdinands III. (Doktori értekezés, gépirat, Wien, 1962) 76.

Probst, G.: Österreichische Münz- und Geldgeschichte. Von den Anfängen bis 1918. (Wien-Köln-Graz, 1973) 455-456.

Huszár, L.: Habsburg-házi királyok pénzei 1526-1657. Corpus Nummorum Hungariae III/I. (Budapest, 1975) 38.

A lengyel pénzek alsó-ausztriai pénzforgalmi jelenléte nem volt előzmények nélküli a XVII. század közepén, amikor már nem a behozatalukat tilalmazták, hanem a „közember” érdekében⁸ kurzusukat igyekeztek megállapítani. Az 1659. évi alsó-ausztriai pénzrendelet egyebek között a „... *Polturackh* oder *Bromberger*...”, az „... *einfacher polnischer Dutich* ...”, valamint a „... *doppelter Polnischer Dutich* ...” helyi árfolyamát szabta meg.⁹ A Bydgoszcz német neve után „Bromberger”-nek titulált poltura értelmezése nem igényel bővebb magyarázatot,¹⁰ a „Dutich” – miként az a fentebbi említésből következik – a „trojak”, azaz a III-as garas, magyarul a dutka volt, a kétszeres Dutich neve mögött pedig a VI-os garas, a „szósta” rejtőzködött.¹¹ Ugyan-ezeket a pénzneveket említették meg Alsó-Ausztriában 1669 őszén is, amikor az „... *egészen csekély értékű lengyel váltópénzeket* ...” devalválták, miközben megjegyezték azt, hogy *e pénzfajták a lakosság és a kereskedelem kárára Magyarországot csaknem egészen elárasztották*.¹²

Az eredeti – császári kézjeggyel hitelesített – rendelet szerint a lengyel váltópénzek értékének csökkenése nemcsak Bécsre és Alsó-Ausztriára, hanem a *magyarországi bányavárosokra is érvénnyel bírt*.¹³

Magyar vonatkozású eleme továbbá a pátensnek az, hogy a rendek régi panaszát orvosolva elrendelte a „*Hungarische*” nevű magyar dénár, – amelyből száz egy forintot, vagy öt régebben egy garast tett ki – vonakodás nélküli elfogadását.¹⁴ Az utóbbi indoklásaként a kereskedő és a szegény nép érdekei mellett Bécs élelmszerellátásának biztosítása szólt, az persze nem derült ki belőle, hogy az 1650-es évektől Körmöcbányán jelentéktelenné vált a dénárok verése, illetve az sem, hogy az 1659 után kibocsátott magyar dénárok finomsága elmaradt elődeikétől.

E ponton joggal merül fel a kérdés, ha gyengébb lett a magyar dénár a korábbi vereteknél, akkor hogyan engedélyezhették alsó-ausztriai forgalmát? A logikus lépés ugyanis éppen az ellenkezője – kitiltása, illetve for-

⁸ „Damit aber dadurch der gemaine Mann, der sich bißhero mehrerthails mit solchem Geldt betragen, auff einmahl nicht zu hoch zu Schaden komme; ...” Wien, 31. III. 1659. Wiener Stadt- und Landesarchiv. Patente 1652-1663. N. 55.

Csupán az időbeli egybeesés miatt kívánom megemlíteni, hogy Nürnberg tanácsa számos idegen váltópénz és a súlycsökkentett dukátok mellett a lengyel és a sziléziai veretek behozatalát is megtiltotta. Az alsó-ausztriai pátentstől eltérően Nürnberg magisztrátusa nem részletezte a lengyel garasokat. Stadtarchiv Nürnberg, A 6. Mandate 1. Martii 1659.

⁹ „... ein Polturackh oder Bromberger umb vier Pfennig, ... Ein einfacher polnischer Dutich, ... umb Zwey Kreutzer, ... Ein doppelter Polnischer Dutich, ... zu Vier Kreutzer.” Vö. 8. jegyzet. Kisebb módosításokkal közölve: *Codex Austriacus* Pars secunda. (Wien, 1704) 28.

¹⁰ Gumowski, M.: Mennica bydgoska (Toruń, 1955) 57., 281.

Huszár, L.: A Bitkowsky poltura. NK. 1985-1986. 69-71.

¹¹ Mikotajczyk, A.: Obieg Pienezny w Polsce środkowej w wiekach od XVI do XVIII. (Łódź, 1980) 12-16.

¹² „... die Polnische gantz ringhaltige Schidtmüntz, mehrsten Theil durch gewisse Kauff- und eigennutzige Leuthe, in dieses Unser Ertzhertzogthumb Oesterreich under der Ennß Häuffig widerumb eingeführt, von denen Innwohnern Unseres Königreichs Hungarn (als welches mit derley Müntz-Sorten fast gantz überschwemmet ist) mit Zeumuthung eines grossen Nachlasses angenommen, und ihnen gegen ihren Feilschafften für voll widerumben auffgetrungen, also ein fast unchristlicher Wucher damit getrieben werde, welcher besagten Innwohnern des Königreichs Hungarn zum hoechsten Schaden und zu Verhinderung der commercien geraichet; ...” Niederösterreichische, Landesarchiv. Niederösterreichische Regierung, Wien, 8 XI. 1669. Patente und Zirkularen N. 62. Közölve: *Codex Austriacus*... (vö. 9. jegyzet) 29.

¹³ „... haben wir Gnädigst anbefohlen, daß selbige in Unsern Müntz-Aemptern allhier zu Wien, als auch in denen Hungarischen Bergstätten, in diesem abgewürdigten Werth außgewechslet, auch sonst von niemanden einigen Aufwechsel damit getrieben, weniger denen Innwohnern und Hadelstleuthen im Königreich Hungarn in Bezahlungen auffgetrungen werden sollen ...” (vö. 12. jegyzet).

Körmöcbánya város bányaaigazgatósági anyagából kitűnik, hogy a lengyel pénzek értékének csökkenéséről tájékoztatták a bányavárosokat: „1669 november 4-én rendeli az udvari kamara, hogy egy lengyel kettős duttig, mely 6 krajczárt ért eddig, ezentűl csak 4 krajczárban fogadtassék el, egy egyszerű duttig két krajczárba, egy poltura vagy promber pedig csak egy krajczárral váltassék föl.” Péch, A.: Alsó-Magyarország bányamivelésének története, III. 1650-1750. Sajtó alá rendezte *Domszky Domokos*. (Budapest, 1967) III/2. 564. (Továbbiakban: *Péch/Kosáry*.)

Megjegyzendő, hogy a magyar nyelvű idézet *kivonat*, amely a lengyel pénzek devalválásának indoklását nem tartalmazza. Ide kívánczik továbbá, hogy az alsó-ausztriai kormány fentebb idézett rendelkezése néhány nappal később kelt, tehát nyilván az Udvari Kamara határozatának ismeretében készült. A bányavárosoknak küldött kamarai instrukcióban nem kellett kitérni a magyar dénárra, mert az a bányavárosokban törvényes fizetési eszköz volt.

¹⁴ „Nach deme auch vom mehrerwehten Innwohnern Unsers Königreichs Hungarn dise Beschwerde vorkommt, daß die daselbst under Unserm und Unser Vorfahrer im Königreich Gebrärg außgangene, und noch außgehende kleine Schitt-Müntz ins gemain die Hungarische genannt, deren vorhin in diser Unsern Oesterreichischen Landen, hundert umb ein Gulden oder fünff vor ein Groschen, gang und begig gewesen, von etlichen Jahren her nicht mehr angenommen werden wollen, welches denen hin und wider traffircirenden sonderlich armen Leuthen Schaden verursacht, und vornemblich der Zuefuhr der Vicualien zu Unserer Statt Wienn verhinlicher ist; Als befehlen Wir hiemit Gnädigst ernstlich, besagte Hungarische, in vorermeten Werth unwaigerlich anzunehmen ...” vö. 12. jegyzet. *Kivonata* közölve: *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien*. (vö. 5. jegyzet) 330., ill. *Codex Austriacus*... (vö. 12. jegyzet) 29.

galmának korlátozása – lett volna, amire a megelőző másfél évszázadban többször volt példa.¹⁵ A válasz kulcsát abban lelhetjük fel, hogy az 1659. évi 72. és az 1662. évi 48. törvénycikk¹⁶ értelmében a magyar váltópénzek értékét és finomságát a bécsiekéhez igazították. E két törvénycikk nyomán – noha a jogforrásokban nem történt rá utalás! – a dénár nemesfém-tartalmát csökkentették, s így a dénár fél krajcárt ért,¹⁷ másszóval 1 krajcár 2 dénárral lett egyenértékű.¹⁸ Ezt követően már nem okozott gondot a dénár átszámítása krajcárra, s ebből következően forgalma sem Alsó-Ausztriában.

Az említett törvénycikkek nyomán I. Lipót integrálhatta a magyar dénárt a birodalmi pénzrendszerbe, ami a határ menti lakosságnak, köztük az áruforgalomban érdekelt nemeseknek sem vált kárára. A pénzláb módosítását követően pedig a magyar rendek joggal ismételhették meg korábban többször hangoztatott óhajukat, azt ti., hogy a hazai váltópénz „... elegendő bőségben veressék és nyomassék, s mindenütt, a szomszéd tartományokban is, elfogadják.”¹⁹ A körmöci pénz nagyobb mennyiségű kibocsátásának szorgalmazása indokolt volt, mert az 1640-es években már jócskán visszaesett, az 1650-es években pedig töredékére csökkent a dénárverés, miként azt az emisszió becsült számai,²⁰ s az autentikusnak tekinthető bányavárosi tisztviselők sorai egyaránt bizonyítják.²¹ A pénzforgalom váltópénzhiány okozta zavarait idegen veretekkel – főként polturákkal – lehetett orvosolni. Az 1659. és az 1662. évi országgyűlésen a magyar rendek formailag nem tettek engedményt, az immár fél krajcár értékű dénárook elő- és hátlapja – főbb vonásaikat tekintve – egyezett elődeikével, „Madonnás pénzek” maradtak, s az átmérőjük sem csökkent. A látszat a tradíció megőrzését keltette, a krajcárokkal szemben az 1662-től kibocsátott dénárokon – a korábbi veretekkel egyezően – nem volt értékjelzés, ami elárulhatta volna azt, hogy az új dénár csupán 1/2 krajcárt ért. A magyar dénár – lengyel pénzek devalválásával egyidejűleg engedélyezett – alsó-ausztriai forgalma érthetőbbé teszi számunkra azt, hogy miként juthatott el váltópénzünk a délnémet térségbe, ahol azután a spekulációt sem megvető kalmárnép értékén felül próbált túladni rajta.²²

A lengyel pénzek forgalmára visszatérve több kérdés felvetése válik indokolttá. *Nem túlzott-e az 1669. évi pátens azon kitétele, hogy Magyarországot csaknem egészen elárasztották a lengyel veretek? Miért nem említette ezt az egy évtizeddel korábban kibocsátott pátens, amely ugyancsak nem ok nélkül szállította le a lengyel váltópénzek értékét?*

Mint fentebb utaltam rá, Bécsben nyilván tudtak arról, hogy Magyarország területén a megelőző évtizedekben is nagy mennyiségű lengyel váltópénz forgott. Kassán 1643-ban a városi pénztár készpénzállományának jó kétharmad része polturából állt, átszámítva 48612 polturára enged következtetni a számadás, ugyanis a városi tisztségviselők éppen a tetemes mennyiség miatt nem számlálták meg, hanem súlyra mérték a lengyel váltópénzt.²³ Ugyanitt a bírói tisztelet viselt Almásky István hagyatékában 6 *pénzes dutkát, ópolturát, továbbá bitkóczi polturát* említettek 1635-ben, s nem lehetetlen, hogy a „12 *pénzes garas*” a lengyel szószakra utalt. De ha kérdéses is e feltételezés, az kétségtelen, hogy a felföldön többféle lengyel pénz járt.²⁴

A kassai példák láttán persze nyomban kínálkozik az ellenvetés, a felső-magyarországi város közel feküdt a lengyel határhoz, rajta keresztül jelentős áruforgalmat bonyolítottak le – így pl. a tokaji bor exportját – kézenfekvő, hogy e városban jelentős volt a lengyel pénzek forgalma, ezt azonban nem vetíthetjük ki a királyi Magyarországra, s kiváltképpen nem a hódoltság területére.

¹⁵ Huszár, L.: CNH. III/1. (vö. 7. jegyzet) 30., 38. Kiegészítésül említendő az alsó-ausztriai kormány 1617. szept. 19-i rendelkezése, mely szerint az ökrök árába „... ein Drittel der Kaufsumme mit Dukaten, das ander mit ganzen tallern, der Rest mit hungarischen gelt zu zahlen ist, wie 1603, Juni 21, angeordnet ist; ...” (Kiemelés tőlem. B.J.). Quellen zur Geschichte der Stadt Wien (vö. 5. jegyzet) 201.

¹⁶ Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár, 1657-1740. évi törvénycikkek. Szerk.: Márkus Dezső. (Budapest, 1900) 176-179., 252-253.

¹⁷ A korabeli finomsági próbára ld. Buza, J.: „Ungerlein 1678”. A magyar dénár kitiltása Nürnberg pénzforgalmából. Századok, 1988. 671.

¹⁸ Bodor, I.: Magyarország aprópénzei a XVII. század második felében. NK. 1973-1974. 62.

¹⁹ CJH. (vö. 16. jegyzet) 252-253.

²⁰ Kazimír, Š., Hlinka, J.: Kremnicka mincovňa 1328-1978. (Kremnica, 1978) 348-349.

²¹ Péch/Kosáry: i.m. (vö. 13. jegyzet) III/2. 800. (vö. még a 106. jegyzettel jelölt résszel!)

²² Buza, J.: „Ungerlein 1678.” (vö. 17. jegyzet) 664-673.

²³ Pettkó, B.: Kassa város kincstára 1643-1644-ben. TörtTár. 1883. 176-180.

²⁴ Kerekes, Gy.: Nemes Almásky István kassai kereskedő és bíró üzleti-, köz- és családi élete 1573-1635. (Budapest, 1902) 171.

Az utóbbi pénzforgalmát vizsgálva merült fel az a vélemény, hogy a XVII. század második felében Kecskeméten az „... elszámolásokban rendkívül ritkán tűnik fel a poltura...”²⁵ Jobban szemügyre véve a helyi forrásokat elégséges bizonyítékot nyerhetünk a lengyel váltópénzek hódoltsági elterjedtségére. A tisztségűkről leköszönő Nagykőrös bírái 1643-ban 917 forint 40 dénár készpénzt, ezen belül 252 forint értékben polturát adtak át utódaiknak.²⁶ A két évvel későbbi elszámolás szerint a 2277 forintnyi összeg zöme új, kisebb része pedig ópolturából állt.²⁷ „Volt ebben *Potura* (sic!) is f. 115.” Az új és az ópolturák együttes száma meghaladta az 51 ezret, nagyságrendje egyezik a fentebbi kassai elszámolásával. Hozzájuk hasonló mennyiségű lengyel pénzre nincs példa az éremleletekben! – ennek hangsúlyozása természetesen nem jelenti azt, hogy lebecsülném a leleteket, mint a hajdani pénzforgalom tárgyi emlékeit. S ha arra gondolunk, hogy mind a városi, mind a mezővárosi pénztárba főként az adókból folytak be a jövedelmek, akkor nem vonható kétségbe az, hogy a XVII. század első felében széles körben elterjedtek voltak Magyarországon a lengyel váltópénzek. Forgalmuk a hódoltság területén sem okozott zavart, a helyi lakosság nagy tételben sem vonakodott elfogadni őket,²⁸ nehézségek legfeljebb abból származtak, hogy a török tisztségviselők kényszerárfolyamon számították a polturát, s a hódoltságból kiszorult megyei hatóságok nem sok sikerrel léphettek fel önkényeskedésükkel szemben.²⁹

További – a XVII. század első feléből származó – példa felhozásától terjedelmi okokból tekintsünk el, s térjünk vissza a század közepének éveire! Alsó-Ausztriában nemcsak a lengyel pénzek bősége és Magyarországon át történő beszívargása okozott gondot, hanem az is, hogy a lengyel pénzek minősége romlott. Az 1652-től, illetve 1658-tól kibocsátott lengyel veretek szénsúlya jóval elmaradt elődeiktől.³⁰

A lengyel garasok súlya és finomsága 1604-1658 között

Év	VI-os garas			III-as garas			Poltura		
	Nyers-súly	Szín-súly	Finom-ság	Nyers-súly	Szín-súly	Finom-ság	Nyers-súly	Szín-súly	Finom-ság
1604	4,468	3,770	0,844	2,234	1,885	0,844	:	:	:
1614	:	:	:	:	:	:	1,576	0,739	0,469
1623	4,036	1,829	0,453	2,018	0,914	0,453	1,201	0,450	0,375
1652	:	:	:	2,018	0,757	0,375	1,009	0,378	0,375
1658	3,480	1,305	0,375	1,682	0,631	0,375	1,087	0,306	0,281

²⁵ Iványosi-Szabó, T.: Pénzforgalom Kecskeméten 1662-1711 között. Századok, 1980. 81.

²⁶ Pest megyei Levéltár, Nagykőrösi osztály. Nagykőrös számadáskönyvei 1643. 158. (Továbbiakban: Nagykőrös szk. év., oldalszám)

²⁷ Nagykőrös szk. 1645. 158.

Ezt az adatot és a 26. jegyzettel hivatkozott példát idéztem már „Timon és tallér / Néhány észrevétel a „Pénzforgalom Kecskeméten 1662-1711 között / c. közleményhez” c. vitacikkemben. Századok, 1980. 102. A vita folytatására ld.:

Iványosi-Szabó, T.: Válasz Buza János Timon és tallér c. vitacikkére. Századok, 1981. 1041-1045., illetve:

Buza, J.: Egy megkésett válasz margójára. Századok, 1981. 1045-1047.

Megjegyzendő, hogy a vita nem volt hatástalan. Vitapartnerem, miután meggyőződött az adatok helyességéről, szintén felhasználta a 27. jegyzettel jelölt részt, csupán az előzményekre való utalást nem tartotta szükségesnek. Ld. erre:

Iványosi-Szabó, T.: Pénzforgalom és pénzügyi viszonyok Kecskeméten 1662-1711 között. Bács-Kiskun megye múltjából VII. Gazdaságtörténeti és demográfiai feldolgozások. A Bács-Kiskun megyei Levéltár kiadványa IX. (Kecskemét, 1985) 92.

²⁸ Nagykőrös előjárósága 1646-ban 16 hordó bort vett egy kiskunhalasi asszonytól 468 forintért. A vételár harmadát – 156 forintnyi összeget – polturában fizették. Nagykőrös szk. 1646. 234.

²⁹ Szilády, Á.-Szilágyi, S.: Okmánytár a török hódoltság történetéhez Magyarországon. (Pest, 1863) I. 94.

Buza, J.: A tallér és az aranyforint árfolyama, valamint szerepe a pénzforgalomban Magyarország török uralom alatti területén a XVII. században (Nagykőrös 1622-1682). TörtSzle. 1977. 83.

Buza, J.: Geldwertverhältnisse in Ungarn im 17. Jahrhundert. Münzprägung, Geldumlauf und Wechselkurse. Minting, Monetary Circulation and Exchange Rates. Akten des 8th International Economic History Congress, Section C 7, Budapest, 1982. Hrsg. von Eddy van Cauwenberghe – Franz Irsigler. (Trier, 1984) 242-244.

³⁰ Mikolajczyk: i.m. (vö. 11. sz. jegyzet) 14., 16.

A táblázatból kitűnik, hogy az 1652. és az 1658. évi pénzrontás mértéke felülmúlta a századelő európai inflációs hullámának lengyelországi csúcspontját. 1658-ban mindhárom váltópénz nyers- és színsúlya elmaradt az 1623. éviékétől! Lengyelország a pénzügyi összeomlás állapotába került, belföldön már nem a csökkentett ezüsttartalmú váltópénzek, hanem a 1659-től milliós tételben vert rézpénzek³¹ okoztak egyre nagyobb nehézséget. Ez utóbbiak a határ menti sávba, az ország északi, észak-keleti részébe szintén beszivárogtak.³² Az alsó-ausztriai pátensek kibocsátása közötti évtizedben nem véletlenül kapott Lengyelországban szárnyra az a szarkasztikus vélemény, hogy a lengyel pénzekben látható rövidítés „J.C.R.” nem a király nevének – Johannes Casimirus Rex – kezdőbetűiből állt elő, hanem azt jelentette, hogy Incipit Calamitas Regni.”³³ Az 1648-tól kezdődő konfliktusok a svédekkel kötött olivai békéig (1660) terjedő években megrendítették a lengyel gazdaságot, válságba sodorták az államháztartást, s a legutóbbi numizmatikai szintézis eufémisztikus értékelése szerint „pénzügyi stagnációhoz” vezettek.³⁴ E ponton azt a hipotézist sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Lengyelországon egyébként is átáramlott az értékes dukátok és tallérveretek nagy hányada, az ipari és a városi fejlődés gyengesége folytán az országos gazdaság nem tudta megtartani az agrárexportból származó bevételeket.³⁵

A fentebb felvetett kérdésre válaszolva elmondható, hogy az 1659. és az 1669. évi alsó-ausztriai pátensek mozgó rugója nemcsak a lengyel pénzek tömeges beáramlása, hanem a veretek silányabb minősége volt.

A legutóbbi osztrák pénztörténeti szintézis tételeken nem említi e két pátent, azt azonban hangsúlyozza, hogy Cseh- és Morvaországot, Sziléziát és Magyarországot elárastották a lengyel dukák és polturák, valamint a brandenburgi választó rossz minőségű veretei. Részben a lengyel pénzek inváziójára vezethető vissza az, hogy a bécsi udvar távol tartotta magát a birodalmi pénzreformtól.³⁶

Az 1669. évi alsó-ausztriai pátens és a szakirodalmi kitekintés után ismételten joggal vetődik fel a kérdés: *Tükröződik-e a hazai írott forrásokban az a kitétel, hogy Magyarországot „... csaknem egészen elárastották ...” a lengyel váltópénzek?*

Az 1659. évi országgyűlés – török adóemelések és visszaélések ellen hozott – 13. cikkelye félreérthetetlenül és területi korlátozás nélkül utal a lengyel pénz elterjedtségére. A rendek – egyebek között – az uralkodó közbenjárását kérték ahhoz, hogy „... a poltura-pénzt pedig az ország részeiben bevett értékben fogadják el a nyomorult adózó néptől az azon részekkel szomszédos törökök.”³⁷ Nem az volt tehát a kérdés, hogy forgalomban volt-e a poltura a törökkel határos sok száz kilométeres szakaszon, hanem az, – ami már az 1640-es években szintén felmerült – hogy hány dénárban számították be a megszállók a polturát? Gömör megye nemessége már 1654-ben tárgyalta arról az egri pasával, hogy a törökök a felső-magyarországi gyakorlatnak megfelelően 3 dénárban fogadják el a polturát.³⁸ Fellépésük kétségtelenül egyik előzménye volt az 1659. évi 13. törvénycikknek. Az idézett jogforrás nem szólt konkrétan a poltura kurzusáról, a pénz „... bevett értékét ...” említette csupán, s tette ezt azért, mert Alsó-Magyarországon a polturát 2 1/2, Felső-Magyarországon pedig 3 dénárban számították már a korábbiakban is,³⁹ tehát a poltura értéke magán a királyi Magyarországon

³¹ Mikołajczyk, A.: i.m. (vö. 4. jegyzet) 149-151.

³² Hain Gáspár lőcsei krónikája. „Zipserische oder Leutschauerische Chronica vndt Zeitbeschreibung. Zusammengetragen der Lieben Posterität zur Nachricht von Caspar Hain”. Bal Jeromos, Förster Jenő, Kauffmann Aurél szerk. (Lőcse. 1910) 309., et passim.

Rövidített, modern kiadása: Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Összeállította Hain Gáspár (Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988). Utalásaim nem erre, hanem az 1910. évi kiadásra vonatkoznak.

Kazimír, Š.: i.m., (vö. 3. jegyzet).

Huszár, L.: i.m. (vö. 2. jegyzet) 62.

³³ Kirmis, M.: Handbuch der polnischen Münzkunde. (Posen, 1892) 141-179.

³⁴ Mikołajczyk, A.: i.m. (vö. 4. jegyzet) 149-151. Szélesebb európai összefüggésben érinti e kérdést: Spooner, F.C.: The International Economy and Monetary Movement in France 1493-1725. (Cambridge, Massachusetts, 1972) 323.

³⁵ Mączak, A.: Zwischen Sozialgeschichte und Archeologie. Geldumlauf in der polnisch-litauischen Adelsrepublik im 16. und 17. Jahrhundert. Wirtschaftskräfte und Wirtschaftswege II. Wirtschaftskräfte in der europäischen Expansion. Festschrift für Hermann Kellenbenz. (Stuttgart, 1978) 441-451.

³⁶ „Böhmen, Mähren, Schlesien und Ungarn wurden von polnischen Dreigröschern (Düttchen) und Dreipölkern (1 1/2 polnische Groschen, Poltorake) und schlechten kurbrandenburgischen Sorten überflutet.” (Kiemelések az eredetiben). Probszt: i.m. (vö. 7. jegyzet) 467. Morvaországra nézve I. Lipót 1666-ban és 1667-ben rendeletileg szabályozta a lengyel pénzek árfolyamát. Österreichisches Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Patente r. N. 10, n. 44., 57.

³⁷ CJH. (vö. 16. jegyzet) 144-145.

³⁸ Blaškovič, J.: Türkische historische Urkunden aus Gemer. Asian and African Studies 8. (1972) 83-84.

³⁹ Kazimír, Š.: Menový vývin na Slovensku v rokoch 1630-1703. SlovNum. 1980. 152., 161-162.

belül sem volt egységes. Az 1640-es években a polturával folytatott főúri üzérkedés kapcsán Eszterházy Pál érsekújvári alkapitány bátyjához, Miklós nádorhoz, írott levelében javasolta, hogy a polturát „... vegyék harmadfél pénzben.”⁴⁰ A gyakran késve fizetett katonákat súlyosan érintette a poltura három pénzben történt számítása,⁴¹ hiszen így zsoldjuknak 17,5 %-át veszítették el.

A poltura 2 1/2 dénáros „computusa” nemcsak Alsó-Magyarországon, hanem a hódoltság egy részén is jellemző volt. Nagykőrösön 1646-ban 1112 forint „... potura pénz ... harmadfél pénzével” számítottak.⁴² Hont megyében 1650-ben a poltura 3 dénárban járt, de a törökök adóban csak 2 1/2 dénárban tudták be.⁴³ S hogy időben visszatérjünk az 1659-1669 közötti évekhez, Kecskeméten 1663-ban még szintén 2 1/2 dénáros polturával számoltak.⁴⁴

A lengyel pénz, mint közkeletű fizetési eszköz, egyidejűleg lehetett jó és rossz pénz is. A meglepőnek tűnő „minőségi különbség” a poltura 2 1/2, illetve 3 dénáros árfolyamából eredt. A kortársak különbséget tettek a „jó pénz” és a „folyó pénz” között. Pest megye az 1662. és 1663. évi gratuitus laborra befolyt váltópénz-összeg 322 forintját „bona monetá”-nak, ugyanezt 386 forint 40 dénárban számítva „currens monetá”-nak tekintette.⁴⁵ Az előbbi összeg 2,5-del, az utóbbi pedig 3-mal osztható maradék nélkül, a hányados mindkét esetben 12 880 poltura – pontosabban ennyi polturának megfelelő „polturas garas” – volt, illetve lehetett. Elég tekintélyes mennyiség ahhoz, hogy a lengyel váltópénz elterjedtségét újfent bizonyítsa a hódoltságban.

Az 1659. évi 13. törvénycikkből egyértelműen arra lehet következtetni, hogy a török hódítók elfogadták a lengyel váltópénzt, az adózó nép vesztesége többnyire a kényszerárfolyamból származott. Közvetlen források is tanuskodnak arról, hogy az Oszmán Birodalom hódította országreszen bevett pénznem volt a poltura. Nagyvárad eleste – vagyis 1660 – után szultáni rendelet mondta ki azt, hogy a jobbágyságtól „... egy-egy szekér fáért tizenöt- (tizen) öt oszporát, azaz nyolczadfél polturát, és az egy-egy szekér szénáért tiz-tiz polturát vegyenek, ... a jobbágy szüleánnyal nőszéspénz negyvenöt pénz vétessék; és az özvegyasszonyoktól nyolczadfél polturát kell venni.”⁴⁶ Ebben az összefüggésben 1 poltura 3 dénárral, vagy 2 akcsével, illetve 1 akcse 1,5 dénárral volt egyenlő. Nagy a valószínűsége annak, hogy a tényleges fizetési eszköz a poltura volt, a dénár és az akcse – bár mindkettő szerepelt a pénzforgalomban – inkább számítási pénz lehetett. A pénzüket hitelezéssel gyarapítani akaró törökök sem vetették meg a polturát, a „Mutezán” nak írt aga 1665 februárjában 106 tallér értékben adott kölcsönt a kecskemétieknek, amelyben „Potura pénz Tall(ér) 30” volt.⁴⁷

A hódoltságban részben az 1659 óta kibocsátott krajcárveretek, részben pedig az 1663-tól török részről behozott – s „timon” néven ismertté vált – francia 5 sou okozott a lengyel váltópénzeknek konkurenciát. Az 1664 első napjaiban kelt kortársi tudósítás szerint amióta ismertté vált a timon, „... az polturát, öt pénzest nem is halia megh az török, mind csak illien pénzt kíván az árus ember is.”⁴⁸

⁴⁰ Merényi, L.: Eszterházy Pál újvári kapitány levelei a nádorhoz 1641-1644. TörtTár, 1907. 585., vö. NK. Adattár 1910. 11.

⁴¹ Merényi, L.: i.m. 592-593.

⁴² Nagykőrös szk. 1646. 156.

⁴³ Kolosvári, S.-Óvári, K.: Corpus statutorum Hungariae municipalium. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. (Budapest, 1892) IV/I. 277-278. (Továbbiakban: Corp.stat.)

⁴⁴ „Az polturát attuk az mint nálunk jár pro d. 2 1/2.” Kecskemét adókönyve 1663. 148. Magyar Országos Levéltár, Filmtár 3406.sz. telercs.

⁴⁵ „Gratuitus labor pro Annis 1662 et 1663 f. 322 in bona monet’ facit Curre’ moneta f. 386 d. 40.” Pest megyei Levéltár. Közgyűlési jegyzőkönyvek, A-IV. 1-a. p. 19. (1665. ápr. 16.)

Mivel e példa spekulatívnak tűnhet, álljon itt két egyértelműbb idézet:

„... Nemes és vitézlő Pápay János Uram, Pest vármegyének egyik szolgabírája ... küldött nékem jó pénzeöl, azaz a’ Polturát harmadfél pénzben számlálván, száz hetven egy forintokat s kilenczvennégy pénzt ... Nadányi Miklós nyugtája, Fülek, 1660. okt. 19.,

illetve „... vettem fel száz magyar forintokat itt való pénzü, három pénzben számlálván az polturát ...” Koháry István nyugtája, Fülek, 1663. aug. 8.

Mindkettő helye: Pest megyei Levéltár. Rationes perceptuales. A-IV. 23/b/1. paginátlan. Az adóztatásra bővebben ld.: Szakály, F.: Magyar adóztatás a török hódoltságban (Budapest, 1981) 222-251.

⁴⁶ Veress, E.: A török császár által a váradiaknak adott edictum. TörtTár, 1895. 586-587. A forrásközlés szerint „Eredeti, 4 rétű lapra írt XVI. századi levélke.” Nyilvánvaló a sajtóhiba, a forrás XVII. századi; részben azért, mert polturát a XVI. században nem vertek, részben azért, mert Várad 1660. aug. 27-én került török kézre. Magyarország történeti kronológiája II. 1526-1848. Főszerk.: Benda K., szerk.: Péter, K.-Somogyi, É. (Budapest, 1982) 479.

⁴⁷ Bács-Kiskun megyei Levéltár. Kecskemét adó- és számadáskönyve 1664. 303.

⁴⁸ Horváth, T.A.: Régi magyar pénznevek. NK. 1953-1954. 20.

Az 1660-as évek végére módosult a helyzet. Pest megyétől Gömörig nemcsak a poltura önkényesen megszabott árfolyama, számítási módja miatt panaszkodott a töröknek adózó nép, hanem amiatt is, hogy az állami terhet, a „császár adaját” dukátban és tallérban követelték, tehát a váltópénzeket – köztük a lengyeleket – sem fogadták el adóban. A nagy értékű fizetési eszközök követelése elsősorban nem a lengyel váltópénzek minőségének romlásával, hanem az aranyforint és a tallér fokozódó hiányával magyarázható.⁴⁹

A töröknek fizetendő adó jó pénzzé tétele nemcsak a szűkebb értelemben vett hódoltságban, hanem az erdélyi fejedelemségben is próbára tette a kincstárat és a lakosságot. Erdély évi 80 000 tallérra emelt adójában a jó pénz mellett még „... pótura pénzt ...” is küldtek 1664-ben a portára,⁵⁰ de az 1666. évi fogarasi országgyűlés már a sokadalmakat látogató görögökre hárította a garas és a poltura pénz átváltását.⁵¹ Ugyanezen esztendő őszén a gyulafehérvári országgyűlés II. cikkelye arról határozott, hogy „A garas és potura pénznek kik által kellessék jó pénzzé tétetni”; a gazdasági súlyát tekintve jelentős és élénk átmenő kereskedelmet folytató Debrecen ekkor 6000 forint, azaz 200 000 polturányi összeg átváltására kötelezték.⁵²

A poltura, mint a XVII. század közepén leggyakoribb lengyel váltópénz, nemcsak a közterheket dokumentáló nagyobb összegű elszámolásokból mutatható ki, hanem hellyel-közzel fellelhető az egyéni adóbefizetések között is. A nagykőrösi Töviskés Mihály 1661-ben 9 tallér 33 dénárnyi adójába egy alkalommal „4 tallért öt potura heján” fizetett be.⁵³ Kecskemét adózói közül 1670-ben Csiszár András, Csizmadia Lőrinc, Enyedi János, Kasza György, Madocz János fizetett polturával 1 forint 60 dénártól 6 tallérig terjedő összeget.⁵⁴ Több nagykőrösi lakos is „poturául” adózott 1671-ben és 1672-ben, befizetések intervalluma 21 dénártól 11 forintig terjedt, ez utóbbit a tehetős Bende István bírságpénz címén számlálta le.⁵⁵ Minden valószínűség szerint sokkal többen és sokkal gyakrabban fizettek az adózók polturában annál, amennyi bizonyítható, ugyanis az adó- és számadáskönyveket vezető tisztviselők többnyire dénárba és a 100 dénáros magyar forintra, vagy tallérba számították át a váltópénzben fizetett részleteket.

Fokozottan áll ez a királyi Magyarország középső és keleti részének urbariális összeírásaira, inventáriumaira. I. Rákóczi György makoviciai uradalmában, ahol nyilván domináns lehetett a lengyel pénzek forgalma, magyar forintban és dénárban számoltak, de a készpénz összesítéséből egyértelműen kitűnik, hogy benne nemcsak poltura, hanem még igen csekély értékű schilling is jócskán akadt.⁵⁶ Borsod és Gömör megye török kori forrásainak egy része nem hagy kétséget afelől, hogy a térségben gyakori volt a poltura, ezzel szemben a két megyére kiterjedő szendrői uradalom 1686. évi urbáriumában nyoma sincs a lengyel váltópénzeknek.⁵⁷ Iványi Fekete László Hont megyei birtokán szintén magyar forintban vezették a számadásokat 1669-ben, s csupán egy ízben jegyezték fel, hogy 2 1/2 dénárban számították a polturát,⁵⁸ holott a jobbágyság többnyire nyilván nem dénárban, hanem különböző „polturás garasokban” tudták le az urbért.

⁴⁹ „Az magok török ura elveszi a polturát is az adóban, de császár adajában ezen falubelieknek ez idén is aranyat, tallért kellett fizetnie, nem kicsiny károkkal.” – panaszkodtak a veresegyháziak, Tóalmás lakosai is hasonlóan vallottak. *Purjesz, I.*: A török hódoltság Pest megyében a XVII. század második felében. *LevKözl.* 28.(1958) 189-190.

Blaskovics, J.: Gömör az oszmán-török uralom idején. Új Mindenes Gyűjtemény 2. (Helymegjelölés nélkül, Pozsony, 1983). 23-27., 33.

Buza, J.: i.m. (vö. 29. jegyzet) 87-98.

Buza, J.: Török kori pénzügyviszonyok egy Gömör megyei tanuvallatás tükrében. NK. 1985-1986. 61-67.

Hegyi, K.: A török hódoltság és pénzforgalma. NK. 1987-1988. 77-84.

⁵⁰ *Szilády, Á.-Szilágyi, S.*: Török-magyar kori államokmánytár (Pest, 1870) IV. 146.

⁵¹ Erdélyi Országgyűlési Emlékek. (Szerk.: *Szilágyi, S.* / Budapest, 1889 / XIV. 187. / Továbbiakban: EOE.)

R. Várkonyi, Á.: Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660-1711). Erdély története 1608-tól 1830-ig (Szerk.: *Makkai László-Szász Zoltán*) (Budapest, 1986) II. 824-825.

⁵² EOE. Uo. 198. Debrecen története 1693-ig. Szerk.: *Szendrey István*. (Debrecen, 1984). I. 142-144.

⁵³ Nagykőrös szk. 1661. 53.

⁵⁴ Kecskemét adókönyve 1670. (Az anyaggyűjtés idején paginátlan volt a forrás.)

⁵⁵ Nagykőrös szk. 1671. passim; 1672. 15.

⁵⁶ „Anno 1641 die 28 Augusti az warban arany, taller es poltura penz vagyon f. 1145. selligh vagyon f. no. 46. In paratis pecuniis az tarhazban és az udvarban marad udvarbíró uram kezenel f. 3718/99.” *Makkai, L.*: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631-1648). (Budapest, 1954) 126.

⁵⁷ *Maksay, F.*: Urbáriumok XVI-XVII. század. (Budapest, 1959). 482-515.

⁵⁸ „Minden házhelytől Urbárium szerint tartozik minden egész jobbágy annuatim flor. 1. harmadfél pénzben számlálván az polturát, felét Szent-György napjára, felét pedig Szent Mihály napjára.” (Kiemelés tőlem – B.J.) *Nagy, I.*: Egy jó középrendű nemes úr birtokállaga a XVII. században. *TörtTár*, 1898. 471.

A poltura áruforgalomban játszott szerepét húzza alá Miskolc 1685. évi szabályzata, amely valamennyi – a mezővárosba be- és abból kimenő – kereskedőtől szekerenként egy-egy poltura szedését követelte meg.⁵⁹

A lengyel pénzek hazai forgalomban betöltött szerepét szpórádikus ár- és bértörténeti adatokkal szintén illusztrálhatjuk, annak ellenére megtehető ez, hogy a limitációk egyes tételeit az uradalmi forrásokhoz hasonlóan többnyire dénárban és magyar forintban szabták meg. A XVII. század közepe tájára szorítkozva Selmecbányán 1664-ben a hús, a sör és a só árát rögzítették polturában,⁶⁰ ugyanezen esztendő nyarán Szombathelyi mezőváros tanácsa a „... jóféle tehénhúst egy polturáért ...” mérette.⁶¹ Az utóbbi kiemelése azért is indokolt, mert a Dunántúl nyugati részén igazolja a lengyel váltópénz forgalmát.

Nagybánya előljárósága 1659-ben a szőlőmunkások napszámbérét 12, illetve 15 dénárban még tolerálta, de ha valaki „... 6 avagy 7 polturával fizetne a műveseknek ...” 1 forint birságot köteles leróni;⁶² más szóval ez azt jelentette, hogy a napszámbér kívánatosnak tartott felső határa 5 poltura lehetett. Debrecenben a kerülők tartoztak 1671-ben „... négy-négy polturáért a csaplárok mellett szolgálni.”⁶³ Térben és időben meglehetősen szórványosak a fenti adatok, arra azonban elegendőek, hogy jelezzék a leggyakoribb lengyel váltópénz szerepét a mindennapi pénzforgalomban.

Az 1669. évi alsó-ausztriai pénzrendeletben is említett bányavárosokban viszont a poltura – s általában a lengyel pénzek – felettébb elterjedt voltát tükrözik a munkabérekre vonatkozó adatok. Az 1662-ben „iszákosnak” minősített urvölgyi vajúrok, ácsok, csillérek és takarítók fizetésüknek csupán egy részét kaphatták meg polturában.⁶⁴ Selmecbányán 1668-ban a szivattyúsok hiába kérték napszámbérük felemelését 6-ról 7 polturára.⁶⁵ Később a vízhúzó azért hagyták abba a munkát, mert napi bérükből 1 polturát levontak,⁶⁶ a munkaerőhiány miatt azután a bányaigazgatóság heti bérüket 2 polturával emelte meg,⁶⁷ valószínű, hogy a kompromisszumos lépés nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket.⁶⁸ Az 1684-ben teljesítménybérben foglalkoztatott ércszemelő özvegyeket részben ugyancsak polturával fizették.⁶⁹ Az sem volt példa nélküli, hogy a nemesfém forintban megállapított felvásárlási árát polturában, illetve egyéb váltópénzben – pl. XV krajcárosban – fizették ki.⁷⁰ A vasbányát bérlő vállalkozónak 1679-ben minden fuvar vasércre 6, egy-egy fuvar kovandrá pedig 12 polturát ígértek.⁷¹

A poltura összességében számos példával bizonyított forgalma mögött teljesen háttérbe szorultak eddig az alsó-ausztriai pátensekben említett „Dutich”-ok és a „doppelte Dutich”-ok. A lengyel III-as garas dutka, illetve VI-os garas, „sekták”⁷² és „szuszták” néven⁷³ a XVII. század második fele előtt jóval korábban kimutatható az írott forrásokban, s az éremleletek ugyancsak tartalmaznak lengyel III-as és VI-os garasokat.⁷⁴

⁵⁹ Tóth, P.: Miskolci statutumok 1573-1755. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltári füzetek, 13. (Miskolc, 1981) 9.

⁶⁰ Corp. stat. (vö. 43. jegyzet) IV/2. 509.

⁶¹ Uo. (Budapest, 1904) V/2. 262.

⁶² Uo. (Budapest, 1892) III. 647.

⁶³ Uo. 682.

⁶⁴ Péch/Kosáry: i.m. (vö. 13. jegyzet) III/2. 635.

⁶⁵ Péch, A.: A selmeci bányavállalatok története II. 1650-1750. Sajtó alá rendezte Kosáry Domokos. (Budapest, 1967) 307.

⁶⁶ Péch, A.: 1677. ápr. 3. i.m. 74. Ugyanez ismétlődött meg 1683-ban. Péch/Kosáry: i.m. (vö. 13. jegyzet) III/1. 298.

⁶⁷ Péch, A.: Selmec ... i.m. (vö. 65. jegyzet) 74.

⁶⁸ Augusztus közepén 190 vízhúzó hiányzott. Péch, A.: Selmec ... i.m. (vö. 65. jegyzet) 75.

⁶⁹ Péch, A.: Selmec ... i.m. (vö. 65. jegyzet) 341.

⁷⁰ Wien, 1665. Schmidt, F.A.: Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche: Ungarn, Kroatien, Dalmatien, Slawonien und des Großfürstenthumes Siebenbürgen. (Wien, 183) 2. Abt., Bd. V. 199-200., ill. 1672. nov. 10-én Lipót engedélyezte, hogy a „... Szt. Háromság altárnái társulat ércei 10 ft. helyett 12 rajnai forinttal vagyis polturákban 14 forint 40 dénárral váltassanak be, ...” Péch, A.: Selmec ... i.m. (vö. 65. jegyzet) 583., továbbá 1674-ben az „... ezüstért ... márkánként 8 ftot polturákban.” fizettek. Péch, A.: i.m. 409.

⁷¹ Péch/Kosáry: i.m. (vö. 13. jegyzet) III/1. 357.

⁷² „... felette igen megh szwkeolt az Poltura, inkább mind sekták és tallér forogh.” 1638. II. 17. Rákóczi-család levéltára, Horváth Tibor Antal gyűjtése. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár: Ms. 5260/17.

Buza, J.: i.m. Timon és tallér ... (vö. 27. jegyzet) 103.

⁷³ Az 1640-1703 közötti évekből számos példát hoz rá Iványosi-Szabó, T.: (Kecskemét, 1985.) vö. 27. jegyzet) 96-97.

⁷⁴ Egyedi példaktól legyen szabad eltekinteni, vö.: Gedai, I.: i.m. (vö. 1. sz. jegyzet);

illetve Pap, F.: Pénzforgalom és kereskedelem Erdélyben (15.-18. század) c. tanulmánya a NK. jelen számában.

A dutka pénznév – az eredetére utaló egyértelmű jelző nélkül – természetesen nemcsak lengyel veret jelenthetett. Ismeretes, hogy az erdélyi fejedelmek szintén bocsátottak ki dutkákat,⁷⁵ a rövid ideig vert körmöci „duttik” pedig ugyancsak a lengyel III-as garas utánzata volt,⁷⁶ feltehetően éppen reá utal a „magyar dutka” jelzős szerkezet.⁷⁷

A szepesi szászok német nevén – „*Dutchen*”-ként – említették a lengyel III-as garast 1622-ben,⁷⁸ illetve egy másik változat – az alsó-ausztriai pátensek szóhasználatától alig eltérő „*duttich*”⁷⁹ olvasható krónikájukban 1665-ben, amikor is egy dutkát két polturában számítottak. Igen ritkán „*kettős polturának*” nevezték a dutkát,⁸⁰ erre hódoltsági példát hozhatunk a XVII. század I. feléből. A Kecskemétről Zomborba küldött készpénzben ismeretlen számú dutka⁸¹ volt 1663-ban, ugyanakkor a „*hirös város*” székbírói elszámolásából viszont már százas nagyságrendű mennyiségére következtethetünk.⁸²

Az alsó-ausztriai pátensekhez hasonlóan mindhárom – eddig említett – lengyel váltópénz értékét tartalmazza Ung vármegye 1666. évi limitációja:

„Az pénznek vallorául (sic!)
... Polturák den. 3.
Sesták 4 polturában,
dutka 2 polturában” járjon.⁸³

Az ez alkalommal „*sesták*” nevű lengyel VI-os garas négy polturában megállapított értéke kulcsszerepű a váltópénz hazai forgalmát illetően. Az a tény, hogy megemlítették a limitációban, már önmagában jelzi elterjedtségét, négy poltura volt pedig újabb adalékokat nyújt forgalmához, illetve identifikálásához. Zemplén megye szintén 1666-ban rendelkezett a pénzértékviszonyokról, köztük a dutka mellett a „4 poltura” garaséről is.⁸⁴ Lőcsén 1674-ben kamarai utasítás szerint a polturát 2 1/2 dénárban, a dutkát 5, a négy garasost pedig 10 dénárban kellett elfogadni.⁸⁵ Az egykori német szövegben említett „4 *Gröschler*” tulajdonképpen a lengyel VI-os garas volt tehát, s e szövegösszefüggésben ismét együtt szerepel a három lengyel váltópénz: a poltura, a dutka és a szuszták. Heves megyében ugyancsak 1674-ben hirdették ki a királyi leiratot, mely szerint a „4 poltura 5 krajcárt, vagy 10 nummát; a garas 2 1/2 krajcárt, vagy 5 dénárt; a poltura 2 1/2 dénárt” ért.⁸⁶

Az értékviszonyok szabályozását szolgáló rendeletekből persze még nem következik szorosan az, hogy a nevezett váltópénzek nagy tömegben forogtak az országban, továbbá önmagukban sem az éremleletek, sem az

⁷⁵ Resch, A.: *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart.* (Hermannstadt, 1901) 39., 43-46., 51-52., 55-60., 62-76., 102., 171-173.

Buza, J.: Báthori Gábor dutkája a délnémet pénzforgalomban. NK. 1989-1990. 89-97.

⁷⁶ Huszár, L.: A Körmöcbányai veretű dutkák. FolArch, 1968. 185-190.

⁷⁷ Nagykőrös szk. 1642. 211.

⁷⁸ „... auff 1 Pfund alter Polturacken haben Sie Silbergroschen 33 zur auffgab bekommen, auff 1 Pfund Dutchen Silbergroschen 66.”

Hain, G.: i.m. (vö. 32. jegyzet) 161. A lőcsei krónika e részlete téves interpretálással, a *Dutchen* pedig „német ezüst garas.”-ként jelent meg korábban: „Hamis pénzek. – Átszámítás. 1622.” Közölte: Rexa, D.: NK. 1912. Adattár 118. – Arról volt szó, hogy az ópolturák fontjára 33, az ódutkanak pedig 66 garas felpénzt adtak.

⁷⁹ Hain, G.: i.m. (vö. 32. jegyzet) 309.

⁸⁰ Nagykőrös szk. 1645. 245.

⁸¹ Kecskemét szk. 1663. 228.

⁸² „Item, Dutka pénzt is attanak f. 17 d. 52” Kecskemét szk. 1663. 118., téves olvasatát és a dutka pénzforgalmi szerepének zavaros értelmezését ld.: Iványosi-Szabó, T.: i.m. (Kecskemét, 1985.) ... (vö. 27. jegyzet) 43. Iványosi-Szabó Tibor „eredeti” hipotézise szerint a dutka „Lengyel eredetű aprópénz lehet.” Huszár Lajos mindhárom – Iványosi-Szabó által említett – munkájában tárgyalta, illetve említette e váltópénzt. Megállapításai sajnálatos módon elkerülték Iványosi-Szabó Tibor figyelmét.

⁸³ Merényi, L.: Nemes Ungh vármegye limitatioja az eladandó s veendő marhákról in Anno 1666. TörtTár, 1894. 554.

⁸⁴ Zemplén vármegye limitatioja, 1666. Magyar Nemzeti Múzeum, Folia Hungarica 920. Horváth Tibor Antal gyűjtése. (vö. 64. jegyzet) Ms. 5263/3.

⁸⁵ Hain, G.: i.m. (vö. 32. jegyzet) 429-430.

⁸⁶ Szederkényi, N.: Heves vármegye története. (Eger, 1891) III. 417-418. A hivatkozott szövegben „1 poltura 2 1/2 krajcárt ér” részlet olvasható, ami nyilvánvalóan sajtóhiba. E helyt kívánom megemlíteni, hogy mind Lőcse polgársága, mind Heves megye nemessége sérelmesnek tartotta a devalvációt. Heves megye arra hivatkozva, hogy a török úgy sem tartja be a leértékelést, a régi pénzértékek visszaállítását sürgette feliratában.

elszámolások nem tükrözik feltétlenül híven a tényleges pénzforgalmat. Az utóbbiak azonban esetenként jelzik azt, hogy egy-egy pénznem nemcsak marginális szerephez jutott a pénzforgalomban. Rimaszombat kalmárcéhének pénztárában 1675 kezdetén „... lengyel négy polturásból ...” 790 forintnyi volt, mellettük még 250 forint értékben „apró poltura” is akadt.⁸⁷ A szegedi vásárokig lejáró felföldi „árus emberek” nyilván tudatosan törekedtek a VI-os garasok felhalmozására, s ha nem tudtak volna túladni a vitathatatlanul „lengyel” pénzen, akkor valószínűleg nem került volna belőle annyi a céhládába. A VI-os garas lengyel voltának kiemelése egyértelműen arra mutat, hogy megkülönböztették e pénznemet utáztataitól, pl. Apafi Mihály 1672-1674 között számos változatban vert, népszerűtlen 12 pénzesétől.⁸⁸

A lengyel, pontosabban lengyel mintára vert VI-os garasokat különböző néven – „Sekták”, „seszták”, „szuszták”, „4 Gröschler”, „négy polturás garas”, „lengyel négy polturás” – örökítették meg írott forrásaink. Az sem példa nélküli, hogy azonos forráscsoporton belül két néven is – ritkábban „négy polturásként”, gyakrabban „szusztákként” – említették őket, s mivel nemesfémtartalmuk jócskán módosult a század folyamán, értékük meghatározása és identifikálásuk a „poltura népes családján” belül megoldhatatlannak tűnő nehézségeket okozott.⁸⁹

A kortársak előtt valószínűleg nem lehetett titok a lengyel váltópénzek értékének romlása, ennek ellenére a pénzhiányban szenvedők kölcsönben is elfogadták őket, így vett fel Bónis Ferenc 1670 tavaszán „*Ex sestakis et Polturis...*” 416 forintot.⁹⁰ Ebben az esetben a két lengyel pénznem névelegesen elkülönítették egymástól, feltehető azonban, hogy nem mindig tették meg ezt. Nem kizárt, hogy a visszafizetést „... in grossis Polonicis vulgo Poltura pénz vocatis”⁹¹ ... megengedő részlet „poltura pénz”-ét gyűjtőfogalomként értelmezték, azaz nem csupán a polturára, hanem annak többszöröseire is gondoltak.

Még a bányavárosokban is nehezen képzelhető el az, hogy a tíz ezer forintot meghaladó törlesztéseket, illetve kifizetéseket de facto polturában teljesítették, noha a fizetési meghagyás kifejezetten polturára szólt.⁹²

A poltura-pénz gyűjtőfogalom jellegéből nem következik szorosan, hogy valamennyi „polturás garas” lengyel pénz lehetett! Gyöngyös bírái 1664-ben két töröktől 936 *tíz polturás garast* vettek fel kölcsönben,⁹³ valószínűleg ennek az évtizednek a végén a Gömör megyei Hosszúrét falu lakói török rendre menő természetes kötelezettségüket 9 tallérral és 3 *tíz polturás garassal* váltották meg.⁹⁴ 1679-ben 1 aranyforint 15 *tíz polturás garassal* volt egyenlő,⁹⁵ Üllön 1681-ben 1 tallérra 7 *tíz polturás garast* számítottak,⁹⁶ a kecskemétiak 1682-ben „A Tököli Fejedelem eö Nagyságá-”nak küldött adóban „... az garast 10 polturájával ...” olvasták.⁹⁷ A pénzértékviszonyok és a szövegösszefüggések nyomán aligha lehet kétséges, hogy a *tíz polturás garas* elnevezés *zömmel* – a nagy tömegben vert, s így igen elterjedt – *XV karajcárosokat takarta*.⁹⁸ Zömmel, de nem

⁸⁷ Rimaszombati Levéltár, Cehalia 1675. (paginátlan forrás). Štátny okresný archív v Rimavskej Sobote.

⁸⁸ Resch, A.: i.m. (vö. 75. jegyzet) 165-173.

Gyulafehérvári országgyűlés 1677. V. 31-VI. 7. EOE (vö. 51. jegyzet) XVI. 372.

Brassóban 1677. jún. 9-én megnyugvással vették tudomásul, „... dass unseres Fürstens Michaelis Apafi neugemünzete Zwölflner (welche ist mir recht, 3 oder 4 Jahr gegangen) abgeleget sind worden.” Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. (1903) IV. 196.

⁸⁹ Iványosi-Szabó, T.: (Kecskemét, 1985) ... (vö. 27. jegyzet) 43-44., 92., 96-97.

⁹⁰ Magyar Országos Levéltár. Thököly-szabadságharc levéltára, G 11. fol. 1., 3.

⁹¹ 1650. dec. 28. Csáky-család központi levéltára, fasc. 77. raksz. 21. Horváth Tibor Antal gyűjtése. (vö. 64. jegyzet) Ms. 5259/10.

Huszár, L.: i.m. (vö. 2. jegyzet) 61.

⁹² 1659-ben „... a főkamargróf elrendelte, hogy a brenneri debitoroknak járó 35.948 ftot fizessék ki polturában.” Péch/Kosáry: i.m. (vö. 13. jegyzet) III/1. 34., ill. 1669-ben – egy megállapodás szerint – „... készpénzben 15.000 ftot polturákban lefizetnek.” Figyelemreméltó, hogy *polturákban* s nem *polturában*!

Péch/Kosáry: i.m. III/2. 794.

⁹³ Szederkényi, N.: i.m. (vö. 86. jegyzet) III. 240.

⁹⁴ Inquisitio contra Turcas ... keltezetlen forrás az 1660-as évek végéről. Besztercebányai Állami Területi Levéltár, P.Z. 173. (Štátny oblastný archív v Banskej Bystrice).

⁹⁵ Horváth, T.A.: A magyar aranyforint értékváltozása 1490-1700 között. NK. 1959-1960. 48.

⁹⁶ Horváth, T.A.: A tallér értékváltozásai 1542-1700 között. NK. 1963-1964. 47.

⁹⁷ Hornyik, J.: Kecskemét története oklevéltárral. (Kecskemét, 1861) II. 202.

⁹⁸ Buza, J.: Öreg garas (A hódoltság utolsó éveinek pénzforgalmához. TörtSzle. 1973. 151-159.

Bodor, I.: i.m. (vö. 18. jegyzet)

Iványosi-Szabó, T.: i.m. (Kecskemét, 1985.) ... (vö. 27. jegyzet) 87-88.

Megjegyzendő, hogy a XV karajcárosok jelentékeny számban kerültek elő lengyelországi éremleletekből is, vö. Mikotajczyk, A.: Hungarian Coins in the Polish Medieval and Modern Finds. NK. 1989-1990. 82-83.

kizárólagosan! – ugyanis Erdélyben 1664-ben a *négy és tíz polturás lengyel pénz* lefoglalását szorgalmazták.⁹⁹

A tíz polturás *lengyel pénz* elleni fellépésben az a bökkenő, hogy ez idő tájt polóniai X polturásnak nyoma sincs a lengyel szakirodalomban. Nagy a valószínűsége annak, hogy ez esetben a XXX lengyel garas névértékű „*złotówka*”, a „*tymf*” rejtőzik a „lengyel tíz polturás” elnevezés mögött, amelyik valójában csak 12-13 régi lengyel garast ért.¹⁰⁰ Az 1663-tól *Andreas Timpff* által vert „*Achtzehngröschler*”¹⁰¹ az északkeleti országrészben ismert volt már az 1660-as években,¹⁰² s súlyviszonyai láttán feltételezhető, hogy helyenként a már említett XV krajcárosokkal azonos értékben – tíz polturában – számították.¹⁰³

A pénz neve:	Nyerssúlya	Színsúlya	Finomsága
XV krajcáros	6,404	3,602	0,563
Tymf	6,726	3,363	0,500

A kutatás jelen stádiumában – kellő adat híján – csak feltételezhető az, hogy a „*tymfa*” néven tévesen etimologizált¹⁰⁴ XXX garas névértékű lengyel veret – éppen a XV krajcárosok tömeges kibocsátása és a pénzforgalomban elfoglalt jelentős szerepe miatt – számottevő mennyiségben nem jutott át a nyugati országrészbe, illetve onnan Ausztriába, s ezért nincs nyoma az 1669. évi alsó-ausztriai pátensben.

Az úgynevezett tíz polturás garasokon kívül ritkábban *12 polturás garasokra* is van példa. S hogy a zavar nagyobb legyen, eleink „... az tizenkét polturást tíz polturában ...” számították 1682-ben a Kecskemétre küldött 100 német forintban.¹⁰⁵ Az ellentmondás feloldásának lehetőségét egy 1672. évi jelentés segítségével kísérlem meg. Ekkor a bányavárosi tisztviselők arról számoltak be, hogy „... 1648 óta kevés aprópénz verettetvén Körmöczön, a besztzercebányai fizetésekbe csak polturák fordítottak, és pedig *egyes-kettős-négyes és tizenkészeres polturák*,¹⁰⁶ ...” (Kiemelés tőlem. B.J.). Nagy a valószínűsége annak, hogy a tizenkészeres poltura megnevezés mögött szintén a már fentebb említett *tymf* bújik meg. Az összefüggés világosabbá vissza kell utalni arra, hogy a *tymfet* németül „*Achtzehngröschler*”-nek is hívták. Egy poltura tulajdonképpen 1,5 lengyel garas volt, $12 \times 1,5 = 18$, tehát a *tizenkét polturás garas azonosítható a tymffel*. A korabeli pénzforgalmat – nem visszakövetkeztetések, hanem – a mindennapi gyakorlatból ismerő bányavárosi tisztviselők 1672-ben már hosszú évek tapasztalatai nyomán illeszthették bele a *tymfet* – *tizenkészeresként* – a „*polturák*” sorába. Az észak-keleti országrészben „*timfi*”-re vagy „*tinfi*”-re magyarosított nevű lengyel pénz másutt viszont már foroghatott szorzós előtaggal jelölt *polturás garasként*, a köznépet nem a határ mentén bevett neve érdekelte, hanem az, hogy hány polturában számították. A XVII. század végén előforduló *tizenkét polturás garas* megnevezésének¹⁰⁷ láttán felmerülhet persze a gyanu, hogy egyedül csak a *tymf* húzódhatott-e meg a *12 polturás* név mögött? Ennek elosztatásához újabb források bevonása s természetesen az éremleletek vizsgálata is szükséges.

A „*polturás garasok*” széles skáláján álljon itt végül egy borsodi példa! „Mivel az adásban, vevésben az pénznek sok féle nemei miatt minden rendek között nem kicsiny difficultások emergáltak s még is vígeálnak ...” a megye 1679-ben úgy rendelkezett, hogy „... az 40 *polturást* és 20 *polturás garasokat*, ismét az egy

⁹⁹ Rákóczi család levéltára. *Horváth Tibor Antal* gyűjtése. (vö. 64. jegyzet)

¹⁰⁰ *Mikołajczyk, A.*: i.m. (vö. 11. jegyzet) 16.

¹⁰¹ *Kirmis, M.*: i.m. (vö. 33. jegyzet) 147-149.

Schrötter, F.: *Wörtenbuch der Münzkunde* (Berlin, 1970²) 6.

¹⁰² A lengyel borkereskedők „... azokat a Timffiket hattak itt zalogban.” Homonna, 1666. nov. 19.; illetve „... csak az Timffi nevű pénz vevődnék el.” Homonna, 1666. dec. 13. Mindkettőre: Magyar Országos Levéltár, Szepesi Kamara levéltára, raksz.: 3210. p. 654. *Horváth Tibor Antal* gyűjtése. (vö. 64. jegyzet) Ms. 5260/19.

Bónis Ferenc fentebb említett, 1670. évi kölcsönében „1000 Tinphos” = „Ezer Tinfi” is szerepelt. (vö. 90. jegyzet). „In quinto sacco in Polonica moneta vulgo Timfi flor. 72”. Eperjes, 1676. Magyar Országos Levéltár, Urbaria et conscriptiones, fasc. 79. n.2. *Horváth Tibor Antal* gyűjtése. (vö. 64. jegyzet).

¹⁰³ *Mikołajczyk, A.*: i.m. (vö. 11. jegyzet) 16.

Geyer, R.: *Zur österreichischen Münzpolitik 1524-1790*. NZ. 1933. 76-77.

Bodor, J.: i.m. (vö. 18. jegyzet) 63.

Huszár, L.: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*. (Budapest, 1979) 15.

¹⁰⁴ *Komoróczy, Gy.*: *Borkivitelünk Észak felé*. Fejezet a magyar kereskedelem történetéből. (Kassa, 1944) 186.

¹⁰⁵ *Iványosi-Szabó, T.*: i.m. (Kecskemét, 1985.) ... (vö. 27. jegyzet) 91-92.

¹⁰⁶ *Pécs/Kosáry, J.*: i.m. (vö. 13. jegyzet) III/2. 800.

¹⁰⁷ *Iványosi-Szabó, T.*: i.m. (Kecskemét, 1985.) (vö. 27. jegyzet) 93.

Hornyik, J.: i.m. (vö. 97. jegyzet) III. 282.

fejű sasos garasokat” pénzbüntetés terhe mellett köteles elfogadni a lakosság.¹⁰⁸ Az „egy fejű sasos garasok” lengyel voltához nem férhet kétség, viszont a 40, illetve 20 polturás garasok már semmiképpen sem lehettek lengyel pénzek, minden valószínűség szerint az egész és a fél guldinereket, vagyis a 2/3 és az 1/3 tallérokat „polturásították” a kortársak.¹⁰⁹ Az a tény, hogy ezeket is polturás garasoknak hívták, a lengyel váltópénzek, főként a poltura tömeges pénzforgalmi szerepét tanúsítja.

Nem túloztak tehát 1669-ben Alsó-Ausztriában akkor, amikor megállapították, hogy Magyarországot csaknem teljesen elárasztották a lengyel garasok, főként a polturák. Térhódításukat több tényező könnyítette meg. Közülük első helyen a hazai váltópénzek verésének elégtelen voltát kell kiemelnünk. A XVII. század elején a garas, majd később a magyar dénár verése veszítette el jelentőségét. Az 1661-től Magyarországon is kibocsátott krajcárértékű váltópénzek mennyisége sem bizonyulhatott elegendőnek.

Az Oszmán Birodalom által elfoglalt országrészben keresettebb volt a magyar váltópénz mint a hódítók akcséje (oszpórája). Ez utóbival szemben maguk a szpáhik is előnyben részesítették a lengyel váltópénzeket, amelyek csökkentett nemesfémtartalmuk ellenére is – technikai színvonaluk folytán – kívánatosabb fizetési eszközök voltak a szultáni verdék termékeinél.

Az erdélyi fejedelemség méreteinél, gazdasági potenciáljánál fogva sem tudta ellensúlyozni a volumenében európai mércével mérten is jelentős lengyel pénzverést. Éppen a lengyel váltópénzek Erdély pénzforgalmában betöltött determináns szerepe készítette a fejedelmeket arra, hogy lengyel mintára verjék váltópénzeiket. A numizmatika művelői által feltárt és ismert éremleletek tanúsítják azt, hogy a lengyel és a lengyel mintára vert váltópénzek Magyarországon és Erdélyben szintén forgalomban voltak.

A korabeli viszonyok közepette nem lehetett mást tenni, mint szabályozni a csökkentett értékű külföldi veretek árfolyamát, adott esetben devalválni őket, miként az a lengyel váltópénzekkel is történt Alsó-Ausztriában és Magyarországon több-kevesebb sikerrel.

A fentebb említett VI-os, III-as és másfél garasos lengyel váltópénzek közül az utóbbi, a poltura, terjedt el hazánkban a legnagyobb mértékben. A XVII. század II. felétől sok helyütt már nem „pénzes garasokról” – azaz dénárban számított pénzről – szólt a népnyelv, hanem *polturás garasokról*. Polturás garasokról még akkor is, ha a többszörös „polturák” némelyikének eredet szerint semmi köze sem volt a lengyel verdékhez. A számlálási egységgé váló poltura jelzős változata – a „polturás garas” – részben azért terjedhetett el szélesebb körben a köznyelvben, mert a krajcárvereteket is többnyire *garasnak* hívták a fentebb érintett évtizedekben.

Bár a XVII. század elejétől, illetve közepétől „arasznyi léttel” mérve távol esik a századforduló, megkövethető a feltevés, hogy éppen a poltura tömeges elterjedésével magyarázható Lipót 1673-1674-ben átmenetileg, majd 1695-től folyamatosan vert kis ezüstjeinek *poltura*¹¹⁰ neve. S aligha véletlenül kerültek II. Rákóczi Ferenc libertásaira X és XX polturát jelentő értékjelzések, illetve nem veretett volna a kuruc állam részpolturákat,¹¹¹ ha a poltura, mint pénznév és tényleges fizetési eszköz, nem terjedt el széles körben a megelőző évtizedekben Magyarországon pénzforgalmában.

Buza János

BKE Gazdaságtörténeti Tanszék

1828 Budapest 5. Pf.: 489

¹⁰⁸ Borsod vármegye statútumai (1578-1785). Közreadja: Tóth Péter-Borsi János. (Miskolc, 1989) 35.

¹⁰⁹ Huszár, L.: Deutsche Guldiner in Ungarn im 17. Jahrhundert. Actes du 9ème Congrès International de Numismatique, Berne septembre 1979. Ed. Tony Hackens-Raymond Weiller, (Louvain-la-Neuve – Luxembourg, 1982) 975-980.

¹¹⁰ Huszár: Münzkatalog... (vö. 103. jegyzet) 225-226.

¹¹¹ Bánkúti, I.: A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái 1703-1711. (Budapest, 1991) 73-74.

POLNISCHE UND UNGARISCHE WECHSELGELDER IN NIEDERÖSTERREICH
(ZUR GESCHICHTE DER DREIPÖLKERGROSCHEN IM GELDUMLAUF UNGARNS
IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 17. JAHRHUNDERTS)*

Die niederösterreichische Regierung wertete in den Jahren 1659 drei polnische Scheidemünzen – den „Bromberger“ = *pótorak*, den „einfachen polnischen Dutich“ = *trojak*, sowie den „doppelten polnischen Dutich“ = *szóstak* – ab. Von ungarischem Standpunkt aus gesehen ist die Verordnung aus dem Jahre 1669 bedeutsam – einerseits weil sie die Teilnahme des ungarischen Denars („Hungarischer“) im Geldumlauf Niederösterreichs erlaubte, andererseits durch den Hinweis, daß Ungarn beinahe völlig von polnischen Wechselgeldern überflutet war.

Der Autor untersucht den Realitätsgehalt der letzteren Behauptung und kommt zu dem Schluß, daß die niederösterreichischen Regierungskreise keinesfalls übertrieben haben. In der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts war in Ungarn wahrhaftig ein massenhafter Verkehr polnischer Groschen zu beobachten. Unter diesen war der Dreipölkter am meisten verbreitet. Umgangssprachliche Bezeichnungen gab es für den trojak (Düttchen) und den szóstak (VI. Groschen). In der jüngeren Vergangenheit sind einigen Ortshistorikern Fehler hinsichtlich des Umlaufs dieser Münzen unterlaufen. Zum einen unterschätzten sie die Bedeutung des Umlaufs polnischer Münzen, zum anderen waren sie – aufgrund der mangelnden Kenntnis numismatischer Literatur – nicht in der Lage, die unter verschiedenen Namen auftauchenden polnischen Groschen zu identifizieren.

Die bedeutende Rolle der Dreipölkter erklärt den Fakt, daß im tagtäglichen Sprachgebrauch auch solche Münzen als mehrfache Dreipölkter bezeichnet wurden, die mit polnischen Prägungen überhaupt nichts zu tun hatten. So sind z.B. die zehnfache Dreipölkter-Münzen im allgemeinen mit den 15-Kreuzer-Prägungen identisch, die in Siebenbürgen erwähnte „polnische 10-poltura“ wird wahrscheinlich die „*złotówka*“, also der „*tymf*“ (Achtzehngröschler) gewesen sein, der in den nordöstlichen Gebieten Ungarns unter dem Namen „*timffi*“ bekannt war. Die 40-fachen, bzw. der „20-fachen Dreipölktergroschen“ können mit ziemlicher Gewißheit als die „Zweidrittel“, bzw. „Dritteltaler“ identifiziert werden.

Eine genauere Darlegung des ungarischen Umlaufs der auch für das unter türkischer Herrschaft stehende Gebiet dokumentierten polnischen Gelder erfordert weitere Untersuchungen. Mit Hilfe der Informationen über die von Numismatikern aufgearbeiteten Funde, der Archivmaterialien und der Fachliteratur können wirtschaftsgeschichtliche Forschungen ebenfalls zur Klärung der komplexen Fragestellungen hinsichtlich des Geldumlaufs und der Geldwertverhältnisse beitragen.

* Unter dem Titel „Die Rolle der Dreipölkter im Geldumlauf Ungarns im 17. Jahrhundert (Die Rehabilitation eines polnischen Wechselgeldes)“ wird ein Teil der vorliegenden Abhandlung im Sammelband des XI. Internationalen Numismatischen Kongresses (Bruxelles, 1991) veröffentlicht werden.

Tizenkét 16–18. századi pénzlelet numizmatikai értékelése

A Debreceni Déri Múzeum leltárkönyvei tizenkét – a város területéről származó értékelhető újkori pénzleletet írnak le. A leletekről négy az utóbbi évtizedekben került elő, s azok meghatározását e sorok írója végezte el és publikálta a Numizmatikai Közöny legutóbbi számában¹

A leltárkönyvek – a szórványleleteket nem számítva – további három leletről tartalmaznak adatokat, ezek azonban nem alkalmasak részletesebb elemzésre.²

Visszatérve a tizenkét értékelhető pénzleletre záró évszámuk sorrendjében a következők:³

1. Dobozi temető
2. Vendég u.
3. Egyház tér
4. Pallag
5. Nagyerdő
6. Péterfia u.
7. Sestakert
8. Bethlen u.
9. Piac u.
10. Batthyány u.
11. Katolikus temető
12. Kádár dűlő

¹ A Vendég utcai (2. sz.) és a Batthyány utcai (10. sz.) lelet 1969-ben, a Katolikus temetői 1970-ben (11. sz.), a Pallagi lelet 1973-ben (4. sz.) került a múzeumba. NK 88-89 (1989-90) 145-146.

² 1938. 56. (90. lap)

„Ezüst pénz raktár lelet a XVI-XVII. századból kb. 220 db. L.h. Debrecen Agárdi u. 9. sz. telek. Házjavítás közben kb. 4 m mélyen a felszín alatt a lerajzolt kis kancsóban találták. A kancsó mg. 115 mm, fenék átm. 35 mm. Sárga mázú, színes, Ormós Jánosné ajándéka.”

1935. 57 (91. lap)

„Ezüst pénz raktárlelet a XVII. századi kis részben XVIII. századból; főleg I. Lipót pénzei, III. Ferdinándtól, s néhány német választótól is pár darab. Összesen 51 db ezüstpénz. Lh: Debrecen, Nagyerdő, a Kassai úti légvédelmi laktanyától kb. 500 lépésre ÉNy-i irányban, egy tisztáson. Gödröt ástak, s 25-30 cm mélyen csuporban találták. Ezt összetörték. Találás napja augusztus 5. Találták: Bihari István, Kovács Lajos, Dáku József, Böör Sándor, Kovács Ferenc. A leletet Szabó Gyula r.k.a. pitány szedette össze detektívekkel. Ez adta be a múzeumnak. A Nemzeti Múzeum kérelmünkre a leletről „lemondott.” Az edény töredékei ui. leírva.

1949. 12. 1-25 (185. lap)

„Pénzlelet a XVII-XVIII. századból (I. Lipót III. Károly, Mária Terézia, II. József ezüst pénzei, s néhány külföldi pénz) 25 db. Lh: Debrecen Petőfi tér, a régi Kis Pipa szálloda udvara, csuporban, 1,5 m mélyen. Találta Kegyes György. A csupor elpusztult.”

³ Leltári szám (továbbiakban Lsz) a leírás sorrendjében:

1. IV. 1911. 54. 1-105;
2. III. 69. 1.1-69.2. 162;
3. IV. 1911-66 1-3;
4. VIII. 73.1.1-71-190;
5. IV. 1928. 65-93;
6. IV. 1915. 158-168;
7. IV. 1931. 125-1-209;
8. VIII. 78.3.1-78.3.52;
9. IV. 1911. 54.1-105;
10. VII. 69.3.1-168;
11. VIII. 70.1.1-70.2.87.
12. VIII. 71.7.1-71.7.89.

Leletlista a summás leltározás miatt nem készíthető.

Nézzük meg ezek után a leleteket egyenként:

1. A Dobozi temetői lelet 18 darabból áll. Legrégebbi évszámos darabja 1507, a záróév 1545-ös veret. A leletben előforduló évszám nélküli lengyel veretek azonban arra utalnak, hogy a legrégebbi darab minden bizonnyal XV. századi. Ezek az évszám nélküli darabok ugyanis *Kázmér* (1447-1492), *Albert* (1492-1501) és *Alexander* (1501-1506) veretei.

A leletben *sem magyar, sem ausztriai* pénz nem fordul elő. Többsége – 66,66 % lengyel (16 db), míg kisebb részben – 33,33 % a német fejedelemségből származik (6 db). A legrégebbi és legfiatalabb évszámos darab közötti 38 évben – nem számítva az öt évszám nélküli, igen kopott pénzt – az előfordulás gyakorisága nagyon szaggatott.

Év:	1507	1509	1510	1523	1524	1531	1534	1542	1543	1545
db:	1	3	1	1	1	1	1	1	1	1

Sajátos, hogy az 1509-es év kivételével egy-egy évből csak 1-1 pénz fordul elő. A pénznemek szerinti összetételt valamennyi lelet esetében az összefoglaló táblázat tartalmazza.

2. A Vendég utcai lelet a legnagyobb, 818 pénzdarabot tartalmaz. A leltárkönyvi bejegyzés szerint: „A *Vendég u.* 50. szám előtt gázvezeték fektetésekor került elő 55 cm mélyről egy korsóban. Világos színű, enyhén hasasodó kancsó, válla mélyített bordával, felül csipkézett kiemelkedéssel, palackszerű nyaka letört. Kívül piros zöld festett virágdíszek és vonaldíszekkel. A korsó szája ólompecséttel volt lezárva. Az edény magassága 20,6 cm, fenéktátmérő 8,6 cm.”

A *legrégebbi* darab 1616-ból származik. A *záróév* megállapítása nehézségbe ütközik. Az utolsó évszámú darab 1654 évi veret. Biztos, hogy a lelet ezt követően záródik. Egy tirolai három krajcáros – évszám nélküli darab – ugyanis I. Lipót (1658-1705) pénze.

Figyelemre méltó, hogy a nagyszámú leletből csupán 4 db – a lelet 0,48 %-a *magyar* veret. Az *ausztriai* veretek száma 46 db (5,62 %) – így a magyar és az ausztriai veretek összesen a lelet 6,11 %-át adják. Ami a magyar és az ausztriai veretek belső arányát illeti, az ausztriaiak 92 %-ot képviselnek.

Bethlen Gábor *erdélyi* pénzei képezik a lelet 2,68 %-át. A 22 db erdélyi széles garas az 1625-1629-ig terjedő időszakot ölelik fel. A *német* fejedelemségek különböző veretei – 65 db – alkotják a lelet 7,94 %-át. Hasonló nagyságrendben – 8,97 %, 73 db – fordulnak elő a *svéd* pénzek is. Ezek teszik ki a harmincas évek anyagát.

A lelet döntő *többségét* a *lengyel* korona pénzei képezik. A 608 db lengyel pénz alkotja az egész lelet 74,32 %-át. Az időbeli megoszlás számbavételénél 17 darabot kell figyelmen kívül hagyni. 15 db erősen kopott, vagy töredékes volta miatt, míg 2 darab évszám nélküli.

Év:	1616	1617	1618	1619	1620	1621	1622	1623	1624	1625
db:	3	2	1	3	20	58	136	149	141	110
Év:	1626	1627	1628	1629	1630	1631	1632	1633	1634	1635
db:	52	27	8	6	4	3	6	33	7	7
Év:	1637	1638	1639	1640	1641	1642	1644	1646	1647	1648
db:	6	4	1	3	2	1	1	1	1	3
Év:	1654	1655	1656							
db:	1	?	?							

A leletben mintegy csomópont az 1621-1627 közötti nyolc esztendő, amikor is egyes évek előfordulási darabszáma megközelíti a másfélszázat. (1622 – 136 db, 1623 – 149 db, 1624 – 141 db). Az évszámú darabok figyelembevételével, tehát ez a nyolc év adja a lelet 84,71 %-át (693 db).

Figyelemre méltó, hogy a nagyszámú lelet nem tartalmaz egész, 2/3, 1/2, de még csak 1/4 tallérost sem. A magyar garasok erdélyi széles garasok, és ausztriai három krajcárosok mellett a lengyel hatos és hármás garasok a „nagy címletek”. A lelet 86,30 %-át a *hármás polturák* teszik ki.

A német fejedelemségek 2/3 tallérjainak ebben a leletben nyoma sincs. Brandenburgot, Pomeránt, Kur-Brandenburgot, Pommer-Barth vereteit csak silány pölcherek képviselik.

3. Az Egyház téri lelet mindössze 19 darabból áll. Ez az egy tartalmaz *aranypénzt* a leletek között, azonban ennek nincs meghatározása a leírásban. A pénzeket egy aranyozott ezüst serleggel együtt rejtették el.

Ismert az 1911 évi leírás alapján, hogy a leletben előfordult III. Ferdinánd (1637-1657) évszám nélküli magyar tallérja, és III. Zsigmond (1587-1632) hármás garasából 12 db. Ez utóbbiak alkotják tehát a lelet 63,15 %-át.

A legrégebb darab évszám az elmondottakhoz képest bizonytalan. A záróév minden bizonnyal János Kázmér 1662-es hatos garasa. A kisszámú lelet – nem számolva az egy ismeretlen arannyal – többsége tehát lengyel (89,47 % – 17 db), s csak egy darabról tudjuk bizonyosan, hogy magyar veret (5,55 %). Miután a 19 darabból 5 évszáma ismeretlen az időbeli megoszlás táblázatának elkészítését mellőztük.

4. A pallagai lelet 487 darabból áll. A leltárkönyv a feltalálás körülményeiről ezeket írja: Pallag „A leletet 1973. augusztus 29, szeptember 1. és szeptember 6. napján Apagyi Gergely, Sós Sándor és Győrfi Sándor szolgáltatott be. A pénzek tuskódzása során kerültek elő sárga és szürke edény töredékekkel.”

A lelet 12 darabja kopott, így évszámuk nem állapítható meg. A legrégebb felismerhető veret 1615-ös, a záró évszám 1692.

A lelet 12,52 %-a magyar veret (61 db). Az ausztriai pénzek aránya 10,06 % (49 db). A magyar és az ausztriai veretek együttesen tehát a lelet 22,58 %-át adják. A magyar és az ausztriai pénzek belső aránya – az együttes 110 db-ot 100 %-nak tekintve – a magyar veretek javára billen (55,45 %). A német fejedelemségek veretei képezik a lelet 10,88 %-át (53 db). Kisebb számban – 3,28 % – 16 db – svéd pénzek is megtalálhatók. A lelet legnagyobb részét ezúttal is a lengyel veretek képezik. Arányuk a leletben 63,24 % (308 db).

Az időbeli előfordulása a következők szerint alakul:

Év:	1615	1620	1621	1622	1623	1624	1625	1626	1627	1629
db:	1	4	6	16	28	22	11	4	2	1
Év:	1630	1631	1632	1633	1637	1638	1644	1653	1654	1657
db:	3	1	5	5	2	2	1	1	1	7
Év:	1658	1659	1660	1661	1662	1663	1664	1665	1666	1667
db:	6	4	5	16	27	32	28	26	27	24
Év:	1668	1669	1670	1671	1672	1673	1674	1675	1676	1677
db:	14	12	7	3	6	4	9	5	3	3
Év:	1678	1679	1680	1681	1682	1683	1684	1685	1686	1687
db:	5	10	4	9	15	11	6	8	7	8
Év:	1688	1689	1690	1691	1692					
db:	1	3	3	2	1					

A 76 évet átfogó lelet szóródási képe két csomópontot mutat: Az egyik 1620 és 1627 között 93 db – a lelet 19,09 %-a a kisebb csomópont. Csúcsa 1623-as év 28 db. Kiemelkedik még ebből a csomóból az 1624-es év 22 darabbal. A másik – nagyobb csomópont 1661-1669-ig – 206 darabból áll. Ez a lelet 42,29 %-a. A nagy csomópont kiemelkedő éve 1663, 32 darabos előfordulással. Nagy darabszámot mutat még az 1662-es és 1664-es év 27 és 28 darabbal. Ez utóbbi eléri a kisebb csomópont 1623 évi 28 darabos csúcsát.

A pénznemek szerinti összetételt vizsgálva szembevetendő a lengyel aprópénzek nagy száma. Így lengyel hatos garasok teszik ki a lelet 42,50 %-át, míg a tallér 2/3 tallér és gulden veretek csak a lelet 3,90 %-át alkotják (19 db), s a XV. krajcárosok és ortek együttes aránya 11,80 % (58 db).

5. A nagyerdői lelet 29 darabból áll. Magyar veret nincs a pénzek között. Valamennyi darab évszámossal. A legrégebb darab 1660-as. A záró évszám 1694-es.

Ausztriai veret csak 3 szerepel – 10,34 % – s a más leleteknél tapasztalható nagyszámú lengyel előfordulás sem ismétlődik meg. A lengyel pénzek aránya csupán 34,48 % (10 db). A lelet többsége – 55,17 % – német fejedelemségi pénzekből áll. (16 db) Ezek képezik egyébként a lelet legértékesebb részét.

Az időbeli megoszlása az alábbi:

Év:	1660	1662	1663	1664	1665	1666	1667	1674	1675	1676
db:	1	2	1	2	1	1	1	1	1	1
Év:	1677	1678	1679	1680	1682	1683	1684	1690	1691	1694
db:	2	3	1	1	1	1	1	3	2	2

A kisebb megszakításokkal három csoportra bontható anyagban természetesen nincs kiemelkedő csúcs.

Az első csoport (1660-1667) 9 darabjánál csak 2 darabos évek vannak (1662 és 1664). A második csoportban (1674-1684) 13 darabból egy évben hármás (1687) és egy két darabos (1677) előfordulás figyelhető meg. A harmadik csoportban (1690-1694) viszont nincs egy darabbal képviselt év.

A lelet 48,27 %-át (14 db) a 2/3 tallérok adják. A legkisebb címlet a hatos garas a leletben 34,48 % (10 db).

6. A Péterfia utcai lelet a legkisebb darabszámú, ugyanakkor nagy értékű darabokból áll. A 11 pénz mint tallér. Figyelemre méltó az is, hogy a leletből 10 db magyar, 1 db ausztriai veret. A lelet valamennyi darabja évszamos. A legrégebb – Lipót főherceg tiroli tallérja – 1632-es, a záró évszám 1659.

Az időbeli megoszlás a következő:

Év:	1632	1649	1652	1653	1654	1655	1656	1657	1659
db:	2	1	1	1	1	2	1	1	1

A lelet szóródási képére jellemző, hogy az első év két darabja után feltűnően nagy, 16 éves kihagyás következik, majd az 1649-es előfordulás után két év múlva egy rövid sorozat 1652-1659-ig, ahol egy évben (1655) találunk 2 darabos előfordulást.

7. A Sestakertben talált 200 darabból álló lelet legrégebbi darabja 1616-os veret, míg az utolsó évszám 1700. A lelet 27,50 %-a (55 db) magyar veret. Az ausztriai veretek 13 %-os arányban képviseltek (26 db). A magyar és ausztriai veretek együttesen a lelet 40,50 %-át alkotják (81 db). A német fejedelemségek 6 %-os (12 db), a svédek 3,50 %-ot (7 db) adnak.

Az időbeli megoszlás az alábbi:

Év:	1616	1617	1622	1623	1624	1625	1630	1632	1633	1634
db:	1	1	1	37	3	8	1	2	2	3
Év:	1642	1648	1653	1657	1659	1660	1661	1662	1663	1664
db:	1	1	1	1	3	4	6	4	8	13
Év:	1665	1666	1667	1668	1669	1670	1671	1672	1673	1674
db:	3	7	7	12	2	5	1	3	1	3
Év:	1675	1676	1677	1678	1679	1680	1681	1682	1683	1684
db:	5	6	6	5	3	7	3	2	2	2
Év:	1685	1686	1698	1700						
db:	1	1	1	1						

A lelet szóródási képe egy – önmagában is három alcsoportra tagozódó – kezdő csomópontot mutat 1616 és 1634 között. Ez a csomópont a lelet 29,50 %-át alkotja (59 db). A kezdő csomópont első két éve 1-1 darabbal alkotja az első kis alcsoportot. 49 darabból áll a következő alcsoport 1622-1625-ig. Itt található a lelet csúcserőke is 1623-ban, amikor is az előfordulási szám 37 db. Végül a harmadik alcsoport 1630-1634-ig tart – egy év (1631) megszakítással és 8 darabból áll. A lelet második nagy csomópontja 1657-1686-ig alakult ki és a lelet 63,50 %-át foglalja magába (127 db). E csomópont két legnagyobb előfordulási értéke 1664-ben 13 db és 1668-ban 12 db. Az ezt követően 11 évet egyetlen darab sem képviseli, majd 1698-ban 1 db és a záróév (1700) 1 előfordulással következik. A pontosság kedvéért megfigyelhettük, hogy 10 darabot – igen kopott állapotuk miatt figyelmen kívül kellett hagyni.

Összetételét illetően a sestakerti leletből hiányoznak a nagyobb ezüstpénzek. A legnagyobb címletek a XV. krajcárosak. Ezek a lelet 22 %-át alkotják (44 db). Hasonló arányban fordulnak elő a hatos garasok is, és megemlítendő még a 6,50 %-ot kitevő 18 garas (13 db) jelenléte. A többi mind ennél kisebb értékű aprópénz, VI, III. és I. krajcár, III. garas, III. poltura, poltura és denár alkotja a lelet 49,5 %-át (99 db).

8. A Bethlen utcai lelet 107 darab értékelhető és kb 33 részben értékelhető töredékből áll és időben 85 évet fog át.

Kezdő évszáma 1620, a záró pedig 1705.

Az anyag 6,30 %-a magyar veret (7 db), az ausztriai 12,61 % (14 db). Így a magyar és ausztriai darabok alkotják a lelet 18,91 %-át. A magyar és ausztriai veretek belső arányát vizsgálva, a magyarok 33,33 %-ot tesznek ki. A lelet többségét képező lengyel veretek adják (74,77 % – 83 db). Ezen kívül képviselt még a német fejedelemségek anyaga 23,80 % (5 db) és Svédország 1,80 % (2 db) erejéig. 33 darab az időgrafikonon

nem értékelhető – 2 db hamisítvány, 31 pedig igen kopott – s ennek figyelembevételével az időgrafikon adatai az alábbiak:

Év:	1620	1621	1622	1623	1624	1625	1626	1627	1631	1633
db:	3	1	3	3	5	3	1	1	1	2
Év:	1659	1660	1661	1662	1663	1664	1665	1666	1667	1668
db:	2	6	3	17	8	9	4	9	9	3
Év:	1669	1672	1684	1694	1695	1698	1705			
db:	4	1	1	1	2	2	2			

A lelet *három* jól elkülöníthető csoportra oszlik. Első az 1620-1633-ig terjedő időre eső 23 darab – a lelet 20,27 %-a. A második 1659-1669-ig tartó időszak 7 darabbal – s ez teszi ki a lelet 67,56 %-át. Az ezt követő 35 évre – az a *harmadik* csoport – mindössze 9 db – a lelet 8,10 %-a jut.

Tallér vagy fél, illetve 2/3 tallér egyáltalán nincs az anyagban. A legnagyobb címletek a lengyel orte, s az is mindössze 1 db (0,90 %). A lengyel hatos garasok teszik ki a lelet 54,95 %-át (61 db). Nagyobb számban fordulnak még elő a 3 krajcárosok – 16,21 % (18 db) és a hármás polturák – 17,11 % (19 db). Ez utóbbiak egy kivételével ugyancsak lengyel veretek.

9. A Piac utcai lelet 359 db. Legrégebbi darabja 1658-as veret, a legfiatalabb 1706-os. A leletben igen sok a magyar veret, 48,74 % (175 db). Az ausztriai pénzek aránya 44,28 % (159 db). Így a magyar és az ausztriai veretek teszik ki a lelet 93,03 %-át (334 db). A lengyel pénzek száma lényegesen kisebb, csak a lelet 5,01 %-át teszi ki (18 db). A német fejedelemségek pénzeinek aránya hasonlóan alacsony, csak a lelet 1,94 %-át adják (7 db).

Az időgrafikonon három darab nem értékelhető, valamennyi az 1660-as évekből származik. Ehhez képest az időbeli megoszlás a következő:

Év:	1658	1659	1660	1661	1662	1663	1664	1665	1666	1667
db:	2	3	2	10	21	23	29	6	1	1
Év:	1668	1670	1674	1675	1676	1677	1678	1679	1680	1681
db:	1	2	9	16	9	11	8	2	8	4
Év:	1682	1683	1684	1685	1686	1687	1688	1689	1690	1691
db:	13	3	8	14	10	7	8	16	13	10
Év:	1692	1693	1694	1695	1696	1697	1698	1699	1700	1704
db:	4	16	19	25	13	13	3	3	1	1
Év:	1705	1706								
db:	2	1								

A befejező három év 4 darabot számláló különálló kis csoportját nem számítva a lelet két nagyobb csoportra bomlik. Egyik az 1658-1668-ig tartó 99 darabos előfordulással – ez a lelet 27,57 %-a. Ebben a csoportban találjuk a legmagasabb előfordulást is az 1664-es évet 29 darabbal, valamint még két huszonfelüli előfordulást (1662 – 21 db, 1662 – 23 db). A másik csoport grafikon képe elnyújtottabb, 1674-1698-ig tart és a lelet 69,63 %-át ábrázolja (250 db). Ez utóbbi csoport csúcsa az 1695-ös év, ahol is az előfordulás száma 25 db. Több húsz darabot meghaladó előfordulási év ebben a csoportban nincs.

Ami a lelet pénznemenkénti megoszlását illeti: nincs a leletben tallér, 2/3 vagy 1/2 tallér. E lelet nagy többségét XV krajcárosok alkotják. Ezek adják az egész anyag 89,69 %-át (322 db). Előfordul még 30 garasos (0,83 % – 3 db), 18 garasos (2,50 % – 9 db), 14 garasos (2,78 % – 10 db) valamint ettől kisebb címletek – 6 garas, 3 garas, 3 krajcár és poltura összesen 4,17 % (15 db).

10. A Batthyány utcai lelet 247 db-ból áll. A leltárkönyv feljegyzése szerint a Batthyány u. 7. sz. alatt 1967-ben került elő az épület alapozásánál, egy mohával lefedett alacsony cserépedényben. A lelet nyitó éve 1620, és záró időpontja 1716, tehát négy év híján egy évszázadot fog át.

A lelet 42,51%-a magyar veret (105 db). Az ausztriai veretek aránya 22,26 % (55 db). A Habsburg birodalom veréinek terméke tehát a lelet 64,77 %-a. Az idegen veretekből közel azonos nagyságrendűek a német

fejedelmek pénzei és a *lengyel* veretek. Előbbiek 16,19 % (40 db), utóbbiak 15,78 % (39 db). A lelet 3,23 %-át alkotják az *erdélyi, francia, svéd, norvég* veretek (államonként 2 db).

Az időgrafikonon 3 darab nem értékelhető kopott állapota miatt. Ennek figyelembevételével az évenkénti előfordulás:

Év:	1620	1622	1623	1624	1625	1627	1632	1638	1639	1643
db:	1	9	4	4	3	1	1	1	1	1
Év:	1647	1649	1661	1662	1663	1664	1665	1666	1667	1668
db:	1	1	2	1	5	3	5	2	3	2
Év:	1669	1670	1671	1672	1673	1675	1676	1677	1678	1679
db:	2	2	2	1	3	3	8	2	9	1
Év:	1681	1682	1683	1684	1685	1687	1688	1689	1690	1691
db:	1	1	4	2	1	2	1	2	10	6
Év:	1692	1693	1694	1695	1696	1697	1698	1699	1700	1701
db:	1	3	7	8	8	3	7	9	3	5
Év:	1702	1703	1704	1705	1706	1707	1709	1710	1711	1712
db:	5	16	4	5	3	2	8	5	14	1
Év:	1713	1714	1715	1716						
db:	2	6	4	1						

Az 1620-25-ig – egy év megszakítással – egy kis csoport mutatkozik, a lelet 8,5 %-a (21 db). Ezt követően 1628-1662-ig eltelt 34 év alatt csupán elvétve találunk előfordulást (6 db – 2,42 %). A követő időszak 1661-1716-ig – 4 év megszakítással – adja a lelet 87,85 %-át (217 db). Míg a huszas évek legnagyobb előfordulási száma 9 db (1622-ben), addig a most megvizsgált periódus csúcsa 16 db (1703-ban). Megemlítjük még az 1690-es évet 10 db-os és 1711-et 14 darabos előfordulással.

A lelet pénznemenkénti összetételét vizsgálva szembetűnik, hogy az egész 2/3, 1/2 és 1/4 tallérok alkotják az anyag 36,03 %-át (89 db), tehát az eddigiekhez képest gazdag leletnek számít.

A két numizmatikai érdekesség II. Rákóczi Ferenc 1/2 tallérja és ezüst polturája.

11. A régi katolikus temetői lelet 134 darabból áll. A leltárkönyvi bejegyzés szerint: „Leletbejelentés 1969.III.20. A lezár és felszámolás alatt lévő régi rk. temető egyik sírmléke alól került elő 160 cm mélységből. Molnár László Debrecen, Wesselényi u. 83. és Szegedi Istvánné Nyírmártonfalva, Stertoga 4. sz. lakosok szolgáltatták be. Világos és sötétebb zöld ún. foltos mázas kis korsó, hordó alakú hasa, rajta három stilizált virágdíszítés, nyaka szája és szalag füle hiányzik, m: 11,2 cm. Ø hasánál 9 cm.,,

A lelet 1621-es nyitóév és 1723-as záróéve között 102 év telt el. A magyar és ausztriai veretek – egyenlő arányban – alkotják a lelet 59,70 %-át 60-40 db. Ehhez képest a magyar veretek aránya az egész anyagban 29,85 %. Nagyságrendben a *lengyel veretek* következnek, részarányuk 30,59 % (41 db). A *svéd pénzek* 6,71 % (9 db), a német fejedelmiségié 2,23 % (3 db), a *francia* 0,74 % (1 db) arányban fordul elő.

Az időgrafikon adatai az alábbiak – figyelemmel arra, hogy 20 db nem értékelhető –:

Év:	1621	1622	1623	1624	1625	1630	1631	1632	1633	1635
db:	2	8	9	4	1	1	1	1	2	1
Év:	1636	1637	1638	1639	1661	1664	1665	1667	1669	1670
db:	1	1	1	1	2	3	1	3	1	1
Év:	1671	1672	1673	1674	1675	1676	1680	1681	1682	1683
db:	1	1	1	1	1	4	1	3	3	1
Év:	1684	1685	1686	1689	1690	1694	1695	1696	1697	1698
db:	1	1	2	2	1	1	2	4	1	1
Év:	1699	1700	1701	1704	1705	1707	1708	1709	1710	1711
db:	1	3	1	1	2	2	4	5	5	10
Év:	1715	1718	1723							
db:	1	1	1							

A lelet, amely az időgrafikonon 102 évet fog át – *nem mutat jól elkülöníthető csomópontokat*. Csupán az első öt év 24 darabja (17,91 %) és az 1701-11-ig terjedő időszak mutatja a korábbi leleteknél is tapasztalható kezdő és végződő csomópontot. A lelet *csúcserőke* 10 darabos előfordulással 1711-ben. A csúcserőké körül 1707-1711 között helyezkedik el a lelet 19,40 %-a.

A *pénznemenkénti* összetétel vizsgálata sajátos *aprópénzleletre* utal. A legnagyobb címlet a XV krajcáros, de ezek is csak a lelet 3,73 %-át alkotják (5 db). A hatos garasok és a hat krajcárosok alkotják a lelet 23,13 %-át (31 db), míg az ennél is kisebb címletek 73,13 % (98 db) arányban fordulnak elő.

Uralkodó pénznem a lengyel hármás poltura (35,82 % – 48 db) és a magyar poltura (21,64 % – 29 db). Ez a két pénznem együttesen a lelet 57,46 %-át (77 db) alkotja.

12. A Kádár dűllői lelet 111 darab pénzből áll. Ez a legfiatalabb lelet fog át időben legtöbbet, 1630-1784-ig 154 évet. A leletben a magyar pénz mindössze 7,20 % (8 db), míg az *ausztriai* 79,27 %-ot (88 db) tesznek ki. Így a magyar és ausztriai veretek aránya összesen 86,48 %. Ezen kívül csak német fejedelemségi veretek fordulnak elő 7,20 % (15 db) arányban. *Lengyel pénz a leletben nincs*.

19 darab az időgrafikonon kopottsága miatt nem értékelhető. Az adatai ehhez képest:

Év:	1630	1661	1664	1668	1669	1670	1674	1678	1680	1684
db:	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1
Év:	1689	1693	1695	1696	1697	1698	1699	1700	1701	1702
db:	1	1	6	5	8	9	3	3	2	1
Év:	1703	1704	1705	1706	1707	1708	1709	1710	1711	1712
db:	1	1	4	3	2	3	2	1	3	1
Év:	1713	1717	1720	1723	1726	1728	1730	1731	1733	1736
db:	2	2	1	1	1	2	1	1	1	2
Év:	1740	1760	1761	1762	1772	1782	1784			
db:	1	1	1	2	1	1	1			

A lelet szóródási képe 1695 és 1713 között képez csomópontot és ez alkotja a lelet 54,05 %-át (60 db). Az ezt megelőző időközökben egyáltalán nincs előfordulás, így 1631-166-ig. Az 1714-1784-es időközben pedig csak 1760-1761 és 1762-es évekből találunk pénzeket (1,1 és 2 db-ot).

A lelet *pénznemenkénti* összetételét illetően az a leghomogénebb. 98,19 %-a három krajcáros (109 db). Emellett csak 2 db rézkrajcáros fordul elő (1,80 %).

A következő kimutatásban áttekintjük az egyes leletek *nyitó* és *záróévet*, a magyar, illetve *ausztriai*, valamint az idegen veretek %-os arányát.

	Dobozi temető	Vendég utca	Egyház tér	Pallag	Nagy- erdő	Péterfia utca	Sesta- kert	Bethlen utca	Piac utca	Bathy- ány u.	Katolikus temető	Kádár dűllő
Lelet * darab száma	18	818	19	487	29	11	200	111	359	247	134	111
Pénznemek db/%												
Arany			1/5,26									
Tallér			1/5,26	1/0,2		11/100,0				21/8,5		
2/3 tallér				11/2,25	14/48,2					28/11,3		
1/2 tallér										20/8,09		
gulden				7/1,43						6/2,42		
1/4 tallér										14/5,66		
1/6 tallér										4/1,61		
orte				18/3,69				1/0,9		1/0,4		
XV krajcár				40/8,21	4/13,79		44/22,0	6/5,4	322/89,6	16/6,47	5/3,73	

* Nem azonosítható darabokkal együtt

	Dobozi temető	Vendég utca	Egyház tér	Pallag	Nagy- erdő	Péterfia utca	Sesta- kert	Bethlen utca	Piac utca	Baththy- ány u.	Katolik. temető	Kádár dűlő
Lelet * darab száma	18	818	19	487	29	11	200	111	359	247	134	111
Pénznemek db/%												
VI. krajcár			21	4,31	14	1 7,0	0,9	18 7,28	28 20,89			
III. krajcár		46 5,6		57 11,7		31 15,5	18 16,2	11 3,06	38 15,38	18 13,43	109 98,1	
I. krajcár						1 0,5		1 0,4				
réz Krajcár											2 1,8	
60 garas				3 0,6								
30 garas					1 3,4			3 0,8				
18 garas				7 1,4		13 6,5		9 2,5				
14 garas								10 2,78				
6 garas		14 1,7	5 26,3	207 42,5	10 34,4	44 22,0	61 54,9	1 0,27	11 4,45	1 0,74		
3 garas	5 27,7	26 3,1	12 63,1	7 1,4		36 18,0	3 2,7		1 0,4	1 0,74		
2 garas				2 0,4								
széles garas		22 2,68										
koronás garas							1 0,9					
garas								2 0,5				
3 poltura		706 86,3		105 21,5		7 3,5	19 17,1		20 8,07	48 35,8		
politura						1 0,5	1 0,9	1 0,27	42 17,0	29 21,6		
1/8 ecu								0,71	1			
denár	13 72,2	1 0,12				9 4,5			4 1,61	3 2,23		

* Nem azonosítható darabokkal együtt

Lelőhely	záróév	legrégibb	átfogott évek száma	darab	magyar veret %-ban	ausztriai veret %-ban	idegen veret %-ban
1. Dobozi temető	1545	1507	38 +	18	0,00	0,00	100,00
2. Vendég u.	1654	1616	38 +	818	0,48	5,62	93,88
3. Péterfia	1659	1632	67	11	90,90	9,09	0,00
4. Egyház tér	1662	?	76	19	5,55?	88,88	88,88?
5. Pallag	1692	1615	76	487	12,52	10,06	77,41
6. Nagyerdő	1694	1660	34	29	0,00	10,34	89,65
7. Sestakert	1700	1616	84	200	27,50	13,00	59,50
8. Bethlen u.	1705	1620	85	111	6,30	12,61	81,08
9. Piac u.	1706	1658	48	359	48,74	55,71	6,96
10. Battyhány u.	1716	1620	96	247	42,51	22,26	35,22
11. Katolikus temető	1723	1621	62	134	29,85	29,85	40,29
12. Kádár díllő	1784	1630	154	111	8,33	79,27	13,51

A pénzeket kibocsátó államok szerint a veretek előfordulása leletenként és összesítve az alábbiak szerint alakul:

Megnevezés	magyar veret	ausztriai veret	magyar + ausztriai veret	lengyel veret	német bi-rodalmi veret	svéd veret	erdélyi veret	francia veret	norvég veret	a vízszintes sorok összege *
Dobozi temető	0	0	0	12	6	0	0	0	0	18
Vendég utca	4	46	50	608	65	73	22	0	0	818
Egyház tér	2	0	2	17	0	0	0	0	0	19
Pallag	61	49	110	308	53	16	0	0	0	487
Nagyerdő	0	3	3	10	16	0	0	0	0	29
Péterfia utca	10	1	11	0	0	0	0	0	0	11
Sestakert	55	26	81	100	12	7	0	0	0	200
Bethlen utca	7	14	21	83	5	2	0	0	0	111
Piac utca	175	159	334	18	7	0	0	0	0	359
Battyhány	105	55	160	39	40	2	2	2	2	247
Róm.kat.temető	40	40	80	41	3	9	0	1	0	134
Kádár díllő	8	88	96	0	15	0	0	0	0	111
Összesen:	467	481	948	1236	222	109	24	3	2	2544
%-ban	18,35	18,90	37,26	48,68	8,72	4,24	0,94	0,11	0,07	100,0

* Az első számoszlop a magyar, a második az ausztriai, a harmadik pedig a kettő összegét adja.

Mielőtt olyan kérdésekre keresnénk választ, hol a helyük a leleteknek Debrecen gazdaságtörténetében, milyen tevékenységre enged következtetni egy-egy lelet, végül, hogy milyen eseményekkel hozható össze-

függésbe egy-egy pénzlelet elrejtése, kíséreljük meg annak tisztázását *milyen értéket* képviseltek egyenként és összességükben a tárgyalt *pénzösszegek*.⁴

A kérdés első megközelítése is számos buktatót vet fel. Először is: a XVI. század elejétől a XVIII. század első harmadáig gyakran változott a pénzek értéke (árfolyama), s meglehetősen hullámzóak voltak a közszükségletet kielégítő áruk árai is. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a sokféle külföldi-lengyel és német fejedelemségi – pénz árfolyama, átszámítási módja igen bonyolult és bizonytalan, egyes időszakokban – pl. az ún. „Kipper und Wipperzeit” csaknem teljesen követhetetlen.

Az értékmegállapítás szerintünk legelfogadhatóbb módjának azt tartottuk, hogy megállapítjuk a leletekben szereplő jórészt eltérő finomságú pénzek *színezüst súlyát*, majd ennek ismeretében kiszámítjuk: hogy az adott tömegű színezüstről hány darab 25,22 g ezüst súlyú, tehát jó magyar tallér – a törekes részekből 0,29 g színsúlyú denár készülhetett. Ezzel a fikcióval elfogadható pontossággal közös nevezőre lehetett hozni a 12 leletben szereplő huszonhét féle pénznemet.

Az így megállapított tallér (denár) értéket számítottuk aztán át magyar forintra (Mft.)

A következő táblázatban összefoglaljuk a tizenkét pénzlelet színezüst tartalmát és Mft-ban kifejtett értékét.

Lelet	színezüst/g	tallér 25,22 g/ színezüst den		forintban 1 tallér = 2 Ft
Dobozi temető	12,91	0	58	0,58
Vendég u.	662,96	26	28	52,28
Egyház tér	119,93	4	7	8,7
Pallag	1586,42	63	-	126,-
Nagyerdő	300,10	11	9	22,9
Péterfia u.	277,42	11	-	22,00
Sestakert	550,45	21	82	42,82
Bethlen u.	322,22	12	77	24,12
Piac u.	1845,54	73	17	146,17
Batthyány	1644,15	65	19	130,19
Katolikus temető	142,76	5	66	10,66
Kádár dűllő	78,58	3	11	6,11
	7543,44	229	1	458,00

⁴ Az átszámításnál és a színezüst súly számításánál használt legfontosabb adatokat vö.

Huszár Lajos: Habsburg-házi királyok pénzei 1526-1657 (Budapest 1975) 45-52.

Huszár Lajos: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute (Budapest 1970) 15.

Huszár Lajos: A lengyel pénzek forgalma Magyarországon a XVI-XVII. században. NK 68-69 (1969-1970) 70-75.

Gumowski, M.: Handbuch der polnischen Numismatik. (Graz 1960) 210-220.

Buza János: A tallér és az arany forint árfolyama a török uralom utolsó harmadában Nagykovácsán 1622-1682 Magyar Numizmatikai Társulat évkönyve (Budapest 1974) 11-22.

Buza J.: Törökkori pénzértékviszonyok egy Gömör megyei tanuvallomás tükrében. NK 84-85 (1985-1986) 61-67.

Buza J.: Az orosz-lángos tallérok árfolyama és szerepe Magyarország pénzforgalmában. NK 80-81 (1981-1982) 89.

Gedai István: A lengyel pénzek Magyarországon a XVI-XVII. században. Herman Ottó Múzeum XXII-XXIII. évkönyve (Miskolc 1985) 37-50.

Horváth T.A.: A tallér értékváltozásai 1542-1700 között. NK 62-63 (1963-1964) 28.

Horváth T.A.: Magyar arany forint értékváltozása 1410-1700 között. NK 58-59 (1959-1960) 33.

A megállapított – végső soron – nominál értéket az minősíti, hogy az adott korban milyen valóságos értéket jelent a pénzösszeg. Ennek megközelítése ugyancsak több bizonytalansági tényezőt rejt magában, főleg az áruk konjunkturális ármozgása miatt. Emellett szűkíteni kellett az időbeli határokat is, hiszen a XVI. század első felében az értékviszonyok több tekintetben eltérnek a XVIII. sz. elejétől.

Ahhoz, hogy világosan kifejezésre jusszon a leletekben összeállt „vagyonok” tényleges értéke, összevettünk néhány „stratégiaiának” biztos tekinthető élelmiszer árával. Az árak Debrecenben, a viharos XVII. század második felében voltak érvényben.⁵

S, hogy a mai olvasó számára érzékelhetőbbé tegyük mennyi kenyeret, marhahúst, sós szalonnát, bort és hízót jelentett egy-egy lelet, összefoglaltuk a fontban, iccében és köbőlben kifejezett mértékeket kg-ban és literben is.⁶

LELET	Mft.den	Vágómarha 19-22 Ft/db (1669)	Kenyér 6 den/font (1686-1688)	Marhahús 3 kr=5 den/font (1699)	sós szalonna (5-9 denár/font) (1606-1685)	új bor (9-6 den) (1681-83)	búza 1 Ft/kg (1681)
Dobozi temető	0,58	-	9,6	11,6	11,6 - 6,4	6,4 - 9,6	0,58
Vendég u.	52,28	2,75 - 2,3	871,3	1045,6	1045,6 - 580,8	580,8 - 871,3	52,28
Egyház tér	8,7	-	134,5	174,-	174 - 96,6	96,6 - 134,5	8,7
Pallag	126,-	6,63 - 5,86	2100,-	2520,-	2520 - 1400	1400 - 2100	126,-
Nagyerdő	22,9	1,2 - 1	368,1	458,-	458 - 254,4	254,4 - 368,1	22,9
Péterfia u.	22,-	1,1 - 1	366,6	440,-	440 - 244,4	244,4 - 366,6	22,-
Lestakert	42,82	2,25 - 1,94	713,6	856,4	856,4 - 475,7	475,7 - 7,1	42,8
Bethlen u.	24,12	1,26 - 1,09	402,-	482,4	482,4 - 268	268 - 402	24,1
Piac u.	146,17	7,69 - 6,64	2436,16	2923,8	2928 - 1635,2	1635,2 - 2436,1	146,1
Batthyány u.	130,19	6,85 - 5,9	2169,8	2603,8	2603,8 - 1446,5	1446,5 - 2169,8	130,1
Katolikus temető	10,66	-	177,6	213,2	213,2 - 118,4	118,4 - 177,6	10,6
Kádár dűlő	6,11	-	101,8	122,2	122,2 - 67,8	67,8 - 101,8	6,1
ÖSSZESEN:	458,-	24 - 20,8	7633,3	9160,-	9160 - 5088,8	5088,8 - 7633,3	458,-

Végül még néhány összevetésre alkalmas adat, amellyel megkíséreljük érzékeltetni a valós egykori értékviszonyokat: Egy ökör harmincad vámjá 1 1/2 Ft; egy kazal széna 100 Ft.⁷ Egy – a városi jövedelmet csorbító bormérési szabályok elleni vétség – pl. bort hoz be a városba kisebb tételben – bírsága 12 Ft.⁸

Ha a város esküdtbíráinak éves adóját vesszük összehasonlítási alapul, (1662 és 1683 között) úgy a legtöbb adót fizető Munkácsi István 225-300 Ft-ot tesz a város kasszájába.⁹

Arra a kérdésre, hogy a leletek – közülük a legértékesebb, Piac u-i is 7-8 vágómarhát érő – milyen jelentőségűek lehettek az egykorú debreceni pénzforgalmában, nyugodtan mondhatjuk, hogy elhanyagolhatók.

⁵ Debrecen története 1693-ig. (továbbiakban DT.1.) (Szerk.: Szendrey István) Bársony I.: A város kereskedelme 1693-ig. 348-407 és DT. 1693-1849 (2) (szerk.: Rácz István)

Balogh I.: A városi autonómia. A rendi állam várospolitikája. 92-127.

⁶ 1 icce = 0,706 l
1 köből = 130 kg
1 font = 498,7044 g

⁷ DT.1. 363;403,

⁸ DT.1. 395.

⁹ DT.2. 190.

LELET	Ft	Érték den	Kenyer/kg	Marha hús/kg	Sós szalonna/kg	Új bor/l.	Búza/q
Dobozi temető		58	4,7	5,7	5,7 - 3,19	4,5 - 6,7	0,75
Vendég u.	52	28	434,5	521,4	521,4 - 289,6	410 - 615,1	67,96
Egyház tér	8	7	67	86,7	86,7 - 48,1	68,1 - 94,9	11,31
Pallag	126		1047,2	1256,7	1256,7 - 698,1	988,4 - 1482,6	163,8
Nagyerdő	22	9	183,5	228,4	228,4 - 126,8	323,3 - 179,6	29,77
Péterfia	22		182,8	219,4	219,4 - 121,8	310,6 - 172,5	28,60
Sestakert	42	82	355,8	427	427 - 237,2	604,6 - 335,8	55,64
Bethlen u.	24	12	200,4	240,5	240,5 - 133,6	340,5 - 189,2	31,33
Piac u.	146	17	1214,9	1458	1458 - 815,4	2067 - 1154,4	189,93
Bathyány u.	130	19	1082	1298,5	1298,5 - 721,3	1021,2 - 1531,8	169,13
Katolikus temető	10	66	88,5	106,3	106,3 - 59	83,5 - 125,3	13,78
Kádár dűlő	6	11	50,7	60,9	60,9 - 33,8	47,8 - 71,8	7,93
ÖSSZESEN:	458		3806,7	4568	4568 - 2537,7	3592,6 - 5389,1	595,4

Hiszen a 12 lelet együttes értéke is 21-24 marha valóban csekélység, amikor a váci révnél 1563 júliusától 1564 márciusáig 30.248 marhát hajtottak a debreceniek Bécs felé.¹⁰

E pontban kapcsolódjunk vissza a tizenkét lelethez. Láttuk, hogy a viszonylag nagyobb összegeket tartalmazó leletek is igen csekélyek a Debrecenben forgó árukhoz és azt ellentételező pénzüsszegekhez képest. Mégis úgy véljük, hogy – nem számítva most azokat a leleteket, amelyek értéke nem éri el az 1 vágómarha árát – ezek a leletek egy-egy *kezdődő tőke csirái*, amelyek az előtt kerültek elrejtésre, hogy sem tulajdonosuk újból befektethette volna megtakarítását.

Kahler Frigyes

2200 Gödöllő, Szabadság tér 12-13.

NUMISMATISCHE BEWERTUNG VON ZWÖLF DEBREZINER MÜNZFUNDEN AUS DEM 16–18. JAHRHUNDERT

Der Autor bewertet zwölf Debreziner Münzfunde aus dem 16-18. Jahrhundert. Er analysiert ihre zeitgemässe Teilung, die Zusammensetzung der Münzarten und ihren Wert. Er kommt dann zum Entschluss, dass die Funde aus den Ersparnissen des städtischen Handels stammen, welche dann zur Zeit der schicksal – schweren Widerwärtigkeiten der Stadt vergraben worden sind.

¹⁰DT.1. 362.

Közöletlen selmebányai bányapénzek a Központi Bányászati Múzeum gyűjteményében

A magyar bányapénzek alapvető feldolgozását Gohl Ödön készítette el.¹ Azóta több kiegészítés, javítás látott napvilágot a témát tárgyaló cikkekben, ezek azonban a selmebányai bányapénzek körét vagy egyáltalán nem, vagy csak egyes darabok besorolását érintették,² újabb változatok nem kerültek közlésre. A Központi Bányászati Múzeum bányapénzgyűjteménye, mely némi kiegészítéssel az egykori Ákoshegyi-féle gyűjteményt foglalja magába, tartalmaz eddig le nem írt bányapénzeket is. Ezeket kívánjuk most ismertetni.

Az eddig nem közölt darabok, egy kivétellel, az úgynevezett selmebányai rézpolturák közül kerülnek ki. Gohl megállapítja, hogy ebben az éremtípusban „A belyegváltozatok száma oly nagy, hogy csakis képek útján lehetnek közzé tenni. Ezért csak a lényegesebb, könnyen leírható változatok felsorolására szorítkozom itten.”³ Csak egyetérthetünk azzal, hogy a közléshez feltétlenül szükség van fényképekre. Mégis Gohl katalógusának ismeretében azt kell mondanunk, hogy Gohl a főbb, különböző évszámokkal jelölt változatokon felül verőtőváltozatokat, illetve még ezek esetleges ellenjegyes variációit is közli. Leírásai azonban — elsősorban a selmebányai rézpolturák csoportjánál — nem mindig elég pontosak a verőtőváltozatok elkülönítéséhez. Alapos hivatkozásaiából viszont mindig kiderül — noha leltári számokat a kor szokásai szerint nem közöl —, hogy mikor dolgozott a Magyar Nemzet Múzeum Éremtárának vonatkozó darabjaival. Így ahol a leírásból nem állapítható meg teljes biztonsággal az azonosság, ott a Központi Bányászati Múzeum ismertetendő darabjait közvetlenül egyeztettem a Magyar Nemzeti Múzeum megfelelő darabjaival.

A közöletlen bányapénzek két csoportba oszthatók. „A” csoport: egyáltalán nem ismert újabb verőtőváltozatok, „B” csoport: már közölt verőtőváltozatok ellenjegyes példányai.

A csoport: ez főképp selmebányai rézpolturákat tartalmaz (VII. t. 1-10. kép). Thavonat Lajos báró alsó-magyarországi főkamagróf verette ezeket a rézpolturákat, a szakirodalom szerint, a selmebányai és besztercebányai bányaüzemek használatára 1695-től 1703-ig. Az ezüst aprópénz általános hiánya folytán csakhamar az egész vidék lakossága fizetési eszközüül használta e „rézpénzeket”. Az ezüst polturával szemben a korabeli nép „vörös polturának” nevezte, míg az ezüst pénzeket „fehér pénzként” emlegették. 1695-től 1703. február 14-ig 211.158 ft 51 kr értékben 8.446.660 darabot vertek belőle, ami nagy mennyiséget jelentett az adott korban.⁴ Újabb változatok előkerülésével ezért a jövőben is számolni kell. Szerepel ebben a csoportban az ék-kalapács bányász-szimbólumos, szűkebb értelemben vett bányapénz is (VII. t. 11. kép). A Gohl 25. sz. változatáról van szó, ami egyben ellenjegyet is visel. Minthogy azonban ez ellenjegye miatt valódi különlegességnek számít, részletesebben az ellenjegyes csoportban tárgyalom.

B csoport: Az ellenjegyes változatokon háromféle ellenjegy fordul elő (VII. t. 11-16. kép). Ezek a következők:

- Nehezen felismerhető koronás kétfejű sas, mellén pajzzsal. (VII. t. 13., 14. kép).
- Barokkosan díszes, pajzs alakú kartusba foglalt hármasszámjegy. (VII. t. 11., 12., 16. kép).
- Kétoldalt külön-külön beponcolt, kartus nélküli S és O betűk. (kat. 15.).

¹ Gohl Ö.: A magyar bányapénzek NK 18-19 (1919-1920) 1-33.

² A Gohl 90. sz. bányapénzt Selmebánya helyett inkább Szomolnokhoz sorolják. Schenk, J.: Banskštiavnické hornictví v obrazech medaili, jetonu a znamek, Num.Sborník 5(1958)261.; Trenčan, L.: A kassai CM jelű, 1698-ban vert rézpolturákról. Az Érem (1988)1, 29. Az LB monogrammos ellenjegyű selmebányai rézpoltura (Gohl 41. sz.) Libetbányához sorolása. Trenčan, L.: Dalšie banské znaky Ľubietovej. Správa 11(1984) 2.sz., 35-38.

³ Gohl: i.m. 10.

⁴ Gohl: i.m. 10.; Ernst, K.: Von Bergwerksmünzen. (Wien 1885) 36-37. Huszár L. szerint a korszak értékarányai a következők voltak: 1 forint = 60 krajcár = 40 poltura (Huszár L.: A magyar pénzverés története a 16. és 17. században in: Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből I. (Miskolc 1982.) 76-78. Gohl adatai nem felelnek meg pontosan egymásnak, a megadott értéknél a darabszám 306 polturával több.

A 11. számú darab különösen ritka példány. Ellenjegye – a barokkosan díszes, pajzs alakú kartusba foglalt hármasszámjegy – ugyanis elsősorban selmebányai rézpolturákon fordul elő. A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában létezik ezzel az ellenjeggyel kassai rézpoltura, sőt ismeretes ilyen a szakirodalomból is.⁵ Nem ismert azonban ezzel az ellenjeggyel ék-kalapács bányász-szimbólumos bányapénz.

A katalógus leírásaival kapcsolatban néhány megjegyzés: Gohl a selmebányai rézpolturák csoportjánál a CS monogrammos oldalt tekintette előlapnak, a koronás L betűt (I. Lipót) pedig hátlapnak. Részemről előlapnak minden esetben a koronás L betűt tekintem, minthogy a kibocsátó végsősoron az uralkodó volt. Valamennyi itt következő érme rézből⁶ van és hengeres verőgép felhasználásával készült. Takarékosági szempontok miatt csak az első polturáról adok teljes leírást, a további azonos típusú érméknél csak a különbségek leírására szorítkozok.

Katalógus⁷

1. E: Fogazott szegély,⁸ vonalkör. Szalaggal masnisan átkötött, stilizált pálmaágak közt zárt (császári) korona alatt nagy L betű (I. Lipót király). Az L betű karcsú, magas, fölötte a korona kissé balra dől.
H: Fogazott szegély, vonalkör. Nagy C S monogram (Civitas Schemmicium). Az S a C-re van helyezve. A C felső vége ívesen visszatört, az alsó vége vékony, kissé behajlik. Az S mindkét vége tölcérszerűen kiszélesedik és egyenes vonallal tetézt. A vonal nem ér túl a betűvégeken. A betűk teste a sima vonalakkal konturozott szélek között „cápázott” (a verőtővön sűrűn beütögetett pontokkal díszített). Az S alsó belső ívén nagy bélyeghiba, továbbá az S és C között két kisebb rög. Kétoldalt az évszám 17 - 01. (kopott felületű példány, kellő pontosságú leírása a 75.3.43. ltsz. vele azonos verőtőváltozatú, de ellenjegyes darabbal való összevetés után volt lehetséges. Vö. az ellenjegyes daraboknál közölt leírással és képpel)
Ltsz: 75.3.36. Ø : 25 mm, 1,6 g
2. E: Fogazott szegély. A korona kicsi és a tetején lévő szokásos három pontból hiányzik a jobb szélső. Középen fentről lefelé húzódó bélyegrepedés nyomai láthatók.
H: A C az S-re van helyezve. A C felső vége visszatört, az alsó behajlik. Az S mindkét vége kiszélesedik. A betűk teste síma. Alul az évszám folyamatosan: 1701. A hátlap megegyezik a Gohl 61.sz. hátlapjával.
Ltsz: 75.3.38. Ø : 26 mm 2,1 g
3. E: A pálmaágak nagyon dús lombozatúak, a korona nagy és jobbra el van csúszva. Ha igaz, hogy a kopott érmén eredetileg az L szára mellett pont volt, úgy ez az előlap a Gohl 52. sz. előlapjával egyezik.
H: Fogazott szegély. A betűvégek mind kiszélesednek és kétoldalt egy-egy pontban végződnek. Az évszám: 17 - 01. A Gohl 63. sz. hátlapjával azonos (az érem kopott, a lapkán fönny kerek, átütött lyuk van).
Ltsz: 75.3.40. Ø : 25 mm 1,8 g
4. E: Fogazott szegély. A pálmaágak szalaggal masni nélkül átkötve. Az L betű nagy, a korona kicsi, kissé jobbra csúszott és hiányzik a tetejéről a szokásos három pont. Az L betű vízszintes szára rá van helyezve a pálmaág egyik levelére. A korona bal oldala mellett bélyeghiba.
H: Fogazott szegély. A betűk felső vége vissza van törve, a S-én pont is van. A C alsó vége duzzadt és behajlik, az S alsó vége kiszélesedik. A betűk teste „üres”, csak a konturok vannak kiemelve. Az évszám: 17 - 01. A hátlap közepén (az S felső öblében) pont.
Ltsz: 75.3.41. Ø : 26 mm 2,14 g

⁵Trencsán, L.: i.m. (1988) 28.

⁶Tulajdonképpen nem tiszta réz, mert a tiszta réz nem lenne alkalmas arra – lágyságánál fogva –, hogy forgalomba kerülő érmék alapanyaga legyen. Az itt leírt bányapénzek anyaga hozzávetőleg 5 % – közelebbről meg nem határozott – ötvözőanyagot tartalmaz. Megjegyzendő, hogy ezt az arányt a szennyező anyagok is elérhették, hiszen a nyers réz finomítás előtt 94-97 % rézet tartalmaz.

⁷A „Katalógus” 1-10. sz. leírásai a közöletlen verőtőváltozatokat (A), a 11-16. sz. leírásai pedig az ellenjegyes változatokat veszi sorra. A VII. táblán a képek számozása azonos a katalógus számozásával. A fényképeket Lobenwein Tamás készítette.

⁸Gohl ezt a típusú szegélyt hol recézett szegélynek, hol fogazott szegélynek nevezi. Úgy alakul ki, hogy az eredetileg kivet, plasztikusan kidomborodó, sűrűn rovátkolt szegély külső felét a lapka kivágásánál eltávolítják. Egyes kevésbé gondosan kivágott darabokon az egész szegély látható. Mivel a recézés fogalma a numizmatikában a peremmel kapcsolódik össze, szerencsésebbnek tartottuk a „fogazott szegély” elnevezést.

5. E: Fogazott szegély. A korona kicsi és kissé jobbra csúszott.
H: Fogazott szegély. A C felső vége visszatört, az alsó duzzadt. Az S felső vége hirtelenül vonallá szélesedik, az alsó tölcésesen kiszélesedik. Az évszám: 17=és\01. Az egyes alatt rög.
Ltsz: 75.3.42. Φ : 26 mm 1,6 g
6. E: Fogazott szegély. A korona kicsi és balra elcsúszott, az L magas, a koronát kishíján érinti.
H: Fogazott szegély. A betűvégek kiszélesednek és sarkaikon egy-egy pont látható. A C alsó vége ezen felül vonallal is tetézt, a kiszélesedő vég pedig „üres”. Az S felső vége hasonló, itt azonban az „üres”, kiszélesedő vég külső oldala is hiányzik. Az évszám: 17 - 02. A 0 teljesen elmosódott (a hátlapon főntről lefelé későbbi sérülésből eredő karcolás látható).
Ltsz: 75.3.57. Φ : 25,5 mm 2,4 g
7. E: Fogazott szegély. A pálmaágak masni nélkül szalaggal átkötöttek. A korona kicsi, alatta az L betű is kicsi.
H: Fogazott szegély. A C felső vége visszatört, az alsó kiszélesedik. Az S mindkét vége kiszélesedik, az alsó vonallal is tetézt. Az évszám: 17 - 02. A kettes számjegy vastag és elkent.
Ltsz: 75.3.58. Φ : 26 mm 2,6 g
8. E: A pálmaágak szalaggal masni nélkül átkötve. A korona kicsi.
H: A C felső vége visszatört, az alsó vége kiszélesedik. Az S mindkét vége kiszélesedik. A C testén alul folytonossági hiány. Az évszám: 17 - 02. Az egyes érinti a fogazott szegélyt, a vonalkör ezen a helyen megszakad.
Ltsz: 75.3.59. Φ : 25 mm 2 g
9. E: Fogazott szegély. A pálmaágak dús lombozatúak, a korona és az L betű viszonylag kicsi.
H: Fogazott szegély. A C felső vége visszatört, az alsó vékony, hegyes és behajlik. Az S mindkét vége kiszélesedik, a felső lezárása ívelt, az alsóé vonallal tetézt. Az évszám: 17 - 02.
Ltsz: 75.3.60. Φ : 26 mm 2,2 g
10. E: Fogazott szegély. A korona kicsi.
H: A C az S-re van helyezve. A C felső vége visszatört, az alsó vége duzzadt. Az S felső vége horgosan visszatört, az alsó vége kiszélesedik. A C teste viszonylag keskeny. Az évszám: 17 - 02. A 0 elmosódott.
Ltsz: 75.3.61. Φ : 25 mm 2,1 g
11. E: Fogazott szegély, vonalkör. Zárt korona alatt nagy L betű, mellette kis I. kétoldalt egy-egy rozetta. A korona kicsi. Az érme jobb oldalán beütött ellenjegy, mely az egyik rozettát fedi el. Az ellenjegy barokkosan díszes, pajzs alakú kartusban hármasszámjegyet mutat.
H: Fogazott szegély vonalkör, keresztbetett és lefelé fordított stílizált pálmaágak alatt keresztbetett ékből és kalapácsból álló bányász szimbólum. Az ék feje baloldalt a kalapács feje jobboldalt van. Kétoldalt egy-egy rozetta, alatta évszám: 1699. A túloldalon beütött ellenjegy a baloldali rozettát, illetve az ék hegyét fedi el. Gohl a 25. sz. alatt közöl 1699-es bányapénzt. Ennek előlapján azonban a korona sokkal nagyobb és egészen más megfogalmazású, az L kisebb, az I nagyobb. A hátlapon a Gohl 25. sz.-nál kissé hajlottak a szerszámnyelek és a vasakon nem érnek túl, az itt közölt darabon a nyelek teljesen egyenesek, a vasakon kissé túlnyúlnak, az évszám, bár azonos formájú számjegyekből áll, de széthúzottabb. A Gohl 25. sz. rajzolata egészében durvább és mindkét oldalon csak fogazott szegéllyel készült, a vonalkör hiányzik.
Ltsz: 75.3.17. Φ : 23 mm 1,8 g
12. E: A korona kicsi. A koronától balra, a pálmaág felső részét fedi el a túloldalon beütött ellenjegy.
H: Sima szegély, recézett vonalkör. A betűk felső végei kiszélesednek és sarkaik egy-egy pontban végződnek. A C alsó része behajlik, ponttal a végén, az S-é kiszélesedik és a külső sarkán van pont. A betűk teste, sőt a kiszélesedő végek is „cápázottak” a sima vonalakkal kontúrozott szélek között. Az évszám: 17= és =00. Jobboldalt fönnt beütött ellenjegy, barokkosan díszes, pajzs alakú kartusban hármasszámjegy. Az ellenjegy a C felső végét fedi el. Gohl az 51. sz. alatt közli ellenjegy nélkül.
Ltsz: 75.3.30. Φ : 26 mm 2,2 g
13. A 75.3.57. ltsz. érmével azonos változat. A hátlap közepén beütött kétfejű sasos ellenjeggyel. A C alsó végét és az S közepét fedi el. (meglehetősen kopott érme)
Ltsz: 75.3.37. Φ : 25 mm 2,1 g
14. A 75.3.36. ltsz. érmével azonos változat. A hátlap jobb felső részén beütött kétfejű sasos ellenjegy van, mely az S betű felső végét fedi el.
Ltsz: 75.3.43.

15. A leltárkönyv bejegyzése szerint a Gohl 74. sz. „S - O” ellenjegyes változata.
Ltsz: 75.3.47. (nincs kép)
- 16.E: Fogazott szegély. Szalaggal masni nélkül átkötött pálmaágak. Az L vízszintes szára érinti a pálmaágat. A korona kicsi. Baloldalt a pálmaágon és a korona szélén a túloldalon beütött ellenjegy nyoma.
H: Fogazott szegély. A felső betűvégek visszatörtek, a C alsó vége duzzadt, az S-é vonalkával tetézt. Lent jobboldalt a mezőben nagy bélyeghiba. Az évszám: 17 - 02. Jobboldalt beütött ellenjegy: barokkosan díszes, pajzs alakú kartusban hármas számjegy. Az ellenjegy az S felső végét fedi el. (az érmén felülről lefelé húzódó, széles lapkahiba látható)
Ltsz: 75.3.62. Ø : 25 mm 2,1 g

Szemán Attila

Központi Bányászati Múzeum

Sopron, Templom u. 2. 9400

UNPUBLIZIERTE SCHEMNITZER BERGBAUMÜNZEN IN DER SAMMLUNG DES ZENTRALEN BERGBAU MUSEUM'S.

Seit dem Erscheinen der grundlegenden Arbeit Ödön Gohl's, kamen mehrere, von ihn noch nicht gekannte Bergbaumünzen aus Schemnitz zum Vorschein. Zum Grossteil gehören diese in die Gruppe der Kupferpolturen. Dieser Artikel macht mit den bisher noch nicht publizierten Stücken der Bergbaumünzen aus Schemnitz bekannt, welche sich in der Sammlung des Zentralen Bergbau Museum's befinden. (VII. t. 1-16) Das Stück mit der Inventarnummer 75.3.17. (VII. t. 11) ist besonders selten, da es zu den Bergbaumünzen mit Bergbausymbolen gehört, aber die Kontramarkierung der Schemnitzer Kupferpolturen trägt. Mit der „3” Zahl als Kontramarkierung waren doch bisher nur Zierschild-Kartuschen der Schemnitzer Kupferpolturen bekannt. In diesem Fall jedoch erscheint die Kontramarkierung auf einer Bergbaumünze im engerem Sinne des Wortes, welche auch Gohl nicht mehr in die Gruppe der Kupferpolturen aus Schemnitz einreichte.

Pénztörténeti adatok

Kecskemét város körözhvényeiben

a nagy devalvációt követő évekből

(1811–1812)

Az osztrák birodalom legnagyobb pénzügyi válsága az 1811-es devalvációval ért véget. Látszólag. Évtizednyi idő kellett azonban ahhoz, hogy a leromlott gazdasági élet valamelyest is talpra álljon. A válságból történő kilábolás első esztendeire vontakozó pénzügyi forrásokat közöljük ezúttal a Kecskeméti Levéltár anyagából, ahol már negyedszázada kutatunk. A kortörténeti és numizmatikai összefüggéseket korábbi cikkeinkben találja meg az érdeklődő.¹

Tettes Ns Pest Vgyének 1811dik esztendei Sz. Iván Havának 5ik napján Pesten tartatott Köz Gyűléséből költ Hirdetmény

Nro 1649

1650

1651 Minémü kegyelmes rendelése érkezett légyen Ditsösségessen Országló kegyelmes koronás fejedelmünknek a most folyó esztendei Böjt elő Havának 20ik napjátul az eddig folyamatban lévő Banko Czedulák, és réz pénzek betsének leszállítása erént, azt kiki Böjt más Havának 15ik napján tartatott Kis Gyűlésből költ Hirdető Levélnek foglalattyából bővebben megértette.

Ámbátor ezen Törvényessen edgyesült Vármegyék rendei több rend beli felirások által járultak volna Ő Felségéhez az eránt, hogy a fentebb érdeklött Kegyelmes rendelés eszközzésétül el állani, és ezen Tárgyat az Ország Gyűlésén köz tanátskozásban vétetni méltotzasson. Mivel azomban Ő Felsége e részben ki nyilatkoztatott leg felsőbb szándékátul el állani tellyességgel nem akar, az egyben gyűlt Rendek az engedelmességből származott szükségnek ösztönitül vezéreltetvénn, a Hadi Adónak a Megyebeli Községekre a mostanában folyamatban levő Banco Czeduláknak nevezett Betsek szerént a folyó esztendei Böjt más Havának 15ik napjátul fogva a jövő 1812ik esztendei Böjt elő Havának 1sö napjáig 5szeressen leendő kivetésére való nézve a szükséges Intézeteket meg tették, melly eránt annak idejében bővebb útasítás fog adattni.

Mi pedig a Házi Adót illeti jól lehet azt is a fennt tisztelt Kegyelmes Klyi Rendelés szerént ötszörössen kellene ki vetni, az mindazonáltal azért, mivel a Megyebeli Tisztviselő Urak az adófizető nép eránt viseltetett hajlandóságoktul a rajta fekvő terheket enyhíteni kívánó ösztönöktül vezéreltetvénn, honorariumjaiknak, és fizetéseiknek ötszöröztetésétül önként el állottak, és annak meg szaporittatását el sem fogatták. Maga mostani valóságában meg marad. Követközéseképpen a Házi Adó nem fog meg szaporittatni.

Töbnyire az adózó népnek könnyebbségére a kész pénzen fizettetni szokott forspont bér Státionként 4. lovanként, vagy Szarvas Marhánként 5 fban határoztatott meg, követközéseképpen a Községek a Forspont Bért az útasoktul ezen Határozás szerént kívánhatták és megvehetik.

Ki adta Fribaisz Josef Fő Nótarius²

¹Kőhegyi M.: Kecskemét város körözhvényei a bankócédulák ügyében (1797-1806). NK 66-67 (1967-68) 81-85. – Ua.: Mária Terézia pénztértékelési rendelete 1755-ből. NK 68-69 (1969-70) 61-72. – Ua.: Pénztörténeti adatok Mária Terézia korából (1759-1770). NK 70-71 (1971-72) 59-68. – Ua.: Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözhvényeiben (1771-1789). NK 72-73 (1973-74) 67-74. – Kőhegyi M.-Nagy Á.: Pénz- és gazdaságtörténeti adatok Mária Terézia korából. Cumania 3 (1975) 103-144. – Kőhegyi M.: Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözhvényeiben (1789-1798). NK 74-75 (1975-76) 73-77. – Ua.: II. Ferenc 1796-os pátense a bankócédulák ügyében. NK 76-77 (1977-78) 105-110. – Ua.: Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözhvényeiben (1799-1801). NK 78-79 (1979-80) 87-91. – Ua.: Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözhvényeiben (1802-1805). NK 80-81 (1981-82) 107-111. – Ua.: Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözhvényeiben a körözhvényeiben (1805-1808). NK 82-83 (1983-84) 87-94. – Ua.: Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözhvényeiben a nagy devalvációt megelőző évekből (1809-1811). NK 84-85 (1985-86) 99-102. – Ua.: II. Ferenc devalvációs rendelete (1811). NK 86-87 (1987-88) 113-138. – Ua.: Pénzügyi válság az 1811-es devalvációt követően. NK 88-89 (1989-90) 99-108.

²Bács-Kiskun megyei Levéltár, Kecskemét város levéltára. Protocolum Currentalis (Ezentúl BKmL Prot. Curr.) 1805-1811. 556-557. p.

1811. A 20^a Julij érkezett Currens

Ő Császári Királyi Felseje Koronás Fejedelmünk a' most folyamatban lévő Bankó Czeduláknak a' Bé Váltó Levelekkel való fel váltások eránt ki adott, és most folyó Esztendei Julius Holnap 15^{dik} napján ezen Tettes Ns Vgye Kiss Gyűlésében fel olvasott Kegyelmes Parantsolatya által e' következendőket méltóztatott Kegyelmissen rendelni.

10 A' Száz forintos Bé váltó Leveleknek ki adása Julius 15^{dik} Napján véski kezdetét.

20 Ezen 100 ftos bé váltó Levelekért fel kell a' mostan folyamatban lévő 500 ftos Bankó Czedulákat váltani. Szabad lészen mind azon által azokért kisebb nemű, Bankó Czedulákat is úgy bé váltani, hogy a 100 ftos Váltó Czeduláért 500 ftok adassanak.

30 Julius Holnap 15^{dik} Napjától fogva az 500 ftos Bankó Czedulák kisebb Bankó Czedulákkal nem fognak többé fel váltatni.

40 Augusztus Holnapnak 15^{dik} Napján az 500 ftos Bankó Czedulák egészszen a' folyamaton kívül tétettnék és azon Naptúl fogva sem a' Köz Cassákban sem a' Privatusok között való fizetések fejében el nem fognak vétettni.

50 Meg fog mind azon által engedtettni, hogy azon Királyi Cassákban mellyek a' Fő M. M. K. H. Tanács által ki fognak neveztettni 100 ftos Bé váltó Levelekkel fel tseréltethessenek, de ezen fel váltás is tsak folyó Esztendei October Holnap 31^{dik} Napjáig fog tartani, mely napon túl az 500 ftos Bankó Czedulák egy átaljában semmit sem fognak érni.

Meg hagyatik minden M. Város és Helységek Előjáróinak, hogy ő Felségének ezen Kegyelmes Rendelését, nem tsak minden Helyben lakó Földes és Ns Urakkal közöljék, és a' Helybéli Lakosok között is több izben publicálják hanem a' szomszéd Pusztákban lakó arendásoknak is tudtokra adják.

Sign. Czegléd 18^a July 1811.³

Tettes Pest Vgyének 1811^{dik} Eszt. Sz. Jakab Havának 4^{dik} Napján Pesten tartatott Kiss Gyűléséből költ hirdetmény

2000. Tettes Pest Vármegye Részéről tudtára adatik a' M. Városok és Helységek Előjáróinak; hogy ő Császr. Klyi Felseje Ditsösségessen országlo Kegyelmes Koronás Fejedelmünk e' folyó Bőjtelő Havának 20^{dikán} költ Kegyelmes Királyi Levelének következésében ezen most folyó Holnapban folyamatban botsajtandó Bé váltó Czedulák állapottyában e' következendőket méltóztatott rendelni.

10 A' béváltó Czedulák fognak állani 500. 100. 20. 10. 5. 2. és 1 ftos Czedulákból az egész summája pedig a' ki andó bé váltó Czeduláknak semmi esetben sem mégyen többre 212159750 ftnál.

20 Az 500 ftos Czedulák azért tétettnék folyamatban, hogy kisebb bé Váltó Czedulák Nagyobbakra bé váltatthassanak, és az Ország Pénz Táraiban való nagyobb fizetésekben használtatthassanak.

30 A 100. 20. 10. és 5 ftos bé Váltó Czedulák nyomtatott mustrája, azoknak formájának le írásával egyetemben ide foglaltattak az 500. 2. és 1. forintosok pedig ennek utánna különös Rendelés által közönségessé fog tétettni.

40 Azon idő melyben a' bé váltó Czedulák váltása kezdődik, és azoknak bé váltásának modja is meg határozatik, ennek utánna a' midőn ő Felségétől további Rendelés érkezend a' Megyebelieknek tudtokra fog adatattni.

50 A mostanában folyamatban lévő B Czedulák tsupán az 1812^{dik} Eszt. Boldog Aszsz. Havának utolsó napjáig lesznek folyamatba, ezen határ nap után pedig sem a' közönséges fizetésekben sem a' Privatusok között a' köz adásban és vevésben el nem vétetthetnek. Mind azáltal Ő Felseje Jobbágysai Sorsának enyhítésére nézve azt méltóztatott meg engedni, hogy az olyatén Bankó Czedulák nemei melyek az 1812^{dik} Eszt. Jan. Holnap utoljáig az e' részben érkezendő kegyelmes parantsolatok által fel váltattni meg engedtettnék és ennél fogva ezen határ nap előtt folyamaton kívül nem tétettnék még a' következő 1812^{dik} Eszt. Februar Martius Aprilis és Majus Holnapokban is, az e végre ki jelölendő Reluitionalis Pénz Tárokbán bé vitessenek.

60 A' mostan folyamatban lévő Bankó Czeduláknak bé váltó Czedulákra, a' meg avúlt és el rongyollott bé váltó Czeduláknak ujabbakra valamint a' kisebbeknek nagyobbakra, a' nagyobbaknak kisebbekre leendő fel váltásokra a' következő Reluitionalis Pénz Tárok jeletettek ki, úgy mint a' Bétsi, Brüni, Prágai, Troppau, Lintzi, Gratz, Klagenfurti, Budai, Temesvári, Kassai, Erdélyben a' Szebeni és Galliciában a' Lembergi.

70 A' bé váltó Czedulák jövőre Magyar és Cseh országokban a' Galliciai és Ausztriai Tartományokban lévő minden némű közönséges Pénz Tárokbán adozásokban és fizetésekben, az ő nevezet szerént való betsekben vétettnék el ki vétettné az alól azon Vamok és Harmintzadok mellyek példának okáért a' külső Tartományokra ki viendő Dohányért és Tabakért pengő Pénzben fizettni rendeltettnék.

³BKML IV. 1504. e. 16. Prot. Curr. 1811-1812. 5-6. p.

80 Az el veszett vagy egészen semmivé tett bé váltó Czedulák helyet más nem adattatik, azomba az elkopott vagy össze szakadozott bé váltó Czedulák ha azoknak Fő Részei tettzetők a' 6dik Pont alatt érdeklett Pénz Tárokban mindenkör bé vétetnek.

90 Az össze enyvezett, vagy akár mi módon össze ragasztott bé váltó Czedulák átallyában semmi némü Pénz Tárbán bé nem vétetnek ellenben az el rongyollottak nem tsak a' 6dik Pont alatt érdeklett Fő Pénz Tárokban, hanem a' Filialis és a' Vgye Pénz Táraiban is bé vétetnek.

100 Azok akik a' bé váltó Czedulákat példázttatások, vagy Summájoknak által változtatások által meg hamisittyák az Ország Törvénye Rendszabásához képest a' leg keményebb büntetés alá fognak vétetni.

110 A' bé váltó Czedulák meg hamisitoi fel adójának adandó jutalom a' következendő módon határozottat meg.

10 Aki a' bé váltó Czedula meg hamisitoját leg először önként és a' bé fogattatásra szolgálható elegendő Probákkal fel adja, és azt voltaképpen bé bizonyítja, hogy az e' végre készített eszközökkel hamis bé váltó Czedulákat készített, vagy tsak készíteni kezdett, és olyanokat, melyeket az igazaktól nem egy könnyen lehet meg különböztetni, és a' fel adott bünösnek találtatik 10000 ftokat fog kapni.

20 A' fel adás nagyságához képest jutalmat fog kapni az is.

a./ Aki leg először és önként a' bé zárásra elegendő Probák elő mutatása mellett olyan bünöst ad fel, aki könnyen észre vehető módon készített, avagy tsak készíteni is kezdett bé váltó Czedulákat, ha a' vád tökéletesen bé bizonyosodván, a' vádlott bünösnek találtatik.

b./ Továbbá az is aki nem ugyan a' bünöst magát, hanem olyan bün jeleket fedez fel melyek elegendő okot nyujtanak a' meg hamisítás meg vizsgálására, hogy ha a' meg hamisítás ki tudodik, és bünösnek találtatik.

c./ Végtere az is aki valamely nagy mennyiségben folyamatban botsájtandó bé váltó Czeduláknak készítésére intézett készüléteket fedez fel.

d./ Ha valamely hamis bé váltó Czedula tsináló, minek előtte Társai ki tudodnának azokat fel adja ha tsak inditoja nem volt a' hamisításnak, nem tsak nem fog meg büntetetni, hanem az elől fordulandó környül állásokhoz képest meg jutalmaztatik.

e./ Azok is akik külső Tartományokban a' bé Váltó Czedulák hamisitoit önként fel adják, és feladásokat a' Cs. Klyi Ministerek és Követtségek előtt voltaképpen bé bizonyítják a' fent érdeklett Jutalmat nyerik, abban a' Pénz nemében, mely ottan folyamatban vagyon, a' fel adónak neve ha kívántatik mindenkör titokban fog tartatni. Mely ebbéli Kgyelmes Rendelése Ő Felségének oly végre adatik tudtára a' Megyebéli Mvárosok és Helységek Elöljáróinak, hogy az eránt a' lakosokat minél előbb tudossítsák, meg hagyatván egyszersmind hogy e jelenvaló Hirdető Levelet a' bé váltó Czedulák melléje foglalt Mustrájával és leírásával együtt minek utánna azt Helységenként meg jártatták, és közönségesse tették volna felelet terhe alatt a' Járásbeli Fő Sz. Birák Uraknak vissza külygék. Ki adta Kiss László Vnotárius.⁴

1811. July. 15a

Ujjobban tudtára adatik kinek kinek, hogy az 500 ftos Bankó Czedulák Augustus Holnapnak 15dik Napjától kezdve folyamaton kívül tétetnek és hogy Ő Felsége kegyelmessen meg engedte légyen, hogy a' fentebb rendelt Hirdető Levélben meg nevezett Tiztségeken kívül az 500 ftos B Czedulák a Posonyi, Sopronyi és Zágrábi Harmintzadokban, nem különben a Győri, Selmetzi, Rosenbergi, Tokay, Tiszauljaki, Kanisai, Pétsi, Debretzenyi, Eszéki, és Uj vidéki So Tiztségeknél is 100 ftos váltó Levelekért fel váltassanak.⁵

Tettes Ns Pest Vármegyének 811dik Esztend. Szent Mihály Hava 5dik napján tartatott Köz Gyülésébül költ Hirdetmény.

2804. Ő Felsége azt méltoztatott rendelni, hogy a közönséges Pénz tárokban, úgy, nem különben a Községek Cassáikban depositált Pénzek üdörül üdöre tekintessenek meg olly végre, hogy a mennyiben azok között ollyas Banco Czedulák találkoznának, a melyek már folyamatokon kívül tétettek volna, azok minden idő haladék nélkül annak helyén más ujjabb Czedulákkal váltassanak fel, ezt pedig jövődöre nézve is minden elő fordulandó hasonló esetekben annál bizonyossabban gyakoroltasson, mivel ha Depositumok közt régiebb és folyamatokon kívül tétetett BCzedulák találkoznának, azokért az illető Pénz Tárok gondviselői felelni, és a fel nem váltásbul származott károkat ők tartoznak meg téríteni.⁶

⁴BKml IV. 1504. e. 16. Prot. Curr. 1811-1812. 6-12. p.

⁵BKml IV. 1504. e. 16. Prot. Curr. 1811-1812. 18. p.

⁶BKml IV. 1504. e. 16. Prot. Curr. 1811-1812. 49-50. p.

Tettes Pest Vgyének 811^{dik} Eszt. Sz. Mihály Havának 16^{dik} Napján tartatott Kiss Gyüléséből. 2876. A N. M. M. H. Ud. Cancellária uttyán a' most folyó Holnapnak 4^{dik} Napjátúl a 10821^{dik} Szám alatt Eö Felségének következő Kegyelmes Rendelése érkezett.

1° Hogy a' 10 és 5 ftos Bé váltó Czedulák Sz. Mihály Havának 16^{dik} napján közönséges folyamatba botsájtassanak.

2° Ezen 10 és 5 ftos beváltó Czedulákért az 50 és 25 ftos Banko Czedulák fel váltassanak Szabadságokban fog mind azon által állani azoknak kiknek kisebb Banko Czedulái vannak, hogy azokat a' fentebb érdeklött 10 és 5 ftos Be Váltó Czedulákért fel válthassák oly formán, hogy minden darab 10 vagy 5 ftos Be váltó Czeduláért egy több féle nemű Banko Czedulákban 50. vagy 25 forintokat le olvassanak.

3° Az 50 és 25 ftos Banko Czeduláknak kisebb Bankó Czedulákra való fel váltása a f. e. Sz. Mihály Havának, 16^{dik} Napjátúl kezdődven szüntessen meg.

4° A f. e. Mindszent havának 15^{dik} Napjátúl kezdődven az 50 és 25 ftos Bankó Czedulák minden folyamaton kívül tétessenek és ezen határ naptól fogva sem a' közönséges pénz Tárokbán sem a' magános személyek között fizetes gyanánt el ne fogadtassanak.

5° Meg engedtetik mind azon által, hogy az 50. és 25 ftos Banko Czedulák a' már ennek előtte ki jelelt és köz hirül botsájtott Klyi Tisztségeknél és Pénz Tárokba a f. e. Karátson Havának 31^{dik} Napjáig 10 és 5 ftos Be váltó Czedulákért fel váltathassanak, el telvén azomba a' most ki tett határ nap a' következő napon úgy mint 812^{dik} Eszt. Boldog Aszszon havának 15° Napján semmi féle fel váltásnak többé helye nem leszen.

Mely ebbéli Kegyelmes rendelés kinek kinek e jelen való hirdető Levél által tudtára adatik, kötelességül hagyatván a Mgybéli MVárosok és Helységek Elöljáróinak, hogy ezt nem tsak Lakos Társaiknak tudtára adják, és annak modja szerént meg magyarázzák, hanem ezen Hirdető Levelet a helyben lako Méltóságoknak Birtokos és más Ns. Uraknak minden idő haladék nélkül be mutattni el ne mulassák. Ki adta Friebeisz József mp. Fő notarius⁷

Tttes Ns, Pest Vármegyének 1811^{dik} Eszt. Sz. Mihály Havának 23^k Napján Pesten tartatott köz Gyülésbe költ hirdető levél.

2895. A N.M.M.K. H. Tanáts uttyán jelentődött, hogy Ö Fsége folyamatokon kívül tétetett 6 xrokkal nem ugyan mint pénz, hanem mint portekával való kereskedést meg engedi és azokat mint rezet minden másztól bé váltó zédulákba fizetendő 5 ft harmintzad bér mellett külső Tartományokba is ki vitettetni, kegyelmesen meg engedte légyen. Hogy pedig ezen pénz nemével való kereskedésnek örve alatt a folyamatba lévő más Réz pénz folyamaton kívül ne tétessen és hasonlóképpen külső Tartományokba ki ne vitettessen A N.M. K. Kamara által olly rendelések tétettek a Harmintzadoknál, hogy az a' ki a két garasosokat külső Tartományokba ki vinni szándékozik, azokat az illető Harmintzadbeli Tisztségnél elő mutatni köteleztetik, ahol is az le fog petsételtetni mely meg lévén köteles leszen a ki vitelnek engedelme eránt a tisztelt K. Udvari Kamarához fojamodni és ottan passust váltani.

2896. A N.M.M.K. Tanátsnál jelentés tétetődven az eránt hogy holmi speculans Emberek ismét nagyon kezdik a réz pénz való usoráskodást arra nézve tehát kötelességül hagyatik az Elöl Jároknak, hogy e' részbe különös felvigyázást gyakoroljanak és azokat a kik a réz pénz való usoraskodásban tapasztaltatnának, minden személy válogatás nélkül és részre hajlás nélkül, akár Zsidók, akár Keresztének legyenek adják fel az illető Járásbeli Sz. Biro Urnak oly végre, hogy Pénzeknek Confiscatioján kívül az e' tárgyban leg felsőbb Rendelések következősége meg büntethetessenek.⁸

Ttes Ns. Pest Vármegyének 1811^{dik} Esztendei Sz. Mihály Havának 22^{ik} napján Pesten tartatott Köz Gyüléséből költ Hirdetmény

22463. Minekutánna a mult 1810. Esztendő Pünkösd Havának (Május) 18^{dikán} költ Felséges Patens következősében azon réz pénzért be váltott Banko Czedulák melyek az érc értéke és verettetése árán felül bejönnek, fogyasztásul rendeltettek és így a' Bankó Czedulákat fogyasztó fundus jövedék egyik részit teszik, ez által a Császári Királyi egyesült be váltó és fogyasztó Deputatiótól közönségessé tétetik, hogy az említett be váltással Banko czedula fogyasztó fő kaszszába be jött 7 millio forint Banko czedulákban álló rézpénzből nyereség, a fojo Augusztus Honapnak 26^{dikán} dél előtt a Glacison lévő Banko czedulát égető Házban a tisztségbeli felvigyázat és szám adás jelenlétiben nyilván el fog emésztetni.

⁷BKmL IV. 1504. e. 16. Prot. Curr. 1811-1812. 51-52. p.

⁸BKmL IV. 1504. e. 16. Prot. Curr. 1811-1812. 53-54. p.

E szerint a folyásban lévő 1,060,798,753 forint Banko Czedulák száma 1055,798,753 forintokra szállítván le, tudni való, hogy a' 212,158,450 forintok helyett, csak 211,159,750 forint bé válto czedulák adatnak ki. Béts 17dik Augustusban költ 1811. Grof. Wrba Rudolf Elöl ülő és első Deputatus. Grof Bramkis János Elöl ülő Helytarto, és Staier Hercegségbeli Deputatus.⁹

1811. A 29a gbris érkezett Hirdetmény.

3138. A NMMK. H Tanács uttyán leg közelebb a' két fto és egy forintos Banko Czeduláknak formaji közölttven ugyan azok a szükséges Tudomány végett ide foglaltattnak, azzal a jelentéssel, hogy mivel a fentebb érdeklött Bé válto Czedulák neméből még eddig csak annyi készíthetett a' mennyi a Cameralis és Hadi pénz tárok által teendő fizetésekre szükséges, következés képpen ezen egy forintos és két fto be válto Czedulák még mostanában közönséges folyamatba nem bocsájtathatnak.¹⁰

3302. A N. M. M. K. Udvari Kamara folamatokon kívül tétetett Banko Czeduláknak minél könyebben leendő fel váltására nézve oly rendelkezéseket tett hogy a fellyeb érdeket Banko Czedulák a Pesti Só Tiszttségnél bé válto Czedulákér felváltathassanak.

Kiadtta Fribájsz Josef
fő Notarius¹¹

Tettes Ns Pest Vármegyének 811ik Eszt. Szent András Havának 24ik Pesten tartatott kis Gyűléséből No 3509. Eö Cs. K. Felsege a' Bé váltó Czedulák állapottyában költt előbbeni Rendeléseinek folyamattyában a' f. e. Szent András Havának 9dik napjáról a' 13610s Számó f. ö. M. M. K. Ht Cancellária uttyán érkezett K.K. Udvari rendelő Levele által azt parantsolni méltóztatott hogy

1^{or} A' még folyamatban lévő régi 10 fto Bankó Czeduláknak Bé váltó Czedulákra leendő bé váltása a' m. f. 9^{ber} Holnapnak 24 napján veszi kezdetét.

2^{or} A most említett 9^{ber} Holnapnak 24^d Napjától fogva a' 10 fto BCzeduláknak kisebb BCzedulákra való fel váltása meg szűnik.

3^{or} A' 10 fto BCzedulák a f. e. December Holnapnak 24^d napjától fogva folyamaton kívül tétettnek, és azon naptól fogva, sem a' közönséges Pénz Tárokbán, sem a' privatusok között fizetés gyanánt el nem fogadódnak, azt mind azonáltal Ő Császári K. Felsege Klessen meg engedni méltóztatott, hogy

4er Ezen 10 fto Bankó Czedulák az ennek előtte ki bocsájtott Hirdető Levelekben meg nevezett Pénz Tárokbán a jövő 1812 Eszt. Április Holnapnak 30dik bé vétetessenek és Bé váltó Czedulákkal fel váltattassanak. El múltván pedig ezen Határ Nap a' már érdeklött Pénz Tárokbán sem fognak el vetetni; sőt úgy fognak tekintetni, mint minden bets és érték nélkül való meg szüntetett pénz nemek.

Mely ebbéli K. Rendelés olly szoros kötelességgel adatik tuttára a' megyebéli mvárosok és Helységek Elöljáróinak: hogy annak foglalattyáról a' helyben lakó Mgos birtokos, és más Nemes Urakat tudósítsák, egyszersmind pedig a' Lakosóknak is tuttára adják, és nékiek anya nyelven magyarázzák meg. Ki adta Kiss László m.p. M.V. Notarius¹²

Tettes Pest Vmgyk 1811 Esztendei Karátsonyi hava 20kán Pesten tartott kiss gyűléséből Költ Hirdetmény. 3786. A' most folyó Karátsony havának 2ik napján a NMMK. Ud Cancellária uttyán, következendő Kegyelmes Rendelése. Ő Felsegének költ: tudni illik hogy a' fent írt Karátsony havának 20kán az 5 forintos Bankó Czeduláknak, Váltó Czedulákkal leendő felváltása vegye kezdetét; továbbá, hogy ugyan azon naptól kezdődven az 5 forintos Bankó Czeduláknak kisebb Bankó Czedulákra leendő felváltása szűnnyön meg, végtére hogy az 5 forintos Bankó Czedulák, tsupán csak a' jövő 1812 Esztendei Januarius holnapnak 20dik napjáig legyenek folyamatban, ezen napnak eltelése után pedig sem a' privatusok között, sem a' közönséges pénz tárokbán fizetés gyanánt el ne fogattassanak; azt azomban Kegyelmesen megengedi Ő Felsege, hogy a' többször említett 5 forintos Bankó Czedulák 1812 Esztendei május holnapnak utolsó napjáig a közönséges Klyi Pénz Tárokba váltó Czedulákkal felváltathassanak.

Szoros kötelességül hagyatik tehát, a' Városok és Helységek Elöljáróinak hogy ezen hirdető levelet a' helyben lakó Méltóságokkal Birtokos és más Nemes Urakkal az Uraság Tisztjeivel nem külömben minden

⁹BKML IV. 1504. e. 16. Prot. Curr. 1811-1812. 64-65.p.

¹⁰BKML IV. 1504. e. 16. Prot. Curr. 1811-1812. 65. p.

¹¹BKML IV. 1504. e. 16. Prot. Curr. 1811-1812. 75. p.

¹²BKML IV. 1504. e. 16. Prot. Curr. 1811-1812. 77-78. p.

renden lévő Lelki Pásztorokkal sietve közöljék egyszersmind pedig azt Lakos társai előtt annak modja szerint hirdessék ki és magyarázzák meg különben sem tselekedvén. Ki adta Friebeisz Josef fő Notarius.¹³

Tettes Pest Vmegyének 1812. Eszt. Janu hónap 13^{án} Pesten tartatott Kis Gyűlés Költ hirdetmény A NMMK H Tanács által jelentetett Eő Felsége a fojamaton kívül tetetett 1/2 és 1/4 Réz Krajtzárosoknak az 811. Esztendei Böjtelő havának 20^{dik} Napjától Költ Kegyelmes Pátense által megengedett külső Országokban való kivitelét meg másolván azt Méltotzatott Kegyelmissen rendelni, hogy a fentebb érdeket réz pénz nemét ezekkel nem lesz szabad kivinni, és annak ki vitelére Passus sem fog többé adatni azomba amenyibe eddig Passusok ki adattak volna, azok e f. e. Böjt elő havának 13^{ik} napjáig erejeket meg tarthatyák hanem a most említett holnapnak 16^k napjától fogva aki azok mellette az érdeket Pénz Nemét Külföldre ki akarja vinni az, aki [olvashatatlan szó] ebéli tulajdonát el fogja veszteni, mely eránt szükséges interesek a vég határon lévő Tisztségeknél már meg tetettek.

Eő Felségének az edig fojamatba lévő egy és 2 fto B. Czédulák eránt a következő Kegyelmes Rendelése érkezett, mely szerint 1° Az érdeket 1 és 2 fto Bankó Czédulák e f. 1812^k Esztendei Boldog Aszon hónap 31^k Napjáig fojamatba maradnak, azután pedig fojamaton kívül tetetvén Réz Pénzre felnem fognak váltattni.

2^{or} Eő Felségének mindazonáltal különös Kegyelmeből az illető pénz Tároknál a f. e. MindSzt hónap utolsó napjáig Béváltó Czédulákért felváltathatnak.

3° Mind Szent hónap utolsó napjáig minden némű közönséges fizetések fejébe bé váltó Czédulák gyanánt 12 és 24 Krajtzárokba el fognak vétetni úgy mindazon által, hogy ha azokért réz pénzt nem kelletik visza fizetni.

4° A most érdeket holnapnak utolsó napjától fogva az érdeket Bankó Czédulák a kaszába fizetés gyanánt elnem vétetődnek sem pedig béváltó Czédulákért felnem fognak váltatni.

5° Szabadságba hagyatik kinek kinek, hogy az 1 és 2 fto Bankó Czédulákat a meg határozott idő alatt belső betsekben, az az 12 és 24 Krajtzárokba elvenni vagy pedig elnem venni a f. e. B. Asszon havának utolsó napjátul fogva ez Bankó Czéduláknak e szerint leendő elvételére is senkit se lehet erőltetni avagy kötelezni, melyre való nézve kötelességül hagyatik a Mbéli M. Városok és helységek előljároinak, hogy ezen Kegyelmes rendeléseket a Mbéli Földes és Nemes Urakkal közöljék, és a Lakosoknak annak rengye szerint tudokra adni el ne mulassák. Kiadta Fejér Vári Josef V Notár¹⁴

Tekintetes Nemes Pest Vármegyének 1812^{ik} Esztendei Böjt elő havának 14^{ik} napján Pesten tartatott Kis Gyűléséből költ Hirdetmény.

405. Ámbátor az 500 forintos, 100 fto és az 25 fto Bankó Czéduláknak folyamottok már egészen meg szüntetett, sőt azoknak a közönséges Pénz Tároknál való felváltására kiszabott Idő is már eltelt volna; mind azon által kegyelmesen meg engedte Ő Felsége a Nagy Mgú Magyar K. Helytto Tanács uttyán, most legközelebb Ország szerte botsájtott és közönségessé tetetett legfelsőbb rendelése által, hogy a fentebb megjegyzett Bankó Czédulák a folyó Esztendei Április holnapnak első napjáig béváltó Czédulákkal felváltathassanak, és ugyan a végre az efféle Bankó Czéduláknak birtokossai és tulajdonossai a Klyi Udvari Magyar Kamarához folyamodhassanak.

Mivel pedig a 10 fto B. Czédulák tsak a fojó Esztendei Áprillis hónapnak utolsó Napjáig és az 5 forintos B. Czédulák tsak e f. Esztendei Május hónapnak végéig váltathatnak fel a Közönséges Királyi Pénz tároknál az 1 fto és 20 fto Bankó Czédulák éppen még Octóbernek végéig fognak a fent érdeket Pénz Tároknál Váltó Czédulákért fel váltatni, bizonyossá tetetik ki ki, hogy a most kitett határ Napoknak eltellése után a Bankó Czédulák felváltása eránt teendő fojamodásoknak többé hel nem fog adattatni.

Melyre való nézve tehát kötelességül hagyatik az Elöljároknak, hogy e jelen való hirdető levelét a helybe Lakó Méltóságokkal Birtokos és más Nemes Urakkal valamint az Uraság Tisztyeivel és a T. Lelki Pásztor Urakkal sietve közöljék, egyszersmind pedig annak foglalatyát Lakos Társainak több ízben tudokra adják, és igazán magyarázzák meg, mert ha ezen kötelességeket az Elöljárók el mulasztanák, és az által valaki meg károsítatna ők fognak kérdőre vetetni és a környül állásokhoz képest a kárnak meg térítésére köteleztetni.

Kiadta Friebeisz József
fő Notárius¹⁵

¹³BKML IV. 1504. e. 16. Prot. Curr. 1811-1812. 82-83.p.

¹⁴BKML IV. 1504. e. 16. Prot. Curr. 1811-1812. 86-87. p.

¹⁵BKML IV. 1504. e. 16. Prot. Curr. 1811-1812. 100-103. p.

Ns. Nem. Pest Vármegyének 1812 Esztendei Kis Asszony Havának 19^{én} Pesten tartatott köz Gyűléséből költ Hirdetmény

Minthogy tapasztaltatott volna, hogy sokan a Megyebéli Lakosok közzül tetemes rövidséget szenvedtek azért, hogy a folyamaton kívül tétetett Bankó Czédulákat a rendelt határ napra fel nem váltatván azok töllök el nem vétetődtek, ugyan azért a Megyebéli Mező Városok és Helységek Elöljáróinak köteleességül hagyatik, hogy a Lakosoknak újonnan tudtokra adják és figyelmetesekké tegyék, hogy az ekkoráig folyamatban lévő egy és két ftos BCzédulák a f. e. Mindszent Havának utolsó napjátul folyamaton kívül tétettnék; következőképpen ki ki érdeklött BCzéduláit ezen határ nap előtt váltsa fel. Kiadta Kiss László Vnotarius¹⁶

Tetes. Ns. Pest Pilis és Solt Törvényessen egyesült Vármegyéknek 1812. Esztendei Mindszent ho 3dik Napján Pesten tartatott Kis Gyűlésből költ Hirdető Levél.

2068. Már töb izben utóbb pedig a közeleb mult Szent Mihály hava napján tartatott köz Gyűlésből tudtokra adattatott a megyebélieknek ö Felségének azon legfelsőbb rendeése hogy az edig még folamatban lévő Egy- és Két forintos Banko Czédulák a most folo october holnapnak végével egészen folamaton kívül fognak tétetni és eltelvén ezen határ nap semiféle szinalatt sem a Vármegye pénz tárában sem a Cameralis vagy bármely Királyi Pénz tárban többé sem fizetés gyanánt sem pedig a felváltás véget nem fognak bévétetni.

Mivel pedig a fentebb érdekelt Banco Czeduláknak folamaton kívül leendő tételre rendelt határ nap ugy mint Octobernek utolsó napja imár közelgetne szoros feleletnek terhe alatt köteleességül hagyatik a Megyebéli Mező Városok és Helységek előljáróinak hogy ö Felségének fentebb Tisztelt rendeését még egyszer minden idő haladék nélkül kihirdetvén Lakossaiakat arra különösen figyelmetessé tegyék egyszersmind pedig a két és egy forintos Banko Czedulákat azoktul akik adobeli tartozásait mind az ideig bé nem adták hátra lévő tartozásaiak fejében a többiektül pedig a felváltásnak eszközlése véget azonnal vegyék által és hozák be még ezen holnapnak vége előtt a Vármegye Fő Pénz tárába.¹⁷

Tekintetes Nemes Pest, Pilis és Solth Törvényesen egyesült Vmegyéknek 1812^{ik} Esztendei Szent András havának 4^{ik} napján Pesten tartatott Kiss Gyűléséből.

Költ Hirdető Levél.

A nagy Méltoságu Magyar Királyi Helytarto Tanács uttyán jelentetett, hogy ö Felségének Kegyelmes parantso-latja szerént, az egy, és két forintos Banko Cédulák a melyek a közelebb mult october holnap utolsó napján egészen foamatokon kívül tétettek a következő 1813^{ik} Esztendei Jánúariusnak 31^{ik} napjáig minden nemű közönséges Pénz Tároknál, akár Hadi ado akár pedig más Köz Tartozások fejében az egy forintosok nevezetessen a bé válto Czédulák betséghez képest 12 xrokba, a két forintosok pedig 24 xrokba fognak be vétetetni. Eltelvén azonban a fent érdekelt Januarius Holnapnak utolsó napja a Banko Tzedulák többé semmiféle szín alatt senkitül el nem fognak vétetetni.

Hogy tehát ezen Kegyelmes Rendeése Eö Felségének kinek kinek tudtára lehessen, szoros köteleességül hagyatik a Városok és Helységek Elöljáróinak, hogy jelenvaló Hirdető Levelet legalább minden második Vársarnap a Nép előtt Hirdessék ki, és igazán magyarázzák meg, hogy annak nem tudásával magát senki sem menthesse, mert bizonyos lehet abban ki ki, hogy a jövő Januarius holnapnak végéig Banko Czeduláit Hadi adójába, vagy más egyéb Köz Tartozása fejében az illető Pénz tárba bé nem fizeti, azokat el veszeteknek lenni tarthatya, holott annak utánna töle többé el nem fognak vétetetni.¹⁸

Die 31^a Decembris Érkezett Currens.

A most folyo holnapnak 17^{ik} és 18^{ik} napjai között való éczakán a Budai Posta Szekéren lévő egy pénzes hordó fel törettetvén, abból 854. darabb, még az 1780 Esztendőben ditső emlékezetű Romai Császárné és Magy. Ország Királynéja Mária Theresianak képe alatt verettetett újdön új két forintos Tallérok el lopattattak. Mivel pedig ezen lopásra nézve ugyan azon étzaka a már említett Posta Hivatal előtt strázsát állot, de annak utánna feleségéstül el illantott Lindenau Ezredbéli nevére és személyes le írására nézve még eddig ismeretlen köz katona Gyanúba vetetett volna arra való nézve meg hagyatik a Megyebeli M. Városok és Helységek Elöl Járóinak, hogy a mennyire a fent meg írt, és mind egy Esztendőben verettetett két forintos Tallérok után a gyanuba vétetett katonának vagy Feleségének nyomába akadhatnak, őket azonnal fogassák

¹⁶BKML IV. 1504. e. 16. Prot. Curr. 1811-1812. 182-183. p.

¹⁷BKML IV. 1504. e. 17. Prot. Curr. 1812-1818. 4-5. p.

¹⁸BKML IV. 1504. e. 17. Prot. Curr. 1812-1818. 33. p.

meg és szoros őrizet alatt a Tettes Vmegye Házához külgyké be. Költ Pesten Decemb. 22én 1812.

Ottlík Dániel
SVispány¹⁹

A fenti okmányok közlésével II. Ferenc rendkívül bonyolult pénzügyeinek jobb megértését kívántuk elősegíteni.

Kőhegyi Mihály
Baja, Türr István Múzeum

FINANZHISTORISCHE ANGABEN AUS DEN RUNDSCHREIBEN DER STADT KECSKEMÉT
AUS DEN JAHREN, WELCHE DER GROSSEN DEVALVATION FOLGTEN. (1811–1812)

Die grösste finanzielle Krise des österreichischen Reiches endete mit der Devaluation des Jahres 1811. Doch nur scheinbar. Ein weiteres Jahrzehnt war noch notwendig, dass das durch die Dekadenz betroffene wirtschaftliche Leben wieder lebensfähig werde. Wir machen, mit den finanziellen Quellen der ersten Jahre des Herauswatens aus der Krise, auf Grund des Archivmaterials der Stadt Kecskemét, bekannt, wo wir schon seit einem Vierteljahrhundert Nachforschungen führen. Die zeitgeschichtlichen und numismatischen Zusammenhänge findet der Interessant in unseren früheren Studien.¹

¹⁹ BkmL IV. 1504. e. 17. Prot. Curr. 1812-1818. 48-49. p.

A magyar Corvin-lánc, a magyar Corvin-koszorú és a magyar Corvin-díszjelvény története

Európa különféle államaiban a XVIII. századtól kezdődően adományoztak tudományos-, művészeti területen szerzett érdemek elismeréseként rendjeleket és kitüntetések. Az általános kitüntetési szisztéma differenciálódása során, a XIX. század elejétől kezdődően alapítottak kizárólag ezen érdemcsoportot elismerő rendjeleket és kitüntetések.

Jelen tanulmányom tárgyának előzményei közé tartozik a bajor *Miksa Rend a művészetért és tudományért* („Maximilian-Orden für Kunst und Wissenschaft”) – 1853-1918., 1980.,¹ a porosz *Pour le Mérite Rend a művészetért és tudományért* („Orden Pour le Mérite für Kunst und Wissenschaft”) – 1842-1934., 1952-²

A Magyar Corvin-lánc, Corvin-koszorú és Corvin-díszjelvény közvetlen előzménye a Cs. és kir. osztrák-magyar *Díszjelvény művészetért és tudományért* („K. u. K. Österreichisches Ehrenzeichen für Kunst und Wissenschaft”) volt.³ 1887-1918.

Magyarországon kezdetben az állami kitüntetési rendszer különféle elemeit adományozták tudományos és művészeti érdemek elismeréseként. Ez a gyakorlat egyébként megmaradt a Corvin-dekorációk⁴ alapítását követően is.

Megjegyzem, hogy a tárgyalt kitüntetések, a Magyar Corvin-lánc, a Magyar Corvin-koszorú tulajdonosai különféle időpontokban – egyesek ezen elismerések előtt, míg mások azt követően – más magyar rendjeleket- és kitüntetések is megkaptak.

¹Heyde, H.: Der Bayerische Maximilian-Orden für Wissenschaft und Kunst. INFO 15 (1981) 3. szám (II. évf.) 4-5., 7-8., 10., 4., 7-8.- p.-n illusztrációk; - Klenau, A.: Großer Deutscher Ordenskatalog. Orden und Ehrenzeichen bis 1918. (München 1974) 43 p. 343-344. számok, u. 344. szám illusztrációja. (A továbbiakban: Klenau: Großer Deutscher Ordenskatalog.) Körner, H.: Der Maximilians-Orden für Wissenschaft und Kunst. OMM. Nr. 3. (1982) 3. szám (I. évf.) 63-68., 63-65. pp.-n illusztrációk; - Nimmergut, J.: Deutschland-Katalog. 1991/92. Orden und Ehrenzeichen von 1800-1945. (München 1991) 8. kiadás 62. 435-436. számok, 63. 435. szám illusztrációja (továbbiakban: Nimmergut i.m.) Schreiber, G.: Die Bayerischen Orden und Ehrenzeichen. (München 1964) 103-105, 72. után kihajtható 2. t.-n 22-24. illusztrációk.

²Klenau: Großer Deutscher Ordenskatalog... 134. 1426. szám, uo. illusztráció; - Klietmann, K.G.: Die Anfänge des königlich Preussischen Ordens Pour le Mérite für Wissenschaften und Künste im Urteil der Zeitgenossen. Berlin (West) 1975. („Ordenskunde” sorozat Nr. 46.); - Nimmergut, J.: Der Orden Pour le Mérite für Wissenschaften und Künste. München-Gunzenhausen 1979. („Münchener Ordenskundliche Studien” Bd. 1.); - Nimmergut, i.m. 220. 1596. szám, uo. illusztráció.

³Besnyő K. szerk.: A Magyar Népköztársaság kitüntetései. Bp. 1979. vö.: Makai Á.: A magyar kitüntetések történeti áttekintése hazánk felszabadulásáig. 205. (továbbiakban: Makai i.m.); - Falkenstein, J.: Imperial Austrian Medals and Decorations. (Tucson 1972) (2. kiadás) 98., 99. p. illusztráció; - Felszeghy F.-Rátvay I.-Petrichevich Gy.-Ambrózy Gy.: A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Bp. é.n. (1943) 393., 31. t. felső sor, középső illusztráció (továbbiakban: Felszeghy-Rátvay-Petrichevich-Ambrózy i.m.) - Makai Á.-Héri V.: Kitüntetések. (Budapest, 1990.) 27., 218. 243. szám, 151. 243. szám illusztrációja (továbbiakban: Makai-Héri i.m.); - Měřička, V.: Orden und Ehrenzeichen der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. (München-Wien 1974) 278., 275. 247. illusztráció (háttoldal), LIV. színes t. illusztráció (előlap); - Neubecker, O.-Nimmergut, J.: Österreich-Katalog 1978/79. Orden und Ehrenzeichen ab 1430 bis zur Gegenwart. (München 1978) 71. 254. szám, uo. illusztráció (előlap- és háttal) (továbbiakban: Neubecker-Nimmergut i.m.); Pandula A.: Falerisztika. In.: Kállay I. szerk.: A történelem segédtudományai. (Budapest 1986) 209. (továbbiakban: Pandula i.m.); - Uő.: A magyar falerisztikáról. LSZ. 1989 (1.szám) XXXIX. évf.) 12.; - Procházka, R.: Österreichisches Ordenshandbuch. („Grosse Ausgabe”) 2. Bd. (Alt-Österreich und Österreichisch-Ungarische Monarchie. (München 1979) 97. 529. 529/a. számok, LXVIII. t. 529. szám illusztrációja (előlap- és háttal); - Weckbecker, W.: Zur Geschichte des Österreichisch-Ungarischen Ehrenzeichen für Kunst und Wissenschaft. (Wien 1926.)

⁴Bérczy, R.: Magyar lovagrendek, a Magyar Érdemrend és díszjelvények. Bp. é.n. 19., 21., 22. p.-n illusztrációk; - Ua. II. - Pótkiadmány 1937-1941. (Budapest é.n.) 17-18.; - Felszeghy F.-Rátvay I.-Petrichevich Gy.-Ambrózy Gy. i.m. 466., 52. t. illusztrációk; - Klenau, A. i.m. 211. 8485-8487. számok uo. illusztrációk; - Makai Á. i.m. 211.; - Makai Á.-Héri V. i.m. 34., 228. 352-353. számok, 177. az előbbi számok illusztrációi; - Neubecker, O.-Nimmergut, J. i.m. 196.

1. kép: A Magyar Corvin-lánc, előlap- és hátlap.
(MNMÉ. Ltsz.: 14/951-129.)

A Magyar Corvin-lánc, a Magyar Corvin-koszorú és a Magyar Corvin-Diszjelvény alapítása

A tárgyalt kitüntetések létrehozása, a korszak meghatározó kultúrpolitikusának, a neonacionalizmus képviselőjének, gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszternek nevéhez fűződik. A magyarországi szellemi elit elismerésére alapított kitüntetések jól illeszkednek, a trianoni tragédiát követően, a magyarság Kárpát-medencében betöltött vezető kulturális szerepét hangsúlyozó különféle intézkedései sorába.

A kitüntetések alapításakor, gróf Széchenyi István kilenc évtizeddel korábbi elgondolását megvalósítva, a szegedi Dóm-téren, amely egyébként Klebelsberg egyik legjelentősebb alkotása volt, elhunyt, magyar szellemi nagyságok emlékét száz felállítandó szoborral kívánták megörökíteni.⁵ Az élő kiválóságok érdemeit pedig az alapítandó új kitüntetésekkel óhajtották elismerni.

4. sz. jegyzet folytatása:

195-197. számok, uo. a 196-197. számok illusztrációja; – Pandula A. i.m. 210.; – Probszt-Ohstroff, G.: Corpus der ungarischen Verdienstorden- Ehren und Denkzeichen. In: „Adeliges Jahrbuch” 1955. (XXXIII. – neue – deutschsprachige) Folge Jhg. III. (Luzern 1955) 137-139., 138-139. 83-85. számok, 47. p.-n illusztrációk; – Procházka, R.: Österreichisches Ordenshandbuch. („Grosse Ausgabe”) 4. Bd. Ungarn... (München 1979) 253. 1246-1248. számok, CXXV. t. az előbbi számok illusztrációi.

⁵ „Budapesti Közlöny” (továbbiakban: BK.) 1930. október 25. (74. évf. 245. szám) 1. – Alapítólevel, uo. 2. Melléklet, itt közlik azon személyek nevét, akiknek szobrot kívánnak állítani.

Gróf Klebelsberg Kunónak, a Magyar Corvin-lánc, a Magyar Corvin-koszorú és a Magyar Corvin-díszjelvény alapítása körüli munkáját a kortársak is igen nagyra értékelték, s azt legjelentősebb érdemei között említették. Jól tükrözi ezt a felfogást, Hóman Bálint, 1933-ban, a gróf Klebelsberg Kunó Emlékkiállítás megnyitáskor mondott beszédének részlete:

„Kedves terveire, jellegzetes alkotásaira és elgondolásaira emlékeztet minden, a magas műveltség céljait szolgáló egyetemekre és kollégiumokra, az 5000 tanteremre, Szegedre, Gödöllőre, Tihanyra, Debrecenre, a levéltári freskókra, a Corvin-jelvényekre...”⁶

Az új kitüntetésekről a korabeli sajtó is megemlékezett.⁷

Megemlítendő, hogy sem Klebelsberg személye, sem pedig tevékenysége nem volt mindenki előtt népszerű. Ezen vélemények a korabeli sajtóban is napvilágot láttak. Így a Corvin-dekorációkat, azok adományozási gyakorlatát is kigúnyolták.⁸

2. kép: A Magyar Corvin-koszorú, előlap.
(MNMÉ. Ltsz.: 94-976-1.)

A Magyar Corvin-lánc, a Magyar Corvin-koszorú és a Magyar Corvin-díszjelvény legfontosabb dokumentumai

Az alapító levél:

„Kedves Gróf Klebelsberg!

Gróf Széchenyi István már kilencen évvel ezelőtt felvetette az eszmét, hogy a nemzet elköltözött nagy fiait részesítse országos tisztességben. E gondolat megvalósítására most nyílt méltó alkalom, mikor a szegedi fogadalmi templom terét boltívekkel öveztük, melyek alatt szellemi életünk elhunyt nagyjainak emléke méltó elhelyezést nyerhet. A boltíves folyosókat tehát Nemzeti Emléksarnoknak nyilvánítom és az Emléksarnok alapítása kapcsán száz nagy magyar embernek állítunk emléket.

⁶Hóman B.: Előszó a gróf Klebelsberg Kuno Emlékkiállítás tárgymutatójához. (1933. február-március) közli: Gróf Klebelsberg Kuno Emlékezete. (A gr. Klebelsberg Kunoról szóló emlékbeszédek és megemlékezések 1932-1938.). (Budapest 1938.) 106-107.

⁷v.ö. pl. „Új idők” 1930/45. szám – 1930. november 2. 577., uo. illusztráció – „A Magyar Tudósok és Művészek érdekmrendje”. A cikk közli az első adományozás adatait.

⁸Bokor L.: József Attila dubiózáik. „Kortárs” 1975/5. szám 796. – v.ö.: „Előőrs” című lap 1930. november 1. 1. és uo. november 8. 2. írásait.

Hogy száz név között fel nem sorolt elhunytak, valamint a jelen és a jövő nagy fiai holtuk után emléket nyerhessenek a boltívek alatt, szabályzatot bocsátok ki az Emlékcarnok folytatólagos kiegészítéséről. E célra biztosságot kell alakítani, melybe a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter 3, a Magyar Tudományos Akadémia 2, a szegedi Ferencz József Tudományegyetem 1 és Szeged szabad királyi város 1 tagot hív meg. A bizottság felvételi javaslatát a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter terjeszti jóváhagyás végett az államfő elé.

Minthogy katasztrófáink után a nemzeti megújulás mive Szegedről indult ki, a szegedi Ferencz József Tudományegyetem mai épületavató ünnepén a nagy holtakon kívül meg akarunk emlékezni azokról is, kik a mai páratlanul nehéz időkben a magyar művelődés szintjének fenntartásáért és emeléséért folyó szellemi munkából kimagasló tehetséggel és rendkívüli odaadással veszik ki részüket. Hogy eként a magyar irodalom, tudomány és művészet kiváló képviselői és a magyar művelődés fellendítése körül kiemelkedő érdemeket szerzett férfiak külön elismerésben részesüljenek, a nagy mecénás-királynak, Hunyadi Mátyásnak emlékére 12 Corvin-láncot és 60 Corvin-koszorút alapítok, azon idegenek számára pedig, akik a magyar művelődés ügyének a külföldön kivételes szolgálatot tettek, 12 Corvin-díszjelvényt. Ezen adományozások előkészítéseken a vallás- és közoktatásügyi miniszter tartozik a Corvin-láncok és Corvin-koszorúk birtokosainak véleményét meghallgatni s azt csatolni ahhoz az előterjesztéshez, melyet az államfőhöz intéz.

Vajha ezek az intézkedések is hozzájárulnának ahhoz, hogy az előző nemzedékektől örökölt művelődési javainkat nemzeti balsorsunk ellenére is gyarapítva származtathassuk át utódainkra.

Kelt Budapesten, 1930. évi október hó 11. napján

Horthy s.k.

gróf Klebelsberg Kunó s.k.”⁹

Az Alapszabály

„Magyarország Főméltóságú Kormányzójának 1930. évi október hó 11. napján kelt Legfelsőbb Elhatározásával jóváhagyott Alapszabályai a Magyar Corvin-láncnak, a Magyar Corvin-koszorúnak és a Magyar Corvin-díszjelvénynek.

Magyarország Főméltóságú Kormányzója a magyar tudomány, irodalom és művészet terén, valamint a magyar művelődés fellendítése körül szerzett kimagasló érdemek látható elismerésül a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére Budapesten, 1930. évi október hó 11. napján kelt legfelsőbb elhatározásával magyar Corvin-láncot, magyar Corvin-koszorút és magyar Corvin-díszjelvényt alapítani és erre nézve a következő rendelkezéseket jóváhagyni méltóztatott.

1. §.

Magyarország Kormányzója a magyar Corvin-láncot és a magyar Corvin-koszorút a szerzett érdemek méltatásául a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére azoknak adományozza, akik a magyar tudomány, irodalom és művészet terén, vagy a magyar nemzeti művelődés fellendítése körül kimagasló érdemeket szereztek és ezzel a kitüntetésre méltónak bizonyultak.

Azoknak a külföldieknek, akik a magyar művelődés ügyének előmozdítása körül különösen hasznos szolgálatokat teljesítettek, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek a külügyminiszterrel egyetértve tett előterjesztésére a magyar Corvin-díszjelvény adományozható.

2. §.

A magyar Corvin-lánccal megadományozottak száma egyidőben a tizenkettőt, a magyar Corvin-koszorúval megadományozottak száma egyidőben a hatvanat és a magyar Corvin-díszjelvénnel megadományozottak száma egyidőben a tizenkettőt nem haladhatja meg.

Ha a megadományozottak száma az előző bekezdés szerint teljessé lett, további adományozásnak csak a megadományozottak számának csökkenése esetén a csökkenés arányában van helye.

3. §.

Újabb adományozás iránt a vallás- és közoktatásügyi miniszter az államfőhöz a magyar Corvin-lánc és a magyar Corvin-koszorú tulajdonosainak meghallgatása után tesz előterjesztést. Az erre vonatkozó részletes szabályokat a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg.

⁹BK. 1930. október 25. (74. évf. 245. szám) 1. és 3. Melléklet. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 070/161-1930. eln. számú rendelete a Nemzeti Emlékcarnok-bizottság szervezetének szabályozása tárgyában.

3. kép: Corvin-lánc miniatűr
(MNME. Ltsz: 50.949.14.)

4. kép: Rudnay Gyula festőművész a Magyar Corvin-lánccal és a Magyar Corvin-koszorú miniatűrjével.
(MNM. Legújabbkori Történelmi Múzeum, Nemzeti Fotótár Ltsz.: 249/1952. fn.)

4. §.

A magyar Corvin-lánc leírása:

Harmincöt milliméter átmérőjű, olasz művésztől eredő, XV. századbeli eredeti érem másolata Mátyás királyt mellképben, jobboldali profilban ábrázolja „Mathias Rex Hungariae” körirattal. Az érmet gazdag, részben zománcozott, áttört művű renaissance díszítmény övezi, melybe felül mondatszalag fonódik, „Pro scientia – litteris – et artibus” felirattal. A díszítményes érem fölött aranykoszorúban Mátyás király zománkos címere, amely arany nyakláncon függ. A függőrész teljes hossza száz milliméter (1. kép).

A magyar Corvin-koszorú leírása:

A Corvin-koszorú rajza nyolc centiméter átmérőjű arany babérmegfűző, kereszthalakban négy ezüst pánttal átkötve. A koszorú közepén, azt sarkaival érintve, háromszög alakú, aranszegélyű pajzs Mátyás király címerével. A Corvin-koszorú kivitele: arany és színes domború hímzés fekete alapon, vagy aranyozott ezüst, színes zománccal (2. kép).

A magyar Corvin-díszjelvény leírása:

Harmincöt milliméter átmérőjű, olasz művésztől eredő XV-ik századbeli eredeti érem másolata Mátyás királyt mellképben jobboldali profilban ábrázolja „Mathias Rex Hungariae” körirattal. Az érem körül fehér zománkos alapon „Pro scientia, litteris et artibus” aranykörös. Mindez gazdag renaissance díszítményű kék zománkos aranykereszten; alatta nyolcosztású, csillagszerű ezüstsugarak. A Corvin-díszjelvény teljes átmérője: hetvenöt milliméter.

5. §.

A magyar Corvin-lánc, a magyar Corvin-koszorú és a magyar Corvin-díszjelvény adományozása díjmentes.

6. §.

A magyar Corvin-lánccal, a magyar Corvin-koszorúval és a magyar Corvin-díszjelvénnel oklevél jár.

7. §.

Akit az államfő a magyar Corvin-lánccal, a magyar Corvin-koszorúval vagy a magyar Corvin-díszjelvénnel kitüntetett, az jogosult magát a magyar Corvin-lánc, a magyar Corvin-koszorú vagy a magyar Corvin-díszjelvény tulajdonosának nevezni. Kiváltság az adományozással nem jár.

8. §.

A magyar Corvin-lánc, a magyar Corvin-koszorú és a magyar Corvin-díszjelvény magánalkalmakkor kisebbített alakban is viselhető.

A magyar Corvin-lánc kisebbített alakjának leírása:

A Corvin-lánc függő részének hű másolata negyven milliméter méretben (3. kép).

A Corvin-koszorú kisebbített alakjának leírása:

Tizenkilenc milliméter átmérőjű, peremes fekete selyem gombban a Corvin-koszorú lekiicsinyített méretben, arany és zománkos kivitelben.

A Corvin-díszjelvény kisebbített alakjának leírása:

A Corvin-díszjelvény hű másolata huszonöt milliméteres méretben.

9. §.

A magyar Corvin-lánc, a magyar Corvin-koszorú és a magyar Corvin-díszjelvény irodájának tennivalóit Magyarország Kormányzójának kabinetirodája látja el, amely a megtörtént adományozás után a Corvin láncot, a Corvin-koszorút, illetőleg a Corvin-díszjelvényt az alapszabálynak és az átvételi elismervénynek egy-egy példányával együtt megküldi az előterjesztést tevő vallás- és közoktatásügyi miniszternek. A kézbesítés után az elismervényt az irodához vissza kell küldeni.

A magyar Corvin-láncot, a magyar Corvin-koszorút és a magyar Corvin-díszjelvényt a tulajdonos elhalálozásakor vissza kell juttatni Magyarország Kormányzójának kabinetirodájához.

10. §.

A büntető jogszabályoknak a rendjelekre vonatkozó rendelkezéseit a magyar Corvin-lánc, a magyar Corvin-koszorú és a magyar Corvin-díszjelvény tekintetében is alkalmazni kell.

Kelt Budapesten, 1930. évi október hó 11. napján.

Horthy s.k.

Gróf Klebelsberg Kunó s.k.”¹⁰

Az Alapszabályt a 070/161. – 1930. eln. sz. m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelettel tették közzé.¹¹

– A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 070/161. – 1930. eln. sz. rendelete
a Magyar Corvin-lánc és a Magyar Corvin-koszorú tulajdonosaiból álló testület
szervezetének és működésének tárgyában

A magyar Corvin-lánc és a magyar Corvin-koszorú tulajdonosaiból álló testület szervezetének és működésének szabályozása tárgyában Budapesten, 1930. évi október hó 11. napján kelt legfelsőbb elhatározással jóváhagyott alapszabályok 3. §-ban foglalt rendelkezése értelmében a következőket rendelem:

1. §.

A magyar Corvin-láncnak, a magyar Corvin-koszorúnak és a magyar Corvin-díszjelvénynek a Budapesten, 1930. évi október hó 11. napján kelt legfelsőbb elhatározással jóváhagyott alapszabályai 3. §-ában foglalt rendelkezés értelmében attól az időponttól kezdve, amikor a Corvin-lánccal megadományozottak száma a tizenkettőt és a Corvin-koszorúval megadományozottak száma a hatvanat már elérte, a vallás- és közoktatásügyi miniszter a magyar Corvin-lánc és a magyar Corvin-koszorú tulajdonosainak meghallgatása után tesz előterjesztést az államfőhöz a magyar Corvin-láncnak, a magyar Corvin-koszorúnak és a magyar Corvin-díszjelvénynek adományozása iránt.

A magyar Corvin-lánc és a magyar Corvin-koszorú tulajdonosai az előző bekezdésben említett rendelkezéseken alapuló működésüket testületileg fejtik ki.

2. §.

Ha a magyar Corvin-lánccal és a magyar Corvin-koszorúval megadományozottak száma az előző § szerint teljessé lett, a vallás- és közoktatásügyi miniszter a magyar Corvin-lánc és a magyar Corvin-koszorú valamennyi tulajdonosát alakuló ülésére hívja össze. Az ülés helyét és idejét a vallás- és közoktatásügyi miniszter határozza meg.

Az alakuló ülést a vallás- és közoktatásügyi miniszter vagy kiküldöttje nyitja meg, majd az ülésvezetést a megjelentek között a legidősebbnek, mint korelnöknek átadja.

A korelnök vezetése alatt a megjelentek titkos szavazással megválasztják öt évi időtartamra a magyar Corvin-lánc és a magyar Corvin-koszorú tulajdonosai testületének elnökét és két jegyzőjét.

Az alakuló ülésről jegyzőkönyvet kell készíteni, amelyet fel kell terjeszteni a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez.

3. §.

A testület ülésének tagjai a magyar Corvin-lánc és magyar Corvin-koszorú tulajdonosai.

A magyar Corvin-lánc és a magyar Corvin-koszorú tulajdonosainak testületi üléseit az elnök hívja egybe s az ülésen ő elnököl, az ülések jegyzőkönyvének szerkesztéséért, valamint az ülések összehívásának és a tanácskozásokkal kapcsolatos egyéb írásbeli tennivalókat a jegyzők végzik.

Az ülések tartásával járó dologi kiadások a vallás- és közoktatásügyi minisztérium költségvetésében találhatnak fedezetet.

¹⁰ A Magyar Corvin-lánc, a Magyar Corvin-koszorú és a Magyar Corvin-díszjelvény Alapszabályai. Bp. é.n. – továbbiakban: Alapszabály/1-3., 4. p-n. a lánc illusztrációja, 5. a koszorú illusztrációja, 6. a díszjelvény illusztrációja, 9. mindhárom jelvény miniatúrájának illusztrációja, az Alapszabályt közli még BK 1930. október 25. (74. évf. 245. szám) 4-5., uo. illusztrációk

¹¹ Alapszabály 1.

4. §.

Ha a magyar Corvin-lánc, a magyar Corvin-koszorú vagy a magyar Corvin-díszjelvény tulajdonosainak száma az 1. § első bekezdésében meghatározott szám alá csökkent, a vallás- és közoktatásügyi miniszter közli a testület elnökével, hogy kinek kitüntetését kívánja megfontolás tárgyává tenni.

Az elnök az értesítés vétele után a magyar Corvin-lánc vagy a magyar Corvin-koszorú valamelyik tulajdonosát határidő kitűzésével felkéri, hogy előadói minőségben készítsen indokolt véleményt arról, hogy az, akinek a magyar Corvin-lánccal, magyar Corvin-koszorúval, illetőleg magyar Corvin-díszjelvénnel kitüntetését a vallás- és közoktatásügyi miniszter megfontolás tárgyává kívánja tenni, a magyar tudomány, irodalom vagy művészet terén vagy a magyar nemzeti művelődés fellendítése körül szerzett érdemei, illetőleg a magyar művelődés ügyének előmozdítása körül teljesített szolgálatai alapján kitüntetésre méltó-e.

5. §.

Az előadói vélemény elkészítésére kitűzött határidő letelte után az elnök ülésre hívja össze a magyar Corvin-lánc és a magyar Corvin-koszorú tulajdonosait.

Az ülésen az előadó ismerteti véleményét és annak indokait. Az előadói vélemény ismertetését szükség esetében tanácskozás követi. Véleményeltérés esetében szavazás útján kell a tanácskozás eredményét megállapítani. A szavazás titkos és az ülésen jelenlevők életkorának sorrendjében megy végbe akként, hogy előbb a fiatalabbak szavaznak.

Az ülés akkor tanácskozásképes, ha azon mind a magyar Corvin-lánc, mind a magyar Corvin-koszorú tulajdonosainak legalább fele jelen van. Tanácskozáképtelenség esetében tizenöt napon belül újabb ülést kell tartani, amely a megjelentek számára tekintet nélkül tanácskozásképes.

A testületi ülés részletesen indokolja megállapodását, ha a bizottság állásfoglalása szavazás útján jött létre, a szavazás eredményét, mint a magyar Corvin-lánc és a magyar Corvin-koszorú tulajdonosainak véleményét, abban az esetben pedig, ha a szavazás a szavazatok egyenlő megoszlása következtében eredménytelen maradt, az erről szóló jelentést az ülésről készített és a tanácskozás folyamatát feltüntető jegyzőkönyvvel a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fel kell terjeszteni.

6. §.

Ha az, akinek kitüntetését a vallás- és közoktatásügyi miniszter megfontolás tárgyává kívánta tenni, a magyar Corvin-lánc és a magyar Corvin-koszorú tulajdonosainak egyhangúan vagy szótöbbséggel kifejezett véleménye szerint a magyar Corvin-lánccal, a magyar Corvin-koszorúval, illetőleg a magyar Corvin-díszjelvénnel kitüntetésre nem méltó, kitüntetésre iránt az államfőhöz nem lehet előterjesztést tenni.

Kelt Budapesten, 1930. évi október hó 12. napján

Gróf Klebelsberg Kunó s.k.
m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter.”¹²

1938. január 14-én szerepelt a minisztertanács előtt Dr. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztése. Ő arról szólt, hogy az alapítás óta, több olyan személy is van, aki a magyar Corvin-láncot és a magyar Corvin-koszorút is megkapta. Az eredeti Alapszabály – az addigi általános gyakorlat alapján – úgy rendelkezett, hogy ilyen esetekben, a korábban adományozott elismerést – a Corvin-koszorút – vissza kell adni. A korábbi, a magyar kitüntetési rendszerben érvényesülő gyakorlatot, a Magyar Érdemkereszt és a Magyar Érdemérem Alapszabályainak módosítása és kiegészítése tárgyában, 1932. évi május hó 17-én kelt legfelsőbb elhatározás megváltoztatta. Ez alapján lehetővé vált különböző magyar rendjelek- és kitüntetések különféle fokozatainak együttes viselése. Hóman szerint ezt a gyakorlatot követni kell a magyar Corvin-lánc és Corvin-koszorú kitüntetettjei esetében is. Előterjesztésében arról is megemlékezik, hogy a láncal kitüntetett korábbi koszorúsok helye felszabadul, s az a koszorúsok létszámában betölthetővé válik. Az előterjesztésbe foglaltakhoz a Minisztertanács hozzájárult.¹³ Ez alapján adták ki a következő dokumentumot:

– 1. kiegészítés az Alapszabályhoz:

„A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére megengedem, hogy a Budapesten, 1930. évi október hó 11. napján kelt kéziratommal alapított magyar Corvin-lánc, magyar Corvin-koszorú és

¹² Alapszabály 7-9.; – BK 1930. október 25. (74. évf. 245. szám) 6.

¹³ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL.) K 27, Miniszterelnökségi Levéltár (továbbiakban: ML.) A magyar minisztertanács iratai (továbbiakban mmi.) Budapest, 1938. január 14. – 30. üg.

magyar Corvin-díszjévének ugyancsak Budapesten, 1930. évi október hó 11. napján kelt elhatározással jóváhagyott alapszabályai azzal egészítettessenek ki, hogy a magyar Corvin-koszorú tulajdonosai későbbben a magyar Corvin-lánccal történő kitüntetésük esetén a nekik korábban adományozott magyar Corvin-koszorú tulajdonosai maradhassanak és annak jelvényét továbbra is viselhessék (4. kép).

Kelt Budapesten, 1938. évi február hó 16. napján

Horthy s.k.
Dr. Hóman Bálint s.k.”¹⁴

– Horthy levele Dr. Hóman Bálinthoz az Alapszabály 2. kiegészítésének tárgyában:

„Kedves Hóman!

A Ferencz József Tudományegyetem tizesztendővel ezelőtt megtartott szegedi épületavató ünnepén a magyar szellemi élet legkiválóbb munkásainak kitüntetése céljából tizenkét Corvin-láncot és hatvan Corvin-koszorút alapítottam dicső emlékezetű Hunyadi Mátyás király emlékére.

A Kolozsvárra visszatért Ferencz József Tudományegyetem mai megnyitó ünnepén meleg elismeréssel emlékezve meg a Magyar Szent Koronához visszatért Hunyadi Mátyás születésének ötszázadik évfordulóján visszacsatolt erdélyi és keleti országrészek íróinak, művészeinek és tudósainak húsztendei, a magyar nemzet szellemi értékeit gyarapító áldozatos munkásságáról, a Corvin-láncok számát tizenötre, a Corvin-koszorúk számát pedig nyolcvanra emelem fel.

Kelt Kolozsvárott, 1940. évi október hó 24. napján

Horthy s.k.
Dr. Hóman Bálint s.k.”¹⁵

– Az Alapszabályt kiegészítő 2. legfelsőbb kézirat

„A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztését elfogadom. Ennek értelmében a csatolt kéziratot kibocsátom és a magyar Corvin-lánc, a magyar Corvin-koszorú és a magyar Corvin-díszjévé módosított alapszabályait ezennel jóváhagyom.

Kelt Kolozsvárott, 1940. évi október hó 24. napján

Horthy s.k.
Dr. Hóman Bálint s.k.”¹⁶

Az 1940-es évben jelentős területek tértek vissza az anyaországhoz, Erdély északi része, illetve Kelet-Magyarország egy része. Olyan vidékek, ahol nagy számú, jeles magyar értelmiségi tevékenykedett. Az öröndetesen megnövekedett terület, arra érdemes állampolgárainak jutalmazására azonban nem voltak elegendők az addig meghatározott adományozási keretek, így szükségessé vált azok megfelelő bővítése.¹⁷

A Magyar Corvin-lánc, a Magyar Corvin-koszorú és a Magyar Corvin-díszjévé adományozási gyakorlata

A tárgyalta kitüntetések rövid időszakban – 1930-1944 – tizenhét alkalommal adományozták. Huszonkét személy kapta meg a Magyar Corvin-láncot, száztizennégyen részesültek a Magyar Corvin-koszorú kitüntetésben. Kilenc olyan személy volt, aki mindkét elismerést megkapta. Hat személynek adományozták a Magyar Corvin-díszjévényt. Egy személynek pedig a „Magyar Corvin-lánc aranycsillaggal ékesített arany jelvényét”, egy az Alapszabályban nem is rendszeresített alkalmi jellegű fokozatot adományoztak.

¹⁴ BK 1938. február 18. (81. évf. 39. szám) 2.

¹⁵ BK 1940. november 24. (83. évf. 243. szám) 1.

¹⁶ BK 1940. november 24. (83. évf. 243. szám) 2.

¹⁷ MOL. K. 27. ML. mmi. – Budapest, 1940. október 4. – 5. ügy. A vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztése. A minisztertanács hozzájárult. Uo. – Budapest, 1940. október 17. – 8. ügy. A vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztése. A minisztertanács hozzájárult.

A helyhiányra való tekintettel nincs mód valamennyi kitüntetett nevének, az adományozásnál figyelembe vett tevékenységi körnek közlésére. Egy hiányos és pontatlan névsor már megjelent nyomtatásban, kérdéses, hogy abból miért maradtak ki egyes nevek.¹⁸ A különféle fokozatok pontos adományozási dátumai az alábbiak voltak:

- 1.) 1930. október 21.¹⁹
- 2.) 1930. október 21.²⁰
- 3.) 1930. október 21.²¹
- 4.) 1931. június 11.²²
- 5.) 1935. január 30.²³
- 6.) 1935. március 13.²⁴
- 7.) 1937. február 6.²⁵
- 8.) 1937. február 6.²⁶
- 9.) 1938. február 16.²⁷
- 10.) 1939. február 15.²⁸
- 11.) 1940. július 29.²⁹
- 12.) 1940. október 24.³⁰
- 13.) 1941. február 19.³¹
- 14.) 1941. június 16.³²
- 15.) 1942. február 18.³³
- 16.) 1942. június 30.³⁴
- 17.) 1944. február 12.³⁵

Valamennyi adományozás Budapesten kelt, kivéve a 12.-et, amely Kolozsváron.

Az alábbiakban felsorolom azon személyeket, akik kimaradtak a korábban közzétett névsorból. (A külföldi kitüntetettek uo. szerepelnek, de nem a névsorban.)

1930. – M. C. k. (3. adományozás)

Csánki Dezső (történész)

Foerk Ernő (építésművész)

Gombócz Zoltán (nyelvész)

Hóman Bálint (történész)

Hutyra Ferenc (természettudós)

Kandó Kálmán (elektrotechnikus)

¹⁸ A kitüntetettek névsorának összeállításánál – egy személytől eltekintve – a BK adatait vettem figyelembe. Itt jegyzem meg, hogy pl. a *Felszeghy F.-Rátvay I.-Petrichevich Gy.-Ambrózy Gy.* i.m. 467. közölt névsor pontatlan, hiányos. A külföldi kitüntetettek egy kivételével u.o. megemlítve, de nem a névsorban, 466. p. Sajnos a vonatkozó levéltári anyagok nagy része (Magyar minisztertanács iratai, Külügyminisztérium iratai, Vallás- és Közoktatásügyi minisztérium) legnagyobbbrészt elpusztultak, illetve az említett anyagokban jelentős hiányok vannak. E vonatkozásban v.ö. pl. *Bélay V.*: Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumi Levéltár. (1867) 1916-1945 (1949). (Repertórium). Bp. 1963. („Levéltári leltárak” Nr. 18.) 4.

¹⁹ BK 1930. október 25. (74. évf. 245. szám) 6.

²⁰ Uo. 6.

²¹ Uo. 7.

²² BK 1931. július 17. (75. évf. 160. szám) 1.

²³ BK 1935. február 1. (79. évf. 27. szám) 1.

²⁴ BK 1935. március 14. (79. évf. 61. szám) 1.

²⁵ BK 1937. február 7. (81. évf. 30. szám) 1.

²⁶ BK 1937. február 7. (81. évf. 30. szám) 1.

²⁷ BK 1938. február 18. (82. évf. 39. szám) 1.

²⁸ BK 1939. február 19. (83. évf. 41. szám) 1.

²⁹ *Felszeghy F.-Rátvay I.-Petrichevich Gy.-Ambrózy Gy.* i.m. 466.

³⁰ BK 1940. október 24. (84. évf. 243. szám) 2.

³¹ BK 1941. február 20. (85. évf. 42. szám) 1.

³² BK 1941. június 22. (85. évf. 139. szám) 1.

³³ BK 1942. február 20. (86. évf. 41. szám) 1.

³⁴ BK 1942. július 4. (86. évf. 149. szám) 1-2.

³⁵ BK 1944. február 22. (88. évf. 42. szám) 1.

Karlovsky Bertalan (festőművész)
Négyessy László (irodalomtörténész)
Pauler Ákos (filozófus)
Szabolcska Mihály (író)

1939. M. C. k. (10. adományozás)
vitéz Aba-Novák Vilmos (festőművész)

1941. M. C. dj. (14. adományozás)
Bottai Giuseppe (olasz nemzetnevelésügyi miniszter)

1944. M. C. k. (17. adományozás)
Harsányi Lajos (költő)
Lehár Ferenc (zeneszerző)
Dr. Lukinich Imre (történész)

Az adományozások adatait a következő táblázatban foglaltam össze:

Táblázat – az összes adományozás áttekintése

Év	M. C. l. – alkalmi f.	M. C. 1.	M. C. k. urak	M. C. k. hölgyek	M. C. dj.
1930.	–	10	56	4	–
1931.	–	–	2	–	–
1932.	–	–	–	–	–
1933.	–	–	–	–	–
1934.	–	–	–	–	–
1935.	–	2	7	–	–
1936.	–	–	–	–	–
1937.	–	2	3	1	–
1938.	–	1	3	1	–
1939.	–	2	–	–	–
1940.	1	3	16	2	–
1941.	–	2	10	–	1
1942.	–	1	3	–	5
1943.	–	–	3	–	–
1944.	–	–	3	–	–
összesítés:	1	23	106	8	6

Áttekintve az adományozási gyakorlatot, egyesekben felmerülhetnek olyan jelentős személyiségek nevei, akik hiányoznak a kitüntetettek sorából, illetve megint mások netán kifogásolhatnak olyan neveket, akiket az utókor kevésbé értékelt. Összességében az állapítható meg, hogy a korabeli felfogásnak megfelelően ismertek el bizonyos személyiségeket, tárgyköröket. Igyekeztek a legkülönbébb tevékenységi körök képviselőit elismerni. Ezen kiemelt kulturális elismerést kis számban bár, nők is megkapták. Sajnos csak a 14. (Bottai Giuseppe)³⁶ és a 17. (Harsányi Lajos, Lehár Ferenc, dr. Lukinich Imre)³⁷ adományozások vonatkozásában kerültek elő, rendkívül érdekes adatokat tartalmazó, a kitüntetettek tevékenységét, érdemeit részletesebben összefoglaló vallás- és közoktatásügyi miniszteri előterjesztések.

A külföldi kitüntetetteket vizsgálva, megjegyzem, hogy az „alkalmi fokozattal” elismert III. Viktor Emánuel olasz uralkodó valóban jeles numizmatikus volt. Kora legnagyobb éremgyűjtői közé tartozott, s komoly szakirodalmi tevékenységet is kifejtett.³⁸

³⁶ MOL. K. 27. ML. mmi. – Budapest, 1941. június 10. – 2. ügy, melléklete – a 1697/1941. eln.szám.

³⁷ MOL. K. 27. ML. mmi. – Budapest, 1944. február 22. – 40. ügy melléklete – 851/1944. eln.szám.

³⁸ Huszár L.: Viktor Emánuel, a numizmatikus. „Tükör” 1937. (6. szám) V. évf. 393-395.

A protokolláris elem talán a 16. adományozás esetében tételezhető némiképpen fel, amikor az akkori Magyarországgal szövetséges államok egy-egy képviselőjét tüntették ki a Magyar Corvin-díszjelvénnel.³⁹ Összehasonlítva azonban ezt az igen kis számú adományozást, a tárgyalt időszakban egyes államok között általánosnak tekinthető, széles körű rendjel- és kitüntetésadományozási gyakorlattal, ez csupán jelképnek tekinthető. Itt csak a német-román relációban érvényesült – kölcsönös – kitüntetésadományozási gyakorlatra utalok.

A tárgyalt kitüntetésekkel elismert személyek döntő része valóban kiemelkedő képviselője volt a magyar tudományos-, irodalmi-, művészeti-, kulturális életnek. Olyan emberek kapták meg a Magyar Corvin-láncot, a Magyar Corvin-koszorút, akiket ma is megbecsült nagyságként említenek a magyar tudománytörténetben, irodalomtörténetben, kultúrhistóriában. Az adományozási gyakorlat nem hígult fel. A fentieket jól alátámasztja egy további falerisztikai adalék is. 1945. után, a nagy társadalmi változásokat követően a Magyar Corvin-lánc és a Magyar Corvin-koszorú kitüntetettjeinek nagy részét továbbra is elismerték. Egy részük különféle kitüntetések is kapott az új politikai helyzetben is. Így 18 személy kapott Kossuth Díjat (egyesek többször is) és más kiemelt kitüntetések, elismerések a Magyar Corvin-lánc és a Magyar Corvin-koszorú tulajdonosai közül.⁴⁰

Érdekesekek a kitüntetések történetének részleteire vonatkozó, sajnos igen hiányos, s csak nagy utánajárással fellelhető források. A Magyar Corvin-lánc és a Magyar Corvin-koszorú tulajdonosaiból álló testület 1931. február 23-án jött létre. Az alakuló ülésen először a vallás- és közoktatásügyi miniszter, gróf Klebelsberg Kunó tartott beszédet, majd kijelölték a korelnököt és a korjegyzőt. Ezt a Magyar Corvin-lánc és a Magyar Corvin-koszorú tulajdonosai testülete elnökének s két jegyzőjének megválasztása követte.⁴¹ Évente tartottak ún. Corvin-vacsorákat a kitüntetések tulajdonosai. Így pl. 1937. február 23-án, Mátyás napjának előestéjén a Hungaria-szálló különtermében „ünnepi estebéden hódol”(tak) Mátyás király emlékének”. Az ünnepi Corvin-emlékbeszédet, az e célra készült Corvin-serleggel, Kornis Gyula mondta el.⁴²

Fellelhetők a Magyar Corvin-lánc és a Magyar Corvin-koszorú átadása alkalmából íródott, különféle gratulációk is a levéltári anyagokban. Így pl. az Országos Közegészségügyi Tanács 1930. február 20-án tartott ülésén, jegyzőkönyvben örökítette meg Bókay János és Korányi Sándor tanácsstagok kitüntetését.⁴³ Dr. Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás, 1937-es, a Magyar Corvin-lánccal történt kitüntetését követően nagyszámú gratulációt kapott.⁴⁴

Shvoy Lajos székesfehérvári püspök szerint „... a kitüntetéssel a magyar katolicizmusnak egy régi sérelme reperáltatott és Eminenciád korszakalkotó munkássága az egyházi jog terén a világi hatalom előtt is méltó tiszteletben és elismerésben részesült.” „... hiszen Eminenciád korszakalkotó munkássága az egyházjog terén nem mai keletű, az éppen olyan egyedülálló volt a Corvin-lánc alapításakor mint ma; nem a tudományos érték

³⁹vö. a 34. lábjegyzettel.

⁴⁰Így Kossuth Díjat kapott: G. Bajor Gizi (1948), Bartók Béla (1948 - posztumusz), Fejér Lipót (1948), Glatz Oszkár (1952), Horváth János (1948), Kisfaludi-Stróbl Zsigmond (1950, 1953), Kodály Zoltán (1948, 1952, 1957), dr. Németh Gyula (1948), Palló Imre (1949), Rudnay Gyula (1949), dr. Schimanek Emil (1948), Szentgyörgyi Albert (1948), Szőnyi István (1949), Tamási Áron (1954), dr. Tamás Lajos (1973), dr. Varga József (1950, 1952), Zemplén Géza (1948), Zathureczky Ede (1951, 1952); pl. Burghardt Rezső Munkácsy Mihály Díjat kapott (1953), Kiss Ferenc pedig megkapta az „Érdemes művész” címet.

E vonatkozásokban v.ö.: *Darvas Pálné-Klement T.-Terjék J.*: Kossuth-díjasok és Állami Díjasok almanachja 1948-1985. (Budapest 1988.); – *Magyar Józsefné szerk.*: Díjasok és kitüntetettek adattára 1948-1980. (Kaposvár 1984.)

⁴¹Budapest, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Levéltára (továbbiakban: SOM.L.) – Dr. Korányi Sándor iratai 96. doboz 8. pallium. – Gróf Klebelsberg Kuno m.kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter – nyomtatott – meghívója. (A keltezés és a név gépelt). Budapest, 1931.február 14.; – Uo. Napirend (nyomtatott).

⁴²v.ö. pl. Esztergom, Prímási Levéltár (továbbiakban PL.) Dr. Serédi Jusztinián hercegprímás iratai S 22. Hóman Bálint – gépelt – levele (a Magyar Corvin-lánc és a Magyar Corvin-koszorú tulajdonosaiból álló testület elnöke).

⁴³SOM. L. – Dr. Korányi Sándor iratai. 96. doboz 8. pallium Gépelt „Jegyzőkönyvi kivonat” (1930. február 20.)

⁴⁴PL. – Dr. Serédi Jusztinián hercegprímás iratai S. 22. 48 gratuláció, különféle társadalmi állású, beosztású emberek-től. Ezek között megemlíthető pl. Darányi Kálmán miniszterelnök. Budapest, 1937. február 8. (gépelt); József királyi herceg, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. Budapest, 1937. február 9. (gépelt); Kammerer M. A. R. J. C. J., a Szent Szív Intézet főnöknője, Budapest, 1937. február 9. (gépelt); Dr. Karafiáth Jenő, Budapest főpolgármestere. Budapest, 1937. február 9. (gépelt); Lánier Kornél, a MÁV elnökhelyettese. Budapest, 1937. február 8. (gépelt); Petri Pál, az Országos Gyermekevédő Liga ügyvezető alelnöke. Budapest, 1937. február 8. (gépelt); Spáth Gyula, Győr, 1937. február 11. (gépelt); Szily Kálmán, m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumi államtitkár. Budapest, 1937. február 13. (gépelt); Vida Jenő, a Magyar Általános Köszénbánya Rt. elnök vezérigazgatója. Budapest, 1937. február 8. (gépelt).

hiánya, de más politikai elgondolások voltak az oka annak, hogy a katolikus klerus kiválóságai közül senkit sem tisztelt meg ezzel a felelős kormány.”⁴⁵

A gratulálók közül többen is jogász-szempontról közelítenek a kitüntetéshez és a kitüntetéshez. Így pl. dr. Doroghy Kálmán ügyvéd, Esztergom és Komárom vármegyék tiszteletbeli tiszti főügyésze írja „hogy a magyar és világ-egyház soká lehessen részese azoknak az újabb értékeknek, amelyek a canonjog codificatorának és az egyházjog leghivatottabb mesterének keze alól a jövőben is kikerülnek”.⁴⁶ Oswald István a M. kir. Kuria elnöke is megjegyzi „... a jogtudománynak jutott ez a szép magyar elismerés”.⁴⁷

Kisfaludi Stróbl Zsigmond, aki 1930-ban kapott Magyar Corvin-koszorút, 1969-ben megjelent emlékiratában így emlékezik meg elismeréséről: „1924-ben Lyka Károly meghívott két kollégámmal, Sidló Ferencsel és Szentgyörgyi Istvánnal a Casino kávéházba. Lyka Károly előadta, szeretné, ha átvennénk a Főiskolán három tanszék vezetését, mint meghívott tanárok... fizetés nélkül. Furcsa volt ez az utóbbi feltétel, de mégis elfogadtuk. Hosszú éveket át neveltük az ifjúságot, míg végre 9 év ingyen munka után a VII. fizetési osztályba jutottunk. Ezután már gyorsan haladtunk előre a VI., majd az V. osztályba. Közben kormányfőtanácsosok is lettünk, majd Corvin-koszorút kaptunk munkánk elismeréséül.”⁴⁸

A Magyar Corvin-lánc, a Magyar Corvin-koszorú és a Magyar Corvin-díszjelvény insigniái

A kitüntetettek, elismerésükkor átvételi elismervényt kaptak, s kötelezték magukat, hogy a jelvényt, haláluk után visszaküldik Magyarország Kormányzójának kabinetirodájához (a Corvin-dekorációk tennivalóval felhatalmazott irodához).⁴⁹ Egészen a korszak végéig ténylegesen megtörtént a kitüntetett halálát követően a jelvény visszaküldése.⁵⁰ 1938-ig ugyancsak visszaküldték a Magyar Corvin-koszorú jelvényét, a Magyar Corvin-lánccal való későbbi kitüntetés esetében is. A jelvények hátoldalába belevették a kitüntetett nevét, ismételt adományozás esetében újabb név került a jelvény hátoldalába. Ezek a kitüntetések, tehát igen sajátos, személyhez kötődő ereklyének tekinthetők.

A Szabolcska Mihálynak (1861-1930), 1930-ban adományozott Magyar Corvin-koszorút, 1931-ben Dudits Andor kapta meg.⁵¹ A Hóman Bálintnak 1930-ban adományozott Magyar Corvin-koszorút, 1935-ben, a Magyar Corvin-lánccal történő kitüntetésekor visszaadta, s azt ugyanebben az évben kiadták Szily Kálmának.⁵² A tárgyalt jelvényeken két-két név szerepel. Itt jegyzem meg, hogy Hóman Bálint nevével ismeretes egy további Magyar Corvin-koszorú, ezen csak egy név szerepel.⁵³ Ezt feltehetően 1938-ban készíthették. Hóman Bálint egyszerre viselte a Magyar Corvin-lánc és a Magyar Corvin-koszorú jelvényeit, illetve más kitüntetések, mint ahogy ez korabeli fényképfelvételeken tanulmányozható.

Az alapításnál alapvető szerepet játszó gróf Klebelsberg Kuno Magyar Corvin-láncát, ismételt nem adományozták, ezt a Parlamenti Múzeumban helyezték el, utóbb a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárába került.⁵⁴

Az eredeti elképzelések szerint, az olyan jelvények, amelyek hátoldalára már nem fért több név, múzeumi megőrzésre kerültek volna.⁵⁵ Ennek gyakorlati megvalósítása csupán elképzelés maradt.

⁴⁵Uo. Shvoy Lajos székesfehérvári püspök levele Serédi Jusztiniánhoz. Székesfehérvár, 1937. február 9. (gépelt)

⁴⁶Uo. Doroghy Kálmán levele Serédi Jusztiniánhoz. Budapest, 1937. február 8. (gépelt)

⁴⁷Uo. Oswald István levele Serédi Jusztiniánhoz. Budapest, 1937. február 8. (kézirat)

⁴⁸Kisfaludi Stróbl Zs.: Emberek és szobrok. (Budapest 1969.) 91.

⁴⁹PL. – Dr. Serédi Jusztinián hercegprímás iratai S. 22. 1335/1937. szám eln. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter levele. Budapest, 1937. február 20. Hátoldalán Serédi bíboros, Hómannak a tárgyban írt levélfogalmazványa. – Esztergom, 1937. február 22.

⁵⁰SOM. L. – Dr. Korányi Sándor iratai. 96. doboz 8. pallium pl. Nyugta, amelyben a kabinetirodai segédhivatal főigazgatója igazolja az elhunyt Dr. báró Korányi Sándor egyetemi rendes tanár hagyatékából való Magyar Corvin-lánc, családjától történő átvételét. Budapest, 1944. április 26. (gépelt)

⁵¹Miskolc, Herman Ottó Múzeum gyűjteménye – Ltsz.: Felvétel alatt.: – Trogmayer O. szerk.: Aranylétár. Rejtett kincsek az ország múzeumaiból. (Budapest 1989.) 84. 16. szám

⁵²Magyar Zoltán magángyűjteményében (Wien).

⁵³Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár (továbbiakban: MNMÉ.) Ltsz.: 94-976-1.; – közli: Makai Á.-Héri V. i.m. 228. 353. szám, 177. 353. szám illusztrációja.

⁵⁴MNMÉ. Ltsz.: 14/951-129. A darab szerepelt: A gróf Klebelsberg Kunó Emlékkiállítás tárgymutatója. (Budapest 1933.) 31. IX. terem (iparművészet) – 5. üvegszekrény; – közli: Makai Á.-Héri V. i.m. 228. 352. szám, 177. 352. szám illusztrációja.

⁵⁵Felszeghy F.-Rátvay I.-Petrichevich Gy.-Ambróczy Gy. i.m. 466.

Az 1940-es – erdélyi adományozáskor – az eddig vizsgált példányok tanulsága alapján új jelvények kiadására került sor, nem névvéssel ellátott darabokat adományoztak ismét.

Figyelemmel az ismételt adományozásokra, az adományozási számoknál jóval kevesebb jelvény lehetett. Érdekes kutatási feladat lenne, a teljes fennmaradt jelvényanyag őrzési helyeinek összegyűjtése, a jelvényvése-
tek adatainak rögzítése. Feltehetően, 1938-tól kezdődően más kitüntetett is elkészíttette, Corvin-lánccal tör-
tént kitüntetését követően, a korábban adományozott, a visszaadott Magyar Corvin-koszorú jelvényét. Mindezt
összefoglalva, tekintettel a kis számú adományozásra, az ismételten kiadott jelvényekre, az igen kis számú lánccal- és koszorúval is kitüntetett személyre a fent tárgyalt jelvények a legtrikább magyar kitüntetések közé tar-
toznak.

Érdekeség, hogy – ellentétben az Alapszabály 4. §-ban leírt jelvényekkel,⁵⁶ valamennyi insignia nem arany, hanem ezüst színű, illetve ezüsből készült.

A Magyar Corvin-lánc előlapján⁵⁷ szereplő, részben áttört, a Mátyás királyt ábrázoló érem körül elhelyezett díszítésen egy-egy támaszkodó női akt figyelhető meg, zöld zomácozású fűszoknyát viselnek ezek az alakok. Az érem felett, fehér zomácozású szalagocskán látható a „Pro scientia – litteris – et artibus” felirat. Fent középen, gyümölcsökkel teli kosár, alul két delfin figurája van. A virágkosár felett, kék zomácozású alapon, a Hunyadi család címerállata, a holló látható, ezüst koszorúban. E tagról függ le a jelvény.

A jelvény hátoldalán az érme tulajdonos neve van bevésve, illetve üres felület a későbbi kitüntetések számára. A női figurák itt is kidolgozottak, zománcozottak. A „coulant” jellegű felső tag hátoldalán, fehér zománcozású alapon, arany „C” (CORVIN) betű látható.

A jelvény rovátkolt felületű, két gömböcskével díszített láncocskáról függ le, mely patenttal működő – nyitható-, zárható – ezüst lapocskában végződik.

Meg kell emlékezni az olasz uralkodónak adományozott – az Alapszabályban, s más dokumentumban nem említett – alkalmi fokozat, a Magyar Corvin-lánc aranycsillaggal ékesített aranyjelvénye insigniáiról is. Ennek képe megjelent a korabeli sajtóban, így az tanulmányozható.⁵⁸ Ezt a kavalitások kivitelű kitüntetését Csajka István tervezte és Batta György kivitelezte.⁵⁹ Megvizsgálva ezeket a jelvényeket (lánc és csillag), a Magyar Corvin-lánc és a Magyar Corvin-díszjelvény, valóban arany (?) példányai láthatók a felvételeken.

A Magyar Corvin-koszorú előlapján színes zomácozású pajzsban a Hunyadi (Corvin) család címere látható. Kék alapon, barna faágat tartó, balra tekintő fekete holló, csőrében gyűrűvel. A pajzs hátoldalán van bevésve a tulajdonos neve. A hátoldalon felhajtható felfüggesztő tű található, alul beakasztó kampóval a koszorúkon.⁶⁰ Ezen részlet kidolgozása eltérő az egyes példányoknál, így pl. Székelyhidi Ferencnek 1930-ban adományozott koszorú hátoldalán alul, egy kis kettős felfüggesztőkar van rádolgozva.⁶¹

A Magyar Corvin-díszjelvény hátoldala üres, de ezen nincs bevésve a tulajdonos neve.

A tárgyalt kitüntetések miniatűrjai a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak. Eddig a magyar Corvin-díszjelvény miniatűrjának tanulmányozására nem volt módom.

A tárgyalt kitüntetések fekete, felső részén arany „C” betűvel ékesített, fekete tokokban adományozták. E tokok belülről fehér színűek.

A korabeli sajtóban publikálták az alkalmi fokozat nyitott tokját. Ennek színe, kivitele – feltehetően – megfelelt az általánosan adományozott példányok tokjainak, esetleg díszesebb megmunkálású volt. Kinyitott belső oldalán egy alulról balra induló, s a jobb felső sarokba futó háromszínű keskeny szalag (piros-fehér-zöld) figyelhető meg.⁶²

⁵⁶ Alapszabály 2.

⁵⁷ MNMÉ. Ltsz.: 14/951-129.

⁵⁸ „Tolnai Világlapja”

⁵⁹ Kádas S.: Modern ékszer. „Magyar Iparművészet” 1941/4. szám (44. évf.) 42-43., a 46. p-n. illusztráció.

⁶⁰ MNMÉ. Ltsz.: 94/976-1.

⁶¹ MNMÉ. Ltsz.: 50/949-4.

⁶² „Tolnai Világlapja”

* * *

Pandula Attila

DIE GESCHICHTE DER UNGARISCHEN CORVIN-KETTE, DES CORVIN-KRANZES UND DES CORVIN-EHRENZEICHENS

Zum Grossteil waren es, auch heute noch anerkannte und hochgeschätzte Vertreter der ungarischen Wissenschaft und Kunst Kultur.

Interessant ist, dass man auf der Rückseite der Corvin-Abzeichen eingravierte Namen sieht. Nach dem Ableben des Ausgezeichneten wurden die Corvin-Dekorationen zurückgegeben und dann vom neuem verliehen. Bei solchen Gelegenheiten wurde ein weiterer Name in die Rückseite des Ehrenzeichens eingraviert. Mit Hinsicht auf die äusserst beschränkte Zahl der Verleihungen, werden die öfters verliehenen Ehrenzeichen-Stücke als sehr grosse Rarität angesehen.

A magyar bárcák osztályozása

Az éremtani kutatásokban a bárcáknak jelentős irodalma van. Ugyanakkor e rendkívül változatos anyag egységes rendszerbe foglalását mindössze néhány külföldön megjelent cikk kísérelte meg. Hazánkban ilyen jellegű kísérlet eddig még nem történt.

Az a néhány, elsősorban német vagy az egyes részterületeket felölelő angol nyelvű írás, ami ebbe a témába vág, sok helyen érintkezik a magyar bárcanyag rendszerbe foglalásának kérdéseivel, ám bennük több olyan kategória is szerepel, amik hazánkban egyáltalán nem ismertek és így mint bárcákra nem is volt rájuk igény. Itt szükségesnek érzem hangsúlyozni, hogy maga a bárca szó is sok esetben a különböző embereknél mást és mást jelent. Éppen ezért a szó pontos meghatározása, az egyes bárcatípusok működésének részletes körülhatárolása elengedhetetlenül szükséges.

Luschin von Ebengreuth¹ munkájának 4. részében több bárcatípust sorol fel, de láthatóan nem törekszik arra, hogy az ismert bárcákat valamiféle jól körülhatárolható csoportokba ossza. Így ez a munka legfeljebb ötleteket adva további gondolkodásra serkent.

Schöttle² dolgozata már sokkal alaposabban átgondolt mű, ami az anyagot igen aprólékosan dolgozza fel. A bevezetésben felvázolja a bárcák történetét és egészen Valentinianus császár koráig vezeti vissza az első darabok megjelenését, amivel a bárcáknak több mint 1500 éves történelmet igazol. Tekintettel arra, hogy Schöttle munkája alapos, az öt főcsoportját célszerűnek tartom felsorolni: (A) nemzetgazdasági és jogi tartalmat nem hordozó jegyek (pl. a kegyérmek), (B) ellenőrző, hitelesítő és bizonyító jelvények (pl. különféle párt- és egyesületi jelvények), (C) nemzetgazdasági és jogi tartalommal rendelkező fizető- és igazoló bárcák (valódi bárcák), (D) személyi tulajdont igazoló cédulák és jegyek (pl. a ruhatári jegyek, csomagmegőrző cédulák), (E) jelképes pénzek (pl. a szükségpénzek).

Bár úgy tűnik, hogy Schöttle figyelme mindenre kiterjed, a főcsoportok lebontásakor az alcsoportok és az azok alatt felsorolt részletek esetenként átfedik egymást, vagy az eltérő alcsoportok darabjainak alkalmazási területe helyenként azonosnak tűnik. E fogyatékok miatt a rendszer nem alkalmazható maradéktalanul a magyar bárcanyagra. Így az alábbiakban, a korábbi rendszerek³ használható elemeinek megfigyásával, új rendszer körvonalait kíséreltem meg felvázolni.

Hogy a bárca helyét pontosan meghatározhassuk a numizmatikában néhány mondattal utalni kell a pénzhelyettesítőkre, illetve azok főbb csoportjaira. A pénzhelyettesítő, mint a neve is mutatja, az államilag kibocsátott hivatalos pénz helyett használt elszámolási eszköz. A pénzhelyettesítőket két nagy csoportra oszthatjuk: fedezete van és fedezete nincs. Az előbbi csoportba tartoznak a *helyi* és a *magánpénzek*. Ezek ismét két-két alcsoportra bonthatók: i) értéküket saját anyaguk fedezi, vagyis aranyból vagy ezüstből készültek; ii) anyaguk nem fedezi a rajtuk feltüntetett névértéket, ezek gyakran készülnek papírból, rézből, ónból vagy más fémötvözetből.

A pénzhelyettesítők másik nagy csoportjába tartoznak a *szükségpénzek* és a *bárcák*. A szükségpénz olyan értékjeles fémérme vagy papírdarabka, ami, Kahler⁴ megfogalmazása szerint „konkrét történeti helyzetben kialakult, quasi szükséghelyzet jellegű abszolút vagy relatív fizetőeszköz hiány kiküszöbölésére egy államon belül meghatározott területre időbeli korláttal, a törvényes pénzhez viszonyított pénzhelyettesítő

¹Luschin von Ebengreuth, A.: Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelalters und der Neueren Zeit. München und Berlin (1904).

²Schöttle, G.: Systematik der Marke alter und neuer Zeit. NZ 13(1920) 1–35.

³Hasselmann, W.: Berlin Marken und Zeichen. Battenberg, München (1987).

⁴Kahler Frigyes: A szükségpénz fogalma és funkciói. Az Érem 1 (1974) 33–36.

eszköz, amely átveszi a pénz vagy államilag elismert általános pénzhelyettesítő – bankjegy – forgalmieszköz és fizetési funkcióját.” További jellemzője, hogy névértéke előállítási költségénél magasabb és gyakran semmiféle fedezete sincs.

A régebbi magyar nyelvű szakirodalomban a bárca nincs pontosan körülírva. A Pallas Nagy Lexikonában ezt találjuk: „pénzértékű jegy, melyet gyárakban és bányákban, ipartelepen, vasúti munkálatoknál a folyó pénznek helyettesítésére, háborús időkben pedig a váltópénz pótlásának hiányára használnak. A számolón a bárca társasjátékoknál tett összegek, a számmal ellátott ebbárca a lefizetett ebadó jelzésére szolgál.” E meghatározás szerint, mint látjuk, a bárca egyben szükségpénz is. Ami persze nem igaz! A szócikk többi része azonban viszonylag jól rámutat a bárca igazoló, fizető, elszámoló és a különféle játékoknál betöltött szerepére. A bárcairodalomban⁵ sok olyan kifejezés látott napvilágot, amik jól-rosszul utalnak a leírt darabok működésére. Ezeket a kifejezéseket kétféle csoportba oszthatjuk. Az egyikbe a bárca használatának helyére utalókat a megnevezések (gyár, intézmény, szövetkezet, tágabb értelemben a kereskedelem, mezőgazdaság), a másikba aszerint csoportosíthatók a bárcák, hogy működési elvük milyen: pl. a robot elvégzését vagy az adók, vámok lerovását igazolja, vagy hogy az előfizetési vagy fogyasztási bárcával fizetni lehet. Az egyes kategóriák megalkotásában én ez utóbbi csoportosítást tartom fontosabbnak, hiszen ez fejezi ki leginkább a bárca használatának lényegét. Így az alábbiakban a *bárcák működését tekintem meghatározó elvnek*.

Az elmondottak alapján így most már nyilvánvalóvá válik, hogy a főcsoportok (az alábbiakban I-V) és a bennük foglalt alcsoportok mindegyikének pénzügyi vonatkozása van. Vagyis megegyezően hangsúlyozom, hogy a bárcák tárgyalásakor minden esetben csak azt az eszközt tekintem bárcának, aminek a klasszikus értelmezés szerint is valamilyen formában pénzt helyettesítő szerepe van, vagy pénzben kifejezhető megtermelt értéket vagy tárgyat képvisel.

Számtalanszor találkozunk a bárca megnevezéssel olyan esetben, amikor ez a követelmény nem teljesül, vagyis a daraboknak semmiféle pénzügyi vonatkozásuk sincs. Ezek a numizmatikai emlékek egy vagy több további főcsoportot alkotnak, amiket *jelvényeknek* és *zsetonoknak* nevezhetünk.⁶

A *bárca* olyan papírból vagy más tartós használatra alkalmas anyagból, gyakran fémből készült igazolási, fizetési vagy valamilyen elszámolási művelet lebonyolítására létrehozott eszköz, ami a mindenkor hivatalos forgalmi pénz kiváltására képes, forgalma térben korlátozott, de helyileg hosszabb ideig, ismételten is felhasználható.

Vagyis a bárcák működését tekintve vezérlő elvnek öt főcsoportot különböztethetünk meg: igazoló-, fizető-, játék-, elismervénybárca és számvetőpénz. Ezek közül két nagy csoport emelkedik ki. Az első és egyben a legnagyobb csoport az igazolóbárcák, amelyek a nyugta, az elismervény szerepét töltötték be. A másik jelentős csoport a fizetőbárcák, amelyek viszont utalványként működtek. A középkori ill. kora újkori számvetőpénzeknek sem igazoló sem fizető funkciójuk nem volt, de pénzügyi vonatkozások, ha kissé távoli is, kétségtelen, miszerint ezek segítségével számoltak a számolóáblakon. Így, kis jóindulattal, a számvetőpénzek alkotják a bárcák ötödik csoportját.

⁵ Zombori Lajos: Adatok a bárca szavunk eredetéhez. NK 86–87 (1988) 172–173.

⁶ Fémből vagy más anyagból készült érem vagy plakett, ami valamilyen eseményhez kapcsolódik vagy valamilyen működési elven alapszik, de semmiféle pénzügyi vonatkozása sincs. Alkalmanként fűlegett. Az alább felsorolt 11 csoportban szereplő megnevezések részben párhuzamos nevek, más esetben további önálló csoportot alkothatnak. Legtöbbnek a neve világosan utal használatára, ennek ellenére két helyen úgy éreztem, hogy a név mögött meghúzódó tartalom oly széleskörű, esetleg kevésbé ismert, hogy célszerű meghatározást adnom.

1. Emlékérem, emlékezseton (évfordulói zseton), koronázási zseton.

2. Gépcímke: más néven géplakett, amit a gyártó cég rögzít gépeire és szerszámaira hitelesítés céljából.

3. Igazolójegy: a munkahelyre, üzemegységbe, klubba vagy zárkörű rendezvényre történő belépéskor felmutatandó, rendszerint fémből készült, a hátlapján gyakran sorszámmal ellátott éremszerű jegy. (A papír alapanyagból készült, névre szóló ilyen jegyet igazolványként ismerjük.) Ide tartoznak még pl. a nyomozói és ellenőrzési, az útkaparóbárca, a vadászati bárca, a koldulásra jogosító jelvény.

4. Jutalomérem, jutalomzseton (pl. iskolákban).

5. Kegyérem, búcsújárási érem.

6. Polgárérem, tagsági érem (pl. szabadkőműves), tagsági jegy, társláda tagsági jegy (pl. bányászati).

7. Reklámbárca, reklámozseton, névjegybárca.

8. Szavazóbárca.

9. Talizmán, szerencsepénz (BUÉK-zseton), jókívánsági érem.

10. Valódi jelvények, kitűzők, botplakettek.

11. Jelenléti érem (pl. bányában), jelenléti lap (gyárakban, üzemekben).

I. Igazolóbárcák

Valamilyen munka elvégzésének vagy kötelezően előírt teher kifizetésének, esetleg elszámolás igazolására szolgáló papír, fém vagy más anyagból készült jegyek, amelyek nyugtaként ill. elismervényként működnek.

1. *Robotbarca*: olyan értékjel nélküli de bizonyos jelkép, betű vagy rövid szöveg révén a teljesítmény mennyiségére vagy milyenségére, esetleg a fölbirtok tulajdonosára utaló rendszerint négyszögletes papírlapocskák, vagy fémből, üvegből esetleg más tartós anyagból készült pénzszerű érme, gyakran három- vagy többszögletű fémlapocskák, ami a jobbágy meghatározott évi munkakötelezettségének egységnyi része lerovásának igazolására szolgál. Két nagy csoportját ismerjük: kézi és ígás robotbarca. Irodalomból vett egyéb elnevezések: aratóbarca, gyalogrobotbarca, gyalogos robotbarca, ígásrobotbarca, ígásrobot üvegbarca (üvegből), kézi robotbarca, kocsirobotbarca, robotjegy (papírból) (VIII. t. 1. kép).

2. *Uradalmi barca*: olyan értékjeles, ritkábban értékjel nélküli gyakran a tulajdonos címerét ábrázoló négyszögletes papírlapocskák, vagy fémből készült pénzszerű érme, amit különféle mezőgazdasági munkák elvégzésének fejében az uradalomban dolgozó szabad emberek kaptak fizetés gyanánt. A bárcákat előre meghatározott napokon az uradalom pénztárában hivatalos pénzre lehetett beváltani. Egyéb elnevezések: bon, napszámbarca, napszámjegy, uradalmi utalvány, utalvány (VIII. t. 2. kép).

3. *Közmunkajegy*: olyan papírból vagy ritkábban fémből készült igazolójegy, ami egy városban vagy várszékhelyen szükségyszerűen elvégzendő, közteherként kirótt különféle munkákra (pl. leomlott várfal felépítése, hidak felújítása, utak javítása) kötelezően előírt egységnyi munkamennyiségnek az elvégzését igazolja. Egyéb elnevezések: közmunkabarca, várpénz (VIII. t. 3. kép).

4. *Vámbarca*: olyan értékjel nélküli, ritkán értékjeles, a kibocsátó helysége vagy intézményre, esetleg a vám milyenségére utaló jelképekkel díszített pénzszerű papírdarabka vagy változatos alakú érmeszerű fémlapocskák, ami különféle vámok megfizetésének az igazolására szolgál. Egyéb elnevezések: boleta, boletta, alagútbarca, ellenőrzőjegy, „Engedelem”, fabarca, hídbarca, hídjegy, kapubarca, kövezetvám, „Lánchíd-jegy”, rőzsebarca, Schlafgroschen, sorompóvám, útvám, zsidóbarca (VIII. t. 4. kép).

5. *Adóbarca*: olyan értékjeles vagy értékjel nélküli, gyakran az adó milyenségére utaló jelképpel díszített, rendszerint fémből készült, érmeszerű vagy igen változatos alakú fémlapocskák, ami a tárgyév valamilyen adókötelezettség befizetésének az igazolására szolgál. Egyéb elnevezések: adójelvény, ebbarca, gabella, kutya-barca, ebvédjegy (VIII. t. 5. kép).

6. *Temetkezési barca*: olyan értékjeles és az elmúlással kapcsolatos szöveggel és jelképekkel (koponya és lábszárcsontok, homokóra) díszített érmeszerű fémlapocskák, amit a temetkezési egyletek a halálessettel összefüggő költségek fedezésére az egylet tagjaitól beszedett hozzájárulási összeg megfizetésének igazolására bocsátottak ki. Egyéb elnevezések: halottpénz, temetőpénz (VIII. t. 6. kép).

7. *Bérbarca*: olyan fémből készült, pénzérmeszerű jegy, amit gyárakban, üzemekben esetleg más cégek-nél a munkás bérének kiegyenlítésére használtak. A bárcák rendszerint hetente vagy a hónap egyik előre meghatározott napján a munkáltató pénztárában hivatalos pénzre beválthatók voltak. Különösen célszerű fél napi vagy egynapi alkalmi munkák elvégzésének igazolására. Egyéb elnevezések: munkabarca, munkajegy (VIII. t. 7. kép).

8. *Elszámolási barca*: olyan fémből vagy műanyagból készült értékjeles érmeszerű jegy, ami különféle összegek gyors elszámolására alkalmas. Ilyenek a belső gazdasági elszámolásokat elősegítő jegyek. Egyéb elnevezések: kaució pénz, letéti barca, teljesítménybarca (pl. a baromfiiparban), pincérpénz (VIII. t. 8. kép).

9. *Visszatérítési barca*: olyan papírból vagy fémből, esetleg műanyagból készült jegy, amit a kibocsátó cégek a nagyobb forgalom reményében adnak ki és amiből rendszerint több példányt összegyűjtve a vásárló valamilyen kedvezményre vagy az igazolt érték bizonyos százalékának pénzbeli visszatérítésére való jogosultságot igazolja. Ilyenek pl. a sörpénz, a SZIT-barca, a Sempronia-zseton. Egyéb elnevezések: ajándékbarca, rabatt-barca (VIII. t. 9. kép).

10. *Osztalékbarca*: a fogyasztási szövetkezetek papírból vagy fémből, alkalmanként műanyagból készült értékjeles jegyei, amik a vásárolt cikkek által képviselt érték évenként esetleg változó, de egy évre előre meghatározott százalékát képviselve a szövetkezeti tag osztalékokra való jogosultságot igazolják. Ilyenek pl. a közelmúltban is forgalomban volt különféle értékeket viselő, színes műanyagbárcák. Egyéb elnevezés: ÁFÉSZ-zseton (IX. t. 10. kép).

11. *Adománybárca*: olyan papírból vagy fémből készült értékes jegy, érme vagy plakettszerű bárca, amit az adományozó pénzért megvásárol és a begyűlt összeget a kibocsátó valamilyen közhasznú, jótékonyági célra fordítja. Egyéb elnevezések: kolduspénz, „Lánchíd” újjáépítési bárca, téglajegy (IX. t. 11. kép).

12. *Belépőbárca*: olyan rendszerint fémből, esetleg más anyagból készült érmeszerű jegy, ami éttermek, sörkertek, varieték, nyilvános házak, mozik stb. látogatásakor a belépődíj kifizetését igazolja és amit esetleges fogyasztás alkalmával előre meghatározott összegként a látogatónak gyakran beszámítanak. Ilyenek pl. a RIO-pengő, a MIÉNK kávéház bárcája, az állatkerti belépő (IX. t. 12. kép).

13. *Zalogbárca*: fémből vagy műanyagból készült érmeszerű igazolójege, amit pl. göngyölegek (ládák, rekeszek, zsákok) és evőeszközök kölcsönzésekor, vagy üvegbetétek visszatérítésekor használnak (IX. t. 13. kép).

II. Fizetőbárcák

Vásárlásra vagy valamilyen szolgáltatás biztosítására alkalmas, egyezményes pénzhelyettesítő, ami munkaköri ellátmány fejében jár, esetleg szövetkezeti vagy más elszámolási rendszer lebonyolításának a megkönnyítésére használható, így utalványként is működik.

1. *Előfizetési bárca*: olyan fémpénzszerű, különféle értékelet vagy valamilyen áru nevét, annak mennyiségét magán viselő jegy, amit a fogyasztási szövetkezetek tagjai előre megvásároltak, majd a szövetkezet boltjaiban a vásárlás során ezzel fizettek. A szövetkezeti tag a bárcát a szövetkezet nyereségének arányában kedvezményes áron kapta (IX. t. 14. kép).

2. *Cégbárca*: olyan fémpénzszerű, értékes érme, amit különféle cégek, kereskedők elsősorban törzsvásárlói részére bocsátottak ki, azzal a céllal, hogy a bolt forgalmát növeljék. Ellenszolgáltatásként a cégek a bárcát 5–10–15 %-os kedvezménnyel biztosították vásárlóiknak. Egyéb elnevezés: cégpénz (IX. t. 15. kép).

3. *Illetménybárca*: különféle anyagokból, de elsősorban fémből készült érmeszerű vagy változatos alakú jegy, amit céhek, bányauzemek, gyárak, vágóhidak a dolgozók bére egy részének fejében, más esetben bérkiégésztésként bocsátottak saját alkalmazottaik rendelkezésére, abból a célból, hogy a dolgozók élelmiszert, italt, ruházati cikkeket vásárolhassanak. Ilyen pl. a ma is széles körben használt háziital sörbárca. Egyéb elnevezések: bányajegy, bányászseton, bányauzemi bárca, bányavárosi bárca, húsjege, húsjegypótló bárca, kalaposbárca, mészárosbárca, ruházati bárca, sütőbárca, zsiradékbárca (IX. t. 16. kép).

4. *Fogyasztási bárca*: papírból vagy fémből készült értékes vagy értékjel nélküli, különféle feliratokkal ellátott, ételek (reggeli, ebéd, vacsora, főzelék, kenyér) és italok (tea, tej, író) fogyasztására jogosító jegy, amit népkonyhákban, vendéglőkben, ebédlőkben, népházakban, népszállókban, szórakozóhelyeken és üdülőhelyeken használnak. Egyéb elnevezések: ebédjege, étkezési bárca (IX. t. 17. kép).

5. *Szolgáltatási bárca*: fémből készült, gyakran változatos alakú, előre megvásárolható érme, amit valamilyen szolgáltatás költségének a kiegyenlítésére, elsősorban automatákban lehet használni. Ilyenek pl. az autóbusréma, a gáztantusz, a telefonérme, a hajóbárca, az omnibuszbárca, a liftbárca, a villamostantusz, a masszázsjegy, a kiszolgálási bárcák. Egyéb elnevezések: felvonójegy, hajózási szükségpénz, kisszakaszjegy, telefонтantusz (IX. t. 18. kép).

6. *Kedvezménybárca*: olyan papírból vagy fémből készült jegy, amit bizonyos cégek vagy állami intézmények bocsátottak ki abból a célból, hogy bizonyos helyeken olcsóbb, esetenként ingyenes szolgáltatást biztosítsanak alkalmazottaik számára. Ilyenek pl. a nyilvános WC használatot biztosító ún. pisilőpénzek (IX. t. 19. kép).

III. Játékpénzek

Fémből vagy más anyagból (csontból, gyöngyházból, műanyagból) készült értékes vagy értékjel nélküli, ilyenkor gyakran változó méretű, pénzt kiváltó eszköz, amit különféle szerencsejátékok alkalmával vagy játék helyeken, gyakran játékautomaták működtetésénél, nyeremények ill. veszteségek elszámolásánál használnak. Egyéb elnevezések: játékbarca, játékérem, játékseton (IX. t. 20. kép).

IV. Elismervénybárca

Olyan papírból, fémből vagy más anyagból készült jegy, ami valamilyen szolgáltatás (pl. megőrzés, szállítás) idejére igazolja a tárgy tulajdonjogát, vagy egyéb jogot biztosít a tulajdonos részére (pl. belépői jog színházba, moziba; utazási jog villamoson, vonaton stb.). A bárca képviseli a tárgy pénzben kifejezhető értékét, elvesztés esetén a tulajdonost kártérítés illeti meg. Egyéb elnevezések: autóbuszjegy, bérlet (pl. kiállítási, közlekedési, múzeumi, színházi), mozi-jegy, poggyászejeg, poggyászvevény, ruhatári bárca, ruhatári jegy, ruhatári szám, szekrénybárca (pl. fürdőkhben, uszodákban), szerszámbárca, színházjegy, vonatjegy (IX. t. 21. kép).

V. Számvetőpénzek

A számoló táblán végzett számolási műveletek megkönnyítésére használt különféle anyagból készült, gyakran érmeszerű jegy. Egyéb elnevezések: calculus proietilis, számoló bárca, számoló kő, számolási zseton (IX. t. 22. kép).

A bárcaképek jegyzéke *

(a jegyzék számozása egyezik a VIII–IX. t. képszámozásával)

1. Zborói ígás robotbárca

Előlap: kerek, kobaltkék üveglap, kidomborodó, alacsony C és A írott betűkkel, az A betű két szára felül összeér, a betűt áthúzó vízszintes vonal hosszú, metszi a szárazakat, az A és a C alsó szárai csaknem kereken íveltek, az A két szára közt pont van.

Hátlap: kidomborodó, tizküllős kerék, üveg, átm.: 24–26,5 mm.

2. Véghlesi uradalmi bárca

Előlap: kerek érme, szegélyperem mentén balról jobbra: NEMESKÉRI KISS MIKLÓS alul 1879, középen a család címere, szalagon: VIRILITER AUDE

Hátlap: szegélyperem mentén balról jobbra: *VÉGHLESI URADALOM* alul HRINYOVA középen 1 frt., alpakka, átm.: 30 mm.

3. Kassai közmunkajegy

Előoldal: fekvő téglalap alakú, fehéres, fénytelen papírlap, díszes keretben négy sorban nyomtatva, illetve írva: $\int_K^{133} \text{JÉGY}_{89} \text{Szám.}$ / Egy napi Igás közmunkáról. / Kelt Kassán 24 9 1863 Rózsay.

Hátlap: középen földdarabon, balra haladó lovon ülő pipázó, ostoros paraszt, ingújjban, mellénnyel. Mérete: 92x61 mm. (A tintával írottak a MNM éremtári leltári szám és hivatkozás Gohl jegyzékére)

4. Lánchíd bárca

Előlap: kerek fémlap, kiemelkedő szegélykeretben gyöngykör, középen a Lánchíd képe, kétoldalt orosz-lános oszlopfőekkel, a Dunában jobbra haladó evezőcsónak.

Hátlap: az előlap negatív képe, bronz, átm.: 31 mm.

5. Veszprémi gabella

Előlap: kerek fémlapon a szegély mentén balról jobbra körirat: Wesz. Izr. Köz. alul 1520 középen 2

Hátlap: az előlap negatív képe, vörösréz, átm.: 28,3 mm.

* A felvételeket Tóth József készítette.

+ A jegyen kézzel írottakat (betűk, számok, név) dőlttel jelöltem.

6. Brassói temetkezési bárca

Előlap: kerek fémlapocska, kettős vonalkörben fentről lefelé ☼ AUS DER CRONST: GROS: GESELSCHAFT. 1785 a belső körben két sorban: 32/LEICHEN., alatta koponya keresztbe tett láb-szárcsontokkal.

Hátlap: az előlap negatív képe, sárgaréz, átm.: 28,8 mm.

7. Egész napi bérbárca

Előlap: kerek fémlap, kettős szegélyvonal mentén olaj- és tölgyág, alul masnival összekötve, középen koronás magyar címer.

Hátlap: kettős szegélyvonal, középen három sorban: EGÉSZ/NAPI/MUNKA nikkell-ötvözet, átm.: 37 mm.

8. Baromfiipari elszámolási bárca

Előlap: kerek fémlap, szegélykeret mentén, fent középen korona nélküli Kossuth-címer, tőle balra lefelé körben: BAROMFIÉRTÉKESÍTŐ NEMZETI VÁLLALAT középen kerek lyuk.

Hátlap: szegélykereten belül, a lyuk alatt értékjelzés: 20 alumínium, átm.: 30 mm.

9. Visszatérítési sörbárca

Előlap: kerek, préselt fémlapocska, kidomborodó szegélykeret mentén, kék eloxált háttérben, alulról felfelé: 20 DARAB 1 POHÁR SÖR középen két sorban: SÖR/EGÉSSZÉG alul keresztbe tett árpakalász és komlóvirág.

Hátlap: az előlap negatív képe, alumínium, átm.: 23,5 mm.

10. Szövetkezeti osztalék bárca

Előlap: kerek műanyaglapocska, széles szegélykeret mentén, fent ívelten: ÁFÉSZ középen 100. lent ívelten: CSANÁDPALOTA

Hátlap: szegélykeretben, lent ötágú csillag, innen balra felfelé: SZÖVETKEZÉSBEN AZ ERŐ középen a szövetkezet jelképével, világoskék műanyag, átm.: 29,8 mm.

11. Bajai kolduspénz

Előlap: kerek fémlapocska, bemélyedő szegélykeret mentén felül és alul ívelten •SZERETETHÁZ• / BAJA középen az értékjelzés: 10

Hátlap: üres, alumínium, átm.: 21,3 mm.

12. Kávéházi belépő bárca

Előlap: kerek fémlap, széles szegélyperem mentén gyöngykör, fent ívelten két sorban: MIÉNK/KÁVÉ-HÁZ alatta gyöngy- és vonalkörben C kétoldalt indás dísz.

Hátlap: üres, bronz, átm.: 29,3 mm.

13. Szövetkezeti zálog bárca

Előlap: kerek fémlap, keskeny szegélyperem mentén fent ívelten: •FOGYASZTÁSI SZÖVETKEZET• alul KISKUNHALAS középen a szövetkezet jelképével, kerek lyukkal.

Hátlap: szegélyperemen belül, alulról felfelé: •ÜVEGBETÉT• alul 3⁵⁰ Ft. öntött sárgaréz, átm.: 30,6 mm.

14. Szövetkezeti előfizetési bárca

Előlap: domború szegélykeretben fent „HANGYA” balról lefelé: FOGYASZTÁSI SZÖVETKEZET középen két sorban: 10/FILLÉR

Hátlap: az előlap negatív képe, réz, átm.: 30 mm.

15. Kereskedői cégbárca

Előlap: szegély menti gyöngykör, fent és lent kis ötágú csillag, középen két sorban: GANZL/ADOLF

Hátlap: szegély menti gyöngykör, középen nagy szám: 1 vörösréz, átm.: 18,2 mm.

16. Bányászseton

Előlap: kiemelkedő szegélyperem mentén fent kerek lyuk, ettől balra és jobbra egy-egy ötágú csillag, balra lefelé körben SZÉNBÁNYA * VÁLLALAT közepén bányászjelkép: ék és kalapács.

Hátlap: a szegély mentén fentről balra lefelé körben: ELLÁTÁSRA JOGOSULT közepén függőlegesen vonalkázott heraldikailag vörös, nagy, ötágú csillag, vörösrézrel futtatott vas, átm.: 32,5 mm.

17. Népházi zsemlyejegy

Előlap: nyolcszögletű fémlap szegélye mentén gyöngykör, közepén négyzetes lyuk, felette V. KER. alatta NÉPHÁZ.

Hátlap: szegély menti gyöngykör, a lyuk felett ZSEM. alatta LYE. ón, mérete: 20x20 mm.

18. Gyári telefonérem

Előlap: kerek, kiemelkedő szegélyperem mentén, fent * VIKTORIA * lent HARISNYAGYÁR közepén BUDAPEST

Hátlap: szegély mentén, fent TELEFON lent ÉREM közepén fekvő ötosztatú téglalap, sárgaréz, átm.: 21 mm.

19. Budapesti pisilőpénz

Előlap: kerek fémlap széles szegélypereme mentén, fent ívelten BUDAPEST alatta SZ.F.V. közepén Budapest város címere, lent CSATORNÁZÁSI ívelten MŰVEI

Hátlap: üres, alumínium, átm.: 23 mm.

20. Játékpénz

Előlap: kiemelkedő, keskeny szegélyperem mentén sűrű gyöngysor, fent ívelten JÁTÉK PÉNZ közepén 5 alatta KOR.

Hátlap: azonos az előlappal, réz, átm.: 37 mm.

21. Ruhatári bárca

Előlap: hatszögletű fémlap szegélye mentén gyöngysor, fent kerek lyuk, alatta négy sorban: VI KER NÉPSZÁLLÓ/RUHATÁRA/96 (beütve)/ERNYŐ.

Hátlap: üres, ón, mérete: 33x33 mm (legnagyobb átm.: 37 mm).

22. Nagy Lajos-kori számvetőpénz

Előlap: kerek fémlapka szegélye mentén gyöngysor, ezen belül 17 rózsából szegélydísz, közepén koronázatlan magyar címer.

Hátlap: 16 rózsából szegélydísz, közepén balra néző mórfej, réz, átm.: 20 mm.

Zombori Lajos

Magyar Természettudományi Múzeum
Budapest, Baross utca 13. H-1088

THE CLASSIFICATION OF HUNGARIAN TOKENS, CHECKS AND COUNTERS

A fair percentage of the Hungarian numismatic literature comprises various contributions which discuss tokens, checks and counters used over the past centuries in the Carpathian Basin. Peculiarly enough comprehensive works clearly describing the different categories of these principal headings, especially the first one, are scarce and far in between in world literature. The papers of Luschin von Ebengreuth and Schöttle attempt to give some kind of a system, but the definitions are rather brief and in many cases include certain special references which do not apply to Hungarian conditions. On the other hand, frequently, there come forward specimens that just do not fit into any of the proposed subheadings of these illustrious authors.

Thus, time is opportune to give a categorization in which all the Hungarian pieces can find their proper place.

My governing principle was that all the pieces belonging to one of the above three categories somehow should have monetary bearing. In other words, they must be, in one way or the other, some kind of money substitutes. This latter category, a money substitute, is in fact an unofficial piece of money. It may be divided into two large groups. The first one includes local and private money having substantial coverage, while the second emergency money and tokens, checks, counters.

The tokens can be separated into two distinct subheadings, but before discussing them let us see the definition of a token: a money substitute made either of paper or some durable material, e.g. metal, by the use of which the owner certifies

the completion of a compulsory work or the clearing of an account, whose circulation is restricted in space, i.e. local, but may be used several times over a long period. Consequently, according to their function there are certificatory, pay, play and voucher tokens. There is a fifth group comprising special Mediaeval relics of stone, ivory or of other material used in calculating processes.

The certificatory token testifies the completion of a compulsory work, or the payment of an obligatory liability. It may be divided into 13 subgroups: 1. socage, 2. manorial, 3. labour service, 4. toll, 5. tax, 6. burial contribution, 7. wage, 8. clearing, 9. refund, 10. dividend, 11. charity, 12. entrance, 13. security.

The pay token is suitable for purchasing goods or securing services at a reduced rate. It may be divided into 6 subgroups: 1. subscription, 2. firm, 3. emolument, 4. consumer, 5. service, 6. allowance.

The play money or counters and the voucher tokens or checks have each one group of their own.

The footnotes make reference to literature cited in the text. Footnote 6 gives a list of various collectibles occasionally referred to as tokens in the most general sense of the word, but have never had any kind of monetary bearing, thereby tending to confuse clear understanding.

The text is illustrated with 22 figures (VIII-IX. t 1-22.) showing examples of each subgroup.

A Magyar Numizmatikai Társulat emlék- és jutalomérmei

32. kép

Társulatunk 1991-ben ünnepli alapításának 90. évfordulóját. A jubileum teremtett alkalmat arra, hogy a Társulattal kapcsolatos érmekeket és plaketteket számba vegyük és közreadjuk.

Az utóbbi időben ugyanis azt tapasztaljuk, hogy megnőtt az érdeklődés Társulatunk érmei és plakettjei iránt, úgy a Társulat, mint testvér szervezete az Éremgyűjtők Egyesületének tagsága részéről. Ez az igény készítette arra a vezetőséget, hogy a Gerl Károly által 1905-ben készített tagsági érmet – az eredeti verőövek felhasználásával – újból kibocsássa. Bennünket pedig arra serkentett, hogy a jubileum alkalmát felhasználva, ezekről az érmekekről és plakettekről részletes leírást készítsünk.

Amint az írásunkból – az egyes érmekek közlési helyének megjelöléséből – is kitűnik, korábban már napvilágot látott több olyan közlemény, amely a Társulat emlékérméit egyenként, vagy egy adott időszakig ismertette. Ezek azonban főként a tagsági és a jubileumi érmekekkel foglalkoztak. Részletes leírás helyett leginkább fényképen kerültek bemutatásra, vagy hiányos adatokkal közölve. Akadt olyan közlemény is, ahol a fényképek, függetlenül az érmekek méretétől, azonos nagyságban készültek. Mindezeket figyelembe véve, valamennyi témánkba vágó közleményt felkutatva és az érmekeket egyenként ellenőrizve került sor leírásukra. Szerencsére nemcsak a Társulat gyűjteménye rendelkezik ezen érmekek és plakettek szinte teljes kollekciójával, nagyrésztük ugyanúgy megtalálható a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában, mint a Magyar Nemzeti Galériában, vagy e sorok írójának éremgyűjteményében.

Társulatunk kilenc évtizedes életének útját mint mérföldkövek jelzik az egyes jubileumokra készült emlékérmek. Ugyanakkor tudósítanak az időközben beállott változásokról is, nevezetesen az önállóság megszüntetéséről, a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulatba való bekebelezéséről (1951). Annak egyik szakosztályaként működött, miként az a 11., 12., 21., 24., 25., 26. és 27. sorszám alatt szereplő érmek felirataból is kitűnik. Az 1970 után készült érmek pedig az önállóság visszanyeréséről tájékoztatnak. Az érmek fémfajtája és technikai kivitele híven tükrözi a Társulat egyes korszakainak anyagi helyzetét.

Jutalomérmeink arról tanuskodnak, hogy a Társulat kebelében végzett kiemelkedő tudományos és a Társulat érdekében kifejtett kimagasló tevékenységet maradandó emlékekkel jutalmazta a mindenkori vezetőség.

Emlékérem örökíti meg a Társulat tagjainak 1907. évi, egyik legsikerültebbnek tartott tanulmányi kirándulását (28. sz.), valamint a Numizmatikai Közlöny és Az Érem c. folyóirat szerkesztőinek e tisztségben eltöltött időtartamát (18. és 33. sz.). A Társulat alapításában és első két évtizedének sikeres működtetésében érdemeket szerzett kiválóságai, illetve vezetői együtt kerültek megörökítésre egyazon érmen. (4. sz.) Az érem öntött nagy mintája, falapra szerelve, a Társulat helyiségében a falon függ. Ugyancsak ott található az a néhány plakett is, amely a Társulat régmúlt vezetőit jeleníti meg. Ezeket azonban összeállításunkba nem vettük be, ugyanúgy, mint ahogy a közelmúlt társulati vezetőkről készült plaketteket sem.

Hisszük és reméljük, hogy Társulatunk megéri a 100 éves jubileumot is. Utódaink bizonyára külön kiadványban méltóképpen emlékeznek majd meg a 100 év történetéről és benne azokról is, akik ezt elősegítették.

A katalógushoz felhasznált irodalom rövidítéseinek jegyzéke:

Csap E.: Telcs	Telcs Ede emlékkiállítása. Bp. 1963. Érmek. Katalógus: Csap Erzsébet.
Csengeryné: Éremművészet	Magyar éremművészet a XIX. és XX. században. Bp. 1959. Katalógus: Csengeryné Nagy Zsuzsa.
Csengeryné: Telcs	Telcs Ede és tanítványai. Bp. 1974. Katalógus: Csengeryné Nagy Zsuzsa.
Gosztonyi: Csúcs	Gosztonyi József: Csúcs Ferenc érmeinek és plakettjeinek jegyzéke. Az Érem. 32 (1976) 1. 28-32.
HP	Lajos Huszár-Béla von Procopius: Medaillen und Plakettenkunst in Ungarn. Bp. 1932.
Káplár	Káplár László: Ismerjük meg a numizmatikát. Bp. 1984.
Kovácsnai	L. Kovácsnai Viktória: Reményi József éremművészete. Leíró katalógus 1903-1977. Bp. 1980.
MNG Állagjegyzéke	A Magyar Nemzeti Galéria Állagjegyzéke. II/a rész 1963. II/b rész 1971., II/c rész 1972., II/d rész 1976. Szerkesztette: Csengeryné Nagy Zsuzsa.
MNT 25	Dr. Zimmermann Lajos: A 25 éves Magyar Numizmatikai Társulat. NK 25 (1926) 3-22.
MNT 40	Dr. Zimmermann Lajos: A negyvenéves Magyar Numizmatikai Társulat. NK 40 (1941) 3-18.
MNT 60	Dr. Huszár Lajos: 60 év. NK 60-61 (1961-1962) 5-10.
MNT Leltárkönyv	Magyar Numizmatikai Társulat Gyűjtemény Leltárkönyv.
NK	Numizmatikai Közlöny
Soós: Madarassy	Soós Gyula: Madarassy Walter éremművészete. NK 62-63 (1963-1964) 79-87.
Szigeti: Csúcs	Szigeti István: Csúcs Ferenc érmei és plakettjei. Az Érem 13 (1957) 5., 6., 7. sz.
Szigeti: Telcs	Szigeti István: Telcs Ede érmei és plakettjei. Az Érem 20 (1964) 27-28. sz. 126-130.
Varannai:	Varannai Gyula: A Magyar Numizmatikai Társulat emlékérmek. Az Érem 28 (1972) 1. sz. 29-33.
Varannai: Madarassy	Varannai Gyula: Madarassy Walter érmeinek jegyzéke 1963-1978-ig. Az Érem 36 (1980) 1. sz. 45-48 és 1980/2. sz. 36-37.

Katalógus

(A képek a X-XIII. táblákon és a szöveg között találhatóak, a katalógus szerint számozva)

TAGSÁGI ÉS JUBILEUMI ÉRMEK

1. Tagsági érem, 1905

E./ :: MAGYAR:: NVMIZMATIKAI:: TÁRSVLAT:: 1901 kettős gyöngykörben. Középen: II. Ulászló címere, rajta kartusban dombornyomással a tag neve és a belépés évszáma. (Alapító tagoknál az alapítás pontos dátuma: 1901.V.14)

H./ :: SANCTVS:: LADISLAUS:: REX:: kettős gyöngykörben. Középen: Szent László király lovas alakja balra, páncélban, fején korona, feje körül glória, kezében csatabárd, alatta 1499. évszám, jobbra GERL-K. jelzés. (A legrégebb magyar tallér mintájára véste: Gerl Károly).
Vert, ez. és br., 39 mm.

Szerző gyűjteményében: Dr. Szivák Imre 1901.V.14

Irodalom: Csengeryné: Éremművészet III./9. sz. Gohl Ödön: Budapest újabb emlékérméi. Bp. 1905. 574. sz. IV. tábla. HP: 2502. sz. Káplár László: A Magyar Numizmatikai Társulat tagsági érme. Az Érem 32 (1976) 1. sz. 2. 1/a, 1/b, 2/a, 2/b. ábrák. Káplár: 218. MNG Állagjegyzéke: II/b 472. sz.: Dr. Procopius Béla 1916 és 473 sz.: Pompéry Elemér 1908. MNT 25. 7. fényképen – MNT 40. 4. MNT Leltárkönyv: 1388. Máler Pál 1901, 1389. Kolozsvári Ref. Kollegium 1908, 1390. Jeszenky Géza 1901, 1391. Dr. Réthy László 1901, Társulati tagsági érem NK 4 (1905) 101-102. fényképen is: GOHL ÖDÖN 1901.V.14. nevével. Varannai: 1. ábra.

2. Jubileumi zseton, 1911

E./ MAGYAR NVMIZMATIKAI TÁRSVLAT Középen, babérkoszorúban: VOT/X(votis decennialibus)
H./ Római hadigálya 12 evezővel, alatta hullámok, fölött: MCMI-MCMXI évszámok (M. Antonius légiós denárai mintájára, Szentgáli Károly terve nyomán véste: Exner Károly. A verést a Scheid G.A. gyár végezte.)

Vert, ez. és br. 25 mm. (szabálytalan kör)

Irodalom: NK 10 (1911) 72-73. fényképen is: MNT 25. 11. MNT 40. 5. HP: 2065. sz. Varannai: 2. ábra. MNG Állagjegyzéke: II/b 255. sz.

3. Jubileumi zseton, 1921

E./ A MAGYAR/NUMIZMATIKAI/TÁRSULAT/HÚSZ-ÉVES fölötté íves szalagdísz, közepén 1921 évszám, balra a magyar címer, jobbra a Madonna, felül a szentkorona sugarakkal övezve, alul virágdísz. Az éremmezőt babérkoszorú keretezi.

H./ A BÉKE HARMADIK ÉVÉBEN. Páncélkesztyűs kéz mérleget tart, serpenyőit egy rájuk helyezett kard tartja egyensúlyban. A perem mentén díszkeret. (Szentgáli Károly terve nyomán véste: Exner Károly)

Vert, ez. és bronz, 28 mm.

Irodalom: NK 20 (1921) 8., és MNT 25. 15. fényképen MNT 40. 6. Varannai: 3. ábra. HP: 2072. sz. MNG Állagjegyzéke II/b 263. sz.

4. Jubileumi érem, 1921

E./ A-MAGYAR NVMIZMATIKAI TÁRSVLAT-HVSZ-ÉVES-FENNÁLLÁSA EMLÉKÉRE. Balra: GR DESSEWFFY MIKLÓS. Jobbra: DR RÉTHY LÁSZLÓ. közepén: 1921. évszám. Balprofilban ábrázolt kettős mellkép, jobbra: BERÁN/LAJOS jelzés.

H./ SZENTGÁLY KÁROLY-KILÉNYI HVGÓ-DR ZIMMERMANN LAJOS-DR GOHL ÖDÖN. Balprofilban ábrázolt négyes mellkép

Vert, ez. és br., 70 mm.

Az érem nagy mintájának elő- és hátlapja falapra szerelve a Társulat helyiségének falán függ.

Öntött, br., 200 mm.

Irodalom: MNT 25. 17. fényképen, MNT 40. 6. Az Érem 1 (1922) 15. és Az Érem 5 (1927) 130. HP: 1221 és 1222. sz. Varannai: 4. ábra MNG Állagjegyzéke II/a 446.sz.

5. Jubileumi plakett, 1926

E./ A/MAGY. NUMIZMATIKAI/TÁRSULAT/JUBILEUMÁRA/1901-1926. Guggoló helyzetben, féltérdre ereszkedett munkás, baljában ásó, jobbjaival a pénzleletet a korszóból a földre önti. Szemben vele gazdája, a lelet egyik darabját nagyítóval vizsgálja. Jobbra TELCS jelzés.

Öntött, br., egyoldalú, 105x128 mm., felső sarkai kissé lekerekítve.

(Telcs Ede műve.)

Irodalom: NK. 25. 2. fényképen is, *MNT* 40.6. *Az Érem* 5 (1927) 130. *HP:* 6172 sz. *Varannai:* 5. ábra. *MNG Állagjegyzéke* II/d 371. sz. Káplár: 225. fényképen (Valamennyi közlésben egymástól némi eltérés van a méretben.)

6. Jubileumi érem, 1931

E./ MAGYAR·NUMIZ·MATIKAI·TÁRSULAT· Féltérdre ereszkedő ősmagyar, a jobbkézében tartott pénzt vizsgálja, balkezében könyv, lent ⊗ jelzés.

H./ +30·ÉVES·FENNÁLLÁSÁNAK·EMLÉKÉR+1901·1931+ Fa, három főággal, a középső felfelé törő főág háromfelé ágazva, még csupasz, a jobboldalán levelek, a baloldalán virágok. Gyökerei között XXX évszám. Lent: SZÁNTÓ GERGELY jelzés.

Öntött, ez. és br., 63 mm.

Irodalom: NK 30-31 (1931-1932) 95. fényképen *MNT* 40.6. *HP:* 5042. XLIX tábla *Varannai:* 6. ábra. *MNG Állagjegyzéke* II/d 70. sz. *Catalogo della nostra della medaglia moderna Ungherese e della incisioni di Budapest.* Milano 1940. 228., 229. sz. Szerkesztette: Huszár Lajos.

7. Jubileumi érem, 1936

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT 35 ÉVES FENNÁLLÁSA EMLÉKÉRE+ Szárnyas puttó hatalmas urnát cipel, amelyből hullik a sok régi pénz, jobbra TELCS E./1936 jelzés és évszám.

Öntött, ez. és br. 89 mm., egyoldalú

Irodalom: NK 34-35 (1935-1936) 64. fényképen *MNT* 40. 12. *Szigeti:* Telcs 128. *Varannai:* 7. ábra.

Csap: Telcs: Érmek 95. *MNG Állagjegyzéke* II/d 364. sz. *Csengeryné:* Éremművészet X/13., 16. ábra.

8. Jubileumi érem, 1936

Ua., mint előző, de 140 mm.

Bajai Türr István Múzeum.

Irodalom: *Csengeryné:* Telcs: 275.

9. Jubileumi érem, 1941

A M·NUMIZMATIKAI TÁRSULAT FENNÁLLÁSA 40. ÉVFORDULÓJÁRA Lent: 1941 évszám, jobbra ülő női akt, az ölében lévő pénzzel telt korszóból az előtte térdelő szárnyas puttó táljába pénzt önt, balra lent: TELCS E. jelzés.

Vert, ez. és br., 50 mm., egyoldalú

Ólom próbaveret, *MNT* leltárkönyv: 1854.

Irodalom: NK 40. (1941) 18. fényképen *Az Érem* 10. (1942). 284. *Szigeti:* Telcs: 128. *Varannai:* 8. ábra

Csap: Telcs: 100 sz. *Csengeryné:* Telcs: 281. sz. fényképen is 54. *MNG Állagjegyzéke* II/d 308. sz.

10. Jubileumi érem, 1946

E./ MAGYAR·NUMIZMATIKAI·TÁRSVLT· lent ⊕ MCMI·XLVI⊕ évszámok. Ceres bőségszarúval balra ül, az előtte lévő urnába pénzt rak, jobbra CSVCS jelzés.

H./ Régészeti feltárást végző férfialak, ásóval, kutyával, előtte lent a leletek között pénzzel telt korsók, az egyikből kiömlő pénzek, balra 4 fenyőfa, jobbra 1946 évszám, fölötté kis ház.

Öntött, ez. és br., 80 mm.

(Csúcs Ferenc műve). (X. tábla)

Irodalom: NK 46-47 (1947-1948) 59. *MNT* 60. 6. *Szigeti:* Csúcs 6. sz. 92. *Varannai:* 9. ábra.

11. Jubileumi érem, 1951

E./ Régészeti feltárást jelenete, a baloldalt álló régész kezében könyv, a jobboldalt álló munkás egyik kezében csákány, a másikon érem, alul, sírban fekvő csontváz, alatta korszóból kiömlő pénzek, balra CSVCS jelzés.

H./ AZ/ÉREMTANI/SZAKOSZTÁLY/MEGEMLÉKEZÉSE/A/MAGYAR NUMIZMATIKAI/TÁRSULAT

ALAPÍTÁSÁNAK/50./ÉVFORDULÓJÁRÓL/1901-51

Öntött, ez. és br., 80 mm. (XI. tábla)

Irodalom: *Szigeti*: Csúcs: 7. sz. 100. *MNT* 60. 7. *Varannai*: 10. ábra.

12. Jubileumi érem, 1961

E./ MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT 1901. Lebegő ruhájú nőalak, jobbában fáklyával, baljában éremmel, balra REMÉNYI jelzés.

H./ MAGYAR/RÉGÉSZETI/MŰVÉSZETTÖRTÉNETI/ÉS/ÉREMTANI/TÁRSULAT/ ✧ / 19-ÉREMTANI-61/SZAKOSZTÁLY

vert, br. 60 mm.

(Reményi József műve) (X. tábla)

Irodalom: *NK* 60-61 (1961-1962) 99. *Varannai*: 11. ábra. *L. Kovásznai Viktória*: Reményi József gyűjteményes kiállítása. Bp. 1972. 258. sz. fényképen is. *L. Kovásznai*: 685. sz.

13. Jubileumi érem, 1971

E./ Középkori pénzverő mester ülve, kalapáccsal pénzt ver, mellette egy tál tele pénzzel, jobbra MADARASSY

H./ 70/ÉVES/A MAGYAR/NUMIZMATIKAI/TÁRSULAT/1901-1971 Lent: MW jelzés.

Vert, br., 60 mm.

(Madarassy Walter műve)

Irodalom: *NK* 70-71 (1971-1972) 93., 94. fényképen. *Varannai*: 12. ábra. *Varannai*: Madarassy: (1980). 1. 47. 371. sz.

14. Jubileumi érem, 1971

Ua., mint előző, de hátlap sima, egyoldalú, felirat nélküli.

Szerző gyűjteményében.

15. Jubileumi és tagsági érem, 1976

E./ Éremtároló előtt balra, háttal álló stilizált férfialak, jobbra lent CSR jelzés.

H./ MAGYAR/NUMIZMATIKAI/TÁRSULAT/ középen kartus a tag nevének és belépési évének bevézésére, lent: MCMLXXVI (a 75 éves jubileum évszáma).

Vert, ez. és br., 42 mm.

(A br. példányok korlátozott számban kerültek kiverésre vendéglődők jutalmazására.)

(Csíkszentmihályi Róbert műve)

Irodalom: *NK* 76-77. (1977-1978) 140. XIII. tábla, 3. 4. ábra

16. Jubileumi érem, 1981

E./ Kézben érem, fölötté nagyítólencse, amelyben az első magyar tallér ábrázolása látható, balra lent KJ jelzés.

H./ A MAGYAR/NUMIZMATIKAI TÁRSULAT/LXXX ÉVES/FENNÁLLÁSÁNAK/EMLEKÉRE/MCMI-MCMLXXXI/

Vert, br., 40 mm.

(Kiss Nagy András műve).

Irodalom: *NK* 80-81 (1981-1982) 178. *Az Érem* 37 (1981) 2. 1. fényképen.

17. Jubileumi érem, 1981

Ua. mint előző, de előlapjának nagyméretű bronz modellje, hátlap felirat nélküli.

Öntött, br., 140 mm., egyoldalú

A szerző gyűjteményében. *

* A Magyar Numizmatikai Társulat jubileumi érmei

	Tervezte	Arany	Ezüst	Bronz	/ db
10 éves	Szentgáli Károly	4	40	30	
20 éves	Szentgáli Károly	-	30	70	
30 éves	Szántó Gergely	-	-	34	
40 éves	Telcs Ede	-	22	50	
50 éves	Csúcs Ferenc	nincsenek adataink			
60 éves	Reményi József	-	-	300	
70 éves	Madarassy Walter	-	-	512	
75 éves	Csíkszentmihályi Róbert	-	280	94	
80 éves	Kiss Nagy András	-	-	500	

JUTALOM ÉRMEK

18. Jutalomplakett, 1926

DR-GOHL-ÖDÖN/SZERETETT ELNÖKÉNEK-/A NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY TUDÓS SZERKESZ-TŐJÉNEK/AZ ÜNNEPLŐ/MAGYAR-NUMIZMATIKAI TÁRSVLAT-/1901-1926. Mellkép bal-profil-ban, jobbra BERÁN/LAJOS jelzés.

Öntött, br., 111x172 mm., egyoldalú, felső sarkai levágva.

Irodalom: *MNT* 25. 21. fényképen is, *MNT* 40. 6. *HP*: 1285. sz.

19. Jutalomplakett, 1926

DR.ZIMMERMANN LAJOSNAK/FÁRADHATATLAN-ÉS-LELKES VEZETŐJÉNEK/NEGYEDSZÁZA-DOS MŰKÖDÉSE/EMLÉKÉRE/A-MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSVLAT / 1901-1926. Mellkép, balprofilban, jobbra BERÁN/LAJOS jelzés.

Öntött, br., 112x172 mm., egyoldalú.

Irodalom: *MNT* 25. 21. fényképen is *MNT* 40. 6. *HP*: 1286 sz. *MNG Állagjegyzéke* II/a 749. sz. *MNT Leltárkönyv* 1403.

20 Jutalomérem, 1961

E./ SOCIETAS HVNGARORVM NVISMATICA 1947. Minerva, fején koronával, rúdon függő zászlót tart. (1947 az érem alapítási éve.)

H./ STVDII NVISMATICI CVLTORI. Középen: szalagos babérkoszorú keretezi a kartust a jutalmazott nevével és évszámával Alatta: MW jelzés.

Öntött, br., 60 mm.

(Madarassy Walter műve.)

Irodalom: *MNT* 60. 6. *MNT* leltárkönyv 1399. *NK* 46-47 (1947-1948) 59. *NK* 60-61 (1961-1962) 100. Leszih Andor 1961. *NK* 62-63 (1963-1964) 108. Reményi József 1962. *NK* 64-65 (1965-1966) 107. Horváth Tibor Antal 1964. *NK* 66-67 (1967-1968) 120. Ferenczy Béni 1966. Huszár Lajos 1967. *Soós*: Madarassy 87. 310. sz.

21. Jutalomérem, 1968

E./ xDESSEWFFYxMIKLÓsx A gróf jobbra néző szemüveges arcképe, mélyített mezőben, a nyak mögött CSŰCS jelzés és 1968 évszám függőlegesen.

H./ MAGYAR RÉGÉSZETI/MŰVÉSZETTÖRTÉNETI/ÉS ÉREMTANI/TÁRSVLAT ÉREMTANI/SZAKOSZTÁLYA/JUTALOMÉRME fölött babérág, alatta a jutalmazott nevének és időpontjának bevésésére hagyott hely.

Öntött, br., 80 mm. (XI. tábla)

Irodalom: *Gosztonyi*: Csúcs 30.

Jutalmazott: Dr. Kupa Mihály 1968.

22. Jutalomérem, 1968

E./ SZENTGÁLI-KÁROLY-A-NUMIZMATIKA-KIVÁLÓ-MAGYAR-MŰVELŐJE Mellkép, az arc jobb profiljában, balra S.WALKÓ/1968 jelzés és évszám.

H./ MAGYAR RÉGÉSZETI/MŰVÉSZETTÖRTÉNETI-ÉS-ÉREMTANI-TÁRSVLAT/ÉREMTANI SZAKOSZTÁLYA 1901, alatta hely a jutalmazott nevének és időpontjának bevésésére, lent két babérág keresztbe téve.

Öntött, br., 77 mm.

(Solymári Walkó László műve).

Irodalom: Valkó Arisztid: Solymári Walkó László éremkiállításáról katalógus. Solymár, 1988. 6. 48. sz.

Jutalmazott: Dr. Kupa Mihály 1968.

23. Jutalomérem, 1976

E./ RÉTHY LÁSZLÓ 1851-1914. Arckép balprofilban, a nyaknál MW jelzés.

H./ EREDMÉNYES MUNKÁSSÁGÉRT A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT. Középen kartus, virágzó faággal a név és dátum bevésésére, balra M jelzés.

Öntött, br., 80 mm.

(Madarassy Walter műve).

Irodalom: NK 76-77 (1977-1978) 140. XIII. tábla 1. 2. ábra Varannai: Madarassy: (1980) 2. 36. 410.

Jutalmazottak: MNM Éremtár 1976.

Huszár Lajos 1976.

Gedai István 1979.

Pohl Artur 1980.

Dr. Frigyesi Jánosné 1980.

Dr. Bernhard Koch 1980.

Varannai Gyula 1983.

Fitz Jenő 1985.

Bíróné Sey Katalin 1986.

Vadász György 1987.

Kőhegyi Mihály 1988.

24. Jutalomérem, 1958

E./ RÓMER FLÓRIS EMLÉKÉRE. Arckép balprofilban, lent MADARASSY jelzés.

H./ MAGYAR/RÉGÉSZETI/MŰVÉSZETTÖRTÉNETI/ÉS ÉREMTANI/TÁRSVLAT/ babérkoszorúban lent: M jelzés.

Öntött, br. 72 mm.

Szabálytalan kör alakú. (XII. tábla)

Irodalom: Soós: Madarassy: 87. 297. sz.

25. Jutalomérem, 1958

E./ PASTEINER GYULA EMLÉKÉRE. Arckép balprofilban, lent MADARASSY jelzés.

H./ MAGYAR/RÉGÉSZETI/MŰVÉSZETTÖRTÉNETI/ÉS ÉREMTANI/TÁRSVLAT. Babérkoszorúban, lent M jelzés.

Öntött, br., 72 mm.

Szabálytalan kör.

(Madarassy Walter műve) (XII. tábla)

Irodalom: Soós: Madarassy: 87. 298. sz.

26. Jutalomérem, 1958

E./ IPOLYI ARNOLD EMLÉKÉRE. Arckép jobb profilban, lent: MADARASSY jelzés.

H./ MAGYAR/RÉGÉSZETI/MŰVÉSZETTÖRTÉNETI/ÉS ÉREMTANI/TÁRSVLAT. Babérkoszorúban, lent M jelzés.

Öntött, br., 72 mm.

Szabálytalan kör.

(Madarassy Walter műve.) (XII. tábla)

Irodalom: Soós: Madarassy: 87. 307. sz.

27. Jutalomérem, 1961

E./ FRANCISCUS-SZÉCHENYI-COLLATIONIS-NUMMORUM-PUBLICAE-IN HUNGARIA-CONDITOR-MDCCCII. Gróf Széchenyi Ferenc jobbra néző arcképe, alatta REMÉNYI jelzés.

H./ SODALITAS/ARCHAEOLOGORUM/HISTORICUM/ARTIUM/ET/NUMISMATICORUM/SECTIONO/NUMISMATICA/MCMI.

Öntött, br., 63 mm. (X. tábla)

Irodalom: Kovásznai: 679. sz.

28. Jutalomérem, 1908

E./ MAGYAR/NVMIZMATIKAI/TÁRSVLAT. Ülő pénzverő mester, kalapáccsal pénzeket ver, mögötte kancsó, alatta 1907 MAJVS/20-21 (a kirándulás dátuma), jobbra TELCS jelzés.

H./ A/KÖRMÖCBÁNYAI/KIRÁNDULÁS EMLÉKÉRE. Szalaggal átfont, széles babérkoszorúban a város címere.

Vert, ez. és bronz., 36 mm.

Irodalom: NK 8 (1909) 21. MNT 25. 9. (mindkét helyen fényképen is) MNG Állagjegyzéke II/d 271., 272. sz. HP 6087. sz.

29. 1908

Ua., mint előző, de
öntött, br. 325 mm., különálló elő- és hátlap
(Magyar Numizmatikai Társulat helyiségében falra függesztve)

30. Tiszteletbeli tagsági érem, 1939

E./ ARTIVM ET NVM-MORVM CVL-TORI ülő Pallas Athene sisakban, balra néz, balkezében lándzsa, jobbában bagoly, mellette érem, balra MADARASSY jelzés

H./ MAGYAR ÉREMMŰVÉSZETI EGYESÜLET középen bagoly,
öntött br., 83 mm. (XIII. tábla)

Irodalom: MNT 40. 18. A Magyar Éremművészeti Egyesület tiszteletbeli tagsági érmet adományozott a Társulatnak. *Soós:* Madarassy: 84. 167. sz. *Gosztonyi:* Az Éremkedvelők Egyesülete. Az Érem 29 (1973) 2. 80. 36. sz.

31. 1961

E./ ÉREMTANI TÁRSULAT 1901-61. Három, leletből előkerült, régi korszó, jobbra CS jelzés.

H./ RÉGIPÉNZ GYŰJTŐKNEK EML. Középen kézbentartott atheni drachma.

Öntött, br. 48x48 mm., hatszögletű, szabálytalan.

(Csúcs Ferenc műve)

Irodalom: *Gosztonyi:* Csúcs: 29., 30. fényképen is.

32. 1968

+NVMIZMATICVS-HVNGARICVS + 1901 + (Az évszám a Társulat alapítási éve). Középen a CNH I. denár rajza, benne CSVCS/68 jelzés és évszám.

Öntött, br., 125 mm., egyoldalú.

Irodalom: *Gosztonyi:* Csúcs 30.

33. 1968

Ua., mint előző,
de 21 mm.

34. 1972

E./ A-MAGYAR-RÉGIPÉNZ-ÉS-ÉREMGYŰJTŐK-LAPJA. Fáklya, alatta: „AZ ÉREM”/50/ÉVES, balra 1922, jobbra: 1972. lent CS jelzés.

H./ SZERKESZTŐK:/SZENTGÁLI KÁROLY 1922-1942/HUSZÁR LAJOS DR. 1955-1967/KUPA MIHÁLY DR. 1968-1969/PÁVÓ ELEMÉR 1970/KÁPLÁR LÁSZLÓ DR. 1971 – alul, felül díszítés.

Öntött, br. 83 mm. (XIII. tábla)

(Csúcs Ferenc műve)

Irodalom: *Gosztonyi:* Csúcs: 31.

Gosztonyi József
Budapest, Csap u. 1.

DIE GEDENK- UND PREISMEDAILLEN DER UNGARISCHEN NUMISMATISCHEN GESELLSCHAFT

Unsere Gesellschaft feiert im Jahre 1991 das 90. Jubiläum ihrer Gründung. Dieses Ereignis bot uns die Gelegenheit die Medaillen und Plaketten im Zusammenhang mit der Gesellschaft zusammenzusammeln und zu publizieren.

In letzter Zeit bemerken wir nämlich, dass die Interesse für die Medaillen und Plaketten der Gesellschaft sowohl im eigenen Mitgliederkreis, als auch in der Schwesterorganisation, in dem Verein der Ungarischen Münzensammler eine stets wachsende Tendenz zeigt. Diese bestehende Anspruch bewog die Leitung der Gesellschaft zur Neuausgabe der Mitglieds-medaille des Jahres 1905 mit der Verwertung des originales Prägestockes von Károly Gerl. Diese Interesse inspirierte auch uns eine ausführliche Beschreibung dieser Gesellschaftsmedaillen und Plaketten anlässlich des Jubiläums zu geben.

Wie es in diesem Artikel bei der Publikationsdaten der einzelnen Medaillen ersichtlich ist, wurden über die Medaillen der Gesellschaft schon früher – entweder einzeln, oder in den Mitteilungen der einzelnen Periode – schon berichtet. Diese Beiträge bezogen sich jedoch auf die Mitglieds- oder Jubiläumsmedaillen.

Statt genauer Beschreibung wurden diese meistens durch eine Fotoabbildung vorgestellt, oft fehlten auch genauere Daten. Es gab auch Publikationen bei welchen die Foto's ohne Rücksicht auf die bestehenden Grösse der Medaillen in gleicher

Grösse abgebildet waren. In Anbetracht und mit Rücksicht auf diese Vorkommnisse erfolgte bei uns eine eingehende Kontrolle bei allen einzelnen Stücken auf Grund der fast kompletten Sammlung der Gesellschaft, des Ungarischen National Museum's und der Sammlung des Autor's.

Die Jubiläumsmedaillen zeigen wie Meilensteine den neunjahrzehntealten Lebensweg der Gesellschaft. Sie berichten aber auch über die zeitlich erfolgten Änderungen, zum Beispiel über den Verlust der Selbstständigkeit, über die durch die Ungarische Archaeologische- und Kunsthistorische Gesellschaft erfolgte Einverleibung. (1951) Damals wirkte unsere Gesellschaft bloss als Fachabteilung vorgenannter Gesellschaft, ersichtlich beweisen das die Aufschriften der Medaillen Nr. 11, 12, 21, 24, 25, 26 und 27.

Die nach dem Jahr 1970 geschaffene Medaille berichtet jedoch schon über die Rückeroberung der Selbstständigkeit. Das verwendete Legierungsmaterial und die jeweilige technische Ausführung widerspiegeln ganz wahrheitsgetreu die zeitliche finanzielle Lage und Möglichkeit der Gesellschaft. Die Prämienmedaillen beweisen dass die hervorragende wissenschaftlich wertvolle Facharbeiten durch die jeweilige Leitung der Gesellschaft immer gebührend geachtet und belohnt wurden. Eine der allerbestens gelungenen Ausflüge der Gesellschaftsmitglieder im Jahre 1907 verewigt die Gedenksmedaille Nr. 28. Die Redaktion der Fachzeitschrift Numizmatikai Közöny und Az Érem erhielten durch die Medaillen Nr. 18. und Nr. 34. ein bleibendes Andenken. Gründungsmitglieder und Persönlichkeiten der ersten zwei Jahrzehnte kamen auf der Medaille Nr. 4. gemeinsam zur Verewigung. Das gegossene, grosse Modell dieser Medaille befindet sich in der Sammlung der Gesellschaft, sowie auch mehrere Plakette mit der Darstellung früherer leitenden Persönlichkeiten. Wir nahmen jedoch weder diese noch die Plakette der jüngstens Rolle gespielten Personen in unsere Aufstellung. Wir glauben und hoffen, dass unsere Gesellschaft auch ihr 100 jähriges Jubiläum erleben wird. Dann werden unsere Nachfolger sicher in einer Extraausgabe über die hundert-jährige Historie berichten und an alle Vorgänger gedenken, die das ermöglicht haben.

1989. VI. 5.	Nemzeti Könyvtár és Könyvtári Szolgálat - VIDA Gyémánt
	500 - Ft. ezüst
1989. VII. 10.	Barcelonában megrendezett kerék 1992. évi Nyári Olimpiai Játékok
	500 - Ft. ezüst
1989. XII. 18.	Albertfalvi-ben megrendezett 1992. évi Téli Olimpiai Játékok
	500 - Ft. ezüst
1990. I. 17.	Für Anna és Mária Hód Tiszteletkérdés 150. évfordulója
	100 - Ft. arany
1990. VI. 7.	Mátyás király halálának 500. évfordulója
	1 db 5.000 - Ft. arany
	2 db 500 - Ft. ezüst
1990. XII. 28.	Kölcsey Ferenc születésének 200. évfordulója
	500 - Ft. ezüst
1990. XII. 28.	"Kézdivásár és a kiváló magyar nyelvű nyelvészet"
	100 - Ft. kupronikkel
1990. XII. 28.	az S.O.S. Gyermekjuttatás fenntartásának 3. évfordulója
	100 - Ft. kupronikkel
1991. VII. 15.	II. János Pál pápa magyarországi látogatása
	1 db 10.000 - Ft. arany
	1 db 500 - Ft. ezüst
	1 db 100 - Ft. kupronikkel
1991. IX. 21.	Széchenyi István születésének 200. évfordulója
	500 - Ft. ezüst

A felsorolt, illetve megjelölt események emlékére gipsztervezet készült a székelyben csak a Mátyás évforduló, a pápa látogatás valamint a Széchenyi évfordulóra készült gipsztervezet ill. modelljei készítésére. A művészek tervekkel 140 mm átmérőjű és gipsztányáron készíthetik el. A tölték erről készíthetik, de saját készítésű modelljeiket.

Mátyás király halálának 500. évfordulója alkalmából kibocsátásra került 1 db 5.000 - Ft-os arany- és 2 db 500 - Ft-os ezüstpénz.

LEBŐ FERENC

Előlap: felkértem MAGYAR KÖZTARSASÁG. Készen Máttyás király halálának 500. évfordulója alkalmából készíttettem a Magyar Képzőművészeti Akadémiánál. Máttyás király halálának 500. évfordulója alkalmából készíttettem a Magyar Képzőművészeti Akadémiánál. Máttyás király halálának 500. évfordulója alkalmából készíttettem a Magyar Képzőművészeti Akadémiánál.

Hátlap: kértettem MATHIAS REX HUNGARIE. Készen Máttyás király halálának 500. évfordulója alkalmából készíttettem a Magyar Képzőművészeti Akadémiánál. Máttyás király halálának 500. évfordulója alkalmából készíttettem a Magyar Képzőművészeti Akadémiánál.

Numizmatika Közlöny XC-XCVI (1991-1992)

1989–1991. évi jubileumi érmék gipsztervei

1989. év májusától, 1991. év végéig a Magyar Nemzeti Bank 11 alkalommal bocsátott ki emlékpénzt. Ezek a következők voltak:

1989. V. 15.	„Labdarúgó világbajnokság 1990” emléksor második érmepárja 1 db 500.— Ft. ezüst 1 db 100.— Ft. alpakka.
1989. VI. 5.	Nemzetközi érmeprogram keretében „Védd a gyermeket” 500.— Ft. ezüst
1989. VII. 10.	Barcelonában megrendezésre kerülő 1992. évi Nyári Olimpiai Játékok 500.— Ft. ezüst.
1989. XII. 18.	Albertville-ben megrendezendő 1992. évi Téli Olimpiai Játékok 500.— Ft. ezüst.
1990. I. 11.	Fáy András a Hazai Első Takarékpénztár alapításának 150. évfordulója 100.— Ft. alpakka.
1990. VI. 7.	Mátyás király halálának 500. évfordulója 1 db 5.000.— Ft. arany 2 db 500.— Ft. ezüst
1990. XII. 28.	Kölcsey Ferenc születésének 200. évfordulója 500.— Ft. ezüst.
1990. XII. 28.	„Kétszáz éves a hivatásos magyar nyelvű színjátszás” 100.— Ft. kupronikkel.
1990. XII. 28.	az S.O.S. Gyermekfaló fennállásának 3. évfordulója 100.— Ft. kupronikkel.
1991. VII. 15.	II. János Pál pápa magyarországi látogatása 1 db 10.000.— Ft. arany 1 db 500.— Ft. ezüst 1 db 100.— Ft. kupronikkel
1991. IX. 21.	Széchenyi István születésének 200. évfordulója 500.— Ft. ezüst.

A felsorolt, illetve megjelent emlékpénzek pályázati gipsztervei közül e számunkban csak a Mátyás évforduló, a pápa látogatás valamint a Széchenyi évfordulóra beküldött gipszterveket áll módunkban bemutatni. A művészek terveiket 140 mm átmérőjű ún. gipsztányéron készítik el. A fotók erről készültek, de sajnos kétféle méretezésben.

Mátyás király halálának 500. évfordulója alkalmából kibocsátásra került 1 db 5.000.— Ft-os arany- és 2 db 500.— Ft-os ezüstpénz.

LEBŐ FERENC

Előlap: félkörívben MAGYAR KÖZTÁRSASÁG. Középen Mátyás király kolozsvári lovas szobra. A lovas alakja előtt: MATHIAS, mögötte REX / + 1490 felirat. Balra lent két sorban 500 / FORINT. A szobortalpazat alatt BP. 1990, alatta LEBŐ F jel. (XIV. t, 1. kép)

Hátlap: köriratban MATHIAS REX HUNGARIÆ. Középen Mátyás király mellképe, alatta összetett címer, amelynek baloldalán 1443, — jobboldalán 1490 (XIV. t, 1/a. kép).

Hátlap: középen íves keretbe foglalva Beatrix királyné jobbra néző mellképe. A keret baloldalán 1457- / + 1508, a jobboldalon címer. A mellkép alatt keretbe foglalva: REGINA HUNGARIAE / BEATRIX / DE ARAGONIA. A keret alatt LEBÓ F a művész névjele (XIV. t. 1/b. kép).

Hátlap: az érmén fent a középkori Buda látképe, mellette jobbra BUDA / CIVITAS / REGIA felirat. Lent a középkori Bécs látképe, felette hullámos szalagban „VIENNA-VBI-MATHIAS REX-HUNGARIAE · MORTVVS-1490” pontokkal elválasztott szöveg olvasható. A jobb oldalon Mátyás aranyforintjának képe, baloldalon LF monogram (XIV. t. 1/c. kép).

Hátlap: Mátyás király és Beatrix királyné egymással szembenéző reneszánsz stílusú mellképe, alatta +MATHIAS+REX+ET+BEATRIX+REGINA+ / ·HUNGARIAE· (XIV. t. 1/d. kép).

Előlap: félkörívben MAGYAR KÖZTÁRSASÁG. A jobb oldalon a koronás magyar címer, ettől balra 500 / FORINT / BP 1990 A címertől jobbra Lebó F.

Hátlap: Mátyás és Beatrix egymással szembenéző reneszánsz stílusú, keretbe foglalt mellképe. Fent körbe foglalt magyar címer, lent ·MATHIAS·REX· / ·R·NA·BEATRIX· négyszögídomokkal elválasztott szöveg (XIV. t. 2. kép).

Előlap: félkörívben MAGYAR KÖZTÁRSASÁG. Középen a koronás magyar címet két szárnyas angyal fogja. A címer alatt 5000 / ·FORINT· / BP. 1990 / LEBÓ F.

Hátlap: az érme baloldalán a bécsi Stephansdom, alatta STEPHANSDOM / BÉCS, felette Mátyás aranyforintjának képe. A jobboldalon a Mátyás templom, mellette BUDAPEST / MÁTYÁS· / TEMPLOM A két torony között fent SC· / LEBÓ F (XV. t. 3. kép).

LIGETI ERIKA

Előlap: köriratban MAGYAR KÖZTÁRSASÁG ·1990· Vonalkörön belül vízszintesen (az ötös számjegy fordítva) 00 / FORINT / BP / LE (ligatura) (XV. t. 4. kép).

Hátlap: köriratban + MATHIAS REX 1458-1490. Vonalkörön belül lovon ülő – kezén a „gyűrűs” hollót tartó – király. A ló feje, valamint lábai a külső és belső kört összekötik (XV. t. 4/a. kép).

Hátlap: Mátyás király aranypénzének mintája alapján köriratban +MATHIAS·D·G·R·VNGARIE. Középen vonatkörön belül Mátyás-kori stilizált címer (15. t. 4/b. kép).

KISS NAGY ANDRÁS

Előlap: Háromkaréjú, megtört, Mátyás király denáráról átvett keretben, egymás alatt 500 / FORINT / MAGYAR / KÖZTÁRSASÁG / BP / 1990 / KNA ligatura. Az értékjelzés felett ötlevelű virágdísz.

Hátlap: az érme közepén Mátyás király aranypénzének képe, amelyet körülvesz MÁTYÁS KIRÁLY HALÁLÁNAK ÖTSZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁRA felirat, és KNA ligatura. Az érme szélén a szövegrészt körben magyaros motívum díszíti (XV. t. 5. kép).

Előlap: köriratban ·MAGYAR KÖZTÁRSASÁG· BP. 1990. Gyöngykörön belül középen 1000 / FORINT / KNA ligatura.

Hátlap: köriratban MÁTYÁS KIRÁLY HALÁLÁNAK ÖTSZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁRA Középen lovas király alak vadászsólyommal. A ló alatti talapzatban KNA ligatura (XVI. t. 6. kép).

Előlap: díszes peremen belül ·MAGYAR KÖZTÁRSASÁG·BP·1990 körirat. Középen fent 5000 / FORINT / KNA ligatura.

Hátlap: díszes peremen belül MÁTYÁS KIRÁLY HALÁLÁNAK ÖTSZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁRA körirat. Középen Mátyás király jobbra néző mellképe. Alatta KNA ligatura (XVI. t. 7. kép).

KUTAS LÁSZLÓ

Előlap: köriratban MAGYAR KÖZTÁRSASÁG 5000 FORINT Az értékjelzés felett BP. 1990, alatta KUTAS. Középen karéjos keretben címerpajzs gyűrűs hollóval.

Hátlap: köriratban SIGILLUM REGIS MATHIAS Középen gyöngykörrel körülvéve Mátyás király aranyforintjának címere (XVI. t. 8. kép).

Előlap: köriratban MAGYAR KÖZTÁRSASÁG 500 FORINT. Középen a koronás magyar címer, mellette balra 19 jobbra 90; lent BP. verdejegy. Az érme szélénél lent KUTAS jelzés.

Hátlap: köriratban MATHIAS REX HVNGARIAE. Középen trónon ülő király, jogarral, országalmával. Jobb vállánál a Hunyadi-címer. A trón alatt KUTAS jelzés (XVI. t, 9. kép).

Előlap: köriratban MAGYAR KÖZTÁRSASÁG. Középen 500 / FORINT. Az értékjelzés felett BP., a forint szó alatt 1990 / KUTAS.

Hátlap: köriratban MÁTYÁS KIRÁLY 1458-1490. Középen Mátyás király balránéző mellképe, alatta KUTAS (XVII. t, 10. kép).

TÓTH SÁNDOR

Előlap: köriratban MAGYAR-KÖZTÁRSASÁG 500 FORINT. Az értékjelzés előtt és után rozetta, a baloldalon BP a jobboldalon TS monogram. Középen, vonalkörön belül hármaskarú díszítésben a magyar címer. A karélyokban évszámok, felettük pontokból rozetta. A baloldali karéjban MCDLVIII, a középsőben MCMXC, a jobboldalon MCCCCXC.

Hátlap: köriratban MATHIAS-REX-HVNGARIAE · R^{NA}-BEATRIX. Középen az előtérben Mátyás mögött Beatrix balránéző portréja. A babérkoszorú szalagja alatt TS monogram (XVII. t, 11. kép).

Előlap: köriratban MAGYAR KÖZTÁRSASÁG 5000 FORINT, az értékjelzés előtt és után rozetta. Középen, hármaskarú keretben három címerpajzs. Fent középen a Hunyadi család címere, balra lent az Árpád-sávok, jobbra lent a kettős kereszt látható. A baloldali címer felett pontkörben BP., a jobboldali címer felett pontkörben TS monogram, alul 1990.

Hátlap: baloldalon félkörívben MATHIAS-REX-HVNGARIAE. Az érmét Mátyás király balra néző portréja tölti ki. A babérkoszorú szalagja alatt TS monogram (XVII. t, 12. kép).

Előlap: vízszintesen öt sorban MAGYAR / KÖZTÁRSASÁG / 500 / BP. FORINT TS. / 1990 (XVII. t. 13. kép).

II. JÁNOS PÁL PÁPA magyarországi látogatásának emlékére 10.000 Ft értékű arany, 500,- Ft értékű ezüst, valamint 100,- Ft értékű kupronikkal emlékpénz került kibocsátásra.

BOGNÁR GYÖRGY

Előlap: félkörívben fent MAGYAR KÖZTÁRSASÁG, alatta 1991, lent ívben BP. FORINT BGY, a forint szó felett 500. Középen a millenniumi emlékmű.

Hátlap: az érmét baloldalt babérkoszorúban a magyar, jobboldalt a pápai címer uralja. A magyar címer alatt szalagdíszben REGNUM MARIANUM HUNGARIAE, a pápai címer alatt TOTUS TUUS. A címerek alatt vízszintesen II. JÁNOS PÁL PÁPA / LÁTOGATÁSA / 1991 AUG. 16–20 / BGY (XVIII. t. 14. kép).

Előlap: körívben fent MAGYAR KÖZTÁRSASÁG, középen a magyar címer babérral övezve. A korona két oldalán megosztva 19 – 91. A címer alatt 5000 / FORINT. Balra BP, jobbra BGY.

Hátlap: félkörívben jobb oldalt II. JÁNOS PÁL PÁPA LÁTOGATÁSA. Baloldalt a pápa jobbra néző mellképe, imára kulcsolt kézzel, előtte öt város temploma, amelyeket szalagdísz fog össze. A szalagdíszben a városok nevei felülről lefelé: SZOMBATHELY, ESZTERGOM, BUDAPEST, MÁRIAPÓCS, PÉCS, és a látogatás időpontja 1991 AUG. 16-20, a szalagdísz alatt BGY. Baloldalt JOANNUS PAULUS PP II. a pápa aláírása (XVIII. t, 15. kép).

BOZÓ GYULA

Előlap: az érmét egy díszes körgyűrű tölti ki, amelynek szalagdíszében lent ívben MAGYAR KÖZTÁRSASÁG, fent kartusban 1991. A körön belül lent a koronás magyar címer, dicsfénnel körülvéve. A címer jobb és baloldalán díszítés. A díszítés felett balra BP., jobbra BOZÓ. A címer felett az értékjelzés 500 / FORINT. Az érme szélén körben fonott díszítés.

Hátlap: ívben lent II. JÁNOS PÁL PÁPA LÁTOGATÁSA, fent ívben 1991 AUG. 16-20. Az érmén Magyarország térképe öt várost jelző templommal, SZOMBATHELY, ESZTERGOM, BUDAPEST, PÉCS, MÁRIAPÓCS. Középtől kicsit jobbra II. János Pál balra néző mellképe, balra a pápai címer, alatta a TOTUS

TUUS felirat. A pápa mellképe alatt JOANNUS PAULUS PP II. aláírása (XVIII. t. 16. kép).

Előlap: pont-kereszt díszítésű körön belül, fent ívben MAGYAR KÖZTÁRSASÁG. Középen egy szét nyitott tekercs, amelyben középen 5000 / FORINT / BP. felirat, felette a magyar címer. Lent a képzőművészeteket szimbolizáló címer, felette BOZÓ

Hátlap: pont-kereszt díszítésű körön belül egy ablakszerűen „kinyitott” koronás magyar címer, középen a pápa jobbra néző portréjával. Balra lent a pápai címer és JOANNUS PAULUS PP II. a pápa aláírása. Félkörben fent II. JÁNOS PÁL PÁPA LÁTOGATÁSA 1991 AUG. 16–20. (XVIII. t. 17. kép).

FRITZ MIHÁLY

Előlap: középen balra a pápai, jobbra koronás magyar címer. Felette 500 / ívben FORINT. Alatta MAGYAR / BP.1991-FM / ívben KÖZTÁRSASÁG

Hátlap: középen a millenniumi emlékmű oszlopának angyalakja korinthuszi oszlopfőn balra áll, kezében a kettős kereszttel és a magyar koronával. Balra az évszám 1991. Körirat: II. JÁNOS-PÁL PÁPA MAGYARORSZÁGON (XIX. t. 18. kép).

Előlap: fent középen a magyar korona, balra 5000, jobbra FORINT felirat. Alatta vízszintesen MAGYAR, ez alatt középen a magyar címer, amelyet a KÖZTÁRSASÁG felirat vesz körül. Baloldalt BP./1991, jobboldalt FM monogram (XIX. t. 19. kép).

FÜLÖP ZOLTÁN

Előlap: köriratban MAGYAR KÖZTÁRSASÁG 1991 5000 FORINT BP. négyzetben FM monogram. A szövegben négy szövegelválasztó rozetta. Vonalkörön belül középen a vatikáni címer.

Hátlap: fent ívben JOANNES PAULUS pp. II. felirat. Magyarország térképe, az északi határvonal felett URBI, a vonal alatt et ORBI felirat. Lent középen a pápa kitárt karokkal szemben áll, alakja derékig látszik (XIX. t. 20. kép).

KISS GYÖRGY

Előlap: az érme felső harmadában vízszintesen MAGYAR mellette függőlegesen KÖZTÁRSASÁG, balra 500 / FORINT / BP. / 1991 Jobbra a magyar címer. Az érme alsó részén ligatúrában KGy monogram.

Hátlap: középen, törés- és gyűrődés vonalak közül kirajzolódik Magyarország területe, előtérben egy hosszúszerű kereszttel. Jobbra KGy monogram (XIX. t. 21. kép).

Előlap: középen egy hosszúszerű kereszt, amelynek vízszintes szára felett MAGYAR, alatta KÖZTÁRSASÁG / 5000 / forint / BP 1991 felirat. A kereszt függőleges szára alatt KGy monogram.

Hátlap: a nézőnek háttal, kitárt karokkal, felhőkön, vagy inkább hegycsúcson ornátusban álló pápa. Lent középen KGy monogram (XX. t. 22. kép).

KISS NAGY ANDRÁS

Előlap: középen négyzetben, amelyet hullámos vonalak vesznek körül, vízszintesen MAGYAR / KÖZTÁRSASÁG / 500 / FORINT felirat. A négyzeten kívül balra BP., jobbra KNA (ligatúrában) lent 1991.

Hátlap: a középtől kissé lejjebb Magyarország térképe, rajta a pápa szemben álló alakja, baljában hosszúszerű feszület, jobbát áldásra emeli. Félkörben a felirat JOANNES PAULUS PP. II 1991 (ligatúrában) KNA (XX. t. 23. kép).

Előlap: vízszintesen MAGYAR / KÖZTÁRSASÁG / BP.5000 KNA (ligatúrában) /FORINT / 1991

Hátlap: mint a 23. hátlapi ábrázolása, csak nagyobb betűk, így az évszám és a monogram elhelyezése eltérő (XX. t. 24. kép).

KUTAS LÁSZLÓ

Előlap: köriratban MAGYAR KÖZTÁRSASÁG 500 FORINT: Középen a magyar címer, jobb- és baloldalt az évszám megosztva 19 - 91 A címer alatt BP. alatta lent KUTAS.

Hátlap: köriratban +VISITATIO JOHANNIS PAULI II. IN HUNGARIA 1991+ Középen a pápa balra, álló, áldást osztó alakja díszornátusban (XX. t, 25. kép).

Előlap: ívben MAGYAR KÖZTÁRSASÁG. Vízszintesen 5000 / FORINT / 1991 / KUTAS. Az értékjelzés felett BP.

Hátlap: köriratban JÁNOS PÁL MISÉT MOND A HŐSÖK TERÉN. Középen a millenniumi emlékmű alatta vízszintesen BUDAPEST / 1991 lent KUTAS jelzés (XXI. t, 26. kép).

LEBÓ FERENC

Előlap: félkörívben MAGYAR KÖZTÁRSASÁG Középen a koronás magyar címer, amelyet jobbról, balról egy-egy angyal tart. Alatta 500 / FORINT / BP. 1991 / Lebó F.

Hátlap: köriratban JOANNES PAVLVS PP. II. HVNGARIAM VISITAT. Előtérben a pápa, áldásra emelt kezekkel, balra áll, háromnegyed alakja látszik, mögötte a millenniumi emlékmű részlete. A pápa derekánál balra LEBO F (XXI. t, 27. kép).

Előlap: köriratban MAGYAR KÖZTÁRSASÁG 5000 FORINT. Gyöngykörön belül, karéjos díszítés közepén egyenlőszárú kereszt: A karéjon kívül, fent balra B jobbra P. Az alsó karéjnál balra 19, jobbra 91, alatta balra körben L jobbra F a tervező művész betűjele.

Hátlap: köriratban JOANNES PAVLVS PP. II HVNGARIAM VISITAT. A szöveget baloldalt a magyar, jobboldalt a pápai címer szakítja meg. Gyöngykör, majd vonalkör. Középen a pápa szemben álló teljes alakja, áldásra emelt jobb kézzel, bal kezében a hosszúszerű feszület. Lent jobbra LF (XXI. t, 28. kép).

Előlap: félkörívben MAGYAR KÖZTÁRSASÁG Középen cserfa- és olajággal körülvett magyar címer. Lent megosztva 19 - 91. A címer díszítés alatt LF monogram, majd vízszintesen 500 FORINT / BP.

Hátlap: körívben JOANNES PAVLVS PP. II HVNGARIAM VISITAT. Középen a pápa szembenéző mellképe áldásra emelt jobbkézzel, bal kezében feszület, jobbra LF monogram (XXI. t, 29. kép).

Előlap: köriratban MAGYAR KÖZTÁRSASÁG 500 FORINT. Középen díszes, fonott körben balra a magyar, jobbra a pápai címer. A két címert díszítés választja el egymástól. A díszítés fent a BP. verdejelet, lent a LF monogramot és / 1991 évszámot fogja körül (XXII. t, 30. kép).

PÉTER ÁGNES

Előlap: köriratban *MAGYAR KÖZTÁRSASÁG* 500 FORINT. Középen élére állított négyszögben különböző díszítések. Fent 1991 balra Bp. (így), jobbra ligatúrában PÁ monogram.

Hátlap: félkörben II. JÁNOS PÁL TOTVS TVLVS. Jobbra a pápa balra néző mellképe, előtte különböző díszítmények (XXII. t, 31. kép).

Előlap: köriratban *MAGYAR KÖZTÁRSASÁG* 5000 FORINT. Középen különböző szimbólumok. Lent balra 1991, jobbra ligatúrában PÁ és Bp. (így).

Hátlap: középen a millenniumi emlékmű, felette felhők, félkörben egy kéz. Az emlékmű alatt TOTVS / TVLVS felirat (XXII. t, 32. kép).

TÓTH SÁNDOR

Hátlap: köriratban JOANNES-PAVLVS-II-PONT-MAX. IN-HUNGARIA. Középen a pápa balra néző mellképe, jobb kezével áldást oszt, bal kezében feszület. A váll felett TS monogram (XXII. t, 33. kép).

SZÉCHENYI ISTVÁN születésének 200. évfordulója alkalmából 1 db ezüst 500 forintos került kibocsátásra.

ÁGH FÁBIÁN SÁNDOR

Előlap: köriratban ·MAGYAR KÖZTÁRSASÁG· 1991 A középtől kissé feljebb a Lánchíd, alatta 500, ettől balra BP, jobbra ÁF monogram. Az értékjelzés alatt FORINT felirat.

Hátlap: köriratban ·SZÉCHENYI ISTVÁN·1791–1860 Középen Széchenyi balra néző mellképe (XXII. t, 34. kép).

BOGNÁR GYÖRGY

Előlap: félkörívben BP. MAGYAR KÖZTÁRSASÁG Középen fent a magyar címer, két oldalán 19 - 91, alatta vízszintesen 500 FORINT. Ez alatt jobbra BGY monogram. Az érme alsó részét a Lánchíd tölti ki szembe nézetben.

Hátlap: ·GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN SZÜLETÉSÉNEK 200. ÉVFORDULÓJÁRA Középen Széchenyi balra néző mellképe, bal mellén kitüntetések. Válla felett 1791 / 1860 (XXIII. t, 35. kép).

FÜLÖP ZOLTÁN

Előlap: köriratban MAGYAR KÖZTÁRSASÁG 1991 FORINT 500 FORINT BP. Négyzetben ligált FZ. Vonalkörön belül vízszintesen: HA / MÁS / NEMZETNEK / TÖBB A KINTSEK, / LEGYEN MINÉKÜNK / TÖBB ERKÖLTSÜNK / ÉS / HAZAFIUI / SZERETETÜNK / (gr. Sz.I.).

Hátlap: köriratban GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN 200 ÉVE SZÜLETETT. Vonalkörön belül Széchenyi szembenéző mellképe. Balra 1791 / - / 1860, jobbra 1991, alatta négyszögben FZ monogram (ligatúrában) (XXIII. t, 36. kép).

GÁTI GÁBOR

Előlap: körívben MAGYAR KÖZTÁRSASÁG BP. 1991. Középen fent a magyar címer, alatta 500 / FORINT.

Hátlap: középen Széchenyi mellképe balra. Az arc előtt SZÉCHENYI felirat, mögötte ISTVÁN, a jobb vállnál 1791 - / 1860 (XXIII. t, 37. kép).

KISS NAGY ANDRÁS

Előlap: levél-diszítésű körön belül félkörben MAGYAR KÖZTÁRSASÁG. Vízszintesen 500 / FORINT / BP. / 1991 / KNA (ligatúrában).

Hátlap: levél ékítményes körön belül körívben SZÉCHENYI ISTVÁN 1791 1991. Középen Széchenyi fiatalkori, kalapos mellképe, alatta a levélkoszorúba illesztve KNA ligálva (XXIII. t, 38. kép).

KUTAS LÁSZLÓ

Előlap: félkörívben MAGYAR KÖZTÁRSASÁG. Középtől kissé feljebb gőzmozdony szerkocsival (a mozdonyon DERÜfelirat), felette 1991. Alatta 500 / BP. / ívben FORINT / KUTAS

Hátlap: köriratban GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN 1791 - 1860 Középen Széchenyi balra néző mellképe. Lent KUTAS jelzés (XXIV. t, 39. kép).

LEBÓ FERENC

Előlap: köriratban MAGYAR-KÖZTÁRSASÁG. A szöveget fent a Lánchíd szakítja meg. A híd alatt 500 / FORINT / BP. 1991 / LEBÓ F.

Hátlap: köriratban SZÉCHENYI ISTVÁN 1791 - 1860. Középen Széchenyi balra néző mellképe, mögötte LEBÓ F. jelzés (XXIV. t, 40. kép).

Előlap: köriratban MAGYAR KÖZTÁRSASÁG. Középen a magyar címer, cserfa és olajággal díszítve, kétoldalán megosztva 19 - 90. A címer díszítés alatt LF monogram / 500 FORINT / BP. (XXIV. t, 41. kép).

Előlap: köriratban MAGYAR KÖZTÁRSASÁG-500 FORINT. Középen barokkos keretben a Széchenyi család címere. Alatta megosztva 19 - 91 / BP. (XXIV. t, 42. kép).

Előlap: körívben MAGYAR KÖZTÁRSASÁG. Középen szemben álló Széchenyi szobor, jobb kezében irattekercssel – ez alatt 500 / FORINT. Jobboldalt középen BP. / 1991 / LEBÓ F. A szobor alatt SZÉCHENYI I. felirat.

Hátlap: körívben SZÉCHENYI ISTVÁN 1791-1860. Középen Széchenyi balra néző mellkép, kitüntetésekkel. Mögötte LF jelzés (XXIV. t, 43. kép).

Előlap: félkörívben MAGYAR KÖZTÁRSASÁG. Középen – egy kicsit jobbra – Széchenyi balra néző mellképe. A nyaknál 500 / FORINT / BP. 1991 / LEBÓ F.

Hátlap: körívben SZÉCHENYI ISTVÁN GRÓF. 1791-1860. Középen Széchenyi lovon ülő alakja balra. A lovastól jobbra LF. A szelvényben díszítés között a magyar címer (XXV. t, 44. kép).

NAGY BENEDEK

Előlap: köriratban MAGYAR KÖZTÁRSASÁG 500 FORINT. Középen ágaskodó pegazus, a talapzat alatt BP.

Hátlap: köriratban SZÉCHENYI ISTVÁN 1791. Középen Széchenyi István balra néző időskori portréja. Jobb oldalt ligatúrában NB (XXV. t, 45. kép).

RENNER KÁLMÁN

Előlap: jobb oldalon félkörívben MAGYAR KÖZTÁRSASÁG. Baloldalt a magyar címer, alatta BP., mellette vízszintesen 500 / FORINT / 1991 / alatta körben RK monogram.

Hátlap: félkörívben GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN. A jobboldalon Széchenyi teljes alakos álló képe, amint kezét egy oszlopon nyugtatja. Baloldalt 1791 / 1860. Lent Renner jelzés (XXV. t, 46. kép).

SEBESTYÉN SÁNDOR

Előlap: köriratban MAGYAR (negatív betűk) KÖZTÁRSASÁG BP. 500 FORINT 1991. Középen a Lánchíd, felette szimbólumként egy kicsi gőzmozdony, a híd alatt gőzhajó. A híd jobb pillérénél a magyar címer. Baloldalt hullámozó víz. A jobboldali híd-oroszlán talapzatán négyzetben S szignó. (XXV. t, 47. kép).

R. Nánási Éva

Magyar Nemzeti Bank

1054 Budapest, Szabadság tér 8-9.

DIE GIPSENTWÜRFE DER JUBILÄUMS-MÜNZEN DER JAHRE 1989-1991.

Während der Zeitepoche der zweieinhalb Jahre emisionierte die Ungarische Nationalbank bei 11 Gelegenheiten Gedenkmünzen.

Von den Gesamtausgaben bringen wir in diesem unseren Artikel die Gipsentwürfe 1./ anlässlich der Matthias Corvinus Jahreswende, 2./ jene zu Ehren des Papstbesuches und endlich 3./ der Széchenyi Jubiläumsmünzen. Anlässlich der 500.-sten Jährung des Todes von König Matthias emisionierte man Münzen im Nennwert von 5.000.- Forint aus Gold in zwei verschiedenen Typen 500.- Forint aus Silber. (Tag der Herausgabe war der 7. Juni 1990.)

2./ Zum Andenken des Papstbesuches von Johannes Paulus II. in Ungarn wurde im Nennwert von 10.000.- eine Goldmünze mit 500.- Ft eine Silber und mit 100.- Ft eine Cupronickel-Münze in Verkehr gebracht. (Tag der Ausgabe war der 15. Juli 1991.)

3./ Über den Grafen István Széchenyi, „den grössten Ungarn“ wurde eine 500.- Ft Silbermünze emisioniert. (Tag der Ausgabe war der 20. september 1991.)

III. Gordianus ismeretlen denára

EIN UNBEKANNTES DENAR GORDIANUS III

III. GORDIANVS több mint négyszáz féle pénze közül a közkézen forgó katalógusok 16-18 féle denárt ismertetnek. Ebből 12 féle reguláris veret, és viszonylag gyakrabban találkozhat vele a gyűjtő. A többi csak nagyon ritkán fordul elő. Most előkerült egy eddig ismeretlen, új változat, melyet a következőkben ismertetek. (1-2. kép)

1. kép

2. kép

Av.: Jobbranéző babérkoszorús Gordianus fej. A darab subaeratus, így a paludamentum rosszul látszik. Előlapfelirat: IMP GORDIANVS (PIVS FE) L AVG

Rv.: PROVIDENTIA AVG. A hátapon azonban nem Providentia, hanem ANNONA áll balra, előtte modivs, jobb kezében két kalászt, bal kezében pedig nem a megszokott bőségszarút, hanem egy kormánylapátot tart, ami általában LAETITIA attributuma. A darab jó római stílusú, de subaeratus, és a tömege viszonylag kisebb az átlagosnál, 1.97 g. Tengelyállása $\uparrow\downarrow$. A darab nem fordult elő ismereteim szerint sem leletekben, sem nagy gyűjteményekben, és nemzetközi árveréseken sem. Jelenleg egy dunántúli gyűjtemény darabja.

Óvári Ferenc

Veszprémi Egyetem

8200 Veszprém, Pf. 158.

A viminaciumi tartományi pénzek verőtöveinek pozíciója

POSITION DER PRÄGESTÖCKE DER PROVINZIALMÜNZEN AUS VIMINACIUM

Az egyes római pénzek adatainak rögzítésekor, az utóbbi évtizedekben szokássá vált, az elő- és hátlap egymáshoz viszonyított állásának, helyzetének, numizmata szóhasználatnál pozíciójának feltüntetése. Tulajdonképpen egy bizonyos példány jellemzőinek adataihoz ez is hozzátartozik, de kérdés, hogy általánosságban a pozícióból mire lehet következtetni. Alábbiakban ismertetem azt, hogy vizsgálódásaimmal etéren milyen következtetésre jutottam, kifejezetten csak a Moesia Superior és Dácia részére vert tartományi pénzekre vonatkozóan.

Előjáróban azonban szükséges néhány olyan körülményt rögzíteni, ami a későbbiek megértéséhez, elbírálásához, illetve értékeléséhez támpontot nyújt.

A pénzek elő- és hátlapjának egymáshoz viszonyított pozícióját egyszerűen úgy szokás meghatározni, hogy a pénzt, annak előlapját felénk fordítva, az ábrázolt fejen át képzelt tengelyvonal függőlegesre állítása után, kezünk hüvelyk és mutatóujjának vége közé fogjuk, majd a lapkát 180 fokkal a tengely körül átfordítjuk. Így a hátlapi kép, illetve ábra került elénk. A hátlapi ábrán át képzelt tengely és az előlap függőlegesre állított tengelye által bezárt szöget nevezzük a hátlapi ábra pozíciójának.

Előzőekhez kapcsolódóan meg kell jegyezni, hogy az elő- és hátlapi ábra tengelyének így észlelt pozíciója, vízszintes értelemben, nem a verőtövek egymáshoz viszonyított tényleges helyzetét mutatja, hanem annak tükörképét, mivel a lapkát 180 fokkal átfordítottuk a függőleges tengelye körül.

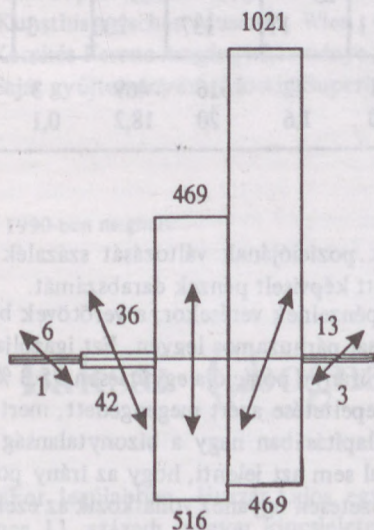
A pozíció jelölése a szakirodalomban egy függőleges és mellette és mellette az elfordulás irányát mutató jel. Ezek az irányjelek azonban nem teszik lehetővé a pontosabb meghatározást, ezért vizsgálataimnál az óra számlapjának számait használtam.

Még arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a pozíció fenti módon történő meghatározásában jelentős bizonytalansági tényező is van, mely több részből tevődik össze. Ennek a kornak pénzei nem szabályos kör kerületűek, a peremükön jelentős egyenetlenségek lehetnek, ami az ujjaink közti átfordításkor az előlapi tengely függőleges irányát megváltoztathatja, továbbá bizonytalan a tengelyek kijelölése is. Az előlapon a császár, császárné, vagy caesar feje a tengely kijelölésénél még elég biztonságot nyújt, de a provinciát megszemélyesítő nőalak III. Gordianus alatt még egyenes állású, a későbbiekben azonban az ábrázolás mind ívesebb lesz és rajta keresztül a tengely kijelölése lehet, hogy a mi szemszögünkben nézve helyes, de nem biztos, hogy annak idején a verde vésnőke is így értelmezte azt. Az elmondottakból keletkező hiba, szélső esetben, az óra számlapján, akár egy egész órát is kitehet. A kapott adatokat tehát ezek figyelembevételével kell kiértékelni.

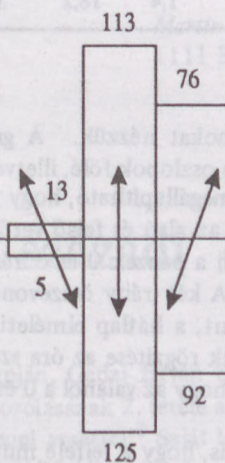
A vizsgálatok eredményeinek elbírálásához még szükséges a viminaciumi verde feltételezett technológiájának néhány részletét is megismerni. Kétféle alakú verőtövet használtak. Az előlapi verőtő egy négyszögletes, téglalap alakú, edzett vas, vagy kemény bronz lemez, mely a verőtőke közepén kialakított ugyanilyen méretű mélyedésbe illett bele. A hátlap verőtőve hengeres, vagy csonkakúp alakú volt, melyet feltételezhetően a verőtőkéhez rögzített csuklós kar végén lévő perselybe helyeztek és valószínűen kiékeléssel rögzítettek. Elvileg az alsó előlapi verőtő tengelye párhuzamos volt a hátlapi verőtövet tartó csuklós kar tengelyével. Az alsó verőtövet 180 fokkal át lehetett fordítani, amennyiben erre szükség volt, míg a felső verőtövet tetszőleges helyzetben lehetett kiékelni.

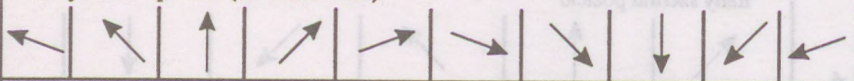
DÁCIA		Írány szerinti pozíció													
Császári dinasztia	Év														
		Óraállás szerinti pozíció												Összes darab	
		11		0		1		5		6		7			
Philippus	I	-	1	5	-	2	15	-	-	2	1	6	18	15	35
	II	-	1	3	5	5	11	-	-	1	2	3	19	12	38
	III	-	2	1	17	-	18	-	-	1	11	1	19	3	67
	III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Decius	III	-	3	1	12	-	1	-	2	-	19	-	2	1	39
	V	-	4	1	20	-	1	2	-	2	33	-	1	5	59
Gallus	V	-	1	2	28	-	11	-	1	1	23	1	11	4	75
	VI	-	-	-	-	-	1	-	-	-	5	-	-	-	6
Aemilianus	VII	-	-	1	-	-	1	-	-	-	1	-	-	1	2
	VIII	-	-	-	1	-	5	-	-	1	5	-	6	1	17
Valerianus	VI	-	-	-	1	-	-	-	-	1	2	-	-	1	3
	VII	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
	VIII	1	-	1	4	-	2	-	-	-	7	-	1	2	14
	VIII	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2
	X	-	-	-	9	-	3	-	-	-	6	-	2	-	20
Σ		1	12	15	98	7	69	2	3	9	116	11	81	45	379
ΣΣ		13	3,1	113	26,6	76	17,9	5	1,2	125	29,5	92	21,7	424 db	100%

Moesia Superior: 2576 db.

Dácia: 424 db.

MOESIA SUPERIOR		Irány szerinti pozíció (bal oldali szám)											
Császári dinasztia	Év												
		Óraállás szerinti pozíció											Összes darab
		10	11	0	1	2	4	5	6	7	8	9	
III. Gordianus	I	-	-	16	8	61	39	-	2	-	-	4	93
	II	-	-	22	3	37	16	-	4	-	-	15	82
	III	-	-	10	6	111	50	-	3	-	-	13	155
	III	-	-	51	4	131	71	-	1	-	-	16	203
	V	-	2	-	1	5	3	-	1	-	1	8	17
Philippus	III	1	3	-	2	2	3	-	-	-	-	2	1
	V	-	-	7	11	2	22	-	-	-	-	2	11
	VI	-	-	13	5	42	19	-	2	-	-	13	109
	VII	-	-	5	3	53	23	-	-	-	-	23	120
	VIII	-	-	15	6	42	22	-	-	-	-	20	102
	VIII	-	-	14	6	40	22	-	-	-	-	30	125
	XI	-	-	3	1	1	18	-	-	-	-	3	9
	XI	-	-	26	13	46	18	-	-	-	-	38	129
	XII	-	-	50	17	66	24	-	1	-	3	65	218
	XIII	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gallus	XII	-	10	38	9	2	2	-	-	-	4	27	83
	XIII	-	13	51	17	14	6	-	-	-	8	4	155
	XIV	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	XIV	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Aemilianus	XVI	-	6	14	6	4	4	-	-	-	5	18	48
	XIV	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	XVI	-	-	7	4	9	1	-	-	-	-	13	36
Valerianus	XIV	-	-	4	1	3	-	-	-	-	2	8	18
	XV	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
	XVI	-	-	3	2	4	4	-	-	-	2	2	11
Σ		1	29	350	673	-	-	25	379	269	-	-	1726
Σ		5	7	119	348	13	1	17	137	200	3	-	850
ΣΣ		6	36	469	1021	13	1	42	516	469	3	-	2576
%		0,2	1,4	18,2	39,6	0,5	0	1,6	20	18,2	0,1	-	100%

Először a grafikonokat nézzük. A grafikonok a pénzek pozíciójának változását százalék arányban tüntetik fel, míg az egyes oszlopok fölé, illetve alá írt számok az ott képviselt pénzek darabszámát.

Első rátekintésre megállapítható, hogy mindkét provincia pénzeinek verésekor, a verőtövek beállítására az volt a szabály, hogy az alsó és felső verőtő tengelye egymással párhuzamos legyen. Ezt igazolja az, hogy Moesia Superior esetében a pénzek 0 és 6 irányú, valamint 1 és 7 irányú pozíciója együttesen 95,3 %, ugyanez Dácia esetében 95,7 %. A két irány összevonása és együttes szerepeltetése azért megengedett, mert mint fentebb arról említés történt, a hátlap elméleti tengelyének megállapításában nagy a bizonytalanság, másrészt pedig a pozíció irányának rögzítése az óra számlapjának számával sem azt jelenti, hogy az irány pontosan az 1-es felé mutat, hanem, hogy az valahol a 0 és 1 közt van. Természetesen ugyanez vonatkozik az ezektől eltérő többi irányra is.

Megállapítható az is, hogy a felfelé mutató, azaz a 0 és 1 irányokhoz képest, — és természetesen ide kell venni a 11-es irányt is, — majdnem ugyanannyi a lefelé mutató pozíció is. Ez megerősíti azt a korábbi feltételezést, hogy technikai okokból, a hosszabb élettartamú alsó, előlapi verőtövet, egyoldalú elhasználódása miatt, 180 fokkal átfektették. Az egyoldalú elhasználódás azért következett be, mert a kalapáccsal való ráütéskor mindig a kalapács nyelének irányából éri a verőtövet a nagyobb fizikai ráhatás, igénybevétel. Ezért valószínűen megszabták azt, hogy hány darab pénz kiverése után, vagy a felső verőtő bizonyos számú kicserélése után, az alsó verőtövet át kell fordítani.

Mindezeket igazolni lehet azzal, hogy ott, ahol egy gyűjteményben, ugyanazon típusú és változatú pénzből, nagy példányszám fordul elő, – legalább 40-50 db, – lehet olyan azonos előlapi verőtővel vert példányokat találni, ahol az egyik esetben 0, vagy 1 a pozíció, a másikon pedig 6, vagy 7. Érdekes azonban az a megfigyelés, hogy bár az előlapi verőtő az általam talált, illetve észlelt ilyen pénzeknél páronként azonos volt, de a hátlapi verőtő egyetlen esetben sem volt az. Ebből arra lehet következtetni, hogy az előlapi verőtő átfektetését olyankor hajtották végre, amikor a felső, azaz hátlapi verőtövet is cserélték.

Az előzőekben említett 0 és 6, valamint 1 és 7 fő iránypárokon kívül elenyésző számban fordulnak elő a többi irányú veretek. Természetes azonban, hogy a felső verőtő pontatlan beállítása miatt a 11 és 5-ös iránypár is előfordul. De ez Moesia Superior esetében csupán 2,9 %, Dáciánál pedig 4,3 %-ot tesz ki.

A táblázatokból kitűnik, hogy a többi, előzőekben nem említett, pozíció irányok csupán Moesia Superior pénzeinél és ott is, a szélső értékek, III. Gordianus V. évi, valamint Philippus III. évi azon középbronzainál fordulnak elő, melyek veréséhez Gordianus idejéből való, hátlapi verőtöveket használtak fel. Ez pedig erősíti azt az elképzelést, hogy a birodalom távoli részeiben viselt hadjáratok esetében, a hadsereghez egy mozgó hadiverde is tartozott, mely a pénzhiány kiküszöbölésére, sürgős esetekben, mikor a vésnökök nem győzték az új verőtövek készítését, régebbi verőtövekkel vert pénzt. Ilyenkor, – mint azt a pozíció irányok is jelzik, – nem ügyeltek a felső, azaz hátlapi verőtő pontos beállítására.

Véleményem szerint a pénzek elő- és hátlapjának pozíciójából se a verőtövek számára, se az officinákra és ezeken belül esetleges munkacsoportokra, verőbrigádokra nem lehet következtetni. A táblázatok szerint, Philippustól kezdve, kiugró pozíció érték egyik provincia pénzénél sincs. Tehát még arra sem gondolhatunk, hogy Dácia részére esetleg egy másik, pontosabban dolgozó officinában, vagy verdében verték a pénzeket. Ez azért sem valószínűsíthető, mert gyűjteményekben található II. Philippus Moesia Superior (Pick: 119) és Dácia (Pick: 34) részére vert egy-egy nagybronz és mindkettő egyazon előlapi verőtővel készült. Ez azt igazolja, hogy mindkét provincia részére egy helyen történt a pénzverés.

A táblázatokban a pénzek pozíció adatait az alábbi gyűjtemények tanulmányozásával, illetve szakirodalomból vettem:

1. Svetozar St. Dušaníc gyűjteménye, Moesia Superior részére vert 1699 db érem (1 788. tétel hiányzik), melynek publikációja Bojana Borić Brešković: Novac Kolonije Viminacijuma, Beograd, 1976. könyvében jelent meg.
2. Staatliche Münzsammlung, München. Sylloge Nummorum Graecorum, 7. Heft, Berlin, 1985. Moesia Superior részére vert 97 és Dácia részére vert 23 db érem.
3. Danish National Museum, Sylloge Nummorum Graecorum, Thrace, Part 1, 7. Heft, Copenhagen, 1942. Moesia Superior részére vert 40 és Dácia részére vert 12 db érem.
4. Kunsthistorisches Museum, Wien. Gipszmásolatokon közölt adatok. Dácia részére vert 10 db érem.
5. Kecskés Ferenc magángyűjteménye, Bezdán, Jugoszlávia. Dácia részére vert 303 db érem.
6. Saját gyűjteményem. Moesia Superior részére vert 86 és Dácia részére vert 76 db érem.

Martin Ferenc*

1111 Budapest Bartók B. út 11.

* A szerző 1990-ben meghalt.

A baksai („bognári”) 11. századi érmekincs

Amikor legújabban, Huszár Lajos egykori gyűjtése¹ alapján, Gedai István táblázatba foglalta a Kárpát-medence 11. századi magyar kincsleleteit, nyolctételes felsorolásának 2. tétele a baksai, a 4. pedig a bognári kincslelet lett, egyformán sok I. István és kevés Aba Sámuel verettel.² Saját leletkataszterem készítése közben éppen e meglepő hasonlóság miatt kerestem meg az eredeti közléseket, s összevetésük nyomán az alábbi megfigyelésre jutottam.

¹Huszár, L.: Szent István pénzei. Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára. Szerk.: Serédi J. (Budapest 1938) II. 354: Nr. 1-2.

²Gedai, I.: A magyar pénzverés kezdete. (Budapest 1986) 70.

„Baranya vármegyében, Pécsen alul dél-keletnek (a valóságban délnyugatnak – K.L.), Baksa helység területén, 1864. évben oly cserépedényt szántottak ki, mely tele volt sz. István és kevés Aba Sámuel színezüst érmecseivel. Péter királytól, miként állítják, egyetlenegy példány sem fordult elő. E leleménynek csekély, vagy talán nagyobb része (275 darab), Egger a régiségek és természetiek pesti kereskedésének irodájába került, és én 1864. év június 10-kén vizsgáltam e sz. István érmecseinek sokféle változatait, mely nagy halmaz között alig volt a körirat betűire, veretre, súlyra s nagyságra egymáshoz hasonló két példány, a melyek feltűntek azokat Egger, kéréssemre lerajzoltatá.” – számolt be a lelet előkerüléséről, és saját vizsgálatairól a publikáló Érdy János.³ Miután utalt arra, hogy a szent király sokféle változatban kibocsátott egyetlen érmetípusát (H1)⁴ korábban, 21 változatot réznyomatban is bemutatva, közreadta,⁵ rátért a lelet azon 4 érméjének ismertetésére, amelyet – amint az a fenti idézetből kitűnt – feltűnőnek, említésre érdemesnek tekintett. E pénzek a következők:

1. H1, a STEPHANUS szókezdő fordított S betűjén kívül, további apró különbségekkel (1. ábra),
2. H1, a leírt sajátosságai közül a fordított irányú hátlati körirat a legfontosabb (2. ábra),
3. H1, legfontosabb sajátossága a fordított irányú előlapi körirat, valamint ebben a STEPHAN-t követő betűk, az US REX, valamint a teljes hátlati körirat zavarossága (3. ábra),
4. H1 olyan változata, amelyen az ismételt verés következtében az előlapon STTEPHANUS, a hátlaton CICIVITAS olvasható (4. ábra).⁶

A bognári leletet Huszár Lajos idézte fel a feledésből, s midőn hiányos utalását B. Ábrányi Hedvig szíves segítségével sikerült megtalálnom, a következő derült ki róla: „Zu Bognár, etwa zwei Stunden von Fünfkirchen entfernt, wurde vor nicht langer Zeit beim Umackern eines Feldes ein kleiner Topf mit ungefähr einem halben Pfunde der ältesten ungarischen Denare gefunden. Die meisten derselben gehören dem ersten Könige von Ungarn, Stephan dem Heiligen an, einige wenige rühren von Samuel Aba her, während von Peter – der doch in der Zwischenzeit von 1038-1041 regierte – nicht ein einziges Stück vorhanden war.”⁷

1-4. kép: A/baksai (Baranya m.) 11. századi magyar érmekincs
Érdy János által rajzban is bemutatott „különlegességei”

További, témánk szempontjából felesleges, bár Érdy János beszámolójára visszautaló részletek kihagyásával következik a leletközlés számunkra legfontosabb, azonosító jellegű része: „Während man ungarische Denare mit verkehrtem Reverse doch auch schon vor diesem Funde kannte, war aber bis jetzt noch kein einziges Stück mit verkehrtem Averse gesehen worden. Unter den in Bognár gefundenen Münzen fand sich aber ein einzelner Denar, der auf der Vorderseite den retrograden Namen Stephans trägt, während an der Stelle

³Érdy, J.: Kiadatlan magyar érmek az Árpádok korszakából. I: Sz. István (1000-1038) magyar király érmei. ArchKözl 5 (1865) 3.

⁴H=Huszár, L.: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. (Budapest 1979).

⁵Érdy, J.: Szent István első magyar király életirata Hartvik regensburgi püspök szerint. (Pest 1854). Melléklet: I. István (szent) magyar király' érmei, 1000-1038-ig. 51-52, 1.t.1-21. ábra.

⁶Érdy, J.: Kiadatlan magyar érmek... 4, 4:1-4. ábra.

⁷Huszár Lajos idézési formája megtévesztő: „Eggers Monatshefte I. 1865. 93-94. I.” Huszár, L.: i.m. 354: Nr. 2. Helyesen: Ein Fund in Ungarn. WienerNMhefte 2(1865) 93-94.

des Wortes Rex ein Monogramm zu stehen scheint, die Rückseite jedoch ganz unverständlich ist... Ein anderes Exemplar zeichnet sich dadurch aus, dass Stephans Name mit doppeltem TT erscheint.⁸

A két híradás összevetése nyomán, a két lelet előkerülésének valószínűleg hasonló ideje és egyező körülményei, az Egger kereskedéshez való jutása, a nagyjából hasonló összetétele és súlya,⁹ végezetül pedig a leírt, ill. ábrázolt különleges példányai azonossága alapján teljes biztonsággal kimondható, hogy a bognári lelet a baksaival azonos. A fordított azonosítás azért elképzelhetetlen, mert Bognár nevű helység Baranya megyében nem létezett, s az ajánlott lelőhelymeghatározás fentebb részletezett megalapozásának egyetlen szépséghibája maradt: korabeli térképeken sem sikerült Baksa határában vagy annak környékén „Bognár” vagy e névalakra torzítható földrajzi nevet találnom, azt tehát nem sikerült kiderítenem, hogyan és honnan került ez a származási hely a bécsi közleménybe.¹⁰

Kovács László

MTA Régészeti Intézete

1014 Budapest, Úri utca 49.

⁸ Ein Fund... 94.

⁹ Amint az az idézetből kiderült, Erdy J. a lelet általa vizsgált részében 275 érmét számlált, ezek durván számított súlya – az ajánlott 0,8 g/db-ot figyelembe véve, vö. *Gedai, I.*: i.m. 106. – összesen 220 g körüli lehetett, s ez nem üt el a bécsi beszámolóban említett kb fél fontnyi – a korabeli Ausztriában 280 g – leletsúlytól.

¹⁰ Néhány apró megjegyzés a 11. századi magyar kincsleletek már idézett táblázatához – *Gedai, I.*: i.m. 70. – annak sorozásása szerint:

1. ALSÓHELBÉNY: a nevezetes leletnek a táblázatban csak töredéke kapott helyet, a másik nagyobb része a kötet más helyén, Nyitrakáros néven (szemben a numizmatikai irodalomban tévesen használt Nyitrakoros-sal) önálló szerepet kapott: *Gedai, I.*: i.m. 39. A lelőhely korszerűsített magyar neve: NAGYTAPOLCSÁNY (Topol'čany, okr. Topol'čany) – ALSÓHELBÉNY (Dolné Chlepany), s az ott talált érmék száma a különféle feljegyzések szerint 1679-1812 között váltakozik. Magam min. 1857 érme előkerülését valószínűsíttem: 1717 a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárába került: lt.sz. B.15/1914. 1-5., mintegy további 140 példányról pedig Jeszenszky Géza szerzett annak idején tudomást, s azokból 95 darabot közzé is tett: *Jeszenszky, G.*: Az alsóhelbényi éremlelet töredékéről. NK 13(1914) 52-66. Az adatokat összesítve: I. István – H1(2), Béla dux – H11(18), I. Béla – H12(1), Salamon – H17(191), Géza dux – H18(1569), I. Géza – H19(31), ? érme (min. 45) = min. 1857 db. A csaknem évszázados keveredést 1989-ben már tisztáztam, de az azt tartalmazó munkám csak 1992-ben jelent meg: *Kovács, L.*: Salamon pénzveréséről. Századok 125(1991) 102-103: 90. jegyzet. Adataim alapján a hibára rámutatott: *Saltzer, E.*: Egy árpádházi pénzelettel kapcsolatos tévedés helyesbítése. Az Érem 45:2(1989) 6-7.

2. BAKSA: lásd a főszövegben!

3. BÉKÉSGYULA: a lelőhely valódi neve GYULA (Békés m.) – FARKASHALMI-DÜLŐ: az itt talált egyetlen I. István érme alapján a lelőhely nem sorolható a kincsleletek közé: vö. Éremleletek. NK 5(1906) 105. Ezt az egy veretet már Huszár Lajos is kinsként kezelte: *Huszár, L.*: i.m. 354: Nr. 9.

4. BOGNÁR: lásd a főszövegben!

5. FELFALU azaz pontosabban: FELSŐFALU (Chvalová, okr. Rimavská Sobota): az érdekes lelet előkerülési-körülményeit érdemes kiemelni a feledésből. Miller János, néhai jezsuita, nemcsak értesítést küldött a kincs előkerüléséről régi barátjának, Schönvisner Istvánnak, hanem a benne lelt minden érmefajtából is eljuttatott hozzá néhány példányt. Utolsó, 1782. november 16-án a gömöri Harkács (Gemerská Ves, okr. Gemer) küldött levelében így írt: „A megtalált és elküldött érmékből már nincsen több meg. Ezekről elmondhatom, hogy a minap elküldtem neked mindegyik féléből néhányat, de nem emlékszem, hogy volt-e közöttük I. Andrásénál későbbi. Ezeket az érméket a múlt év nyarán találták Felfalu possessio szántóföldjén, midőn egy parasztember fölshántotta a földjét, hogy megtisztítsa a cserjéktől és a fák kitégetett tuskóitól. Fia ugyanis az ekét követve elsőnek vette észre, amint megjelentek az érmecskék az ekevas nyomában. És ugyanott, nem mélyen a földben minden edény nélkül egyre többet és többet találtak holmi gyűrűkkel vagy inkább ezüst fülecskékkel, amilyeneket a régi magyarok a köpenyükön függőként viselni szoktak. Az érmék megtalálásának hírére azután odaszaladtak a szomszédos cigányok és pásztorok, akik elmondták, hogy közülük némelyek tíz, mások húsz – ki többet, ki kevesebbet – talált és vitt el a port átszítálva ugyanazon a helyen. Tény, hogy ott egy nagyobbacska árok keletkezett, amit magam is láttam, de többet semmit sem találtak. Ezen a helyen állott régen az az elégett hársfa, amelyet a parasztember előzőleg gyökerestől kifordított, s a kitisztított szántóra rakta mezsgye gyanánt, ezáltal lehetséges, hogy abban a században, amelyhez ezek az érmék tartoznak, háborús időben ezen hársfa gyökerei közé rejtették el őket. Ezeket a pénzeket, kétszáz vagy több lehetett, egy úrnak a földművesektől megvásárolta és odaajándékozta a harkácsi eklézsiának templomi helyére. Ha egy részét ezen érméknek te megváltod hét forinttal, az jól jönne az egyháznak és a plébános úrnak.” Miller János kérését Schönvisner István nyílvánvalóan megfogadta, mert a lelet értékelését a következőképpen folytatta: „Az érmék, amelyeket átváltottam, részben magyarok, részben csehek és morvák voltak. A magyarok között csak ezüstdenárok voltak, István, Sámuel és András királyok neveivel, éppen olyan típusok, amelyeket sajátosságaik szerint eddig leírtunk (az alább idézett könyvében – K.L.). A csehek és morvák között észrevettem a korukra nézve legutolsó ezüstdenárt, amely Vratiszláv morva hercege, kétségtelenül azét, aki I. András magyar király veje volt (I. András Adelheid nevű leányának férje, – K.L.). E denáron az előlapon a zászlóval álló herceg alakja körül olvasható nagyon durva verettel a WRATISLAVS DVX körirat. A hátoldalon S. PETRVS és Szent Péter mellképe ugyanazon durva módon véste.”: *Schoenvisner S.*: Notitia Hungaricae rei numariae ab origine ad praesens tempus. (Budae 1801) 101-102. Mindebből kiderül, hogy kincsletről volt szó, amelyben az ékszerek mellett kétszázal biztossan több érme került elő: I. István, Ába Sámuel és I. András ezüstpénzei, valamint a cseh és morva veretek közül a legkésőbbi II. Vratiszláv cseh herceg majd király (1061-1086-1092) denára volt, olyan típusú, mint FIALA I. tip. Nr. 850, III. tip. Nr. 855,

UNGARISCHER MÜNZSCHATZFUND VON BAKSA („BOGNÁR“) AUS DEM 11. JAHRHUNDERT.

Auch in der neuesten numismatischen Fachliteratur¹⁻² figuriert der Münzfund von Baksa und Bognár gesondert, in der Wahrheit handelt es sich jedoch nur um ein und denselben Münzfund, welcher in Baksa (Komitat Baranya) beim Pflügen, in einem Tongefäß zum Vorschein kam. Der Fund wurde durch János Érdu aufgearbeitet. Der überwiegende Grossteil der 275 Stück Münzen besteht aus Prägungen Stephan I., die übrigen Prägungen stammen von Samuel Aba, Nachdem Érdu, einige durch ihn als zu erwähnende „Besonderheiten“ auch in Zeichnung publiziert hatte,³⁻⁶ (Abb. 1-4) war die Möglichkeit gegeben, die Identität des Fundes mit jenem angeblichen Fund von einer Ansiedlung namens Bognár mit vollkommener Sicherheit festzustellen, obendrein eine Siedlung namens Bognár existierte nicht. In der letzten Anmerkung¹⁰ präziserte ich noch Angaben weiterer ungarischen Münzfunde aus dem 11. Jahrhundert.

Jegyzet folyt.

XIV. tip. Nr. 882, XVII. tip. 891., az uralkodó olomouci hercegsége (1054-1056, 1058-1061), ill. cseh hercegsége (1061-1086) idejéből: vö. *E. Fiala*: Česká denár. (Praha 1895) 8.t.21, 22, 9.t.2, 5. A nehezen értelmezhető latin szövegek fordításában (vö. 8. pont is) Illyés Bálint és Illyés Katalin, Jankovich Dénes és Sarbak Gábor volt segítségemre. Szívességüket ezúton is megköszönöm!

7. HÓDMEZŐVÁSÁRHELY (Békés m.): a róm. kat. plébánia földjén előkerült érmeleletben nem 1507, hanem 1542 pénzérme volt. A különbség onnan adódik, hogy a közreadó Bálint Alajos H8-nál +1, H9-nél +34 csorba, elvert, kopottsága miatt meghatározhatatlan értékével is számolt – vö. *Bálint, A.*: A hódmezővásárhelyi érmelelet. *Dolgszeged* 9-10(1933-34) 272-295. – s e példányokat a numizmatikai irodalom egyszerűen elhagyta: vö. *Huszár, L.*: i.m. 354: Nr. 13.

8. NAGYTÉTÉNY, azaz BUDAPEST – XXII. ker. (Nagy-tétény): érmekincs, amelynek eredetéről Dobay Székely Sámuel százados-kapitány, érmegyűjtő a következőképpen nyilatkozott: „1753. szeptember 18-án, a székesfehérvári házat (? – Alba-Regali domum), a katonaságot elhagyván, visszatérve, Budához közel, Tétényben egy helybéli sváb paraszt-mollárral találkoztam, aki előző nap a szőlőben kétezer ezüstpénz ásott ki. Midőn ezeket nekem megmutatta, azokat megvizsgálván arra figyeltem fel, hogy mindegyik a négy első magyar király pénzérméje, kétségtelenül Istváné, Péteré, Sámuelé ... és I. Andrásé, s azokból kétszázat kiválasztottam – neki husz forintot adva – s azokat a nagy férfiak és barátok között az alábbi rendben felosztottam, ahogy az az emlékezés céljából feljegyeztetett.” E megjegyzést a megajándékozott személyek nevének két oldalas, táblázatba rendezett listája követi, egyben tájékoztatva a megvásárolt 200 érme közül 160 példány kibocsátójának megoszlásáról: I. István – H?(48), Péter – H6(40), Aba Sámuel – H7(52), I. András – H?(20): *Horvát, I.*: Miért találtunk gyakrabban a pénzgyűjteményekben Szent István, Péter, Sámuel és I. András Magyar Királyoknak pénzeik, mint sem az ezek után uralkodott Magyar Fejedelmeknek pénzeik? Tudományos Gyűjtemény 18(1834) I, 40-47. Az természetesen ma már eldönthetetlen, hogy a teljes – s bizonyára nem pontosan 2000 darabból álló – lelet kibocsátók szerinti aránya a fentiekkel azonos volt-e, az viszont nyilvánvaló, hogy ezt az érmekincset sem lehet zártnak tekinteni.

Adalék Báthori Gábor III-as garasainak súlyához

ZU DEN GEWICHTEN DER III GROSCHEN DES GÁBOR BÁTHORI'S

A „Közlöny” előző számában¹ Nürnberg birodalmi város tanácsának 1611. évi végzése nyomán² írtam az utolsó Báthori lengyel mintára vert váltópénzének múltjáról. Az illusztrációként közölt mandátumrészlet, az erdélyi III-as garas értékének meghatározása – 5 $\frac{1}{8}$ -krajcár – ismeretében nem lehetett kétséges, hogy az 1610-ben vert dutkát, pontosabban annak egyik példányát a „három levelező körzet” pénzbecsőreinek regensburgi ülésén³ finomsági próbának vetették alá, s nemesfémtartalmának meghatározása után állapították meg értékét krajcárban, illetve számították ki a pénz elfogadóiára váró esetleges 15,1 %-os veszteséget.⁴

¹ Buza, J.: Báthori Gábor dutkája a délnémet pénzforgalomban. N.K. 1989-1990. 89-97.

² Stadtarchiv Nürnberg. A 6 Mandate. 1611. jún. 6.

³ Hirsch, J. Ch.: Des Teutschen Reichs-Münzarchiv ... (Nürnberg, 1757). Bd. II., T. IV. 2-4. (Továbbiakban: Hirsch: DRMA.)

⁴ Buza, J.: i.m. 93.

Nem állítható teljes biztonsággal, valószínűsíteni azonban lehet, hogy a próbát Nürnberg pénzbecsőre, *Hans Huefnagel*, végezte el, akinek tevékenységéről már a múlt században írtak, de az igen értékes közlés⁵ nem talált visszhangra a hazai szakirodalomban, sajnálatos módon ez alól fentebb említett közleményem sem volt kivétel. Huefnagel publikált feljegyzései szerint 14 lat 3 gren finomságú volt az erdélyi „Dütschen” amelyből 104 darab tett ki egy márkát.⁶ A „próbakönyv” e részében nincs utalás a márka milyenségére, de *Dr. Gerlind Werner* (München) – Augsburg pénztörténetének kiváló ismerője – szívességéből köszönettel közölhetem, hogy a *kölni márkát* vették alapul akkor, amikor a regensburgi ülésen az erdélyi III-as garas ezüsttartalmát megállapították, ugyanis az augsburgi levéltári forrás szerint szintén 14 lat 3 gren a dutka finomsága, s 104 darabot számítottak belőle egy kölni márkára.⁷

Feltételezve azt, hogy a kölni márka súlya 233,856 gramm⁸ volt, továbbá 14 lat 3 gren – azaz 0,885-ös – finomságot véve alapul, Báthori Gábor 1610-ben vert III-as garasának nyersúlya 2,249 grammra, színsúlya pedig 1,991 grammra tehető.

Augsburg levéltárában fennmaradtak olyan feljegyzések is, amelyek az említett három levelező körzet 1609 októberében – szintén Regensburgban⁹ – tartott gyűlése nyomán keletkeztek. Ekkor természetesen korábbi – 1608-ban és 1609-ben vert – dutkák kerültek terítékre. Minden valószínűség szerint azonos minőségű veretek lehettek, mert a szakértők nem tettek különbséget az 1608. évi és az 1609. évi példányok között.¹⁰ Súlyuk némileg meghaladta a fentebb említett 1610. esztendőben vert dutkáét, színsúlyuk azonban valamivel kevesebb volt, mert az utóbbiakat 13 lat 7 gren finomságú ötvözetből verték. Az 1608. és az 1609. évi erdélyi dutkák nyersúlya így 2,299 grammra, színsúlya pedig a 0,8368-as finomság révén 1,919 grammra becsülhető. Ez utóbbiak színsúlya 3,6 %-kal maradt el az 1610-ben vert III-as garasétól, ami túlzottan nagy eltérést nem jelent. A különbség oka részben arra vezethető vissza, hogy Báthori Gábor III-as garasait nemcsak

Gabriel Báthori Zim Diben,
Bürger Dittichen zu 6 kr.
garzabe. 1608 und 9.

⁵Meyer, A.: Das Probierebuch des Nürnberger Münzwardeins Hans Huefnagel (1605-1612). Numismatische Zeitschrift (Wien) 1896. 86-140. Huefnagel mint „tüglicher und erfahrender Person” a Nürnberget is magába foglaló frank körzet pénzbecsőre volt 1602 őszétől. *Hirsch*: DRMA. III. 215., 275., 357.

⁶„Befunden 104 Stück auf die Mark und 14 Loth 3 Grän fein. Werth 5 1/8 kr. und nach den 21 Batzen Talerfuss 6 kr.” *Meyer*: i.m. 112.

⁷„Diese Sortten vfgezogen, und probiert, gehen vf die marckh Cölnisch 104 Stückh, hellt die marckh fein 14 lot 3 gren, ...” *Stadtarchiv Augsburg. Bestand Reichsstadt, Münzakten* 13.

⁸*Schrötter, F.*: Wörterbuch der Münzkunde (Berlin, 1970²) 371. Megjegyzendő, hogy a kölni márka súlyára nézve más adatok is vannak: *Luschin von Ebengreuth, A.*: Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte (Darmstadt, 1976., repr.) 176.

⁹*Hirsch*: DRMA. III. 395.

¹⁰„Diese Sortten vfgezogen, vnd probiert, gehen vf die Mar(ckh) Cölnisch 102 St., hallten fein 13 lot 7 gren, ...” *Stadtarchiv Augsburg. Bestand Reichsstadt, Münzakten* 12. E forrás xeroxmásolatának szíves megküldéséért is *Dr. Gerlind Werner* asszonynak tartozom köszönettel. E helyt is köszönet illeti *Dr. Maria Tischler* tudományos kutatót (München) a szakmai kontaktus megteremtéséért.

a fejedelmi verdék bocsátották ki, hanem uralkodói engedéllyel ötvösök szintén verhettek „... igaz és jó dutkát.”¹¹

A súlykülönbség láttán az esetleges – igen szerény mértékű – pénzrontás gyanúja felmerülhet ugyan, de nyomban el is vethető, mert az 1610. évi dutka színsúlya meghaladta az elődeiét! A pénzforgalmi kopás lehetőségét pedig azért zárhatjuk ki, mert a finomsági vizsgálatok és a kibocsátás ideje közötti különbség nem volt számottevő.

Annak ellenére, hogy az 1608-1610 között vert III-as garasok fenti súlyaihoz becslés – pontosabban a kölni márka feltételezett súlya – nyomán jutottunk, felvethető az a kérdés, hogy az erdélyi dutkák nyers- és színsúlya miként viszonyult a mintául szolgáló lengyel trojákéhoz. III. Zsigmond 1604. évi rendelete szerint¹² a III-as garasok finomsága 13 lat 9 gren (0,84375) volt, így Báthori Gábor 1608-ban és 1609-ben vert III-as garasai megközelítették (0,8368), 1610. évi verete pedig meghaladta a lengyel pénz finomságát. Abszolút számokban nézve az erdélyi III-as garasok nyers- és színsúlya egyaránt felülmúlta a lengyel trojákét, különösen áll ez az 1610. évi dutkára. A lengyel mércét véve alapul Báthori Gábor valóban „... jó és igaz dutkát...” veretett.

A III-as garasok finomsága és súlyértékei

		Nyers- súly (gramm)	Finom- ság	Szín- súly (gramm)
A lengyel veretek adatai	<i>Kirmis</i> szerint <i>Mikołajczyk</i> szerint ¹³	2,19 2,234	0,844 0,844	1,85 1,885
Az erdélyi veretek adatai	1608. és 1609. évi 1610. évi	2,293 2,247	0,837 0,885	1,919 1,919

Hamis pénznek, csekély értékű fizetési eszköznek csak német földön tartották az erdélyi III-as garasokat, mert ott a lengyel „Düttchen”-hez s az egyéb idegen veretekhez hasonlóan a birodalmi pénzrendeletek normái szerint ítélték meg őket. S mivel nemesfémtartalmuknál magasabb krajcárértékben forogtak, kitiltásukat szorgalmazták.¹⁴ A „Kipper-kort” megelőző évek egyre ziláltabbá váló pénzforgalmában – részben szerény mennyiségük miatt – távolról sem az erdélyi III-as garasok voltak a legnagyobb aggodalomra okot adó váltópénzek. A különböző batzenek – így például a Báthori Gábor III-as garasát is megörökítő nürnbergi rendeleten¹⁵ ábrázolt 3 batzenese – sokkal inkább rászolgáltak a „csekély értékű” minősítésre, nem beszélve Bern város fillérjéről, amely birodalmi mérce szerint a kívánt ezüsttartalom alig 40 %-át érte el.

Báthori Gábor külföldre vitt III-as garasainak valószínűleg csak kisebb része került bele a nyugati irányú nemzetközi pénzforgalomba, nagyobbik hányaduk az Oszmán Birodalomba áramolhatott. Markáns fejlettségi szintkülönbséget jelez az a tény, hogy a kisebb hányad után maradt több írásos nyom, s olyan értékes fogódzó, melynek nyomán közelebb jutottunk az erdélyi III-as garasok eleddig szakirodalom alapján feltételezett súlyához.¹⁶

Buza János
BKE Gazdaságtörténeti Tanszék
1828 Budapest 5. Pf. 489.

¹¹ Pénzverési engedély 1608-ból. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1898. 44. Szövegének helyes értelmezését Huszár Lajosnak köszönhetjük. Huszár, L.: A Báthoriak pénzei. A Nyírbátori Báthori István Múzeum Füzetek (Szerk.: Szalontai Barnabás) Nyírbátor, 1961. 10.

¹² Kirmis, M.: Handbuch der polnischen Münzkunde. Posen, 1892. 115.

¹³ Mikołajczyk, A.: Einführung in die neuzeitliche Münzgeschichte Polens. (Łódź, 1988) 64.

¹⁴ Buza, J.: i.m. passim.

¹⁵ Ld. erre a 2. jegyzetet.

¹⁶ Huszár, L.: i.m. 10.

Pénzértékelési rendelet 1756-ból és 1763-ból

„Évszázadokon keresztül forinttal, krajcárral számolt úr és paraszt, hatóság és magánzó, „fiscus” és kereskedő, város és falu” ... írta egy cikkében Kováts Ferenc 1922-ben.¹ Még azt is hozzátette, hogy a mindennapi életben alig néhány éve is szélitben hosszában használták a forint és krajcár pénzneveket. Pedig erősen nyilvánvaló, hogy a XV. század végétől a XIX. század végéig eltelt néhány évszázad alatt ugyancsak eltérő értékű, anyagú, rajzolatú, stb. pénzeket jelölhettek ezek a fogalmak. Pontos meghatározásuk, a név mögötti korabeli tartalom felmutatása nem egyszerű feladat.

Írásos forrásaink közül sokban több kevesebb részletességgel és pontossággal találhatunk leírást, utalásokat az emlegetett pénzek értékére, váltására. Ám, ha többféle forrást hasonlítunk össze azonos időből ugyan, de más és más vidékről, vagy azonos típusú forrásokat, de csak közel azonos időből, akkor szomorúan kell tapasztalnunk, hogy a többféle pénzt többféle számolási rendszerben számolták. Történeti irodalmunkban tehát az értékek pénzbeli érzékeltetése, netán az egyes területek értékviszonyainak összehasonlítása, különösen egyes korok pénz- és értékviszonyainak összevetése, ár- és bérviszonyok kutatása nagyon gyenge alapon állhat, illetve pillanatnyilag csak hozzávetőleges képet adhat.

Pénztörténetünk számára is elengedhetetlen lenne írásos forrásaink rendszeres feltárása, az írásokban szereplő pénznevek pénzekkel való azonosítása, váltási gyakorlatuk meghatározása, ennek ismeretében értékük megállapítása, az arany és ezüst értékarányának kiszámolása, a valódi és számítási pénzek értékarányának feltárása. Elszórt adatközléseken kívül² természetesen történtek már ilyen irányú kutatások, gondoljunk csak Horváth Tibor Antal, Huszár Lajos munkásságára, vagy újabban Kőhegyi Mihály, Buza János, Iványosi Szabó Tibor megjelent munkáira,³ akik a numizmatikai szempontokat alapvetően fontosnak tartották. De a pénz- és gazdaságtörténet számára kívánatos adatsorok és következetes adatok sokasága korszakonként és területenként még hiányzik.

Jelen forrásközlésünket azért véljük fontosnak és célszerűnek, mert bár a korszak pénzrendeleteiről jelentek meg közlemények,⁴ de nem ugyanezek. A különböző években kiadott, esetleg azonos rendeletek változatai, a bővebb vagy szűkszavúbb leírások, a központi rendeletek más és más területekre való aktualizálása, az adott területeken sajátosan előforduló pénzek, pénznevek, az azonosságok és a különbségek sem elhanyagolható, hasznos adalékai lehetnek a további kutatásoknak. Talán éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy az apró eltérések milyen jól segítenek a részletek kidolgozásában.

Az itt következő két pénzértékelési rendelet a makói Városi Levéltárban található kéziratos formában.⁵ Amint az 1763-as rendelet szövegéből kiderül, azt nyomtatott német eredetiről fordították magyarra. A szándék nyilvánvalóan az volt, hogy az alsóbb hatóságokhoz kiküldött rendeleteket lehetőleg azonosan értelmezzék. Meg kell jegyezzük, hogy valószínűleg ma már nem tudnánk a korabelihez hasonlóan, hitelesen lefordítani. Ezért találjuk fontosnak az iratok teljes terjedelmű, betűhű közlését. Célszerű azért is, hogy ne csak az egyes jelentősebb központi rendelkezést ismerjük, hanem az időközönként kibocsátott megerősítéseket, sürgetéseket, mintegy az alaprendeletek változatait, azok apró változásait, amiből éppen a mindennapi gyakorlat pénzhasználatáról, pénzkezeléséről szerezhetünk újabb adatokat.

¹ Kováts Ferenc: Forint és krajcár. Az Érem, 1 (1922) 1-2. sz. 18.

² Csak példaként említjük a Numizmatikai Közlöny (a továbbiakban NK.) IX-XIII. évfolyamaiban található Numizmatikai Adattár közleményeit 51-72. sz.; 110. sz.; H. Fekete Péter: Pénztörténeti adatok a XVIII. századból. NK 52-53 (1953-54) 22-24.

³ Forrásközlésünkhöz feleslegesnek tartanánk felsorolni az összes vonatkozó irodalmat. Könnyen megtalálhatók zömmel a NK-ben.

⁴ Mária Terézia 1763-iki pátense. ArchÉrt 12 (1878) 181-182.; Bottló Béla: Pénzérték jegyzék 1751-ből. NK 54-55 (1955-56) 57-60.; Kőhegyi Mihály: Mária Terézia pénzértékelési rendelete 1755-ből. NK. 68-69. (1969-70) 63-72.; Uő. Pénztörténeti adatok Mária Terézia korából. NK 70-71 (1971-72) 59-68.; összefoglalóan Kőhegyi Mihály-Nagy Ádám: Pénz- és gazdaságtörténeti adatok Mária Terézia korából. Cumania III. (Kecskemét 1975) 103-144.

⁵ Külsországi pénzek forgalmának betiltása 1756. Makói Város Levéltár; Makó Városát Régi Időktől érintő iratok 97.: az 1763. évi rendelet uo. 105. Az iratokra Dr. Tóth Ferenc, a Makói József Attila Múzeum igazgatója hívta fel figyelmemet. Baráti segítségét ezúton is hálásan köszönöm.

Az 1756-ban kiadott körözlés szövege.⁶

„Felséges Korónás Királyné Asszonyunk által megh Tiltatott külső országi monetakk a vagyis pénzekk Rend-tartása kinekis Tiltása következik eképpen.

Minden Magyar országban levő Lakosokk és ahoz tartozandó

Harmicczadosokk s. Cameralissokk deservialó [?]

Jólehet az elmúlt 30^{dik} majusban Ani 755^{dik} megh tiltott külső országi mentakk Cassatioja s Confiscatussa Felséges Királyné asszonyunk Által ki adatott légyen mintazon által Eő felsége Magával született kegyes-sébül s engedelmebül azon előbeni confiscatioját maga hiveinek könyebségekre s kisebb károokra minek Előtte mostani kegyes Patentalisban Questeralisa eképpen dyspensallya tudnya illik Slezia és Lengyel ország szileiben levő N. Vargykben ugymint: Nitra, Trencsin, Túrocz, Árva, Liptó Szepes Sáros Zemp-lim Ungvár Berek és Marmaros Vargyben ezen mostani második Patentalisban feljegyeztett s megh-tiltott Külső Országi monetakk folyása a distractioja alább megh irt mod szerint 6. holnapik szabad légyen más álsó N. Vargykben. pédigh mivel olytatin penzek nem annyira terjettek el három holnapik engetettik megh. Hogy ha pedighlen nem az harminczadokon sem sóó hazaknál sem pedéghlen uraságh Cassaiban el nem költhetnék szabad lészen nikiek Kőrmőcz Banyára vagy Nagy Banyára fel vinni a holis minden tovább okozandó költség nélkül felváltják hogy pedéghlen mindeneknél megh tiltott pénzekk Ára tudva légyen azon három holnapp alatt eő Felsége aláb megh irt mod szerint kegyesen bocsajtotta és elmúlt három holnapok után Confiscationak helit rendelte,

Megh tiltott pénzekk folyássa ugymint

	Limitált ára	Bányákban felváltandó ára
Burkus, Francia, Babarus fél forintossok		
30 Krajczarosok ezután acceptaltatnak	26	24 1/12
Burkus, francia, Babarus fertály forintossok, nem különben az Burkustül ujjonnan csináltattott		
1/6 Talérok acceptaltatnak	13	12 1/24
Burkus és Lengyel Timff 18 Krajczarosok	14 1/2	13 43/48
Burkus 1/4 új Talérok eddég 22 1/2 krajczarosok	21	20 3/24
Burkus eddigh húsz és 17 krajczarosok mellyek 1755 ^{dik} esztendőben 15 ^{dik} szeptemberben ki adattak	16 1/2	16 7/48
Burkus 1/12 Tallérok mellyek eddigh 7 1/2 Krajczarban jartak	6 1/2	6 11/48
Mindenféle idegen országi moneták 12 Krajczarosok	10	9 7/12
Francia 10. xrokbül állók	9	8 15/24
kivívén szaszok Tartományának 1/12 Talerjat melly másképpen dupla garasnak nevezetik kinek ezutánis folyássa hét xrba lészen az többiek pédigh 7 és 6 xrokbül állók idegen moneták	5 1/4	5
Minden külső országi 5 xrokbül állók	4 1/2	4
Minden más idegen 4 xrokbül állók pedigh	3 1/2	3 1/8
Lucziay Garas másképpen hallas ⁷ garas	1 1/2	1 1/4
Kivívén masodszor a szaszok 1/24 Tallerját melly is jó garasnak nevezettik kinek az ára mindeddigh ez után is 3 xrban fogh lenni minden másféle garasok pedigh akar Burkus akár Babarus kik eddigh 3 xrba költenek 2 1/2 idest	2 1/2	2 3/8
Minden burkus és mas féle 2 1/2 krajczarokból állók acceptaltatni fognak	2	1 17/12
Minden idegen országi 2 xrbül álló pénzek	1 1/2	1 3/8
Minden más országi Burkus Babarus Lengyel poltura ez után	1	3/4
Minden külső országbül levő Burkus és más féle		

⁶ Mint utaltunk rá, a rendelet szövege csak lényegében azonos az 1755-ös rendeletként közölttel, számos részletében megfogalmazásában, adataiban, valamint főként számainak egyharmadában eltér.

⁷ Értelmezhetőség szempontjából olvasható gallus-nak is, de betű szerint nem.

Krajczarok akár mi félék ennek utana acceptaltatk	3/4	3/5
Minden külsü országi Burkus és Lengyel greslik		
kikbül 4 számláltattott egy Garasban	3/4	1/2
Ha pedéghlen törtinet szerint ollyas külsü		
országi kis penzek talakoznanak akik ami		
penzusukk azok szerint follynanak ennek utana	1/2	1/4
Minden idegen fél Krajczarosok	1/4	1/8
Minden idegen 1/4 xrok azaz felesek	1/8	1/16

Aranyakk Specificatioja

	fr	xr
Salisbúrgi Arany	4	10
Toscanai	4	12
Venecziai	4	12
Holandus	4	7 1/2"

Az 1763-ban kiadott körözüvény szövege:⁸

„Bármely Kőlönos, ezen Tetts Ns' Vgyék publikumát illető occurentiákra nézve [?] Consiliarius, és Ordo Ispány Ur Eő kegyelme az jövő November havának 9^{dik} Napjára Püspök Makó várossában tartandó királyi gyűlést rendelni méltóztatott.

Melly Terminusra és helységre számot tartván azonra vagy Magok Személyek szerint vagy eskütek közöl küldendő küvetyeik által Notáriusokkal együt megjeleni el ne mulassák és minden helység magok közöl levő, akar Ns vgye akkar Urasagh Tisztje légyen az ezen gyűlés Terminussát annak meg jelenteni s kivált Nagy Lakiak Prefectus Urukk hirit adni Semmiképpen el ne mulassák

Azonban az külső országi Arany monetákról Eő Felsége, Felséges Császárné és Apostóli Királné Aszonyunk, maga hiveinek Securitássáruul prospiciálni kívánván hogy ki ki maga magát mihez tartani, és azok által meg ne csalatatnék az Nép, egy parancsolatot küldeni kegyelmeikk méltóztatott, mely jó lehet Német Nyelvből áll, mind azon által hogy jobban meg érthessék kegyelmeikk kívántam Magyar Nyelven kibotsaitani, aki illyen formán vagyon

MI. Maria Theresia Istenek kegyelméből Romai Császárné, Németh Magyar, és Cseh Országnak, Dalmatiának, Horváth Ország és Schlavonianak Királynéja &c. &c. &c.

Ajánlyúk minden Országunkban foglaltakatt akkar minémü Méltóságban statusban, Tisztségben Császári, Királyi és Herczegi Gratiankat és tudtukra agyúk

Minek utanna meg értettük, hogy némely Nyereséget keressü Emberek az külső arany pinzekk az Országunkban járó pénzekel való haszontalanságából alkalmatosságot vettek, hogy amazokat büvségessen Országunkban bé hoznák és ezüst pinzben változtatnák és azt olly részekre ki vehetnék, hol hogy szorgalmatosan észre ne vehetnék a két Metalumok között való probativ Naponként veszedelmesebb a jó kereskedés az Ezüst és Arany Moneták küszt Származora, mivel hogy tehát mi ezen ros szokást neki nem akarjuk, nemis kívánjuk, sőt inkább gyökeréből ki irtani akarjuk

Az okaért kegyelmesen el végeztük és ezen patens által rendjük, és parantsoljuk hogy e jelen való 763dik Esztendőnek első napjátul fogva az ilyen említendő Arany pénznek sem királyi Cassánkban, sem pedig Naponként járó kereskedésekben valóságokban fizetésekben nem folyhat hanem ilyen rendeltetett Árak szerint bé vétetessenek, és kültethessenek ugy mint

	fr	xr
1mo A regi királyi Francia, ugy mind kettős Laus-dor per		14.36
Item az egyess afféle Moneta		7.2
2do Királyi Francia Napos Laus-dor		8.34
3io Királyi Francia Czimeres Laus-dor		8.37
4ro Királyi Spanyol négyes doppiak		28.25
item az kettősök		14.12
item az egyesek		7.6
5to Az Portugaliai Négyes Mai-dorok		28.53
az egyesek		11.34
az felek		5.45

⁸ Az itt közölt rendeletet Kőhegyi Mihály egy 1764. február 4-én kelt változat alapján idézi. Ahhoz képest az 1763-as több a bevezető és befejező szöveges részzel, valamint a számadatok is több helyen eltérőek. Ugyancsak jóval bővebb az ArchÉrt-ben közölt változatnál is, amely még ezeken fölül szintén más számadatokat ad.

6 ^{to}	Az Királyi Portugaliai kettős testons	30.46
	az egyesek	15.46
	az felek	7.41
7 ^{mo}	Az Bavariai Herczeg P Lajos [?] nevő Herczeg, és az Vittembergi hasonló Moneták akit Kárliakk hivatatnak: telyességel tilalmaztat- nak hanem az igaz Karlinak kik eddig jártak 8 for	8.52
	Item az egyess Kárlinak	4.26
8 ^{no}	Az Herczegi Bavariai egisz Magdor	5.54

Az fél Lausdorokat, Spanyol fél doppiakat fél és ötött Maridrokat Negyed és
Nyoltzad Testanus amint az Max dorakatis telyességel minden némü arany
Monetakal egy aranyinak Árabán eszerint [?] való kereskedésekben el ne vétessenek

Mind az által az mi pénzverő hazainknál az fél Lausdorog	3.31 1/2
az fél Maidorog	3.33
két fél doppiak	2.56
az öttödörös Maxdorok	1.17
Negyedrés Testons	3.53
az fél Maxdorok	2.57

Elvétetettnek és bonificaltatnak florentinus Filiatikas

Holandus, és egyéb Ordinarius [?] Aranyakat mi illeti azok valamint Bavariai Herczeg Sallis
burgiai aranyak amint az előt respektive in valore f 4 xr 12 4 f xr 7 1/6 4 f 18 xr Valamint
pedig az holendus aranyaikban ugy az specificaltakbanis különösen kel vigyaszni
hogy az paransunkban de date 16^a 7ber 1755 pre Scribalt passzusban ne deficaljanak
mivel hogy azteg kisebb vigyazatlansag fog artalmasab konzequenciat vonszon maga Utan

Az emlitet Monetakon kívül semmimas világosan nem specificaltatot arany pénzeknek semmi kurzust az előb-
beni patanseikben rendeltetet büntetések alat nem engedünk mind ezeket keményen parantsoljuk hogy ki ki
magát az kártol meg orizhesse. költ Bécsben 7ma Augusti 1763

Maria Theresia

L.P.

Rudolfus Comes Gottek
Joanes Christoforus Fraijer
Tobias Flippus Gebler

Mindezeket avegre kívántam Tiszttem beli hivatalom szerint Kkk Intinualnom hogy ezeket Szorul szora leir-
van Templomok otet publikajak annak utana az helseg Archivumjaiban tegyek ugy hogy ha valaki tudakozod-
nek valamely moneta felöl meg tudhassak mindenkor mondani

Jo akaro Szolga Biraja
Novai Janos”

Az irat hátoldalán még a következők olvashatók:

„Ezen fojó 9^{br} holnapjanak 10^{dik} napjan fog Makoi Nemes Varmegye reszéről Raboknak revizioja
tartatni kirenezve Birok Uraimek helységünk ben publikajak hogy minden kezes az maga kezesegin
levő valttot azon terminusra az pro 1 10ma 9^{br} Statualni az fölsösség [?] Leveleiben meg irt büntetés
alat el ne mulassak külömben minden bizonyal azon büntetés fog rajta dosumeraltatni” [?]

Nagy Ádám
Szeged, Móra Ferenc Múzeum
6701 Pf.: 474.

GELDBEWERTUNGS-ERLÄSSE AUS DEN JAHREN 1756 UND 1763

Vom Ende des 15. Jahrhunderts bis zum Ende des 17. Jahrhunderts wurde im Wert, im Material und in der
Zeichnung der Münzbilder verschiedenes Geld benützt. Ihre pünktliche Bestimmung, die Aufspürung des hinter der Benennung
stehenden, zeitgenössischen Inhaltes ist keine leichte Aufgabe.

Beim Vergleich mehrerer, aus gleicher Zeitepoche stammenden Quellen, jedoch aus verschiedenen Gebieten, kann
man feststellen, dass verschiedentliches Geld, in verschiedenen Rechnungssystemen bewertet wurden. In unserer geschicht-
lichen Literatur wäre also die finanziella Sinnfälligkeit der Wertbestimmungen bei der Analyse der Preis- und Lohnverhältnisse
verschiedener Landesgebiete, äusserst wichtig.

Zur schriftlichen Aufarbeitung einer solchen tiefgehenden Analyse ist jedoch die systematische Aufschliessung der
schriftlichen Quellen nötig.

Dieser Artikel bildet einen Baustein in diesem Arbeitsvorgang.

Az 1898-as Jubileumi Emlékérem betűjelzései

BUCHSTABEN-SIGNATUR AUF DER JUBILÄUMS-GEDENKSMEDAILLE 1898

Egy vidéki múzeumban dolgozó restaurátor a munkája során a legkülönbözőbb tárgyakkal kerül kapcsolatba; régészeti leletektől a jelenkori tárgyakig sokféle anyagú és állapotú, kezelésre szoruló emlékekkel.

A Pest Megyei Múzeumok Igazgatóságához tartozó múzeumok numizmatikai anyagát 1978 óta a ceglédi Kossuth Múzeum őrzi. A numizmatikai gyűjtemény kezelőjének – Dinnyés István régésznek – kérésére állagmegóvásra (tisztítás, konzerválás) kerültek a különböző történeti korszakok kitüntetései és jelvényei. Köztük a gyűjtők körében jól ismert, viszonylag nagy példányszámban előforduló Jubileumi Emlékérmek is.

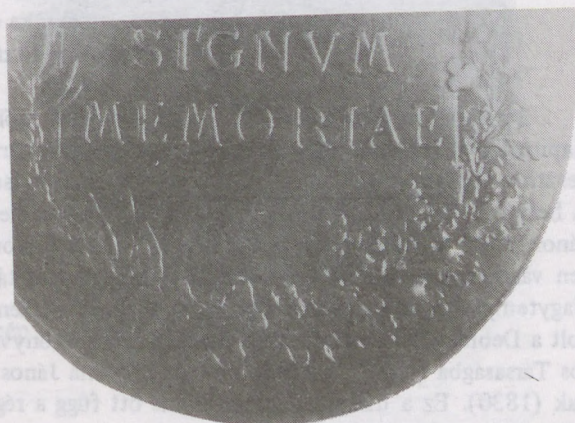
A bronz Jubileumi Emlékérmet trónralépésének 50 éves évfordulójára alapította I. Ferenc József, 1898. augusztus 18-án, a fegyveres erők tagjai illetve az állam polgári alkalmazottai számára.

A két kitüntetés közös hátlapja; babér és tölgykoszorúban kis tábla, ezen a SIGNVM MEMORIAE felirat. A koszorú felett két évszám: MDCCCXLVIII–MDCCCXCVIII.

A ceglédi Kossuth Múzeumban 32 db Jubileumi Emlékérem van. A leltározatlan darabokat a különböző tisztítási, konzerválási eljárások kipróbálásához kaptam meg. A tisztítási munkafolyamat során lettem figyelmes egy rendkívül apró betűjelzésre, a hátlapon. A feliratos tábla jobb alsó sarkánál, két tölgylevél között található „A” illetve „B” betűjelzésről van szó. (1.-2. kép)

1. kép „A”

2. kép „B”

A fegyveres erők számára készült példányok előlapi köriratának vége: AC.AP.REX.HVNG. Gyűjteményünkben ezek száma 26 db, amelyek közül 24 db jelzés nélküli. Két érme hátoldalán pedig „B” jelzés látható (2. kép).

A polgári alkalmazottaknak készült veretek száma 6 db, amelyeknek az előlapi körirata az ET REX AP.HVNG. szöveggel zárul. Valamennyi példányunk hátoldalán az „A” betűjelzés található (1. kép).

Ebből a rövid összevetésből az derül ki számomra, hogy a polgári alkalmazottaknak adományozott bronz Jubileumi Emlékérem hátoldalát „A” jelzéssel látták el, míg a fegyveres erők tagjai számára készült érmeknek csak egy részén alkalmazták a „B” betűjelzést, az érmek többsége azonban jelzés nélküli.

Hogy mi szükség volt ezekre a megkülönböztető betűjelzésekre? Mivel a bronz Jubileumi Emlékérmet nagy példányszámban adományozták, ezért elképzelhető, hogy nemcsak a bécsi pénzverdében készítették őket, hanem más verdékben is.

A numizmatikában nem szokatlan a különféle jelzések használata, hiszen a pénzverdek különféle betűjelzéseket alkalmaztak a vereteiken (pénzérméken).

A bécsi pénzverde használta a kiegyezésig (1867) az „A” jelzést, míg a körmöcbányai verde ismertetőjegye a „B” volt. Igen ám, de 1898-ban, amikor a Jubileumi Emlékérmek készültek, a bécsi pénzverdeből kikerült veretek azonban már betűjelzés nélküliek, míg a körmöcbányaiakon a K.B. jelzés látható.

Remélhetőleg a kitüntetésekkel foglalkozó szakemberek érdeklődését sikerült felkeltenem s hamarosan magyarázatát tudják adni a betűjelzések feloldásának.*

Borsos Hedvig

Cegléd, Kossuth Múzeum

Irodalom:

Bánki Vajk Emil: Katonai Jubileumi Emlékérem. Az Érem (1965) 33-34.

Makai-Héri: Kitüntetések (Budapest. 1990)

* Köszönetemet fejezem ki Dr. G. Héri Verának, a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára munkatársának és Dinnyés Istvánnak kollégámnak a szakmai segítségnyújtásért. A fényképek elkészítését Gajzágó Jolánnak, a szentendrei Ferenczy Múzeum fotósának köszönöm.

Egy ritka jubileumi emlékérem története

DIE GESCHICHTE EINER SELTENEN JUBILÄUMS-MEDAILLE

Édesapám, Nagybakay (Rickl) Antal emlékének,
aki a Magyar Numizmatikai Társaság debreceni fiókjának
egyik alapítója és első elnöke volt (1925 nov. 26–1931 nov. 11),
majd pedig tiszteletbeli elnöke.

1944. május 27-én, nehéz, háborús, zavaros időben ülte meg a debreceni Sesztina Lajos vaskereskedés¹ alapításának 125 éves évfordulóját.² Az üzlet ekkori tulajdonosai: Sesztina-Nagybakay Jenő,³ az alapító Sesztina János unokája (már 75. évében) és unokaöccse, örökbefogadott fia Nagybakay (Rickl) Antal⁴ voltak. A helyzethez mérten semmiféle nagyobb ünneplés nem történt, csupán a cég fennállásának emlékére Mata János kiváló grafikusművésszel⁵ a cég egy díszes diplomaszerű emléklapot készíttetett. Ennek fejlécét Debrecen városának távlati képe alkotta 1819-ből, az alapítás évéből, amikor az éppen akkor újjáépülő református Nagytemplomnak még csak egy tornya állott készen. Az emléklap szövege pedig két rövid kivonatrészlet volt a Debreceni Nemes Vasáros Társaság jegyzőkönyvéből:⁶ az első, amikor Sesztina Jánost felvették a Vasáros Társaságba (1819), a másik, amikor Sesztina János két fiát Lajost és Károlyt beszegődtette magához inasnak (1830). Ez a díszes emléklap ma is ott függ a régi debreceni Piac u. 23. sz. alatti üzlet (ma Vasáruháza) utcai ajtaja melletti falon.

Ezenkívül Debreczeny Tivadar⁷ szobrászművésszel egy emlékérmét is készíttetett a cég ugyanez alkalmából. Egyik oldalán a Sesztina cég cégére: a „Vasember” állt pánccsal, sisakosan, a másik oldalán pedig az üzletet naggyá fejlesztő Sesztina Lajos cégtulajdonos fiatalkori mellképe. Az éremnek azonban csak a ter-

¹ Révai kereskedelmi, pénzügyi és ipari lexikona (Budapest, 1931) IV.k.135., továbbá Nagybakay (Rickl) Antal Lajos: A debreceni Sesztina vaskereskedés története és kora 1819-1949. Debrecen (kézirat öt kötetben, cikkrő birtokában).

² Mi történt Debrecenben 1943 dec. 14-től 1945 nov. 21-ig? Debreceni Képes Kalendárium 1946. 60.1.

³ Sesztina-Nagybakay Jenő (1869-1944) vaskereskedő, a Tiszántúli Kereskedelmi és Iparkamara elnöke. Rövid nekrológja és életrajza a Debreceni Képes Kalendárium 1946. 40-42.1.

⁴ Nagybakay (Rickl) Antal Lajos (1885-1976) vaskereskedő, helytörténész. Rövid életrajza a Debreceni Képes Kalendárium 1944. 54-58.1., továbbá részletesebben Nagybakay Antal Zoltán: Százéves évforduló. In memoriam Nagybakay (Rickl) Antal, in: Múzeumi Kurír 49. sz. (1985. V.k.9.sz.) A Hajdú-Biharmegyei Múzeumbartók Köre körlevele.

⁵ Mata János (1907-1944) polihisztor, költő, grafikus. Rövid életrajza Tóth Endre: Mata János fametszetei (Debrecen 1962).

⁶ A Társaság történetét megírta Rickl Antal: A debreceni Nemes Vasáros Társaság története. (Debrecen-Karcag 1930) A jegyzőkönyv a debreceni Déry Múzeumban.

⁷ Debreczeny Tivadar (1890-1976) szobrászművész. Munkásságáról rövid összefoglaló Sz. Kürti Katalin: Köztéri szobrok és épületdíszítő alkotások Debrecenben és Hajdú-Biharban. (Debrecen 1977) 166.

ve, gipszmodellje és verőtöve készült el 1944. év őszére, a kivitelre a háborús események miatt az Állami Pénzverőben már nem kerülhetett sor.⁸

Csak 1946. év őszén, két évvel később gondolhatott az akkor már senior cégfőnök, Nagybakay (Rickl) Antal arra, hogy utánanyomoztasson az éremverőtő sorsának. Megbízta felesége rokonát, az akkor Budapesten élő Várady-Szabó Sándor ny. őrnagyot, hogy nézzon utána, nem kerülne-e elő az Állami Pénzverőben a verőtő. A nyomozás csodával határos módon sikerrel járt.⁹ A Pénzverde 1946 nov. 15-ével megtette ajánlatát¹⁰ az érem előállítására mégpedig kétféle nagyságban: 60 és 80 mm átmérővel.

Az ajánlatból a cégfőnökség a kisebbik 60 mm-es átmérőjű nagyságot fogadta el és nov. 29-én el is küldte az e nagyságra szóló 50 darabos megrendelését. A Magyar Állami Pénzverő dec. 4-én iktatta a megrendelést 589. sz. alatt. Az érmék a következő 1947. év március elejére el is készültek és a Pénzverő márc. 6-án 4530/1947 sz. számlájával¹¹ le is számlázta, 1780,80 Ft összegben.

A számla kifizetése és az árukiadás 1947. március 13-án történt meg. A Sesztina Lajos cég az érmék hiánytalan átvételét az év ápr. 2-i levelében nyugtázta a M. Állami Pénzverőnek.

Az emlékérem részletes leírása: (1. kép)

1. kép

Előlap: középen álló sisakos, páncélos vitéz, a „vasember” jobbában hosszú kétélű karddal, baljában kis kalapács. Bal térde mellett a művész neve, két sorban: Debreczeny Tivadar. A vasember lábai alatt két pont között a jubileumot jelző két évszám kötőjellel: 1819-1944. Ugyane sorban körirat az évszámokkal azonos nagyságú nyomtatott nagy betűkkel: SESZTINA LAJOS VASNAGYKERESKEDÉS. ALAPÍTOTTA SESZTINA JÁNOS. A belső körirat kisebb nyomtatott nagybetűkkel: CÉGTULAJDONOSOK: SESZTINA-NAGYBÁKAY JENŐ ÉS NAGYBÁKAY ANTAL.

Hátlap: Sesztina Lajos cégfőnök ifjabbkori bajuszos arcképe, mely egészen a külső köriratig nyúlik mind fenn, mind lenn. A belső körirat így csak két félkörív. A szöveg betűi mint az első oldalon 5 mm ill. 3 mm magasak. A külső körirat: SESZTINA LAJOS A CÉG FŐNÖKE 1850-TŐL 1905-IG.¹² A belső körirat két részle-

⁸ Nagybakay (Rickl) Antal Lajos i.m. (1)IV.k.359.

⁹ Ua. (1)V.k.92.

¹⁰ Eredeti ajánlat 4238/1946. sz. alatt (cikkíró birtokában).

¹¹ Eredeti szaldórozott számla tévesen az ügyben eljáró Várady-Szabó Sándor nevére kiállítva (cikkíró birtokában). Az emlékérem rendeléssel kapcsolatos összes iratok másolatban a MNM Éremtárában a Kézirat: 316/91 sz. alatt találhatók.

¹² Sesztina Lajos (1823-1905) debreceni vaskereskedő. Életéről Nagybakay Antal-Timár Lajos: Egy debreceni kereskedő életpályája az inasévektől a nemesség megszerzéséig. (Debrecen 1986). in: Magyar Történeti Tanulmányok XIX./Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae series historica XLI.

te, a fej jobboldalán: DOLGOZZ BECSÜLETTEL, a fej baloldalán pedig: FÉLJED AZ ISTENT. E részletek Sesztina Lajos jelmondatának voltak részei.¹³ – 60 mm, tombak patinával, szegélye síma.

Ezek után vizsgáljuk meg, mi lett az 50 db érem további sorsa. Szerencsére fennmaradt Nagybakay Antal cégfőnöknek (1885-1976) egy sajátkezű feljegyzése, amelyből megtudhatjuk 35 db érem első tulajdonosát.¹⁴ E lista közületeket és magánszemélyeket egyaránt tartalmaz. A magánemberek legtöbbje az üzlet gazdasági kapcsolataira utal, más részük a numizmatika és múzeológia művelői, végül tekintélyes rész esik az üzlet volt alkalmazottaira. E lista tartalmát az eredetitől kissé eltérő átcsoportosításban a függelékben hozom.

Feltehetően a többi 15 db is kiosztásra került, mégpedig valószínűleg a legrégebb, legtekintélyesebb nagybani vevők között. Ezt látszik alátámasztani az a körülmény, hogy az egyik nyírbátori volt vaskereskedő özvegyének hagyatékában is felmerült 1 db a hetvenes években. Ez vétel útján Krayzell András az ottani Növényolajgyár főkönyvelőjének birtokába került, aki azt cikkírónak ajándékozta, amiért ezúton is hálás köszönet illeti. Tudomásom szerint van egy példány Füleki Ferenc debreceni éremgyűjtő birtokában is, valószínűleg Németi József hagyatékából. Egyébként azt is meg kell említenem, hogy a felsorolásban szereplő magánszemélyek 1-2 kivétellel mind elhunytak már. Így a tulajdonukban volt érmék további sorsa csak kitartó, fáradságos kutatással lenne kinyomozható.

Nagybakay Antal Zelmós

1014 Budapest, Táncsics Mihály utca 23.

Függelék

Az első éremtulajdonosok névsora*

Magyar Nemzeti Múzeum	2 db
Debreceni Déri Múzeum	2 db
Numizmatikai Egyesület, Debrecen	2 db
Debreceni Református Kollégiumi Könyvtár	1 db
Debreczeny Tivadar szobrászművész, tervező	1 db
Dr. Sőregi János múzeumigazgató, Debrecen	1 db
Dr. Radó Rezső Tisztántúli Keresk. és Iparkamarai főtitkár, Debrecen	1 db
Dr. Harsányi Imre Tisztántúli Keresk. és Iparkamarai titkár, Debrecen	1 db
Haselböck József Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. igazgatója, Budapest	1 db
Kallós Vilmos M.Vaskereskedők Irodája ig. Budapest	1 db
Heinrich A. és Fiai Rt. vasnagykereskedés, Budapest	1 db
Csobán Endre levéltáros, Debrecen	1 db
Kanabé Dezső tanár, numizmatikus, Debrecen	1 db
Nagy József tanár, műgyűjtő, Debrecen	1 db
Kémery-Mikó Gyula téglagyári ig., volt vasker. Debrecen	1 db
Várady-Szabó Sándor ny.őrnagy, Budapest	1 db
Szkenderovich Tamásné Wesztler Malvin, Budapest	1 db
Dr. Boczán Elemérné Wesztler Lilly, Budapest	1 db
Barna Sándor Providentia biztosító ig. Debrecen-Bp.	1 db
Németi József Sesztina L.cég főkönyvelője	1 db
Cséka Margit „ „ könyvelője	1 db
Jolsvai Mihály „ „ cégvezetője	1 db
Somogyi Endre „ „ főraktárnoka	1 db
Fábián Imre „ „ engrososzt. vezetője	1 db
Szabó Lajos „ „ detailszt. vezetője	1 db
Bán János „ „ h. detailszt. vez.	1 db
Schmidt Gyula „ „ h. „	1 db
Füle Károly „ „ árukészletfelelőse	1 db
Nagybakay család „ „ cégtulajdonosai	4 db
Összesen:	35 db

* Niklovits Károly éremgyűjtő Budapest, tulajdonában is volt egy érem, amely ma a Magyar Nemzeti Múzeumban van. (a szerkesztő)

¹³ Sesztina Lajos eredeti jelmondata: Hüen Istenhez, dolgozz becsülettel, tisztességgel viheted legtöbbre. E jelmondat németnyelvű változatának (10 szó) kezdőbetűit alkalmazta a Sesztina Lajos vaskereskedés áruinak bearázásakor a beszerzési ár kódjaként.

¹⁴ Eredeti kézírásos számlócédula (cikkíró birtokában).

Szabadkőműves emlékérem a szabadkőművesség 200. évfordulóján

FREIMAUER GEDENKSMEDAILLE ANLÄSSLICH DES 200-STEN JUBILÄUM DES UNGARISCHEN FREIMAUERTUM'S

A szabadkőművesek mindig nagy tiszteletben tartották gazdag történelmi hagyományait. Büszkén emlékeztek arra, hogy 1749-ben alapították Brassóban az első magyarországi páholyt.

Az idők folyamán a páholyok működését Magyarországon is többször betiltották. Hosszabb – 25 évi – szünet után 1945-ben kapott új életre a szabadkőművesség hazánkban. A régi páholyokból életben maradt szabadkőművesek kezdték az újjászervezést és csatlakoztak hozzájuk egyre növekvő számban a fiatalok.

Azonban a politikai változások arra utaltak, hogy újabb betiltás következik. Hiszen egymás után tiltották be, oszlatták fel a különféle társadalmi szervezeteket. Ebben a helyzetben bocsátották ki 1949-ben, a magyar szabadkőművesség bicentenáriuma az emlékérmét, amelyet az Állami Pénzverő készített el 300 példányban.¹ Az érem készítésére, megrendelésére vonatkozó adatok az Új Magyar Központi Levéltárban találhatók.² Az érem tervét szabadkőműves művésszel készítették el. Reményi József a Petőfi páholy tagja tervezte az érmet³ (1. kép).

1. kép

Az érem leírása a következő:

Előlap: három, bal lábbal balra lépő, felemelt fejű, profilban látszó férfit ábrázol. Egymás kezét fogják. Láncszerűen kapcsolódnak össze kezeik. A férfiak testét rövid szoknyára emlékeztető kötény(?) fedi. Ez is szabadkőműves szimbólum. A középső szakállas férfi az időskort, a baloldali alacsony a fiatalságot, a jobboldali az érett kort testesíti meg. A bal mezőben, a férfiak térdmagasságában a szabadkőműves jelvény van, a hegyével lefelé néző körző s rajta a derékszőg. A jobb mezőben az ünnepi évszám: 1949. Az érem szélén körirat, amely a balszélső alak lábánál kezdődik: *A-MAGYARORSZÁGI-SZABADKŐMŰVESSÉG-200-ÉVES FENN-ÁLLÁSA-EMLEKÉRE

¹Új Magyar Központi Levéltár XXVIII-M-1 1. doboz 1.t.

²Új Magyar Központi Levéltár XXVIII-M-1 1. doboz 18. t. A leírás szerint az érem adatai: 60 mm, 700 g. „Szerszámra és verőbronzra” 1200 forint előleget adtak. Az elkészítési ár darabonként 6,60 Ft, a feljegyzés szerint.

³Új Magyar Központi Levéltár XXVIII-M-1 12. doboz 36. t. 36/a szerint 35. sorszámon szerepel a páholy névsorában és 1645. számon anyakönyvezték Reményi József szobrászművészt.

Hátlap: Három álló alak látható. A *baloldali* határozottan jobbra fordítja a fejét, szakállas és bajuszos, jobb lábával kissé előrelép, jobbájában egy ferdén megtámasztott kardot tart. Behajlított bal kezében egy könyvet fog, a műveltség jelképét. Testét vékony anyagú toga fedi, amely ráncokban hull le kezeinél és csípőjénél. Ez az alak a szabadkőműves jelképek között az elsőt, a bölcsességet ábrázolja. A *középső* alak magasabb az előbbinél és a baloldalra tekint. Feltűnően izmos lábát kis terpeszállásban tartja. Kissé hátrább áll a másik két-tőnél. Felső teste igen erős. Szalagszerű ágyékkötőt visel. Bal kezét teste mellett lazán lógatja. Jobb kezével ágyékkötőjét fogja. A *jobb oldali* alak áll legelől, ez egy női figura. Fejét bal felé fordítja és kissé lefelé néz. Jobb kezét, amelyben virágot tart a középső társa előtt kecsesen felemeli, bal kezét kinyújtja. Bal lábára támaszkodik, jobb lábát könnyedén kissé felemeli. Nyaka felett összefogott haja is hullámvonalat alkot, ami az alak kecses jellegét még inkább hangsúlyozza. Az érem szélével párhuzamosan BÖLCSESEG ERŐ SZÉPSÉG körirat olvasható.

Bronz, átm.: 60 mm, súlya: 70,61 g. A művész névjele nem található az érmen, valószínűleg a bizonytalan politikai helyzet miatt nem tüntette fel a nevét.

Az érem 1950 januárjában készült el. Az egyes páholyok főmesterei kihirdették elkészültét. A tagok vásároltak belőle. Sokan több példányt is vettek, hogy ajándékba adhassák külföldi szabadkőműves ismerőseiknek.

A magyarországi Szimbolikus Nagypáholy a Magyar Nemzeti Bank külön engedélyével külföldre küldött 48 darabot.⁴ Egy példány a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában található, amelynek peremébe beütött 134. sz. látható.

Jól sejtették a szabadkőművesek, hogy nehéz idők várnak rájuk. 1950 június 12-én betiltották működésüket. A páholyházat, amelyet nagy áldozatok árán éppen rendbehoztak elvették, berendezését széthordták, elkótyavetyélték. Erre a sorsra jutott minden valószínűség szerint a szabadkőművesség 200 éves fennállására veretett emlékérem-készlet megmaradt része is.

Berényi Zsuzsanna Ágnes
H-1072 Budapest, Dob u. 16. II.39.

⁴Új Magyar Központi Levéltár XXVIII-M-1 1. doboz 18. t. Név szerint felsorolják azokat a külföldi szabadkőműveseket, akik kaptak az éremből.

Éremleletek

Esztergom, Irinyi u. (Komárom m.) Összesen 135 db friesachi denár. Utolsó veret: 1230-1240 között. BE.(=Baumgartner: Das Eriacensis Gepräge) 1. (5), 3., 7c., 58., BE.? L.(=Luschin: Friesacher Pfennige) 8. (2), 13. (3), 15. (5), 17. (10), 18. (6), 19. (7), 23. (15), 118., 119. (5), 123b., 132., 155. (4), 158a., 161. (15), 191., 194. (22), 198., 200. (6), 202. (2), 207., 301., 303. (2), 348., 349., 350., BB.(=Baumgartner: Die Blütezeit) 38., 57., 74., 118., 125., 227.
(Balassi Bálint Múzeum, Esztergom)

V. Székely György

Gór, Lenin u. (Vas m.) Összesen 73 db. Utolsó veret: 1480-as évek első fele. M a g y a r I. Mátyás denár CNH. II. 235A. (H. 717.) B – S, B – patkón kereszt, h – T, K – címer (6), K – kettős kereszt (5), n – 2 kalapács (4); CNH. II. 234. (H. 718.) K – A (6), K – G, K – P (2), K – V (2), jegy: ?; CNH. II. 239A. (H. 719.) K – P (7), K – $\frac{P}{V}$ (2), K – $\frac{V}{A}$ (18); CNH. II. 233A. (H. 720.) n – α , n – 2 kalapács (2), n – 2 kígyó; obulus CNH. II. 244. (H. 728.) K – $\frac{V}{A}$ (3). Újlaki Miklós (1471-1478) denár (magyar típus) n – K. A q u i l e i a II. Antonio di Panciera (1402-1411) denaro CNI. VI. k. III. t. 26. (3); II. Lodovico di Teck (1412-1437) soldo CNI. VI. k. III. t. 28. (5).
(Savaria Múzeum, Szombathely)

V. Székely György

Kiskunhalas, Alsószállás (Bács-Kiskun m.) Összesen 331 db. Utolsó előforduló évszám: 1567. M a g y a r II. Lajos denár CNH. II. 306A. K–B 1525, K–B 1526, I. Ferdinánd denár CNH. III. 40. K–B 1528 (2), 1530, 1531, 1535 (4), 1536 (2), 1537, 1538, 1539 (3), 1540, 1541 (3), 1542 (6), 1543 (3), 1544 (3), 1545 (9), 1546 (5), 1547 (14), 1548 (6), 1549 (11), 1550 (15), 1551 (10), 1552 (18), 1553 (10), 1554 (13), 1555 (4), 1555 hamis, 1556 (11), 1557 (12), 1558 (8), évszám bizonytalan (2), CNH. III. 41. K–B 1559 (13), 1560 (10), 1561 (10), 1562 (13), 1563 (13), 1564 (11), 1565 (12), 1565 hamis (2), CNH. III. 48. C-liliom 1528, CNH. III. 58. N–C 1556, Miksa denár CNH. III. 94. K–B 1565 (7), 1566 (33), 1566 hamis, 1567 (22).
(Thorma János Múzeum, Kiskunhalas)

V. Székely György

Nagyszékely (Tolna m.) Összesen: 3288 db. Utolsó év: 1557. M a g y a r II. Lajos denár CNH. II. 306A. K–A 1521, K–B 1526 (3), K–B 1525 (2), 1526 (2), K–G 1526, L–K 1527 (2), N–A 1526. I. Ferdinánd denár C–liliom 1528, H–P 1552 (7) ebből három példányon egyenesoldalú címer, K–1542, K–? év ?, K–B 1527 (4), 1528 (39), 1529 (29), 152?, 1530 (18), 1531 (19), 1532 (20), 1533 (17), 1534 (47), 1535 (68), 1536 (66), 1537 (65), 1538 (76), 1539 (67), 153?, 1540 (86), 1541 (115), 1542 (94), 1543 (119), 1544 (139), 1545 (183), 1546 (187), 1547 (161), 1548 (142), 1549 (183), 154? (6), 1550 (258), 1151 (263), 1551 korabeli hamisítvány, 1520, 1552 (356), 1553 (220), 1554 (21), 1555 (32), 1556, 1557 (2), év? korabeli hamisítvány (3), 155? (4), 15?1, olvashatatlan évsz. (19), K– $\frac{B}{B}$ 1552 a veretön kettőzték meg a v.j. B–betűjét, N–C 1554 (2), P–H 1531 T ö r ö k B i r o d a l o m II. Bayezid akcse verdehely szerint: Edirne (1), Konstantinije (2), ebből az egyik kettős veret, Novar (5), I.Solim akcse: Bursa (1), Edirne (1), Konstantiniye (12), ebből egy darab kettős veret, Kratova (3), Novar (5), Serez (1), Üsküp (2) ebből egy darab kettős veret, v.h.? (15) ebből két darab kettős veret, I. Süleyman akcse: Edirne (1), Konstantiniye (3), Kratova (9), Novaberda (9), Novar (14) ebből egy darab kettős veret, Serez (4), Siderkipsi (2), Üsküp (9), v.h.? (9) ebből három darab egyoldalú veret. Uralkodó? akcse: Novar (1), Siderkipsi (1), Üsküp (1) kettős veret, v.h.? (17) ebből egy darab kettős veret.
(Wosinsky Mór Múzeum Szekszárd)

Gaál Attila–Tamásy Gábor

Tiszaörs (Szolnok m.) Összesen 129 db friesachi denár. Utolsó veret: XIII. sz. eleje, Baumgartner: Das Eriacensis-Gepräge ... No. 1. (71), 2. (16), 2./1. (1), 1-2. (6), 3. (2), 6. (3), 6-7. csoport (2), 18. (1), 7-9. csoport (2), 27a. (2), 28. (5), 10-11. csoport (1), 34b. (1), 39-40. (1), 41. (3), C. sorozat (1), 60a. (1), 71. (3), 75. (1), 77. (1), 78. (1), meghatározhatatlan (2), Luschin: Friesacher Pfennige No. 184. (1), 185. (1).
(Damjanich János Múzeum, Szolnok)

V. Székely György

Irodalom

American Journal of Numismatics 1. The American Numismatic Society, New York 1989. 237 old., 17 tábla

A Museum Notes új folyama a továbbiakban a fenti címen jelenik meg, de sem tartalmában, sem külalakjában nem változott. A cikkek továbbra is elsősorban az antik és a keleti pénzveréssel foglalkoznak. A jelen kötetben 2 görög, 5 római és 3 orientális vonatkozású cikk található, valamint egy újkori témájú, amelynek különösen módszertani vonatkozásai jelentősek.

J.D. Bing: Reattribution of the „Myriandrus” Alexanders: the case for Issus, pp. 1-32.

A szerző a Newell által korábban Myriandroshoz kapcsolat perzsa stater és obulus, valamint Nagy Sándor tetradrachma kibocsátásait Issushoz sorolja. Az alaposan és sokoldalúan megvizsgált „reattribution” rendkívül logikusan és meggyőzően indokolja vizsgálva közben a Perzsa Birodalom közigazgatási viszonyait Nagy Sándor hódításai idején. A rendkívül érdekes tanulmány azonban azt hiszem még komoly vitákat fog kiváltani a témával foglalkozó numizmatikusok körében.

Ch.Hersh: An unpublished coin of Philipp II of Macedonia, from his first issue of bronzes, pp. 33-36

Az egyik legérdekesebb történeti probléma a Makedon trónutódlás kérdése III. Perdikkas halála után. Vajon II. Philippos IV. Amyntas régenseként uralkodott-e i.e. 359-356 között vagy ténylegesen király volt-e. Egy újonnan előkerült bronzérem, amely III. Perdikkas legutolsó kibocsátásának mintájára készült Philippos nevét viseli. Tekintettel arra, hogy a régensek saját nevükben nem verettek pénzt, úgy tűnik Philipposzt választották meg tényleges uralkodónak Amyntas mellőzésével.

M. Paz Garcia-Bellido: Punic Iconography on the Roman Denarii of M. Platorius Cestianus, pp. 37-50

M. Platorius Cestianus i.e. 60-ban vert denarainak afrikai vonatkozású istennel kapcsolatos ikonográfiájára már Mommsen is rámutatott, de nem talált kellő megoldást magyarázatukra. A későbbi kutatók is mind másként értelmezték. A 12 évvel később, i.e. 47-46-ban Afrikában vert M. Metellus denárok ábrázolásai hozzásegítenek a probléma megoldásához. A Platorius denárok ábrázolása adja a magyarázatot, hogy a karthágói istennő – Tanit, a későbbi római Dea Caelestis kultusza még a köztársaság idején érkezett Rómába, ezt erősítik meg a Platorius denárok ábrázolásai.

William E. Metcalf: Roma and Lugdunum Again, pp. 51-70

Újra boncolgatja a sokat vitatott kérdést, hogy a Julius Claudius dinasztia arany- és ezüstpénz verésének mikor, hol volt a súlypontja. Elemzi Gaius, Claudius, Nero nemesfém pénz verését. De a kitűnő szerző sem jut megnyugtató eredményre e kérdésben.

Fred S. Kleiner: Galba and the Sullan Capitulum, pp. 71-78

Egy unikális bronz drachmát vert az alexandriai verde Galba számára. A hátlap négyoszlopos épületet ábrázol, tetején szoborcsopottal. A hátlati mezőben található L utal arra, hogy a veret Galba uralkodásának első évében, i.sz. 68-ban készült. Miért van egy alexandriai vereten egy Róma városi épület, és miért a Sulla által újjáépített Capitulum? Alapos történelmi ismeretek birtokában a szerző könnyedén válaszol. Galba nagyapja volt Quintus Lutatius Catulus Capitolinus, aki a leégett templomot i.e. 69-ben consecráta. Galba nagyapjának állított emléket ezzel a verettel.

Mary E. Hoskins Walbank: Marsyas at Corinth, pp. 79-88

Corinthosban Hadrianus idején vertek egy pénzt, amelynek hátlapján Silenus áll, illetőleg Marsyas. Analógia ehhez a Forum Romanumon álló Marsyas figura, amely áttételesen a szabadságot és a jogokat jelképezi. Corinthos Hadrianus alatt kapott (vámkedvezmény). Ez kapcsolható a Marsyas hátlaphoz, illetve a császár 124. évi görögországi látogatásához. Így ez a Marsyas hátlapú pénznek kibocsátási éve.

Evan Haley: The Roman Bronze Coinage in Britain and Monetary History from A.D. 293 to 350, pp. 89-116

A 293-350 közötti periódus pénzeit elemzi a cikk. A források szerinti elnevezésük „nummus” vajon mit takar? Az elemzéshez a szerző felhasznált mintegy 62 angliai kincsletet. A korábban „folis”-nak nevezett bronzpénzt „nummusnak” nevezi a papyrologiai és az irodalmi források után. E pénz redukcióira először 307 (6,8 g), 310 (4,5 g), 313 (3,36 g) évben került sor. Felmerül a kérdés, hogy a 318-ban kibocsátott Victoriae laetae típus az előbbieket redukciója, vagy új pénz-fajta? Elemzi súlyuk és ezüst tartalmuk változását. Magyarázza a sokféle súlyú bronzpénzt reformmal és redukcióval.

Még számos Anglián kívüli lelet elemzése szükséges a probléma megoldásának megközelítéséhez.

Jamsheed K. Choksky: A Sasanian Monarch, His Queen, Crown Prince, and Deities: The Coinage of Wahram II, pp. 117-135. (II. Vahram pénzverése – egy szaszanida uralkodó, a királynő, a koronaherceg és az istenségek)

II. Vahram szaszanida uralkodó (Kr.u. 276-93) pénzeinek előlapján több portré látható. A leggyakoribb típuson három mellképet – két jobbra és egy balra nézőt – találunk, míg a hagyományos egyalakos ábrázolás igen ritka. A három alak pontos megnevezése hosszú ideje az egyik legvitatottabb kérdése a perzsa numizmatikának.

A szerző áttekinti a kérdést érintő eddig napvilágot látott elméleteket és megpróbál új következtetéseket levonni a felsorakoztatott történelmi tényekből.

II. Vahram pénzverését először Andreas Mordtmann dolgozta fel, aki szerint a jobboldali első portré az uralkodó alakja, a királynő a második, míg a baloldali a trónörökös ábrázolja, gyakran diadémmal a kezében. Ezt az elrendezést több későbbi kutató is elfogadta a hátlap ábrázolások értelmezésével együtt (William Valentine és Furdoonjee Paruk). Robert Göbl mutatta ki, hogy az itt tárgyalt pénzek a dinasztia alapító Lucius Septimus Severus római császár (Kr.u. 146-211) pénzeinek mintájára készültek. A szerző ezután igen részletesen bemutatja és tárgyalja a pénzeken található jelképeket, attribútumokat, párhuzamosan az e korból származó faragványokkal és régészeti leletekkel, elsősorban Barm-e Dilak, Bishapur, Guyum, Naqsh-e Bahrám, Naqsh-e Rostam és Sar Mashadból. A hátlap ábrázolások feloldására született különböző elméletek nem kevésbé részletes bemutatása után arra a végkövetkezésre jut, hogy a szárnyas alak a tűzoltárnál a teremtetés istene Ahura Mazda (Ohrmuzd).

A hatalmas anyagot bemutató és összefoglaló, 11 éremképpel illusztrált munka bizonyára élénk visszahangot vált majd ki a perzsa numizmatika aprólékos részleteinek szakértői között.

Stuart D. Sears: A Hybrid Imitation of Early Muslim Coinage Struck in Sijistan by Abu Bardhá'a. pp. 137-169. (Szidzsisztánban Abu Bardha által veretett korai iszlám pénzek hibrid utáizata)

1981-ben M. Iradj Mochiri „Egy Pehlevi előfutára az omajjad pénzreformnak” címmel leírt egy dirhemet AH 82-ből, amely korábban az azóta szétszóródott Foroughi gyűjteményben volt. Az előlapokon a szaszanida pénzeknél megszokott margóra írt arab köriratot találjuk, a szaszanida uralkodó (II. Kuszrev vagy III. Yezdigard) jól ismert mellképével. A hátapon viszont a szokásos tűzoltár helyett Abd el-Melik pénzreformja során bevezetésre került iszlám hitvallást a „Shahádát” olvashatjuk abban a formában, ahogy az a AH 72-74-ben Damaszkuszban vert kísérleti pénzekben megjelenik, majd AH 79-től folyamatosan kibocsátásra kerülő dirhemeken válik általánossá. Ezért a kérdéses darabot az omajjad pénzreform által létrehozott típus előfutárának kellene tekinteni.

Abd el-Melik AH 77 és AH 79 között kísérletet tett az igazi iszlám pénz megteremtésére, ami végül AH 79-ben megszületett. Ez a pénztípus AH 90 előtt nem érte el a messze keleten lévő Szidzsisztán tartományt, amely a legutolsó volt azok közül ahol a megreformált pénz kiverésre került. Amikor az Omajjadok AH 102 és AH 127 között szüneteltették a provinciális verdek működését, Szidzsisztánban diszkrétan tovább verték a szaszanida pénzek imitációit. Jó okkal feltételezhető, hogy az Abbaszidák alatt is folytatódott ez a gyakorlat, hiszen AH 130 és AH 165 között nem találunk szidzsisztáni veretű reformált pénzt. Sős, annak ellenére, hogy AH 165-ből (Kr.u. 781/2) Zarangból ismerünk reformált típusú dirhemeket, az imitációk verésének gyakorlata Zabulisztánban is tovább élt.

A szerző ezután igen részletes elemzések során igyekszik választ találni a felvetődött ellentmondásokra és eldönteni, hogy a tárgyalt darab a pénzreform által létrehozott új típus prototípusa, vagy egy közös prototípus utáizata-e. Tekintettel az e tartományban öletszerűen használt nevek és évszámok rendszerére, nagy óvatossággal kell kezelni a pénzekről leolvasható adatokat. Az iszlám hódítást követő zavaros állapotok a tartományban (a hódítás után 10 kormányzó követte egymást 9 év alatt) arra enged következtetni, hogy a verde személyzete saját belátása alapján intézte ügyeit. Az iszlám vallási megosztottság szintén ebben az irányba hatott. Ezért a tárgyalt kérdések 100 %-os biztonsággal nem dönthetők el, csak jól megalapozott feltevéseink lehetnek az akkori viszonyokról.

A számos fényképpel illusztrált tanulmány a történelmi események részletes bemutatása miatt is jelentős forrás lehet a régio értelésével foglalkozók számára.

Michael Bonner: The Mint of Harunabad and al-Haruniyya 168-171 H. pp. 171-193. (A harunabádi és az el-harunije pénzverde AH 168-171-ben)

A numizmatikusokat régóta izgatja a címben szereplő két pénzverde rejtélye: vajon a két helységnév ugyanazt a verdét jelöli-e, illetve miért működött a verde kizárólag csak AH 168-171 között. Izgalmas kérdés továbbá az is, hogy ha el-Harunije erődjé Szíriában fekszik, akkor miért mutatnak az itt készült pénzek örmény jellegzetességeket. A szerző ezekre a kérdésekre keres válaszokat, felhasználva az összes fellelhető forrást. Időrendben összeállítja az al-Mahdi kalifa uralkodása (Ah 158-69, Kr.u. 775-85) alatt készült és a szakirodalomban publikált vereteket. Kritikai szemrevételezés után megjelöli az egyes tartományok arab kormányzóit és működési idejüket. Először bebizonyítja, hogy a két helységnév ugyanannak a verdének (perzsa és arab) neve, ezután a verde geográfiai helyének meghatározására tér rá.

A középkori arab források szerint el-Harunije Szíriában található, Mar'ash és Ajn Zarba között. A név az alapító Harun al-Rasid kalifa nevéből származik, aki AH 183-ban (Kr.u. 799) alapította a várost, amikor a határvidék védelmét megszervezte. Az AH IV./AD X. században a bizánciak elfoglalták, majd Szejt al-Devle visszavette és újjáépítette a várost. Ezután a keresztetek birtokába került, végül a Ciliciai Örményországhoz csatolták az erődöt. A szerző bemutatja az örmény kapcsolatot, melynek oly erős a hatása az innen származó vereteken. Végül corpus szerű összeállításban igen bőséges irodalmi utalásokkal ismerteti az ide tartozó összes vereteket, kitérve a díszítések elhelyezkedésére is.

Michael Hodder: New Jersey Reverse J, a Biennial die, pp. 195-238, t. 16-17

A tanulmány az 1786-1788-ban New Jerseyben kibocsátott vörösrézpéNZ egy csoportjának, a „J” hátlapú széria verését elemzi. Ezek ugyan már korábban is publikálásra kerültek, de ez egy korrekt, pontos összehasonlító elemzést tartalmazó metodológiai tanulmánya a kérdésnek.

Bíróné Sey Katalin, Szilágyi Mihály, Torbágyi Melinda

Mnemata: Papers in Memory of Nancy M. Waggoner. Ed.: William E. Metcalf, New York, the American Numismatic Society, 1991. 115 p. ill.

A nemrég elhunyt Nancy M. Waggonernek, az antik görög numizmatika kitűnő ismerőjének állít emléket ez a könyv, amelyben kollégái és tanítványai írtak cikkeket.

Ch.A. Hersh egy i.e. V. századi ezüst kincsleletet publikál, amely az első jelentős méretű makedon tetrobol kincs. A korábbi tetrobol leletek vagy egy nagyobb kincs részét képezték, vagy szórványleletként, elsősorban ásatásokról kerültek elő. Az érme feldolgozása Raymond 1953-ban megjelent munkáján alapszik. Az új kincs révén azonban lényegesen gyarapodott az elő- és hátlapi verőtüvek száma. Elsősorban II. Perdiccas könnyű tetroboljai esetében derült ki, hogy verésük lényegesen jelentősebb mennyiségű volt, mint azt Raymond annakidején feltételezte. A kincs darabjai részletesen, fényképekkel együtt vannak közzé téve.

T.R. Martin éppen N.M. Waggoner biztatására kezdett el érdeklődni egy olyan terület iránt, amelynek tanulmányozásához az érme, az irodalom és az epigráfiai források bizonyítékai egyaránt szükségesek. A tanulmány kiinduló pontja egy i.e. 375/74-ben kiadott törvény, amelynek kapcsán tárgyalja az atheni pénzügyi életben résztvevő rabszolga tisztviselők munkáját, kötelességeit és felelősségét. Egy másik érdekes kérdés az atheni pénzek mintájára – elsősorban Egyiptomban – készült érme korabeli megítélése. A törvény világosan megkülönbözteti az utánzatokat és a kifejezett hamisítványokat. A tanulmány jó példa arra, hogy a numizmatika feladata nem kizárólag az érme, mint tárgyak vizsgálata, hanem sokkal tágabb, gazdaságtörténeti, sőt társadalomtörténeti összefüggései is vannak.

H.A. Troxell Nagy Sándor Makedóniában vert ezüstérmeivel foglalkozik. Kimutatja, hogy már a legkorábbi vereteken is megfigyelhető a tarsusi Baal ábrázolás hatása és így ezek a pénzek nem készülhettek i.e. 333 előtt. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy Nagy Sándor saját tetradrachma típusa csak i.e. 333-ban jelenik meg és így az egész Newell-féle kronológia eltolódik.

M.J. Price rövid tanulmánya egy kincslelet kapcsán az i.e. 323-ban Babilonban forgalomban lévő pénzekről szól. A kincslelet jól illusztrálja Nagy Sándor pénzügyi politikáját, hogy a birodalmi verés mellett is meghagyta a helyi pénzveréseket és azon pénzek forgalmát.

A. Houghton a Seleukidák Antiochiai éremverésének feldolgozásán dolgozik, e munka programját és eddigi eredményeit ismerteti.

C. Arnold-Biucchi az arabiai Nagy Sándor utánzatokkal foglalkozik. Ezeknek egyik csoportja, az ezüsből készült, attikai pénzláb alapján vert tetradrachmák, az i.e. III. század második felében készült több különböző északkelet arabiai verében. A rossz ezüst és bronz utánzatok, illetve a kiscímletű érme datálása egyelőre még problémás, de úgy tűnik, ezek még az i.sz. I. században, sőt talán később is készültek.

Torbágyi Melinda

Methoden der antiken Numismatik. Herausgegeben von Maria R. Alföldi – Wege der Forschung Band 529. Darmstadt 1989. 406 p. 53 t.

A kötet szemelvényeket ad az elmúlt 100 év különböző témakörben írott jelentős numizmatikai tanulmányaiból. A bevezetőben a válogatást végző Alföldi Mária összefoglalja az antik numizmatika kutatástörténetének és módszereinek legfontosabb állomásait.

A nagy gyűjtemények kialakulása a reneszánsztól kezdve követhető nyomon. Az első numizmatikai publikációk a 16-17. században főként a portré-ábrázolásra koncentráltak, amelyekhez életrajzi leírásokat kapcsoltak. A 18. század második felében kezdett a numizmatika és irodalma virágzásnak indulni. Banduri, Eckhel, Mionnet a legjelesebb képviselői a 18-19. század fordulóján.

A múlt század közepén már olyan numizmatikai folyóiratokat alapítottak, mint a Revue Numismatique (Paris) vagy a Numismatic Chronicle, amelyek a mai napig is élnek.

A kutatás eleinte a görög numizmatikára koncentrált. Hamarosan azonban sor került a kevésbé mutatós témákra is, mint Baktria, India, Perzsia pénzverése, vagy a Sasanidák. A 19. században elkezdődött a komplex numizmatikai módszerek kiépítése. Egyre bővültek és finomodtak a témák és a módszerek. Monográfiák jelentek meg az egyes görög városállamok pénzveréséről. Összefoglaló művek, corpusok láttak napvilágot, amelyek részben gyűjteménykatalogusok, részben értékelő munkák, s jobb híján a mai napig használatosak. (pl: Muret-Chabouillet, Cohen, Babelon stb.) A bevezető kutatástörténete bő és részletes a 19. század végével bezárólag. A 20. századi összefoglaló már csak a legfontosabb műveket említi, ami érthető, hiszen a megsaporodott numizmatikai munkák említése és értékelése meghaladná a bevezető kereteit és több kötetnyi bibliográfiára volna hozzá szükség.

Az e század eredménye az antik pénzek sokoldalú feldolgozása. A természettudományos vizsgálatok alkalmazása, a statisztikai módszerek bevezetése, a lelőhelyes pénzek sok kötetben történő kiadása oda vezetett, hogy egyre finomabb kronológiai, verdeszervezési és egyéb értékelések születhetnek, amelyek a realitás talaján állnak, számos publikáció dokumentálja azokat.

A bevezetőhöz bőséges jegyzetanyag tartozik, amelynek segítségével pontosan nyomonkövethető a numizmatika, mint tudomány – kialakulása az elmúlt 700 évben.

E bevezető után következnek az antik numizmatika témaköréből válogatott cikkek, amelyek az elmúlt 100 év (1880 és 1972 között) irodalmának legjelentősebb metodikai munkái.

A kötet értéke a bevezető kutatástörténeti összefoglalása és az „egy csokorba kötött” numizmatikai cikkek gyűjteménye.

Bíróné Sey Katalin

John Melville Jones: A Dictionary of Ancient Greek Coins. London, Seaby, 1986. 248 p., ill.

Jones munkája régi igényeket elégít ki. Az első általános és valóban lexikonszerű munka, amely az antik görög numizmatikában való tájékozódást segíti elő, hasonlóan Stevensonnek a „Dictionary of Roman Coins” c. könyvéhez. Elsősorban gyűjtőknek, egyetemi hallgatóknak, kezdő numizmatikusoknak készült, de eligazítást nyújt az ókortudomány kutatói számára is speciálisan numizmatikai kérdésekben.

A címszavak között szerepelnek numizmatikai terminus technicusok, a görög éremverés szempontjából fontos személyek, címletek megnevezései, éremtípusok (értve ez alatt a pénzekben szereplő különféle ábrázolásokat, mint istenalakok, tárgyak stb.) A görög városok illetve uralkodók éremverése azonban nem szerepel címszóként! A görög éremverés története iránt részletesebben érdeklődők számára a kötet elején egy bibliográfiai tájékoztató található, amely kiindulópontot nyújt a további tájékozódáshoz.

Az általános kérdésekkel, mint éremverés, metrológia, kincsek, gyűjtés és gyűjtők, éremhamisítás esszéyszerű címszavak foglalkoznak.

A munka nagyon hasznos kézikönyv, amelynek minden numizmatikai könyvtárban helye van. Részemről el tudtam volna képzelni egy részletesebb, tematikus bibliográfiát és több illusztrációt tekintettel azokra, akik számára elsősorban készült.

Torbágyi Melinda

Martin Ferenc: Kolonialprägungen aus Moesia Superior und Dacia. Akadémiai Kiadó Budapest – Dr Rudolf Habelt GmbH Bonn, 1991. 114 p. szövegközi képekkel VIII t.

A szerző Martin Ferenc (1910-1990), aki ismert gyűjtő és a római pénzek kedvelője volt – nem sokkal kéziratának befejezése után elhunyt. Így a viminaciumi kolonialis pénzverésről írott könyvének korrekturáját már nem ő végezte el.

Viminaciumból, erről a katonailag olyan fontos határvidéken fekvő pénzverderől a közel száz éve kiadott Behrend *PICK* könyv óta eddig csak cikkek jelentek meg, de összefoglaló munka és Pickett kiegészítő katalógus nem.

Martin könyve egy típus-katalógus, amely mintegy 9000 viminaciumi pénz vizsgálatán alapszik. Ebből 2000 az irodalomból ismert. Az összegyűjtött anyag nyilvános és privát gyűjteményekből származik. A magyarországi és a szomszédos országok viminaciumi veretein kívül Athen, Szófia, Milánó, Torinó, Zürich, Berlin, München, Gotha, Paris, London és Kopenhága éremgyűjteményeiben lévő vereteket is feldolgozta a szerző. Érdeklődésként említi a recenzor, hogy az oslói éremtárban 3 Provincia Dacia és 37 viminaciumi veret van.

A könyv a viminaciumi (Moesia Superior), 239-255 közötti kolonialis bronzokat és az ugyan ott vert 246-257 évi Provincia Dacia feliratú vereteket foglalja össze. A korábbi vélemény az volt, hogy ezek másutt készültek. Ezt módosította néhány numizmatikai részlettanulmány, amely a Provincia Dacia pénzek verését is Viminaciumba helyezte. Pillanatnyilag ez az elfogadott vélemény.

A viminaciumi bronzok háromféle nagyságban készültek: sestertius, dupondius és as. A katalógusban a szerző jól láthatóan ad az egyes típusoknál. Azonban előfordul néhány nagyobb vagy vastagabb veret is. Ezek részben medaillonok, részben minták voltak.

A német fordítás a forgalmi pénzek kifejezést „Handelsmünzen”-nek nevezi, ami nem túl szerencsés, a helyes az „Umlaufsmünzen” lett volna.

A viminaciumi bronzokon lévő verési év a helyi idő szerint számítódik. Jól szemlélteti ezt a pénzek súlyát mutató grafikon a 20. oldalon. A verés kezdetének első négy évben a P M S COL VIM veretek súlya emelkedést mutat. Majd a következő években rohamosan süllyed (18 grammról 9 grammra), a XIII. évre mintegy a felére.

Érdekes visszhangja a korabeli politikának az a jelenség, hogy Hostilianus császárt a XII. évi veretek (250-251) mint *AVGVSTVS*-t említik, majd a legtöbb XIII. évi (251-252) veret visszaminősíti *CAESAR*-rá. Ennek oka, hogy Trebonianus Gallus kezdetben nem ismerte el Augustusnak.

A katalógus szövegközi képei dörzsöletek, így nem mindig világos és nem mindig lehet a nüanszokat meghatározni. A recenzor még egy helytelen adatra hívja fel a figyelmet. A szerző azt írja (10. oldal), hogy III. Gordianus kétszer öltötte fel a konzuli ruhát, mint ezt a 1.27 és az 1.34 pénzek mutatják. !??? Valószínűleg sajtóhiba, hogy a 3.43 számú kép a császárt sugárkorona nélkül ábrázolja – a 3.42 kép mutatja anélkül a császárt.

Ezt a néhány szépséghibát leszámítva fontos és hézagpótló munkát tartunk a kezünkben.

Kolbjørn Skaare

Ann Johnston: The coinage of Metapontum. Part 3. Numismatic Notes and Monographs No.164. The American Numismatic Society, New York 1990. 102 p. 21 t.

Noe két kötetes munkája a metapontumi éremverésről több, mint 60 éve jelent meg. A harmadik kötet, a város éremverésének utolsó szakaszáról azonban már nem készült el. A. Johnston vállalkozott arra, hogy Noe előmunkálatai és jegyzetei alapján feldolgozza az i.e. IV. század közepétől kezdődő utolsó periodust. Ennek a munkának az eredménye végül is egy teljesen önálló feldolgozás lett.

Az éremverést 4 fő csoportra osztotta, ezeken belül pedig különböző kibocsájtásokat különített el, de bevallja, hogy ezek relatív kronológiai sorrendje sokszor meglehetősen bizonytalan, mivel nagyon kevés veretőkapcsolat van az egyes emissiók között. Külön fejezetben tárgyalja a keltezés szempontjából érdekes kincsleleteket és ezek kapcsán vizsgálja Metapontumnak a korszak párhuzamos éremveréseivel való kapcsolatát. Foglalkozik a felülveretekkel, külön tárgyalja az arany és az aprópénz verést. A függelékben pedig foglalkozik a korabeli és modern hamisítványokkal.

A katalógus rész felosztásának alapja a 4 csoportba (A–D betűkkel jelölve) való besorolás. A betű után álló első szám a kibocsátásokat jelzi, a második szám pedig az ismert veretőpárokra utal.

A kötet meglehetősen nehezen áttekinthető, aminek oka valószínűleg az, hogy a szerző nem akarta kodifikálni az általa is sokszor bizonytalanul vélt következtetéseket. Hangsúlyozza is, hogy szükséges lenne az összes Magna Graecia éremverés egymással illetve a régészeti leletekkel való egyeztetett, alapos vizsgálata. Ez a munka pedig csak egy lépés egy ilyen jellegű munka felé.

A. Johnston kitűnő munkája a dél-itáliai pénzveréssel foglalkozók számára alapmű.

Torbágyi Melinda

Carmen Arnold-Biucchi: The Randazzo Hoard 1980 and Sicilian Chronology in the early fifth century B.C. Numismatic Studies No.18. New York, the American Numismatic Society, 1990. 77 p., 20 t.

1980-ban az érempiacon feltűnt egy szicíliai eredetű ezüst éremkincs, amelynek nagyobb részét sikerült rekonstruálni. A benne foglalt érmek Rhegion, Akragasz, Gela, Katana, Leontinoi, Messzana, Naxosz és Szürakusza veretei, amelyek cca. 510-450 között készültek. Ez a korszak a szicíliai tyrannoszok kora. A lelet elrejtése valószínűleg Douketiosz felkelésével illetve Nomainál i.e. 451-ben bekövetkezett vereségével áll kapcsolatban.

A kincs elsősorban a szürakuszai kronológia revidálása szempontjából jelentős. Felszámolja a Boehringer által i.e. 479-474 között feltételezett és sokak által joggal kritizált éremverési hiátust. A Boehringer-féle 4. azaz Ketosz csoportot pedig mintegy 10-15 évvel későbbre keltezi ez és más, elsősorban a szelinuszi kincs összetétele alapján. A sokat vitatott Demarateion kérdésben hajlik arra, hogy elfogadja Alföldi Mária véleményét, miszerint a kérdéses dekadrachma nem azonos a Diodorosz által említett emlékerettel, hanem nagyon is gazdasági szándékú kibocsátásról van szó, amit a pillanatnyilag legplauzibilisabbnak tűnő keltezés i.e. 475-470 közé – is aláírtaszt.

A precíz, jól felépített, logikus munka az amerikai numizmatikai iskola legjobb hagyományait követi.

Torbágyi Melinda

Heidemarie Koch: A hoard of coins from eastern Parthia. (Numismatic Notes and Monographs No.165) The American Numismatic Society, New York – The J.Paul Getty Museum, Malibu, California 1990. 64 p., 12 t.

A Getty museum néhány évvel ezelőtt ajándékba kapott egy 266 db bronzérmét tartalmazó leletet Iránból. A lelet legkorábbi érme IV. Phraates (i.e. 38-2) verete. Az érmek többsége az Abarsahr-i (Nishapur) és a Margiana-i (Merv) verdekéből származik, de vannak pénzek az Aria-i (Herat) és Traxiana-i (valószínűleg Damghan) műhelyekből is. Egy kis csoport érem pedig a Parthus Királyság nyugati részéből, Elymais területéről ered. A lelet a II-III. század fordulóján zárul.

Az első pillantásra jelentéktelennek tűnő anyag a Parthus Királyság ÉK területeinek ezidáig alig ismert történetére vonatkozóan kínál új ismereteket. Új fényt vet a keleti területek (elsősorban a később Khorasannak nevezett vidékről van szó) politikai fejlődésére az i.sz. I. és főleg a II. század folyamán. A terület eredetileg az Arsacida uralkodóház fennhatósága alatt állt, de az I. század közepét követően függetlenedett a Parthus Királyság nyugati felétől, noha a helyi uralkodók valószínűleg tartottak valamiféle kapcsolatot az Arsacidákkal tekintettel az érmek változatlan típusára. A terület megkülönböztetett státust élvezett a Gondophares által alapított (i.sz. I. század első fele) Indo-Parthia-i királyság vonatkozásában is.

A szerző részletes katalógusban közli a lelet darabjait és minden egyes éremről fotót hoz. Külön fejezetben tárgyalja az általa felállított éremcsoportokat és végül történeti áttekintést ad a területről, ahonnan az érmek származnak. A kötet elsősorban a keleti numizmatikával és történelemmel foglalkozók érdeklődésére tarthat számot.

Torbágyi Melinda

Kevin Butcher: Roman Provincial Coins: an introduction to the Greek Imperials. London 1988. 138 p. 8 t.

Az antik numizmatika máig nagyon elhanyagolt területe az u.n. koloniális érmek kutatása. Noha a különböző görög éremkatalógusokban feltűntetik a császárkorban készült pénzeket is, jó összefoglaló tanulmány nem készült róluk. Ezt a hiányt igyekszik némiképp pótolni a jelen kötet. Röviden tárgyalja a koloniális éremverés fogalmát, fejlődésének rövid történetét. Beszél a verdehelyek azonosítási problémáiról, a címletek kérdéséről. Bemutatja a koloniális éremverés jellegzetes

hátlati típusait. A könyv második felében áttekintést ad azokról a területekről, ahol a római császárkor folyamán helyi éremverés folyt. A kötetet 8 táblányi fotóanyag, számos rajz és térkép illusztrálja.

Kevin Butcher könyve nagyon hasznos összefoglaló munka kutatók számára is, de elsősorban gyűjtőknek és diákoknak készült.

Torbágyi Melinda

Edith Schönert-Geiss: Die Münzprägung von Augusta Traiana und Traianopolis. = Griechisches Münzwerk. (Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike 31) Berlin 1991. 204 p. 42 t.

A berlini Ókortörténeti és Régészeti Intézet Griechisches Münzwerk című sorozata újabb kötettel gyarapodott, amely a két thrakiai város – Augusta Traiana és Traianopolis – koloniális vereteit dolgozza fel.

A régebbi irodalom Augusta Traiana pénzeit még Traianopolis emissioiként kezelte. Csak a múlt század végének ásatásai és epigraphiai leletei igazolták Augusta Traiana önálló városként való létét és önálló pénzverését is. A szerző több, mint 30 közgyűjtemény és néhány nagy bulgár magángyűjtemény anyagát dolgozta fel, hogy elősegítse a két város pénzeinek szétválasztását.

Augusta Traiana érmein a város neve ΑΥΓΟΒΥΤΗC v. ΑΥΓ ΤΡΑΙΑΝΗC, Traianopolis érmein pedig ΤΡΑΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ formában szerepel. Mindkét város bronz pénzeket vert különböző címletekben Marcus Aurelius uralkodásától kezdve. Traianopolisban III. Gordianus alatt szűnt meg a verés, Augusta Traiana Caracalla után 35 évig nem vert pénzt, de Valerianus és Gallienus alatt történt még néhány kibocsátás.

A könyv katalógusban sorolja fel a sorozat korábbi kötetéből már ismert formában a két város érmeit, röviden ismerteti pénzverésük történetét, foglalkozik a súlyrendszerrel és felsorolja az ismert leletanyagot. A kötet precíz és mértéktartó munka hasonlóan E.Schönert-Geiss korábbi műveéhez.

Torbágyi Melinda

Derek Allen: Catalogue of the Celtic Coins in the British Museum – with Supplementary Material from other British Collections Silver Coins of North Italy, South and Central France, Switzerland and South Germany. (edited by John Kent and Melinda Mays) London, 1990. 71 p. 29 t.

A British Museum kelta pénzei katalógus II. kötetét üdvözölhetjük jelen munkában. Ez a nyugat és közép-nyugat európai kelta ezüstpénzeket ismerteti, mint a címéből is látszik.

Mint az I. kötetnél is, nemcsak a British Museum, de más angol múzeumok és gyűjtemények anyagát is hozza supplementumként („S” jelöléssel a katalógus számok mellett).

Hat csoportba sorolja ezeket a kelta pénzeket, amelyeket a különböző törzsek vertek különböző időben a görög kolóniák pénzeit utánözva, majd az utánzatok utánzatát készítve. A bevezetőben a szerzők lényegretörően értékelik a kelta ezüstpénzverést és érveiket bőséges irodalmi utalásokkal támasztják alá. Ez is értékes része a kötetnek, hiszen az utóbbi 150 év kutatását foglalják össze, értékelik és summázzák.

A katalógus a bevezetőben megadott hat csoport sorrendjében adja a pénzek leírását, adatait, irodalmat, súlyt és pozíciót és természetesen minden darabról fotót is. Sajnos a képes táblák használatát nehezíti – épp úgy mint az I. kötetnél – hogy a British Múzeum anyagát külön táblákon hozza és a supplementum táblákon kerül bemutatásra a többi gyűjtemény anyaga. Így ugyanazon típus két táblán keresendő.

A bőséges bibliográfián kívül még a felhasznált leleteket külön is hozza betűrendben, rövid tartalmi ismertetéssel és irodalommal. A típusokról készült konkordanz egészíti ki a kötetet.

Egy apró észrevétel, amely a munka lényegét nem érinti, hogy a Dessewffy gyűjtemény katalógusát (12. oldal és 24. oldal) nem 1910-13-ban, hanem 1910-15-ben adták ki.

Bíróné Sey Katalin

Ermano A. Arslan: Monetazione aurea ed argentea dei Brettii. GlauX 4. Milano, 1989. 173 p. 22 t.

A brettiusok arany- és ezüstverése a 2. pun háború korára keltezhető. Noha számos kutató foglalkozott vele vagy legalábbis érintette a kérdést, az egyes típusok, kibocsátások sorrendje és pontos kronológiája máig vitatott. A szerző ebben a kérdésben próbál rendet teremteni a korabeli római és itáliai éremverésekkel való kapcsolatokat is felhasználva. Eredményei majd 2000 érem, köztük a legnagyobb ismert lelet, a viboi elemzésén alapszanak. A verőtő vizsgálatok eredményeit, az emissiók sorrendjét táblázatokon szemlélteti.

A verőtő vizsgálatokból kiderül, hogy a műhelyben több vésnök is dolgozott, noha a prototípusok megtervezése egyetlen művésznek köszönhető, aki vagy görög származású volt vagy görög iskolázottságú.

A kötet végén számos képes tábla illusztrálja a verde működését és közli minden ismert verőtő képét. A könyv elején francia, angol és német nyelvű összefoglalás található.

A brettius arany- és ezüstverés első monografikus feldolgozása mindenképpen hasznos munka, mégha az emissiók sorrendjét esetleg lehetne is vitatni.

Torbágyi Melinda

Martini Rodolfo: Monetazione bronzea romana tardo-repubblicana. I. Milano, Edizione Ennere 1988. 146 p., 18 tábla

A Kr. születése előtti I. század második fele mozgalmas időszaka Róma történetének. 44 március idusán meggyilkolják Julius Caesart, az uralmat Caius Octavianus ragadja magához, aki első ízben használja fel a pénzeket propagandisztikus célokra. A nagytömegű bronz veret erre kiválóan alkalmas. Octavianus pénzeinek mintegy 800 típusa ismeretes, s példányszámuk sem lehetett kevés, de ennek ellenére még komoly gyűjteményben is ritkák, s ráadásul igen kopottak a hosszú használat következtében.

A szerző 4 típust különít el, melyek területi elterjedését is vizsgálja. A Caesar portréjával ellátott típus (A) elsősorban Itáliában és Gallia Cisalpinában volt gyakori, a Caesar arcképe nélküli veretek Galliában és a Rajna-menti tartományokban.

Sextus Pompeius (Pompeius Magnus legfiatalabb fia) veretei igen ritkák, s magánygyűjtők számára szinte elérhetetlenek. Az a kevés példány, amely egyáltalán előkerül, elképesztő áron cserél gazdát. A szerző vizsgálódásai szerint Szicíliában (Lilybaeum?) verték őket, s szinte kivétel nélkül tengeri csatajelenetek vannak hátlapjukon, ami nem csoda, hiszen a Kr. e. 35-ben megölt Pompeius egész életét tengeren töltötte, mivel ő volt a római flotta főparancsnoka.

A triumvirátus harmadik tagja Marcus Antonius, aki ugyan a brundisiumi egyezség értelmében feleségül veszi Octavianus húgát, de állandóan Keleten visel háborút, és először csak együtt él Cleopatrával, végül feleségül is veszi. Octavianus erre kiutasítja a senátusból Antonius híveit, köztük a két consult is, ami kirobbantja a nyílt szembenállást. Agrippa (Octavianus hadvezére) az ambrakiai öbölben, Actium mellett döntő győzelmet arat Antonius és Cleopatra flottája felett. Antonius öngyilkossága után Octavianus korlátlanul uralkodhat a római birodalom felett. A pénzverés természetesen híven követi a politikai eseményeket. A szerző elsősorban a keleti provinciákban vert érmekeket vizsgálja, és 6 csoportba osztja azokat. Különösen az ún. cistophorus-veretek figyelemre méltók, melyeket három denár súlyban bocsátanak ki. Első ízben kerülnek nagy tömegben forgalomba a legió-denárok, melyek hátlapján a csapattestek számát is feltüntették.

A könyvet a kérdésre vonatkozó tanulmányok válogatott bibliográfiája egészíti ki.

Kőhegyi Mihály

Leo Mildenberg: The coinage of the Bar Kokhba war. (Typos VI.) Aarau-Frankfurt am Main-Salzburg 1984. 396 o. 44 t.

A Bar Kokhba háború (132-135) éremverése bár viszonylag kevés típusvariációt tartalmaz, kibocsátását illetően igen nagy mennyiségű volt és a fennmaradt érme száma rendkívül magas. A szerző részéről hihetetlenül nagy vállalkozást jelentett a lehető legteljesebb anyag összegyűjtése és a teljes verőtőtanulmányozás elvégzése, a verőtő sorrend felállítása. A kötet jelentős részét kitevő katalógus mintaszerű közlése minden ismert darabnak. A katalógust megelőző fejezetekben a szerző ismerteti az anyag feldolgozásánál alkalmazott módszert, tárgyalja az éremverés különböző aspektusait és a háború történetét.

A háború éremverése nem kifejezetten és elsősorban nem gazdasági indíttatású volt tekintettel arra, hogy a felkelés területén számos idegen pénz, így római aranyak és ezüstök is, forgalomban voltak. Sőt az önálló éremverés megteremtésének elsődleges oka a vágyott függetlenség proclamálása volt, hangsúlyozottan propaganda célokat szolgált. Ez a típusok megválasztásában is kifejezésre jutott mind a feliratokat, mind az érmekepeket illetően. A háborút követően az érme nem is maradtak tovább forgalomban. Nagy részüket még valószínűleg maguk a felkelők rejtették el, hogy ne kerüljenek római kézbe és a zsidó hagyomány is úgy említi ezeket a forradalmi pénzeket, mint „veszélyes pénz”, amelyek már elvesztették értéküket és illegális, tiltott tárgyak voltak.

A kötet létrejöttének hosszú előtörténete van és a szerző joggal idézi ezzel kapcsolatban a latin közmondást „Habent sua fata libelli”. A corpus a szerző számos korábbi tanulmányából nőtt ki és hatalmas munka eredménye. Leo Mildenberg mégis szerényen jegyzi meg, hogy ez csak egy állomás azon a hosszú úton, amely a háború jobb megértését segítheti elő.

Torbágyi Melinda

Ivo Lukanc: Diocletianus der römische Kaiser aus Dalmatien. Wetteren 1991. 343 p. szövegközi képekkel

A könyv a Cultura kiadótól megszokott rangos kivitelben egy anyaggyűjtő kötet, amely Diocletianus császár ábrázolásait, a rá vonatkozó feliratokat, írásos emlékeket, de legfőképpen aranypénzeit gyűjtötte össze. A szerző szinte „emléket állít” a dalmáciai származású császárnak.

Német, francia és angol nyelvű előszó és bevezetés után – amelyet a két kitűnő francia kutató M. Amandry és G. Depyrot írtak – Diocletianus titulaturája, majd ugyancsak három nyelven curriculum vitaeje következik. A munka a császár titulaturájára vonatkozó feliratokat a CIL kötetek sorrendjében adja. Ezek egy részének képét is hozza, úgyszintén az ediktumát és a dublini papírszét. Végül a császárt ábrázoló szobrok és szobor-töredékek kerülnek bemutatásra kommentár nélkül.

A kötet legnagyobb részét a császár aranypénzeinek corpora alkotja, amelyet a verdékre, verdejegyekre, aranypénz fajtákra, a kibocsátások kronológiájára, verdehelyére vonatkozó táblázatok vezetnek be. Fontos része a kötetnek, hogy ki egészítésként közli azokat az aranypénzeket, amelyek a RIC V/II és RIC VI. kötetben nincsenek benne.

Kiemeli a gyűjtésből a multiplumokat és a quinárokat, majd a különböző múzeumok gyűjteményei következnek, mindig újra kezdődő sorszámozással országok szerint nyugatról keletre haladva.

Végül mutatók egészítik ki a kötetet verdék szerint a feldolgozott gyűjteményekről. Az összeállítást nem a megszokott sorrendben adja a verdéket. Kyzikos, Roma, Antiochia, Treveri, Siscia, Nikomediai, Aquileia, Lugdunum, Thessalonica, Ticinum, Alexandria Carthago és Serdica követik egymást. Végül az 1741 és 1990 között aukcionált Diocletianus aranyak listája következik, mutató a cégekről, országok, illetve városok szerint. A kötetet témák szerint bontott bibliográfiai összeállítás zárja.

Feltehetőleg ezt az adatközlő kötetet még majd egy összefoglaló és értékelő munka is követi.

Bíróné Sey Katalin

Franziska Schmidt-Dick-Wolfgang Hahn-Wolfgang Szaivert: Die Münzsammlung des Bezirksmuseums Stockerau. Band 7 Thesaurus Nommurum Romanorum et Byzantinorum. 127 p. 34 t.

A kötet a stockeraui múzeum éremgyűjteményét publikálja. A több mint 3000 darabos kollekció antik része, kb. 1000 darab – görög, római, pár darab bizánci, iráni – Arsakida és Sasanida – pénzt tartalmaz. Ennek leírását és meghatározását Franziska Schmidt-Dick végezte.

A gyűjtemény újkori és modern pénzei között a legkorábbiak a XVI. századból valók. Az osztrák veretek Mária Teréziától 1964-ig vannak katalogizálva. Az európai országok majd mindegyikéből van benne 19-20. századi pénz. Az Európán kívüli országokat – Canada, USA, Peru képviselik. A katalógus ezen részét Wolfgang Hahn állította össze.

Végül a kötetet a hörsersdorfi lelet (1661-1693) feldolgozása zárja le, amelyet Wolfgang Szaivert készített.

A fentiekben ismertetett feldolgozások a Fundmünzen kötetekben és a leletpublikációkban megszokott módon íródalommal, verdehellyel, súlyadatokkal katalógus-szerűen publikáltak. Ezzel a numizmatikusok számára ismertté és használhatóvá vált a kis vidéki múzeum eddig ismeretlen gyűjteménye.

Bíróné Sey Katalin

Michael Alam-Roswitha Denk-Wolfgang Szaivert: Die Münzsammlung des Augustiner-Chorherrenstiftes Klosterneuburg. Band 6 Thesaurus Nummorum Romanorum et Byzantinorum. Wien 1989, 232 p. 39 t.

A bevezető elmondja a rend alapítását (1114), illetőleg a gyűjtemény történetét. Az éremgyűjtemény rendszeres gyarapításával a 18. század elejétől lehet számolni. A szépen megszáporodott gyűjtemény a II. világháború idején már 13.000 darabot számlált. A háború alatt a Linzbe való szállítás, majd a menekítése során sok darab eltűnt. Így jelenleg alig haladja meg a 7000 darabot.

Összetétele: római köztársasági, zömmel azonban császárkori, kevés bizánci, néhány keleti, nyugati gót és Meroving pénzt tartalmaz a gyűjtemény.

Az osztrák Fundmünzen kötetekben megszokott meghatározásokkal, pozíció és súlyadatokkal, továbbá az érdekes vagy ritka darabokról fotókkal jelent meg a kötet. Végül a mutató – ez kitűnő ötlet – hívja fel a figyelmet (katalógus számokkal) a különleges darabokra, így pl.: subaeratus, öntvény, hamisítvány stb.

Az osztrák kollegák ezzel a munkával megint hozzájárultak az antik éremreptórium teljességteléhez.

Bíróné Sey Katalin

Bíróné Sey Katalin–T. Németh Annamária: „Pogány pénzes” edények. Magyar Nemzeti Múzeum Évezredek, évszázadok kincsei VI. Budapest 1990, 96 oldal, 56 kép, 13 ábra, I-VIII rajz.

Régi, hiánypótló vállalkozás volt az érmeszakértő és az ötvöskutató gyümölcsöző együttműködéseként létrejött mű, melyben azokat a 16-17. századi díszedényeket gyűjtötték össze, melyeken a legfőbb díszítés a különböző pénzek fel- ill. beforrasztása által jött létre.

Mindkét kutató ismerete szükséges volt a munka teljes értékű elvégzéséhez, Németh Annamária szakszerű tárgyleírása, a dekoráció és a technika ismertetése, valamint Bíróné pontos és érdekes meghatározásai a vizsgált érmekről.

A korszak ötvösségének valóban külön fejezete ez a csoport, melynek születéséhez az ekkoriban nagy számban előkerült éremleletek szolgáltattak alapot. A kötet legnagyobb érdeme, hogy az érmek között rendet tudtak teremteni, külön választották az eredeti és a sorozatban másolatként alkalmazott érmeket, valamint a különböző utánzatokat, melyek egy-egy sorozatban már a felismerhetetlenségig eldeformálódtak. Az eddig csak felületesen meghatározott érmek mostantól pontos meghatározással kerülnek a tárgyak ismertetésébe.

A szerzők bevezetőben számos érdekes korabeli adatot közölnek az ún. „pogány pénzes” edények előfordulásáról a különféle leltárakban, végrendeletekben, összeírásokban. A római érmekkel díszített edényeket mindig ezzel a jelzővel illették. Olyan adatok is szerepelnek pl. övekről, melyekre hiteles anyagunk alig maradt a korszakból, ill. amelyekre a kötet gyűjtése nem is terjed ki.

A Nemzeti Múzeum gyűjteményében szereplő edényféléket: egy felírtas érmes tálkát, két díszes talpas poharat, az egyiken fiktív sékelekkel, egy nagy Apor címeres poharat, Teleki Mihály címerével díszített csobolyót, egy fedeles serleget és két fedeles kupát elemeznek a szerzők. Mindegyiknél éremről éremre követik a különböző darabokat, azoknak gyakoriságát, egy-egy érem bőséges és tanulságos európai kitekintéssel kerül helyére. A tálka Cavinó érmével kapcsolatban a híres reneszánsz mester verőtöveinek történetével is megismerkedik az olvasó. Természetesen a tárgyak korabeli párhuzamait is megemlíti a szerzők.

A sékeles pohárnál az ún. fiktív sékeleknek a története ötvöstárgyak vonatkozásában valószínűleg először kerül így publikálásra. Ugyanitt az erdélyi leletek gyakori darabja, a Koson aranyak történetét mondja el Bíróné, aki a poháron található érmet egyenesen az egyik lelet eredeti darabjának tartja. Így mesterjegy híján egyértelműen köthetjük Erdélyhez a darabot. Ugyanez vonatkozik az ugyanazon mesterhez, Thomas Klosch-hoz kapcsolható nagy Apor címeres pohárra, melyen a római pénzek felhelyezése szintén a számos erdélyi pénzlethez köthető. Teleki Mihály fa vedret utánzó díszes, aranyozott ezüst csobolyóján az érmek ugyancsak erdélyi előkerülése bizonyítható.

Végezetül a Prock ill. a reformációs kupák érmeit határozta meg a szerzőpáros. Megismerjük a Prock család, valószínűleg apa és fiú közös óhajából készült kupa történetét, amire a fenéklemezen lévő kettős arckép utalhat. A kupában lévő pénzek eredeti darabok, pannoniai éremleletből kerülhettek a készítő ötvöshöz. A reformációs kupa érmei viszont egész kortörténetet hordoznak: V. Károly, János Frigyes szász fejedelem, Melanchton, Husz és Móric szász fejedelem portréival.

Szerzők az 1547-es schmalkaldi csata emlékére készült darabnak határozzák meg.

A kötet végén minden egyes közölt tárgy érmei, darabonként katalógusba szedve, kerültek bemutatásra. A tárgyon lévő helyük pontos rajzával. Szakmai szempontból ez a rész legalább annyira jelentős mint a kötet első fele, a történeti ismertetés. Német nyelvű összefoglalás a külföldi kutatók számára nyújt segítséget, hiszen a témának sok nemzetközi párhuza- ma ismert.

Kár, hogy a kötetet kiegészítő, eredetileg sikerült fotóanyag a nyomdai munkák során beszürkült, a tárgyak alig felismerhetők, a díszítésük szinte kivehetetlen. Vér Judit címerképe pedig fordítva került a képek közé. Sokat segítenek a szép, kivehető vonalas rajzok a szöveg közben, melyeket a reneszánsz kor jellegzetes díszítő motívumainak szép csokra táru- ló elénk.

H. Kolba Judit

Slovenská numizmatika XI. Bratislava, 1990. 303 p.

Megváltozott külsővel jelent meg a XI. kötet, melyben az 1986 októberében a Szlovák Tudományos Akadémia Régé- szeti Intézetének Numizmatikai Bizottsága által „A valutafejlődés Szlovákiában a 14. századtól a 16. század közepéig (Garasvaluta)” címmel rendezett kollokvium előadásainak egy részét jelentették meg. Ezek sorában elsőként *R. Marsina* a közép- kori magyar királyság e területének politikai fejlődését tekinti át és az 1332-1547 közötti időszakot öt kisebb szakaszra bont- va elemzi a gazdasági fejlődésre is kiható politikai változásokat. *Š. Kazimír* cikkében Károly Róbert pénzreformját és annak hatását elemzi, kiemelve annak jellegzetességeit és hangsúlyozva a magyar aranytermelés jelentőségét, amely az állandó és egész Európában megbecsült magyar aranyforint folyamatos kibocsátását tette lehetővé. *J. Sejbal* az aranypénz közép-európai megjelenésének körülményeit és szerepének változásait foglalja össze az első itáliai aranypénzekről az újkori aranydukátokig. *D. Lehotská* cikke a városok szerepét vizsgálja a pénzforgalomban a különféle írásos forrásokban (kiváltságlevelek, oklevelek, számadáskönyvek) szereplő pénzfelvezetések és a ténylegesen forgó vert pénzek egymáshoz való viszonyát elemezve. *A. Rut- kay* az 1332-1337 között keletkezett pápai tizedjegyzékekkel foglalkozik, melyekből részletes elemzés alapján számítja ki a térség településeinek és plébániáinak számát és az itt élő lakosság nagyságát, a plébániák által fizetett tizedekből pedig a te- rület gazdasági erejének mértékére von le következtetéseket. *M. Slivka* a mai Kelet-Szlovákia középkori úthálózatát széles- körű adatbázis (vámhelyek, patrocíniumok, várak stb.) alapján rekonstruálja, sőt egy 15. századi vámállomást részletesen be is mutat.

A tárgyalta korszak pénzforgalmának részletesebb elemzéseként *R. Zaoral* a csehországi aranypénzleletek előfordulását és összetételét vizsgálja. Megállapítása szerint a 15. század közepéig elrejtett leletek aranypénzeinek többsége magyar arany- forint volt, elsősorban Zsigmond veretei. A magyar aranypénzek morvaországi forgalmát *T. Krejčík* elemzi. Megállapítása szerint itt az éremleletek alapján a 14-15. században töltött be vezető szerepet, amit az okleveles forrásanyag elemzése is me- gerősít. *J. Hunka* a mai Szlovákia területén előkerült, az 1301-1526 közötti időszakból származó kincs- és szórványleleteket veszi vizsgálat alá és a csaknem 30 ezer pénzt származásuk szerint négy csoportra (magyar, cseh, lengyel, osztrák) szétválaszt- va elemzi. A Zsigmond-kori aprópénzek forgalmát illusztrálja az a Nagysurányból (Surian) származó éremlelet is, melyet *R. Kujovsky* és *J. Hunka* dolgozott fel kimerítő alapossggal. A lelet túlnyomó többségét kitevő Zsigmond aprópénzek (2894 quaring, 12 ducat, 5 parvus) mellett 122 Redwitz Miklós-féle denár, valamint egy morva és egy moldvai veret volt. A lelet jelentőségét a quaringok nagyszámú verdejegy variációja mellett a Redwitz-féle denárok nagy sorozata adja, amely újabb adalék ezek eredetének tisztázásához. A mai Szlovákia területén feltárt középkori sírokból előkerült 14-16. századi pénzeket *L. Krásková* teszi közzé. A számbavett 101 ezüst aprópénzből 71 magyar volt, 30 db pedig a szomszédos országokból szár- mazó külföldi veret. A prágai garasok 16-17. századi forgalmát a közép-európai országokban *E. Šimek* elemzi és 204 éremlelet feldolgozása alapján állapítja meg ezek forgalmát az egyes területeken és a prágai garasok arányát az egyes leletekben. *F. Žižďár* a Stará Ľubovňa-i pénzverde problematikáját vizsgálja fel, ahol a fennmaradt adatok szerint egy pénzverdét állítottak fel, amelyben rézpénzeket vertek volna a lengyel király számára.

A tanulmányok után a kötetet a megszokott rovatok sora: éremleletek, személyi hírek, krónika, recenziók, bibliográfia zárja. A szlovák numizmatikusok tevékenységét jól reprezentáló, gazdag tartalmú kötet bizonyára sok hasznos adatot szolgál- tat a középkori magyar pénztörténettel foglalkozó hazai kutatók számára is.

V. Székely György

Kovács László: Münzen aus der Ungarischen Landnehmzeit. Archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts (Akadémiai Kiadó, Budapest 1989. 188 oldal, XXIX. tábla)

A Kárpát-medence X. századi sírleletei pénzanyagának összefoglaló feldolgozását első ízben ebben a munkában talál- hatja meg az érdeklődő. Az 1138 db pénzt a szerző azonosítja és ennek alapján megadja annak nemcsak a lelőhelyeit, de az eredeti származási helyeit is, ahonnan a Kárpát-medencébe került a darab. A szerző figyelme elsősorban a X. századi leletek- ből előkerült pénzek kronológiájára irányul.

A feldolgozott anyagban találunk arab, bizánci, nyugateurópai, sőt római pénzeket is. Ez utóbbiakról megállapítja a szerző, hogy nem a római lakosság túlélését igazolják, hanem a honfoglaláskor embere találta és tette el, mint a föld felszínén előbukkant anyagot. Az egyéb eredetű pénzek pedig kereskedelem, vagy hadisarc-adó révén kerültek a Kárpát-medence em- beréhez.

A kötet végén a jobb áttekintés érdekében táblázatokat találunk, valamint a feldolgozott pénzek fotóit. Igen figyelem- reméltó a vonatkozó irodalom bőséges felsorakoztatása. Sajnálatos, hogy a kötet végén az összefoglaló is német nyelven

íródott. Örültünk volna egy bőséges magyar nyelvű összefoglalónak is, de mindenképpen jó lett volna egy angol nyelvű összefoglaló.

Rádóczy Gyula

Brakteaten der Stauferzeit 1138-1254. Aus der Münzensammlung der Deutschen Bundesbank. Frankfurt am Main. Gesamtgestaltung Bundesdruckerei Berlin.

A numizmatikai könyvismertetésekben gyakran olvasható, hogy az értékes belsőhöz nem párosul értékes külső. Ez nem mondható el a Deutsche Bundesbank igen szép kivitelű kiadványáról, melynek szerzőjét/szerzőit sajnos nem tüntették fel. Az előszó írója szerint a kötet a Pénzmúzeum kiválasztott darabjait bemutató sorozat 7. kötete; ezúttal a gyűjtemény XII-XIII. századi brakteáiból válogattak és magángyűjtemények darabjaival egészítették ki.

Németországban a XII. század elejétől a XIII. század végéig terjedő időszakot a regionális pfennigek periódusának tekinthetjük. A pfennigek átmérője a XII. század harmadik évtizedétől kezdve megnőtt azonos súly mellett. Ezeket az egyoldalú, vékony lemezpénzeket még a XIII. század után is sokáig használták aprópénzként.

A történeti háttér felvázolása után az éremképekről olvashatunk fejezetet. Mivel a kor emberei közül nagyon kevesen tudtak olvasni, így amellet, hogy a brakteáták a német éremművészet első csúcspontjai, a képek információközlő szereppel is bírnak. Segítségükkel tudjuk például meghatározni a kibocsátó személyt vagy várost. Bár eredeti verető nem maradt fenn, mégis a korabeli ötvösművészet emlékei segítségével képet kaphatunk a verési technikáról.

A szövegrészt 106 brakteáta bemutatása követi eredeti méretben és háromszoros nagyításban a kibocsátók összefoglaló listája után. A jó minőségű fotókat pontos éremmeghatározás (kibocsátás helye, ideje, kibocsátó neve, az éremkép leírása, súly, átmérő, irodalmi hivatkozás), valamint a brakteátákhoz kapcsolódó történeti magyarázat kíséri. A kötetet irodalomjegyzék és a pénzverő helyeket bemutató térkép zárja.

A kiadvány jó példája egy bank kiadó tevékenységnek.

Garami Erika

Rainer Metz: Geld, Währung und Preisentwicklung. Der Niederrheinraum in europäischen Vergleich: 1350-1800. Frankfurt 1990. 503 p.

Csak ámulni tud a magyar kutató, ha kezébe vehet egy ilyen tekintélyes terjedelmű, megjelenésében is tiszteletet parancsoló művet. Ha módja van tanulmányozni a könyvet, akkor hamarosan elárasztják a fölmerülő gondolatok, gondok, különböző jó és rossz indulatok.

Amennyire inspiráló az adatok sokasága, azok kezelése, legalább annyira csüggesztő hazai kutatásaink távolsága a felvetett gondolatok s az alkalmazott módszerek legtöbbszörétől. Nemcsak a témához kapcsolódó 263 tételű bibliográfia az imponáló, hanem a szöveg közötti táblázatok, grafikonok (címrel kiemelve összesen 147 db) sokasága és szemléletessége. E rövid ismertetés során nem mélyedhetünk el a részletekben, szinte elegendő a tizenkét oldalas tartalomjegyzék tüzetesebb áttekintése.

A hat fő fejezetre osztott mű természetesen nemcsak a címben megadott terület pénz-, érték- és árszorzóinak kérdését vizsgálja. Az alsó-rajnai városokban (Köln, Düren, Jülich, Koblenz, Wesel, Aachen) szerencsésen fennmaradt különböző típusú rendszeres, négy évszázadnyi forrásanyag (pénzkibocsátási, pénzértékelési rendeletek, pénzverdei kimutatások, közigazgatási iratok, stb.) alapján helyi konkrétumokat vizsgál, de általános törvényszerűségeket igyekszik megfigyelni. Megkísérli a valódi pénzek súly és finomság adataiból hosszú sorok összeállítását, hogy rekonstruálni lehessen a struktúra és a számítási pénzek finom súly egyenértékét, valamint az arany és ezüst közötti értékviszonyt. A rajnai pénztörténeti korok árnyalt jellemzését a számítási pénzértékek és valutaviszonyok alakulásával, árfolyamok és finomsúly egyenértékek adataival közelíti meg. Sok ábra mutatja a számítási pénzek hosszulejáratú érték szétesését, valamint a normatív és reális értékek kettősségét. A szerző megkísérli az alsó-rajnai térségre megállapított viszonyokat összehasonlítani Európa más valutarendszereivel. Azt a következtetést vonja le, hogy ez még felülvizsgálatot igényel. Egyúttal felhívja a figyelmet, hogy a kutatásoknak meg kell oldani a számítási pénzrendszerek átfogó ábrázolását. A már feldolgozottak bemutatására egy fejezetet szentel (Frankfurt, Speyer, Anglia, Flandria, Brabant, Hollandia, Franciaország, Krakkó, Danzig, Luzern, Ausztria, stb.)

A pénz és az árak közötti összefüggésekről című fejezetben van szó a pénzérték – pénztömeg, árszínvonal – finomsúly egyenérték közötti elméleti kapcsolatok vitájáról. Ez a kérdéskör teljessé válik ki az utolsó fejezetben, amelyben a helyi fejlődésű gazdasági (pénz, érték, ár, stb.) viszonyok jelentőségét és hatását vizsgálja Rainer Metz egy, az ár- és valutaviszonyokat szem előtt tartó nagyobb területű gazdasági egység működésének, változásának felvázolásában. Fölmerül persze a kérdés (a szerzőben is), hogy ezek a monetáris szisztémák ábrázolhatók-e, jelentőségük a gazdasági fejlődés szempontjából megállapítható-e, s hogy a feldolgozott adatmennyiség mennyire reprezentatív?

Óriási kérdések ezek, az óriási elvégzendő feladatok előtt. Nyilván nem véletlenül hangsúlyozza a szerző, hogy nem elég a helyi és rövid időszakok pénztörténetét megismerni. Folyamatok elemzésére van szükség, pénz és értéktörténetre, adatsorok összehasonlítására, régiók összehasonlítására. De ahhoz, hogy idáig eljussunk, tisztázni kell a pénzsztémák eltéréseit, a valóságos pénz és a számítási pénzrendszerek felépítését, értékükét önmagukban és egymáshoz viszonyítva. Mindezek ma sem kellően megértettek, következésképpen az árak és pénzek közötti összefüggések sem teljesen tiszták. A történeti munkákban pedig ezeket a kérdéseket meg lehet kerülni.

Az írásos források még így is csak a kutatások egyik oldala. A pénzértékek, árak, stb. változása sok tényezőtől függ. A valutarendszerek egy fontos része a forgalomban lévő pénz mennyisége. Erre némi felvilágosítást a pénzelemek adhatnak. De a kincsleletek analízisei sem ábrázolhatják a pénz- és valutaviszonyokat átfogóan.

Az eddig leírtak talán meggyőzik az olvasót, hogy milyen hatalmas feladat áll még előttünk. Nem említettem, de talán magától értetődik, hogy mindez számítógép nélkül el sem képzelhető. A több mint egy évtizede létrehozott trieri központban 200 ezres adatbázis van ma már a következetes és rendszeres munka eredményeképpen. A mi „kézműves” módszereink sajnos fényévnnyi lemaradást jelentenek. Ezért kellene ismernünk jobban e könyv tartalmát, amit egyébként maga a szerző kísérletnek tekint.

Nagy Ádám

Der Deggendorfer Münzschatz von 1633. Ein geldgeschichtliches Zeugnis des 30jährigen Krieges. Deggendorf – Archäologie und Stadtgeschichte, 1991. 74 p.

Wolfgang Heß előszavával izléses katalógust jelentetett meg Deggendorf város előjárósága. Az 1986-ban napvilágra került 3829 veretből álló együttes feldolgozása és bemutatása az interdiszciplináris komplexitás követendő példája.

Erich Kandler helyi levéltáros a harminc éves háború által sújtott város 1633. évi svéd ostromát, a megszállók garázdálkodását, illetve a császári csapatok 1634. évi sikeres ellentámadását, majd a város regenerálódását mutatja be. A krajcárértékben számítva 90 forintnyi összeget kitevő pénzt az ostrom idején rejtette el tulajdonosa.

Manfred Mittermeier városi régész az ásatás pontos leírásával gazdagította a füzetet. Véleménye szerint A. Nöpauf fogadás lehetett a háztulajdonos és a pénz elrejtője, akinek foglalkozása magyarázhatja a lelet erősen vegyes összetételét.

Wolfgang Heß a deggendorfi leletet a pénztörténet tanujelének tekinti. Tanulmánya a XVI. század elejétől a XVII. század első harmadáig elemzi a német pénztörténet főbb szakaszait, s ezeken belül csoportosítja a közel 4000 veretet. Értékük meghatározását II. Maximilian bajor választó pénzrendeletei nyomán végezte el, az 1622-1636 közötti évekből válogatott rendeletek szövege korfestő elemül is szolgál az olvasóknak.

A 3 aranyat, továbbá 91 birodalmi és külföldi tallért, illetve tallérszerű veretet, valamint a 4 töredéket is tartalmazó váltópénzek tömegét Karl Gebhardt és Dietrich Klose rendezte sorba.

Néhány színes fotó, valamint a régészeti vázlatok mellett 108 veret elő- és hátlapjának képe teszi látványossá a katalógust.

A leletet a müncheni Staatliche Münzsammlungban dolgozták fel úgy, hogy minden egyes darabját lefényképezték, adataikat számítógépre vitték, így a jövő kutatóinak nemcsak az ismertetett – a szokványost egyébként is felülmúló – publikáció áll rendelkezésre.

Dr. Wolfgang Heß úr, a Staatliche Münzsammlung igazgatója, kollégáit és ismerőseit e katalógus szíves megküldésekor tudatta arról, hogy 1991 tavaszán nyugállományba vonult. Szándéka szerint csak a vezető tisztségtől, s nem a kutatástól vett búcsút. Az utóbbihoz kívánnak jó egészséget, számos békés, alkotó munkában gazdag esztendő Magyarországi tisztelői és a Numizmatikai Közlöny munkatársai.

Buza János

Niklot Klüßendorf: Münzfundbericht des Hessischen Landesamtes für geschichtliche Landeskunde, Marburg. Nr. 6: 1984 bis 1986. Sonderabdruck aus Fundberichte aus Hessen 26, 1986 (1991). 113 p.

Hessen tartomány „Történeti Országismereti Hivatalába” 1984-1986 között jelentékeny mennyiségű lelet került. Néhány – más tartományban ismertté vált – értékesebb lelettel együtt az éremkincsek a sajtó szenzációs beszámolóit nyomán felkeltették a közvélemény érdeklődését. Klüßendorf ezért a bevezető tanulmányban indokoltnak tartotta, hogy kitérjen „A leletgondozás és a nyilvánosság” kérdésére, illetve eloszlassa a „mesés kincsek” kapcsán szárnyra kelt téves hiedelmeket.

Az egyedi példányokat is beszámítva a leletek időköre a V-XX. századot öleli fel. A pénztörténeti bevezető nem fogja át e másfél évezredet, nagyobb teret szentel viszont a jelentősebb leleteknek, illetve történeti hátterüknek. Időrendi sorrendben tárgyalja az éremkincseket (6 A 01-18), majd az előkerült kisebb leleteket (6 B 01-16), végül az egyedi példányokat (6 C 01-258). A már korábban – esetenként monografikus formában – feldolgozott leleteknek csupán tömör összefoglalását adja (pl. Herborni együttes, vö. NK 88-89 (1989-1990) 158-159), részletesen vizsgálja viszont azokat a leleteket, amelyek méreteik vagy összetételük miatt érdemelnek fokozott figyelmet, pl. 6 A 08, *Groß-Zimmern*, 249 ezüst pénz, utolsó példányát 1621-ben verték; továbbá 6 A 14, *Berkach*, 140 ezüst, az utolsó veret éve 1702. Az előbbi a Kipper-kor pénzforgalmához nyújt fontos adalékot, az utóbbi pedig a francia egész és fél écu d'argent (összesen 14 példány), továbbá a guldinerek, valamint a „második Kipper-kor” számos egyéb verete miatt bír jelentőséggel.

Magyar szempontból a 6 B 14, *Schlüchtern* „f” alatti, illetve a később 6 G 65. számú (Réthy-Probst, 308) – tegyük hozzá *Huszár*: Münzkatalog 846 – a legérdekesebb példány, II. Lajos denárja az egykori bencés kolostor területén végzett ásatáskor került elő 6 másik kisezüst társaságában. Az 1522-ben vert *nova moneta* súlya 0,32 g. Magyarországot képviseli továbbá III. Ferdinánd K-B 1654. évi tallérja, valamint I. Lipót K-B 1690. évi XV krajcára (6 A 14, 54. és 56. old.). A fentebb említett herborni lelet 2 magyar pénzére ez alkalommal természetesen csak utalás történt (6 A 09.).

A hesseni leletekről kiadott összefoglalót 1 térkép, a cserépedényekről készült 2 rajz, továbbá számos, kiváló minőségű, szövegközti fotó gazdagítja. Igen hasznos az 1990-nel záruló irodalomjegyzék, a mutatók megkönnyítik a tartalmas füzet használatát. Klüßendorf a tőle megszokott igényességgel és műgonddal bocsátotta munkáját az érdeklődők rendelkezésére.

Buza János

Willibald Kranister: Die Geldmacher vom Gulden zum Schilling. Kremayer und Scherian Kiadó. Wien 1985, 223 p. illusztrált

Ha az olvasó belelapoz W. Kranister: Die Geldmacher c. könyvébe, nyomban megállapíthatja, hogy nyomdászathoz és azon belül is a papírpénznyomáshoz értő szakember írta és állította össze az anyagot.

Elsőként rövid áttekintést kapunk a rézmetszésről, különös tekintettel a bankjeggyártásban betöltött jelentős szerepéről.

Tervezetek és meg nem valósult elképzelések szép mintapéldányait is bemutatja a könyv. Mester-művű portrékat láthatunk illusztrációként így pl. Albert Einsteinét, Darwinét, J. Strausét.

A rövid nyomdatörténeti áttekintést nyújtó fejezetben megtaláljuk a Jakob Dégen által készített 1820-ból származó guillochégépet, de a lézer fénnel „dolgozó” művészt is. A papírpénztörténet – kezdve a 14. századi kínai papírpénzzel, majd az 1666-os svéd Palmstrucks papírpénzzel folytatva átvezet a mai papírpénzekhez. Itt elemzi a szerző a régi pénzekben található jeleket, mint a vízjelet, a szárazbélyegzést, a kézziszámozást és a kézi aláírást, valamint a modern kibocsátások sokszínűségét, a forgatással való új képhatást, a vízjelet és a biztonsággal kapcsolatos jeleket.

A hetedik fejezet a könyv legértékesebb része, mert 1759-től – hol eredeti, hol formulára példányokon keresztül – a kibocsátott papírpénzeket teljes részletességgel bemutatja a szerző. Nem marad ki a felsorolásból az 1805-ös a bécsi Magistrátus által kibocsátott városi szükségpénz sem. Bemutatja az 1811-es Einlösungs-Scheineket és az 1813-as Anticipations-Scheineket is. Ezt követően áttér az Oesterreichische National Zettel Bank megalakulására s ennek bankjegyeire. Mint kuriózumot láthatunk egy 1819. július 13-i keltezésű részvényt Ludwig van Beethoven nevére kiállítva. Ezt követően folyamatos a kibocsátott bankjegyek bemutatása. Itt említi meg Kossuth Lajos New Yorkban kibocsátott 50 dollárosát, amelyet Peter Johann Nepomuk Geiger tervezett, Franz Xaver Stöber metszett és Carl Radnitzky véselt.

1858-ban áttértek az új értékre az osztrák értékre, ez természetesen a papírpénzekről is leolvasható. Majd megjelennek az állami kibocsátású papírpénzek. 1880-ban kerülnek forgalomba az Osztrák-Magyar Bank közös, kétnyelvű papírpénzei. 1900-tól ismét változás történik, a koronarendszer jegyei jelentek meg. Ide került az OMB Budapesti Főintézetének, a mai Magyar Nemzeti Bank képe, amelyet Hegedüs László készített.

Különböző portré-tervezetek színesítik a könyvet, többek között a fehérpénzként ismert 25 illetve 200 koronás leány feje. 1924-től Ausztria új fizetőeszköze a schilling. Részletes összeállítást találunk e részben is a kibocsátott és tervezett pénzekről. Végül az utolsó fejezetben táblázatokat találunk, ahol visszautalás történik a képanyagra. A táblázatban a névérték, a méret és az aláírás adatai találhatók.

Igényes, szép és jól használható kiadvány W. Kranister könyve.

Rejtőné Nánási Éva

Willibald Kranister: The Moneymakers international. Black Bear Publishing, Cambridge, 1989, 324 p.

Négy évvel a „Die Geldmacher – Vom Gulden zum Schilling” után jelent meg az Osztrák Nemzeti Bank egyik vezetőjének új műve. A jelen változat az eredeti „Geldmacher” fordítása helyett készült. Az osztrák kibocsátásról szóló fejezetek rövidebbek lettek; a többi fejezet térben is időben bővíti ki a bankjegyek történetét.

Végigkísérhetjük egy bankó születését műhelyfotók, metszetek és rajzok segítségével. A művészeti munkát, tervezőfázist eszközök, gépek bemutatása követi kiemelve az egyes országokra jellemző technológiát. A következő fejezet a bankjegyek-től elválaszthatatlan jelenséget, a bankjegyhamisítást, a jogi következményeket és a hamisítás elleni formákat (pl. az Interpol) ismerteti. Ebben a harcban az ismertetőknak, brossúráknak nagy szerepe lehet.

A könyv következő nagy egysége a világ legfontosabb, legnagyobb bankjeggyártó országainak (Ausztrália, Ausztria, Kína, Anglia, Németország, Spanyolország, Svédország, USA) bankjegy-történetét kíséri végig a „Geldmacherben” már megszokott precíz és ezzel együtt élvezetes stílusban, bőséges, kiváló minőségű fotók kíséretében. Az egyes országok végén kronológia foglalja össze az illető ország történelmének „mérőldköveit”. Az Ausztriáról szóló fejezetben magyar vonatkozások is találunk mint például az Osztrák-Magyar Bank jegyeit. Kína bemutatása természetesen a világ legelső papírpénzének bemutatásával kezdődik illusztrációk segítségével. Az Angliáról szóló oldalakat olvasva nagyobb hangsúlyt kap a bankvilág, a bank és bankjegy kapcsolata. Németország egyesítés előtti története a tartományi kibocsátások története. Amennyiben a világ bankjegyeinek történetét tárgyaljuk, kiemelkedő szerepet kell kapnia Európa első bankjegyének, a svédnek az 1660-as évekből. Az országok alfabetikus sorát az „Újvilág” az USA papírpénz története zárja az első massachusettsi hitellevélről a konföderációs jegyeket keresztül a Federal Reserve kibocsátásáig. A példásan szép kivitellű, kézikönyvként is használható kötetet a mindenki által jól ismert bankjegyek zárják.

Garami Erika

The Coinage of El Perú. Ed. by William L. Bischoff. Coinage of the Americas Conference at The American Numismatic Society, New York October 29-30, 1988. New York 1989, 250 p.

Peru pénztörténete adta a témát az Amerika pénzverésével foglalkozó ötödik konferenciának, amely az American Numismatic Society támogatásával jött létre. A konferencia, amely úttörő volt témaválasztását illetően, céljával az információcserét és a kutatás megkönnyítését tűzte ki célul. Mi, európaiak, ritkán kerülünk kapcsolatba Dél-Amerika pénzeivel, így a tizenöt tanulmányt felölelő kötet segít abban, hogy jobban megértsük a távoli földrésznél pénztörténetét a XVI. századtól napjainkig.

A kérdéssel foglalkozó szakemberek munkáját megnehezíti a gyarmati időszak kevés forrása valamint a variánsok sokatlanul széles skálája. Európához való kapcsolódást a spanyol gyarmatosításban kell keresnünk: V. Károly pénzrendeletei évszázadokra meghatározták Peru pénzforgalmát, ugyanígy a XIX. századi devalváció is spanyol példát követett. A közös

vonásokon kívül speciálisan dél-amerikai jelenségekről is olvashatunk: a bolíviai propaganda érmekről, piefort, egyoldalas és hibrid veretekről, valamint a XIX. század közepének alacsony értékű pénzéről, a moneda feble-ről. A tizenegy USA-beli, két dél-amerikai, egy spanyol és egy holland szerző igen különböző és változatos témákat választott a fémtani elemzésektől a verési technikán át az éremképek motívumáig, különös tekintettel Lima és Potosi verdéjének tevékenységére. Végig követhetjük az ezüst sorsát, a feltárást, a verést, a pénzforgalmat, majd az ezüstpénzek eltűnését. Bár az arany ebben a térségben is figyelemet igényelt, az ezüst szerepe messze felülmúlta az aranyét.

A kötet érdeme – a szép kivitel mellett – a számos érmefotó, a táblázatok, valamint minden tanulmány végén található gazdag forrás- és irodalomjegyzék.

Garami Erika

Eva Szaivert: Münzkatalog Österreich (1740-1990) Augsburg 1990. 277 p., illusztrált

A történelem, így a pénztörténet is kimeríthetetlen terület a különböző szempontú elemzések, rendszerezések számára. A rendszerezés alapelveit tulajdonképpen tetszés szerint lehet alakítani, variálni. A művek érdeme, ha nem egy kitalált rendszerbe erőltetik be adataikat, hanem az adatok alapján állítanak föl jól áttekinthető rendszert.

Eva Szaivert katalógusa 250 év osztrák birodalmi pénzeit sorakoztatja föl, hogy tájékoztassa az érdeklődőket az aktuális árákról. Természetesen neki sem sikerül a hosszú korszakot egységes rendben közölni, hanem uralkodónként más és más rendszerezési elvet kell alkalmaznia. Az egyszerűsítésre és gazdaságosságra való törekvésekből fakadóan a többször ismétlődő adatokat rövidítéssel, számozással kódolja. Ez kicsit nehezíti a katalógus használatát.

A könyv elején – a rövid bevezető után – a korszakra vonatkozó 37 pénzrendeletet és Különböző szintű határozatot tanulmányozhatunk. Az egyes pénzegységek teljes- és finomsúlyát tartalmazó táblázatokat a rövidítés és a tíz tételes irodalomjegyzék követi. Számunkra még mindig újdonság, hogy az ilyen összefoglaló jellegű művekben is hivatkoznak többféle árverési katalógusra. Igaz, esetünkben az összeállítás kereskedelmi alapszempontú.

A pénzek tételes felsorolása uralkodónként a nagyobb értéktől a kisebb felé, elő- és hátlapok leírásával történik. A köriratok variációit számozás alapján kereshetjük vissza. A veretek közötti eligazodást Mária Terézia esetében a verdehelyek szerinti csoportosítás segíti, ezen belül találhatjuk a címletek, évek és mesterjelek szerinti felsorolását. Egyes címletek részletezésében tehát több változat is előfordulhat, sőt ezen belül is vannak a, b, stb. változatok feltüntetve. Kiemelten szerepelnek feloldva a verdejelek és a mesterjelek.

Különösen érdekes Mária Terézia pénzverésének rendszerezése, hiszen e témában már több összefoglaló mű áll rendelkezésünkre (pl. Eypeltauer; *Herinek*). Még magyar vonatkozású összegzésünk is van (Rádóczy). Így még furcsább, ha a katalógusban Eypeltauer művéből hiányol egy veretet, de Rádóczy könyvében megtalálható, ráadásul hivatkozással. Egyre bonyolultabb lesz a többféle rendszerű ismertetésben egyeztetni az azonos darabokat. Pedig az árak miatt ez éppen nem mellékes dolog.

Lotharingiai Ferentől kezdve egységesebb a birodalmi pénzverés, egyszerűbb a rendszerezése is. Ezután a címletek felsorolásán belül következnek a verdehelyek, s sorakoznak a veretek évszámai.

Nincs minden darabról ábrázolás, esetleg csak rajz van. Nem közöl minden, más anyagból készített lecsapatot (csak Ferenc Józsefnél), viszont megemlíti a katalógus minden próbaveretet. Az árak irányárak schillingben. Egyes sorozatokban az átlagáron kívül csak a kiemelkedőt adja meg. A ritkaságoknál tetszés szerinti megegyezést javasol. A kereskedelmi forgalomban csak a szép és kiváló tartású darabokkal foglalkozik. A katalógus vitathatatlan érdeme az aktuális ismeretek összegyűjtése, a neves kereskedelmi cégek tapasztalatainak felhasználásával.

Nagy Ádám

B. Horváth Csilla-Hágen József-Rayman János: PÉCSI SZÜKSÉGPÉNZEK kiállítása a JPM Várostörténeti Múzeumban 1990. december 14-1991. február között. (Katalógus az 1918-1921 időszakban Pécsen használatos szükségpénzekről. A JPM Várostörténeti Múzeum és a MEE Baranya megyei Szervezete közös kiadása.) Pécs, 1990. pp 24, illusztrált.

Érdekes és hasznos füzet ez, amely igyekszik bemutatni az igen bonyolult pécsi szükségpénzeket írásban és képekben egyaránt. Bár a pécsi szükségpénzekkel, amint a fontosabb irodalom felsorolásából megállapíthatjuk, többen foglalkoztak, egyénileg és különböző szempontok szerint, mégis ez a háromszerzős füzetecske mond a gyűjtőknek és az érdeklődőknek a legtöbbet, mert felölelni és tisztázni kívánta a rendelkezésre álló dokumentumok alapján azok időbeli megjelenését és a forgalmukkal kapcsolatos eseményeket. Ebben legnehezebb volt Pécs törvényhatósági város pénztárjegyeinek sorrendbe állítása, mert az erősen összefüggött a mindenkor politikai, gazdasági és társadalmi eseményekkel. Pécs és környéke nemcsak szerb katonai megszállás alatt volt, hanem gyülekező helye is volt az akkori magyar politikai szervezeteknek is. Ezek is rányomták bélyegzőjüket a város és környéke pénzforgalmára is. Sok fontos és eddig ismeretlen adatot tár fel ez a füzet, bár mindezek ellenére sem mondhatjuk azt, hogy a Pécs pénztörténetéről a fehér foltok el vannak tüntetve, tisztázva vannak. Azt sem mondhatjuk, hogy a közölt adatok között nem fordulnak elő hibák, hiányosságok, félremagyarázások, mindezek ellenére alapjában véve sok hasznos ismerettel bővült annak tudása, aki elmélyülten akar foglalkozni Péccsel numizmatikai vonatkozásban. Bár a szükségpénzek vonatkozásában jelzi a mű, hogy vannak még csak hallomásból származó hírek, amelyekről más adattal – legjobb ismereteink szerint – még nem rendelkezik senki sem. Mégis találtam néhány adatot az immár félszáz kötetből (füzetből) álló Numizmatikai jegyzeteimben. Ezek: a Vigadó étterem tulajdonosai a Biermann Testvérek voltak, akik 10, 20, 30, 40 filléres, és 1 koronás perforált szelvényekből álló füzeteket bocsátottak ki fehér papíron fekete nyomásban, szelvényenként 68x20 mm-es méretben és valamennyi szelvényen cégbélyegzőjük vörös lenyomata szerepelt. Horváth Tibor Antal gyűjteményéből vett adatok. Az Otthon kávéház tulajdonosa László Mór volt, kiadott 10 és 20 filléres

szükségpénzeket, ezekből az utóbbi adatai voltak csak meg, fehér papíron, sárga alapnyomaton barna nyomással készültek 44x36 mm-es nagyságban és mivel ez is perforált volt, ugyanolyan füzetből származhatott mint a Vigadó étteremé. Ez is a már említett gyűjteményből vett adat. A Royal kávéház is bocsátott ki 10, 20 és 50 filléres pénzjegyeket 1920-ban. A Máder kávéházzal 10, 30 és 50 filléres pénzjegyekről van feljegyzésem, de mivel címelei a Nádor kávéházzal hasonlóak, nem vagyok biztos abban, hogy nem a Nádor kávéház elírásából származik ez az adat. A Szegénygondozó hivatal 2 fillérese kék papíron barna nyomással készült 35x60 mm-es nagyságban. Ez Tolnai Márton bajai gyűjtőtársnál lévő pénzjegy volt. Kevésbé ismert, de mindössze három napig volt forgalomban 1921-ben PÉCS-BARANYA KÖZTÁRSASÁG fekete kézinyomdával készített OMB bankjegysorozata, amely Franz Kohlberger bécsi gyűjtőtárstól került hozzám, ő pedig a bécsi Dorotheum Árverési Szervezet árverésén – a volt OMB ládába rakott anyagából – vette meg. Végezetül megemlítem, hogy Pécsnek Magyarországhoz való visszakérülése után az ott bankokban lévő, vagy oda leadandó felülbélyegzetlen vagy SHS statisztikai felülbélyegzésével ellátott OMB jegyeket 30 %-os levonással váltotta át magyar felülbélyegzésű vagy már az Orell Füssli, Zürich, nyomda által készített magyar államjegyekre. Ezeket az onnan küldött és beváltandó OMB jegyeket nevezte a hivatalos és nem hivatalos Magyarország „pécsi koronának”. Ezekon semmiféle megkülönböztető jel nem volt.

Legnagyobb örömünk és a szerzőtársakat mások által követendő példa az, hogy felismerték azt, hogy EGYSEGBEN AZ ERŐ, ma már csak közös munkával lehet eredményt elérni, ezért folytassák az együttes kutatást és az elért eredmények közlését.

Kupa Mihály

100 történelmi értékpapír (Szerkesztette Mátray Kálmán) Budapest 1990. 222 p. – ebből 100 oldal színes képanyomással.

Az új budapesti tőzsde megnyitásán régi értékpapírokat bemutató szép képes albummal lepte meg az érdeklődőket a Blankett Kft. A kötet a gazdasági értéküket elvesztett, ún. „történelmi” értékpapírok közül válogatott szép grafikájú részvényeket és kötvényeket. Ezzel remélhetőleg felhívta a mai értékpapírok kibocsátóinak a figyelmét arra, hogy az értékpapír valamikor az alkalmazott grafika sajátosan érdekes terepe is volt. Grafikai díszítésük lehetősége az oklevelekével volt rokon: a papír közepe üresen maradt a szöveg számára, míg a szegélyt az egyszerűbb geometrikus mintáktól kezdve különféle általános szimbólumokig változatos motívumokkal töltötték ki. Az értékpapírok rövid idő alatt sajátos motívumkincsre tettek szert, amelyek között szerepeltek a gazdasági élet attribútumaival körülvett antikizáló nőalakok csakúgy, mint a kibocsátó cégek üzletköreire jellemző tárgyak. A könyv gazdagon illusztrálja ezek különféle típusait. A válogatás e tekintetben feltétlenül kielégíti az értékpapírok iránt támadt újkénti érdeklődést.

Jóllehet ezt a könyvet nem az értékpapírokkal tudományosan foglalkozó numizmatikusok számára állították össze, mégis éppen feljűk kell néhány megjegyzést tenni a kötet válogatásával kapcsolatban. A kötet szerkesztője, Mátray Kálmán az előszóban Európa legszebb értékpapír-gyűjteményeiből való válogatást ígér. Az értékpapírok döntő többsége azonban magyar, amelyet csak néhány osztrák és román, ill. egy-két cseh, horvát, német és olasz darab egészít ki. A magyar anyag jó részét is egy helyről, a Legújabbkori Történelmi Múzeum értékpapírjai közül válogatták. További hiányossága a kötetnek, hogy az értékpapírok különféle fajtaiból néhány kötvényt leszámítva csak részvényeket közöl. Az anyagot három részben csoportosították. A pénzintézetek, a közlekedési vállalatok és az egyéb különféle intézmények által kibocsátott papírok alkotnak egy-egy részt. Ez a csoportosítás látszólag indokolt, de nem felel meg sem az anyaggal egykorú tőzsdei árjegyző lapok beosztásának, sem a kronológiai rendezőelvnek. Értékpapír-történelmi szempontból akadátnánk egyéb kifogásolnivalóra is, de mivel nem szakkönyvről van szó, ezekre itt nem térünk ki. Erénye viszont a kiadványnak, hogy numizmatikai anyag ritkán jelenik meg ilyen pompás kontóban.

Pallós Lajos

Bóna Endre: Vert Érmek Katalógusa 1984–1987.

A szegedi éremalkotó műhely vert érmei. Megjelent mint a Szegedi Móra Ferenc Múzeum füzete, 1987, 51 oldal, képekkel.

A Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Csongrád Megyei Szervezete e füzettel a szegedi éremalkotó műhelyben 4 év alatt készült vert érmek leírását adja a gyűjtők kezébe. E füzet voltaképp folytatása az 1984-ben Bóna által írt „Vert érmek katalógusa 1974–1984” c. füzetnek.

A szerző az előszóban megjegyzi, hogy e füzet ismerteti a „nem egyesületi” érmekeket, plaketteket is. A korábbi katalógustól szerkesztésében is eltér. Az érmeke mindegyike Szegeden Szabó Géza (1939-) ötvösmester műhelyében készült. A hagyományos kicsinyítő eljárással (3:1, 4:1) a verőtőre átvitt ábrázolást a mester kézi véséssel készítette el, s utána a verőtövet edzéssel tette alkalmassá az érmeke préseléséhez.

A leírásban évek szerint csoportosítva részletesen ismerteti a vert érmekeket, fényképes ábrázolásokkal együtt. A leírás szerint Szegeden 1984-ben nyolc, 1985-ben tizenhét, 1986-ban huszonegy, 1987-ben tizenegy, a négy év alatt tehát összesen 61 vert érmeke készült.

Az érmeke ismertetése után külön fejezetben felsorolja a 61 érmeke alkotójának nevét, róluk rövid biográfiát, jellemzést is adva. Ebből megtudható, hogy név szerint Bakos Ildikó 2, Bartos Endre 1, Bognár György 1, Fritz Mihály 17, Józsa Gábor 4, Kelemen Kristóf 1, Kutas László 1, Lantos Györgyi 1, Lapis András 19, Papi Lajos 1, Rajkai László 1, Rétfalvi Sándor 1, Sebestyén Sándor 3, Stanzel Antal 1, Szabó Géza 2, Tóth Sándor 6 érmeke szerepel e munkában.

A felsorolásban bemutatja mindegyik érmeke elő- és hátlapjának a képét. Sajnos a fotók nyomása a füzetben nem tökéletes. Feltehetően e miatt van a füzetben egy jó minőségű papíron készült külön betétlap, amelyen a legelmosódottabb nyomással készült 16 érmeke ábrázolását jobb minőségben láthatjuk.

Györffy István

Gosztonyi József-Mészáros István: Magyar és magyar vonatkozású érmek mesterjegyei. A Magyar Éremgyűjtők Egyesülete kiadása. Budapest, 1990. 264 p. füzve.

Az egyre gyarapodó létszámú éremgyűjtők köréből régóta megfogalmazódott az igény egy olyan kézikönyv iránt, amelyből a gyűjő meghatározhatja a kezébe került érem tervező-művészt, kivitelezőjét. A magyar érmekről ilyen kiadvány még nem jelent meg. A szerzők több éves kutatómunka eredményeként kívánják e művet az olvasó kezébe adni.

A magyarországi éremkészítők érmeit és jegyeit utoljára még az 1932-ben készült „Lajos Huszár und Béla von Procopius” munkája tartalmazza. Az azóta eltelt fél évszázad művészeinek egyre gyarapodó létszáma miatt a jelen munkában érthetően lényegesen több művész neve és mesterjele szerepel.

A kézikönyv a magyar és magyar származású éremművészeket táblázatokban, alfabétikus sorrendben sorolja fel, 1850-től kezdve napjainkig. De nemcsak nevüket és szignójukat, vagy névalírásukat mutatja be, hanem születési illetve halálozási évszámukat is. Ha valamelyik művésznek többféle mesterjegye volt, valamennyi fel van tüntetve. Néhány esetben az éremművész működési helyét és idejét is megjelölik. A könyv végén igen részletes irodalmi összeállítás található, mely egymaga 10 oldalnyi terjedelmű.

A munka az éremgyűjtők számára hézagpótló kiadásnak tekinthető, különösen azok részére akik nem hivatásszerűen foglalkoznak érmészettel, hanem amatőr éremgyűjtők.

Györffy István

Gosztonyi József: Ferenczy Béni 1890-1990. A Magyar Éremgyűjtők Egyesülete kiadása. Budapest é.n. (1990?), 43 p.

Gosztonyi, aki már számos neves éremművészünk munkásságát állította össze, ebben Ferenczy Béni összes érmeit ismerteti. Ferenczy századunk egyik legkiemelkedőbb szobrásza, érmésze és akvarellistája volt.

Szentendrén született Ferenczy Károly festőművészünk fiaként. Művészi útja a nagybányai festőiskolából indult. 18 éves korában Firenzében majd Münchenben volt tanulmányúton. Itt ismerkedett meg Reményi Józseffel, a későbbi kiváló éremművésszel, akinek ösztönzésére már fiatalon az érmészet felé fordult. 20 éves korában készítette el első nyilvánosan felhasznált érmét: a III. ker. Főgimnázium jutalomérmét.

A füzet részletesen ismerteti Ferenczy életrajzát, melyből többek közt megtudjuk, hogy 1919-ben Pozsonyban majd Bécsben telepedett le. A magyarországi éremkiállításokon azonban ezekben az időkben is rendszeresen részt vett. 1932-ben Moszkvába költözött, de 1934-ben ismét visszatért Bécsbe, s csak 1938-ban telepedett le végleg Budapesten. Gosztonyi megjegyzi azt is, hogy mely érmei melyik városban készültek.

1946-ban kinevezték a Képzőművészeti Főiskola tanárává, ahonnan azonban 1949-ben eltávolították. Mivel az ostrom alatt műterme megsemmisült, ezután lakásán főleg érmészettel és grafikával foglalkozott. 1956-ban szélütés következtében jobboldalára megbénult, s mivel ilyen állapotban a szobrászkodás, éremkészítés nehezebbé esett, ezért bal kezével rajzolni, majd festeni kezdett. E tevékenységét nagy ambícióval és magas művészi fokon 1967-ben bekövetkezett haláláig folytatta.

Gosztonyi katalógusa Ferenczynek 138 részletes éremleírását ismerteti, az elkészítés időpontjának sorrendjében. Megtaláljuk e füzetben az egyes érmek közlésére, reprodukálására vonatkozó irodalmat, a kiállítási katalógusok felsorolását, valamint a művek feltalálási helyének ismertetését is. A füzet Ferenczy születésének 100 éves jubileumára készült.

Györffy István

Egervölgyi Dezső: Széchenyi a magyar érmészetben. Keszthely 1989, 106 oldal, 93 kép

A magyar éremművészet gazdag anyagából a Szerző egy olyan „szeletet” mutat be, amelyben az érmek a „Legnagyobb magyar” Széchenyi István személyéhez kötődnek. Az ilyen művek legfontosabb sajátága a teljesség. A Szerző is ... „törekedett a lehetséges összes érem leírására és fotókon történő bemutatására.” E törekvése lényegében sikeres volt, hiszen a műve megjelenéséig terjedő időszakban hozzáférhető összes érmét leírta és (néhány kivétellel) képeken közölte. Magam utánanéztam, de sem a Huszár-Procopius-ban, sem az MNG 5-kötetes Állagjegyzékben nem találtam olyan érmét, amelyet Szerzőnk ne ismertetne. Örömmel találtam meg néhány, portréval vagy anélkül készült Széchenyi iskolaérem leírását is. Nyilvánvaló, hogy ez a mű sem lehet teljes, mert remélhetőleg az utódok találnak még további Széchenyi-érmeket. A munka akkor is elérte célját: felhívta a figyelmet egy különleges tematikus éremsorozatra és összefoglalta azt, amit – tegnapelőtt tudunk. Mert ugyan a könyv a Széchenyi 200 éves születési jubileumára készült, de – objektív okokból – éppen e jubileum érmeit nem találhatjuk meg benne. Jó lenne ezt az ellentmondást az újabb jubileumi érmek jegyzékével ill. annak publikálásával feloldani.

A könyv az érmek kiadásával kapcsolatban rövid történeti összefoglalást is ad, majd az érmek leírása következik. Ennek pontosságát, szakszerűségét a szerző mellett a lektor neve is fémjelzi.

Egy ilyen nagyformátumú ember az utókor emlékeztetőben „csomópontokon” jelentkezik. Széchenyiről életében csupán 2 érmét készítettek. Halála évében 10 érem, az ezt követő 5 évben további 14 érem készült, míg 1865-1916 között csak további 8 érem. Ehhez képest a két világháború közötti 17 érem tekintélyes mennyiség, sőt, különösen az az 1948-88 között készült 42 érem (igaz, hogy a korszak első 25 évében nem volt „divatos” Széchenyi, amit az 1973-ig készült 6 db érem is híven mutat).

Ebből a szempontból érdekes egyes súlyponti évszámok vizsgálata is. Halála nagyszámú érem készítésére ihlette a művészeket (1860-ban 10 érem, a következő 5 évben újabb 14 érem). Születésének 100. évfordulójára nem készült érem, de a 150-re már 6 db. (A 200. évforduló érmei napjaink emlékező ünnepségeire készültek.) A Széchenyi névvel fémjelzett Magyar Tudományos Akadémia a halála alkalmából (1 db), annak 20 éves évfordulójára (1 db), majd az Akadémia-alapítás

100. évfordulójára (2 db) és 150. évfordulójára (8 db) adott ki művészi érmekeket. Így a 93 db-ot ismertető könyvecskéből sok érdekességet is kiolvashatunk – nemcsak az érmészetről, hanem a „hálás utókor” tényleges megbecsüléséről a nemzet nagyjai iránt. Örülhetünk, hogy Széchenyi majdnem 200 évének érmei „már megvannak, mert le vannak írva”. Becsüljük meg ezt a teljesítményt és „várjuk el”, hogy a 200. év érmei is publikálásra kerüljenek.

Mészáros István

Süle Tamás: Baranya és Pécs orvostörténelme érmeiken. (Baranyai Levéltári Füzetek 138) Pécs 1990, 102 oldal, 100 kép, 1 térkép (angol, német, szerb-horvát nyelvű összefoglaló)

Az ismert pécsi orvos-numizmatikus tollából jelent meg ez a katalógusként is használható, összefoglaló orvostörténeti munka. A szép és ízléses borító mögött meglepetéssel veszi tudomásul az olvasó, hogy az oldalszámozás az 593. oldallal kezdődik, ugyanis ez a tanulmány egy nagyobb lélegzetű kiadvány része. E kis meglepetés után azonban élvezettel olvashatjuk az avatott tollú szerző igen érdekes és értékes történeti visszatekintéseit, amelyeket a tárgyalat éremcsoportok bevezetőjeként ad meg és amelyekbe beépítve olvashatjuk az érmekre vonatkozó tudnivalókat is. A munka értékét az igen bőséges (59 db) forrásanyag felsorolása még tovább emeli, viszont nagy kár, hogy az igen gazdag képanyag nyomdatechnikaileg erős kívánnivalókat hagy maga után. Kiegészítésként megtalálhatjuk az éremtervezők és alkotók névsorát, valamint az érintett személyek és intézmények felsorolását. Végül a kötetet a 3 nyelven megírt összefoglalók zárják le.

Rádóczy Gyula

Gergely Jenő-Héri Vera: Pápák emlékezete – pápai érmek, rendjelek, kitüntetések és pénzek. Budapest 1991, 128 számozatlan oldal, fekete-fehér és néhány színes illusztrációkkal

Az 1991-es esztendő kiemelkedő egyházi és politikai eseménye volt II. János Pál pápa magyarországi látogatása. A Szentatya kettős minőségében járt hazánkban: mint az egyetemes egyház feje és mint vatikáni államfő. Hívók és nem hívők számára egyaránt nagy jelentőségű volt ez a pápai zárandókút, mert újólág megerősített hazánkban Európához, a kereszténységben gyökerező európai kultúrához való kötődését.

E jeles eseménynek állít emléket Gergely Jenő és Héri Vera a „Pápák emlékezete” c. kötetében. A szerzőpáros nem kevesebbre vállalkozott, mint annak bemutatására, hogy ez az emberiség történetében szinte egyedülálló intézmény, az Egyház, miként tudta a mindenkor történelemhez való igazodása és megújulása ellenére megőrizni hittani és szellemi tanításait; miként segített át a kereszténység népeket és országokat a pusztulás veszélyével járó nagy történelmi sorsfordulókon és hogyan őrizte meg a hitből, reményből és a nem egyszer már elvesztetnek vélt tudásból táplálkozó lángot akkor, amikor úgy tűnt, hogy nem lesz többé felemelkedés. Hiszen a kereszténység és a pápák szívós elszántsága nélkül, hogyan is maradhatott volna fenn az a szellemi és kulturális örökség a népvándorlás korának viharaiiban, amely átsegítette az emberiséget a középkorba? Hogyan vészelhetett volna át Európa birodalmak összeomlását a pápaság politikai befolyása, bölcs előrelátása nélkül? Hogyan születhetett volna újjá oly sokszor úgy lelkeségében mint szellemiségében az az Európa, mely történelme során számtalanszor merült fel a kegyetlen öldöklés, az elnyomás, az emberi méltóságot sárbatipró események zűrzavarába?

A történelem az egyházat sem hagyta érintetlenül. Változásai mindig szoros összefüggésben állnak a korral, amelyben él; az eszközök, amelyeken keresztül tevékenységét, emberformáló erejét kamatoztatja mindig a kor követelményeihez igazodnak. A világi és a transzcendens hatalom kettős elve tette lehetővé, hogy hol a tanítás, hol a politika és a diplomácia, hol a művészetek és a tudomány erejével hasson, de ha kellett akkor a pénz és a fegyver eszközeivel vívta ki tekintélyét, így harcolva az emberiség fennmaradásáért.

A pápaság története elválaszthatatlan az egyetemes emberi kultúrától, a történelmi, politikai és katonai eseményektől. A pápai primátus hármas jellegű: papi, tanítói és kormányzati. A pápa az egyházi rend szentségei révén püspöki hatalomban részesül, elsőbbsége azonban az egész egyházra kiterjedő hatalom; a tanítói hatalma azt jelenti, hogy hit- és erkölcsi kérdésekben őrzi a tan tisztaságát; kormányzati hatalma pedig azt jelenti, hogy övé a legfőbb törvényhozói, bírói és igazgatási hatalom az Egyházban. E „hármas hatalom” szimbóluma a pápák hármas koronája, a tiara, melyet a 14. század óta minden pápai címeren feltehetünk és ábrázolásával gyakran találkozhatunk a pápai emlékérmeken.

A pápai emlékérmek kibocsátásának szokását a 15. század első felében V. Márton pápa honosította meg uralkodása legfontosabb eseményeinek megörökítésére. Utódai megőrizték a szokást, bár a kibocsátás ekkor még rendszertelen volt. Csak III. Pál pápa rendeli el, hogy az egyházi fejedelmek évente veressenek érmet, melyeket az Apostolok ünnepén jutalomként osztottak szét a fontos egyházi személyek között. Hogy ezek az emlékérmek milyen művészi becsben álltak, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az hogy a pápai pénzverdében – Bolognában majd Rómában – készültek, s elkészítésükre gyakran a kor legjelesebb művészeit kérték fel, akik nevüket vagy monogramjukat az előlapon fel is tüntették, jelezve, hogy az érmészetet maguk is komoly művészi alkotásnak tekintik.

A híres művészek – G. Paladino, Cesati, Rossi, Hamerani – sorában találunk egy magyar nevet is, Ferenczy Istvánét. A reformkor nagy magyar szobrásza, aki VII. Pius pápától ösztöndíjat kapott római tanulmányaihoz, 1823-ban egy remekbe szabott bronz éremmel tisztelgett pártfogója emlékének. A pápai emlékérmek díszítése és mérete igen változó. Közös vonásuk, hogy előlapjukon a kibocsátást elrendelő egyházi fő portréja látható, köriratban feltüntetve neve és uralkodásának éve. A hát-lapon fontos egyházi, politikai vagy kulturális eseményekre utaló szimbólikus vagy allegorikus jelenetek, esetleg a pápa címere láthatók. Ezeknek az ábrázolásoknak történeti, dokumentációs szerepe mellett figyelemre méltó művészi értékük is van. Az évszázadok során kibocsátott pápai érmek pontosan tükrözik az adott kor ábrázolásbéli és stílusbéli törekvéseit.

Gergely Jenő és Héri Vera könyvét nemcsak az egyháztörténet iránt érdeklődő olvasóknak, hanem az éremművészetet

kedvelőknek is ajánljuk. A katalógusszerűen összeállított fotókkal illusztrált album hű keresztmetszetét adja annak a hatalmas éremgyűjteménynek, amely a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában található.

Ugrin Emese

Madarász Ferenc-Bencze László-(Vadász György): A Monarchia hadgyakorlati érmei. Die Manövermedaillen der Monarchie. 1887-1914. Magyar Éremgyűjtők Egyesületének kiadása Budapest 1990. 152 p.

Az Osztrák-Magyar Monarchia közös hadseregének, a Landwehr és a Honvédség különböző alakulatainak hadgyakorlataival a szakirodalom eddig csupán érintőlegesen foglalkozott, az ezen események emlékére vert érmeikkel pedig csak elvétve, perifériáskan, illetve egyáltalán nem.

A közelmúltban elhunyt, nagy tapasztalatú gyűjtő Madarász Ferenc, ezen az elhanyagolt területen, több évtizedes gyűjtőtevékenységgel, egyedülálló – a hazai- és külföldi köz- és magángyűjtemények anyagát meghaladó – kollektiót hozott létre, amely 80 érem fő típusát, illetve 30 különféle fémekből vert variánsát tartalmazza. A szerző igyekezett erre az anyagra vonatkozó, valamennyi, elérhető forrásanyagot összeszedni. Így külföldön is kutatott – Ausztria, Csehszlovákia. Ennek eredményeként jött létre a katalógus, mely tartalmazza a darabok elő- és hátoldalának fényképét, fő adatait. Ez az érme meghatározásánál elengedhetetlen.

Ugyancsak az ő munkája a „Tipológiai észrevételek” című fejezet, amely a tárgyalta érme ábrázolásairól, feliratairól, motívumairól stb. ad igen részletes áttekintést.

Ezt a falerisztikai anyagot, sajátosan egészítik ki a Dr. Bencze László által írt – esetenként talán kissé bőre sikerült részek. Ezek a vonatkozó történelmi-társadalmi keretet vázolják fel, magának a falerisztikai résznek anyagát nem bővítik, javítják. Így sajnos nyitva hagynak az anyag egészéből hiányzó, megoldatlan kérdéseket.

Dr. Bencze László részletesen ír a hadgyakorlatok kialakulásáról, azok fő jellemzőiről. Ugyancsak részletes összeállítás taglalja a vonatkozó hadgyakorlatok helyszíneit, illetve az ott résztvevő alakulatokat. Mindezek nagyon alapos munkák, s közelebb hozzák az olvasók számára alig ismert eseményeket. A Monarchia katonai felépítése című rész, azonban e munkában – szerintem – felesleges.

A kötetet helységnévmutató egészíti ki, itt azt is feltüntették, hogy az 1918 előtt Magyarországhoz tartozó települések ma milyen nevet viselnek, s mely országokhoz tartoznak. Bibliográfia és térkép is bővíti az értékes kötetet.

Némiképp problémás a kötet képanyaga. A képek – bár vonatkozó forrásanyag relatív bőven fennmaradt, kissé sematikusak, bővebb válogatás alapján dolgozni, nyilván eredményesebb lett volna. Nincs közölve a képek forráshelye, nem derül ki, hogy publikálatlan képeket közölnek-e, vagy már (többször) megjelenteket stb. Zavaró, hogy pl. a 95. p-n szereplő – nem túl jó minőségű képnél – nincs felirat, az olvasó találgathat...

Szerencsésebb lett volna – s a tárgyhoz jobban illőbb – ha a korabeli – vonatkozó – képeslapok nagyobb számban kerülnek bemutatásra – naivitásuk, pontatlanságaik stb. – ellenére, mint pl. egyes katonai vezetők portréi.

A hadgyakorlati érme feldolgozása egyébként más országokban – pl. Németország – sem történt meg, így úttörő-jellegűnek tekinthető a Magyar Éremgyűjtők Egyesületének gondozásában megjelent kötet, amely tekintettel magyar-német nyelvű anyagára a külföldi gyűjtőtársadalom előtt is ismert és sűrűn használt munka lesz.

Pandula Attila

Polgár László: A magyar sport- és polgári repülés érmei (Medals of the Hungarian sport and civil aviation). MÉE, Budapest 1989. 195 p.

A kötet forgatása közben olyan szerző munkáját tarthatja kezében az olvasó, aki nemcsak elkötelezett numizmatikus, hanem, mint repülőoktató szinte egész életét a sportrepülésnek szentelte.

A szerző közel 80 év repüléstörténetének numizmatikai emlékeit gyűjtötte össze. A könyv bevezetőjében azt írja, hogy ezzel a munkával kettős célja volt: egyrészt emléket kívánt állítani azoknak a repülőknél, akik e sportágban kiemelkedő teljesítményt nyújtottak, másrészt a gyűjtőknek kívánt olyan segédkönyvet összeállítani, ami tájékozódást nyújt ezen emlékek történetét illetően. A szerző főként saját anyagára támaszkodva, de más gyűjteményeket is figyelembe véve, állította össze a kötetét. Az első plakett 1911-ből származik, az utolsó érem pedig 1987-ből. Az egyes darabok történeti előzményeire helyenként hosszabban, máskor röviden utal a szerző, ezzel kissé egyenetlenné teszi a munkát. Ugyanakkor az ábrázolt darabok esetében mindig megadja annak anyagát, a tervező nevét, a méretét, a példányszámát (ha ismert), továbbá az elő- és hátoldali szöveget (sajnos a központozás néhány esetben nem pontos). E felsorolás utolsó tételeként a szerző utal a darab jelenlegi lelőhelyére.

A munka közel kétszáz darab numizmatikai tárgyat sorol fel, amit több mint kétszáz fénykép tesz szemléletessé. A könyv könnyen áttekinthető, ami Vadász György gondos szerkesztői munkáját dicséri. Meggyőződésem, hogy a kötetet nemcsak a hazai, hanem a külföldi gyűjtők is haszonnal forgathatják majd, hiszen minden egyes tételhez angol nyelvű kivonat is készült.

Zombori Lajos

Szolkáth György: A Magyar Éremgyűjtők Egyesületének érmei 1984-1989. Budapest 1990. 158 p., szöveggközi képekkel.

Sorozat újabb tagja lévén megőrizte az előző kötet jó hagyományait. Közli az érme fotóját, mesterét, kibocsátott darabszámát, fémvariációit és ismerteti az ábrázolt személy működését, vagy az esemény jelentőségét, melyre kibocsátott.

Igen hasznos volna gyerekekhez eljuttatni a kötetet, rengeteg hasznos és tárgyhoz köthető információt ad. Oktatásunk jelen rendszere úgysem bővelkedik a konkrétumok megismertetésében.

Az érmék művészi színvonala igen különböző. Az Egyesület zsűrijének le kellene vonni némi tanulságot, s a feltűnően gyenge megoldások miatt esetleg új vésnököket foglalkoztatni. Szerző hasznos tevékenységét ki lehetne terjeszteni egy újabb „Huszár-Procopius”-féle kézikönyv megírására.

Természetesen ez nem egy ember munkája, de egy általa vezetett munkaközösség talán meg tudná oldani a feladatot.

Héri Vera

Josef Eberhardt: Münzen und Medaillen von der Antike bis zur Neuzeit. München 1988. 334 p., szöveg közti számozatlan képekkel.

Igen sajnálatos, hogy a kiadvány nem színes, a három fő fejezetben feldolgozott anyag között igen sok van, ami zománcozott tárgyat, oklevelet vagy színes szalagon függő tárgyat mutat be.

Az első fejezet a II. világháború után újrakezdett olimpiáknak azokat a pénzeit mutatja be, amelyeket nem a rendező ország bocsátott ki, tehát a különböző államok emlékezeit.

A második rész az antik olimpiák történetét fejti ki röviden, majd a különböző pénzeket tárgyalja, melyeken sportjeleket van.

A harmadik rész foglalkozik tulajdonképpen az újkori olimpiáknak a rendező ország által kibocsátott pénzeivel, díj- és részvételi érmeivel s egyéb jelvényeivel.

A képek többsége jó, a kötés módja azonban biztosítja az olvasót arról, hogy hetek múlva a könyv elemeire fog szétesni.

Héri Vera

Karl Kollnig: Astronomen auf Münzen und Medaillen. Melsungen 1988. 108 p., 79 szövegközi képpel.

Hasznos képeskönyv jelent meg természettudósokat ábrázoló érméről. Csillagászokat, matematikusokat ábrázoló érmekeket mutat be a szerző, szám szerint 79-et.

Rendkívül sajnálatos – főleg, ha figyelembe vesszük, hogy az érmék egy része nem a tudóssal egykorú, hanem évfordulás –, hogy a tudomány embereit mennyivel kevésbé örökítik meg az érmek, mint akár egy közepes hadvezért.

A szerző ismerteti az ábrázolt tudós életútját, legjelentősebb tudományos eredményét, leírja az érmet. Általában jó minőségűek a képek, hasznos, hogy az érmekeket 1:1 arányban ábrázolja, kivéve egy-egy nagyméretű érme esetében.

A kötet végén művésznév mutató is van.

Héri Vera

L. Kovásznai Viktória: Borsos Miklós. Budapest 1989. 314 p., 95 szöveg közti fekete-fehér kép, 53 színes tábla.

Magyarország művészettörténete egyik legnagyobb alakjának, a szobrásznak érmésznek, grafikusnak egyaránt kiváló mesternek életművét dolgozza fel a szerző.

A nagy feladathoz méltó felelősségtudattal és gondossággal, évtizedes kutatómunka lezárása után mutatja be Borsos pályáját, különböző alkotó korszakait és a különböző műfajokban létrehozott műveit.

Az életmű mennyiségileg is óriási, a szobrok, érmek, grafikák a világ minden tájára elkerültek. A Mester hatása, kisugárzása pedig generációk indulását határozta meg.

A kötetben végülis szerencsésen ötvöződött a múzeológus precíz gyűjtőmunkája a jól felkészült művészettörténész elemző készségével.

Külön érdeme az írásnak, hogy viszonylag kevés szakmai terminust használ, miáltal a nem művészettörténész olvasó is haszonnal és érdeklődéssel olvashatja.

Héri Vera

Jörg C. Steiner: Orden und Ehrenzeichen der österreichisch-ungarischen Monarchie. Preiskatalog 1992/93. Edition S und E – Jörg C. Steiner Wien 1991. 128 p., gazdagon illusztrálva – helyenként angol szöveg is.

A közelmúltban érdekes kiadvány látott napvilágot Bécsben, egy az Osztrák-Magyar Monarchia rendjelei-, kitüntetései-, jelvényei gyűjtőinek fontos árkatalógus. Amely az előszóban megfogalmazott elvek szerint ugyan nem helyettesíthet kimerítő szakkönyvet, de az összeállító igyekezett alapos szintézist adni e könnyűnek éppen nem nevezhető anyagról, ahol fontosnak tartotta, ott különféle – esetenként a legújabb kutatások eredményeit hasznosító – hivatkozásokat tett.

Helyhiány miatt az egyes darabok csak számot, megnevezést és árat kaptak, illetve soknak közlik az illusztrációját. Az árak az elmúlt három év árveréseinek, kereskedői jegyzékeinek (angliai-, ausztriai-, németországi), illetve osztrák-, német gyűjtői egyesületek tapasztalatai alapján kialakított ún. középárfolyamok, eredeti-, hibátlan-, teljes, megfelelő szalaggal ellátott darabokra vonatkoznak. Nem ritka a X-al jelölt különlegességek köre sem, ezek a darabok gyakorlatilag alig fordulnak (fordulhatnak) elő a piacon, így értékelésük érdektelen (pl. a Szent István Rend lánc). Nyilvánvaló, hogy egyes anyagcso-

portok az átlagosnál nagyobb közkedveltségnek örvendenek a gyűjtők körében, ez az árban is tükröződik.

A nagyobb számban közölt – sajnos helyhiány miatt igen kicsire sikerült – illusztrációk, magángyűjteményekben található eredeti rendjeleket és kitüntetések mutatnak be. Döntő részt előlapokat láthatunk. Igen jó, újszerű megoldás, hogy nagyszámú, korabeli fénykép került továbbá a kötetbe, ún. viselési felvételek, melyek jól illusztrálják a kitüntetések hordásának gyakorlatát.

A kötet sorra veszi a rendeket; az érdemekért- és vitézségért adományozott elismeréseket; a szolgálati jeleket, a hű szolgálatért adományozott érdemeket; emlékérmeket, hadjáratok érmeit; az egészségügy-, a tűzoltóság terén szerzett érdemeket elismerő kitüntetések; az ún. ügyességi jelvényeket, teljesítményjelvényeket; hivatali tisztségeket jelölő insigniákat, s az előbbi kategóriákba nem sorolható emlékeket egy vegyes csoportba sorolja a szerző. Az anyag az Osztrák-Magyar Monarchia rendjelei- és kitüntetései viselési sorrendjével, a külföldi kitüntetések viselési sorrendjével zárul. Rövid összegzés olvasható a rendjelek- és kitüntetések viselési szokásairól, az egyes kitüntetésekhez adományozható „kardok” jelentőségéről.

Megítélésem szerint túlságosan sokrétű anyag összegezésére vállalkozott a szerző, nem tartom feltétlenül szerencsésnek pl. az ügyességi jelvények, teljesítményjelvényeknek itteni tárgyalását, ugyancsak vitatható a hivatali tisztségeket jelölő jelvények közlése. Ha pedig közlésre kerül pl. a bécsi egyetem rektorának lánc, akkor miért nem sorolja fel a szerző az Osztrák-Magyar Monarchia más felsőoktatási intézményeiben használt tisztségviselői jelvényeket. Kitérhetne viszont a katalógus a káptalani jelvényekre, kamarási stb. kulcsokra, vagy pl. a legfontosabb női alapítványi díszjelekre. Ugyancsak vitatható a Német Lovagrend, illetve a Máltai Lovagrend egyes kitüntetései a közölt formában történő szerepeltetése.

Az egyes rendeknél a szerző nem részletezi kellőképpen az elkülöníthető típusokat. Nem tér ki részletesebben az ún. kisdekorációkra.

Az Aranygyapjas Rend esetében nem említi az ékkövekkel kirakott rendjelvényeket. A Lipót Rend esetében nem kerül említésre a gyémántokkal adományozott nagykereszt és a hozzá tartozó csillag, valamint az e Rendnél is létező textilcsillag. Nem szerepel a kötetben több korai kitüntetés, így pl. a Villiers en Couche-i Emlékérem (1794).

Az Aranysarkantyús vitézek emlékjelvényét – helyesen – 1918. április 10-én alapította IV. (I.) Károly.

Az ügyességi jelvényeknél zavaró, hogy nem különülnek el a magyar királyi honvédségnél használatos darabok, ezek sorozata hiányos, s az illusztrációkon is alig tanulmányozható ez az anyagszám.

A különféle repülő jelvényeknek a katalógusban közöltekénél jóval több változata létezik.

A fenti – elsősorban szerkezeti hiányosságok mellett – azonban hangsúlyozandó, hogy a katalógus jól használható az Osztrák-Magyar Monarchia rendjelei-, kitüntetései meghatározásához, s segítséget nyújt az ár kérdésében is. A magyar gyűjtők is haszonnal forgathatják.

Pandula Attila

Makai Ágnes-Héri Vera: Kitüntetések. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1990., 240 p., 409 kép.

Közel félévszázados szünet után jelent meg a nagyközönség számára hozzáférhető, hézgapótló munka, amely ugyanakkor a szakemberek számára is forrásértékű.

A könyv válogatást nyújt a Nemzeti Múzeum és a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményeinek legszebb hazai és külföldi darabjaiból, a XV. századtól 1949-ig. Földrajzilag és korban egyaránt nagy területet ölel föl, így terjedelme nem engedi meg az anyag teljes feldolgozását. A bemutatás 1949-es lezárását az indokolja, hogy 1949 választóvonal a hazai kitüntetéstörténetben: a gyakorlatban csődöt mondott „szocialista rendszer” külső megjelenésükben nemzeti hagyományainktól idegen kitüntetései a társadalmi elismerés e módját erkölcsi szempontból is erősen devalválták.

A könyv három nagy részre oszlik. Általános történeti bevezetővel indul, amelyben az ókori kitüntetés szokások bemutatását az egyházi- és világi lovagrendek, majd az érdemrendek, érdem- és emlékjelek kialakulásának története követi. Az élvezhetően megírt áttekintés számos történelmi példával illusztrálja a közismerten nagytekintélyű rendek – pl. az angol Térdszalagrend, vagy a francia Szent Lajos Katonai Rend – alapításának körülményeit.

Külön fejezet taglalja az érmet mint kitüntetést, az uralkodók által különleges alkalmakkor adott arcmásokon át a polgárság érdemei elismeréséig. Kiemelkedik a történeti bevezetőből „A kitüntetések Magyarországon” című fejezet, amelynek megírásánál a szerző a korábban megjelent publikációk alapos ismeretén túlmenően a saját kutatási eredményeire is bőségesen támaszkodhatott. Az első rész a kitüntetések jelképeinek, adományozásának, viselésének, gyártásának összefoglaló ismertetésével zárul.

A könyv második részében a színes és fekete-fehér képes táblák találhatók, három nyelvű – magyar, német és angol – képfeliratokkal. A képes táblákon bemutatott anyag kisebb zökkenőkkel az alapítási időrendet követi. Előbb a külföldi kitüntetések, majd a Habsburg-birodalmi (osztrák-magyar) és magyar alapítások jönnek sorra.

A harmadik rész, az úgynevezett tárgyjegyzék a táblákon bemutatott egyes kitüntetések leírását tartalmazza, anyagát, méreteit és esetleges jelzéseit is feltünteti. Egy-egy kitüntetés, rendjel első előfordulásánál alapításának s fennállásának rövid történeti adatolása, a személyhez köthető kitüntetéseknek az egykori tulajdonosokra illetve az adományozásra vonatkozó ismeretanyag is megtalálható.

Kissé nagyobb terjedelmet kívánt volna a kitüntetések jelképeinek ismertetése, amelyet illusztrációk nélkül az e témában és a heraldikában járatan olvasó nehezen ért meg. A 150., 294. és 295. sz. kitüntetések nem a hozzájuk tartozó szalagon jelentek meg.

Több szerző esetén a szerzők terminológiájának, egyes módszerbeli, jelölésbeli eltéréseinek egységesítése szerkesztői feladat. A „tárgyjegyzék” alaposabb összedolgozása jelen munkánál is a színvonalat növelte volna.

A könyv egyenetlen minőségű színes és fekete-fehér illusztrációi sajnos a hazai nyomdaipar műszaki színvonalát tükrözik. Az ábraanyagnál célszerűbb lett volna az eredeti méretekhez ragaszkodni.

A munka késve ugyan, de még a legjobb időben látott napvilágot. Ami hibájával róható fel, hogy létrehozói túl sokfajta követelménynek kívánták megfeleltetni, erényként is értelmezhető: szűkebb szakmai hasznosságán túl, hiszen tárgyleírásai kútfő az e témában kutatóknak, széles rétegeknek nyújt általános alapismereteket. Ez most különösen fontos, mivel a téma a rendszerváltás következtében ismét reflektorfénybe került.

Zeidler Sándor

Magyar Numizmatikai Bibliográfia 1989–1990

BIBLIOGRAPHIE DER UNGARISCHEN NUMISMATIK (1989-90) HEDVIG BALOGH-ÁBRÁNYI

A feldolgozott időszaki kiadványok és rövidítéseik jegyzéke

Napilapok, hetilapok

Csongrád m. Hlap	Bácskapocs
	Csongrád megyei Hírlap
	Délmagyarország
	Délvilág
ÉlTud	Dolgozók Lapja
Esti Hlap	Élet és Tudomány
HVG	Esti Hírlap
Keszthelyi Hlap	Heti Világgazdaság
	Keszthelyi Hírlap
	Magyar Hírek
Magyar Hlap	Magyar Hírlap
MK	Magyar Közlöny
	Magyar Nemzet
	Magyarország
	Napló (Veszprém)
	Népszabadság
	Népszava
	Népújság (Tolna)
	Ország-Világ
	Orvosi Hetilap
	Petőfi Népe
	Reformátusok Lapja
	Tallózó
	Tavaszi Magazin
	Új Dunántúli Napló
	Új Tükör
	Vasárnapi Hírek
Zalai Hlap	Zalai Hírlap

Folyóiratok

A. Hazaiak

AAH	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
	Alba Regia
ÁllatorvKözl	Állatorvosi Közlemények
BBÁMÉ	Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve
	Belvedere, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola
	Történezhallgatóinak Lapja
DMÉ	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve
	Az Érem
	Éremtani Lapok
	Forint
HadtörtKözl	Hadtörténeti Közlemények
	Honismeret

* Ezúton mondok köszönetet Leányfalusi Károlynak, Nagy Ádámnak és Süle Tamásnak az anyaggyűjtésben való szíves segítségükért.

JPMÉ	Janus Pannonius Múzeum Évkönyve
MFME	Levéltári Szemle
MMM	Móra Ferenc Múzeum Évkönyve
MMME	Múzsák Múzeumi Magazin
MMMK	Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve
	Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei
	Művészet
	Művészettörténeti Értesítő
NK	Numizmatikai Közlöny
OrvKözl	Orvostörténeti Közlemények
SoprSzele	Soproni Szemle
	Századok
SzMMÉ	Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv
TTSz	Technika Történeti Szemle
VasiSzele	Vasi Szemle

B. Külföldiek

BMSzM	Biuletyn Muzeum Sztuki Medalierskiej, Łódź
Geldscheinsammler	Der Geldscheinsammler, Regensburg
GN	Geldgeschichtliche Nachrichten, Frankfurt/M
HBN	Hamburger Beiträge für Numismatik, Hamburg
JEEH	The Journal of European Economic History, Roma
JNG	Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, München
	Medaglia, Milano
	The Medal, London
MÖNG	Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft, Wien
	Money Trend, Vaduz
	Münzen Revue, Basel
NNb	Numismatisches Nachrichtenblatt, Speyer
NSbor	Numismatický Sborník, Praha
	The Numismatist, Colorado Springs
NumVest	Numizmatični Vestnik, Ljubljana
PracMat	Prace i Materiały, Warszawa-Łódź
RIN	Rivista Italiana di Numismatica, Milano
SchNR	Schweizerische Numismatische Rundschau, Bern
SE	Sammler Express, Berlin
TAMJS	TAMS Journal, Lake Mary
VAMZ	Vjesnik Arheoloskog Muzeja, Zagreb
WN	Wiadomości Numizmatyczne, Warszawa

Egyéb rövidítések

ÁFÉSZ	Általános Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet
BARNEVÁL	Baromfi Értékesítő Vállalat
kft	korlátolt felelősségű társaság
Ld.	Lásd
MÉE	Magyar Éremgyűjtők Egyesülete
MNB	Magyar Nemzeti Bank
MTA	Magyar Tudományos Akadémia

I. ÁLTALÁNOS MŰVEK, ÖSSZEFOGLALÁSOK, BIBLIOGRÁFIÁK

- BIRÓNÉ SEY Katalin rec. → *LITTERAE*
 „CSERVONYEC” mint új szocialista valuta? = Magyar Hlap, 1989. (07. 04.) 1.
 AZ ÉREM tartalomjegyzéke. 7. kötet. 1986-1990. = Az Érem, 46. 1990. 2. 39-48.
 GARAMVÖLGYI István: Út a konvertibilitáshoz. = Magyarország, 26. 1989. 24. 20.
 HATZ, Gert rec. → *PROCEEDINGS*
 KELET-EURÓPAI valuták árfolyamai. = HVG, 1989. (10. 14.) 14-16.
 KIERSNOWSKI, Ryszard: Obieg pieniężny w późnym średniowieczu: przegląd źródeł. Monetary circulation in the late middle ages: a survey of sources. = PracMat, 1989. 9. 133-142.
 KLOSE, Dietrich O.A. rec. → *PROCEEDINGS*
 KÖHEGYI Mihály rec. → *NUMISMATICKÝ*
LITTERAE Numismaticae Vindobonensis. Bd. 3. Wien. 1987. Öst.Akad.d.Wiss. 585 p., 47. t. – rec. BÍRÓNÉ SEY Katalin. = NK, 88-89. 1989-90. 153.
 MAGYAR Numizmatikai Bibliográfia (1987-88). Bibliographie der Ungarischen Numismatik (1987-88). Összeáll. Baloghné Ábrányi Hedvig. = NK, 88-89. 1989-90. 165-177.
 MUSEUM Notes 32. New York. 1987, The American Numismatic Society. 209 p., 11 t. – rec. TORBÁGYI Melinda. = NK, 88-89. 1989-90. 153.

- NUMISMATICKÝ Sborník*. 17. Praha, 1985. Československa Akademie. 326 p., ill. – rec. KÖHEGYI Mihály. = *Az Érem*, 45. 1989. 1. 15.
- NUMISMATISCHE Zeitschrift*. 100. Bd. Wien. 1989, Österreichische Numismatische Gesellschaft. – rec. = *Éremtani Lapok*, 1990. 2. 36.
- PETRÁNYI Gyula → SALTZER Ernő
- PETRÁNYI Gyula: Észrevételek a „Motívumok fémpénzekben” c. cikkkel kapcsolatban. = *Éremtani Lapok*, 1990. 4. 23.
- PROCEEDINGS of the International Numismatic Symposium*. Szerk. Gedai István, Bíró-Sey Katalin. Budapest. 1980, Akadémiai Kiadó. 221 p., 39 t. – rec. HATZ, Gert. = *HBN*, 33-35. 1979-81. 1989. 301-302.; KLOSE, Dietrich O.A. = *JNG*, 36. 1986. 1989. 170-172.
- RÉGI idők pénze*. = Petőfi Népe, 1989. (11. 07.)
- RUBEL helyett kliringdollár*. = *Népszabadság*, 48. 1990. 109. (05. 11.) 1.
- SALTZER Ernő → PETRÁNYI Gyula
- SALTZER Ernő: Motívumok fémpénzekben. = *Éremtani Lapok*, 1990. 2. 7-15.
- SUCHODOLSKI, Stanislaw: Uwagi na temat obiegu monetarnego w Europie wczesnosredniowiecznej. Remarks on the monetary circulation in the early medieval Europe. = *PracMat*, 1989. 9. 61-66.
res.: 66
- [*SZOCIALISTA valuta*] Bikárdi Andrea: Lesz-e új szocialista valuta? = *Népszava*, 117. 1989. 267. (11. 11.) 4.
- TORBÁGYI Melinda rec. → *MUSEUM Notes*

II. ANTIK PÉNZTÖRTÉNET, BIZÁNC

- ALRAM, Michael: Die Münzprägung des Kaisers Maximinus I. Thrax (235-238). Wien, 1989. 103 p., 35 t. – rec. TORBÁGYI Melinda. = *NK*, 88-89. 1989-90. 152.
- BAKOS Miklós: Hozzájárulás Martin Ferenc: „Egy tévesen besorolt vimináciumi koloniális pénz” című cikkéhez. = *Az Érem*, 46. 1990. 1. 8-9. Remarks on F. Martin's article: „A wrongly listed colonial coin from Viminacium”.
- BAKOS Miklós Ld. még MARTIN Ferenc
- BAKOS Miklós rec. → CHRISTIANSEN, E.
- BANTI, Alberto: I grandi bronzi imperiali. III. 1. Firenze, 1985. 353 p., ill. – rec. KÖHEGYI Mihály. = *Az Érem*, 45. 1989. 1. 5.
- BERGER, Frank: Die Münzen der römischen Republik im Kestner Museum Hannover. Hannover. 1989, Museum. – rec. BÍRÓNÉ SEY Katalin. = *NK*, 88-89. 1989-90. 150-151.
- BÍRÓNÉ SEY Katalin: Die Münzprägung der Kelten im Karpatenbecken. In: *Numismatische Vorlesungen*. Heft 2. Berlin. 1979, Staatl. Museen. p. 25-35., t. 4-5. – rec. HATZ, Gert. = *HBN*, 33-35. 1979-81. 1989. 296.
- BÍRÓNÉ SEY Katalin–NÉMETH Annamária, T.: „Pogány pénzes edények”. Budapest. 1990, Magyar Nemzeti Múzeum. 96 p., ill. – rec. KÖHEGYI Mihály. = *Az Érem*, 46. 1990. 2. 20.
- BÍRÓNÉ SEY Katalin rec. → BERGER, Frank; HAHN, Wolfgang; MAREK, Václav; NASH, Daphne; STUDIES
- BURNETT, Andrew: Coinage in the Roman world. London. 1987, Seaby. 168 p., 24 t. – rec. TORBÁGYI Melinda. = *NK*, 88-89. 1989-90. 150.
- CAHN, Herbert A. et al.: Griechische Münzen aus Grossgriechenland und Sizilien. Basel. 1988, Antikenmuseum. 273 p., 48 t. – rec. TORBÁGYI Melinda. = *NK*, 88-89. 1989-90. 149.
- CANDIOTTI, K. → HERBERT, K.
- CHRISTIANSEN, E.: The Roman coins of Alexandria. Aarhus. 1988, University Press. 2 db. – rec. BAKOS Miklós. = *NK*, 88-89. 1989-90. 151-152.
- DEPEYROT, Georges: Les monnaies antiques des départements des Hautes-Pyrénées de la Haute-Garonne du Tarn-et-Garonne et du Lot. Haut-Languedoc, 1985. – rec. KÖHEGYI Mihály. = *Az Érem*, 45. 1989. 1. 5.
- GAUTIER, Georges: Tetrarchic silver coins in the collection of the Hungarian National Museum. A Magyar Nemzeti Múzeum tetrarchia kori ezüstpénzei. = *NK*, 88-89. 1989-90. 49-53. t. 8.
res.: 53.
- FRANKE, Peter Robert: SIDE (Dél-Törökország). Egy antik görög város éremverése és története. A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának és a Saarbrückeni Egyetem Ókortörténeti Tanszékének időszaki kiállítása. Budapest, 1990, Magyar Nemzeti Múzeum. 24 p., 4 t.
- HAHN, Wolfgang: Ostprägung des römischen Reiches im 5. Jahrhundert (408-491). Wien. 1989, Öst. Akad. der Wiss. 74 p., 15 t. – rec. BÍRÓNÉ SEY Katalin. = *NK*, 88-89. 1989-90. 156.
- HAHN, Wolfgang → *STUDIES*
- HARMATTA János: Egy nyugati türk uralkodó medaillonja Toxaristánból. = *Antik Tanulmányok*, 28. 1981. 1. 21-29.
- HATZ, Gert rec. → BÍRÓNÉ SEY Katalin
- HERBERT, K.–CANDIOTTI, K.: The John Max Wulff collection in Washington University. Roman republican coins. New York. 1987, The American Numismatic Society. – rec. TORBÁGYI Melinda. = *NK*, 88-89. 1989-90. 151.
- KAPOSSY Balázs–REBSAMEN, Stefan: Griechische Münzen, römisches Reich. Bern, 1987. 214 p., ill. – rec. KÖHEGYI Mihály. = *Az Érem*, 46. 1990. 1. 24.
- KÖHEGYI Mihály: Római pénzleletek a Kárpát-medence szarmatáinál. = *DME*, 1987, 1988. 69-78. Römische Geldfunde bei den Sarmaten im Karpatenbecken
- KÖHEGYI Mihály rec. → BANTI, Alberto; DEPEYROT, Georges; KAPOSSY, Balázs; KRZYZANOWSKA, Alexandra; OVERBECK, Bernhard; SZAIVERT, Wolfgang
- KRZYZANOWSKA, Alexandra: Monetny starozytnie w zbiorach Muzeum Oregowego w Torunio. Torun, 1985. 102 p., 12 t. rec. KÖHEGYI Mihály. = *Az Érem*, 45. 1989. 2. 32.

- MAREK, Václav: Republican coins in the collection of the Charles University. Praha, 1985. 112 p., 42 t. – rec. BÍRÓNÉ SEY Katalin. = NK, 88-89. 1989-90. 151.
- MARTIN Ferenc: Észrevételek Dr. Bakos Miklós hozzászólásához. = Az Érem, 46. 1990. 1. 10-11. Comments to the remarks of Dr. M. Bakos
- MARTIN Ferenc Ld. még BAKOS Miklós
- METCALF, William E. → STUDIES
- NASH, Daphne: Coinage in the Celtic world. London. 1987, Seaby. 153 p., 24 t. – rec. BÍRÓNÉ SEY Katalin. = NK, 88-89. 1989-90. 150.
- NÉMETH Annamária, T. → BÍRÓNÉ SEY Katalin
- ÓVÁRI Ferenc: III. századi antoninianusok gyakorisági sorrendje.
1. rész. III. Gordianus. = Az Érem, 45. 1989. 1. 2-5., ill.
 2. rész. Philippus császár és családjának veretei. = Az Érem, 45. 1989. 2. 1-5., ill.
 3. rész. Decius császár és családjának veretei. = Az Érem, 46. 1990. 1. 3-7., ill.
 4. rész. Gallus, Volusianus és Aemilianus. = Az Érem, 46. 1990. 2. 1-6., ill.
- ÓVÁRI Ferenc: Éremritkaságok Otacilia Severától. = NK, 88-89. 1989-90. 139-140., ill.
- Rare coins of Otacilia Severa
- ÓVÁRI Ferenc: On the metrology of antoniniani originating in the 3rd century. In: Archaeometrical Research in Hungary. National Centre of Museums. Budapest, 1988. p. 177-188.
- ÓVÁRI Ferenc: Philippus antiochiai veretű antoninianusairól. On the antoniniani of Philippus minted in Antiochia. = NK, 88-89. 1989-90. 41-48., t. 6-7. res.: 48.
- OVERBECK, Bernhard: Rom und die Germanen. Das Zeugnis der Münzen. Aalen, 1985. 72 p. – rec. KŐHEGYI Mihály. = Az Érem, 45. 1989. 1. 35.
- PÓCZY Klára: Auf der Spur einer Münzstätte in Aquincum. = AAH, 41. 1989. 1-4. 495-508., ill.
- REBSAMEN, S. → KAPOSSY Balázs
- STUDIES in early Byzantine gold coinage. Ed. by Wolfgang HAHN, William E. METCALF. New York. 1988, The American Numismatic Society. (Numismatic Studies, 17.) 147 p., 24 t. – rec. BÍRÓNÉ SEY Katalin. = NK, 88-89. 1989-90. 156.
- SYLLOGE Nummorum Graecorum. The collection of the American Numismatic Society. Part 5. Sicily 3. Syracuse-Siceliotas. New York. 1988, The American Numismatic Society. – rec. TORBÁGYI Melinda. = NK, 88-89. 1989-90. 149.
- SYLLOGE Nummorum Graecorum. The collection of the American Numismatic Society. Part 7. Macedonia I. Cities, Thracomacedonian tribes, Phaeonian kings. New York. 1987, The American Numismatic Society. 39 t. – rec. TORBÁGYI Melinda. = NK, 88-89. 1989-90. 149.
- SZAIVERT, Wolfgang: Die Münzprägungen der Kaiser Marcus Auerelius, Lucius Verus und Commodus 161/192. Wien, 1986. 336 p., 26 t. – rec. KŐHEGYI Mihály. = NK, 88-89. 1989-90. 152.
- TORBÁGYI Melinda: Damnatio memoriae. = Éremtani Lapok, 1990. 4. 24-25.
- TORBÁGYI Melinda rec. → ALRAM, Michael; BURNETT, Andrew; CAHN, Herbert; HERBERT, K.; SYLLOGE

III. MAGYAR PÉNZTÖRTÉNET

- 2, 5, 10, 20 és 50 filléres érmék „MAGYAR KÖZTÁRSASÁG” felirattal történő kibocsátásáról a Magyar Nemzeti Bank 1/1990. (MK 20.) MNB hirdetménye. = MK, 1990. 20. 410.
- BUZA János: Egy francia váltópénz levantei sikere és magyarországi szerepe a 17. század második felében. In: Társadalom és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 6. Budapest. 1989, MTA Történettudományi Intézet. p. 127-137.
- BUZA János: Der ungarische Dukaten auf einem Flugblatt der Kipperzeit. Beitrag zum europäischen Geldumlauf. In: Etudes historiques Hongroises. 3. köt. Environment and Society in Hungary. Ed. by Ferenc Glatz. Budapest. 1990, MTA Történettudományi Intézet. p. 103-112.
- BUZA János: „Ungernlein 1678”. A magyar dénár kitiltása Nürnberg pénzforgalmából. = Századok, 122. 1988. 4. 664-673.
- BUZA János rec. → DÁNYI Dezső
- CSIKY Emil: A magyar pénzek verdehelyei történelmünkben. Szeged. 1987, MÉE Csongrád megyei Szervezete. 51 p. – rec. KŐHEGYI Mihály. = NK, 88-89. 1989-90. 157.
- DÁNYI Dezső–ZIMÁNYI Vera: Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig. Budapest. 1989, Akadémiai Kiadó. 532 p. – rec. BUZA János. = NK, 88-89. 1989-90. 158.
- DOJCSÁK Győző: Emlékezés Czegei Wass Sámuelre. = Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 1985. 1. 55-60. Ld. még GEDAI István: Az aranypénzkibocsátó ...
- ÉVI 120 millió darab aprópénz. Filléres gondjaink. = Magyar Hlap, 23. 1990. 261. (07. 07.) 8.
- [FORINTLEÉRTÉKELES] Egy hónap alatt harmadszor. = Magyar Hlap, 23. 1990. 43. (02. 20.) 3.
- GARAMI Erika: 500 éve halt meg Mátyás király. = Forint, 40. 1990. 1. 12-13.
- GEDAI István: Az aranypénz-kibocsátó forradalmár. = ÉiTud, 1990. 10. 298.
- Ld. még DOJCSÁK Győző: Emlékezés...
- GEDAI István: Beziehungen zwischen dem österreichischen und ungarischen Geld- und Münzwesen im Mittelalter. In: Numismatik und Geldgeschichte. 17. Österreichischer Historikertag. Eisenstadt, 1987. p. 281-282.
- GEDAI István: Az első magyar pénzek időrendi kérdéséhez. = Századok, 122. 1988. 4. 694-696.
- GEDAI István: László királyunk aranya. = ÉiTud, 1989. 33. 1034-1035.
- GEDAI István: Die Münzprägung des ungarischen Mittelalters. In: Numismatische Vorlesungen. 2. Berlin. 1979, Staatl. Museen. p. 1-12., t. 1. – rec. HATZ, Gert. = HBN, 33-35. 1979-81. 1989. 295.
- GEDAI István: Polskie monety na Węgrzech w XVI i w XVII w. Polish coins in Hungary in the 16th-17th centuries. = WN, 31. 1987. 3. 165-175.
- res.: 175.

- GEDAI István: PRESZLAVVA CIV(ITAS). = Éremtani Lapok, 1990. 1.9-21.
- GEDAI István: The circulation and the imitation of Hungarian coins in North Europe. In: Proceedings of the International Numismatic Symposium. Budapest. 1980, Akadémiai Kiadó. p. 133-135. t. 25. — rec. HATZ, Gert. = HBN, 35-35. 1979-81. 1989. 303.; KLOSE, Dietrich O.A. = JNG, 36. 1986. 1989. 171.
- GEDAI István rec. —> KOVÁCS László
- HANNIG, Peter: „Bysantinische numismatische Fragen im Karpatenbecken”. = SE, 44. 1990. 22. 762.
- HATZ, Gert rec. —> GEDAI István; HUSZÁR Lajos
- HERMANN István: Finanzadministration in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts in Ungarn. Budapest. 1987, ELTE. 223 p. — rec. KÖHEGYI Mihály. = Az Érem, 46. 1990. 1. 9.; NK, 88-89. 1989-90. 157.
- HOCHSTRASSER, Gerhart: Präge-Fälschung eines ungarischen Denars. = Money Trend, 21. 1989. 1. 37., ill.
- HUSZÁR Lajos: Pénzforgalom és pénzürtékvizonyok Sopronban. In: Dányi Dezső—Zimányi Vera: Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig. Budapest. 1989, Akad. K. p. 23-63.
- HUSZÁR Lajos: Póltorak „Bitkowsky”. The „Bitkowsky” poltura. = WN, 31. 1987. 3. 162-164. res. 164.
- HUSZÁR Lajos: Prägung polnischer Kupfermünzen in der Münzstätte Nagybánya. In: Proceedings of the Int. Num. Symposium. Budapest. 1980, Akad. K. p. 137-141. — rec. HATZ, Gert. = HBN, 33-35. 1979-81. 1989. 303.; KLOSE, Dietrich O.A. — JNG, 36. 1986. 1989. 171.
- JOHNSON, Kenneth: A magyar pénzverés kezdetei. = Éremtani Lapok, 1990. 1. 3-8. Az eredeti közlemény a Commentationes Numismaticae Festgabe für Gert und Vera Hatz zum 4. Januar 1988. dargebracht c. kötetben jelent meg. Hamburg. 1988, Tietjen.
- KELEMEN Béla: Visszhang a magyar utánveretekről. = Éremtani Lapok, 1990. 4. 35.
- KLOSE, Dietrich O.A. rec. —> GEDAI István; HUSZÁR Lajos
- KOVÁCS László: Bemerkungen zur Arbeit von István Gedai: A magyar pénzverés kezdete (Der Anfang der ungarischen Münzprägung). = AAH, 40. 1988. 1-4. 275-300., ill.
- KOVÁCS László: Megjegyzések Gedai István: A magyar pénzverés kezdete c. könyvéhez. = Századok, 122. 1988. 4. 674-693.
- KOVÁCS László: Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. Budapest. 1989, Akadémiai Kiadó. 190 p., 29 t. (Fontes Archaeologici Hungariae). — rec. GEDAI István. = MÖNG, 30. 1990. 6. 99-100.; MIRNIK, I. = VAMZ, 22. 1989. 178.
- KOVÁCS László: Régészeti jegyzetek I. László király érméinek sorrendjéhez. Archäologische Anmerkungen zur Reihenfolge der Münzen König Ladislaus I. = NK, 88-89. 1989-90. 63-76. res.: 76.
- KÖHEGYI Mihály: Az arany- és ezüstpénz kiáramlásának veszélye 1848 márciusában. = Az Érem, 46. 1990. 2. 23-24. The danger of gold- and silver coin outflow in March 1848.
- KÖHEGYI Mihály: Károlyi Sándor levele a réz monetáról (1707). = Az Érem, 45. 1989. 2. 19-20. Sándor Károlyi's letter on copper money
- KÖHEGYI Mihály: Magyar vonatkozású numizmatikai feljegyzés a Belga Királyi Könyvtárban. = Az Érem, 46. 1990. 1. 25-26. Numismatic notes with Hungarian bearing in the Belgian Royal Library
- KÖHEGYI Mihály: Pénzügyi válság az 1811-es devalvációt követően. Die Finanzkrise nach der Devaluation im Jahr 1811. = NK, 88-89. 1989-90. 100-108. res.: 108.
- KÖHEGYI Mihály rec. —> CSIKY Emil; HERMANN István
- KULCSÁR László: Van forint kilószám. = Magyar Hlap, 22. 1989. 23. (01. 27.) 8.
- LEÁNYFALUSI Károly: A korona-fillér pénzrendszer rendeletei 1892-1926 (1929). = Az Érem, 45. 1989. 1. 16-31. The decrees of the korona-fillér monetary system 1892-1926 (1929)
- LEÁNYFALUSI Károly: Pénzek átszámítása. = Éremtani Lapok, 1990. 4. 36-37.
- LEÁNYFALUSI Károly: Pénzrendeletek, kibocsátványok, hirdetmények, kimutatások 1850-1892 (1903). 1. rész. = Az Érem, 45. 1989. 2. 43-48. 2. rész. = uo. 46. 1990. 1. 41-48. Monetary decrees, issues, notices and statements between 1850 and 1892 (1903).
- MAGYAR világsúcs. = HVG, 11. 1989. 34. 59. [Infláció Magyarországon 1945-46-ban]
- M.G.: Dollárkereslet és forintinfláció. = Népszabadság, 47. 1989. 265. (11. 08.) 8.
- MIKOR lehet konvertibilis a forint? = Magyar Hlap, 22. 1989. 83. (04.11.) 6.; Népszabadság, 47. 1989. 38. (02.14.) 5.; (04. 11.) 5.; Petőfi Népe, 22. 1989. 83. (04.11.) 6.
- MIRNIK, I. rec. —> KOVÁCS László
- MOLLAY Károly: Árszabások. A soproni vargák 1532. évi árszabása. = Soprszle, 41. 1987. 4. 289-307.
- MOLLAY Károly: Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig. Szélgjegyzetek Dányi Dezső és Zimányi Vera könyvéhez. = Soprszle, 44. 1990. 1. 23-27.
- R.Zs.: Konvertibilis a forint. = Népszabadság, 48. 1990. 108. (05. 10.) 6.
- SALTZER Ernő: Egy Árpád-házi pénzelettel kapcsolatos tévedés helyesbítése. = Az Érem, 45. 1989. 2. 6-7. The correction of an error in connection with a hoard of the House of Árpád
- SALTZER Ernő: Tierdarstellungen auf ungarischen Münzen. = MÖNG, 29. 1989. 5. 77-81., ill.
- SOÓS Ferenc: Újlaki Miklós denárjai. = Az Érem, 45. 1989. 2. 8-10. The denars of Miklós Újlaki
- SZIGETHY Zsolt: Hódmezővásárhely-református ótemplomi ezüstkrajcár. = Belvedere a JGyTF Történezhallgatóinak Lapja, 1. 1988. 1. 9.
- TÓTH József—ZOMBORI Lajos: Ritka rézpénz a Rákóczi-korból. = Az Érem, 46. 1990. 1. 12. A rare copper coin from the age of Rákóczi

- TRENCAN, Ludovít: Pénzverés Pozsonyban. = Az Érem, 45. 1989. 1. 11-15.
Mintage in Pozsony
- TURK, Ivan: Vladarji drzav na ozemlju sedanje republike Slovenije, za casa katerih je bil izdan denar. Herrscher der Staaten auf dem Gebiet der heutigen Slowenien, für die auch Münzen geprägt wurden, bzw. Geld ausgegeben worden ist. = NumVest, 18. 1990. 18. 393-412.
res.: 412.
- VÁRKONYI Endre: Infláció magyar módra. = Tavaszi Magazin, 1989. 29-30., ill.
- VERY rare medieval Hungarian silver coins with hebrew offered by Superior. = The Numismatist, 102. 1989. 12. 1896., ill.
- ZILÁK, Ján: Cinnost kremnickej mincovne v rokoch 1792-1800. Die Tätigkeit der Münzstätte von Kremnica in den Jahren 1792-1800. = NSbor, 18. 1989. 137-153.
res. 153.
- ZIMÁNYI Vera → DÁNYI Dezső
- ZÓKA László: Dr. Nendtvich Andor, a pécsi pénzkibocsátó. = Éremtani Lapok, 1990. 3. 1-4.
- ZOMBORI Lajos → TÓTH József
- #### IV. ERDÉLY
- BUZA János: Báthori Gábor dutkája a délnémet pénzforgalomban. Die Dreigröschler (Düttchen) des siebenbürgischen Fürsten Gabriel Báthori (1608-1613) im Süddeutschen Geldumlauf. = NK, 88-89. 1989-90. 88-97.
res.: 97.
- GEDAI István: Unser Siebenbürgen. = Zeitbild. Informationen, Analysen und Kommentare zur politischen Lage, 30. 1989. (06. 15.) 4.
- #### V. KÜLFÖLDI PÉNZTÖRTÉNET
- BUZA János rec. → HOOFACKER, Gabriele
- A DOLLÁR is tallér. = 7 Nap (Szabadka), 43. 1988. 22. (05. 27.) 48.
- Az EGY- és kétcentes rézpénzek már csak hulladékfém „értéke” van Új-Zélandban... = Vasárnapi Hírek, 1 1990. (05. 20.) 2.
- ÉRSEK M. Zoltán: Különgéppel hozták a dollárokat. = Magyar Hlap, 22. 1989. 265. (11. 10.) 7.
- „ERZHERZOG” Sigmund der Münzreiche, der Herzog und sein Taler. („Az érmékben gazdag Zsigmond főherceg, a herceg és a tallérja.”). – rec. SALTZER Ernő. = Az Érem, 45. 1989. 1. 51-52.
- ÉSZT korona. = Csongrád m. Hlap, 46. 1989. 300. (12. 19.) 8.
- FEKETE kedd Lengyelországban. = Népszava, 117. 1989. 265. (11. 09.) 16.
- A FRANKLIN féldollárosokról. = Éremtani Lapok, 1990. 1. 28-29.
- GEDAI István: Egy 20 leu-s aranypénz – és ami mögötte van. = Éremtani Lapok, 1990. 2. 1-6.
- GEDAI István: Eine Goldmünzenprägung und deren historischer Hintergrund. = Money Trend, 21. 1989. 1. 34-36., ill.
- GULYA András: Vigyázz! Kész... (A valutaunió bevezetéséről Németországban.) = HVG, 12. 1990. (06. 23.) 11-12.
- HALAČKA, Ivo: Mince zemi koruny České 1526-1856. Kromeríž. 1987, Česka Numismatika Společnost. 2 db. – rec. KÓHEGYI Mihály. = Az Érem, 46. 1990. 1. 16-17.
- HEIMER György: Szovjet pénzkibocsátás. Nyomd a papírt és a fémét! = HVG, 11. 1989. (05. 20.) 10-11.
- HÉT tonna dinár. = HVG, 11. 1989. 34. (08. 26.) 58-59.
- HOOFACKER, Gabriele: Avarita radix omnium malorum. Barocke Bildlichkeit um Geld und Eigennutz in Flugschriften... der Kipper- und Wipperzeit (1620-1625). Mikrokosmos, 19. 1988. 274 p. – rec. BUZA János. = NK, 88-89. 1989-90. 159.
- HUSZONÖTMILLIÓ font értékű ötfontos bankjegy megsemmisítésére kényszerül a Bank of England. = Csongrád m. Hlap, 46. 1989. 272. (11. 16.) 8.; Magyar Nemzet, 52. 1989. 271. (11. 17.) 6.
- JUGOSZLÁV dinárreform. A pénz a fontos, nem a baj. = HVG, 12. 1990. (01. 20.) 15.
- JUNGWIRTH, Helmut: Münzen und Medaillen des österreichischen Heldenzeitalters, 1683-1794. Bruxelles, 1987. 540 p. rec. KÓHEGYI Mihály. = Az Érem, 46. 1990. 1. 40.
- KAHLER Frigyes: A moldvai pénzverés történetéhez. = Az Érem, 45. 1989. 1. 6-10., ill.
Data to the mintage of Moldavia
- KAHLER Frigyes: Újabb adatok a moldvai pénzverés történetéhez. = Az Érem, 46. 1990. 2. 7-10., ill.
New data to the history of Moldavian coinage
- A KONVERTIBILIS dinár sorsdöntő hetei. = Esti Hlap, 35. 1990. 7. (01. 09.) 3.
- KÓHEGYI Mihály rec. → HALAČKA, Ivo; JUNGWIRTH, Helmut; KUBIAK, Stanisław
- KUBIAK, Stanisław: Monety i stosunki monetarne w Prusach Królewskich w z polowie XV wieku. Wrocław, 1986. 196 p., 6 t. – rec. KÓHEGYI Mihály. = Az Érem, 45. 1989. 2. 30.
- MANDIĆ, Ranko: Jugoslovenski katalog metalnog novca. Yugoslavia coin catalog 1868-1987. Beograd. 1988, szerző kiad. 249 p., ill. – rec. MÉSZÁROS István. = NK, 88-89. 1989-90. 161-162.
- MEGLÓDULT az infláció a Szovjetunióban. = Népszabadság, 48. 1990. 106. (05. 08.) 2.
- MENNYIT ér a dinár? Vágtató infláció. = Népszava, 117. 1989. 263. (11. 07.) 16.
- MÉSZÁROS István rec. → MANDIĆ, Ranko
- MIKOŁAJCZYK, Andrzej: Einführung in die neuzeitliche Münzgeschichte Polens. Łódź, 1988. 207. p. (Biblioteka Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. 22.) – rec. NAGY Ádám. = NK, 88-89. 1989-90. 161.
- NAGY Ádám rec. → MIKOŁAJCZYK, Andrzej; TALVIO, Tuukka

NAGY Sándor: II. Musztafa új kurustípusai. = *Az Érem*, 46. 1990. 2. 11-15., ill.

New Kurus-types of Mustafa II.

NDK-márka: július 1-től nem fizetőeszköz. = *Petőfi Népe*, 1990. (06. 22.) 2.

NYIRŐ József, K.: Az évtárja: a zöldhasú. = *Népszabadság*, 47. 1989. 278. (11. 23.) 7.

ÖLCER, Cüneyt: A Török Birodalom hadseregében vert pénzek. = *Éremtani Lapok*, 1990. 1. 22-25.

PÉNZREFORM Angolában. = *Világgazdaság*, 1990. (09. 27.) 2.

PÉNZ zsákszáma. = *Délmagyarország*, 79. 1989. 178. (07. 31.) 5.

RAYMAN János: Az olasz hadifogolypénztől. = *Éremtani Lapok*, 1990. 2. 22-25., ill.

SALTZER Ernő rec. → „ERZHERZOG”

SÁNDOR László, N.: Észtországból számúzik a rubelt. = *Magyar Hlap*, 22. 1989. 294. (12. 14.) 2.

SCOTTI, H.: Ausbeutetaler und Medaillen des Harzer Bergbaus. Beispiele für die Prägekunst früherer Zeit. Goslar. 1988.

Weber. 68. p., 27. t. – rec. SZÉKELY György, V. = *NK*, 88-89. 1989-90. 160-161.

SRECKOVIĆ, Slobodan: A szigetvári hadjárat során vert akcsék. = *Éremtani Lapok*, 1990. 4. 1-10.

STABILIZÁCIÓ Belgrádban: A dinárt a márkához kötik. = *Magyar Hlap*, 22. 1989. 298. (12. 19.) 6.

SZÉKELY György, V. → SCOTTI, H.

SZLOVÉN pénz a lipa. = *HVG*, 11. 1989. (10. 28.) 8.

TALVIO, Tuukka: The coins and banknotes of Finland. Helsinki, 1987. 143 p., ill. – rec. NAGY Ádám. = *NK*, 88-89. 1989-90. 162.

ÚJ szovjet pénzérme. = *Csongrád m. Hlap*, 46. 1989. 218. (0. 15.) 8.

TÍZEZER régi dinár ér egy újat. = *Népszabadság*, 47. 1989. 301. (12. 20.) 2.

TÖBBET ér a cseh korona. = *Petőfi Népe*, 1990. (06. 20.) 2.

Z.L.: Oroszországi bőrpénzek. = *Éremtani Lapok*, 1990. 2. 20.

VI. PAPÍRPÉNZ

a. Magyar

5000 Ft-os. BENCSIK András: Mikor lesz új ötezer forintos? = *Népszabadság*, 47. 1989. 69. (03. 22.) 4.

BORZÁK Tibor: Milyen lesz az új ötezer forintos? = *Szín-folt*, 1989. (05. 20.)

K.I.: Öt forintba kerül az ötezer forintos. = *Petőfi Népe*, 1990. (09. 25.) 4.

KOVÁCS Lajos: Két év múlva jön az 5000 forintos bankjegy. = *Népszabadság*, 46. 1988. 286. (12. 02.) 7.

KÜSZÖBÖN az ötezres. De milyen címerrel? = *Magyar Hlap*, 23. 1990. (06. 25.) 6.; *Petőfi Népe*, 1990. (06. 25.) 1.

A NAGY államférfi esete az ötezer forintossal. = *Magyar Hlap*, 23. 1990. (01. 09.) 5.

SZÉCHENYI az ötezresen. = *Magyar Hlap*, 22. 1989. 73. (03. 28.) 5.

TÁJÉKOZTATÓ az ötezer forintos bankjegyről. Budapest. 1990, Magyar Nemzeti Bank. Leporello.

HAMANN, Jens-Peter: Die Hyper-Inflation in Ungarn. = *Geldscheinsammler*, 3. 1989. 2. 80-82., ill.

A JEGYBANKOT az Országgyűlés felügyelete alá kell helyezni. = *Magyar Nemzet*, 52. 1989. 275. (11. 22.) 3.

KOSZORUSZ Oszkár: Bankjegyeink előfordulásának gyakorisága. = *Éremtani Lapok*, 1990. 2. 26-27.

A LEGNAGYOBBI címletű papírpénz a 20-as évekből. = *HVG*, 11. 1989. 29. 60.

MARTHY Barna: Képes krónikám. A Vöröshadsereg parancsnoksága „bankjegyeiről”. = *Magyar Nők Lapja*, 2. 1990. 1. 23.

TEMESI László: Fiatal leányarc a tízpengősön. = *Mai nap*, 1989. (04. 18.) 7.

ZOMBORI Andor–ZOMBORI Lajos: Heraldikai színjelölés a mai papírpénzeinken. = *Az Érem*, 45. 1989. 2. 21-23.

The heraldic colours on our current papermoney.

b. Külföldi

FÉLMILLIÓ lírás bankjegy. = *Csongárd m. Hlap*, 46. 1989. 303. (12. 22.) 8.

FÉLMILLIÓ zlotys. = *Délvilág*, 47. 1990. 183. (08. 06.) 8.

KEMÉNY dinár. = *Csongrád m. Hlap*, 46. 1989. 302. (12. 21.) 8.

KÉTMILLIÓ dináros bankjegy. = *Délmagyarország*, 79. 1989. 184. (08. 07.) 8.

KIVONJÁK a százkoronást. = *Magyar Nemzet*, 53. 1990. 238. (10. 10.) 2.

KÖHEGYI Mihály rec. → PICK, Albert; RUPERTUS, Günter

PICK, Albert–RICHTER, Rudolf: Papiergeld Spezialkatalog Österreich 1759-1986. Dornbirn. 1986, Sedlmayr. 216 p., ill. rec. KÖHEGYI Mihály. = *Az Érem*, 45. 1989. 1. 35.

RICHTER, Rudolf → PICK, Albert

RUPERTUS, Günter: Das Papiergeld von Baden 1849-1948. Ludwigshafen am Rhein. 1988, Numis Vlg. 308 p., ill. – rec.

KÖHEGYI Mihály. = *Az Érem*, 45. 1989. 2. 18.

SMIDT Erzsébet–TÓTH Zoárd: Orosz és szovjet pénzek 1898-1922 között. = *VasiSzie*, 44. 1990. 2. 281-289., ill.

TÓTH Zoárd → SMIDT Erzsébet

ÚJ 50 dinár. = *Délvilág*, 47. 1990. 170. (07. 21.) 12.

[ÚJ 5000 schillinges bankjegy] Hangjegyek és bankjegyek. = *Délmagyarország*, 79. 1989. 175. (07. 27.) 5.

ÚJ német bankók. = *HVG*, 12. 1990. 28. 9.

ÉRTÉKPAPÍR

- BRÜLL Mária: Könyv a tőzsdéről – kezdőknek és haladóknak. Értékpapírok és értékpapírcikkek c. tanulmánykötetről. = Népszava, 117. 1989. 259. (11. 02.) 3.
- Egyes **ÉRTÉKPAPÍROK** nyilvános forgalomba hozataláról és forgalmazásáról, valamint az értékpapírtőzsdéről 1990. évi VI. törvény. = MK, 1990. 13. 228-262.
- ÉRTÉKPAPÍRTÖRVÉNY**-tervezet. = Magyar Hírlap, 22. 1989. 184. (08. 08.) 5.
- A budapesti **ÉRTÉKPAPÍRTÖZSDE** alapításának jóváhagyásáról a Kormány 1015/1990. (VII. 31.) Korm. határozata. = MK, 1990. 73. 1523.
- GARA Szabolcs: Részvényforradalom. = Magyarország, 26. 1989. 25. 12.
- LAKATOS Mária: A magyar értékpapírcikkek múltja, jelene, jövője. Interjú a Tőzsdetanács elnökével. = Magyar Hírlap, 22. 1989. 65. (03. 17.) 8.
- MÁTRAY Kálmán: 100 történelmi értékpapír. 100 historische Wertpapiere. 100 Historic security. Budapest, 1990. Kiadó Kft., „Blanket” GmbH. 222 p., ill.
- PORTRÉ**. Hardy Ilona. = HVG, 11. 1989. 21. 79.
- TŐZSDEKÖRKÉP**. Mumus a Wall Streeten. = Népszava, 117. 1989. 68. (03. 21.) 8.

SZÜKSÉGPÉNZEK, CSEKKEK

- HÁGEN József: Pécsi „koldusjegyek” az 1930-as évekből. = JPMÉ, 32. 1987. 1988. 101-107.
- KOCSIS Györgyi: OTP-mágneskártya. Pénzben játszanak. = Magyarország, 1989. (08. 05.) 66-67.
- KOVÁCS András: Arany-hitelkártya menőknek. = Délmagyarország, 79. 1989. 273. (11. 17.) 3.
- NÁNÁSI Éva: Szegedi szükségpénzek 1915, 1918, 1921. Szeged. 1989. MEE Csongrád m. Szervezete. Móra Ferenc Múzeum. 169 p., ill.
- OTP-pénztárjegy. = HVG, 12. 1990. (01. 20.) 10.
- PERSIJN, Alexander: Notgeld von Timisoara – Temesvár – Temeschburg. = Geldscheinsammler, 4. 1990. 1. 5-7., ill.
- RAYMAN János: Pécsi alkalmi pénzek 1988. május 1-én. = Éremtani Lapok, 1990. 4. 38-39.
- RAYMAN János: Pénzforgalom Pécsen 1918-1921. Pécs. 1990. Janus Pannonius Városházai Múzeum. 24 p., ill. Ugyan-
ebben a kötetben: Pécs törvényhatósági város pénztárjegyei. Borítócím: Pécsi szükségpénzek
- VASAS Éva: Eurocekk és -kártya az OTP ügyfeleinek. = Forint, 39. 1989. 1. 8-9.; Magyar Hírlap, 22. 1989. 20. (01. 24.) 6.;
Népszabadság, 47. 1989. 20. (01. 24.) 4.
- ZOMBORI Lajos: A csömöri lovasiskola toborzójegye. = Éremtani Lapok, 1990. 2. 21., ill.
- ZOMBORI Lajos: A munkácsi robotjegy. = Éremtani Lapok, 1990. 1. 26-27., ill.

VII. ÉREMMŰVÉSZET

- BECK Mihály: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésének emlékérméi és jutalomérméi. = Orv.Közl. 33. 1987. 14. 309-317.
- BESSENYEI-plakett. = Népszabadság, 46. 1988. 291. (12. 07.) 7.
- BÓNA Endre: Medicina in nummis Szegediensis. Szeged. 1986. Somogyi Könyvtár. 114 p., ill. – rec. M.J. = Medaglia, 18. 1990. 25. 180.
- BÓNA Endre: Telcs Ede szobrászművész emlékezete halálának 40. évfordulóján. = Az Érem, 45. 1989. 2. 33-35.
The memory of the sculptor Ede Telcs, on the 40th anniversary of his death.
- [BORSOS Miklós] Gosztonyi József: Borsos Miklós 1906-1990. = Az Érem, 46. 1990. 1. 1-2., ill.
- CSÁSZÁRTÖLTÉS plakettje. = Petőfi Népe, 1990. (06. 01.) 5.
- CSONKA János emlékérem. = Délmagyarország, 79. 1989. 162. (07. 12.) 8.; uo. 228. (09. 27.) 10.
- [CSÚCS Ferenc] Írások Csúcs Ferencről. Szenté. 1990. Koszta József Múzeum. 38 p., ill.
- DALA József: Petőfi Ostffyasszonyfán. = Petőfi Népe, 44. 1989. 106. (05. 16.) 3.; Vas Népe, 1989. (05. 06.) 5.
- EMLÉKÉRME a Nagy Francia Forradalom 200. évfordulója alkalmából. = Délmagyarország, 79. 1989. 156. (07. 05.) 8.
- EMLÉKÉREM készült a Szent István jubileumi évre. = Új Ember, 1988. (05. 01.) 1.
- ÉRMÉK, emlékek – a magyar nemzetért. = Népszava, 117. 1989. 72. (03. 25.) 16.
- FEHÉR Zsuzsa, D.: Renner Kálmán művészetéről. = Soprszle, 43. 1989. 2. 180-182., ill.
- FERENCZY Béni 1890-1990. Budapest. 1990. MEE. 43 p., ill.
Tart.: Gosztonyi József: 100 éve született Ferenczy Béni p. 1-9.; Ferenczy Béni érmei és plakettjei. p. 9-12.; Ferenczy Béni érmeinek és plakettjeinek jegyzéke. p. 12-17.; Az érme leírás. p. 17-43.
- F.Gy.: Székely rovásírás az érmén. = Népszabadság, 47. 1989. 59. (03. 10.) 6.
- FL.: Medaille für Rumänien-Flüchtlinge. = GN, 24. 1989. 130. 99.
- GEDAI István: '56-ra emlékezve. = Magyar Napló, 1. 1989. 2. 15.
- GEDAI István: A magyar nemzetért és Erdélyért. = Honismeret, 17. 1989. 4. 68-69., ill.
- GEDAI István–HÉRI Vera, G.: Hazatért numizmatikai hungarikák. Budapest. 1989. Magyar Nemzeti Múzeum. Kiállítási leprelo.
- GÖLLEZS Viktor: Gyógypedagógia a numizmatikában. = Gyógypedagógiai Szemle, 12. 1984.
1. rész. Exner Károly érmei. = uo. 2. 81-85.
2. rész. Cházár András. = uo. 3. 161-167.

- GOSZTONYI József: Boldogfai Farkas Sándor éremművészete.
1. rész. = *Az Érem*, 46. 1990. 1. 29-40., ill.
The medal art of Sándor Boldogfai Farkas.
- GOSZTONYI József: Ferenczy Béni → FERENCZY Béni
- GOSZTONYI József: Ferenczy Béni éremművészete. Budapest, 1990. Kiállítási lepreolló.
- GOSZTONYI József: Kiss Kovács Gyula éremművészete.
3. rész. = *Az Érem*, 45. 1989. 1. 45-48.
The medal art of Gyula Kiss Kovács
- GOSZTONYI József: Vigh Tamás éremművészete. 1. rész. = *Az Érem*, 46. 1990. 2. 29-38.
The medal art of Tamás Vigh
- GOSZTONYI József–MÉSZÁROS István: Magyar és magyar vonatkozású érmek mesterjegyei. Budapest. 1990, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. 264 p., ill.
- GRUND, Rainer: Andor und Michael Mészáros. = *The Medal*, 1990. 17. 55-63.
- GRÜNFELDER Lőrinc–ESZÉKY Ottó: A 25 éves SHAVER program érmei. = *Az Érem*, 45. 1989. 1. 42-44.
The medals of the 25 years old SHAVER programme.
- G.Z.: A fogyatékos gyermekek otthonáért. = *Petőfi Népe*, 1990. (10. 24.) 7.
- HÉRI Vera, G.: Éremritkaság a Nemzeti Múzeum Éremtárában. Eine Medaillenrarität im Münzkabinett des Ungarischen Nationalmuseums. = *NK*, 88-89. 1989-90. 85-87.
res. 87.
- HÉRI Vera, G. → GEDAI István
- HÉRI Vera, G. rec. → JONES, Mark; STAHL, Alan M.
- JONES, Mark: A catalogue of the French medals in the British Museum. Vol. 1. 1402-1610. Vol. 2. 1600-1672. London. 1982. 1988, British Museum. 2 db. – rec. HÉRI Vera, G. = *NK*, 88-89. 1989-90. 160.
- KAHLER Frigyes: A felszabadító háborúk legszebb érmei. = *Az Érem*, 45. 1989. 2. 24-30.
The most beautiful medals of the liberation wars
- KARLAK, Weronika: Wegierski medal z papiersiem Jana III Sobieskiego. = *BMSz*, 1988. 4-5. 51-52.
- KIRÁLY Csaba: Gondolatok egy számlakép kapcsán. = *Éremtani Lapok*, 1990. 3. 13-14.
- KÖHEGYI Mihály rec. → MÉSZÁROS M. János; MONARCHIA; ROBINSON, David B.
- KOVÁSZNAI Viktória, L.: Borsos Miklós. – Budapest. 1989, Képzőművészeti Kiadó. 313. 10 p., ill.
- KOVÁSZNAI Viktória, L.: Borsos Miklós Széchenyi emlékérméről. = *Az Érem*, 45. 1989. 2. 31-32.
On the Széchenyi medal of Borsos Miklós
- KOVÁSZNAI Viktória, L.: Coins and medals. In: Hungarian painting and sculpture in the nineteenth century. Budapest. 1989, Magyar Nemzeti Galéria. p. 35-37., ill.
- KOVÁSZNAI Viktória, L.: Hungarian medallic art in the last third of the 19th century. = *The Medal*, 1990. 17. 45-53.
- KOVÁSZNAI Viktória, L.: Die Medaillenkunst. In: Ungarische Malerei und Bildhauerei im 19. Jahrhundert. Budapest. 1989, Magyar Nemzeti Galéria. p. 41-43., ill.
- KOVÁSZNAI Viktória, L.: Über einige frühe Medaille auf Franz Liszt. = *GN*, 25. 1990. 136. 97-98., ill.
- A MAGYAR Biológiai Társaság két évfordulós érme. = *Éremtani Lapok*, 1990. 2. 33.
- A MAGYAR Nemzetért. Királyaink sírjai. = *Éremtani Lapok*, 1990. 2. 35., ill.
- MÉSZÁROS István → GOSZTONYI József
- MÉSZÁROS M. János: Magyar állatorvosi érmek, plakettek és jelvények. Budapest. 1986, Állatorvostudományi Egyetem. 97 p., ill. – rec. KÖHEGYI Mihály. = *Az Érem*, 46. 1990. 2. 22.
- MÉSZÁROS M. János: A magyar állatorvosi kar külföldi megbecsülése az elmúlt 100 év folyamán a numizmatika tükrében. I. International honour for the Hungarian veterinary medical profession during the past 100 years in the light of numismatics. I. Die internationale Achtung der ungarischen Tierarzteschaft in den zurückliegenden 100 Jahren im Spiegel der Numismatik. I. = *Magyar Állatorvosok Lapja*, 45. 1990. 9. 559-566., ill.
- MOLNÁR Mihály: Kistelek numizmatikai emlékei. = *Az Érem*, 45. 1989. 2. 36-42.
The numismatics relics of Kistelek
- A MONARCHIA hadgyakorlati érmei. Budapest. 1990, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. 152 p., ill. – rec. KÖHEGYI Mihály.
= *Az Érem*, 46. 1990. 2. 15.
- NAGY Imre – emléklapok. = *Magyar Hírlap*, 22. 1989. 116. (05. 20.) 4.; uo. 122. (05. 27.) 7.
- NÉGY szegedi motívum Fritz Mihály érmein. = *Délmagyarország*, 80. 1990. 248. (09. 30.) 3.
- A NÉMET valutaunió emlékérmé. = *Délmagyarország*, 80. 1990. 176. (07. 19.) 7.
- NÉMETH Ferenc: Emlékérem augusztus 20-ára a királysírokért. = *Népszabadság*, 48. 1990. 185. (08. 08.) 9.
- PÁLOSI Judit: Munkácsy-díj után. Kiss György műtermében. = *Művészet*, 30. 1989. 1. 38-40.
- PANDI András: A VI. soproni Érembiennálé. = *Soproni Szle*, 43. 1989. 1. 79-80.
- POLGÁR László: A magyar sport- és polgári repülés érmei. Budapest. 1989, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. 195 p., ill.
- A RÁKÓCZI Alapítvány emléklapok. = *Magyar Hírek*, 43. 1990. 1. 21-22., ill.
- RAYMAN János: Az 1988. évi pécsi kiállítás érmek. In: MEE Baranya megyei Szervezete Éremcsere Közvetítés 1989/1. p. 26-28.
- RIDEG Gábor: Plasztikák két szövegben. Műfaji biennálé Pécsett és Sopronban. = *Művészet*, 30. 1989. 11-12. 70-75., ill.
- ROBINSON, David B.: Monogramy i inicialy v sovjetském medialérském umeni. Hradec Kralové. 1988, Ceska Numismatika Spolecnost. – rec. KÖHEGYI Mihály. = *Az Érem*, 45. 1989. 2. 20.
- SOLTÉSZ Ferenc: Az albanoi kanonok ajándékérme. Amikor az érmet nem Liszt Ferenc kapta... = *Éremtani Lapok*, 1990. 3. 10-12.
- SOLTI György: Die Medaillen der ungarischen Revolution von 1956. = *Money Trend*, 22. 1990. 2. 24-29., ill.

- STAHL, Alan M.: The medal in America. New York. 1987, The American Numismatic Society. 247 p., ill. – rec. HÉRI Vera, G. = NK, 88-89. 1989-90. 160.
- SÜLE Tamás: Baranya és Pécs orvostörténelme érmeken. In: Baranyai Levéltári Füzetek, 138. Pécs. 1990, MÉE Baranya megyei Csoportja támogatásával szerző kiad. p. 593-693., ill.
- SÜLE Tamás: Erzsébet királyné emlékezete pécsi vonatkozású érmeken. In: MÉE Baranya megyei Szervezete Éremcsere Közvetítés 1988/2. p. 28-31.
- SÜLE Tamás: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek pécsi története. = Orvosi Hetilap, 131. 1990. 2. 81-83., ill. – rec. = Dunántúli Napló, 1990. (03. 21.)
- SÜLE Tamás: Pécs „láthatatlan” kincse. In: MÉE Baranya megyei Szervezete Éremcsere Közvetítés 1989/1. p. 22-24.
- [SZABÓ József emlékérem] BENSE György: A szabadságharc őrnagya emlékének tisztelgve. = Félégyházi Hírek, 3. 1990. (04. 03.) 4. (Érem Szabó Józsefről címmel); Petőfi Népe, 1990. (03. 28.) 1.
- SZOLLÁTH György: A Magyar Éremgyűjtők Egyesületének érmei. Medals of the Hungarian Coin Collectors Association. Die Medaillen des Vereins der Ungarischen Münzensammler. 2. köt. 1984-1989. Budapest. 1990, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. 158 p., ill.
1. köt. 1969-1984. Budapest. 1985, MÉE. 127 p., ill.
- SZOLLÁTH György: Solymári Walkó László szobrászművész emlékezete. = Az Érem, 45. 1989. 2. 12.
- The memory of the sculptor László Solymári-Walkó
- TAKÁCS Béla: Emlékérem a pataki iskoláról. = Reformátusok Lapja, 34. 1990. 40. (10. 07.) 6, ill.
- TÁPAI Antal–NAGY László: Néhány életforgács ami kimaradt Tápai Antal önéletrajzából. = Délmagyarország, 79. 1989. 256. (11. 28.) 7.
- TÁPLÁNYI Endre: Dr. Varga Pál emlékérem. = Az Érem, 46. 1990. 1. 27., ill.
- Dr. Pál Varga Medallion
- TASNÁDI Attila: Távlatok és buktatók. A soproni érembiennáléről. = Népszava, 117. 1989. 218. (09. 15.) 6. Ld. még Délmagyarország, 79. 1989. 207. (09. 02.) 8.; Petőfi Népe, 1989. (08. 30.) 6.
- TÓTH József–ZOMBORI Lajos: Vallásos érem bronzból. = Az Érem, 45. 1989. 2. 7.
- A religious medal of bronze
- UNGARISCHES Demokratisches Forum. Medaille 1989. = GN, 25. 1990. 135. 54., ill.
- VÁMOSI László: Egy ritka kisbéri éremről. [I. Ferenc József 1889-es kisbéri látogatására készült éremről] = Dolgozók Lapja, 1990. (03. 31.) 6.
- VARANNAI Gyula: Trencsénteplicz érmének mesterei. = Az Érem, 45. 1989. 1. 49-51., ill.
- The masters of the medal of Trencsénteplicz
- WALLENBERG emlékérmé. = Délmagyarország, 80. 1990. 300. (11. 27.) 10.; HVG, 11. 1989. (09. 30.) 9.
- ZOMBORI Lajos → TÓTH József

EMLEKPÉNZ

- Az „1992 évi Nyári Olimpiai Játékok” ezüst emlékérmé kibocsátásáról. = MK, 1989. 42. 768.; Money Trend, 22. 1990. 2. 100., ill.
- Az „1992 évi Téli Olimpiai Játékok ezüst emlékérmé kibocsátásáról az MNB 4/1989. (MK 90.) MNB hirdetménye. = MK, 1989. 90. 1502-1503.
- [ARANYÉRMES ezüstpénzeink] Magyar siker egy nemzetközi pénzszépségversenyen. Világszépe a hamvas réti héja. Fritz Mihály az éremművészetről. = Délmagyarország, 80. 1990. 170. (07. 13.) 10., ill.; Éremtani Lapok, 1990. 2. 38-39.
- FÁY András emlékérmé kibocsátásáról a Magyar Nemzeti Bank 5/1989. (MK 90.) MNB hirdetménye. = MK, 1989. 90. 1503.
- A FORINTRENDSZER arany emlékpénzei → GARAMI Erika
- GARAMI Erika: 22 év után ismét magyar aranypénz. = Forint, 40. 1990. 3-4. 22-23.
- GEDAI István: Emlékpénz Szent István tiszteletére. = Éltud, 44. 1989. 33. 1035.; HM2, 24. 1989. 1. 40.
- A „KÉTSZÁZ éves a hivatalos magyar nyelvű színjátás” emlékérmé kibocsátásáról a Magyar Nemzeti Bank 5/1990. (MK 131.) MNB hirdetménye. = MK, 1990. 131. 2567.
- A KÖLCSEY Ferenc emlékérmé kibocsátásáról a Magyar Nemzeti Bank 3/1990. (MK 131.) MNB hirdetménye. = MK, 1990. 131. 2567.
- A LABDARÚGÓ világbajnokság 1990 emlékérmesor második érmepárjának kibocsátásáról a Magyar Nemzeti Bank 1/1989. (MK 29.) MNB hirdetménye. = MK, 1990. 28. 545.; Money Trend, 22. 1990. 2. 100., ill.
- MURÁNYI Ágnes: Az 1987-88. évi jubileumi érmék gipsztervei. Gipsentwürfe zu den Jubiläumsmünzen von 1987-88. = NK, 88-89. 1989-90. 133-138. t. 11-15. res.: 138.
- NDK érmék gyűjtőknek. = HVG, 12. 1990. 28. (07. 14.) 62-63.
- Az „S.O.S. GYERMEKFALU” emlékérmé kibocsátásáról a Magyar Nemzeti Bank 4/1990. (MK 131.) MNB hirdetménye. = MK, 1990. 131. 2567.
- [SZÉCHENYI] Forint-schilling emlékérem Széchenyi emlékére. = Magyar Hlap, 22. 1989. 113. (05. 17.) 4.
- UNGARN [100 Ft-os és 500 Ft-os Cu-Ni, ill. ezüst emlékpénz az 1990-es Labdarúgó Világbajnokság alkalmából]. = HMZ, 24. 1989. 4. 215.
- A „VÉDD a gyermekeket” ezüst emlékérmé kibocsátásáról a Magyar Nemzeti Bank 2/1989. (MK.40) MNB hirdetménye. = MK, 1989. 40. 737.; GN, 25. 1990. 136. 91., ill.

VIII. KITÜNTETÉSEK, KITÜNTETŐ ÉRMEK, RENDJELEK, JELVÉNYEK

- ALBRECHT Gyula–MIKLÓ József: A Szent István Rend. = MMM, 20. 1989. 2. 36-37., ill. Ld. még PANDULA Attila: A Szent István Rend
- ALLAMI díj helyett Széchenyi díj. = Délmagyarország, 80. 1990. 22. (01. 26.) 2.
- [BARTUCZ Lajos emléklakett] Jubileumi emléklakett. = Délmagyarország, 80. 1990. 250. (11. 02.) 10.
- BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes: Az állami ipartámogatás útja a századelőn. Példák az első Magyar Tűzzománc Jelvénygyár történetéből. 2. TTSz, 16. 1986-87. 105-116.
- [CSALÁDVÉDELEMÉRT] Mit ismernek el a Családvédelemért kitüntetéssel? = Magyar Nemzet, 52. 1989. 103. (05. 03.) 5.
- CSONKARÉTI Károly: Széchenyi Ödön gróf és a tűzoltóság. = Csongrád m. Hlap, 46. 1989. 297. (12. 15.) 2.
- DOMBROWSKI, Hans: Orden und Ehrenzeichen und Titel des nationalsozialistischen Deutschlands. Sammlung des Wehrrechts, Hamburg. 1979, Vahlen. – rec. MAKAI Ágnes. = NK, 88-89. 1989-90. 162.
- Az ÉV Csongrád megyei sportolója, 1989. = Csongrád m. Hlap, 46. 1989. 304. (12. 23.) 5.
- Az EVEZŐS világbajnokság emlékérmek. = Délmagyarország, 79. 1989. 178. (07. 31.) 6.
- FEDER, Klaus–WAGNER, Jürgen–SVOBODA, Ralf: Militarische Abzeichen der Deutschen Demokratischen Republik. rec. PANDULA Attila. = Az Érem, 45. 1989. 1. 31.
- FEKETE Gézáné: Az Akadémia 1831-1858 között alapított jutalomtétellei és előzményei. Budapest. 1988, Magyar Tudományos Akadémia. 229 p.
- F.I.: Diósszilágyi-emléklakett. = Csongrád m. Hlap, 46. 1989. 77. (04. 01.) 2.
- GEDAI István: 1956 jelvényei és érmei. = Éltud, 42. 1989. 1320.
- HÉRI Vera, G. → MAKAI Ágnes
- KIM IR SZEN kitüntetései. = Népszava, 117. 1989. 91. (04. 19.) 3.
- A KITÜNTETÉSEK adományozásának új rendjére van szükség. = Magyar Nemzet, 52. 1989. 260. (11. 04.) 3.; Népszava, 117. 1989. 261. (11. 04.) 5.
- KOMISSZÁR János: Honvéd Hadastyán Egyletek és otthonok emlékérmek. = Az Érem, 45. 1989. 2. 16-18.
- Medals of Hovéd War Veteran Societies and Hospices
- A KOSSUTH díj és a Széchenyi díj adományozási szabályzatáról a Minisztertanács 1025/1990. (II. 18.) MT határozata. = MK, 1990. 16. 338.
- A KOSSUTH-díjról és a Széchenyi-díjról 1990. évi XII.törvény. = MK, 1990. 14. 289-291.
- ÚJ KOSSUTH-díj törvény és egymillió büntetés. = Magyar Nemzet, 53. 1990. 14. (01. 17.) 4.
- KÜLÖNLEGES nyugdíjak. = HVG, 11. 1990. 17. 17-19.
- MAKAI Ágnes: Újabb adatok a Magyar Érdemkereszt gyártásához. Neue Angaben zur Herstellung des Ungarischen Verdienstkreuzes. = NK, 88-89. 1989-90. 109-112.
- res.: 112.
- MAKAI Ágnes–HÉRI Vera, G.: Kitüntetések. Budapest. 1990, Zrínyi Kiadó. 236 p., ill. – rec. = Éremtani Lapok, 1990.3. 22.
- MAKAI Ágnes rec. → DOMBROWSKI, Hans
- MALECZKY Ágnes: A szabadságharc katonai kitüntetéseiről. = Képes Újság, 31. 1990. 11. 21.
- MIKLÓ József → ALBRECHT Gyula
- MOLNÁR József: Gondolatok új kitüntetések születésének küszöbén.
1. rész. = Az Érem, 46. 1990. 1. 17-24.
2. rész. = uo. 2. 25-28.
- Reflections on the wake of new badges of honour
- [MUNKÁS-paraszt hatalomért emlékérem] LAKATOS Pál: A titokban hordott kitüntetés. Akik kapták, azok is szégyelték. = Tallózó, 1. 1989. 10. 620.
- [NYISZTOR György emlékérem] Átadták a Nyisztor György emlékérmek. = Délmagyarország, 79. 1989. 195. (08. 19.) 16.
- PÁLOS Miklós: Medáliák, csillagok. = Tallózó, 1. 1989. 21. (11. 03.) 1337.
- PANDULA Attila: 1600 mongol jelvény. = Hájdpark Magazin, 1. 1990. 2. 22-23., ill.
- PANDULA Attila: A Toldi Miklós Érdemérem története. Die Geschichte der Miklós-Toldi-Verdienstmedaille. = NK, 88-89. 1989-90. 119-131., ill.
- res.: 131.
- PANDULA Attila: A magyar falerisztikáról. = Levéltári Szemle, 39. 1989. 1. 11-22., ill.
- PANDULA Attila: Orden und Auszeichnungen in der ungarischen Heraldik. In: Acta contionis heraldicae municipalis hodiernae anno 1988 in oppido Keszthely. Keszthely. 1990, Festetics-Kastélymúzeum. p. 235-256.
- PANDULA Attila: A Szent István Rend. 225 éve alapították. = Magyar Hírek, 42. 1989. (08. 16.) 14-17., ill. Ld. még ALBRECHT Gyula
- PANDULA Attila: A Szent Korona története. The history of the Saint Crown. Budapest. 1990, Magyar Honvédség Módszertani Központja. 44 p., ill.
- PANDULA Attila: Falerisztikai kongresszus lesz városunkban. = Keszthelyi Hlap, 1. 1989. 10. 4., ill.
- PANDULA Attila: A Toldi Miklós Érdemérem története. In: Olimpiai történeti Tanulmányok. Szerk.: Som Ferenc, Szakály Ferenc. Budapest. 1989, Eötvös Kollégium. 94-106 p., ill.
- PANDULA Attila rec. → FEDER, Klaus; VAJAY Szabolcs
- POLITIKAI kiváltságok. Érdemrendes elvtársak. = HVG, 12. 1990. (01. 27.) 72-73.
- PRO PIIS Meritis nagykereszt. = Új Ember, 46. 1990. (11. 03.) 18. 3.
- RING Gizella: Jelvények 1945 és 1948 között. = MMMÉ, 1985. p. 126-196.
- RING Gizella: A magyarországi dalegyletek jelvényei. = Kiállítás a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumban 1987. május 25-től június 28-ig. Leporello.
- SVOBODA, Ralf → FEDER, Klaus

- SZABÓ Tibor–ZALLÁR Andor: Szent-Györgyi Nobel-érmének története. = Szegedi Egyetem, 27. 1989. 16. (11. 07.) 8.
- SZÉCHÉNYI Ferenc kitüntető érem. = Magyar Nemzet, 52. 1989. 102. (05. 04.) 8.
- SZÖLLÖSY Gábor: Az országos tejelési és tenyésztési díjazások érmei a Magyar Mezőgazdasági Múzeum gyűjteményében. In der Sammlung des Ungarischen Landwirtschaftsmuseum befindlichen Medaillen der Preise für Milchleistung und Kuhzucht. = MMMK, 1988-1989. 1990. 345-359.
res. 358-359
- A TÁNCSEICS Mihály-díj alapításáról a Minisztertanács 30/1990. (II.14.) MT rendelete. = MK, 1990. 14. 294.
- VÁGVÖLGYI László: Kiváló társadalmi munkáért. = Tűzvédelem, 41. 1989. 6. 3.
- VAJAY Szabolcs: A Johannita Rend magyar lovagjai 1854-1987. Genf, 1987. – rec. PANDULA Attila. = HadtörtKözl, 102. 1989. 2. 269-270.
- VEDRES István-émlékérem. = Csongrád m. Hlap, 45. 1988. 294. (12. 10.) 8.
- WAGNER, Jürgen → FEDER, Klaus
- WELNA, Mieczysław: Odznaki pamiatkowe legionistów Polskiego Korpusu Posiłkowego internowanych w obozach na Węgrzech i Czechach. = BMSz, 1988. 4-5. 58-59.

IX. BÁRCÁK, ZSETONOK

- SZÖLLÖSY Gábor: Budapesti ébadóbárcák 1870-1949. = Az Érem, 45. 1989. 2. 13-15.
The dogtags of Budapest in 1870-1949
- TÓTH József: Az abádszalóki zseton. = Éremtani Lapok, 1990. 3. 15-16.
- TÓTH József–ZOMBORI Lajos: A csanádpalotai ÁFÉSZ osztalékbárcái. = Az Érem, 46. 1990. 2. 21-22., ill.
The dividend tokens of the ÁFÉSZ (Co-op) at Csanádpalota
- TÓTH József–ZOMBORI Lajos: An illustrated list of Hungarian telephone tokens. = TAMSJ, 30. 1990. 4. 138-140., ill.
- TÓTH József–ZOMBORI Lajos: Keressük a Hatvani Konzervgyár hiányzó bárcáit. = Az Érem, 46. 1990. 1. 28., ill.
Where are missing tokens of the Hatvan Canning Factory?
- TÓTH József–ZOMBORI Lajos: The numismatics relics of the Izraelitic religious communities in Hungary. = TAMSJ, 30. 1990. 2. 47-51., ill.
- TÓTH József → ZOMBORI Lajos
- ZOMBORI Lajos: Ráckevei hídvámbárca. = Éremtani Lapok, 1990. 2. 16., ill.
- ZOMBORI Lajos: A BARNEVÁL elszámolási bárcái. = Éremtani Lapok, 1990. 4. 26-34., ill.
- ZOMBORI Lajos–TÓTH József: A „Jeton r.t.” The jeton corp. = NK, 88-89. 1989-90. 113-118.
res.: 118.
- ZOMBORI Lajos–TÓTH József: Eine Grubenmarke aus Pécs (Fünfkirchen) aus dem vergangenen Jahrhundert. = GN, 25. 1990. 136. 98., ill.
- ZOMBORI Lajos–TÓTH József: Numizmatikai emlékeink – a tejipari bárcák. = Tejipar, 39. 1989. 2. 37-40.
- ZOMBORI Lajos–TÓTH József: Az Ósbudavár bárcája az Ezeréves Kiállításon. = Honismeret, 17. 1989. 2. 18-19.
- ZOMBORI Lajos–TÓTH József: A soproni izraelita hitközség újabb bárcája. = Soprszele, 43. 1989. 2. 173., ill.
- ZOMBORI Lajos–TÓTH József: Supplementum medicinae in nummis. = OrvKözl. 33. 1987. 1-4. 319-324.
res. 324.
- ZOMBORI Lajos → TÓTH József

X. HAMISÍTÁS

- A.A.: Vigyázat, hamis! Grant helyt cserélt Lincolnnal. = Népszabadság, 48. 1990. 110. (05. 12.) 18.
- BÍRÓNÉ SEY Katalin: Római pénzek egykorú hamisítványai a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában. II. rész.
Zeitgenössische Fälschungen römischer Münzen im Münzkabinett des Ungarischen Nationalmuseums. = NK, 88-89. 1989-90. 55-62. t. 9-10.
res.: 62.
1. rész. = uo. 86-87. 1987-88. 49-53. res.: 54.
- BÍRÓNÉ SEY Katalin: Zeitgenössische Fälschungen antiker Münzen im Karpatenbecken. In: Proceedings of the Int. Num. Symposium. Budapest. 1980, Akad. K. – rec. FRANKE, Peter. = HBN, 33-35. 1979-81. 1989. 302.; KLOSE, Dietrich. = JNG, 36. 1989. 170.
- B.Sz.P.: Pénzhamisítók Kubában. = Népszabadság, 47. 1989. 72. (03. 25.) 11.
- FÉNYMÁSOLT ezerek. = Magyar Nemzet, 53. 1990. 180. (08. 02.) 8.
- FORINTHAMISÍTÓK pedig nincsenek? = Magyar Hlap, 22. 1989. 16. (01. 19.) 5.
- FRANKE, Peter rec. → BÍRÓNÉ SEY Katalin
- GEDAI István: Royal counterfeits of Hungarian coins. = Press, 1988. 4. 2-13.
- Gy.S.: Pénzhamisítókát leplezték le Frankfurtban. = Népszabadság, 47. 1989. 80. (04. 06.) 13.
- HAMIS dollárok Szabadkán. = Délmagyarország, 80. 1990. 10. (05. 12.) 12.
- HAMIS forintok, dollárok... = Magyar Nemzet, 53. 1990. 185. (08. 08.) 6.
- HAMIS huszasok. = Magyar Hlap, 22. 1989. 18. (01. 21.) 7.
- HAMIS százjüanosok. = Délvilág, 47. 1990. 107. (05. 09.) 8.
- HAMIS százmárkások Csongrádban. = Csongrád m. Hlap, 47. 1990. 13. (01. 16.) 4.; Népszabadság, 48. 1990. 13. (01. 16.) 10.
- KLOSE, Dietrich rec. → BÍRÓNÉ SEY Katalin
- KÖHEGYI Mihály: Egy-, öt-, és tízforintos hamis bankjegyek Zágrábban 1864-ben. = Éremtani Lapok, 1990. 3. 15.

- LEBUKOTT az ügyes kezű lakatos. = Népszava, 117. 1989. 91. (04. 19.) 12.
 Ez a MÁRKA hamis. = Tallózó, 1990. 28. (02. 09.) 282.
 MEGKEZDŐDÖTT az ezresfoltozók pere. = Magyar Hlap, 22. 1989. 6. (01. 07.) 9.
 ZOMBORI Lajos: Újabb hamis konvenciók 20-krajcárosok. = Az Érem, 46. 1990. 2. 16-18., ill.
 New conventional 20 kr forgeries

XI. ÉREMLELETEK

- [AUSZTRIA, Deutschaltenburg] GÖBL, Robert: Grabungen im Legionslager Carnuntum 1968-1978. Die Fundmünzen der römischen Zeit in Österreich. Sonderpublikation. Wien. 1987, Öst.Akad.d.Wiss. 29 p., 8 t. - rec. FITZ Jenő. = NK, 88-89. 1989-90. 154.
 [AUSZTRIA, Haimburg] GÖBL, Robert: Der norische Tetradrachmenfund 1972 aus Haimburg in Kärnten. - rec. BÍRÓNÉ SEY Katalin. = NK, 88-89. 1989-90. 150.
 [AUSZTRIA, Kärnten] SCHMIDT-DICK, Franziska: Die Fundmünzen der römischen Zeit in Österreich. Abteilung II/3 Kärnten. Wien. 1989, Öst.Akad.d.Wiss. 430 p., 39 t., 1 térkép. - rec. BÍRÓNÉ SEY Katalin. = NK, 88-89. 1989-90. 154.
 BÍRÓNÉ SEY Katalin rec. → AUSZTRIA, Haimburg; AUSZTRIA, Kärnten
 FITZ Jenő rec. → AUSZTRIA, Deutschaltenburg
 [CSEH ÉS SZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG] KREJCIK, Tomas: Moravské nálezy mincí predbelohorského obdobi (1526-1618). Die mährischen Münzfunde der Zeit vor der Schlacht auf dem Weissen Berg (1526-1618). = NSbor, 18. 1989. 117-135. res. 134-135.
 [CSEH ÉS SZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG, Vel'ky Bytrec] PIETA, Karol-KOLNÍKOVÁ, Eva: Druhy hromadny nález keltských mincí z Dolné Kubina - Velkého Bysterca. = Slovenska Archeologia, 1986. 383-408. - rec. KÖHEGYI Mihály. = Az Érem, 45. 1989. 2. 15.
 KÖHEGYI Mihály rec. → CSEH ÉS SZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG, Velky Bysterec
 KOLNÍKOVÁ, Eva → CSEH ÉS SZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG, Velky Bysterec
 [JUGOSZLÁVIA, Svetozarevo] CRNOBRNJIA, Nikola A.: Ostova rimskog novca iz Svetozareva. Svetozarevo. 1987, 74 p., 9 t. - rec. KÖHEGYI Mihály. = Az Érem, 45. 1989. 2. 10.
 KÖHEGYI Mihály rec. → JUGOSZLÁVIA, Svetozarevo
 [LENGYELORSZÁG] KOLENDO, Jerzy - MECLEWSKA, Marta: Nieznane znaleziska monet ze zbiorów Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk opracowane przez Joachima Lelewela. The unknown finds of medieval, and modern coins in the collection of the Warsaw Society of Friends of Sciences elaborated by Joachim Lelewel. = WN, 31. 1987. 3. 145-161. res. 161.
 [LENGYELORSZÁG] MIKOŁAJCZYK, Andrzej: Hungarian coins in the Polish medieval and modern finds. Magyar pénzek a középkori lengyel éremleleteken. = NK, 88-89. 1989-90. 77-84. res.: 83-84.
 [LENGYELORSZÁG] PASZKIEWICZ, Borysz: Znaleziska sredniowieczne i nowozytne w zbiorze i archiwum panstwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Medieval and modern findings in the collection and archival material of the State Archeological Museum in Warsaw. = WN, 32. 1988. 3-4. 215-241. res.: 241.
 [MAGYARORSZÁG] BÍRÓNÉ SEY Katalin-LÁNYI Vera: Fundmünzbericht 1984. = AAH, 41. 1989. 1-4. 509-526.
 [MAGYARORSZÁG] TORBÁGYI Melinda: Egy ismeretlen lelőhelyű dyrrhachiumi éremkincs Magyarországról. Ein Dyrrhachiumer Münzschatz aus Ungarn mit unbekanntem Fundort. = NK, 88-89. 1989-90. 3-12. t. 1-5. res.: 12.
 [MAGYARORSZÁG, Balácsa] BÍRÓNÉ SEY Katalin: Az újabb balácsai ásatások éremanyaga. = Balácsai Közlemények, 1. 1989. 95-108.
 [MAGYARORSZÁG, Bogyiszló] KÖHEGYI Mihály-NAGY Ádám: Bogyiszlói pénzelet a XVII. század végéről és gazdasági háttere. = BBÁMÉ, 14. 1988. 339-370.
 [MAGYARORSZÁG, Debrecen] KAHLER Frigyes: Debrecen Batthány utcai lelet. = NK, 88-89. 1989-90. 144-145.
 [MAGYARORSZÁG, Debrecen] KAHLER Frigyes: Debrecen Pallag. = NK, 88-89. 1989-90. 146.
 [MAGYARORSZÁG, Debrecen] KAHLER Frigyes: Debrecen - régi katolikus temető. = NK, 88-89. 1989-90. 145.
 [MAGYARORSZÁG, Debrecen] KAHLER Frigyes: Debrecen - Vendég utca. = NK, 88-89. 1989-90. 146.
 [MAGYARORSZÁG, Esztergom] Komárom megye. Közli Kőhegyi Mihály. = NK, 88-89. 1989-90. 147.
 [MAGYARORSZÁG, Fejér megye] Die FUNDMÜNZEN der römischen Zeit in Ungarn. Hrsg. von Jenő FITZ. Bd. 1. Komitat Fejér, zsgst. von Vera LÁNYI. Budapest, Bonn. 1990, Habelt, Kultura. 439 p., 8 t. - rec. REDŐ Ferenc. = NK, 88-89. 1989-90. 154-155.
 [MAGYARORSZÁG, Gőr] HETVENHÁROM ezüst dénárt találtak Góron. = Magyar Hlap, 1989. (06. 27.) 6.
 [MAGYARORSZÁG, Kajárpéc] POKOLFADOMBI pénzérmék. Rendszerezik a kajárpéci leleteket. = Népszava, 1990. (04. 23.) 5.
 [MAGYARORSZÁG, Letenye Zala megye. Összeáll. KÖHEGYI Mihály. = NK, 88-89. 1989-90. 147.
 [MAGYARORSZÁG, Nagyszékely] EZÜSTKINCS Nagyszékelyből. = Népúság (Tolna), 1990. (04. 11.) 4.
 [MAGYARORSZÁG, Nagyvenyim] FITZ Jenő: Antoninianus éremlelet Nagyvenyimből. Ein Antoninianus-Münzfund aus Nagyvenyim. = NK, 88-89. 1989-90. 13-39. res.: 39.
 [MAGYARORSZÁG, Ozora] ÉREMLELET Ozorán. = Délmagyarország, 79. 1989. 303. (12. 22.) 1.

- [MAGYARORSZÁG.] Pákozd – Belsőhegy. Fejér-megye. Közli KÖHEGYI Mihály. = NK, 88-89. 1989-90. 147-148.
- [MAGYARORSZÁG, Szolnok megye] MÜNZEN. In: Vaday Andrea: Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. = Antaeus Communicationes ex Instituto Archaeologico Acad. Scientiarum Hungaricae, 17-18. 1988-89. 186-187.
- [MAGYARORSZÁG, Szolnok megye] TÁLAS László: Újabb XVI. századi éremkincsletek Szolnok megyéből. Erneute Münzenschatzfunde aus dem 16. Jahrhundert im Bezirk Szolnok. = SzmMÉ, 7. 1984-88. 1990. 213-229., ill.
- [MAGYARORSZÁG, Szőreg] NAGY Ádám: Egy pénzlelet sorsa Szőregen 1837-ben. = MFMÉ, 1988. 1. 387-393.
- [MAGYARORSZÁG, Tác] FÜLÖP Gyula: Újabb bizánci éremlelet Tácról. = Alba Regia, 23. 1987. 243-244., ill.
- [MAGYARORSZÁG, Tokorcs] BÍRÓNÉ SEY Katalin–MEDGYES Magdolna: A tokorcsi késő római lelet. Szombathely. post 1986, Savaria Múzeum. 4 p. Kiállítási kísérő.
- [MAGYARORSZÁG, Várdomb. Tolna megye. Közli GAÁL Attila. = NK, 88-89. 1989-90. 148.
- FITZ Jenő → MAGYARORSZÁG, Fejér megye, FUNDMÜNZEN
- LÁNYI Vera → MAGYARORSZÁG, BÍRÓNÉ SEY Katalin; MAGYARORSZÁG, Fejér megye, FUNDMÜNZEN
- MEDGYES Magdolna → MAGYARORSZÁG, Tokorcs, BÍRÓNÉ SEY Katalin
- NAGY Ádám → MAGYARORSZÁG, Bogyiszló, KÖHEGYI Mihály
- REDŐ Ferenc rec. → MAGYARORSZÁG, Fejér megye, FUNDMÜNZEN
- [NÉMETORSZÁG, Herborn] KLÜSSENDORF, Niklot: Der Münzschatz von Herborn zur Kipperzeit in der Grafschaft Nassau – Dillenburg. Marburg. 1989. Elmert. 201 p., 20 t. – rec. BUZA János: = NK, 88-89. 1989-90. 158-159.
- BUZA János rec. → NÉMETORSZÁG, Herborn, KLÜSSENDORF
- [ROMÁNIA, Erdély, Torda] KÖHEGYI Mihály: A Tordán 1859-ben előkerült római éremlelet. = Éremtani Lapok, 1990. 4. 36.
- [SZOVJETUNIÓ, Huszt] FOMIN, Aleksey Vladimirovich–KOVÁCS László: The tenth century Máramaros county („Huszt”) dirham hoard. Budapest. 1987, Magyar Numizmatikai Társulat. 80 p., 21 t. – rec. METCALF, D.M. = NC, 149. 1989. 269-270.; SKAARE, Kolbjørn. = NK, 88-89. 1989-90. 156-157.
- KOVÁCS László → SZOVJETUNIÓ, Huszt, FOMIN, A.V.
- METCALF, D.M. rec. → SZOVJETUNIÓ, Huszt, FOMIN, A.V.
- SKAARE, Kolbjørn rec. → SZOVJETUNIÓ, Huszt, FOMIN, A.V.
- [TÖRÖKORSZÁG, Elmeli] Az ÉVSZÁZAD lelete. = Éremtani Lapok, 1990. 2. 17-19.

XII. NUMIZMATIKUSOK, GYŰJTŐK

- [ALFÖLDI András] Balogh Gyula: Alföldi András emlékezete. = Magyar Nemzet, 52. 1989. 57. (03. 08.) 8.
- [CSILLAG Ferenc] Makai Ágnes: Csillag Ferenc (1907-1989). = NK, 88-89. 1989-90. 143-144., ill.
- [CSILLAG Ferenc] Rádóczy Gyula: Csillag Ferenc (1907-1989.) – Az Érem, 45. 1989. 1. 1.
- [GEDAI István] Rehabilitáció. = Éremtani Lapok, 1990. 1. 36-37.
- [HUSZÁR Lajos] K.K.: Huszár Lajos (1906-1987). = OrvKözl, 33. 1987. 1-4. 359.
- [HUSZÁR Lajos] M.E.: Dr. Huszár Lajos sírkőavatása. = Éremtani Lapok, 1990. 3. 21.
- [HUSZÁR Lajos] S.S.: Lajos Huszár 1906-1987. = WN, 31. 1987. 1-2. 126.
- [HUSZÁR Lajos] Rehabilitáció. = Éremtani Lapok, 1990. 1. 36.
- [KÁPLÁR László] SALTZER Ernő: Serlegvacsorai megemlékezés néhai dr. Káplár Lászlóról. = Éremtani Lapok, 1990. 4. 43-45.
- [LEÁNYFALUSI Károly] Fülöp Sándor: A pénz, és az ő szépsége. = Bácskapocs, 1990. (10. 12.) 20.
- ÖLCER, Cüneyt. = Éremtani Lapok, 1990. 1. 21.
- [PROCOPIUS Béla] Ismeretlen fényképész: A Procopius család. = Új Tükör, 26. 1989. 38. (09. 17.) 9.
- [SÜLE Tamás] S.Zs.: Orvostörténelem érmeiken. A szenvedélyes gyűjtés eredménye. = Új Dunántuli Napló, 1990. (10. 31.) 9.

XIII. MÚZEUMOK, GYŰJTEMÉNYEK, SZERVEZETEK

- GARAMI Erika: A Magyar Nemzeti Bank Bankjegy- és Éremgyűjteménye. = Éremtani Lapok, 1990. 3. 5-7.
- GEDAI István: International Numismatic Commission. Nemzetközi Numizmatikai Bizottság. = Éremtani Lapok, 1990. 4. 11-22.
- [MÉE Tatabányai Csoport] Köszöntjük a MÉE Tatabányai Csoportját. = Éremtani Lapok, 1990. 3. 21.
- NÉMETH Ferenc: Holt pénzék kincstára. = Népszabadság, 1989. (12. 09.) 9.
- RÁDÓCZY Gyula: Társulati élet. 1988-89. = NK, 88-89. 1989-90. 179-180.
- RÁDÓCZY Gyula rec. → WEBER-HUG, Christine
- SCHÖFFER Jenő: A legelterjedtebb gyűjtőszervezet: a numizmatika. = Petőfi Népe, 1989. (11. 11.) 6.
- SZABÓ Lajos, H.: Húsz éves a szervezett éremgyűjtés Pápán 1970-1990. A Magyar Éremgyűjtők Egyesülete pápai csoportjának története. Pápa. 1990, MÉE Pápai Csoportja. 64 p., ill.
- WEBER-HUG, Christine: Die Geschichte der Schweizerischen Numismatischen Gesellschaft 1879-1979. = SchNR, 58. 1989. 82 p., ill. – rec. RÁDÓCZY Gyula. = NK, 88-89. 1989-90. 163.

XIV. KIÁLLÍTÁSOK, RENDEZVÉNYEK

- BAKONY-vidéki éremgyűjtők találkozója. = Napló, Veszprém, 1990. 04. 21.
- [BÉCS Collegium Hungaricum] Ime, az első 5000 forintos. Mátyás király pénzei Bécsben. = Reform, 1990. (04. 06.) 8., ill.

- CSÚCS Ferenc műalkotásaiból nyílt kiállítás Szentesen augusztus 12-én. = Délvilág, 47. 1990. 183. (08. 06.) 8.
- ÉREMKIÁLLÍTÁS Pécsen. = Éremtani Lapok, 1990. 3. 17.
- FALERISZTIKAI kongresszus. = Magyar Nemzet, 52. 1989. 273. (11. 20.) 7.
- FERENCZY Béni emlékkiállítás. = Éremtani Lapok, 1990. 3. 18.
- GARAMI Erika: Numizmatikai kiállítások. = Forint, 40. 1990. 3-4. 17-19., ill. Tart.: Hazatért numizmatikai hungarikák; Az értékpapírok világa; Ferenczy Béni; Side
- GARAMI Erika: Tóth Sándor kiállítása Nyíregyházán. = Forint, 39. 1989. 1. 15.
- GOEBEL, Herbert: 6. Numizmatikai Nyári Egyetem Keszthely. (6. Numismatische Sommeruniversität in Keszthely) 1. bis 4. Juni 1989. = GN, 24. 1989. 133. 254.
- GOEBEL, Herbert: Zwei numismatische Veranstaltungen in Ungarn. a, 7. Numismatische Sommeruniversität in Keszthely. b, Symposium in Székesfehérvár aus Anlass des 500. Todestages von König Matthias Corvinus. = GN, 25. 1990. 140. 355-356.
- HAZATÉRT numizmatikai hungarikák. = Éremtani Lapok, 1990. 1. 31-32., ill.
- [KISS György] Domokos László: Kiss György érmei Makón. = Csongrád m. Hlap, 46. 1989. 270. 2.
- MAGYAR aranypénzek Milánóban. = Éremtani Lapok, 1990. 2. 37-38.
- A MAGYAR Éremgyűjtők Egyesületének XX. vándorgyűlése. Pápa, 1990. augusztus 10-12. = Éremtani Lapok, 1990. 3. 19-20.
- MÁTYÁS király emlékkiállítás Ausztriában. = Éremtani Lapok, 1990. 1. 35.; Matthias Corvinus Ausstellung in Wien. = MÖNG, 30. 1990. 2. 37.
- MÁTYÁS király pénzverése, Kolozsvár. = Éremtani Lapok, 1990. 4. 40.
- NAGY László: Az értékpapírok világa. = Éremtani Lapok, 1990. 1. 35.
- NUMIZMATIKAI híros nap. = Petőfi Népe 44, 1989. (07. 21.) 8.; 45. 1990. 174. (07. 26.) 6.; Vasárnapi Hírek, 1989. (07. 23.) 9.
- NUMIZMATIKAI kiállítás a Nemzeti Galériában. = Éremtani Lapok, 1990. 3. 18.
- NUMIZMATIKAI Nyári Egyetem Keszthelyen, 1990. = Zalai Hlap, 1990. (05. 28.) 6.
- OBULUSOK, dukátok, tallérok. = Népszava, 1990. (04. 27.) 6.
- ORSZÁGOS éremgyűjtő találkozó Fehérváron. = Fejér m. Hlap, 1990. (05. 17.); 05. 21.
- POPOVICS Lőrinc kiállítása. = Délmagyarország, 79. 1989. 289. (12. 06.) 5.
- SIDE azt jelenti gránátalma: Numizmatikai kiállítás a Nemzeti Múzeumban. = Petőfi Népe, 1990. (06. 22.) 6.
- SIDE (Dél-Törökország). Egy antik görög város éremverése és története. Saarbrücken. 1990. Ókortörténeti Tanszék. 24 p., ill. Kiállítási vezető.
- [SIDE] Gedai István: Bevezetés. In Side. Egy antik görög város éremverése és története. Kiállítási katalógus. Budapest. Magyar Nemzeti Múzeum, 1990. p. 2-3.
- TORBÁGYI Melinda: SIDE. = Éremtani Lapok, 1990. 1. 33-34.
- SZABÓ Gábor szobrászművész kiállítása, Vác, 1988. március 17-től 1988. április 29-ig. Kiállítási leporello.
- SZÜKSÉGÉPÉNY kiállítás Pécsen. = Éremtani Lapok, 1990. 3. 17.
- TÓTH Sándor Érmek a Fekete-Házban. = Csongrád m. Hlap, 46. 1989. 273. (11. 17.) 8.; Délmagyarország, 79. 1989. 273. (11. 17.) 8.; Határ Szél 1. 1989. 30. (11. 17.) 20.; Hétfői Kelet-Magyarország, 46. 1989. 269. (11. 13.) 5.
- TÖRTÉNELMI bankók. Bázik László György papírpénz gyűjteménye Keszthelyen a Balatoni Múzeumban. = Zalai Hlap, 1990. 06. 04. 8.
- VAJDA György: A VII. Országos Érembiennálé megnyitója. SoprSzle, 44. 1990. 2. 167-173., ill.
- VAMOSI László numizmatikai gyűjteménye: „Gyűjtők-gyűjtemények”. Tata, 1989. augusztus 4–szeptember 4. Kiállítási leporello.

XIV. TECHNIKA

- ARANYKERESŐ varázspálca. = Csongrád m. Hlap, 46. 1989. 303. (12. 22.) 8.
- BUZA János: A numizmatika és a számítógépek – Numismatisches EDV-Kolloquium in der Staatlichen Münzsammlung München – 1989. november 21-23. = NK, 88-89. 1989-90. 141-142.
- CASPAR, Helmut: Münztechnik auf Münzen und Medaillen. Berlin, 1984. 204 p., 27 t. – rec. KÖHEGYI Mihály. = Az Érem, 45. 1989. 2. 10.
- COMPUTERTECHNIKA a numizmatika szolgálatában. = Éremtani Lapok, 1990. 1. 30.
- KÖHEGYI Mihály rec. → CASPAR, Helmut
- PÉNZVIZSGÁLÓ „ceruza” Izraelből. = Délmagyarország, 80. 1990. 15. (01. 18.) 1., ill.
- PÉNZVIZSGÁLÓ szupergép. = Petőfi Népe, 44. 1989. 20. (01. 27.) 3.
- VALUTAVIZSGÁLÓ ceruzák. = Petőfi Népe, 1990. (06. 26.) 5.

XV. CÍMERTAN

- RAYMAN János: Egy ólombulláról, avagy hogyan lehet egy címert meghatározni. = Éremtani Lapok, 1990. 3. 7-9.
- SOÓS Ferenc: Lotharingiai Ferenc tallérjának címei. = Az Érem, 46. 1990. 1. 13-16., ill.
The arms of Franz of Lorraine's thalers
- SOÓS Ferenc: Milyen címerek vannak Brandenburgi Katalin aranyforintján. = Az Érem, 46. 1990. 2. 19-20.
The coat-of-arms on the gold florin of Katharine of Brandenburg.

XVI. EGYÉB

- BÉLYEGLEXIKON.** Szerkesztő Surányi László. Budapest, 1988. 669 p., ill. – rec. KUPA Mihály; KUPA Mihály Tamás, = NK, 88-89. 1989-90. 162-163.
- BODA András, S.: Szakítás jövőreménnyel. = Népszava, 117. 1989. 257. (10. 31.) 7.
- Egy **DOLLÁRÉRT** 990 ezer. = Népszava, 117. 1989. 100. (07. 10.) 12.
- GORBI** négyzetet keres. = HVG, 12. 1990. (06. 30.) 61.
- G.Zs. A forint szállítása az áru szállításától függ. Az MNB válasza a Lengyel Nemzeti Banknak. = Népszabadság, 47. 1989. 159. (07. 08.) 4.
- KÖHEGYI Mihály: Bajza József bírálata Luzenbacher János: „A szerb zsupánok, királyok és csárok pénzei” c. könyvéről. = Az Érem, 45. 1989. 1. 32-35.
- The criticism of József Bajza on the book of János Luczenbacher „The coins of Serbian district magistrates, kings and tsars.”
- KÖHEGYI Mihály rec. → NUMISMATICS
- KUPA Mihály rec. → **BÉLYEGLEXIKON**
- MAYER Ferenc: Hol van Mateócz? = Az Érem, 45. 1989. 2. 35.
- Where is Mateócz?
- NUMISMATICS in Czechoslovakia. Ed. Eva Kolnikova. Nitra, 1986. 120 p. – rec. KÖHEGYI Mihály. = Az Érem, 45. 1989. 2. 20.
- NUMIZMATIKAI** anyagaink külföldön. = Éremtani Lapok, 1990. 2. 28-31.
- NUMIZMATIKAI** műhely. Pénzverde Egerben. = Esti Hlap, 1990. (05. 24.) 6.
- POGÁNY Ágnes: From the cradle to the grave? Banking and industry in Budapest in the 1910s and 1920s. = JEEH, 18. 1989. 3. 529-549.
- TAKÁCS Béla: Pénzváltó. Foglalkozások a Bibliában. = Reformátusok Lapja, 33. 1989. 37. (09. 10.) 7.
- T.B.: Vámszedő. Foglalkozások a Bibliában. = Reformátusok Lapja, 33. 1989. 39. (09. 24.) 7.
- VOZÁR, Jozef: Dejiny baníctva na Slovensku do roku 1918 v Slovenskej historiografii z rokov 1919-1982. = Zborník Slovenského Banského Múzea, 13. 1987. 33-74.
- Die Geschichte der Bergbau in der Slowakei bis 1918 in der slowakischen Historiographie der Jahre 1919-1982.

Baloghné Ábrányi Hedvig

Magyar Numizmatikai Társulat

H-1085 Budapest VIII. Csepreghy u. 4.

Társulati élet 1990/91

1990

KRÓNIKA

Rendes évi közgyűlésünket február 8-án tartottuk a Magyar Tudományos Akadémia Felolvasó Termében. A múlt évi közgyűlési határozat értelmében a jövőben minden közgyűlésen egy tudományos előadásnak is el kell hangzania. Jelen esetben Bíróné Sey Katalintól hallottunk előadást „Hun és bizánci kapcsolatok az V. században a numizmatika tükrében” címmel.

Választmányi üléseinket január 24-én, június 6-án és szeptember 26-án tartottuk, bár a következő évi januári választmányi ülés is ide sorolandó lenne, mint a közgyűlést előkészítő választmányi ülés, de időhiány miatt nem tudtuk ezt már ez évben megtartani.

Havonta megrendeztük a szokásos előadóüléseinket, ahol a következő előadásokat hallhattuk:

- január 18. *Fitz Jenő*: A III. századi római pénzforgalom kérdései.
- február 22. *Baloghné Ábrányi Hedvig*: A Magyar Numizmatikai Társulat kiadói tevékenysége 1901-1976.
- március 22. *Kupa Mihály*: A Szovjetunió hadifogolytábor pénzei.
- április 19. *Kőhegyi Mihály*: Római pénzek a származék kezén.
- május 17. *Csoma Zsigmondné*: Jótékonyági és szociális tevékenységek numizmatikai emlékei.
- szeptember 13. *Darvas Árpád*: Gondolatok a leendő új papírpénzekről.
- október 11. *Molnár László*: Gondolatok a leendő új fémpénzekről.
- november 15. *Vértés László*: A 85 éves Csúcs Ferenc művészete.
- december 13. *Bakos Miklós*: Valerianus és Gallienus eddig ismeretlen sesterciusai.

Május 19-én a Magyar Éremgyűjtők Egyesületének Fejér Megyei Szervezetével közösen rendeztük meg Székesfehérváron, külföldi előadók és érdeklődők részvételével, az Alba Regia Napok keretén belül, Hunyadi Mátyás királyunk halálának 500. évfordulója alkalmából ünnepi előadóülésünket, amelyen a következő előadások hangzottak el:

Kubinyi András: Gazdaságtörténeti problémák Mátyás uralkodása idején.

Peter Hyross: Szlovákia Corvin Mátyás uralkodása idején.

Rádóczy Gyula: Mátyás király pénzreformjai.

Marián Bovan: Corvin Mátyás körmozbányai denárai.

Helmut Jungwirth: III. Frigyes császár pénzverése.

Székely György: Pénzforgalom Magyarországon Mátyás király korában.

Ján Hunka: Corvin Mátyás pénzeinek szlovákiai leletei.

Karl Schulz: III. Frigyes császár és a Habsburgok első személyi érmei.

Az előadók nemzetiségi összetétele és az előadások témaköre jól tükrözte Hunyadi Mátyás birodalmának kiterjedését.

Egy héttel később a Magyar Éremgyűjtők Egyesületének Keszthelyi Csoportjával közösen rendeztük meg az immár hagyományos Keszthelyi Numizmatikai Nyári Egyetem előadásait. Jelen esetben is mind az előadók, mind az érdeklődők sorában külföldieket is találhattunk. Az előadások a következők voltak:

Garami Erika: Emissziótörténet Mária Terézia konvenciójától az 1848/49-es szabadságharcig.

Nagy Ádám: Az 1848/49-es szabadságharc pénzei és pénzügyei.

Pandula Attila: Kulturális kitüntetések az Osztrák-Magyar Monarchia és a Horthy korszak idején.

Székely György: Pénzverés a XV. századi Magyarországon.

Helmut Jungwirth: III. Frigyes pénzverése.

Slobodan Sreckovic: Az Oszmán Birodalom balkáni pénzverése I. Szulejmán korában.

Torbágyi Melinda: Görög pénzverés a Római Császárkorban.

Bakos Miklós: Diocletianus pénzreformja és az I. tetrarchia follisai.

Kovács László: Idegen pénzek a honfoglaló magyarok sírjaiban.

Október 11-én került sor a Farkasréti Temetőben Dr. Huszár Lajos, egykori tiszteletbeli elnökünk sírköavatására, amelyen emlékbeszédet Dr. Fitz Jenő, Társulatunk elnöke tartott.

Ez évben teljesülhetett egy régi vágyunk is: most már nemesak másológépe van a Társulatunknak, de a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával számítógépet is vásárolhattunk.

A serlegvacsorai megemlékezést Saltzer Ernő tartotta Káplár László tagtársunkról, aki korábban Társulatunk másodtitkára is volt. Saltzer Ernő betegsége miatt az emlékbeszédet Fitz Jenő, Társulatunk elnöke olvasta fel.

KÖNYVTÁR

Könyvtárunk állománya az év folyamán 192 egységgel gyarapodott. Ebből a könyvanyag vásárlás útján 11 darabbal, cserekapcsolatok révén 46 darabbal, ajándékozás folytán pedig 33 darabbal szaporodott. A 91 évfolyammal gyarapodott folyóiratokat továbbra is cserekapcsolataink révén szereztük be. Egyéb dokumentum 11 db. Cserekapcsolataink száma jelenleg 80.

TAGLÉTSZÁM

Taglétszámunk az év elején 389 fő volt. Az év folyamán belépett 10 fő, létszámcsökkenés pedig 43 fő volt. Ennek megoszlása a következő: meghalt 4 fő (Boltizár Endre, Felber Ödön, Kovács László és Mozsgai József), kilépett 13 fő, törölve 22 fő. Így a taglétszámunk az év végére 360 főre csökkent.

1991

KRÓNIKA

Ez évi tisztújító közgyűlésünket február 7-én, a Magyar Tudományos Akadémia Nagytermében tartottuk meg, amelynek eredménye a következő volt.

Elnök: Dr. Fitz Jenő

Alelnökök: Dr. Bakos Miklós, Dr. Kőhegyi Mihály

Főtitkár: Dr. Rádóczy Gyula

Főtitkár helyettes: Vadász György

Számvizsgáló Bizottság: Leányfalusi Károly (elnök), Saltzer Ernő, Soós Ferenc.

Választmányi tagok: Beszeda Róbert, Czuppon Zoltán, Gosztanyi József, Dr. Grád Gusztáv, Dr. Redő Ferenc, Madarász Ferenc, Dr. Mészáros István, Dr. Nagy Ádám, Dr. Óvári Ferenc, Soltész Ferenc, Dr. Stirling János, Dr. Székely György, Thúróczy Rezső, Dr. Zombori Lajos.

A Numizmatikai Közlöny szerkesztője: Dr. Bíróné Dr. Sey Katalin

Az Évkönyv szerkesztője: Dr. Torbágyi Melinda

A munkacsoportok vezetői: Dr. Grád Gusztáv (római), Czuppon Zoltán (középkor), Dr. Kupa Mihály (papírpénz), Gosztanyi József (emlékérem), Madarász Ferenc (kitüntetés).

A közgyűlésen Dr. Gedai István „Magyar arany pénzverés a XI. században” címmel tartott előadást.

Választmányi üléseinket január 16-án, március 10-én, május 27-én, szeptember 17-én és november 13-án tartottuk.

Az év folyamán még egy közgyűlésre került sor: Társulatunk 90 éves fennállása alkalmából a Magyar Tudományos Akadémia Felolvasótermében szeptember 26-án tartott Ünnepi Közgyűlésre, amelyen a következő előadások hangzottak el:

Dr. Kubinyi András: Ár- és bérvizonyok a pénztörténet tükrében a XV–XVI. század fordulóján.

Dr. Helmut Jungwirth: Történeti és pénzforgalmi fejlődés, osztrák pénzvizonyok a XV. században.

Dr. Jiří Sejbal: Magyar pénzek forgalma morva területen.

Dr. Székely György: Ezüstpénzverés helye és szerepe a későközépkori magyar pénzrendszerben és pénzforgalomban.

Dr. Papp Ferenc: Pénzforgalom a XV. századi Erdélyben.

Az előadások után a Magyar Tudományos Akadémia Tudósklubjában Társulatunk állófogadást adott, amelyen Székely Dénes, a Magyar Éremgyűjtők Egyesületének elnöke mondott pohárköszöntőt.

A következő napon délelőtt a gorsiumi ásatásokat tekintettük meg Fitz Jenő elnökünk kalauzolásával, délután pedig a székesfehérvári éremgyűjtőket látogattuk meg. A harmadik (szombati) napon délelőtt a Magyar Éremgyűjtők Egyesületében találkoztunk, délután pedig a Társulatunk könyvtárában megrendezett kiállítást nyitotta meg Kőhegyi Mihály alelnökünk. A kiállítás 2 részből állt: 1. Társulatunk nyomtatott kiadványai, amelyet Dr. Baloghné Ábrányi Hedvig könyvtárosunk rendezett, 2. Társulatunk emlékérméi, amelyet Gosztanyi József tagtársunk rendezett.

A szokásos havonkénti előadóüléseinket is megrendeztük, amelyeken a következő előadások hangzottak el:

január 17. *Rádóczy Gyula:* Weszerle Józsefről és az érmészeti tábláiról, a reprint kiadás kapcsán.

február 21. *Kubinyi András:* Hunyadi Mátyás pénzreformjának gazdasági hatása.

március 25. *Székely György:* Almásy bankók és hamisítványaik.

április 18. *Pandula Attila:* Szent István Rend a két világháború között.

május 16. *Zombori Lajos:* Az osztrák-magyar konvenciók 20 krajcárosok változatai.

október 17. *Pallós Lajos:* Fejezetek a magyar értékpapír történetéből.

november 14. *Szemán Attila:* Bányapénzek.

december 12. *Hegedüs Zoltán:* A császárkori sestertiusok pénzveréstechnikai vizsgálata.

Sajnos a már hagyományos Keszthelyi Numizmatikai Nyári Egyetem előadásai ez évben elmaradtak, rendezőjének váratlan halála miatt. Ezzel szemben Társulatunk és a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Székesfehérvári Csoportjának közös numizmatikai előadásait az Alba Regia Napok keretén belül, az idén is megrendeztük május 19-én.

Az ez évi serlegvacsorai megemlékezést Társulatunk elnöke Fitz Jenő tartotta Zimmermann Lajosról.

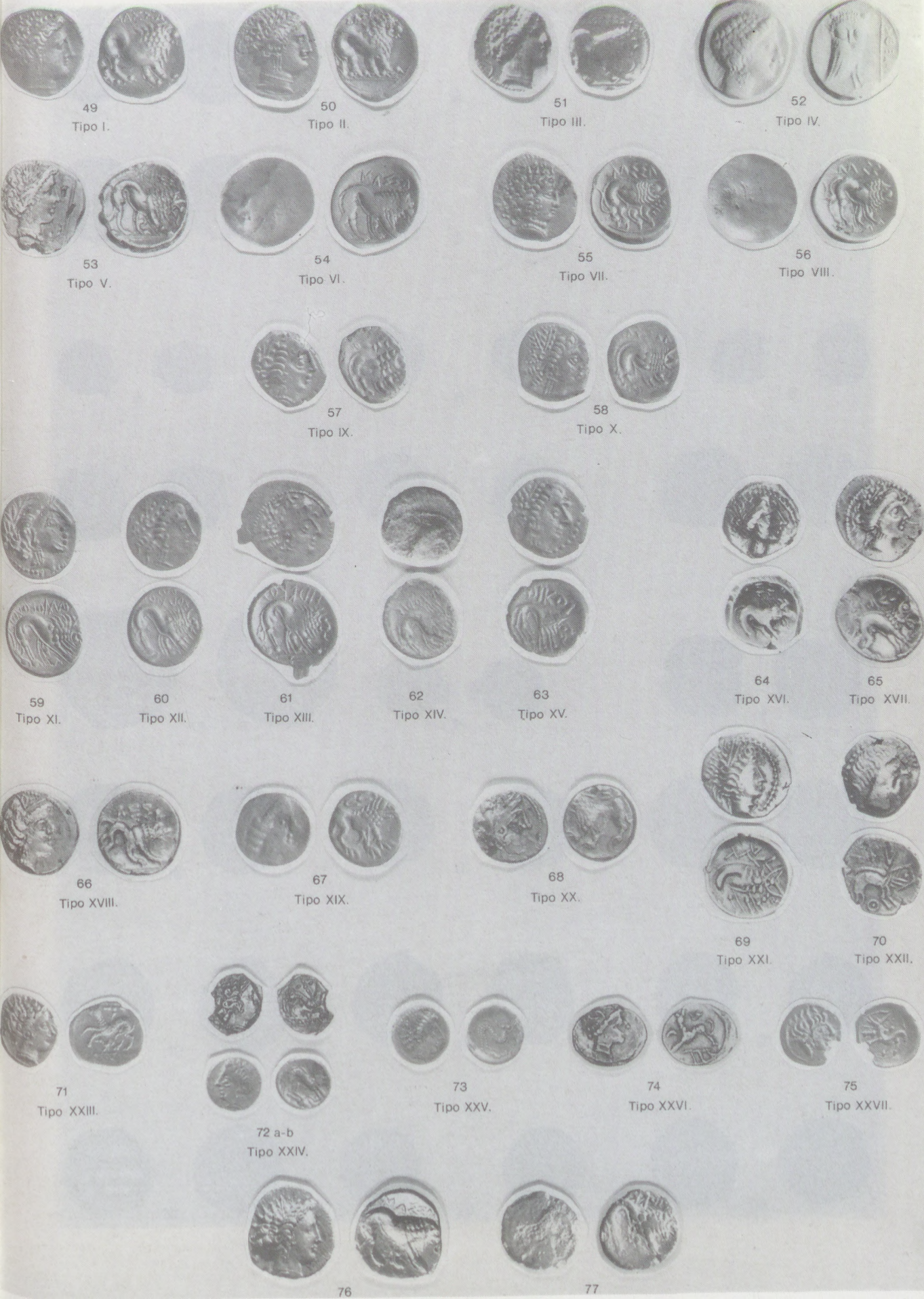
KÖNYVTÁR

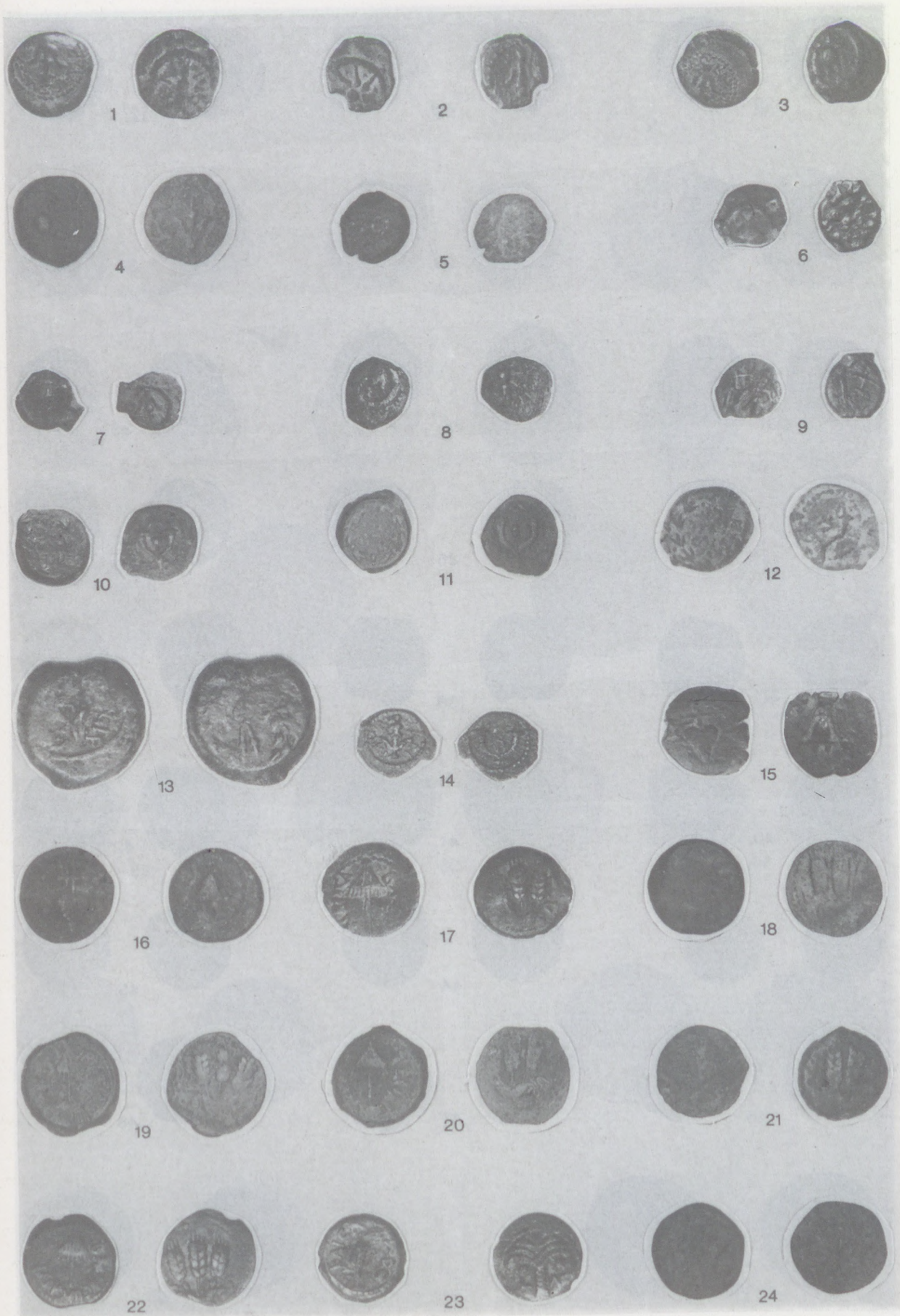
Könyvtárunk állománya az év folyamán 223 egységgel gyarapodott. Ebből a könyvanyag vásárlás útján 36 darabbal, cserekapcsolatok révén 79 darabbal, ajándékozás folytán pedig 13 darabbal szaporodott. A 95 évfolyammal gyarapodott folyóiratokat továbbra is cserekapcsolatok révén szereztük be. Cserekapcsolataink száma jelenleg 85.

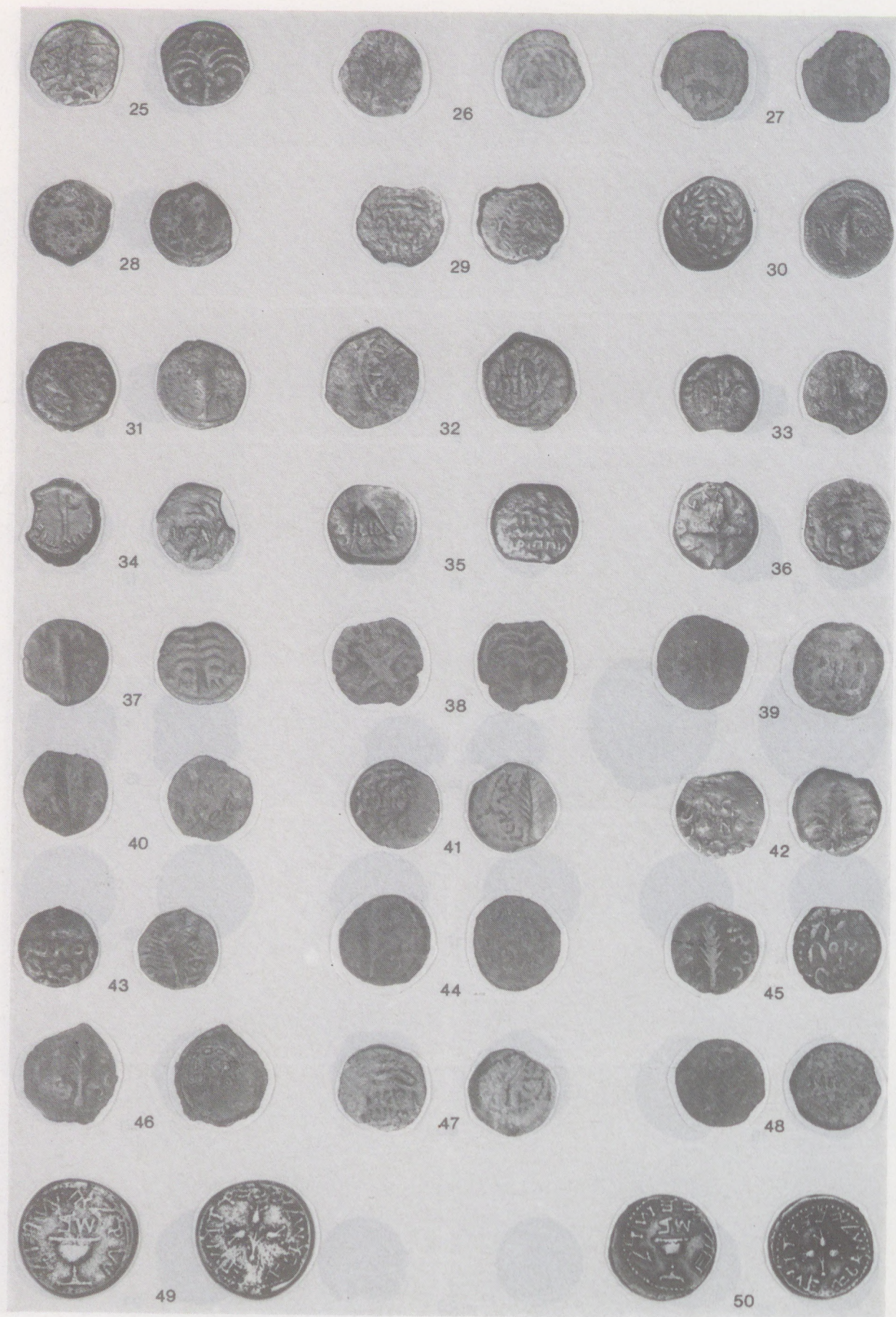
TAGLÉTSZÁM

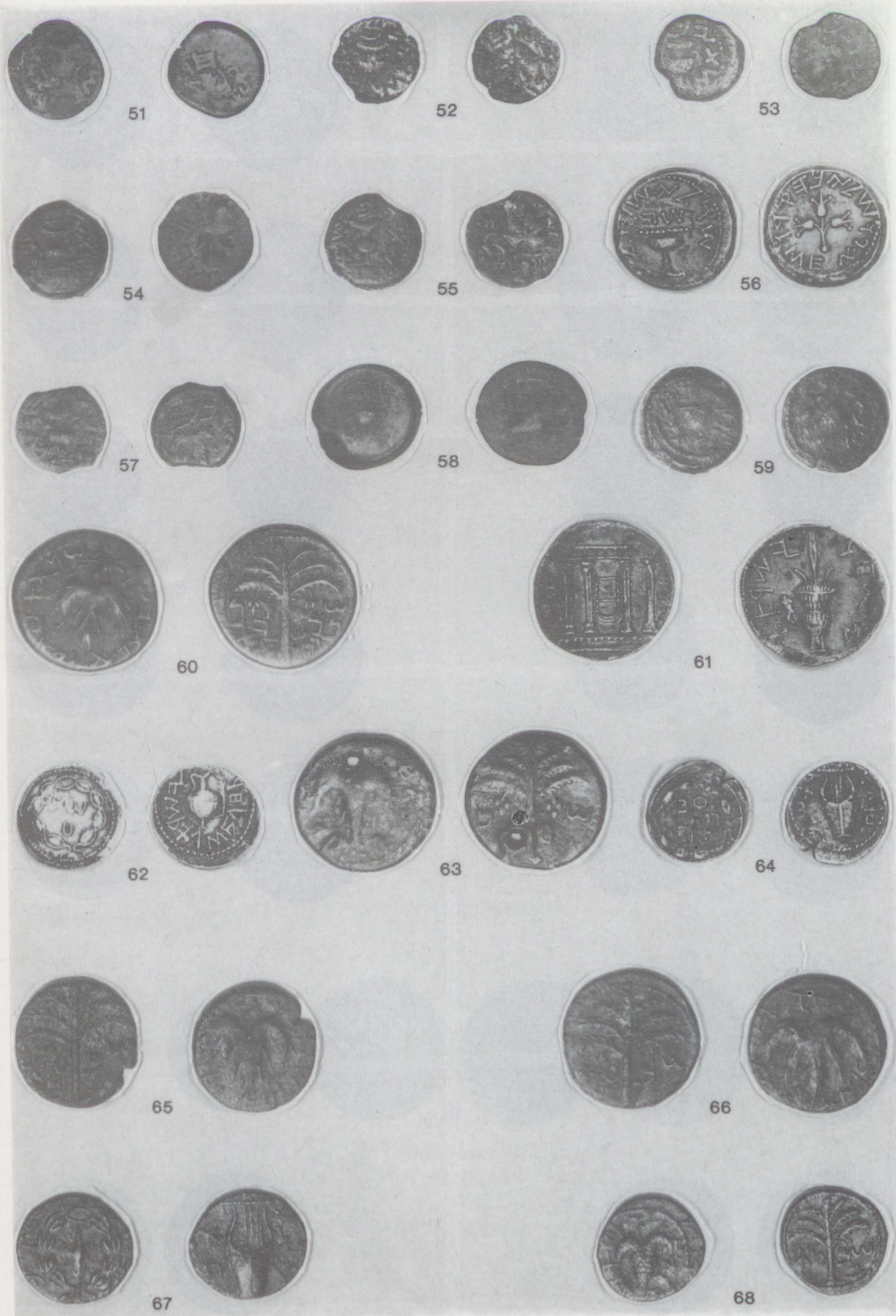
Taglétszámunk az év elején 360 fő volt. Az év folyamán felvételt nyert 15 fő. A létszámcsökkenés 7 fő volt. Ez a következőkből tevődött össze: meghalt 5 fő, kilépett 2 fő. Így taglétszámunk az év végén 368 fő. Az elhunyt tagtársaink név szerint: Czigány Béla, Kertész Miklós, Madarász Ferenc, Kovács László, Tóth László.

Rádóczy Gyula

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

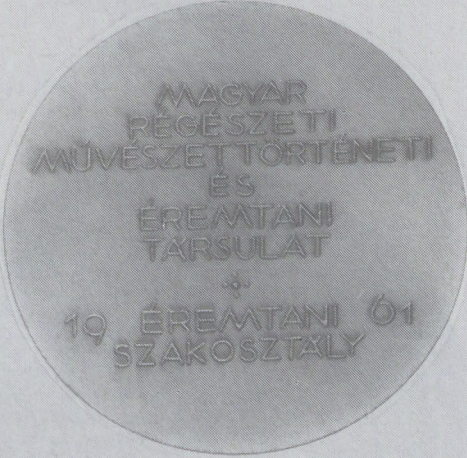

10

12

27

11

21

24

25 Előlap

26 Előlap

30

34

1

1a

1b

1c

1d

2

3

4

4a

4b

5

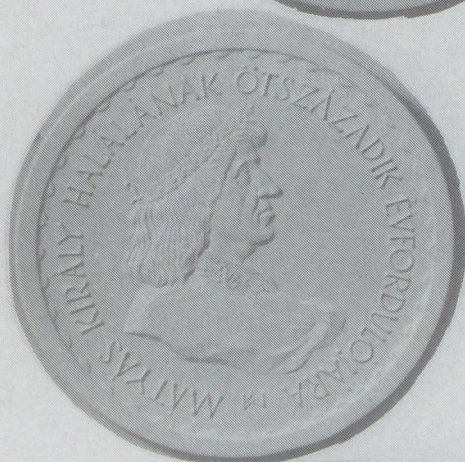

6

7

8

9

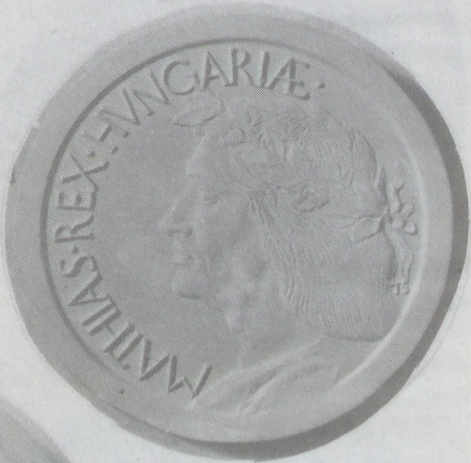
10

11

12

13

14

15

16

17

18

20

21

22

23

24

25

26

27

28

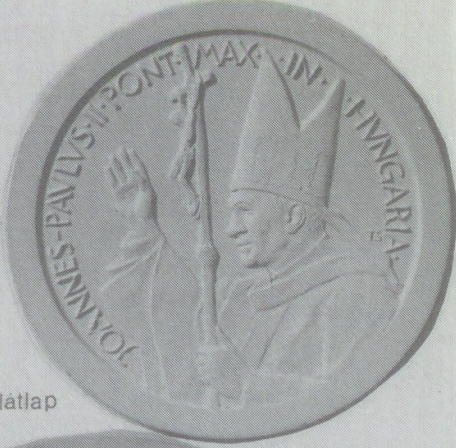

29

30 Előlap

33 Hátlap

31

32

34

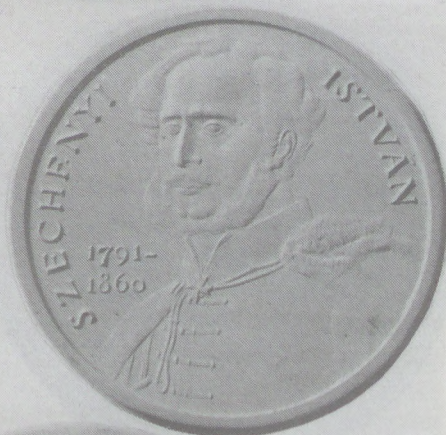
35

36

37

38

41 Előlap

42 Előlap

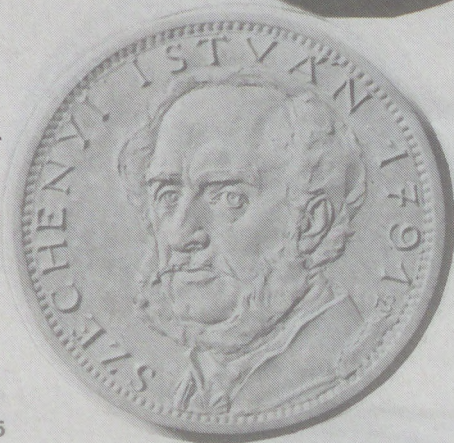
43

44

45

46

47 Előlap

TAGTÁRSAINK FIGYELMÉBE

A Társulat kiadványaiból az alábbiak vásárolhatók meg:

Numizmatikai Közlöny	1971–72	80,— Ft
	1973–74	80,— Ft
	1975–76	100,— Ft
	1977–78	150,— Ft
	1979–80	150,— Ft
	1981–82	180,— Ft
	1983–84	180,— Ft
	1985–86	180,— Ft
	1987–88	360,— Ft
	1989–90	360,— Ft

A Numizmatikai Közlöny melléklete angol és magyar
A.V. FOMIN–KOVÁCS L.: A Máramaros megyei
(„Huszti”) 10. századi dirhemkincs. Budapest 1987,
76 p. 21 t. 200,— Ft

A.V. FOMIN–L.KOVÁCS: The Tenth Century
Máramaros County („Huszt”) Dirham Hoard.
Budapest 1987, 80 p. 21 t. 380,— Ft

Évkönyv	1970	30,— Ft
	1971	50,— Ft
	1972	50,— Ft
	1973	50,— Ft
	1974	50,— Ft
	1975	50,— Ft
	1976	50,— Ft
	1977	50,— Ft
	1978	50,— Ft
	1979	50,— Ft
	1980	50,— Ft
	1981/82	100,— Ft

Emlékezés a 650 éves Körömcébányára 60,— Ft

*A német nyelvű resuméket SALZER ERNŐ, a franciát PAP FERENC,
az angolokat CHAUDHURI SUJIT és ZOMBORI LAJOS fordította.*

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY herausgegeben von der Ungarischen Numismatischen Gesellschaft,
mit der Unterstützung der Stiftung „Arany Forint”.

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

célja a numizmatika tudományos művelése és népszerűsítése.
A Társulat kiadványa a

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

A társulati tagok tagsági díja egy évre 300.— Ft, amely 1988-tól magába foglalja a két évenként megjelenő Numizmatikai Közlöny árát is.

A Numizmatikai Közlönybe szánt cikkek és közlemények kéziratai, valamint tudományos kérdésekben való érdeklődések, új tagok felvételi kérelme, bármilyen a Társulattal kapcsolatos érdeklődés a Társulat címére (1445 Budapest Pf. 282) küldendő.

Tagdíjbefizetés és egyéb pénzügyekben a Társulat ügyintézője és könyvtárosa Balogné Ábrányi Hedvig ad felvilágosítást az 1131–058 telefonszámon. Befizetési csekklap a Társulatban kapható.

A Társulat könyvtára hétfőn 16–18, szerdán 9–16 óráig és csütörtökön a hivatalos órák alatt 17,30–19,30-ig áll a tagok rendelkezésére.

A Társulat tisztségviselőit csütörtökön a hivatalos órák alatt kereshetik fel a tagtársaink hivatalos ügyeikkel.

ISBN 0230–0583

Felelős kiadó: MTA Magyar Numizmatikai Társulat
Hozott anyagból sokszorosítva
9220261 AKAPRINT Nyomdaipari Kft., Budapest F.v.: dr.Héczey Lászlóné

